

Наташа Станојевић
Катарина Закић

ЕКОНОМСКИ УСПОН КИНЕ

Стратегија и динамика
међународних економских односа

Наташа Станојевић

Катарина Закић

ЕКОНОМСКИ УСПОН КИНЕ
Стратегије и динамика
међународних економских односа

Институт за међународну политику и привреду

Београд, 2023.

Издавач:

Институт за међународну политику и привреду,
Београд, Македонска 25

За издавача:

проф. др Бранислав Ђорђевић,
директор

Рецензенти:

Благоје Бабић, научни саветник,
Српска академија економских наука, Београд
Сања Филиповић, научни саветник,
Институт друштвених наука, Београд
Дарко Марјановић, виши научни сарадник,
Институт економских наука, Београд

Лектура:

Наташа Николић

Компјутерска обрада:

Сања Баловић

Дизајн корице:

др Ненад Стекић

Штампа:

Донат Граф доо, Београд

Тираж: 100 примерака

ISBN 978-86-7067-316-8

Монографија је настала у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2023. године“, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2023. године.

САДРЖАЈ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	19
-----------------------	----

I ДЕО

УСПОН КИНЕСКЕ ПРИВРЕДЕ: МЕЂУНАРОДНИ ФАКТОРИ И РАЗВОЈНЕ СТРАТЕГИЈЕ

1. ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ НА ПОЗИЦИЈУ КИНЕ И АЗИЈСКИХ ЗЕМАЉА У СВЕТСКОЈ ПРИВРЕДИ	25
2. СТРАТЕГИЈА <i>ОТВОРЕНИХ ВРАТА</i> : ГЛОБАЛИЗАЦИЈА ОД ЗАПАДА КА ИСТОКУ И УСПОН КИНЕСКЕ ПРИВРЕДЕ	33
2.1. Источна Азија у међународним економским процесима у 20. веку и отварање кинеске привреде	34
2.2. Укључивање азијских привреда у процесе економске глобализације	36
2.3. Реформе привредног система и политика отворених врата	40
2.3.1. <i>Домаће инвестиције</i>	42
2.3.2. <i>Институционална подршка реформама</i>	42
2.3.3. <i>Реформа пољопривреде</i>	43
2.3.4. <i>Унапређење производње и предузетништва</i>	44
2.3.5. <i>Политика девизног курса</i>	45
2.3.6. <i>Привлачење страног капитала</i>	49
2.4. Резултати стратегије отварања	50
2.4.1. <i>Показатељи успеха кинеске привреде</i>	50
2.4.2. <i>Промена кинеске позиције у светској привреди</i>	54
2.4.3. <i>Измењена позиција Кине у међународним трговинским токовима</i>	56
2.4.4. <i>Кина као глобално одредиште капитала</i>	60
2.4.5. <i>Међународни ефекти кинеске стратегије отварања</i>	64

3. СТРАТЕГИЈА ИЗЛАСКА У СВЕГ:	
ГЛОБАЛИЗАЦИЈА НА КИНЕСКИ НАЧИН	65
3.1. Промена унутрашњих услова и потреба за новом развојном стратегијом	65
3.2. Глобални пласман кинеских инвестиција	69
3.3. Преузимање „карика” међународних ланаца вредности	73
3.4. Иницијатива Појас и пут и нови извори привредног успона Кине	75
3.4.1. Пласман инвестиција у инфраструктуру партнерских земаља	81
3.4.2. Ефекти инвестирања у инфраструктуру на кинеске извозне перформансе	83
3.4.3. Енергетска стабилност	84
3.4.4. Интернационализација јуана	85
4. ДУАЛНА ЦИРКУЛАЦИЈА – НОВА РАЗВОЈНА ПАРАДИГМА	87
4.1. Услови за промену развојне парадигме	87
4.1.1. Успон трговинског протекционизма и опадање удела међународне трговине у светској привреди	89
4.1.2. Опадање међународног инвестирања	94
4.1.3. Деконструкција глобалних ланаца вредности	98
4.1.4. Утицај измењених међународних економских услова на кинеску привреду	101
4.2. Најважнија обележја Дуалне циркулације	103
4.2.1. Јачање унутрашње циркулације	104
4.2.2. Редуковање утицаја спољашње циркулације	110
4.2.3. Однос спољашње и унутрашње циркулације	118
5. СПЕЦИФИЧНОСТИ И КЉУЧНИ ФАКТОРИ ПРИВРЕДНОГ УСПЕХА КИНЕ	121
1.1. Синергија државе и тржишта	121
1.2. Децентрализација и хијерархијска кохерентност власти	123
1.3. Флексибилност, експериментални приступ и континуитет управљања привредом	126
1.4. Обавезујући карактер развојних политика	128

II ДЕО
УТИЦАЈИ КИНЕСКЕ ЕКОНОМСКЕ ЕКСПАНЗИЈЕ
НА ПРИВРЕДЕ У РАЗВОЈУ

1. ТЕОРИЈСКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ О ЕФЕКТИМА ПРИКЉУЧЕЊА ИНИЦИЈАТИВИ <i>Појас и пут</i>	133
1.1. Опште теоријске претпоставке о ефектима СДИ	133
1.2. Значај инвестирања у инфраструктуру и кинеска иницијатива Појас и пут	136
1.3. Кинеске инвестиције и ризик од прекомерног задуживања	140
1.4. Врсте кинеског партнерства у међународним односима	142
1.5. Методолошки приступ анализи ефеката кинеске економске експанзије	144
2. <i>Нови пут свиле</i> у Централној Азији	149
2.1. Значај Централне Азије за кинеску привреду	149
2.2. Кинеске инвестиције у земљама Централне Азије	151
2.3. Казахстан	154
2.3.1. Значај Казахстана за кинеске инфраструктурне пројекте Појаса и пута	155
2.3.2. Ефекти укупних и кинеских СДИ на привреду Казахстана	158
2.3.3. Најважнија обележја и могућности за унапређење трговине Казахстана и Кине	160
2.4. Туркменистан	163
2.5. Узбекистан	166
2.6. Киргизија	169
2.7. Таџикистан	172
2.8. Централна Азија између Русије и Кине	175
2.9. Одговор Русије на јачање кинеског утицаја у региону	178
3. Иницијатива <i>Појас и пут</i> у Јужној Азији	185
3.1. Кинеска стратегија за Јужну Азију	186
3.2. Економски односи Кине са земљама Јужне Азије – сумарни преглед	189

3.3. Економски резултати прикључивања Пакистана иницијативи Појас и пут	193
3.3.1. Трговина	194
3.3.2. Ефекти кинеских инвестиција на привреду Пакистана ..	196
3.4. „Дужничка замка” Шри Ланке	203
3.5. Однос Индије према иницијативи Појас и пут у земљама Јужне Азије	209
4. Нови развој економских односа Кине и Блиског истока	221
4.1. Значај енергената за привреду Блиског истока	221
4.2. Кинеска стратегија односа са арапским земљама	225
4.3. Кинески интереси у региону Блиског истока	232
4.3.1. Међународна енергетска стратегија Кине и сарадња са арапским земљама	232
4.3.2. Инфраструктура као развојни подстицај	236
4.3.3. ОПЕК и интернационализација јуана	238
4.3.4. Спољна трговина	240
4.4. Економски интереси привреда Блиског истока	243
4.4.1. Саудијска Арабија	245
4.4.2. Иран	249
4.4.3. Уједињени Арапски Емирати	256
4.4.4. Ирак	259
4.4.5. Израел	262
4.4.6. Кувајт	267
4.4.7. Катар	271
4.4.8. Оман	276
4.4.9. Сирија	280
4.4.10. Јордан	284
4.4.11. Бахреин	287
4.4.12. Либан	289
4.4.13. Јемен	290
4.5. Закључна разматрања о кинеско-арапским економским односима	293

4.6. Кина и промена односа арапских земаља према доминацији САД	294
5. АФРИКА И ИНИЦИЈАТИВА ПОЈАС И ПУТ	299
5.1. Кинеске инвестиције у Африци	307
5.2. Афричке земље на Путу свиле	313
5.2.1. Египат	313
5.2.2 Нигерија	321
5.2.3. Демократска Република Конго	328
5.2.4. Ангола	333
5.2.5. Етиопија	339
5.2.6. Замбија	344
5.3. Сарадња Кине и Африке у светлу текућих политичких и економских односа	349
6. ПУТ СВИЛЕ НА БАЛКАНУ	355
6.1. Кинеске инвестиције на Балкану	359
6.2. Балканске земље на Путу свиле	370
6.2.1. Грчка	371
6.2.2. Словенија	374
6.2.3. Босна и Херцеговина	377
6.2.4. Црна Гора	380
6.2.5. Хрватска	382
6.2.6. Северна Македонија	384
6.2.7. Бугарска	386
6.3. Оцена економске сарадње земаља Балкана и Кине	388
6.4. Зелени пут свиле: неискоришћени развојни потенцијали у односима Кине и Балкана	393
6.4.1. Зелени пут свиле и пољопривреда	394
6.4.2. Предности и слабости пољопривреда балканских земаља	396
6.4.3. Кинеска постигнућа у области агропривреде	401
6.4.4. Могућности за сарадњу Кине и балканских земаља у области пољопривреде	406

6.4.5. Кинеска постигнућа у области обновљивих извора енергије	408
6.4.6. Могућности за унапређење сарадње између Кине и балканских земаља у области обновљивих извора енергије	413
6.5. Став ЕУ према експанзији кинеског утицаја на Балкану	415

III ДЕО

СРПСКО-КИНЕСКИ ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ

1. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ОДНОСИМА НР КИНЕ И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	421
2. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ИНФРАСТРУКТУРНЕ ПРОЈЕКТЕ У СРБИЈИ	425
2.1. Кинески инфраструктурни пројекти који се финансирају из кинеских зајмова	428
2.1.1. Брза пруга Београд – Стара Пазова и Нови Сад – Суботица	428
2.1.2. Термоелектрана Костолац – China Machinery Engineering Corporation	430
2.1.3. Ауто-пут „Милош Велики” – Коридор 11	432
2.2. Инфраструктурни пројекти и ризик од презадужености	433
2.3. Кинески инфраструктурни пројекти које финансира Србија	436
2.3.1. Нови Београд – Сурчин (део ауто-пута „Милош Велики”)	437
2.3.2. Бубањ Поток – Винча – Панчево (обилазница око Београда, сектор Ц)	437
2.3.3. Обилазница око Ужица	439
2.3.4. Инфраструктура за одлагање чврстог комуналног отпада у 65 општина и градова у Србији	439
2.3.5. Топловод Обреновац – Нови Београд	440
3. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ИНДУСТРИЈУ СРБИЈЕ	443
3.1. HBIS GROUP – Железара Смедерево	446
3.2. Фабрика аутомобилских делова Меј Та	449

3.3. Zijin Mining Bor – РТБ Бор	449
3.4. Shandong Linglong Tire	452
4. ПОТЕНЦИЈАЛИ ЗА ПОВЕЋАЊЕ ИЗВОЗА СРБИЈЕ У КИНУ	455
4.1. Значај кинеског тржишта за извоз Србије	456
4.2. Компаративне предности извозних сектора Србије	459
4.3. Најважнија обележја трговине између Србије и Кине	464
4.4. Процена извозних потенцијала одабраних производа српске привреде у Кину	469
4.4.1. Производи електроиндустрије	472
4.4.2. Потенцијални извоз смрзнутог воћа	473
4.4.3. Цигарете	475
4.4.4. Производи од пластике	475
4.4.5. Извоз говеђег меса	476
4.5. Закључци и препоруке о трговинским односима Србије и Кине	477
5. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА КИНЕСКИХ У ОДНОСУ НА ДРУГЕ СТРАНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У СРБИЈИ	481
5.1. Квантитативна процена	483
6. ЗАКЉУЧЦИ О СРПСКО-КИНЕСКИМ ЕКОНОМСКИМ ОДНОСИМА	489
ЛИТЕРАТУРА	495

ЛИСТА ГРАФИКОНА

ГРАФИКОН 1. СТРУКТУРА СВЕТСКОГ БДП-А ПО ЗЕМЉАМА	26
ГРАФИКОН 2. ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД БДП-А ПО СТАНОВНИКУ	27
ГРАФИКОН 3. БДП-А ПО СТАНОВНИКУ 1500–1913.	28
ГРАФИКОН 4. ЗВАНИЧНИ ДЕВИЗНИ КУРС ДОЛАРА ПРЕМА ЈУАНУ 1981–2020.	48
ГРАФИКОН 5. СТОПЕ РАСТА КИНЕСКЕ ПРИВРЕДЕ 1961–2021 (%)	51
ГРАФИКОН 6. БДП КИНЕ, 1960–2021 (МИЛИЈАРДЕ СТАЛНИХ ДОЛАРА)	51
ГРАФИКОН 7. БДП НАЈВЕЋИХ СВЕТСКИХ ПРИВРЕДА, 1990–2020 (PPP, МИЛИЈАРДЕ СТАЛНИХ ДОЛАРА 2017)	55

ГРАФИКОН 8. УДЕО ИЗВОЗА И УВОЗА У БДП КИНЕ, 1978-2008 (%)	57
ГРАФИКОН 9. УДЕО КИНЕ У МЕЂУНАРОДНОЈ ТРГОВИНИ, 1948-2015 (%)	58
ГРАФИКОН 10. ПРИЛИВ СДИ У КИНУ, 1979-2000 (% БДП)	61
ГРАФИКОН 11. ПРИЛИВ И ПЛАСМАН СДИ, 1990-2020 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	70
ГРАФИКОН 12. НАЈВАЖНИЈИ СЕКТОРИ КИНЕСКИХ СДИ, 2013-2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	71
ГРАФИКОН 13. УДЕО СТРАНЕ ДОДАТЕ ВРЕДНОСТИ У ИЗВОЗУ КИНЕ, 1990-2018 (%)	74
ГРАФИКОН 14. УДЕО МЕЂУНАРОДНЕ ТРГОВИНЕ У БДП, 1970-2020 (%)	90
ГРАФИКОН 15. УДЕО СПОЉНЕ ТРГОВИНЕ У БДП-У КИНЕ, 1990-2020 (%)	111
ГРАФИКОН 16. СТРАНА ДОДАТА ВРЕДНОСТ У КИНЕСКОМ ИЗВОЗУ, 1990-2020	114
ГРАФИКОН 17. УДЕО ПРИЛИВА СДИ У БДП-У КИНЕ, 1980-2020.	115
ГРАФИКОН 18. УДЕО ПЛАСМАНА КИНЕСКИХ СДИ У БДП-У КИНЕ, 1988-2020 (%)	117
ГРАФИКОН 19. ИЗВОЗ КАЗАХСТАНА У РУСИЈУ И КИНУ, 2000-2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	161
ГРАФИКОН 20. УВОЗ КАЗАХСТАНА ИЗ КИНЕ И РУСИЈЕ, 2003-2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	162
ГРАФИКОН 21. ИЗВОЗ ТУРКМЕНИСТАНА У РУСИЈУ И КИНУ, 2000-2020 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	164
ГРАФИКОН 22. НАЈВАЖНИЈИ УВОЗНИ ПАРТНЕРИ ТУРКМЕНИСТАНА, 2003-2022 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	165
ГРАФИКОН 23. УВОЗ УЗБЕКИСТАНА ИЗ РУСИЈЕ И КИНЕ, 2000-2021 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	167
ГРАФИКОН 24. ИЗВОЗ УЗБЕКИСТАНА У РУСИЈУ И КИНУ, 2000-2021 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	168
ГРАФИКОН 25. УВОЗ КИРГИЗИЈЕ ИЗ РУСИЈЕ И КИНЕ, 2012-2021 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	169
ГРАФИКОН 26. ИЗВОЗ КИРГИЗИЈЕ У КИНУ И РУСИЈУ, 2002-2015 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	170
ГРАФИКОН 27. ИЗВОЗ ТАЦИКИСТАНА У РУСИЈУ И КИНУ, 2014-2021 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	173

ГРАФИКОН 28. Увоз Таџикистана из Кине и Русије, 2014–2021 (милиони долара)	174
ГРАФИКОН 29. Трговина Кине са Јужном Азијом, 2013–2021 (милијарде долара)	192
ГРАФИКОН 30. Трговина Кине и Пакистана, 2011–2022 (милијарде долара)	195
ГРАФИКОН 31. СВЕТСКЕ РЕЗЕРВЕ НАФТЕ 2022. ГОДИНЕ (милијарде барела)	222
ГРАФИКОН 32. Трговина Кине са земљама Блиског истока, 2002–2021 (милијарде долара)	241
ГРАФИКОН 33. Трговина Ирана и Кине, 2010–2021 (милијарде долара)	255
ГРАФИКОН 34. Кинески укупни увоз и увоз енергената из Кувајта (милијарде долара)	268
ГРАФИКОН 35. Трговина између Кине и Катара, 2012–2021 (милијарде долара)	272
ГРАФИКОН 36. Трговина Јордана и Кине, 2017–2021 (милиони долара)	286
ГРАФИКОН 37. Трговина између Африке и Кине, 1992–2002 (милијарде долара)	303
ГРАФИКОН 38. Трговина између Африке и Кине, 2003–2022 (милијарде долара)	304
ГРАФИКОН 39. УПОРЕДНИ ПРИКАЗ УВОЗА АФРИКЕ ИЗ КИНЕ И САД, 2003–2022 (милијарде долара)	305
ГРАФИКОН 40. Извоз Африке у Кину и САД, 2003–2022 (милијарде долара)	305
ГРАФИКОН 41. Дистрибуција кинеских улагања у Африку по годинама, 2005–2022 (милијарде долара)	307
ГРАФИКОН 42. Дистрибуција кинеских инвестиција у Африку по секторима, 2014–2022 (милијарде долара)	309
ГРАФИКОН 43. Дистрибуција кинеских зајмова у Африку по секторима, 2014–2022 (милијарде долара)	310
ГРАФИКОН 44. ДЕСЕТ АФРИЧКИХ ЗЕМАЉА СА НАЈВЕЋИМ ПРИЛИВОМ УКУПНИХ КИНЕСКИХ УЛАГАЊА, 2014–2022 (милијарде долара)	310

Графикон 45. ДЕСЕТ АФРИЧКИХ ЗЕМАЉА СА НАЈВЕЋИМ ИЗНОСОМ КИНЕСКИХ ИНВЕСТИЦИЈА, 2014–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	311
Графикон 46. ТОП ДЕСЕТ АФРИЧКИХ ЗЕМАЉА ПО ИЗНОСУ КИНЕСКИХ ЗАЈМОВА, 2014–2022, (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	312
Графикон 47. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ ЕГИПТА И КИНЕ, 2013–2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	314
Графикон 48. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ НИГЕРИЈЕ И КИНЕ, 2013–2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	327
Графикон 49. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ ДР КОНГО И КИНЕ, 2015–2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	332
Графикон 50. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ АНГОЛЕ И КИНЕ, 2013–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	338
Графикон 51. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ ЕТИОПИЈЕ И КИНЕ, 2013–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	344
Графикон 52. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ ЗАМБИЈЕ И КИНЕ, 2013–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	349
Графикон 53. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ И ИНФРАСТРУКТУРНИ ПРОЈЕКТИ НА БАЛКАНУ, 2008–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	362
Графикон 54. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ НА БАЛКАНУ, 2008–2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	364
Графикон 55. КИНЕСКА УЛАГАЊА У ИНФРАСТРУКТУРУ ПО ГОДИНАМА, 2010–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	365
Графикон 56. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ НА БАЛКАНУ, СЕКТОРСКА ДИСТРИБУЦИЈА, 2011–2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	366
Графикон 57. КИНЕСКИ ЗАЈМОВИ ЗА ИЗГРАДЊУ ИНФРАСТРУКТУРЕ НА БАЛКАНУ, 2014–2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	367
Графикон 58. ДИСТРИБУЦИЈА КИНЕСКИХ ИНВЕСТИЦИЈА И ЗАЈМОВА ПО БАЛКАНСКИМ ДРЖАВАМА, 2009–2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	368
Графикон 59. ДИСТРИБУЦИЈА КИНЕСКИХ ИНВЕСТИЦИЈА ПО ДРЖАВАМА БАЛКАНА, 2009–2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	369
Графикон 60. ДИСТРИБУЦИЈА КИНЕСКИХ ЗАЈМОВА У ИНФРАСТРУКТУРНЕ ПРОЈЕКТЕ ПО БАЛКАНСКИМ ДРЖАВАМА, 2010–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	370

ГРАФИКОН 61. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ ГРЧКЕ И КИНЕ, 2011-2022 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	374
ГРАФИКОН 62. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ СЛОВЕНИЈЕ И КИНЕ, 2011-2022 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	375
ГРАФИКОН 63. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И КИНЕ, 2011-2022 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	377
ГРАФИКОН 64. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ И КИНЕ, 2011-2021 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	381
ГРАФИКОН 65. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ ХРВАТСКЕ И КИНЕ, 2011-2022 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	383
ГРАФИКОН 66. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ СЕВЕРНЕ МАКЕДОНИЈЕ И КИНЕ, 2011-2021 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	385
ГРАФИКОН 67. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ БУГАРСКЕ И КИНЕ, 2011-2022 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	387
ГРАФИКОН 68. ПРОДУКТИВНОСТ У ПОЉОПРИВРЕДИ У БАЛКАНСКИМ ЗЕМЉАМА И ДРУГИМ РЕГИОНИМА	398
ГРАФИКОН 69. ТРГОВИНА СРБИЈЕ И КИНЕ, 2013–2021 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	366
ГРАФИКОН 70. РЕАЛИЗОВАНИ И ПОТЕНЦИЈАЛНИ ИЗВОЗ СМРЗНУТОГ ВОЂА У КИНУ, 2017-2021 (ХИЉАДЕ ДОЛАРА)	473
ГРАФИКОН 71. РЕАЛИЗОВАН И ПОТЕНЦИЈАЛНИ ИЗВОЗ ЦИГАРЕТА, 2017-2021 (ХИЉАДЕ ДОЛАРА)	474
ГРАФИКОН 72. РЕАЛИЗОВАН И ПОТЕНЦИЈАЛНИ ИЗВОЗ ОДАБРАНИХ ПРОИЗВОДА ОД ПЛАСТИКЕ, 2017-2021 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	475

ЛИСТА СЛИКА

СЛИКА 1. СПЕЦИЈАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ ЗОНЕ У КИНИ	49
СЛИКА 2. ЗЕМЉЕ ЧЛАНИЦЕ ИНИЦИЈАТИВЕ <i>ПОЈАС И ПУТ</i> (2023)	77
СЛИКА 3. НОВИ ПУТ СВИЛЕ	78
СЛИКА 4. РИЗИК ОД ПРЕЗАДУЖЕНОСТИ У ЗЕМЉАМА <i>ПОЈАСА И ПУТА</i>	141
СЛИКА 5. ЦЕВОВОДИ ЦЕНТРАЛНА АЗИЈА – КИНА	153
СЛИКА 6. ГАСОВОД <i>СНАГА СИБИРА</i>	183
СЛИКА 7. ЛУКА ХАМБАНТОТА	204

СЛИКА 8.	КИНЕСКО-ПАКИСТАНСКИ ЕКОНОМСКИ КОРИДОР	214
СЛИКА 9.	ГРАД СВИЛЕ	270
СЛИКА 10.	БАЛКАНСКИ ПУТ СВИЛЕ	361

ЛИСТА ТАБЕЛА

ТАБЕЛА 1.	ПРОМЕНА СТРУКТУРЕ КИНЕСКЕ ПРИВРЕДЕ – ДОПРИНОС ФАКТОРА РАСТУ БДП-А ПО СТАНОВНИКУ	53
ТАБЕЛА 2.	ЗАПОСЛЕНОСТ ПО СЕКТОРИМА У ОДАБРАНИМ ГОДИНАМА	53
ТАБЕЛА 3.	КИНЕСКА ИНДУСТРИЈА У СВЕТСКОЈ ПРОИЗВОДЊИ 2010.	56
ТАБЕЛА 4.	СДИ КИНЕ У ПОСТСОВЈЕТСКИМ ЗЕМЉАМА ЦЕНТРАЛНЕ АЗИЈЕ КУМУЛАТИВНО, 2005–2022 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	152
ТАБЕЛА 5.	ГРАЂЕВИНСКИ ПРОЈЕКТИ У ЦЕНТРАЛНОЈ АЗИЈИ, 2005–2022 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	152
ТАБЕЛА 6.	ЕФЕКТИ КИНЕСКИХ И УКУПНИХ СДИ НА ПРИВРЕДУ КАЗАХСТАНА	159
ТАБЕЛА 7.	СДИ КИНЕ У УЖНОАЗИЈСКИМ ЗЕМЉАМА, 2005–2023 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	190
ТАБЕЛА 8.	КИНЕСКЕ СДИ У ПАКИСТАНУ, 2005–2022 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	199
ТАБЕЛА 9.	ЕФЕКТИ КИНЕСКИХ И УКУПНИХ СДИ НА ПРИВРЕДУ ПАКИСТАНА	201
ТАБЕЛА 10.	ЗАСТУПЉЕНОСТ АРАПСКИХ ЗЕМАЉА У АЗИЈСКОЈ ИНФРАСТРУКТУРНОЈ БАНЦИ	228
ТАБЕЛА 11.	ТАБЕЛА КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЕНЕРГЕТИКУ ЗЕМАЉА БЛИСКОГ ИСТОКА (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	235
ТАБЕЛА 12.	ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ И КИНЕ	246
ТАБЕЛА 13.	КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ИРАНСКИ СЕКТОР ЕНЕРГЕТИКЕ	252
ТАБЕЛА 14.	КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ИРАНСКУ ЖЕЛЕЗНИЦУ	253
ТАБЕЛА 15.	ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ ИРАНА И КИНЕ	256
ТАБЕЛА 16.	ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ УАЕ И КИНЕ	258
ТАБЕЛА 17.	КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У УАЕ	258
ТАБЕЛА 18.	ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ ИРАКА И КИНЕ	262
ТАБЕЛА 19.	КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ИЗРАЕЛ	263
ТАБЕЛА 20.	ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ ИЗРАЕЛА И КИНЕ	266

ТАБЕЛА 21.	ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ КУВАЈТА И КИНЕ	268
ТАБЕЛА 22.	КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У КУВАЈТ ПО СЕКТОРИМА	269
ТАБЕЛА 23.	ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ КАТАРА И КИНЕ	274
ТАБЕЛА 24.	КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ОМАН	277
ТАБЕЛА 25.	ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ ОМАНА И КИНЕ	280
ТАБЕЛА 26.	ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ СИРИЈЕ И КИНЕ	282
ТАБЕЛА 27.	КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЈОРДАН	285
ТАБЕЛА 28.	ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ ЈОРДАНА И КИНЕ	287
ТАБЕЛА 29.	ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ БАХРЕИНА И КИНЕ	289
ТАБЕЛА 30.	ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ ЛИБАНА И КИНЕ	290
ТАБЕЛА 31.	КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЈЕМЕНУ	292
ТАБЕЛА 32.	ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ ЈЕМЕНА И КИНЕ	292
ТАБЕЛА 33.	КОЕФИЦИЈЕНТ ПОДУДАРНОСТИ ИЗВОЗА ЕГИПТА И УВОЗА КИНЕ	315
ТАБЕЛА 34.	КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У ЕГИПТУ У ОКВИРУ ИНИЦИЈАТИВЕ <i>ПОЈАС И ПУТ</i>	316
ТАБЕЛА 35.	ЕФЕКТИ КИНЕСКИХ И УКУПНИХ СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА НА ЕКОНОМИЈУ ЕГИПТА	320
ТАБЕЛА 36.	КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У НИГЕРИЈИ	323
ТАБЕЛА 37.	КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У ДР КОНГО	330
ТАБЕЛА 38.	КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У АНГОЛИ	336
ТАБЕЛА 39.	КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У ЕТИОПИЈИ	347
ТАБЕЛА 40.	КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У ЗАМБИЈИ	
ТАБЕЛА 41.	КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У ГРЧКОЈ	372
ТАБЕЛА 42.	КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У СЛОВЕНИЈИ	376
ТАБЕЛА 43.	КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	378
ТАБЕЛА 44.	КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У ЦРНОЈ ГОРИ	382
ТАБЕЛА 45.	КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У ХРВАТСКОЈ	384
ТАБЕЛА 46.	КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У СЕВЕРНОЈ МАКЕДОНИЈИ	386
ТАБЕЛА 47.	КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У БУГАРСКОЈ	388
ТАБЕЛА 48.	ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ОДРЖИВОСТИ У ЗЕМЉАМА БАЛКАНА И ДРУГИМ РЕГИОНИМА (2020)	399

ТАБЕЛА 49.	КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ОДАБРАНИМ ЗЕМЉАМА ЕВРОПЕ, 2005–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)	417
ТАБЕЛА 50.	КРЕДИТНИ РЕЈТИНГ СРБИЈЕ ЗА ДУГОРОЧНО ЗАДУЖИВАЊЕ	434
ТАБЕЛА 51.	КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ЗАЈМОВИ У СРБИЈИ, 2014–2021 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	435
ТАБЕЛА 52.	КИНЕСКИ ИНФРАСТРУКТУРНИ ПРОЈЕКТИ КОЈЕ ФИНАНСИРА СРБИЈА, ЈАНУАР 2014 – МАРТ 2022 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	436
ТАБЕЛА 53.	КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ИНДУСТРИЈУ СРБИЈЕ, 2014–2022 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	444
ТАБЕЛА 54.	НАЈВАЖНИЈИ УВОЗНИ И ИЗВОЗНИ ПРОИЗВОДИ СРБИЈЕ (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	460
ТАБЕЛА 55.	НАЈКОНКУРЕНТНИЈЕ ГРУПЕ ПРОИЗВОДА СРПСКЕ ПРИВРЕДЕ НА СВЕТСКОМ ТРЖИШТУ	463
ТАБЕЛА 56.	ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И КИНЕ 2017–2021 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	465
ТАБЕЛА 57.	НАЈВАЖНИЈИ ИЗВОЗНИ ПРОИЗВОДИ СРБИЈЕ У КИНУ (МИЛИОНИ ДОЛАРА)	467
ТАБЕЛА 58.	РЕАЛИЗОВАНИ И ПОТЕНЦИЈАЛНИ ИЗВОЗ ЕЛЕКТРОИНДУСТРИЈЕ У КИНУ (ХИЉАДЕ ДОЛАРА)	470
ТАБЕЛА 59.	ЦАРИНЕ ЕУ И КИНЕ НА УВОЗ ПРОИЗВОДА ЕЛЕКТРОИНДУСТРИЈЕ ИЗ СРБИЈЕ	471
ТАБЕЛА 60.	УКУПНЕ СДИ И НАЈВАЖНИЈИ ПАРАМЕТРИ ПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ	485
ТАБЕЛА 61.	КИНЕСКЕ СДИ И НАЈВАЖНИЈИ ПАРАМЕТРИ ПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ	485

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Током највећег дела историје Кина је била велика, често снажна, али изолована земља, без утицаја чак и на мање и слабије развијене суседне земље. Изолација је помагала кинеским лидерима да очувају стабилност, али је често представљала ограничење развоју. По доласку на власт Денг Сјаопинга 1979. године, кинеска спољна политика је усмерена не више да чува стабилност, већ да подржи економски развој земље и план реформи. Денг Сјаопинг је остао упамћен као утемељитељ кинеског економског успона, али је истовремено поставио основе за другачију глобалну позицију Кине. Успостављањем стабилних односа са већином великих сила – САД, Јапаном и посебно са Совјетским Савезом – Денг је поставио Кину у позицију мирољубивог, кооперативног, политички неутралног, али веома присутног међународног актера.

Денг је од свог наследника Ђијанг Цемина тражио да у међународним односима не тежи лидерској позицији Кине, већ да усмерава међународне односе искључиво у правцу економског развоја, а да глобалну позицију Кине одржава на ниском нивоу.¹ За економски развој неопходни су мир и стабилност, а свака лидерска позиција подразумева ривалство других регионалних или светских сила и носи потенцијалне ризике за очување постигнутих резултата.

Током деведесетих година, захваљујући економском расту земље без преседана, Ђијанг Цемин је делимично занемарио тај савет. Осмислио је и спровео *дипломатију великих сила (daqiao waijiao)*², која је укључила постављање Кине као регионалне силе у међународним односима и успостављање *партнерских* споразума са другим великим државама (САД, Јапан, Русија, Индија, Бразил) и групама земаља попут Европске уније (ЕУ) и Асоцијације нација југоисточне Азије (*Association of Southeast Asian Nations – ASEAN*).

Крајем 20. века неколико позитивних, али и негативних фактора додатно је подстакло кинеске међународне амбиције. Позитивним се

¹ Cabestan, J.P. 2010. "China's new diplomacy: old wine in a new bottle?". In: *Handbook of China's International Relations*, Breslin, S. (ed.). London and New York: Routledge, p. 1.

² *Ibid.*

могу сматрати фактори који су Кину учинили моћном државом, као што су: одржање високе стопе привредног раста током друге узастопне деценије, јачање војске, повратак Хонгконга и Макаоа (1997. и 1999. године) у састав Кине.

Најважнији негативан међународни фактор је супротстављање Сједињених Америчких Држава, као најмоћније силе новијег доба, даљем успону Кине. Препреке које САД, касније и ЕУ, постављају кинеској експанзији од почетка 21. века не само да нису, као у прошлости, допринеле затварању Кине, што би у савременој фази интензивне међународне умрежености практично било немогуће, већ је Кина и та ограничења прихватила као додатни подстицај. Управо је политика сузбијања кинеског развоја довела до делимичне ревизије њене позиције на међународној сцени, што је омогућило њену данашњу позицију глобалне силе. Наиме, крајем 1999. године, након косовске кризе и бомбардовања амбасаде НРК у Београду од НАТО-а, уследиле су масовне антиамеричке демонстрације у Кини, а власт у Пекингу је започела важну дипломатско-стратешку дебату о позицији Кине на глобалној сцени.³ Закључено је да Кина треба да настави да промовише своје интересе у иностранству и тежи статусу велике силе, али уз максимално залагање за ублажавање постојећих или потенцијалних спорова (не само кинеских, већ међународних) како би дала већи допринос светској заједници.⁴ Чини се да је нова дипломатија кинеске владе у великој мери била успешна. Она је пратила и подржавала интернационализацију кинеске привреде и друштва, какву Кина није имала никада у историји. Више иницијатива и одговорности по бројним регионалним или глобалним питањима допринело је међународној интеграцији Кине. Овај приступ преобликовао је Цеминове циљеве, али их није напустио. Напротив, овако дефинисана позиција Кине касније је довела до промоције концепата као што су „мирни развој“, „win-win решења“ и „хармонија и разноликост“, који су толико широко промовисани и имплементирани да се могу сматрати кључним елементима кинеског политичког успона.⁵ До 2023.

³ Finkelstein, D. 2006. "China Reconsiders its National Security: 'The Great Peace and Development Debate of 1999'", Alexandria: The CNA Corporation.

⁴ Goldstein, A. 2005. *Rising to the Challenge: China's Grand Strategy and International Security*, Stanford: Stanford University Press.

⁵ Johnston, A. and Ross, R. (eds). 2006. *New Directions in the Study of China's Foreign Policy*, Stanford: Stanford University Press.

године два велика глобална искушења, пандемија ковида 19 и украјинска криза, показале су да се Кина, за кратко време, претворила из „светске радионице“ у „одговорну велику силу“.

Глобалне кинеске амбиције за сада се нису показале као империјалне по садржини. Краћи преглед позиције и аспирација Кине на међународном нивоу указује на то да је изградња њене моћи у најширем контексту (економске, војне, дипломатске, политичке), била нужна за превазилажење екстерних препрека и обезбеђење предуслова за даљи несметан развој.

Економском успону Кине до сада је посвећено много књига, научних и стручних чланака, при чему су као кључни оцењени унутрашњи извори привредног раста и укупног развоја. Почетак привредног раста везује се за унутрашње реформе, посебно за аграрну реформу из 1978, за огромну и тада брзорастућу популацију, индустријализацију, попуштање контроле над ценама и друге аспекте реформе. У наредној фази носиоци раста су били раст продуктивности, заснован на технолошким унапређењима и развоју људских ресурса.

Међународни економски односи само су један од фактора који је подржао кинески развој и ретко се разматрају као посебан фактор успона Кине. Ова тема је у фокусу *првог дела књиге*. Кинески економски успон посматран је у контексту глобалних економских процеса, флуидних констелација глобалних и регионалних сила и динамике њених међународних економских односа. Они су истовремено оквир, извор и резултат економског успона Кине. Овај однос између економског успона Кине и међународног окружења анализиран је у оквиру пет поглавља која хронолошки прате: промене позиције кинеске привреде у регионалним и глобалним оквирима; парадигматске промене односа према укључивању у међународне економске процесе, које се прате кроз смену стратегије *Отворених врата, Изласка у свет*, укључујући кинески привредни успон заснован на иницијативи *Појас и пут*, до најновијег концепта *Дуалне циркулације*, која делимично одваја стечене позиције у светској привреди од унутрашњег развоја. Први део је постављен као анализа ефеката кинеских међународних активности и процеса на развој кинеске привреде и њено позиционирање као глобалне силе.

Други део, насупрот томе, у средиште ставља ефекте кинеске економске експанзије на земље и регионе у развоју. Детаљно се разматра успешност имплементације осталих обележја нове кинеске

међународне позиције као „одговорне“ велике силе, укључујући поштовање прокламованих принципа „мирног развоја“ и „win-win решења“. Други део садржи шест поглавља, која прате географско простирање *Пути свиле* (античког и новог) од Централне и Јужне Азије, преко Блиског истока, Африке и Балкана. У свим регионима и готово свим земљама истражени су ефекти кинеског продора у виду инвестиција, зајмова, грађевинских пројеката и трговине. У сваком поглављу засебан одељак посвећен је анализи односа Кине са великим силама које имају доминантну улогу у региону. Ово је својеврсна анализа успешности Кине да одржи стабилне односе и конструктивну сарадњу са великим силама у околностима продора у њихову интересну зону.

У трећем делу књиге се, због посебног интересовања аутора и значаја за домаћу јавност, анализирају само српско-кинески економски односи и процењују ефекти ове сарадње из угла Србије. Ово је опширнија и дубља анализа резултата економске сарадње, инвестиција и трговине, која укључује предности, али и недостатке, пропусне, неискоришћене могућности, те процену извозних потенцијала у погледу врста и количина роба и могућности унапређења инвестиционо-трговинских аранжмана који би били повољнији за Србију од постојећих.

I ДЕО

УСПОН КИНЕСКЕ ПРИВРЕДЕ: МЕЂУНАРОДНИ ФАКТОРИ И РАЗВОЈНЕ СТРАТЕГИЈЕ

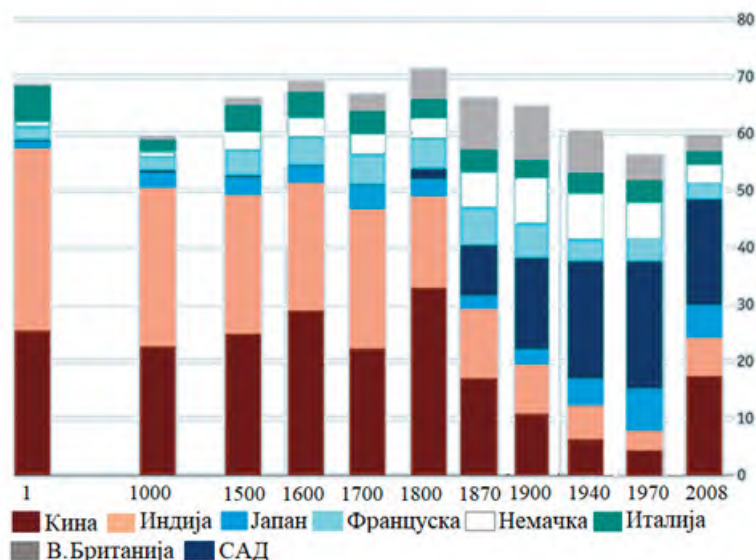
1. ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ НА ПОЗИЦИЈУ КИНЕ И АЗИЈСКИХ ЗЕМАЉА У СВЕТСКОЈ ПРИВРЕДИ

Азијски континент је у дугом периоду историје био економско средиште света. Сам зачетак привреде, посматране у свом основном значењу, као производња намењена размени уместо само за сопствене потребе, везује се за простор Кине, Индије и Месопотамије (данашњег простора Ирака и Сирије).

Први иригациони системи у Кини и Месопотамији били су изграђени још пре нове ере, а проширивање пољопривредног земљишта дренажом на овим просторима познато је више од десет векова. Кина је од пре нове ере све до 19. века, а нарочито у средњем веку (5–15. век) имала развијенију пољопривреду и многе прерађивачке делатности од европских земаља. Дуга је листа кинеских изума у области саобраћаја, производње, пољопривреде, који се и данас примењују и користе широм света. Кина је овладала напредним процесима обраде метала, производње оружја, барута, штампарских техника и навигационе опреме. Поред тога, била је и глобална трговачка сила. Антички *Пут свиле* био је најважнији трговачки пут између истока и запада Азије, док је Малачки мореуз представљао главни поморски пут.

Током првог миленијума нове ере Индија и Кина су биле носиоци светске привреде и имале улогу и утицај какву су крајем 20. века стекле Сједињене Америчке Државе и најразвијеније земље Западне и Централне Европе. Удео Индије је у дугом периоду износио око 33% светског БДП-а, а Кине око 26%. Читава Европа је у том периоду у светској привреди учествовала са око 10% (графикон 1).

Графикон 1. СТРУКТУРА СВЕТСКОГ БДП-А ПО ЗЕМЉАМА
(према међународним доларима 1990)

Извор: Maddison, 2010. Historical Statistics⁶

Кина и Индија су се смењивале као најбогатије и најразвијеније светске привреде од 1. до 19. века. Кина је као најснажнија привреда била моћан центар који је привлачио читав азијски исток, док су богатство и просперитет Индије привлачили европске трговце и истраживаче.

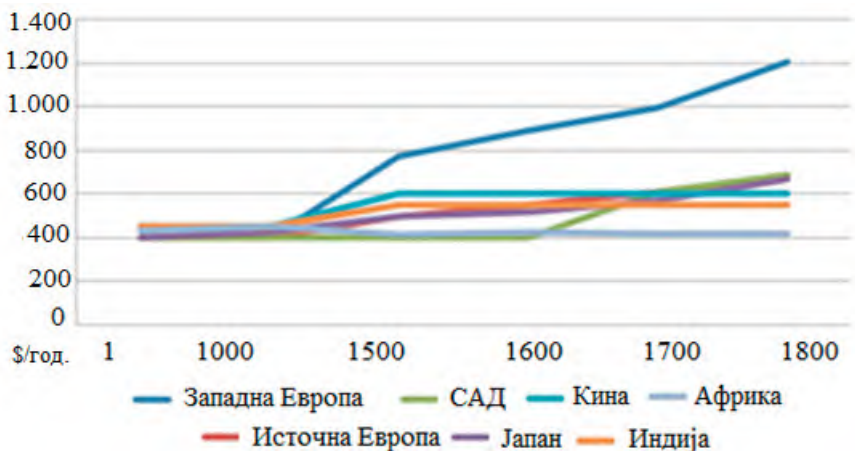
Тек крајем средњег и почетком новог века Италија, Француска и Јапан, а потом Немачка и Енглеска, успеле су да развију привреде до нивоа Кине и Индије. Доминација удела азијских земаља у светској привреди наставља се све до 19. века, али од 16. века тај удео не одражава реалне односе економске моћи. Наиме, Кина и Индија су имале 3/4 светског БДП-а, али су имале и 3/4 светског становништва. С обзиром на величину привреда имале су већи удео у светској производњи и трговини, али становништво није имало већи стандард

⁶ Maddison, A. 2010. "Historical Statistics. Groningen Growth and Development Centre". https://web.archive.org/web/20211102093357fw_/http://www.ggdc.net/maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_02-2010.xls

од европског, нити је степен развоја био виши. Ипак, и ово се може сматрати успешним периодом у односу на каснију, краткотрајну, али данас много познатију фазу крајњег сиромаштва и неразвијености ових привреда од 19. до половине 20. века.

Подаци о БДП-у по становнику, као прецизнијем показатељу реалног стања привреде, показују да је у периоду од 1. до 10. века већина привреда света за које су доступни подаци (укључујући и афричке земље) била веома уједначена – са око 400 долара по становнику годишње (графикон 2). Тек се у 11. веку земље Западне Европе, Кина и Индија издвајају са наглашеним растом БДП-а по становнику, мада се тај раст не може мерити са оним који су остваривале у каснијем периоду (у 19. и 20. веку). Ради се о расту од 25–45% за Кину, Индију, Јапан, Источну Европу и око 70% за Западну Европу (графикон 2).

Графикон 2. ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД БДП-А ПО СТАНОВНИКУ

Извор: Адаптирано према Thompson, 2012.⁷

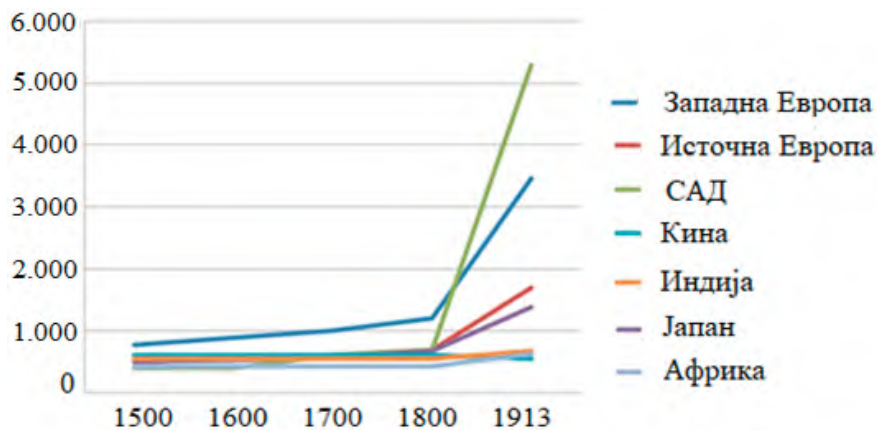
Почетком 18. века индијска привреда почела је нагло да слаби, али је кинеска доживела привремени успон, тако да је почетком 19. века

⁷ Thompson, D. 2012. *The Economic History of the Last 2000 Years* <https://www.theatlantic.com/business/archive/2012/06/the-economic-history-of-the-last-2000-years-part-ii/258762/>

Азија још увек доносила више од половине светског БДП-а. Седамдесетих година 18. века и кинеска привреда посустаје, а Азија улази у дуг период привредне стагнације (графикон 1). Имајући у виду податке о БДП-у по становнику (графикон 2) раст је успорио, односно практично је заустављен много раније, још почетком 16. века. Удео у светској привреди, међутим, остао је исти још два-три века. До ове несразмере дошло је јер је велика епидемија куге у Европи довела до тога да овај простор остане без великог дела становништва. То је довело до показатеља раста БДП-а по становнику у Европи, док је привредна активност заправо смањена.

Индустријска револуција потпуно мења дотадашње стање и однос снага у светској привреди. Драматичан раст продуктивности и прихода у Западној Европи од 1800. године далеко превазилази сва дотадашња искуства, укључујући Кину и Индију. Графикон 3 показује оштар раст БДП-а по становнику Западне Европе, САД, али и значајан раст Источне Европе и Јапана. Изузев Јапана, током читавог 19. и прве половине 20. века главне карактеристике азијских привреда, укључујући Кину, биле су сиромаштво и неразвијеност.

Графикон 3. БДП по становнику 1500–1913.

Извор: Адаптирано према Thompson, 2012.⁸

⁸ Thompson, D. 2012. *The Economic History of the Last 2000 Years*. www.theatlantic.com/business/archive/2012/06/the-economic-history-of-the-last-2000-years-part-ii/258762

Нагли успон западних привреда јасно је узрокован брзом индустријализацијом, али мишљења о разлозима наглог слабљења азијских привреда у овом периоду никада нису усклађена. Многи аутори⁹ кључним разлогом успоравања привреда сматрају колонијалну владавину у овим земљама. Само је неколико држава очувало изврстан степен независности – Кина, Јапан, Иран, Саудијска Арабија и Авганистан – мада су и њихове владајуће структуре биле под снажним утицајем колонијалних сила. Овај утицај тешко се може оспорити имајући у виду векове коришћења ресурса и јефтине радне снаге мање развијених земаља за успешно пословање првих мултинационалних компанија пореклом из западноевропских земаља. Други вид ефеката колонијализма су концесије (ексклузивно право) западних компанија да на овим тржиштима продају одређене производе, које су укључивале и забрану домаће производње у циљаном сектору. Иако неспорни, ефекти колонијализма се тешко могу објективно проценити на општем нивоу, већ су утицаји веома различити по државама и периодима. На пример, економско слабљење Кине у дугом периоду било је резултат деловања колонијалних сила, без обзира што Кина није била у колонијалном статусу.

Други аутори¹⁰ узроке заостајања азијских земаља углавном траже у унутрашњим факторима, најчешће у религији и традицији, али и друштвено-политичко-економском систему. У погледу религије аргументи нису посебно убедљиви, али их треба споменути. Разматрају се негативни ефекти конфучијанизма и таоизма у Кини, први због презира према физичком раду, други због противљења приватној својини и одбојности према производњи, која се посматра као скрнављење природе. Током 20. века ову теорију чешће су заступали домаћи „прогресивни” него западни теоретичари. Будизам се такође наводи као фактор заостајања због пасивног односа према економским активностима и материјалним вредностима уопште. Упркос томе што у средишту религијских и филозофских учења постоје елементи супротни тржишној логици и савременим постулатима привредног развоја, они су постали доминантни на овим

⁹ Свеобухватан преглед теоријских претпоставки о узроцима азијског економског успона дат је у књизи Бабић, Б. 2007. *Економија Азије*, Мегатренд универзитет, Београд.

¹⁰ *Ibid.*

просторима неколико векова пре нове ере, односно током читавих осам векова привредног процвата.

Међу унутрашњим факторима наглог заостајања азијских привреда, укључујући Кину, у овом периоду истиче се концепт *азијског начина производње*. Основно средство производње у то време широм света била је земља, а својину над земљом имала је држава, односно владар. Отуд је деспотија била доминантан облик владавине у источној Азији, а јавни радови били су неопходни за узгој кључних усева. Источњачка заједница је била самодовољна јер су у њој пољопривреда и прерађивачко занатство испреплетани. Самодовољност се у оквиру западне критике изједначава са међународном изолацијом, тиме успореном разменом нових знања, производа, техника, а последично са споријим развојем. Наиме, азијска друштва вековима су одржавала сопствену традицију у производњи упоредо са економском експанзијом и глобалном доминацијом у области економије. Тако *азијски начин производње* не може бити самостални фактор успоравања привреда. Чињеница је и да су на одређеном степену развоја светске привреде ова специфична обележја, посебно затвореност привреда, значајно успорила усвајање прогресивнијих производних техника, модела, производа и смањила удео у присуству на страним тржиштима. Тако ова распрострањена критика азијских друштава даје објашњење огромног заостајања привреда, али се она односи тек на период од 18. века.

Визије кинеских царева о руралној аутаркији и самодовољности некада су имале више, некада мање утицаја на кинеску привреду. Спољна трговина је периодично била законом забрањена, али су тржишне силе често надвладале унутрашње државно устројство. Економски развој Кине у 16. веку, на пример, био је снажно стимулисан управо интензивирањем међународних економских односа.

Константни приноси у пољопривредној производњи и формирање националних тржишта за индустријска добра као што су памук, свила и порцелан стимулисали су регионалну специјализацију, која је постала основ великог кинеског извоза. Све већи профити од (углавном недозвољеног) извоза, али и увоза сребра из Јапана, а потом из шпанских америчких колонија, подстакли су агитацију против забране спољне трговине, која је формално и укинута 1567. године. Трговина је подстакла изузетан привредни раст од средине 16. века, који се често назива *Прва економска револуција*, а потом *Друга економска револуција*, до које је дошло у првој половини 17. века, посебно у приморским регионима са приступом страним тржиштима.

Слабљење кинеске привреде почиње половином 17. века, а претходило му је низ фактора. Ратови које је водила династија Минг финансирани су непрестаним увећањем пореза. Незадовољство становништва и посебно пољопривредника додатно је подстакнуто поплавама и избијањем епидемија у периоду 1638–1642. године.¹¹ Све је то довело 1644. године до сељачке буне, у којој је побуњеничка војска заузела Пекинг, а неколико месеци касније уследила је манџурска окупација главног града и оснивање нове династије Ђинг.

Почевши од касног 17. до половине 19 века Кина је доживела нагли демографски раст. Становништво се утростручило за мање од два века, што је практично било без преседана у историји предмодерног света. Ова изузетна демографска експанзија била је подстакнута продуженим периодом мира и континуираним растом економске производње, још увек засноване на ефикасности тржишта и регионалној специјализацији производње. Ипак, просперитет изазван квантитативним растом производње маскирао је недостатак значајних иновација у производним технологијама које би умањиле притисак на све оскудније ресурсе – земљу, воду, храну и енергију. Током 19. века привредни пад био је резултат наглог пораста становништва, девастације кинеског пољопривредног земљишта након *опијумских ратова* и *Тајпиншке* побуне, у којој је живот изгубило 20 од тадашњих 430 милиона становника.¹² У исто време суверенитет Ђинга био је угрожен притисцима индустријализованих западних сила, које су желеле да продру на кинеско тржиште.

Специјализација производње и интензивирање међународне трговине омогућили су брз успон европских привреда у 18. и 19. веку. На степену развоја који је светска привреда достигла у овом периоду европски модел је био боље прилагођен тренутним условима од азијског, тако да су се унутрашњи фактори азијских привреда, смештени у нови међународни контекст, испољили као кочница даљем развоју.

У овом периоду само је Јапан одржао изванредан степен привредне динамике и једино је јапанска привреда наставила да расте током

¹¹ Von Glahn, R. 2016. *The Economic History of China: From Antiquity to the Nineteenth Century*, Cambridge University Press, p. 521.

¹² Von Glahn, R. 2016. *The Economic History of China: From Antiquity to the Nineteenth Century*, Cambridge University Press.

читавог 19. и 20. века (графикон 3). Занимљиво је да су се у Азији најбрже развијале земље сиромашне природним ресурсима – Јапан, Сингапур, Хонгконг, Тајван и Јужна Кореја – вероватно јер је одвајање од примарног сектора овим земљама било једини излаз из сиромаштва. Јапан је развио привреду првенствено захваљујући свеобухватним реформама у 19. веку, којима је заправо усвојио европски модел раста, обogaћен аутентичним управљачким техникама. Европски утицај обезбедио је Јапану у овом периоду значајне предности. Нове технологије, знања и предузетнички дух, као и свеж прилив капитала, били су управо оно што је недостајало кинеској привреди да би се одвојила од доминантне пољопривреде, која је као извор развоја у том тренутку исцрпљена, те да крену ка модернизацији и индустријализацији. Кина и друге земље источне Азије ову прилику искористиле су тек у новије време, када су се друштва отворила за овакве утицаје.

2. СТРАТЕГИЈА ОТВОРЕНИХ ВРАТА: ГЛОБАЛИЗАЦИЈА ОД ЗАПАДА КА ИСТОКУ И УСПОН КИНЕСКЕ ПРИВРЕДЕ

Глобализација у смислу растуће повезаности и међузависност земаља кроз размену добара, услуга, капитала, информација и идеја током 20. века била је иницирана од привреда развијеног Запада. Кина је, стратегијом отварања крајем седамдесетих година, одиграла значајну улогу у овом процесу. Кинеска јефтина радна снага, ресурси и одсуство прописа о животnoj средини и радним односима омогућили су огромне приходе транснационалним компанијама (ТНК) из САД, земљама западне Европе, Канаде, Аустралије итд. Нешто мању, али за будући развој кључну корист остварила је и Кина, којој је био неопходан почетни страни капитал.

Кључне аспекте отварања Кине ка таласу глобализације са Запада чине:

- либерализација трговине и ублажавања трговинских баријера – Кина се придружила Светској трговинској организацији (СТО) 2001. године, додатно интегришући своју економију у глобални трговински систем; њено учешће у међународној трговини је порасло, што је чини једном од највећих светских трговинских нација;
- отварање за директне стране инвестиције – спровела је реформе како би олакшала прилив страних директних инвестиција (СДИ), укључујући успостављање посебних економских зона и ублажавање ограничења власништва у различитим секторима; стране компаније инвестирале су у производне, услужне и технолошке секторе у Кини, доприносећи економском развоју, отварању радних места и трансферу технологије;
- укључивање у међународне ланце снабдевања и производње – земља је постала позната као „светска фабрика“ због својих производних могућности и предности у погледу трошкова, а многе мултинационалне компаније поставиле су производне погоне у Кини како би искористиле предности њеног великог потрошачког тржишта, квалификоване радне снаге и ефикасних ланаца снабдевања;
- кинеска политика отварања, која је олакшала трансфер технологије и сарадњу са другим земљама, посебно у областима као што су

телекомуникације, е-трговина и обновљива енергија; земља је извршила значајна улагања у истраживање и развој, што је довело до појаве глобално конкурентних кинеских компанија и технолошког напретка.

Отварање, међутим, није било изолован чин кинеских креатора економских политика. Кинеско отварање је, као и све претходне и касније промене у односу на међународно окружење, било рефлексија промена у самом окружењу, својеврстан одговор на измењене услове пословања на међународном тржишту.

2.1. Источна Азија у међународним економским процесима у 20. веку и отварање кинеске привреде

У првим деценијама 20. века, услед честих пустошења изазваних грађанским сукобима или страним инвазијама (углавном од стране Јапана) и економског занемаривања, Кина је била на ивици опстанка. У том периоду кинеска привреда је била отворена за стране инвестиције. Процењује се да су почетком 20. века компаније са страним власништвом у Кини обављале више од 50% извоза и 60% увоза и да су учествовале у кинеској индустријској производњи са преко 30%.¹³ Ипак, оне су запошљавале мали проценат укупне радне снаге, око 3%,¹⁴ што није имало значајан позитивни утицај на привреду у целини.

Почетком тридесетих година готово читав свет је прошао период *Велике депресије*, односно *Велике економске кризе*. Иако су Кина и остале азијске земље пребродиле ову кризу нешто боље него САД и Европа, пред Други светски рат и неколико година по његовом завршетку раст дохотка у читавој Азији знатно је заостајао за светским.

После Другог светског рата Кина је поново ушла у самонаметнути изолационизам, што је имало додатне негативне последице по становништво и укупно стање њене економије. Како је већ речено, кинеске власти су и током раније историје тежиле релативно изолованој позицији у међународним економским односима, дајући предност стабилности, што није увек имало негативне импликације на

¹³ Sugihara, K. 2005. *Japan, China, and the Growth of the Asian International Economy, 1850-1949*. Oxford University press, Oxford.

¹⁴ *Ibid.*

стање кинеске привреде. Слично томе, изолованост Кине у периоду од скоро четири деценије после Другог светског рата није константно била повезана са привредним неуспехом.

По оснивању Народне Републике Кине 1949. године кинеска влада је наследила ратом разорену аграрну економију, у којој је скоро 90% популације живело у руралним областима, те индустрију која је чинила само 12% БДП-а.¹⁵ Први задатак нове владе био је подизање привреде само на предратни ниво. Прва послератна влада је скоро сва средства за производњу и дистрибуцију довела под контролу државе и до раних педесетих година успела је да заустави масовну глад.

У то време развијена тешка индустрија сматрала се симболом моћи једне нације, јер се самодовољност, посебно у комунистичком делу света, сматрала врхунским економском достигнућем. Зато је у Кини у раним педесетим годинама уведен плански економски систем, а први кинески петогодишњи план за период 1953–1957. односио се на подизање тешке индустрије. Међународне интеракције сводиле су се на неопходни увоз машина и друге индустријске опреме из бившег СССР-а и источне Европе. Заузврат, Кина је овим земљама извозила пољопривредне производе.¹⁶ Геолошка истраживања резултирала су открићем минералних сировина које су дале додатни велики подстицај индустријализацији.

Како је тешка индустрија капитално интензивни сектор, то није била најбоља развојна стратегија за осиромашену кинеску привреду. Кључна обележја изградње тешке индустрије су да захтева велика иницијална средства за набавку скупе опреме и машина, која су бар у почетној фази морала да се обезбеде увозом. Када је влада раних педесетих покренула овакву стратегију, кинеска привреда је имала карактеристике које су потпуно некомпатибилне са захтевима индустријализације. Капитал је био ограничен, а тржишна каматна стопа сувише висока, стране валуте су биле оскудне и скупе. Држава је улагала капитал, као чинилац производње којим највише оскудева, у ограничен број капитално-интензивних индустријских грана, потпуно запостављајући друге факторе производње, посебно обиље јефтине радне снаге, која је тада и у наредним деценијама

¹⁵ King, F. 1968. *A Concise Economic History of Modern China (1840-1961)*. Frederick A. Praeger, Inc. New York.

¹⁶ *Ibid.*

представљала најважнију компаративну предност Кине. Због ових неусклађености спонтани развој капитално интензивне индустрије био је немогућ, па су све привредне активности биле дириговане планом. Извесни неопходни сегменти тржишне економије уведени су у каснијим фазама.

Привреда Кине је у овом периоду остваривала раст, али веома неуједначен. Педесетих година износио је између 4 и 20% годишње, шездесетих се кретао од негативног (- 27% 1961. године) до чак 18 одсто 1964. године (графикон 2). Седамдесетих година раст кинеске привреде је у просеку износио око 5%. Поред тога, као очекивана последица индустријализације дошло је до секторске неравнотеже.

У периоду индустријализације, која је трајала све до 1978. године, најважнији покретач привредног раста, како у Кини, тако и у другим источноазијским привредама, био је велики обим домаћих инвестиција. Кина је у овом периоду остварила високу стопу акумулације капитала, која је заснована на вишку радне снаге и која је омогућила високу стопу штедње. Инвестиције су биле високо профитабилне, јер је вишак радне снаге спречавао да наднице значајно порасту, а велика домаћа штедња спречавала је раст каматних стопа.

2.2. Укључивање азијских привреда у процесе економске глобализације

Савремена економска глобализација, интензивиранија у три последње деценије 20. века, одвијала се на три међузависна нивоа. Први је међународна трговина, која је интензивиранија у периоду после Другог светског рата, мада овај ниво међународне размене није без преседана у економској историји. Други аспект глобализације су стране инвестиције, које постоје од колонијалног доба, али до савременог периода нису имале посебну улогу у привредама. Трећи сегмент је међународна производња, организована у оквиру глобалних ланаца вредности. Ово је нова појава, специфична само за актуелни процес глобализације. Наиме, глобалну конкуренцију националних економија заменила је глобализација конкуренције између мултинационалних компанија (МНК). Компаније су изашле из националних оквира, користиле инострана тржишта за пласирање добара и капитала, преселиле производњу у земље са повољнијим факторима производње и формирале међународне производне ланце.

Специфична структура и динамика која проистиче из њиховог деловања значајно је одредила односе у светској економији.

Интензивирање ових активности произвело је различите ефекте у различитим деловима света, привредним секторима и групама становништва. Глобално интегрисање, са свим макроекономским механизмима који га прате, јесте процес који је доступан свим светским привредама, па ипак већина њих није остварила значајан напредак. Штавише, транзиције држава на постсовјетском простору и у југоисточној Европи су безмало биле потпуно неуспешне и у већини њих се глобализација сматра главним кривцем за већину политичких и привредних неуспеха са којима се суочавају. Само неколико привреда остварило је просперитет који се може јасно повезати са укључивањем у ове међународне економске токове. Поред најразвијенијих земаља Запада из којих су потекле највеће мултинационалне компаније и које су оствариле велику предност у почетним фазама глобализације, највеће бенефите од интензивирања ових међународних економских процеса оствариле су азијске земље.

Позитивни ефекти глобализације видљиви су и значајни у Јужној Кореји, Сингапуру, Хонконгу, Тајланду, Филипинима, Вијетнаму, Индонезији и Индији. У Азији од 1978. године акумулација капитала, као дотадашњи покретач економског раста, губи на значају у поређењу са укупном факторском продуктивношћу (Total Factor Productivity – TFP).¹⁷ Ово се односи на прилив технолошких иновација у производњи, које су у Азији генерално генерисане укључивањем у међународну привреду, укључујући производњу за извоз, „преузимање“ напреднијих технологија (имитацијом производа из увоза или произведених у погонима мултинационалних компанија).

Најпознатији економски феномен Азије у овом периоду било је „јапанско привредно чудо“, чије су размере биле толике да је раст ове земље имао утицај на остатак света. Јапан, који је био поражен у Другом светском рату и изгубио око 70% своје индустријске производње, у послератном периоду остварује изузетно брз опоравак и раст. Но иако је опоравак Јапана био је изузетан, још је важнија чињеница да је то био само почетак наглог развоја привреда источне Азије. Источна Азија седамдесетих година бележи постојан раст у условима политичке и

¹⁷ Woo, W.T. 2006. "The economic impact of China's emergence as a major trading nation" in *Globalization, Competition and Growth in China*, Chen, J. and Shujie, Y. (eds.), Routledge, New York. pp. 135-144.

социјалне равнотеже, па се више не говори о „јапанском”, већ о „азијском привредном чуду”. Као резултат јапанске експанзије, дошло је до извесног убрзања развоја великог дела Кореје и Кине, који су снабдевали Јапан најважнијим стратешким ресурсима.

Динамика убрзаног раста преноси се седамдесетих и осамдесетих година на „азијске тигрове”: Хонгконг, Јужну Кореју, Сингапур и Тајван, мада је раст заснован на различитим основама. Ове земље су усмериле све своје ресурсе на промоцију извоза. Јужна Кореја развила је индустријску производњу, а многи још увек веома успешни конгломерати развили су се у том периоду: *Samsung, LG, Hyundai, KIA*. Јужна Кореја данас има једну од технолошки најразвијенијих привреда у свету. Остали „тигрови” развили су се првенствено на бенефитима интензивне глобализације, позиционирајући се као трговинска и транспортна чворишта. Азијски тигрови деведесетих година успоравају просечан раст са 9% на 6%, и додатно на 4,5% у првој деценији 20. века.¹⁸ У другој половини осамдесетих уследио је убрзан раст привреда југоисточне Азије. Филипини, Индонезија, Малезија и Тајланд добијају епитет „нови азијски тигрови”. Стимулисани достигнућима азијских тигрова, ове земље препознале су свој потенцијални економски и стратешки значај у региону. Интензивирале су напоре на остваривању економског развоја и убрзо постигле високе стопе привредног раста од око 9% годишње, заснованог на експанзији извоза. Успон нових азијских тигрова трајао је само једну деценију, до велике Азијске финансијске кризе 1997. године.

Убрзан економски раст малих азијских земаља проширио се тек осамдесетих година на две највеће азијске привреде – Кину и Индију. Кина је у наредним деценијама остваривала раст привреде од око 10%, а индијска привреда је такође имала значајне резултате, са просечним растом од око 8%.¹⁹

Узроци спектакуларног кинеског привредног успона током протекле три деценије, могу се јасно сагледати само у контексту савременог процеса економске глобализације. У литератури постоји готово општа сагласност о снажној вези између најновијег „таласа” глобализације, који је посебно интензивирао последњих деценија 20.

¹⁸ World Bank indicators - <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

¹⁹ World Bank indicators - <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

века и успона кинеске привреде.²⁰ Иако је економско окружење увек имало изванредан утицај на успон или назадовање неке привреде, никада у ранијој историји привреде нису биле отворене и међузависне као што су у савременом периоду.

На основу повезаности са брзорастућим привредама региона, укључених у важне међународне инвестиционе и трговинске токове, у Кини су се постепено стицали предуслови и капацитети (људски, технолошки, материјални) за постављање привредног раста и развоја на сличним основама. Овај процес је у Кини започео најмање деценију касније него у другим земљама источне Азије. Тако су се и ефекти „отварања“ и укључивања у процесе економске глобализације у Кини испојили касније него у другим земљама региона. Упркос томе Кина је најуспешнији пример позитивних ефеката глобализације. Кинески планери су процесе међународне економске интеграције разумели, усвојили, овладали њима и усмерили их у правцу успона сопствене привреде. Спектакуларан раст кинеског извоза у периоду од три деценије у великој је мери резултат успешне кинеске интеграције у светску привреду и међународне економске токове. Укључивање Кине у глобалне токове односи се на отварање и ослобађање привреде, прилагођавање страним технологијама и моделима менаџмента, али и институцијама и пракси у многим друштвеним областима изван економије. *Прилагођавање* је вероватно кључна реч савременог кинеског успона. За већину земаља стратегија развоја односи се на само један корак у процесу планирања развоја, док је модел развоја углавном унапред одређен и није подложан променама. За кинеске планере, још од времена Денг Сјаопинга, све могућности развоја увек су биле отворене. На програмским постулатима овог чувеног савременог кинеског реформатора (на власти *de facto* у периоду 1978–1992) почива савремена кинеска привреда, која се веома разликује од дотадашње по високом степену прагматизма и флексибилности, насупротив ранијем концептуалном утемељењу.

Глобализација је утицала на успон кинеске привреде делујући помоћу неколико механизма. Најпре, убрзана интеграција Кине у светску економију с почетка деведесетих година довела је до значајног

²⁰ Bordo, M. 2017. The Second Era of Globalization is Not Yet Over: An Historical Perspective. NBER Working paper 23786; Obstfeld, M. and Taylor, A. 2002. Globalization and Capital Markets. In Bordo M, Taylor A, Williamson J (eds.) Globalization in Historical Perspective. Chicago: University of Chicago Press.

пресељења радно интензивних индустрија из других, претходно успешних, источноазијских привреда у Кину.²¹ Друго, новцем од повећања извоза Кина је добила могућност да купи модерну технологију и даље унапреди своју производњу и временом повећа вредност извозних производа.²² Треће, приступ међународном тржишту за радно-интензивне производе убрзао је кретање радне снаге ка производним делатностима ван пољопривреде, коју карактерише ниска продуктивност, ка високопродуктивним гранама индустрије.²³ Четврто, конкуренција која постоји на међународном тржишту приморала је кинеска предузећа да буду ефикаснија и иновативнија, што је довело до даљег повећања обима и вредности извоза, као једног од главних извора економског раста. Модел економског раста заснованог на извозу извозну експанзију види као једну од најважнијих детерминанти раста заснованог на технолошком убрзању.

Либерализација привреде довела је до изузетног технолошког напретка и развоја нових знања и вештина кинеске радне снаге, због чега се управо овим факторима (ТФП) може приписати раст кинеске привреде.²⁴ Ово је такође један од уобичајених механизма раста до којих доводи интегрисање у глобалну привреду.

2.3. Реформе привредног система и политика отворених врата

Увод у реформе кинеске привреде означио је *Програм четири модернизације*, прецизније *Програм за спровођење модернизације пољопривреде, индустрије, науке и технологије и народне одбране из 1975.*

²¹ Yue, J. 2018. *China's Rise in the Age of Globalization. Myth or Reality?* Palgrave Macmillan, Cham, Switzerland.

²² Blecker, R. and Razmi A. 2009. Export-led growth, real exchange rates and the fallacy of composition, *Handbook of Alternative Theories of Economic Growth*, Northampton.

²³ Henderson, J. Appelbaum R.P. and Ying H. S. 2013. "Globalization with Chinese Characteristics: Externalization, Dynamics and Transformations", *Development and Change*, 44 (6), pp. 1221-1253. <https://doi.org/10.1111/dech.12066>

²⁴ Woo, W.T. 2006. "The economic impact of China's emergence as a major trading nation". In: *Globalization, Competition and Growth in China*, Chen, J. and Shujie, Y. (ed.), Routledge, New York. p. 135-144.

године. Програм је представљао почетак одвајања од тековина Културне револуције.

Први важан корак уследио је тек 1978. године, када се кинеско вођство званично определило за реформу привредног система и политику отворених врата према светској привреди. Крајем 1978. кинеско вођство преусмерава привреду од совјетског стила централног планирања према тржишно оријентисаној економији. Зачетник реформе био је дугогодишњи председник владе Џоу Енлај, а у изради програма учествовао је Денг Сјаопинг.

Суштину реформи чине нови унутрашњи и спољашњи циљеви. Унутрашњи циљ је био обезбеђење социјално-економске стабилности, док је спољашњи – интеграција у светску привреду – био у функцији унутрашњих циљева. С обзиром на огромно заостајање и веома низак степен развијености привреде, основна претпоставка за реализацију оба циља била је висока стопа привредног раста. Кинески креатори економских политика и тада су заступали становиште, које се у новије време поново истиче, да привредни раст сам по себи није циљ. Он је у наредним деценијама био формулисан као помоћни циљ, односно средство за смањење заостајања за светском привредом, сузбијање сиромаштва, подизање животног стандарда становништва. Дакле, примарни циљ реформе отварања кинеске привреде, односно стратегије назване *Отворена врата*, није био превладавање изолационизма самог по себи, он је био самонаметнут, већ бројних социоекономских и технолошких заостајања Кине које су проистекле из одвојености од тада кључних технолошких достигнућа.

Кина у кратком раздобљу доживљава потпуну трансформацију из наглашено аутаркичног друштва у тржишно оријентисану привреду, отворену за међународну трговину и стране инвестиције, и постаје снажан конкурент на светским тржиштима. Парадоксално, трансформација се одиграла у оквиру система са наглашеним недостатком приватних имовинских права (донедавно), а читав процес је вођен од стране и уз наглашену политичку контролу Комунистичке партије.²⁵

Нови облици управљања у свим привредним сегментима (пољопривреди и индустрији) уведени су ради повећања

²⁵ Rodrik, D. 2011. *The globalization paradox: democracy and the future of the world economy*, W. W. Norton & Company, Inc., p. 332.

продуктивности и подразумевали су значајно повећање самосталности привредних субјеката.

Сви постављени реформски циљеви подразумевали су значајну финансијску, кадровску, институционалну подршку. Међу реформским активностима кинеских власти које се односе на привредни систем, у овом периоду се као најефикаснији издвајају: домаће инвестиције, институционална подршка, реформа пољопривреде, реформа индустријске производње, са акцентом на развоју предузетништва. На спољашњем плану политика отворених врата била је подстакнута децентрализацијом управљања трговином, већем ослањању на девалвацију националне валуте, уместо директне контроле извоза и увоза и привлачењу страних инвестиција. Повећање спољне трговине, а посебно извоза, резултат је свих наведених сегмената реформе.

2.3.1. Домаће инвестиције

У погледу домаћег инвестирања владе читавог источноазијског региона, нарочито Јапан, Кина и Северна Кореја, генерално су одиграле најважнију улогу као велики инвеститори у домаће привреде. Висока стопа инвестиција значи повећана капитална улагања, што омогућава повећан раст кроз економију обима. Повећана улагања довела су до покретања нових производних предузећа и проширења капацитета или ефикасности постојећих. Бројне кинеске компаније, које данас пласирају своје производе у све земље света, започеле су свој успон државним подстицајима. Чак и када инвестиције нису биле намењене производњи за извоз, оне су допринеле повећању броја радних места, плата, животног стандарда, а то је допринело додатном повећању производње. Као главни инвеститор у домаћу привреду, држава је имала и велику улогу у акумулацији капитала и његовом оптималном коришћењу (улагање у људски фактор, технолошки развој, промоција најпрофитабилнијих индустрија), који су важни фактори повећања вредности извоза и освајања нових, захтевнијих тржишта.

2.3.2. Институционална подршка реформама

Важан аспект реформи било је кадровско прилагођавање новим захтевима. Први корак у овом правцу било је стварање одговорног технократског кадра који би био заштићен од дневне политике и који је био у стању да изгради одрживе стратегије развоја. Можда

најважнији механизам, који се није манифестовао у другим деловима света, јесте то што су влада и предузетници деловали у договору са страним инвеститорима. У истом правцу деловала је технократска елита и водећи приватни предузетници. Поред тога, реформе су се одвијале у правцу повећања ауторитета и одговорности локалних власти у односу на централну.

Институционално деловање кинеске владе се, као и до тада, одвијало путем петогодишњих планова. У овом периоду они се међусобно нису значајно разликовали, с обзиром на очигледан успех генералног правца реформи, само су стављали акценат на различите уже области, које нису спонтано пратиле убрзано раст остатка привреде. Тако је у плану за период 1991–1995. посебан приоритет дат развоју инфраструктуре, у наредном је додатно афирмисан и подстакнут приватни сектор и још интензивније отварање у међународним економским односима. Овакав експериментални и градуалистички приступ реформама издвојен је у наредном одељку као једна од кључних специфичности Кине, која је омогућила спектакуларан привредни успех у условима интензивне економске глобализације.

2.3.3. Реформа пољопривреде

Иако је кључни аспект овог периода и званична стратегија подразумевала отварање кинеске привреде, реформе су започеле у пољопривреди. Свеобухватна реформа пољопривреде подразумевала је повећање продуктивности како би се задовољиле потребе домаћег тржишта и искоренило екстремно сиромаштво. Десетогодишњи план за период 1975–1985. углавном се односио на преусмеравање традиционалне ка технолошки напреднијим формама пољопривреде. Од 1980. године званично је омогућено да приватна лица (сељаци) обрађују колективно земљиште, које им се додељује на основу специфичног уговора са домаћинствима. Усвојен је систем уговорне одговорности домаћинства у пољопривреди, наспрам некадашњем колективизму. Систем подразумева да се уговарају квоте које пољопривредници испоручују држави по уговореној цени, док остатком производа пољопривредник може слободно да располаже.

2.3.4. Унапређење производње и предузетништва

Охрабрене успехом у реформи пољопривреде, кинеске власти су се 1984. године одлучиле за реформу читавог привредног система. Кинеска влада је имала важну улогу у економском развоју својом способношћу да створи одговарајућу пословну климу као подршку развоју приватних предузећа. Проширење малог и средњег приватног предузетништва и преусмеравање фокуса индустрије са тешке на лаку, било је други кључан елемент развојне стратегије у овом периоду. Иако ни мала, ни средња предузећа готово никада нису носиоци раста читаве привреде, она имају значајан иновациони потенцијал и могућност ангажовања слободне радне снаге.

У области индустрије повећана је самосталност руководства фабрика, мада су производне норме дефинисане на вишим нивоима, као у пољопривреди. Делимично попуштање тржишним силама је подстицај за отварање широког распона малих предузећа у услужним делатностима и мањој, занатској производњи. Створен је адекватан правни оквир погодан за приватна улагања. Један од важнијих принципа стратегије било је уклањање баријера домаћим приватним инвестицијама: високи порези, бирократија и бирократска корупција, неадекватна инфраструктура, висока инфлација.

Десетогодишњи план за период 1975–1985. укључио је напоре на преусмеравање ресурса из до тада доминантне тешке индустрије ка интензивирању лаке индустрије – робе широке потрошње, што је такође био подстицај развоју приватног предузетништва.

Петогодишњи план за период 1986–1990. године реформисао је области које су се у овом периоду показале као најпроблематичније. Односио се на модернизацију индустрије, телекомуникација, унапређење науке и образовања, који су у већем делу света биле на знатно вишем нивоу. Посебна пажња посвећена је и сектору енергетике и сировинских грана, како би се за индустрију у успону обезбедило што више јефтинијих домаћих инпута. Поред намера владе да спроведе тржишне реформе, настављено је са афирмацијом улоге државних предузећа, која су осамдесетих година остваривала трећину индустријске производње.

2.3.5. Политика девизног курса

Конкурентне вредности азијских валута су у последњих тридесет година један од најважнијих фактора успешног раста земаља источне и југоисточне Азије. Раст Кине у великој мери био је заснован на извозу, док је извоз био заснован на конкурентности због ниске вредности домаћих валута.

Девизни курс утиче на привреду једне земље на много начина и чини низ макроекономских и развојних ефеката. Френкел и Тејлор²⁶ издвојили су области у којима девизни курс има највећи утицај на земље у развоју и земље у транзицији. То су:

- девизни курс има значајан утицај на алокацију ресурса утичући на ниво цена, а како истовремено утиче на алокацију ресурса и укупну тражњу, релативно ниска вредност валуте може допринети повећању запослености;
- релативно ниска вредност домаће валуте, уз адекватну индустријску и спољнотрговинску политику, повећава конкурентност, а самим тим ствара услове неопходне за повећање продуктивности и привредни раст;
- сам девизни курс значајно утиче на очекивања и понашање финансијског тржишта, што значи да се може користити као механизам за његову контролу и стабилизацију;
- трговинска и друге компоненте текућег рачуна обично у великој мери реагују на релативну цену страних роба и услуга у односу на домаће, односно на реални девизни курс;
- девизни курс може имати улогу сидра, држећи цене на релативно ниском нивоу кроз ап्रेसијацију (прецењивање локалне валуте) и држећи валуту на јачој позицији него што је реална.

Девизни курс има најдиректнији утицај на привредни раст утицајем на спољну трговину. Претпоставка о економском расту заснованом на извозу види експанзију извоза као једну од најважнијих детерминанти раста који се заснива на технолошком убрзању. Један од начина на који спољна трговина подстиче раст је технолошки напредак, што би требало да буде уобичајена последица међународне размене. Када је земља отворена за међународну трговину и такмичи се на глобалном тржишту,

²⁶ Frenkel, R., and Taylor, L. 2006. Real exchange rate, monetary policy and employment, *Desa Working paper No.19*, United Nations, New York.

природно је да усвоји најнапредније производне технологије и технике управљања, ангажује најквалификованије људске ресурсе и инвестира у истраживања и развој. Повећавајући ефикасност у погледу трошкова и обима, могу се унапредити фактори производње – рад и капитал.

Реални курс је добар показатељ извозне конкурентности једне земље, који показује однос између цена робе и услуга у једној земљи у односу на цене у другим земљама. Потцењеност домаће валуте је ситуација у којој је номинални курс изнад реалног, у ком случају се говори о реалној депресијацији. У случају потцењеног курса куповна моћ у земљи је већа него у иностранству. Због високе цене страних валута цена увоза расте, што даље доводи до раста домаће тражње и пада тражње за увозним производима. Извозници добијају више домаће валуте, што повећава извоз производа и конкурентност на иностраним тржиштима. Ови трендови резултирају побољшањем платног биланса. Према традиционалној кејнзијанској макроекономији, релативна депресијација стимулише извоз чинећи га профитабилнијим, што заузврат подстиче компаније да повећају обим свог извоза.²⁷ Пошто је тражња за извозом релативно еластична у односу на цене, повећање обима извоза доводи до повећања извозних зарада, а самим тим и до повећања укупног прихода и запослености.

Насупрот томе, прецењена домаћа валута (апресијација) значи већу куповну моћ у иностранству него код куће. Цене иностране робе, деноминиране у домаћој валути по таквом курсу, постају ниже, па увоз постаје релативно јефтин. Страна роба постаје конкурентнија на домаћем тржишту и доводи до смањења домаће производње. Производи које би дата привреда могла да извози по реалном курсу постају прескупи и неконкурентни на међународном тржишту. Крајњи ефекат прецењеног курса је да дата држава губи ранију компаративну предност коју је имала због ниже цене извозних производа конкурентских извозника. Компаративна предност извоза не мора бити нижа цена. То се може огледати у квалитетнијем, или технолошки напреднијем производном процесу. Међутим, то је предност на коју развијене земље могу да рачунају, док је у случају земаља у развоју за већину производа велика предност само ниска цена.

²⁷ Razmi, A. 2007. "The contractionary short-run effects of nominal devaluation in developing countries: some neglected nuances", *International Review of Applied Economics*, 21(5), 577-602. http://works.bepress.com/arslan_razmi/4/

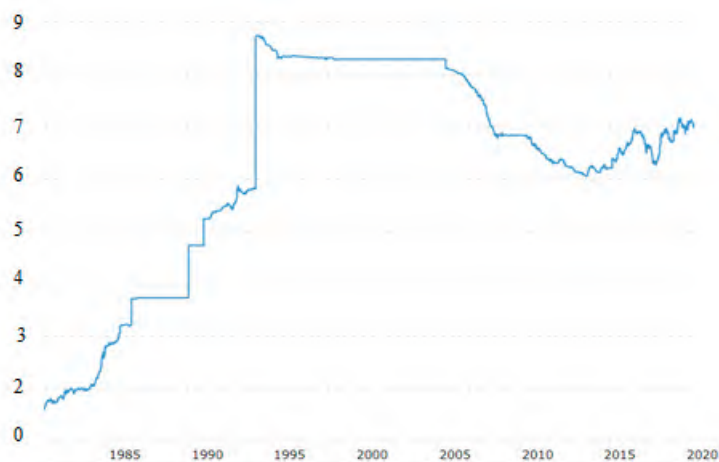
Уобичајени негативни ефекат апресијације, као и депресијације домаће валуте, јесте слање погрешних сигнала инвеститорима о областима у које треба улагати. У случају прецењене домаће валуте, производња која се ослања на увозне сировине делује исплативије него што заиста јесте. С друге стране, потцењеност националне валуте, због нереалног покушљања увоза, шаље сигнале да је треба улагати у секторе који би иначе могли бити профитабилни само по нереално високом курсу.

Кинеска политика курсева у то време састојала се у одржавању ниског курса јуана, са циљем повећања извоза и остваривања добити од иностране тражње. Од почетка економске реформе 1978. године дошло је до неколико прилагођавања курса јуана. У јануару 1981. влада је преполовила вредност јуана у трговинским трансакцијама, уводећи интерни курс од 2,8 јуана за амерички долар, док је званични курс остао на 1,5.²⁸ Од јануара 1981. до краја 1984. године власти су постепено девалвирале званични курс, све док није достигао 2,8, када је интерни курс укинут.²⁹ Међутим, влада је наставила да постепено девалвира званични курс, који је до средине 1986. достигао 3,2. Крајем 1989. године власти су поново значајно девалвирале званични курс, овога пута за чак 21%. У јануару 1994. године влада се одлучила за реалну тржишну цену валуте и фиксирала вредност јуана за долар, што је тада износило 8,7 јуана за долар (графикон 4).

²⁸ Wang, G. and Lin, N. 2020. "70 years of China's foreign exchange market development: history and experience", *China Political Economy* Vol. 3 No. 1, pp. 3-17. <https://doi.org/10.1108/CPE-05-2020-0007>

²⁹ Wang, G. and Lin, N. 2020. "70 years of China's foreign exchange market development: history and experience", *China Political Economy* Vol. 3 No. 1, pp. 3-17. <https://doi.org/10.1108/CPE-05-2020-0007>

Графикон 4. Званични девизни курс долара према јуану 1981–2020.

Извор: Macrotrends, 2020.³⁰

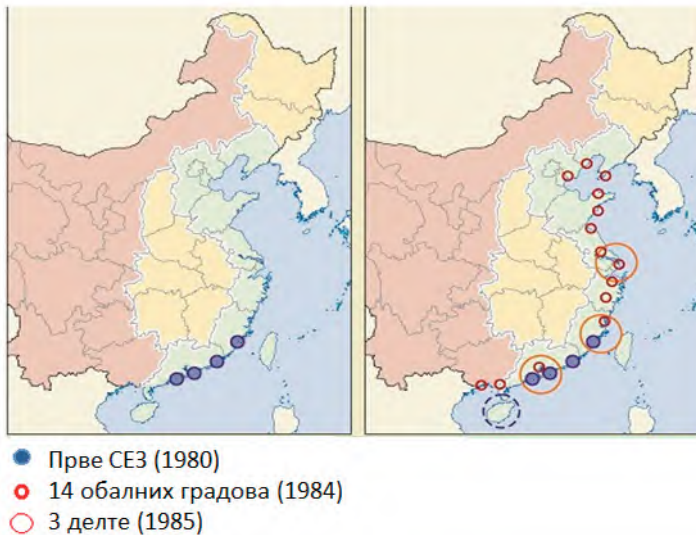
Политика девизног курса Кине била је предмет велике међународне пажње, али и извор притисака, јер многи сматрају да доприноси повећању глобалних неравнотежа и урушавању конкурентности других привреда. САД и Европска унија критиковале су Кину због одржавања смањене вредности јуана на потцењеном нивоу до 40% у односу на долар. Ово питање је у периоду од две деценије претило да изазове трговински рат. Сједињене Државе су тврдили да би скупљи јуан учинио кинески извоз скупљим, а америчку робу јефтинијом у Кини. То би смањило стални амерички проблем трговинског дефицита са Кином. Ипак, САД нису добиле подршку других земаља за колективни притисак на Кину. У међувремену, са променом стратегије и покретањем иницијативе *Појас и пут*, о чему ће бити речи у наредном поглављу, Кина је напустила политику потцењеног девизног курса у намери да јуан учини интернационалном резервном валутом и средством плаћања.

³⁰ Macrotrends, 2020. "Dollar Yuan Exchange Rate - 35 Year Historical Chart", <https://www.macrotrends.net/2575/us-dollar-yuan-exchange-rate-historical-chart>

2.3.6. Привлачење страног капитала

У погледу активности на привлачењу страних директних инвестиција (СДИ), као елемента развојне стратегије *Отворених врата*, Кини је била неопходна реформа правних и финансијских институција. Први Закон о коришћењу страног капитала у НР Кини донет је 1979. године, а у наредних десет година Кина је усвојила више од 200 закона и прописа који регулишу област економских односа са иностранством.³¹ Почетком осамдесетих година кинеска влада предузела је кораке ка стварању специјалних економских зона (СЕЗ), тржишно оријентисаних и усклађених са потребама страних инвеститора. Прва је била Шенжен (Shenzhen), а потом је уследило успостављање отворених приморских градова као што је Сјиамен (Xiamen), Џухаи (Zhuhai) и Шантоу (Shantou) дизајнираних да стимулишу економски раст користећи своју географску локацију (слика 1).

Слика 1. СПЕЦИЈАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ ЗОНЕ У КИНИ

Извор: Адаптирано према извештају Светске банке, 2009.³²

³¹ Kirby, W. 1995. "China Unincorporated: Company Law and Business Enterprise in Twentieth-Century China". *The Journal of Asian Studies*, 54(1): 43-63. doi: 10.2307/2058950

³² World Bank. 2009. *World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography*, <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7607-2>

Од деведесетих година СЕЗ су се рашириле и на веће кинеске градове, укључујући Пекинг и Шангај. Поред постојећих специјалних економских зона, основане су и економске развојне зоне концентрисане у великим индустријским градовима у приобалном појасу (слика 1). То је покренуло развој модерне лучке инфраструктуре, посебно контејнерских лука, које су биле од суштинског значаја за подршку извозно оријентисане стратегије. Специјалне економске зоне се у извесној мери разликују по врсти и намени: економске и зоне технолошког развоја, финансијске, зоне високо технолошког индустријског развоја (*Touch*), граничне економске сарадње (*Border Economic Cooperation Zones*), извозне обраде (*Export Processing Zones*) и слично. Оснивање СЕЗ означило је почетак великих промена у кинеској политици, посебно у економским политикама, и почетак отварања ка светској привреди.

Ове области имају развијену инфраструктуру и повољне услове за пословање, што је Кину учинило још атрактивнијом за пласман страног капитала. У специјалним економским зонама закони о инвестирању предвиђају много повољније услове инвестирања него у другим деловима земље. Инвеститорима су омогућене пореске олакшице у замену за инвестирање новца и/или техничких и технолошких знања. Поред смањења царине и такси на зараде, држава је омогућила специјалним економским зонама да издају дозволе за успостављање страних финансијских институција и других облика пословања, али је задржала пуну административну моћ над њима.

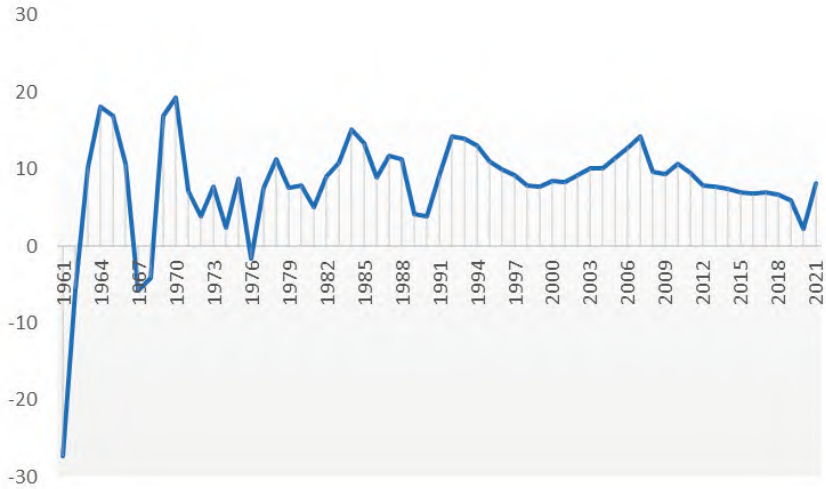
2.4. Резултати стратегије отварања

2.4.1. Показатељи успеха кинеске привреде

Резултат реформских напора КП Кине и читаве популације јесте кинески привредни раст, који је по динамици и трајању без преседана у економској историји.

Иако су стопе раста кинеске привреде смањене 2010. године (графикон 5) и настављају да опадају као резултат природног приближавања границама раста, номинално увећање њене привреде у трећој деценији 21. века је заправо значајније у односу на период пре деведесетих јер је основица за обрачун раста (БДП) мултипликована са 1.000 милијарди долара у 1990, на 16.000 милијарди долара 2021. године (графикон 6).

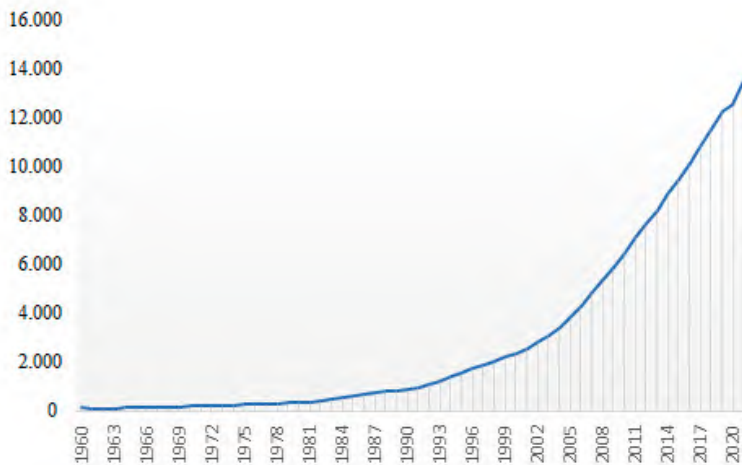
Графикон 5. СТОПЕ РАСТА КИНЕСКЕ ПРИВРЕДЕ 1961–2021 (%)

Извор: World bank indicators, 2022.

Графикон 6. БДП КИНЕ 1960–2021.

(милијарде сталних долара)

Извор: World bank indicators, 2022.

Кинески успон засенио је претходне азијске примере и створио општу слику о азијском напретку ка светској супремацији као неминовном процесу.

Привредни раст Кине приказан на графиконима 5 и 6 односи се на читав период од 1960. до 2021. године за који су доступни подаци. Надаље се анализирају економски параметри који су директни резултат реформи које је Кина спровела од 1978. године.

Резултат процеса отварања и реформи које су га пратиле јесте увећање БДП-а 2,5 пута у првих десет година (1978–1988), односно просечно за 9,6% годишње. Закон о предузећима из 1988. године довео је до виших стопа индустријског и уопште економског раста него што је било предвиђено (до 14% годишње). У периоду од две деценије од отварања привреде (1978–1998) БДП је повећан 6,5 пута (графикон 6). Просечан привредни раст од 10% у периоду дужем од три деценије био је без преседана на глобалном нивоу.

Поред привредног раста, економске реформе имале су и друге импресивне ефекте. Нето приход по глави пољопривредника повећан је за 240%; приход по глави становника урбаних домаћинстава за 150%; учесталост апсолутног сиромаштва у руралним областима опала је са 33% у 1978. на 12% у 1990. години.³³ Просечно, БДП по становнику увећан је 30 пута. Ово достигнуће може се рачунати као један од најуспешнијих програма борбе против сиромаштва у XX веку. Пољопривреда и индустрија бележе највеће зараде, посебно у обалним подручјима близу Хонгконга и Тајвана, где су обимне стране инвестиције довеле до изузетног повећања производње, како за домаћу потрошњу, тако и за извоз.

Сама структура привреде је радикално промењена. У табели 1 приказана је структурална промена кинеске привреде у периоду пре и после реформе отварања.

³³ Shangqun, G. 1999. *Two Decades of Reform in China*, World Bank, Washington DC. <https://doi.org/10.1142/4056>

Табела 1. ПРОМЕНА СТРУКТУРЕ КИНЕСКЕ ПРИВРЕДЕ
– ДОПРИНОС ФАКТОРА РАСТУ БДП-А ПО СТАНОВНИКУ

Период	БДП по становнику	Удео радне снаге	Капитал / производ	Људски капитал	Укупна факторска продуктивност
1952–1978.	100	3,63	116,15	52,25	-72,03
1978–2007.	100	7,05	0,51	14,55	77,89

Извор: Zhu, X. 2012. "Understanding China's Growth: Past, Present, and Future". *Journal of economic perspectives*, p. 108.

Подаци указују на драстично смањивање уложеног капитала по јединици производа у периоду после реформи, на извесно повећање учешћа радне снаге и вишеструко повећање учешћа укупне факторске продуктивности, под којим се углавном подразумева примена нових технолошких достигнућа и иновација.

Пред почетак отварања кинеске привреде више од 70% радне снаге било је ангажовано у примарном сектору. Тај удео је за 10 година смањен на 60%, за још 10 година на 50%, а пред крај периода који посматрамо као период стратегије отворених врата у примарном сектору радило је око 36% кинеске радне снаге (табела 2).

Табела 2. ЗАПОСЛЕНОСТ ПО СЕКТОРИМА У ОДАБРАНИМ ГОДИНАМА
(% од укупног броја запослених)

Сектор	1978	1989	1997	2005	2010
Пољопривреда, шумарство, рибарство	70,5	60,1	49,9	44,8	36,7
Индустрија, рударство, грађевина	17,3	21,6	23,7	23,8	28,7
Услуге	12,2	18,3	26,4	31,4	34,6
Укупно	100	100	100	100	100

Извор: National Bureau of Statistics of China, 2010. <http://www.stats.gov.cn/english/>

То је још увек био висок проценат, имајући у виду друге примере земаља на различитим нивоима привредног развоја. Русија је, на пример, у истом периоду у аграрном примарном сектору имала око 15% радне снаге, развијене земље Западне Европе око 3%, док је тај удео у САД мањи од 1%.³⁴ Једино су земље Јужне Азије имале већи удео запослених у пољопривреди од Кине, нешто преко 50%.³⁵ Ипак, напредак Кине у транзицији ка вишим нивоима производње далеко је бржи него било где у свету.

Нису сви индикатори били позитивни. Инфлација је повећана на више од 20% годишње, што је уобичајена последица брзог привредног раста, док је сам индустријски раст довео до несташице сировина и енергената.

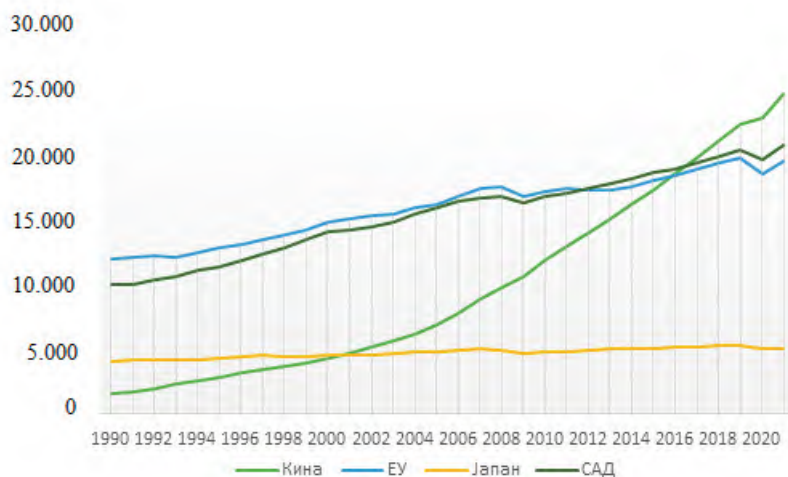
2.4.2. Промена кинеске позиције у светској привреди

У периоду који се разматра у овом поглављу, пре инвестиционе експанзије кинеских компанија (оквирно 1990–2010), Кина је престигла Јапан и постала друга по величини привреда у свету (по паритету куповне моћи БДП ррр) и приближила се читавој Европској унији и САД у погледу величине привреде (графикон 7). У каснијем периоду престигла је обе. Иако је номинални БДП знатно мањи од америчког и о Кини се уобичајено говори као другој привреди света, мерено реалним параметрима куповне моћи Кина је још 2017. године престигла САД.

³⁴ Roser, M. 2013. "Employment in Agriculture". Published online at OurWorldInData.org. Retrieved from: <https://ourworldindata.org/employment-in-agriculture>

³⁵ Roser, M. 2013. "Employment in Agriculture". Published online at OurWorldInData.org. Retrieved from: <https://ourworldindata.org/employment-in-agriculture>

Графикон 7. БДП НАЈВЕЋИХ СВЕТСКИХ ПРИВРЕДА, 1990-2020
(*ppp*, милијарде сталних долара 2017)

Извор: World Bank indicators, 2022.

Током посматране две деценије Кина је постала водећи светски произвођач многих врста робе. Већ у првој деценији 21. века кинеска индустрија је постала највећа на свету, са производњом 25% светске производње, док је удео Кине у светском БДП-у 2010. године износио око 13%,³⁶ што указује на натпросечан удео производње у кинеској привреди. Према последњим подацима, за 2021. годину, кинеска производња чини трећину светске.³⁷ Уколико се настави постојећи тренд, кинеска индустрија ће до 2030. године чинити половину светске производње.

Кинески производи преплавили су свет свим врстама робе, од текстила и играчака, машина и апарата, авиона, мобилних телефона и рачунара. Кина је највећи светски произвођач око 220 врста индустријских производа. Међу њима су, као најважнији производи сировинске индустрије, челик, стакло, цемент, алуминијум, бакар, угаљ.

³⁶ Обрачунато према подацима World bank indicators.

³⁷ Обрачунато према подацима World bank indicators.

Табела 3. КИНЕСКА ИНДУСТРИЈА У СВЕТСКОЈ ПРОИЗВОДЊИ 2010.

Производ	% Светске производње
Непрерађен челик	50%
Челик	44%
Цемент	60%
Прерађен бакар	> 50%
Угаљ	> 45%
Ђубрива	35%
Хемијска влакна	43%
Стакло	> 50%
Рачунари	68%
Фрижидери	65%
Клима уређаји	80%
Телевизори	50%
Мобилни телефони	70%
Веш-машине	44%
Микроталасне пећи	70%
Дигитални фото-апарати	65%

Извор: National Bureau of Statistics of China, 2010. <http://www.stats.gov.cn/english/>

2.4.3. *Измењена позиција Кине у међународним трговинским токовима*

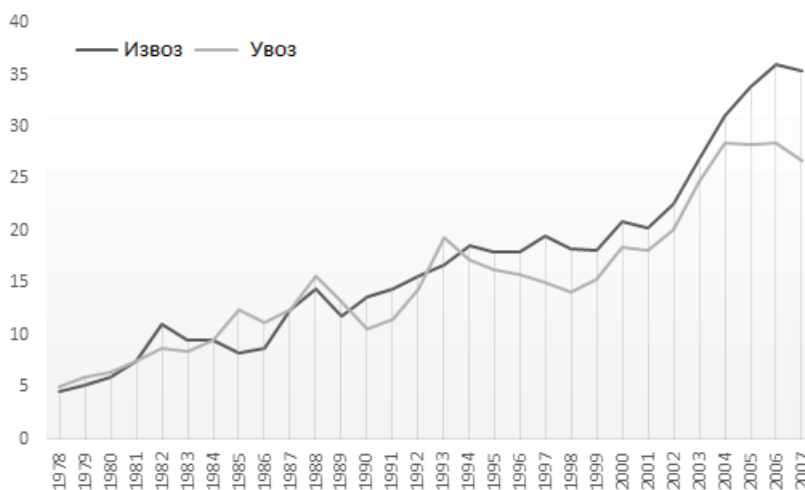
Међу бројним факторима који су заслужни за изузетан успех кинеске привреде, по мишљењу већине аналитичара, најважнији су инвестиције и извоз. Често се називају „локомотивама раста” или „моторима раста”, јер имају потенцијал да покрену раст целе привреде.

У теорији, извозна оријентација повећава отвореност привреде, што је чини отворенијом за продор нових технологија и иностране конкуренције, а што доводи до убрзања технолошког напретка. Трговина је саставни део модела раста у земљама у развоју. Током 20. века експанзија спољне трговине довела је до раста запослености,

стварања богатства и побољшања животног стандарда широм света. Ослањање на стратегију раста оријентисану на производњу довело је до изузетног економског успеха у многим азијским земљама. Најуспешније извозне стратегије спровели су азијски тигрови (Јужна Кореја, Тајван, Хонгконг и Сингапур) седамдесетих и осамдесетих, а затим Кина деведесетих и почетком двехиљадитих година. Поред снабдевања неопходним производима, трговина је кинеској привреди обезбедила и неопходна капитална добра и приступ савременим технологијама, што је у наредној фази снажно допринело расту и технолошком развоју кинеске привреде.

Са 5% у 1971, удео спољне трговине (укупна вредност увоза и извоза) у БДП-у Кине повећан је на више од 60% у периоду 2004–2007. године (графикон 8).

Графикон 8. УДЕО ИЗВОЗА И УВОЗА У БДП-У КИНЕ, 1978–2008 (%)

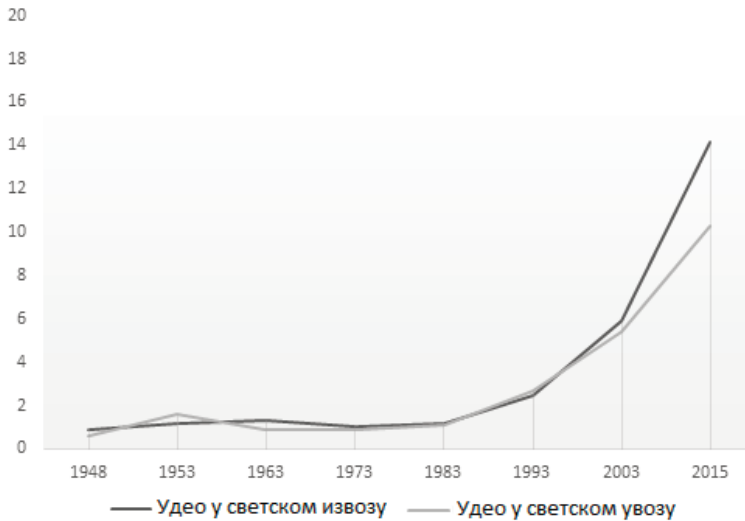

Извор: World Bank indicator, 2010.

Учешће Кине у светској трговини током читавих пет деценија после Другог светског рата било је минимално у односу на број становника. Увоз, као и извоз, износили су око 1% светског увоза, односно извоза. Отварање кинеске привреде покренуло је до тада незабележену експанзију извоза, а Кина доспева у сам врх по уделу у светској трговини. До драматичног повећања извоза, али и увоза, долази

нарочито деведесетих година. Оба се удвостручују сваких неколико година, тако да је 2015. године Кина реализовала 14% светског извоза и више од 10% светског увоза (графикон 9).

Графикон 9. УДЕО КИНЕ У МЕЂУНАРОДНОЈ ТРГОВИНИ, 1948-2015 (%)

Извор: WTO, 2016.

У укупном обиму спољне трговине Кина је такође прва у свету. Удео Кине у светској трговини по отварању привреде повећавао се веома брзо. Кина је врло брзо постала један од највећих извозника у свету, заједно са Немачком и САД. Учешће Кине у светској трговини увећало се са 1,7% у 1980. години на 11,3% у 2012. години. У периоду од 1990. до 2000. године кинески извоз је по обиму и вредности учетворостручен, а потом у периоду 2000–2010. упетостручен.³⁸

Поред обима, кроз потпуну трансформацију прошла је и структура кинеског извоза. Пре 1949. године око три четвртине кинеског извоза чинили су пољопривредни производи.³⁹ Током осамдесетих година удео

³⁸ World Bank Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

³⁹ Shangquan, G. 1999. *Two Decades of Reform in China*, World Bank, Washington DC. <https://doi.org/10.1142/4056>

примарног сектора (прехрамбених производа, сировина, минерала и горива) у кинеском извозу смањен је на половину укупног извоза.⁴⁰ До краја деведесетих кинески извоз по структури више подсећао на ранији. Извоз примарних производа опао је на свега 5%, док је већину робног извоза по обиму чинио текстил и индустрија одеће, а по вредности електроопрема и уређаји, са око 1/4 извоза. Ово је по природи веома сложена група производа, са неколико десетина подгрупа. У кинеском извозу заступљени су сви производи електроиндустрије и чак и сваки засебно заузима важно место у глобалној трговини. Следе машине, а затим производи лаке индустрије – одећа, обућа, намештај, пластика и други, који имају мању вредност али огроман обим.

Од почетка 21. века извоз производа високе технологије заузима све значајније место у кинеском извозу. Поред телефона, канцеларијских и кућних апарата, све веће учешће у извозу добијају компјутери, оптички апарати и медицинска опрема. Производи лаке индустрије, иако доминантни по обиму и у првој деценији 21. века, имају све мањи удео у погледу вредности.

У погледу увоза најважнији производ је нафта, а затим исте оне групе производа које чине главне извозне производе, електричне машине и опрема, интегрисана кола, оптичка и медицинска опрема, возила и друго. Ради се о томе да су све земље источне и југоисточне Азије интензивно укључене у производне ланце, тако да делови и полупроизводи у одређеној групи производа по неколико пута прелазе границу до крајњег потрошача. Овако фрагментисана производња је нова појава, која се интензивира пропорционално интензитету процеса глобализације, а источна Азија је најтипичнији пример.

Географска дистрибуција спољне трговине Кине такође је претрпела радикалне промене. Пре Другог светског рата Јапан, Хонгконг, САД и Велика Британија заједно су чинили око три четвртине укупног кинеског обима трговине. Са оснивањем НР Кине 1949. године трговина се премешта у корист бившег СССР-а и источне Европе. У периоду 1952–1955. више од 50% трговине Кине обављало се са бившим СССР-ом, а током 1956–1960 у просеку око 40%.⁴¹ Како су се кинеско-совјетски односи погоршали шездесетих година, трговинска

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Sugihara, K. 2005. *Japan, China, and the Growth of the Asian International Economy, 1850-1949.* Oxford University press, Oxford.

размена је у сталном паду, да би 1970. године достигла свега 1% укупне трговине Кине.⁴² Овај трговински правац, нарочито са Русијом у савременом периоду, у пуном је замаху, али су у периоду стратегије *Отворених врата*, најважнији трговински партнери били САД, Европска унија, посебно Немачка, Хонгконг, земље ASEAN-а, Јапан и Јужна Кореја.

С обзиром на то да су највећи инвеститори биле америчке мултинационалне компаније, овај период је обележен значајним унапређењем трговине са САД (након успостављања потпуне дипломатске сарадње тек 1979. године). Раст кинеског извоза на америчко и друга западна тржишта био је спектакуларан у погледу вредности извезене робе. Развојни ефекти су били далеко мањи, јер се радило само о измештању производње великих компанија и њихов извоз на западна тржишта. Унутар кинеске индустрије реализовала се мала додата вредност и ангажован велики број радника за ниске наднице, који су у великом броју повучени из пољопривреде. Ипак, екстремно сиромаштво у претходном периоду, посебно у руралним областима, као и сама величина кинеске популације, учинили су да и ови релативно мали бенефити одиграју улогу замајца привредног раста.

2.4.4. Кина као глобално одређиште капитала

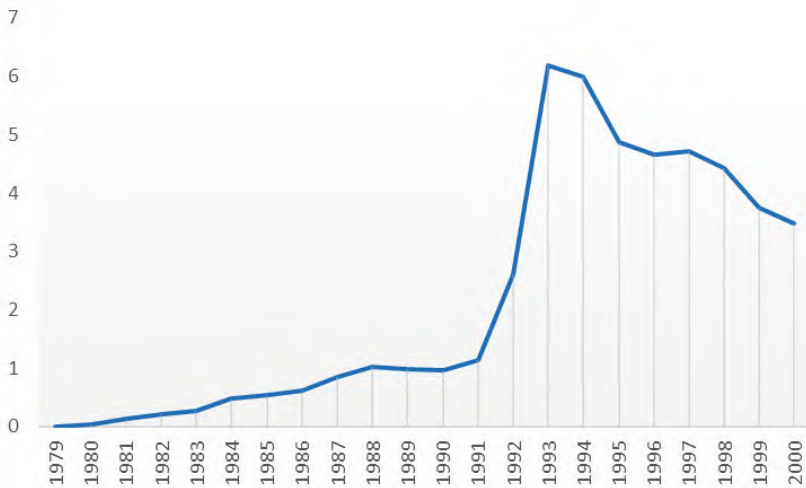
Глобална интернационализација производње значи непрестану потрагу за нижим трошковима производње, а стратегијом отварања Кина је постала једно од најважнијих одређишта страног капитала током три деценије успона.

Како је приказано у историјском прегледу, страно инвестирање у Кини није нова појава. У одређеним периодима Кина се отварала за страни капитал, али се експанзија СДИ с краја 20. века не може мерити ни са једним претходним периодом кинеске историје, нити са инвестирањем у друге земље. Описане мере подршке страним инвеститорима релативно брзо су донеле резултате. Од симболичних износа страних инвестиција средином осамдесетих година, СДИ су почеле брже да притичу у кинеску економију. Највећи удео нето прилива страних директних инвестиција у кинеском БДП-у износио је 5-6% средином деведесетих (графикон 10). Смањење удела СДИ у

⁴² *Ibid.*

кинеском БДП-у крајем деведесетих (графикон 10) није значило смањење инвестиција. Напротив, износ се непрестано повећавао, али је кинеска привреда у то време остваривала двоцифрене стопе раста, тако да се смањивао само проценат СДИ, а не њихова вредност.

Графикон 10. Прилив СДИ у Кину, 1979–2000 (% БДП)

Извор: World Bank indicators, 2022.

Кина је 2009. године била на шестом месту по приливу СДИ, а 2010. достигла је треће место, иза Европске уније и Сједињених Држава. Већ 2012. године постала је најважнија дестинација за стране директне инвестиције у свету, са приливом од око 111 милијарди долара, прстигавши тада водеће САД.

Најважнији фактори привлачности Кине за стране инвестиције у том периоду били су:

- релативно јефтина радна снага;
- добар приступ међународним поморским путевима;
- извозно оријентисана спољнотрговинска политика;
- просечна младост нације.

Приступање Кине Светској трговинској организацији (СТО) значајно је побољшало ранг кинеског тржишта у погледу поузданости

инвестирања. Важна, али често занемарена тачка у анализи чланства Кине у СТО јесте уклањање неизвесности око приступа Кине тржишту САД (2001. године није се чинило вероватним да Америка отпочне царински рат против Кине). Комплетна слика чланства Кине у СТО је много шира од смањења ефективних кинеских царина – она укључује смањење ризика за улагање у извозно оријентисану производњу унутрашње Кине. Значајни светски произвођачи радно интензивних добара намењених продаји у земљама са високим дохотком добили су значајан подстицај да покрену производњу на простору Кине. Стране директне инвестиције у Кину су стога повећане са 44 на 53 милијарде долара у периоду од само пет година (1997–2002). То је довело до тога да је удео Кине у укупним СДИ у земљама у развоју током овог периода порастао са 23 на 32%, а њен удео укупних СДИ у Азију повећан је са 40 на 55%.⁴³

Према бројним истраживањима⁴⁴ СДИ у Кини су постале готово подједнако важан фактор раста и развоја као домаће инвестиције, које уобичајено имају најзначајнију улогу у расту сваке привреде. Стране директне инвестиције у Кини испољиле су већину позитивних механизма који стимулишу привредни раст:

- повећање укупног обима производње оснивањем нових предузећа;
- проширене економске активности (покретање нових послова);
- повећање броја радних места;
- повећан квалитет производње захваљујући трансферу нових технологија МНК;
- глобални ланци снабдевања су постали доступнији;
- боље праксе управљања које примењују МНК и побољшана продуктивност;
- повећана трговина (када се СДИ пласирају у разменљиве производе);
- повећан уложени капитал, иако профит обично не остаје у земљи;
- индиректно, СДИ су даље довеле до побољшања макроекономског окружења, ефикасности рада и повећања конкурентности на глобалном тржишту.

⁴³ Woo, W.T. 2006. "The economic impact of China's emergence as a major trading nation" in *Globalization, Competition and Growth in China*, Chen, J. and Shujie, Y. (eds.), Routledge, New York, pp. 127-129.

⁴⁴ Eichengreen, B. and Tong, H. 2005. *Is China's FDI Coming at the Expense of Other Countries?* NBER, Working Paper 11335, Cambridge; Eichengreen B. and Tong H. 2006. *How China is reorganizing the World Economy?* *Asian Economic Policy Review*, 1: 73-97.

Према пореклу СДИ у Кини предњаче Хонгконг, Девичанска острва, Јапан, САД, Тајван, Јужна Кореја, Сингапур, Кајманска острва, Велика Британија, Немачка и Холандија.⁴⁵ У структури сектора за улагање најзначајније место заузимају: прерађивачка индустрија, некретнине, финансијски сектор, пословне услуге, малопродаја и великопродаја, транспорт, складиштење, телекомуникационе и поштанске услуге, компјутерске и софтверске услуге.⁴⁶

Кина континуирано охрабрује инвестирање у напредне технологије и секторе који су извозно оријентисани како би подигла степен прераде извозних производа. Ове циљеве је великим делом остварила домаћим инвестицијама, али је изванредан допринос подизању технолошког нивоа извозних производа имао и страни капитал, пласиран преко специјалних економских зона. Свака СЕЗ појединачно је остварила импресивне резултате за релативно кратко време, али је и сам концепт имао велики значај за привлачење страног капитала, технологије, техничке и менаџерске експертизе, што је стимулисало технолошки развој и већу интеграцију Кине у светску привреду.

Један од најважнијих резултата стратегије отварања, посебно високе отворености за стране инвестиције, јесте снажан технолошки напредак кинеске привреде. Овладавање новим технологијама и улагање у нове производе је тежак и скуп процес, са много препрека. Током периода наглог успона кинеске економије било је врло мало сопствених иновација. Кина је остварила технолошки напредак углавном путем имитације, што је омогућило технолошки напредак практично без трошкова истраживања и развоја. Имитације настају увозом технологије и менаџерских вештина, путем СДИ. Слаба правна заштита интелектуалне својине омогућила је домаћим произвођачима да без последица имитирају најнапредније стране технологије.

Упркос смањењу трошкова за иновације, улагања у примену нових технологија превазишла су могућности приватних (кинеских) компанија. Индустријализација је посебно захтевна у смислу прилагођавања страних технологија локалним условима, стицања нових вештина, стварања посебних инпута за производњу нових производа,

⁴⁵ National Bureau of Statistics of China. [http://www.stats.gov.cn/english/Statistical data/AnnualData/](http://www.stats.gov.cn/english/Statistical_data/AnnualData/)

⁴⁶ *Ibid.*

координације инвестиција у различитим областима итд.⁴⁷ Стога је механизам претварања СДИ у економски развој захтевао бројне проактивне државне интервенције.

2.4.5. Међународни ефекти кинеске стратегије отварања

Успон Кине као индустријске и извозне силе један је од најснажнијих фактора који обликују савремену светску привреду.⁴⁸ Кинеска привреда је отварањем постала значајан извозник, дестинација страних директних инвестиција, али и увозник технологија, потрошач сировина и индустријских производа, и тиме почела да врши значајан утицај на обликовање глобалне понуде и тражње.

Експанзија кинеске спољне трговине имала је снажан утицај на привреде других земаља. За земље региона Источне и Југоисточне Азије он је веома позитиван. Раст кинеске привреде, прихода и стандарда становништва стимулише извоз суседних земаља, посебно Јапана, Сингапура, Малезије и Кореје, које производе робу и компоненте вишег технолошког нивоа.

У погледу извоза робе широке потрошње, посебно текстила и одеће, Кина се јавља као конкурент многим азијским земљама (Бангладеш, Индија, Пакистан, Филипини, Шри Ланка, Тајланд). Међутим, у погледу трговине другим производима кинеска привреда се јавља као комплементарна. Извоз кинеских производа подстиче раст извоза сировина, полупроизвода (ауто-делови, електронске компоненте) и енергената многих азијских привреда. Новији успон Кине снажно је подстакao извоз енергената и сировина Индонезије, електронике Сингапура и Кореје, разних производних компоненти Малезије итд.

За развијене привреде глобалног Запада (Велика Британија, САД, Италија итд.) последице експанзије кинеског извоза су негативне ако се посматра њихов производни сектор, али позитивне за мултинационалне компаније пореклом из ових земаља, које су премештањем производње у подручја са далеко јефтинијом радном снагом вишеструко увећале свој профит.

⁴⁷ Rodrik D. 2011. *The globalization paradox: democracy and the future of the world economy*, W. W. Norton & Company, Inc, p. 348

⁴⁸ Eichengreen, B. and Tong, H. 2005. *Is China's FDI Coming at the Expense of Other Countries?* NBER, Working Paper 11335, Cambridge.

3. СТРАТЕГИЈА *ИЗЛАСКА У СВЕТ*: ГЛОБАЛИЗАЦИЈА НА КИНЕСКИ НАЧИН

Стратегија отварања привреде ка улагањима из иностранства указала је кинеским креаторима политика на могућност обострано корисне сарадње међу земљама и, посебно, на висок профит инвеститора. Ово искуство примаоца инвестиција, уз растуће вишкове капитала, инспирисало је Кину да покрене нову стратегију. Кинеска стратегија *Изласка у свет* је наставак промоције глобализације, али на кинески начин и са кинеским компанијама као глобалним актерима. То укључује стварање јаким економских веза са другим земљама у Азији, Африци и Латинској Америци кроз инвестиције, инфраструктурне пројекте и трговинске споразуме. Такође, укључује наставак ширења свог присуства у међународним организацијама и повећање свог утицаја у глобалном управљању. Кинеска влада такође настоји да промовише сопствени бренд глобализације, који наглашава важност поштовања кинеских вредности и интереса, уз ангажовање у отворенијим и инклузивнијим облицима глобалне сарадње. То укључује иницијативе као што је *Појас и пут*, као глобално највећег инфраструктурног и инвестиционог пројекта, коме је посвећен посебан одељак у овом поглављу. Стратегија *Изласка у свет* такође подразумева интензивније тражење већег приступа страним тржиштима, технологији и ресурсима.

3.1. Промена унутрашњих услова и потреба за новом развојном стратегијом

Брз раст током дугог периода неизбежно је донео промене у кључним аспектима кинеске привреде. Кина још увек (2023) има једну од најбржих стопа економског раста, али је период од 10% раста на годишњем нивоу почео да успорава после 2010. године. Већ 2012. износио је око 8%, 2015 око 7%, а 2019. само 6%. У 2020. години због пандемије ковида раст је износио само 2,2%, али ово је изузетан успех с обзиром на то да су готово све остале привреде имале негативан раст. Већ у 2021. години раст је износио 8% (графикон 5), што је генерално поништило ефекте споријег раста из 2020. године.

У погледу реалне економије смањене, чак и веома ниске стопе раста не одражавају слабост привреде уколико су се њене карактеристике развиле до нивоа оптималног функционисања. Смањивање привредног раста коме је узрок сазревање привреде има своје уобичајене узроке, који су на кинеском примеру јасно видљиви и широко препознати. Специфичност Кине је у томе што је избегла већину негативних ефеката ових механизма.

Први аспект сазревања кинеске привреде је достизање нивоа средње развијених земаља, у које се Кина сврстала 2001. године (1.000 долара по становнику према класификацији Светске банке), али како се радило о нижим средњим приходима, још неколико година потенцијали за раст нису били исцрпљени. Пошто класификација подразумева веома широк распон (до 12.000 долара), Кина је још увек у овој групи, али на њеним највишим границама. Привреде на овим нивоима по правилу не могу да остварују брз развој, јер би високе стопе раста подразумевале генерисање недостижно великих нових прихода.

Други разлози уобичајеног успоравања раста услед сазревања привреде односе се на цену радне снаге. Кина је почетком двехиљадитих година постала земља не само средњих прихода, прихода мерених помоћу БДП-а по становнику, који се може расподелити на веома различите начине, већ мерено стандардом и приходима становника. Ниско плаћена радна снага више није могла да буде покретач новог раста. Низ азијских земаља до овог периода стекло је одређене производне (технолошке и квантитативне) капацитете, уз знатно ниже цене радне снаге од кинеске (Бангладеш, Непал, Вијетнам и друге).

Друго обележје радне снаге које је допринело смањењу раста кинеске привреде није уобичајено, већ специфично само за Кину. Ради се о смањењу раста броја радника услед демографске политике смањења наталитета из претходног периода. Наиме, сам раст броја радника као последице тзв. *baby boom*-а из средине 20. века у првим деценијама кинеског раста имао је значајан удео у привредном расту. Са новим генерацијама стопа наталитета свакако би била смањена, као и у другим земљама, али Кина са популацијом већом од 1 милијарде није могла да сачека природно смањивање наталитета, већ је усвојила „политику једног детета”, односно забрану паровима да имају више од једног детета осим у случајевима руралних породица којима је прво дете женског пола или у случају да су припадници других народа осим Хан народа, који је најбројнији. Кина је укинула ову забрану 2015.

године, остављајући као последицу релативно стару популацију и стагнацију броја радника.

Додатно, подизањем технолошког нивоа производње кинеска роба, чак и без фактора повећања надница, више није могла да има конкурентну цену у односу на ниже развијене индустрије многих азијских земаља. Извесни сегменти извоза значајно опадају јер их преузимају друге земље, чиме се углавном смањује извоз, а пропорционално смањењу извоза смањује се и производња, као главни покретач кинеског раста. Због смањења прилива младе радне снаге, као и раста цена рада, Кина је у 21. век ушла без најзначајнијих претходних извозних компаративних предности. С друге стране, њено још увек огромно домаће тржиште константно је повећавало тражњу у погледу квантитета, али и квалитета и потрошног материјала и производних инпута. Релативно заштићено домаће тржиште средњих прихода од 1,36 милијарди становника омогућило је Кини да има не више спектакуларан, али стабилан економски раст. Извоз и ширење извозних тржишта остали су део нове стратегије развоја. Кинески извоз наставио је да расте у апсолутном износу, али његов удео у даљем економском расту више није био пресудан. Ово је резултат промене структуре кинеске привреде у правцу све мање производње делова и парцијалних привредних активности (паковање), и све више преузимања читавих производних ланаца, чиме се повећавала вредност извезене робе.

Технолошки раст и повећање цене радне снаге уобичајено доводе до феномена који се назива „замка средњих прихода“. Сам појам није прецизно дефинисан. У неким случајевима у литератури се описује путем механизма конвергенције или сустизања Америке или неке друге богате земље у погледу цене радне снаге и трошкова производње, чиме се губе компаративне предности земље у развоју. Понекад се феномен заснива на стагнацији или неприхватљиво спором расту апсолутних нивоа прихода. Феномен се може испољити турбуленцијама у било ком сегменту привреде, јер се очекује да привреда оствари прелаз из производне економије, која мобилише велику радну снагу, ка модерној производњи заснованој на вишим квалификацијама људског капитала, на истраживањима и иновацијама.

Према већини аутора Кина је одавно требало да подлегне деловању овог механизма, али је, захваљујући ангажовању кинеског руководства, привреда непрестано добијала нове и другачије подстицаје, у складу

са сопственим измењеним карактеристикама и условима на међународном тржишту. Тако је стопа раста, како је наведено, остала изнад 6%, што се ни на који начин не може сматрати стагнацијом.

Један од узрока успоравања привреде на средњем нивоу јесте опадање фиксних инвестиција.⁴⁹ Како је наведено у претходном поглављу, инвестиције су један од најмоћнијих покретача економског раста, са посебно важном улогом у земљама источне Азије. Много пута су Јапан, Кореја, а потом Кина, подизале стопе раста великим инвестицијама у јавне радове, углавном у гигантске инфраструктурне пројекте. Снажна веза између инвестиција и економског раста, посебно у Азији, јесте неоспорна.⁵⁰ У случају Кине овај механизам је превазишао све претходне примере, покретањем иницијативе *Нови пут свиле*, касније назван *Појас и пут*, којим су кинески планери подигли овај механизам инвестирања на глобални ниво.

Све наведене „замке“ брзорастућих привреда захтевале су не само прилагођавања у оквиру петогодишњих планова већ и радикалније промене у читавим стратегијама раста. Како се не ради о конкретном петогодишњем плану, већ промени читаве парадигме, она је дефинисана и прилагођавана низом планова, програма, стратегија, закона, смерница и других докумената. Значајне промене кинеских развојних стратегија после 2000. године биле су усмерене на заштиту домаће привреде од спољних шокова. Задате смернице односе се на замену извоза као покретача привредног раста домаћом потрошњом и отклон од прилива ка пласману страних инвестиција. Прилив страног капитала постао је непотребан с обзиром на огромне девизне резерве створене у претходном периоду. Кина се суочила са потребом да пласира вишак капитала. Тако је 1999. године начињен отклон од стратегије *Отворених врата* ка новој стратегији *Изласка у свет* (кинески *走出去*; енгл. *Go Global, Going out*), која је дефинисала потпуно другачије развојне механизме од оних на којима се кинеска привреда уздизала претходних деценија. Нова стратегија довела је до значајно измењене глобалне позиције Кине.

⁴⁹ Magnus, G. 2012. *Will Asia Shape or Shake the World Economy?* ECIPE - European Centre for International Political Economy, No. 05/2012.

⁵⁰ Rodrik, D. 2011. *The globalization paradox: democracy and the future of the world economy*, W.W. Norton & Company, Inc. p. 323.

3.2. Глобални пласман кинеских инвестиција

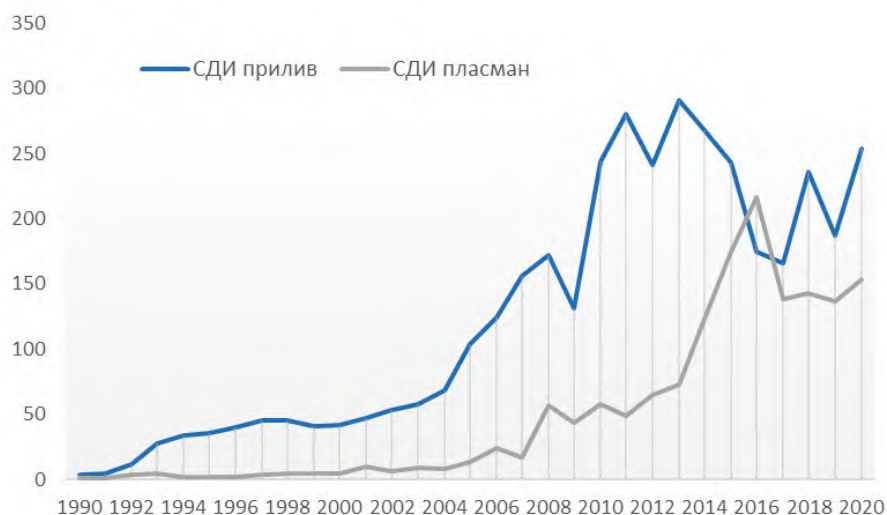
Насупрот приливу СДИ, кинеске инвестиције у иностранство биле су симболичне све до краја 20. века. У 2000. години Кина је инвестирала само милијарду долара изван своје привреде. Успех претходне стратегије *Отворених врата* обезбедио је Кини огромне капиталне вишкове, а кинеска влада је одлучила да их пласира у профитабилне пројекте у иностранству. Важан сегмент нове стратегије био је фокусиран на промену позиције Кине као великог увозника капитала у једног од највећих међународних инвеститора. Кинеска стратегија *Изласка у свет* званично је објављена 2000. и заснивала се на подршци кинеским компанијама, углавном у државном власништву, да се придруже глобалној конкуренцији кроз активан процес интернационализације. Административне процедуре за пласман инвестиција потпуно су промењене, систем у коме је влада требало да одобри инвестирање је укинут и уведено је једноставно регистровање сваке компаније која жели да инвестира у иностранству.⁵¹

У наредном периоду кинеске инвестиције великих размера пласиране су широм Африке и Латинске Америке. Кинеска инвестициона политика је дугорочно конципирана, адекватно диверзификована и у складу са тренутним приликама и пројектованим будућим развојем.

Пласман СДИ у претходним годинама био симболичан. Усвајањем нове стратегије, у првој години дошло је до наглог пораста пласмана кинеских компанија у иностранство са четири на скоро 10 милијарди долара у првој години, али је то био само почетни импулс који није добио прави замах све до 2008. године, када је дошло до наглог раста са 17 на 57 милијарди долара (графикон 11).

⁵¹ Global Markets. 2015. "Riding the Silk Road: China sees outbound investment boom", Outlook for China's outward foreign direct investment, EY Knowledge p. 1; Gallagher, K. P. and Irwin A. 2014. "Exporting National Champions: China's Outward Foreign Direct Investment Finance in Comparative Perspective", China and World Economy, 22 (6):1-21.

Графикон 11. Прилив и ПЛАСМАН СДИ, 1990-2020
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

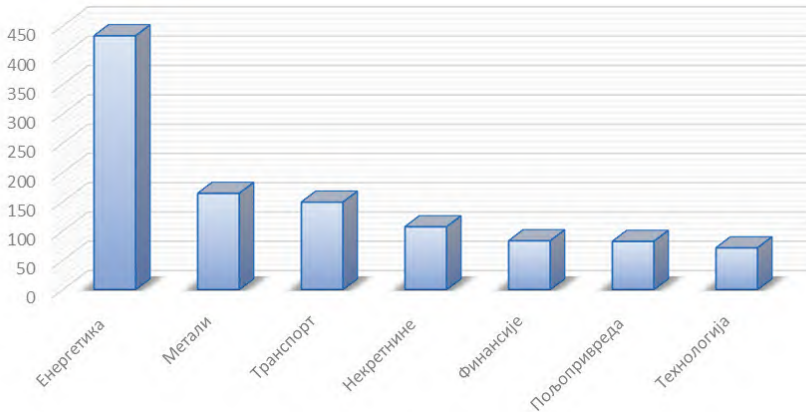
Извор: World Bank indicators

У наредној деценији, све до 2017. године, уследила је глобална експанзија кинеских компанија широм света, укључујући и инвестиције у оквиру иницијативе *Појас и пут*, који је по садржини, правилима и фондовима издвојен као засебан пројекат, али је суштински и стратешки део стратегије *Изласка у свет*.⁵²

Сектор у који су пласиране највеће инвестиције је енергетика, која је од кључног значаја за читаву кинеску привреду. Кинеске компаније инвестирале су око 430 милијарди долара. Следиле су инвестиције у експлоатацију руда и прераду метала, транспорт, некретнине итд. (графикон 12).

⁵² Joshua, J. 2019. *The Belt and Road Initiative and the Global Economy - Trade and Economic Development*. Cham: Palgrave Macmillan, p. 42.

Графикон 12. НАЈВАЖНИЈИ СЕКТОРИ КИНЕСКИХ СДИ, 2013–2022
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

Код пласмана кинеских СДИ држава има пресудну улогу, било преко државних компанија или подршке коју пружа приватним компанијама. Приватним компанијама је до 2003. године законски било забрањено инвестирање у иностранство, а све до 1992. године влада је строго контролисала улагања кинеских државних фирми у иностранство. Кинеска влада је имала круцијалну улогу у обликовању структуре спољних инвестиција Кине.

Кина улаже све веће износе у многе регионе света. Највеће су инвестиције у земље Источне и Југоисточне Азије, Африке и Латинске Америке. Смањују се инвестиције у ЕУ, делимично због стагнације европских привреда, чиме је њихова исплативост доведена у питање, али већим делом због протекционистичке политике коју ЕУ развија у новијем периоду. Земље богате ресурсима као што су Ангола, Конго и Судан добиле су велике инвестиције у области инфраструктуре и снабдевања енергијом. Велики пројекти и инвестиције у Бразилу и Венецуели такође се односе на енергетску инфраструктуру и сектор сировина.

Средства за инвестирање обезбеђена су у виду субвенција, двадесетогодишњих бескаматних кредита (позајмица) и концесионих зајмова. Зајмови су углавном одобрени за економску инфраструктуру,

а затим индустријски сектор и развој енергетике и ресурса. Пројекти у области енергетике финансирају се кинеским кредитима који се рефундирају кроз будућа снабдевања нафтом, што је познато као „Ангола модел”.

Поред директних инвестиција, Кина све дубље економски продире у мање развијене и неразвијене регионе и земље света пружањем помоћи, која је високо институционализована.

Под управом кинеског државног савета налазе се три министарства и две финансијске институције које координишу издвајања за инострану помоћ. Унутар министарства финансија, министарства спољних послова и министарства трговине постоји агенција која омогућава бољу комуникацију међу њима. Министарство трговине са својим одељењем за инострану помоћ је водећи координатор, а постоји 15–23 агенција које су укључене у спровођење помоћи.

Скоро читава инострана помоћ Кине пласирана је у Африку и неразвијене земље Азије. Помоћ је додељена пројектима у пољопривреди, инфраструктури, јавним установама за образовање и здравство. Често су инвестиције, развојна помоћ и трговина испреплетене, што отежава израчунавање тачног износа за сваки сектор.

Истовремено са растом пласмана СДИ, њихов прилив се смањивао у апсолутним вредностима и уделу у БДП-у. Са 6% БДП-а деведесетих година прилив СДИ је смањен на око 3% почетком двехиљадитих, да би након 2013, када је формално објављена стратегија *Појас и пут*, незнатно премашио 1% БДП-а.⁵³ У апсолутним вредностима смањен је на ниво прилива СДИ од око 200 милијарди долара у 2016. и 2017. године (графикон 11).

Опадање прилива СДИ није последица стратегије *Изласка у свет*, већ њен узрок, тј. било је резултат постигнутог вишег степена развоја кинеске привреде. Некада јефтина радна снага, као главни мотив присуства МНК из свих развијених земаља и покретач међународне производње, порасла је до нивоа средњих прихода. Производња без икаквих еколошких и радних прописа такође је постала прошлост. Погоршање услова за инвеститоре заправо је унапређење економских, социјалних и еколошких стандарда земље. Ипак, ово смањење страних инвестиција, иако је процентуално значајно у односу на претходни

⁵³ World Bank indicators - <https://data.worldbank.org>. Приказано на графиконима 19 и 20.

период, у односу на друге земље је много веће. У погледу вредности прилива СДИ Кина је друга земља у свету, иза САД, са преко 200 милијарди долара годишње (графикон 11).

3.3. Преузимање „карика“ међународних ланаца вредности

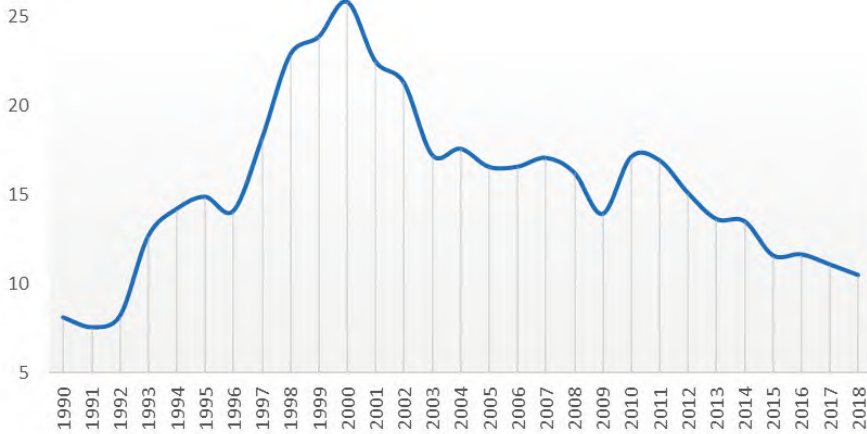
Трећи аспект укључености Кине у глобалне економске токове у оквиру стратегије *Изласка у свет* уско је испреплетен са спољном трговином и приливом СДИ, али га је важно посматрати као посебан параметар. Реч је о учешћу кинеских компанија у глобалним ланцима снабдевања, као високо сложеним међународним производним мрежама. Највећи део међународне трговине остварује се у оквиру ових производних ланаца. Чак три четвртине светске трговине чини трговина сировинама, примарним производима, полупроизводима (деловима и компонентама) и капиталним добрима, тако да производи широке потрошње чине само једну четвртину светске трговине.

Учешће у ланцима снабдевања у раним фазама отварања кинеске привреде омогућило је успостављање производних погона уз помоћ страног капитала, постављајући тако темеље за будућу највећу светску индустрију. С друге стране, ланци вредности генеришу знатно већи профит за водеће компаније у ланцу вредности, оне које управљају брендирањем и читавим концептом производа и производње (на пример, *Apple*). У исто време произвођачи по уговору (кинеске компаније за склапање или паковање производа) „зарађују веома мали профит и најчешће никада не успеју да развију аутономију или способности потребне за развој и пласирање сопствених брендираних производа”.⁵⁴ Компаније које обављају рутинске задатке и једноставне услуге у оквиру ланаца снабдевања зарађују мање и подложније су спољним факторима.

У оквиру нове стратегије Кина је почела успешно да мења ову позицију после 2000. године. У кинеском извозу удео увозних компоненти континуирано се смањује, а удео домаћих компоненти повећава. Према подацима UNCTAD о страниј додатој вредности (*foreign value added – FVA*) и подацима Светске банке о укупном извозу, утврдили смо степен интеграције кинеске привреде у глобалне ланце вредности. Њихов удео у кинеском извозу нагло опада од 2000. године (графикон 13).

⁵⁴ Gereffi, G. 2018. *Global Value Chains and Development: Redefining the Contours of 21st Century*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 367.

Графикон 13. УДЕО СТРАНЕ ДОДАТЕ ВРЕДНОСТИ У ИЗВОЗУ КИНЕ, 1990-2018 (%)

Извор: Аутори, према подацима UNCTAD Eora Databasis (страна додате вредност у апсолутним износима, према последњим подацима за 2018); World Bank (вредност извоза)

Ову промену омогућио је економски успон Кине, који је током две деценије значајно променио стање, структуру и потенцијал кинеске привреде. Смањење стране додате вредности у извозу резултат је развоја технологије. У почетку су кинеском производњом и извозом доминирали производи са ниском домаћом додатом вредношћу – обично се финално склапање производа обављало коришћењем увезених компоненти. Развој кинеске производње заснивао се на померању робе са већим учешћем домаће додате вредности ка извозу. Временом се Кина проширила са монтажних активности на „производњу периферних производа ниже технологије, као што су компјутерске тастатуре, а затим на све већи број делова и компоненти”.⁵⁵ Замена увозних материјала и компоненти подстакнута је разноврсношћу домаће производње инпута (укључујући дизајн

⁵⁵ Jenkins, R. 2019. *How China Is Reshaping the Global Economy: Development Impacts in Africa and Latin America*. Oxford: Oxford University Press, p. 47.

производа) по нижим ценама.⁵⁶ Смањење удела додате вредности у кинеском извозу не значи њено повлачење из међународне производње, већ преузимање међународне производње. Кинеске компаније се успињу у глобалним производним мрежама од периферије мреже, заједно са бројним произвођачима у једној од многих производних фаза вертикалне производње, ка центру производне мреже, преузимајући све веће делове производних ланаца.

За Кину стицање делимичне независности од осталих учесника у производном процесу значи скраћење производних ланаца, смањење броја учесника у производним ланцима и веће приходе. Страна додата вредност у кинеском увозу се смањује, док се повећава кинеска додата вредност у њеном извозу.⁵⁷

3.4. Иницијатива Појас и пут и нови извори привредног успона Кине

Брз привредни раст Кине, заснован на великој производњи свих врста роба и њихов масовни пласман на европска тржишта, довео је до потребе за обновом и проширењем транспортне инфраструктуре ка западу. Осим тога, развој привреде обезбедио је довољно средстава да јој више нису била потребна страна улагања у производне погоне, већ су кинеске компаније почеле да се појављују као важан међународни инвеститор. У оквиру стратегије *Изласка у свет* и преливања вишка капитала на инострана тржишта, 2013. године представљен је пројекат изградње *Новог пута свиле*, назван касније иницијатива *Појас и пут*, који је генерисао већину кинеских инвестиционих пројеката на инострана тржишта.

Кина је као један од кључних праваца развоја задржала инвестирање у иностранство, како је предвиђено још парадигмом *Изласка у свет*, али је пројекат *Појас и пут* допринео правој глобалној експанзији кинеских компанија. *Појас и пут* се може посматрати као наставак и конкретизација, односно посебна форма већ утврђених кинеских стратегија.⁵⁸ *Појас и пут*, као пројекат који је иницијално имао

⁵⁶ Kee, H. L., and Tang, H. 2016. "Domestic value added in exports: Theory and firm evidence from China", *American Economic Review*, 106 (6): 1402-1436.

⁵⁷ Jenkins, R. 2019. *How China Is Reshaping the Global Economy: Development Impacts in Africa and Latin America*. Oxford: Oxford University Press, p. 47.

⁵⁸ Joshua, J. 2019. *The Belt and Road Initiative and the Global Economy - Trade and Economic Development*. Cham: Palgrave Macmillan, p. 42.

за циљ да унапреди повезаност између Азије и Европе,⁵⁹ скоро читаву деценију је најактивнији облик глобалне економске интеграције.

Првобитни *Пут свиле*, један од најчешћих трговачких путева античког света, почео је да се развија током ширења на Запад кинеске династије Хан (206. пре н. е. –220). У Европу су транспортовани кинеска свила, порцелан, зачини и друга добра, док је Кина са Запада добијала злато и друге племените метале, стакло и друге производе. Мрежа ових путева ширила се тако да је на врхунцу трговине обухватала скоро седам хиљада километара. Најдужи део ових трговинских мрежа пролазио је кроз регион Централне Азије.

Иницијатива *Појас и пут* превазилази садржај и географске оквире традиционалног *Пута свиле*. Пројекат је, као и антички, замишљен као мрежа инфраструктурних веза са Европом, али је за неколико година реч „инфраструктура“ добила веома широко значење. Национална комисија за развој и реформу Кине представила је 2015. године детаљну стратегију изградње гигантске наднационалне инфраструктурне мреже која укључује железницу (стандардну и брзу), копнене и поморске путеве, луке и аеродроме, инфраструктурне објекте који се односе на енергетику – хидроелектране, електране, бране, нафтоводе, гасоводе и електричне водове, али је у најновијој фази обухватила развој економских коридора, индустријских паркова, бесцаринских зона и слично.

Поред проширених активности које се одвијају у оквиру пројекта, *Појас и пут* има ширу географску димензију од античког *Пута свиле*. *Нови пут свиле* није спонтано прерастао првобитно наведене оквире. Кина је започела интензивну економску и дипломатску активност много пре него што је пројекат покренут. *Почела је* масовна улагања у Африку и Латинску Америку читаву деценију пре објављивања иницијативе *Појас и пут*, иако ови континенти нису били делови првобитног *Пута свиле*. На глобалном нивоу иницијатива *Појас и пут* обухвата око 140 земаља, укључујући Кину, тј. две трећине светске популације. Конкретно, ово износи 97% Азије (без Блиског истока), 100% Блиског истока, 72,7% Африке, 57% Европе (слика 2), уз напомену да кинеске инвестиције нису ограничене на иницијативу *Појас и пут*.

⁵⁹ Plummer, M.G. 2019. "Asia-Europe Economic and Trade Connectivity in the Age of Rising Protectionism." In: *Trade and Economic Connectivity in the Age of Uncertainty*, Echle, C. and Sarmah, M. (eds.) 9-18. Singapore: Konrad-Adenauer-Stiftung.

Слика 2. ЗЕМЉЕ ЧЛАНИЦЕ ИНИЦИЈАТИВЕ ПОЈАС И ПУТ (2023)

Извор: Development reimagined. *Countries along the Belt and Road - What does it all mean?* <https://developmentreimagined.com/2019/09/26/countries-along-the-belt-and-road-what-does-it-all-mean>

Иницијатива *Појас и пут* замишљена је као два одвојена пројекта. Први је развој копнене инфраструктуре кроз централну Азију, назван *Економски појас пута свиле*. Има шест развојних коридора: нови евроазијски копнени мост, економски коридор Кина – Монголија – Русија, кинеско-пакистански економски коридор, економски коридор Кина – централна и западна Азија, економски коридор полуострва Кина – Индокина, економски коридор Бангладеш – Кина – Индија – Мјанмар. Други део овог пројекта односи се на проширење поморских путева кроз Индијски океан и Персијски залив – *Поморски пут свиле* (слика 3).

Слика 3. Нови пут свиле

Извор: Standard chartered. 2019. Belt and Road: One masterplan. Six economic corridors of power <https://www.sc.com/en/feature/one-masterplan-six-corridors/>

Стратегија *Изласка у свет* је, како је описано, већ имала за циљ да подстиче домаћа предузећа, у почетку државна а затим и приватна, да излазе на светска тржишта улагањем ресурса у иностранству. Ове компаније имају своје пословне интересе и прате сопствене комерцијалне стратегије, али њихови међународни пројекти добијају подршку кинеске државе само ако се уклапају у кинеске дипломатске циљеве и националне интересе. Пре објаве пројекта такође су закључени многи билатерални инвестициони уговори, или су започети преговори о њима, основане су две међународне развојне банке, а како је већ речено, Кина је много раније постала велики инвеститор у природне ресурсе широм земаља у развоју.

Све кинеске инвестиционе активности након 2000. године део су стратегије *Изласка у свет*. У суштини, *Појас и пут* није донео много новог што већ није укључено у ову стратегију, осим нагласка на инфраструктури, која је била обухваћена и претходним пројектима, али је од 2013. добила приоритет у инвестирању кинеских компанија. *Нови пут свиле*, како се у почетку пројекат називао, био је атрактиван назив за нову развојну стратегију Кине. Термин *Пут свиле* је

препознатљив, близак, изазива асоцијације на представу о заједничком економском напретку различитих народа. Овај појам је посебно значајан за народе тог подручја који су некада били део ових трговачких путева (средња Азија и Блиски исток) и којима цела иницијатива подстиче сећање на време када су ови региони имали веома важно место у светском економском поретку. Сам назив је омогућио да се кинеска стратегија развоја представи као глобални интерес, а томе је додатно допринело стварање неколико институција и правила по којима оне функционишу. Због тога су копнени путеви задржали овај термин у заједничком називу *Економски појас пута свиле* чак и када је цела иницијатива променила назив у *Појас и пут*.

Посматрање овог кинеског пројекта само као дела шире стратегије нема за циљ да умањи његов значај, већ да омогући увид у свеобухватне, промишљене и усклађене планове и активности кинеских власти, односно КП Кине. Нова стратегија *Изласка у свет*, заједно са *Појасом и путем*, обједињује концепт кинеске међународне политике и економије, које чине потпору једна другој. То омогућава прецизнију и тачнију процену ефеката нове међународне политике Кине на привреду земаља партнера.

За имплементацију *Појаса и пута* Кина је основала фонд од 40 милијарди долара, али то је био само почетни износ. Према званичним подацима иницијативе *Појас и пут*, Кина је сваке године инвестирала стотине милијарди годишње у земље укључене у пројекат, тако да је укупан износ кинеских СДИ у периоду 2013–2022. око 962 милијарде долара, од чега се 573 милијарди долара односи на грађевинске уговоре, а 389 милијарди на нефинансијске инвестиције.⁶⁰

Кина обезбеђује финансије за те пројекте преко Фонда *Пута свиле* и Азијске инфраструктурне инвестиционе банке, као главних финансијских институција. Две државне банке, Индустријска и комерцијална банка Кине и Кинеска грађевинска банка, главни су извор финансирања ових пројеката. Такође, Азијска инфраструктурна инвестициона банка (АИИБ), коју је 2014. основала Кина, са 37 регионалних и 20 нерегионалних оснивача (укључујући све државе које учествују у иницијативи *Појас и пут*), обезбедила је додатних 100 милијарди долара за финансирање инфраструктурних пројеката.

⁶⁰ Nedopil, C. 2023. "China Belt and Road Initiative (BRI) Investment Report 2022", Green Finance & Development Center, FISF Fudan University, Shanghai.

Кинеска влада је значајно повећала подршку не само државним компанијама, које су до тада биле главни инвеститори, већ и приватним. У потпуности су измењене административне процедуре за пласман инвестиција. Укинута је систем у коме је влада требало да одобри инвестицију и уведена је једноставна регистрација сваке компаније која жели да инвестира у иностранству. Координација пројеката *Појас и пут* стога није централизована. То компаније излаже бројним пословним ризицима, али им, с друге стране, оставља доста простора да се прилагоде условима и потребама земље домаћина, да прецизније одреде своје потребе и да их прилагоде својим способностима и капацитетима. Ипак, кинеске компаније се на међународном тржишту не морају нужно понашати у складу са економском логиком.

Због јаке, централизоване националне економије кинеска влада има моћ и овлашћења да надокнади намерне губитке једној компанији зарад већег пројекта друге компаније. У одређеном сектору Кина ће правити компромисе (нпр. масовни увоз тканина из Египта), како би постигла све веће или веће користи, или користи у другом сектору (нпр. контрола над шест лука у Суецком каналу). Кина може одлучити да у једној земљи уопште нема тренутних економских користи зарад дугорочне економске или геополитичке стратегије (Пакистан). Шира и дугорочна стратегија Кине не мора нужно имати негативан, нити позитиван утицај на будућност земаља домаћина.

Заступајући и примењујући *win-win* приступ, који подразумева међусобну корист партнера и остваривање дугорочних интереса у одређеној земљи или региону, Кина нуди инвестиције са повољнијим ефектима од СДИ генерално. Постепеним приближавањем земаља укљученим у иницијативу, Кина добија све већи геополитички утицај. Иницијатива *Појас и пут* данас је најдинамичнији и јединствени сегмент процеса глобализације. Можда нема толики потенцијал да одржи претходни интензитет економске глобализације, али јој даје нови облик и карактер.

Појас и пут је ефикасно средство за одржавање релативно високог раста кинеске економије. Он пружа нову димензију истим механизмима који су и раније били „мотори раста” – инвестиције и извоз, али на другачији начин. У контексту *Изласка у свет* стратегије фокус више није на приливу СДИ, већ на пласману СДИ. Очекује се да ће огромне инвестиције које пројекат подразумева повећати или барем одржати кинески раст на око 6%. Нова инфраструктура

обезбеђује повезаност и подржава извоз. Веома важан циљ је стабилност снабдевања енергијом, од које Кина веома зависи. Осим тога, постоји могућност значајних користи од интернационализације кинеског јуана (РМБ). Ове кинеске развојне циљеве треба детаљније анализирати.

3.4.1. Пласман инвестиција у инфраструктуру партнерских земаља

Иницијатива *Појас и пут*, ослоњена превасходно на инвестирање Кине у велике инфраструктурне пројекте изван својих граница, постављена је као нова могућност да кинеска привреда одржи економски раст на релативно високом нивоу. Инвестиције су један од најмоћнијих покретача економског раста, имају посебно важну улогу у расту источноазијских економија. Како су инфраструктурни пројекти веома захтевни у погледу финансирања, кинеске СДИ се годишње повећавају за више од 10%.⁶¹ Стратегија одржања стопа раста овим пласманом унутрашњих средстава и ресурса успешно се реализује и међународни инфраструктурни пројекти постали су нови покретач кинеског економског раста, као што је то у претходном периоду био извоз и прилив инвестиција.

Кинеска стопа раста расте захваљујући иницијативи *Појас и пут*, односно продору Кине на нова тржишта, циљајући на грађевинску индустрију и сродне секторе уместо на тржиште робе широке потрошње које је покретало раст у претходном периоду. Све врсте роба Кина и даље извози у несмањеном обиму на сва претходна тржишта, али она немају потенцијал да обезбеде економски раст апсорбујући додатне количине кинеских производа.

Кинеска економија остварује велике предности ангажовањем растућих капацитета грађевинске и пратећих индустрија, у којима је Кина такође светски лидер: цемента, челика, индустрија грађевинских машина итд. Ангажују се кинеска предузећа за пројектовање, инжењеринг, консалтинг, као и за све техничке аспекте пројекта, а сва неопходна опрема и машине такође долазе из Кине. Радна снага је углавном кинеска, при чему се већином ради о квалификованим архитектама и инжењерима

⁶¹ UNCTAD. 2018. World Investment Report 2018 – Investment and New Industrial Policies, United Nations.

различитих профила, али неретко се ангажују и физички радници. Исплата зарада врши се директно у Кини, што омогућује да сав новац од инвестиционог пројекта остане у Кини, док изграђени објекти остају у земљи у коју инвестирају. Трошкове сноси држава у којој се радови изводе, при чему у већини случајева кинеске банке дају веома повољне дугорочне кредите (ретко се ради о концесијама), који доносе и значајан приход од камата колико год оне биле ниске. Инострани инфраструктурни пројекти имају способност да апсорбују новостворени вишак индустријских грађевинских капацитета, као и вишак финансијских средстава, која се на овај начин враћају у производњу и остварују нове профите. Поред тога, „путем пројеката у којима учествује, Кина побољшава референце својих државних компанија, које раде на великим инфраструктурним пројектима у Европи“.⁶²

Улагање у инфраструктуру ван Кине у правом тренутку било је од пресудног значаја и вероватно спречило сценарио по коме би прекомерни капацитети довели до краха многих успешних привреда. Нагли раст грађевинске и сродних индустрија, као веома профитабилних делатности, у многим земљама означио је увод у велике финансијске кризе. Кризе су покренуте прекомерном изградњом стамбеног простора, који у одређеном тренутку прерасте потребе домаћег тржишта и доведе до домино ефекта пропадања компанија и банака које су у том тренутку имале ненаплаћене инвестиције. То је био више пута случај са САД, у Јапану крајем 1991, док је азијска финансијска криза 1997. довела до потпуног краха привреда *Нових азијских тигрова* (Тајланд, Индонезија, Малезија и Филипини).

Грађевински бум није једини узрок финансијских криза, али је најважнији узрок надувавања финансијског „балона“, који увек заврши драматичним падом финансијских тржишта. Предуслов ових сценарија је одсуство механизма да се спрече спекулативне активности и хазардерски приступ финансијских институција које обезбеђују кредите неутемељене у реалној економији. Висок степен контроле тржишних токова од КП Кине омогућио је најпре правовремени увид у постављање сцене за наведени сценарио, потом формулисање иницијативе *Појас и пут* и, коначно, механизме за брз почетак његове реализације. *Појас и*

⁶² Zakić, K. and Stanojević, N. 2022 “Between aspiration and reality: Sino-Serbian economic relation”. In: *China in World and Regional Politics. History and Modernity*, Vol 27. Safronova, E. I. (ed). Institute of China and Contemporary Asia of the Russian Academy of Sciences (ICCA RAS), p. 299. DOI: 10.48647/IFES.2022.23.58.012

пут је омогућио да кинеска грађевинска индустрија једноставно прелије вишак капацитета у иностранство, уместо на домаће растуће тржиште. Уместо извора кризе, инвестирање у инфраструктурне пројекте постало је покретач новог раста.

3.4.2. Ефекти инвестирања у инфраструктуру на кинеске извозне перформансе

Иницијатива *Појас и пут* доприноси повећању кинеског извоза на различите начине. Прво, нове копнене руте, са новим аранжманима са земљама до којих путеви воде, омогућиле су додатни пласман на постојећа тржишта, али и подстакле стварање нових трговинских праваца.⁶³ Такође, инфраструктурне инвестиције повећавају кинески извоз грађевинског материјала и машина, што је у претходном одељку детаљно анализирано са другачије тачке гледишта. Али најважнији начин на који инфраструктура подржава извоз јесте ефикаснији и бржи транспорт робе.

Циљ Кине је да се на јефтинији, бржи и лакши начин повеже са Европом, као важним тржиштем за индустрију робе широке потрошње. Због неприступачног терена читавог централног дела Азије (високи планински ланци, висоравни, пустиње) транспорт око 98% производа из Кине оријентисан је ка поморском саобраћају,⁶⁴ који је веома спор. Иако извоз робе више није главни покретач раста, нижи транспортни трошкови за Кину су веома важни управо зато што њени производи више нису јефтине као раније. Ниже цене транспорта неће посебно утицати на ширење извозних тржишта, али могу имати важну улогу у одржавању конкурентности на постојећим. До 2018. године кинеске компаније успоставиле су контролу на више од 10% свих европских лучких капацитета, са посебним фокусом на луке Медитерана путем аквизиција у Италији, Грчкој и Шпанији, али и другим деловима Европе, као што је Белгија.⁶⁵

⁶³ Stanojević, N. 2016. "The New Silk Road and Russian Interests in Central Asia", *The Review of International Affairs*, LXVII (1161): 146.

⁶⁴ Vinokurov, E. and Tsukarev, T. 2018. "The Belt and Road Initiative and the transit countries: an economic assessment of land transport corridors", *Area Development and Policy*, 1 (3): 93-113.

⁶⁵ Benard, M. 2020. "Infrastructure and the Belt and Road Initiative". In: *China's Globalization and the Belt and Road Initiative*, Berlie, J. (ed.) Palgrave, Macmillan, Switzerland.

Железнички транспорт из ЕУ у Кину био је занемарљив до 2010. године. Према извештају Азијске развојне банке, у периоду од 2010. до 2016. године обим превезеног терета у овом правцу повећан је око 30 пута.⁶⁶ Транзитни контејнерски промет у супротном смеру, из Кине ка ЕУ, био је вишеструко већи у претходном периоду, али је за ових шест година повећан 20 пута. Повећање контејнерског саобраћаја из Кине до Европске уније, преко земаља Евроазијске економске уније, у великој мери подржано је субвенцијама за железнички транспорт које је обезбедила Кина.⁶⁷ Наиме, Кина је свела накнаде за транзитни железнички саобраћај скоро на нулу, тако да су кинеске компаније извозници убрзано прешле са морских путева на железнички саобраћај.

3.4.3. Енергетска стабилност

Поред користи од повећаних инвестиција и извоза, *Појас и пут* је знатно допринео већој сигурност у снабдевању Кине енергијом. Као све земље зависне од увоза енергије, Кина улаже велике напоре да диверзификује своја увозна тржишта. Да би побољшала сигурност снабдевања ресурсима из иностранства, кинеска влада подстицала је домаће компаније оријентисане на ресурсе да се укључе интензивније на светско тржиште енергената.⁶⁸ Неколико година пре проглашења иницијативе *Појас и пут* усвојен је нови концепт енергетске безбедности, који ставља већи нагласак на интензивирање међународне сарадње. Кина је и до тада увозила енергенте, али нова стратегија се не односи на увоз, већ предвиђа унапређење укупних односа са земљама извозницама нафте (политичких, културних, научних), а посебно укључивање у енергетске пројекте као финансијер, извођач радова који се односе на истраживање поља нафте и гаса, унапређење њихове производње или проширење капацитета. У јулу 2006, тадашњи председник Кине Ху Ђинтао први пут је изнео нови концепт енергетске безбедности земље који позива

⁶⁶ Vinokurov, E. and Tsukarev, T. 2018. "The Belt and Road Initiative and the transit countries: an economic assessment of land transport corridors", *Area Development and Policy*, 1 (3): 93-113.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 7.

⁶⁸ Kong, B. 2019. *Modernization through Globalization - Why China Finances Foreign Energy Projects Worldwide*, Palgrave Macmillan, Singapore.

на „обострано корисну сарадњу, разноврсне облике развоја и заједничку енергетску безбедност кроз координацију”.

Кина је развила механизам за побољшање физичког, уговорног и комерцијалног приступа енергији широм света и заштиту од флукуације цена енергије. *Појас и пут* је такође оквир за глобализацију кинеског финансирања енергетике, јер је Кина у овом сектору надмашила све остале глобалне учеснике. Она је својим енергетским компанијама обезбедила огромна средства за подршку глобалној експанзији. Међународно финансирање пројеката у области енергетике обавља се преко Кинеске развојне банке и Кинеске банке за извоз и увоз. Ове две банке страним владама обезбеђују зајмове за енергетске пројекте у оквиру иницијативе *Појас и пут* колико и све мултилатералне развојне банке заједно.⁶⁹

3.4.4. Интернационализација јуана

Један од циљева иницијативе *Појас и пут* је интернационализација кинеске валуте јуана (ренминби, РМБ). Насупрот претходној стратегији ниске вредности валуте као основе конкурентности на међународном тржишту, нова стратегија *Изласка у свет* и *Појас и пут*, као део истог концепта, претпостављају јачање јуана и његову експанзију на међународном тржишту као средства плаћања и резервне валуте.⁷⁰

Интернационализација јуана најављена је још 2010. године као допуна експанзије кинеског капитала на међународна тржишта. Њој је у великој мери допринела најпре БРИКС банка, која садржи одредбе за кредитирање у јуанима, а потом АИИБ као кључни финансијски субјект иницијативе *Појас и пут*. Ово је важан корак у привредном успону Кине. На сличан начин ММФ и Светска банка допринели су интернационализацији долара, који је једна од кључних полуга вишедеценијске америчке доминације у светској привреди. Пут интернационализације јуана описан је у три фазе – прва је финансирање трговине, односно масовнија употреба у међународним

⁶⁹ Kong, B. and Gallagher, K., 2017. “Globalizing Chinese Energy Finance: The Role of Policy Banks”, *Journal of Contemporary China*, 26 (108), p. 834.

⁷⁰ Setser, B. 2018. “China’s Currency Is Back in Play”, Council on foreign relation, www.cfr.org/blog/chinas-currency-back-play

обрачунима, затим интензивније коришћење у инвестицијама и, касније, као резервна валута. Од 2010. до краја 2014. године РМБ се попео са 35. на 5. место на листи валута којима се највише тргује, а 2015. постао је 4. валута по уделу у глобалном систему плаћања.

Нагли раст јуана у трговинским токовима последица је бројних билатералних споразума о трговини локалним валутама које је Кина склопила са Русијом, Јапаном, Ираном, Бразилом, Аустралијом, Чилеом и многим афричким државама. Друго, подржан је споразумом БРИКС-а (Бразил, Русија, Индија, Кина, Јужна Африка) из 2012. године, који предвиђа да развојне банке чланице БРИКС-а могу да одобравају кредите у националним валутама, без обзира да ли су конвертибилни или не. Овакви аранжмани подстакли су трговину између чланица БРИКС-а и повећали улогу њихових валута у међународним финансијским обрачунима. Од 2013. године Пакистан, Русија, Турска, Аргентина и Монголија користе РМБ као средство плаћања у међусобној трговини одређеним производима.⁷¹

До 2018. године Народна банка Кине потписала је споразуме са више од 40 централних банака, дајући им право да размене око 550 милијарди долара сопствене валуте за РМБ. Као резултат тога земље које се суочавају са финансијским проблемима могу се обратити Кини, уместо мултилатералним финансијским институцијама, укључујући ММФ.

Међутим, после 2015. године позиција јуана мерена вредностима трансакција није се мењала до 2022. године.⁷² Споразуми као основ за додатно коришћење јуана су исцрпљени, а водеће валуте (долар, евро и фунта) остале су на својим позицијама на основу претходно стечених предности. Глобалне промене инициране украјинском кризом 2022. године створиле су нове основе за повећање коришћења јуана у међународним плаћањима, као резултат радикалног заокрета у геополитичкој позицији земаља ОПЕК-а (*Organization of the Petroleum Exporting Countries / Организација земаља извозница нафте* – ОПЕК), о чему ће бити више речи у одељку о Блиском истоку.

⁷¹ Horn, S., Reinhart, C.M. and Trebesch, C. 2020. "How Much Money Does the World Owe China?", *Harvard Business Review*, February 26. <https://hbr.org/2020/02/how-much-money-does-the-world-owe-china>

⁷² Swift, RMB tracker, www.swift.com

4. ДУАЛНА ЦИРКУЛАЦИЈА – НОВА РАЗВОЈНА ПАРАДИГМА

Кинеска влада недавно је предложила нову развојну парадигму, стратегију *Дуалне циркулације*, како би пружила адекватан одговор на структурне неравнотеже у свом економском систему које су изазване променама на светском тржишту и условима пословања. Ова стратегија настоји да помери фокус са економије вођене извозом, на економију која је вођена домаћом потрошњом и производњом. Настоји да створи економију која је уравнотеженија, отпорнија и иновативнија.

4.1. Услови за промену развојне парадигме

На потребу за поновном променом кинеске парадигме снажно је утицала Светска финансијска и економска криза 2008. године, која је снажно погодила ЕУ и САД – најважнија кинеска извозна тржишта и највеће инвеститоре. Криза је успорила раст европских и америчких економија, као и њихов увоз, инвестиције и све облике међународних економских интеракција. Глобално тржиште више није могло да подржи интензиван раст кинеског индустријског извоза. Финансијска криза, која почетно није имала никакве узроке на кинеском тржишту, значајно је погодила кинеску привреду, указујући на њену крхку позицију зависности од међународних економских токова. Успоравање раста међународних економских активности услед слабљења светске привреде 2008. године указало је кинеским планерима на недостатке интензивне укључености у процесе глобализације и осетљивост привреде на екстерне поремећаје. Контуре нове кинеске економске парадигме вероватно су почеле да се појављују у том периоду, услед суочавања кинеског руководства са немогућношћу да реализује планиране циљеве упркос детаљно постављеним плановима, разрађеним аспектима њихове реализације и високе посвећености.

Успешни примери азијских економија, заједно са интензивним растом спољне трговине и страних инвестиција на глобалном нивоу, довели су до пренаглашено позитивне представе о домету и природи глобализације. Савремена глобализација посматра се као спонтани процес интеграције националног у светску економију, као једини „прави пут“, чак и историјска неминовност и неповратан процес

цивилизацијског напретка. Међутим, трендови који су обележили економску глобализацију и отварање привреда крајем 20. века, након Светске финансијске кризе кренули су у супротном смеру.

Сама рецесија завршена је до краја 2009. године, али је светска привреда остала трајно измењена, најпре кроз смањен обим спољне трговине, страних инвестиција и сужавања глобалних ланаца вредности, а затим појавом и наглим успоном економског протекционизма.⁷³ Опадање међународних активности повезано је са протекционизмом узрочно-последичним везама. Криза је довела до слабљења привреда, што је директно повезано са опадањем трговине и инвестиција, али истовремено и до јачања протекционизма, који у претходном периоду није био уобичајен одговор на рецесију.⁷⁴ Протекционизам је потом водио ка додатном смањењу показатеља међународне економије.

Светска привреда, која је неколико деценија функционисала на основу међународно прихваћених правила слободне трговине и протока капитала, поново враћа у фокус интересе држава.⁷⁵ На међународну трговину, инвестиције и производњу утичу процеси јачања утицаја државе као субјекта међународне економије у односу на мултинационалне компаније које доминирају у светској привреди неколико деценија.

Ови процеси су статистички постали очигледни од Светске финансијске кризе, али је до драматичног ограничења међународних интеракција дошло током пандемије ковида 19, у периоду 2020–2021, а у Кини, где је епидемија започела, још од 2019. године. Економске и социјалне политике влада широм света, примењене у циљу заштите од епидемије, довеле су до слабљења привреда; пада производње у Кини, али и већини кинеских тржишта услед обуставе рада; прекида у међународним ланцима снабдевања, који за слабије компаније није био привремен, већ су затворене трајно; пада тражње због смањења

⁷³ Evenett, S. 2019. "Protectionism, state discrimination, and international business since the onset of the Global Financial Crisis", *Journal of International Business Policy*, 2(1): 9-36. doi: <https://doi.org/10.1057/s42214-019-00021-0>

⁷⁴ James, H. 2001. *The End of Globalization - Lessons from the Great Depression*. Cambridge: Harvard University Press; James, H. 2017. "Deglobalization as a Global Challenge". CIGI Papers 135, pp. 1-20.

⁷⁵ *Ibid.*

куповне моћи, али и опште несигурности; високе инфлације у готово свим деловима света, настале масовном примарном емисијом евра и долара како би се надоместили енормни трошкови надокнаде прихода компанијама које су трпеле последице „закључавања” и помоћ становништву (селективна или неселективна у зависности од земље); опште несигурности светског тржишта. Обустављање низа привредних активности и прекиди у снабдевању током пандемије ковида 19 подстакли су кинеске планере на брже прилагођавање новој ситуацији и потпуније одвајање од негативних међународних економских процеса.

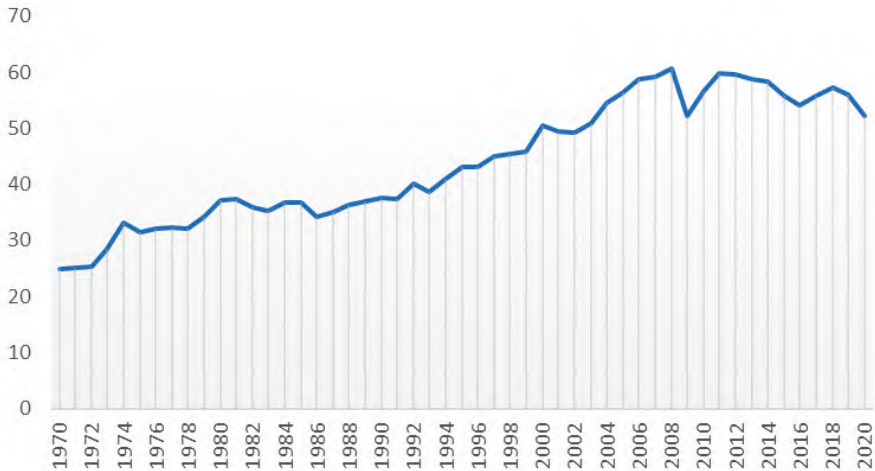
У оваквом амбијенту Кина је била приморана да значајно измени до тада успешну стратегију *Изласка у свет*, која је њеној привреди омогућила бројне предности управо на основу укључивања у процесе глобализације. Нова парадигма *Дуална циркулација* има за циљ да одвоји унутрашње од спољних привредних процеса, како би амортизовала ефекте поремећаја у светској привреди на кинеску економију.

Фактори који су допринели овој значајној парадигматској промени су бројни. Поред економских промена у светској привреди, који су кључни фактори великог заокрета у кинеском концепту развоја, низ друштвених, политичких и безбедносних изазова створило је међународни оквир у коме претходне развојне стратегије више нису ефикасне. Најважније глобалне економске промене односе се на: успон трговинског протекционизма, смањење страног инвестирања и скраћивање међународних ланаца снабдевања.

4.1.1. Успон трговинског протекционизма и опадање удела међународне трговине у светској привреди

Током историје међународна трговина је била најважнији, често једини аспект глобалне економске интеграције. Од шездесетих година до Светске финансијске кризе удео спољне трговине у светској економији непрестано се повећавао. За мање од пет деценија повећан је са 24% светског БДП-а на 61% у 2008. години, што је био историјски максимум, да би у 2009. раст удела трговине у светској привреди био прекинут (графикон 14). Обим трговине у апсолутним вредностима углавном се није смањивао, опада само њен значај за привреду.

Графикон 14. УДЕО МЕЂУНАРОДНЕ ТРГОВИНЕ У БДП-У, 1970–2020 (%)

Извор: World Bank indicators, 2022.

Ни деценију касније удео трговине није достигао ниво из претходног периода. У 2020. години трговина је смањена на око 52% глобалног БДП-а, односно за читавих 9% у односу на период пре кризе.

Актуелно успоравање спољне трговине има неколико специфичности које указују на то да се не ради пролазном периоду, већ о структурним променама у светској привреди. Прва се односи на сувише дуг период опадања. Претходна периодична смањења спољнотрговинске размене била су краткотрајна, обично од једне до три године. Даље, узроци успоравања трговине генерално су цикличне природе и последица су периодичног слабљења извозних привреда, пада цена на међународном извозном тржишту или опадања тражње и увоза. Актуелно смањење се не може објаснити цикличним факторима.⁷⁶ Резултати неколико емпиријских студија⁷⁷ о тренутном

⁷⁶ Stanojević, N. 2020. "Deglobalization of the World Economy and its Effects on the Western Balkan Countries", *Ekonomске теме* 58(3): 343-362. <https://doi.org/10.2478/ethemes-2020-0020>

⁷⁷ Constantinescu, C., Matoo, A. and Ruta, M. 2015. "Global Trade Slowdown", In: *The Global Trade Slowdown: A New Normal?*, Hoekman B. (ed.), London: Centre for

успорувању трговине указују да се мање од половине смањења обима међународне трговине може објаснити цикличним појавама. Међутим, иако квантитативна истраживања показују да циклични фактори имају извесну улогу, она ни појединачно ни колективно не објашњавају већи део појаве.

Феномен који би могао да објасни значајан део процеса слабљења глобалне трговине јесте нагли пораст протекционизма, што указује на дубље промене у систему међународне трговине и функционисању светске привреде. У порасту је тенденција готово свих развијених земаља да заштите домаћу привреду од окружења, радије него да је препусте међународним економским процесима. Слабљење привредне активности током Светске финансијске кризе покренуло је низ рестриктивних трговинских мера како развијених, тако и земаља у развоју. Протекционистичке мере, које негативно утичу на међународну трговину, обухватају: субвенције (искључујући извозне субвенције), непредвиђене мере заштите трговине, мере везане за извоз (укључујући извозне субвенције) и царинске мере. Овај скуп мера дефинисан је у складу са класификацијом података агенције *Global Trade Alert* (ГТА), која евидентира све врсте мера које потенцијално негативно утичу на слободну трговину.⁷⁸ Светска трговинска организација (СТО) такође има евиденцију трговинског протекционизма, али укључује мањи број мера.

У периоду од 2009. до краја 2021. године земље са највећим бројем рестриктивних мера у погледу трговинских односа са иностранством биле су САД, Индија, Русија, Бразил и Канада, а број нових рестриктивних мера повећава се за више од 1.000 сваке године.⁷⁹ Неколико кључних светских трговинских рута суспендовано је низом рестриктивних мера 2012–2014. године. То су руска увозна ограничења према ЕУ, Северној Америци и Латинској Америци, која нису имала политичку позадину, већ су била резултат развоја руске пољопривреде и прехранбене индустрије, због чега јој више нису биле потребне до тада масовне набавке хране из ових региона. Потом су на истом трговинском

Economic Policy Research; Lewis, L. and Monarch, R. 2016. "Causes of the Global Trade Slowdown", International Finance Discussion Paper Note; Boz, E., Bussière, M. and Marsilli, C. 2015. "Recent slowdown in global trade: Cyclical or structural?", In: Hoekman B. (ed.), *The Global Trade Slowdown: A New Normal?*, London: Centre for Economic Policy Research.

⁷⁸ *Global Trade Alert* - <https://www.globaltradealert.org/>

правцу уследиле санкције које је ЕУ увела Русији као одговор на анексију Крима. Сва ова ограничења су и даље на снази. Даље урушавање међународне трговине посебно се тиче Кине и односи се на трговински рат између САД и Кине, који је обележио међународну трговину 2018. и 2019. године. Поред увођења разних царинских мера, САД су такође позвале савезнике да не купују кинеске технолошке производе и не продају напредне технологије кинеским компанијама.

Трговински рат две највеће светске економије значајно је утицао на укупан обим међународне трговине и допринео општем губитку поверења у међународне институције и либералне принципе светске привреде. Ипак, протекционистичка политика тадашњег америчког председника Доналда Трампа само је површан одраз дубљег и дужег структуралног процеса промене правца глобалне интеграције.

У сенци америчко-кинеског трговинског рата, европски протекционизам је неправедно остао готово непримећен. Брзи раст трговинског протекционизма генерално је нетипичан за Европску унију, ако се изузму политички детерминисане санкције Русији. Кина и САД ни раније нису имале посебно висок степен отворености за увоз и обе су у дугом историјском периоду биле релативно самодовољне привреде. Европска унија се, од свог настанка, интензивно и релативно успешно ангажовала на уклањању трговинских баријера својих партнера како би подржала извоз својих компанија. Успон протекционизма у овим земљама заправо је прави одраз тектонских померања у светској привреди. По укупном броју рестриктивних мера у трговини ЕУ су према спољним партнерима иза пет споменутих земаља (САД, Русија итд.). Међутим, трговинске рестриктивне мере ЕУ углавном су део рестриктивних пакета за целу ЕУ и готово никад се не односе на регулативе појединих земаља. Посматрано на овај начин, 13 земаља ЕУ заједно наметнуло је око 3.000 заштитних мера земљама које нису чланице ЕУ. Предњаче највеће земље ЕУ: Немачка са 337 заштитних мера, Италија са 405, Француска и Шпанија са више од 300.⁸⁰ На крају 2019. године највише погођене рестрикцијама биле су Кина са преко 6.000 ограничења, Немачка са више од 5.000, затим

⁷⁹ *Global Trade Alert* – <https://www.globaltradealert.org>

⁸⁰ Stanojević, N. 2021. "The rise of European protectionism". In: *Europe in changes: the old continent at a new crossroads*, Zakić, K. and Dimirtaş, B. (eds). Institute of International Politics and Economics and Faculty of Security Studies at the University of Belgrade.

Италија, САД, Француска, Велика Британија, Република Кореја, Шпанија и Холандија са око 4.000 рестриктивних мера.⁸¹

Расту трговинског протекционизма додатно је допринела пандемија ковида 19. Све земље су, упркос низу формалних ограничења које је дала СТО, а посебно Европска унија, током 2020. године такође обезбедиле огромне субвенције великим компанијама, авио-компанијама, банкама итд., како би спречиле њихов банкрот. Осим тога, основни прехранбени производи у ЕУ додатно су заштићени.

Кулминација протекционизма и интервенционизма на међународном нивоу уследила је 2022. у виду поновних санкција Русији, као покушај слабљења руске привреде због украјинске кризе. Иако је кинеска привреда значајно повећала трговину са Русијом, из које добија стратешке ресурсе, протекционизам највећих светских привреда потврдио је стратешку оправданост кинеског опредељења за одвајање од екстерних процеса.

Трговинска ограничења један су од узрока слабљења спољне трговине не само директним губицима већ променом целокупног трговинског амбијента у светској економији. Маргинализација правила међународне трговине подрива ауторитет и улогу СТО на којој се заснива глобални трговински систем. Пасивна улога међународних институција у овим случајевима, према неким мишљењима, указује на потребу реорганизације СТО, али и мултилатералних финансијских институција као што су Међународни монетарни фонд, Светска банка, Г20 и „све друге институције одговорне за праћење трговине и преузимање одговорности актера”.⁸² Слабост и кризу СТО посебно истиче чињеница да су Уједињене нације 2019. године усвојиле Конвенцију о међународним споразумима о поравнању (Сингапурска конвенција о посредовању) и тиме успоставиле паралелни модел за решавање трговинских спорова, који је већ у надлежности СТО. Овај акт УН вероватно није чин намерног обезвређивања Светске трговинске организације, већ одраз стварне потребе да се окончају конкретни спорови.

Нови процеси опадања међународне трговине и трговински протекционизам представљају најважније промене глобалног

⁸¹ *Global Trade Alert* - <https://www.globaltradealert.org>

⁸² Jacoby, D. 2018, *Trump, Trade, and the End of Globalization*, Santa Barbara and Denver: Praeger, p. 60.

економског амбијента које су подстакле кинеске планере да још интензивније одвоје свој развој од извоза. Смањење зависности од извоза је већ укључено у кинеске планове приликом напуштања стратегије отворених врата. Ипак, новији поремећаји иницирали су оштрије одвајање кинеске привреде од међународних економских процеса и дали још снажнији подстицај ослањању на домаће тржиште, што је делимично већ било укључено у стратегију *Изласка у свет*.

4.1.2. Опadaње међународног инвестирања

Као у случају међународне трговине, раст страних директних инвестиција, непрекинут током две деценије, преполовио се током Светске финансијске кризе. Током три године (2016–2019) токови међународног капитала смањивали су се оштрије од међународне трговине. СДИ су имале најбржи раст од око 20% годишње током деведесетих,⁸³ у највећој мери због отварања многих нових тржишта у бившем Источном блоку. Од рецесије 2001. године у развијеним економијама, просечан раст СДИ износио је 8%, а у периоду након Светске финансијске кризе само 1%. Према подацима представљеним у годишњим извештајима УНКТАД-а за 2018. и 2019. годину СДИ су у неким регионима биле на рекордно ниском нивоу.⁸⁴ СДИ су смањене за 23% у 2017. и за додатних 13% у 2018. години, на мање од 1.300 милијарди долара, што је најнижи ниво СДИ од Светске финансијске кризе.

Неколико ранијих наглих смањења СДИ, као у случају трговине, резултат је економске рецесије у Европској унији и САД. Пад привредне активности у 2001. и 2007–2009. био је цикличан, а СДИ су, очекивано, брзо достигле и премашиле претходни ниво након изласка великих економија из кризе. Пад страних инвестиција, који је наглашен од 2016. године, није резултат никакве кризе. Економски раст је успорен на глобалном нивоу, али је и даље раст и ниједна већа економија није у рецесији. Дакле, морају се тражити и дубљи узроци пада СДИ, а полазна тачка је да се утврди у којим је регионима дошло до најзначајнијег смањења њиховог прилива и пласмана.

⁸³ UNCTAD 2020. UNCTADstat database <https://unctadstat.unctad.org/EN/>

⁸⁴ UNCTAD 2018, *World Investment Report 2018 - Investment and New Industrial Policies*; UNCTAD, 2019, *World Investment Report - Special Economic Zones*; UNCTAD, 2019, *Global investment trend monitor* 32.

Развијене земље имају огроман удео у укупном приливу СДИ, па промене у токовима инвестиција у развијеним земљама показују готово идентичне промене као и у глобалним токовима. Прилив СДИ у развијеним земљама је у 2018. години смањен за 27%⁸⁵ и доведен на ниво с почетка 21. века. Прилив СДИ у Европу је преполовљен, а неке земље бележе негативан прилив као резултат повлачења инвестиционих фондова америчких мултинационалних компанија. Инвестиције из развијених земаља, са падом од чак 40% у 2018. години, имају кључну улогу у укупном паду СДИ. Учешће развијених земаља у укупним инвестицијама у 2018. чинило је само 55% укупних СДИ, што је најнижи удео икада забележен.⁸⁶ Смањене су и инвестиције које потичу из земаља у развоју, али у знатно мањој мери, за 10%. Ови подаци ће се касније користити за објашњење улоге Кине у глобалним токовима капитала.

Привремени повратак капитала на страна тржишта након Светске кризе 2009. указује на то да су у том периоду још увек постојале профитабилне могућности и, друго, да су страни инвеститори делимично повратили поверење у стабилност светске привреде, или барем у стабилност економија земаља у које су инвестирали. Пад који је уследио указује да се бар један од ових подстицаја за привлачење СДИ променио.

После неколико деценија интензивних капиталних улагања, глобално финансијско тржиште достигло је zasiћење. Профитабилне могућности за нове инвестиције великим делом су исцрпљене. Осим тога, због „закона конвергенције“, отвореност и повезаност привреда довела је до приближавања цена рада и услова производње у развијеним земљама и земљама у развоју. Сама глобализација обезбедила је раст цена рада у најатрактивнијим дестинацијама страног капитала – земљама источне и југоисточне Азије, лишавајући их на тај начин кључног аспекта привлачности за СДИ. Оба ова феномена су „природна“ ограничења глобализације и оба су трајног карактера.

Поверење у сигурност инвестиција, као још један важан услов за СДИ, озбиљно је нарушено рестриктивним политикама великих и развијених привреда. Број и обим рестриктивних мера у области страних инвестиција, слично онима у међународној трговини, имају

⁸⁵ UNCTAD, 2019, *World Investment Report - Special Economic Zones*, p. 2.

⁸⁶ UNCTAD, 2019, *World Investment Report - Special Economic Zones*, p. 2-3.

наглашен тренд раста од 2009. године. Рестриктивне мере обухватају низ инструмената који на различите начине негативно утичу на СДИ. Најдиректније мере тичу се ограничења или забране прилива страних инвестиција у одређене привредне секторе. Међутим, постоје и ограничења сопственим компанијама за улагања у одређене стране земље или секторе, јер државе из којих потичу највеће мултинационалне компаније настоје да смање одлив капитала. Такве мере донели су Комитет за страна улагања САД, европске комисије Немачке, Велике Британије, Италије, као и Кине.⁸⁷

Удео рестриктивних мера у укупним мерама које се односе на СДИ повећан је са 10 на 34% у периоду 2003–2018, односно мере које доприносе либерализацији СДИ смањене су са 90 на 66%.⁸⁸ Ово је највећи рестриктивни удео од 2003. године. Поред тога, 2018. на глобалном нивоу блокирана су 22 пословна пројекта која су започета страним капиталом, што је двоструко више него 2017. године.⁸⁹ Укупан број рестриктивних мера за страна улагања је 20–45 новоуведених мера годишње. Ове рестрикции су 2021. године повећане на 60 и углавном су се односиле на инвестиције пореклом из Кине. У 2022. број ових мера ескалирао је на 217, али су све додатне мере у односу на 2021. усмерене на забрану инвестирања у Русију⁹⁰, тако да се не може сматрати делом глобалног тренда смањивања СДИ.

Стране директне инвестиције се генерално сматрају позитивним за привреду земље домаћина, тако да ограничења прилива СДИ нису уобичајена. Ограничења улагања су честа у секторима националне безбедности и понекад у енергетском сектору. Међутим, од Светске кризе повећао се број заштићених сектора који обухватају неке од најпрофитабилнијих услуга и производа. Већина нових мера односи се на ограничења улагања у области телекомуникација, интернета, производње електричних компоненти (полупроводника, диода и

⁸⁷ Stanojević, N. 2020. "Deglobalization of the World Economy and its Effects on the Western Balkan Countries", *Ekonomске теме* 58(3): 343-362. <https://doi.org/10.2478/ethemes-2020-0020>

⁸⁸ UNCTAD, 2019, *World Investment Report - Special Economic Zones*.

⁸⁹ Hanemann, T., Gao C. and Lysenko A. 2019. "Net negative: Chinese Investment in the US 2018", *Rhodium group*, p. 15 <https://rhg.com/research/chinese-investment-in-the-us-2018>

⁹⁰ Global trade alert, https://www.globaltradealert.org/global_dynamics/area_investment

транзистора), роботике, вештачке интелигенције, ИТ система који се користе у кључним индустријама итд.⁹¹

Нови протекционизам ЕУ у области страног инвестирања још је наглашенији него у области спољне трговине. Европска унија је била једна од најотворенијих дестинација за директне стране инвестиције у свету, што се у великој мери променило после 2018. године. Посебно је учестало увођење скрининга, обавезне процене прилива страних инвестиција од стране овлашћене агенције. „Државама чланицама је дозвољено да користе национални механизам скрининга за СДИ изван ЕУ на основу широко дефинисаних правила, укључујући заштиту кључних технологија”.⁹² Овај механизам су увеле 24 земље, које заједно чине више од половине светских кумулативних СДИ.⁹³ Током 2018. и 2019. године усвојено је више од 40 измена и допуна листе сектора или привредних делатности које подлежу скринингу.

Механизам скрининга је покушај ЕУ да се заштити од губитка стратешког технолошког знања и технолошке предности над економијама у развоју.⁹⁴ Усмерен је првенствено против кинеске конкуренције, за коју ЕУ сматра да има неправедну предност, јер су кинеске компаније у великој предности због подршке и заштите коју им пружа кинеска држава. Тачније, почетни проблем су били кинески инструменти политике за имплементацију програма *Made in China 2025*, који су укључивали улагања у технологију у иностранству.⁹⁵ Многе СДИ из Кине у ЕУ су „усмерене на компаније из ЕУ које имају технолошко знање које Кина може да искористи да унапреди своју индустрију”.⁹⁶

⁹¹ UNCTAD. 2019. *Global investment trend monitor* 32.

⁹² Zwartkruis, W. and de Jong, B.J. 2020. “The EU Regulation on Screening of Foreign Direct Investment: A Game Changer?”, *European Business Law Review*, 31(3). <https://doi.org/10.54648/eulr2020019>

⁹³ Stanojević, N. 2020, “Deglobalization of the World Economy and its Effects on the Western Balkan Countries”, *Ekonomске теме*, 58(3): 350.

⁹⁴ Reins, L. 2019. “The European Union’s framework for FDI screening: Towards an ever more growing competence over energy policy?”, *Energy Policy*, 128.

⁹⁵ Stanojević, N. 2021. “The rise of European protectionism”. In: *Europe in changes: the old continent at a new crossroads*, Zakić, K and Dimirtaş B. (eds). Institute of International Politics and Economics, Belgrade.

⁹⁶ Zwartkruis, W. and de Jong, B.J. 2020. “The EU Regulation on Screening of Foreign Direct Investment: A Game Changer?”, *European Business Law Review*, 31(3): 6. <https://doi.org/10.54648/eulr2020019>

Сходно томе, идентификоване су области које су предмет скрининга: одбрана и безбедност, енергија, предузећа која снабдевају критичне технологије, инфраструктуру, улазне податке или приступ осетљивим информацијама.⁹⁷ Европска унија је у документу о *Искориштавању глобализације* изразила „растућу забринутост око стратешких аквизиција европских компанија са кључним технологијама од стране страних инвеститора, посебно државних предузећа”.⁹⁸ „Израз државна предузећа јасно указује да је цео инструмент скрининга покренут као превенција кинеског лидерства у области високих технологија”.⁹⁹

После вишегодишњих преговора о кинеским улагањима у ЕУ, крајем 2020. године је у начелу постигнут договор, назван Свеобухватни споразум о улагањима (*Comprehensive Agreement on Investment – CAI*). Кључна тачка споразума су правила против тзв. „присилног” (*forced*) трансфера технологије. Поред тога, укључена су правила о начину пословања државних предузећа, о транспарентности субвенција и обавезе у вези са одрживим развојем. Читав документ указује на чињеницу да се ЕУ „брани” од прилива страног капитала.

Општа нестабилност тржишних услова и смањена тражња имају важну улогу у оштром паду европских прилива и одлива СДИ, тако да скрининг и други облици протекционизма нису једини узрок опадања страног инвестирања, већ је „важнији допринос протекционизма стварању негативног инвестиционог амбијента”.¹⁰⁰

4.1.3. Деконструкција глобалних ланаца вредности

Један од кључних аспеката савремене глобализације је међународна сегментација производних процеса. Глобални ланци вредности су једини нови облик међународног повезивања привреда,

⁹⁷ European Commission. 2020. *Foreign Direct Investment EU Screening Framework*, https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2019/february/tradoc_157683.pdf

⁹⁸ European Commission. 2017. *Communication from the commission to the European parliament, the European council, the European economic and social committee and the committee of the regions*.

⁹⁹ Stanojević, N. 2021. "The rise of European protectionism". In: Zakić, K. and Dimirtaş B. (eds). *Europe in changes: the old continent at a new crossroads*. p. 415.

¹⁰⁰ Stanojević, N. 2020. "Deglobalization of the World Economy and its Effects on the Western Balkan Countries", *Ekonomске теме*, 58(3): 350.

с обзиром на то да су међународна трговина и стране инвестиције биле одлике и ранијих историјских фаза глобализације. Циљ и покретач међународне сегментације производње било је постизање што исплативије сваке појединачне фазе производног процеса. Ово је основна делатност модерних мултинационалних компанија. Скоро све извозне компаније, са учешћем страног капитала или без њега, јесу делови глобалних ланаца вредности (у даљем тексту ГЛВ; *global value chains* – GVC), који се називају и производни ланци или ланци снабдевања. У свом најширем облику глобализација производње посматра се као глобална производна мрежа, груписање међусобно повезаних, али географски дисперзивних производних јединица. Глобалне производне мреже постале су доминантна карактеристика модерне светске економије. Једна трећина укупне међународне трговине одвија се између глобалних корпорација, а друга трећина унутар њихових ланаца вредности, што значи да се већина глобалне размене одвија унутар глобалних производних мрежа.¹⁰¹ Трендови размене унутар ГЛВ, дакле, не могу се значајно разликовати од уочљивих трендова у општим подацима о међународној трговини. Стога ова статистика очекивано показује смањење трговине унутар производних ланаца од 2009. године.

Проток инпута унутар ГЛВ не може се мерити чак ни најтачнијим спољнотрговинским подацима за дату групу производа између земаља укључених у њихову производњу.¹⁰² Уместо ових података, индикатор интеграције одређене привреде у међународне производне ланце и мреже мери се помоћу стране додате вредности (у даљем тексту СДВ; *foreign value added* – FVA). Страна додата вредност је вредност увезеног полупроизвода који је спреман за даљу прераду и намењен извозу. Ове податке прикупљају OECD (Trade in Value Added Database – TiVA), WIOD (World Input-Output Database) и UNCTAD (Eora Global Value Chain Database), користећи делимично различите методе. У овој анализи користе се подаци UNCTAD који се односе на најновији период.

Слично претходним сегментима међународне економије, СДВ је имао наглашен раст удела у укупном извозу у периоду 1990–2009. године. У ове две деценије константно се увећавао за око седам

¹⁰¹ Gereffi, G. 2018. *Global Value Chains and Development - Redefining the Contours of 21st Century Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁰² Stanojević, N. and Kotlica, S. 2018. "Globalization and Methodology of Researches in International Trade". *Industrija*, 2(46): 26.

процентних поена годишње, када је уследио оштар пад у готово свим земљама.¹⁰³

Земље домаћини највећих мултинационалних компанија, САД и Велика Британија, такође се суочавају са сталним падом СДВ, као и Немачка, чија се међународна производња углавном одвија у суседству Европске уније, са занемарљивим учешћем на азијским тржиштима. Скраћивање ГЛВ узроковано је истим факторима као и пад трговине и страних директних инвестиција. Мултинационалне компаније се повлаче у националне оквире или премештају сегменте производње у мањи број земаља, делом због нестабилности глобалног тржишта, а делом због измењених услова који више не доносе екстремне профите. Са конвергенцијом међународних цена инпута, предугачак ГЛВ више не оправдава високе трошкове транспорта. Екстратериторијална производња можда и даље има оправдање у нижим порезима или географској близини тржишта, као класичним мотивима, али су глобални ланци вредности заправо постали регионални ланци вредности.

Обустава привредних активности током пандемије ковида 19 додатно је допринело нарушавању ланаца вредности и убрзало процес њиховог скраћивања. Када компаније у било којој земљи престану да производе, то се аутоматски одражава на све остале актере, без обзира да ли је у њиховим земљама дошло до обуставе рада. За прекид производног процеса довољна је обустава производње само једног сегмента. Поред прекида у снабдевању услед обуставе производње, пандемија је снажно негативно утицала на ГЛВ тиме што је условила поремећаје у међународном транспорту. Чак и када сама производња није била угрожена, немогућност снабдевања извозних партнера у многим случајевима доводила је до прекида производње. Трећи начин негативног и најтрајнијег утицаја било је смањење потражње.¹⁰⁴

Кроз ланце вредности епидемија је захватила чак и земље у којима производња није прекинута и чија производња није директно зависна од рањивих економија. Произвођачи на почетку производног ланца (сировине и услуге) спречени су да извозе робу због поремећаја

¹⁰³ UNCTAD. 2018. World Investment Report 2018 – Investment and New Industrial Policies, United Nations. p. 22.

¹⁰⁴ Stanojević, N. 2021. "The rise of European protectionism". In: *Europe in changes: the old continent at a new crossroads*, Zakić, K. and Dimirtaş B. (eds), Institute of International Politics and Economics, Belgrade.

потражње на следећем низводном тржишту. Произвођачи делова, компонената и полупроизвода смањују производњу због обуставе или смањења увоза на низводном тржишту готових производа. Стога они такође смањују инпуте из иностранства. Декомпозиција ГЛВ у неким секторима довела је до притиска да се покрене домаћа производња у недостајућим сегментима, где су за то постојали предуслови.

4.1.4. Утицај измењених међународних економских услова на кинеску привреду

Већ почетком 20. века Кина је доживела негативне ефекте пада тражње у Европи и Америци као последице кризе 2001. године. То је био први сигнал креаторима развојне политике да превелика економска повезаност са међународним тржиштем има високу цену. Светска финансијска криза, која је уследила 2008, упркос томе што је у основи била криза западних привреда, довела је до значајних промена глобалног пословног амбијента. Смањен је удео спољне трговине и инвестиција у светској привреди, ојачан трговински и инвестициони протекционизам, а тражња редукована на тада рекордни ниво. Додатно, Кина се нашла на мети трговинског протекционизма САД и инвестиционог протекционизма Европске уније. Поред ових процеса, сложена и бројна ограничења наметнута 2020. године ради сузбијања пандемије ковида 19 нагласила су слабости свих привреда зависних од страних тржишта.

Новија квантитативна процена утицаја ових процеса на кинеску привреду¹⁰⁵ показала је високу зависност кинеског економског раста од свих међународних економских процеса (међународна трговина, СДИ и међународни производни ланци). Актуелни процеси опадања удела ових међународних показатеља у светској привреди имају директан негативан утицај на даљи привредни раст Кине.

Наведено истраживање обухватило је период до 1990. до 2020. године и показало да се више од 90% варијабилности у кинеском БДП-у може објаснити варијацијама основних глобалних економских индикатора. То указује на веома високу осетљивост кинеске привреде на промене глобалних економских индикатора у међународној трговини, инвестицијама и међународној производњи.

¹⁰⁵ Stanojević, N. 2022. "The Dual Circulation strategy: China's response to declining international economic connectivity". In: *The Connectivity Cooperation Between China and Europe*, Liu, Z. and Đorđević, B. (eds), Routledge, Taylor & Francis Ltd.

У претходном периоду прилив СДИ у Кину значајно је смањен у оквиру стратегије *Изласка у свет*, што се испољило кроз нешто нижи ефекат на кинеску привреду. С друге стране, смањење укупне међународне трговине и производње у оквиру ГЛВ испољили су снажне пропорционалне негативне ефекте на кинеску економију. Стратегија *Изласка у свет* укључивала је веће ослањање на домаће тржиште, уместо на извоз. Овај циљ се релативно успешно остваривао, али не довољно брзо. У тренутку избијања пандемије кинеска привреда је још увек била снажно ослоњена на извоз у оквиру глобалних ланаца вредности или изван њих.

Ослањање на извоз такође је умањило резултате кинеског успешног преузимања сегмената ГЛВ. Наиме, у оквиру стратегије *Изласка у свет* Кина је овладала све већим бројем производних операција, развила сопствене брендове и инкорпорирала дизајн производа, сегменте ГЛВ који су се раније искључиво одвијали у најразвијенијим привредама, земљама порекла мултинационалних компанија. Тиме је смањена зависност кинеске производње од страних директних инвестиција, али су кинески производи и делови још увек укључени у готово све производне ланце широм света. Смањење СДВ на глобалном нивоу значи смањење увоза кинеских инпута у иностраној производњи, што директно штети кинеској привреди. Из перспективе глобалних производних мрежа, зависност Кине од међународне производње је велика колико и зависност глобалне производње од кинеске економије. Стратегија *Дуална циркулација* има за циљ да умањи кинеску осетљивост на промене у међународним економским токовима и процесима, уз истовремено очување кинеске важне позиције на страним тржиштима потрошних и индустријских добара.

Искуство Кине нуди убедљиве доказе да глобализација може донети просперитет сиромашним земљама. Ипак, оно такође представља најјачи аргумент против строгог схватања глобализације – наглашене финансијске глобализације и дубоке интеграције кроз Светску трговинску организацију. Управо способност Кине да се заштити од процеса глобалне економије омогућила је Кини да изгради модерну индустријску базу, која се укључила у светско тржиште тек кад је довољно ојачала.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Rodrik, D. 2011. *The globalization paradox: democracy and the future of the world economy*, W. W. Norton & Company, Inc., pp. 343-344.

4.2. Најважнија обележја Дуалне циркулације

Нову развојну парадигму *Дуалне циркулације* представио је кинески председник Си Ђинпинг на састанку Политбироа КПК у мају 2020. године. Назив нове стратегије односи се на одвајање, односно паралелно одвијање међународног, односно „спољног“ и „унутрашњег“ промета, у циљу заштите кинеске привреде од поремећаја у светској привреди. Циљ кинеских планера није да се ова два система потпуно одвоје, нити би било могуће. Ради се о оснаживању, релативној независности, што већој самодовољности и ослободу на домаћи циклус производње, дистрибуције и потрошње, уместо на глобално тржиште. Као носилац будућег развоја поставља се унутрашња циркулација, односно раст домаће производње и потрошње (понуде и тражње), уместо повећања пласмана робе, услуга и инвестиција на глобалном тржишту.¹⁰⁷

С друге стране, Кина се новим концептом не одриче значајне позиције на глобалном тржишту, већ је циљ да се кинеске међународне економске интеракције развијају само у мери која је неопходна за функционисање или унапређење домаће привреде. „Унутрашња циркулација“ треба да буде подржана „спољном циркулацијом“.

Тако је, потпуно супротно концепту *Отворених врата* и знатно другачије од *Изласка у свет*, међународно позиционирање Кине постало мање важно од јачања сопственог тржишта. Како је спектакуларни економски раст Кине у прошлости био снажно подржан глобализацијом, обрнути процес могао би имати много негативних ефеката. Кина је већ постигла значајан напредак у одвајању своје економије од глобалних поремећаја, смањењем зависности од извоза и СДИ као темељу производње за извоз. Извесни темељи за постизање привредног раста заснованог на домаћој тражњи такође су постављени подизањем стандарда становништва. Ипак, укљученост Кине у светску привреду је толико висока да се циљеви *Дуалне циркулације* могу посматрати само као дугорочни, што парадигматски помаци заправо и подразумевају.

Дуална циркулација, јасније него претходне, указује на прилагодљивост кинеске централно-планске политике у односу на

¹⁰⁷ [CSET] Center for security and emerging technologies. 2021. “Outline of the People’s Republic of China 14th Five-Year Plan for National Economic and Social Development and Long-Range Objectives for 2035”.

друге типове управљања привредом. Док су раније промене парадигме у већој мери биле детерминисане променама унутрашњих фактора (*Отворена врата* као начин за превладавање заостајања, *Излазак* као одговор на сопствени нагли привредни раст), *Дуална циркулација* је у највећој мери настала као одговор Кине на екстерне подстицаје. Насупрот другим земљама, које су суочене са истим глобалним амбијентом и екстерним шоковима и на њих одговарају различитим *ad hoc* мерама, Кина има механизме који јој омогућају да се боље, брже и адекватније прилагоди новим околностима.

Нови концепт развоја заузео је кључно место већ у 14. петогодишњем плану за период 2021–2025. године. Иако 14. план има у фокусу иновације, науку и технологију, дигитализацију и модернизацију, они нису наведени као самостални циљеви, већ као начини за унапређење домаће производње и повећање квалитета живота становништва.¹⁰⁸

4.2.1. Јачање унутрашње циркулације

Како је *унутрашња циркулација* постављена као темељ будућег развоја, задатак Кине је да настави да „продубљује структурне реформе на страни понуде и додатно проширује домаћу потражњу”.¹⁰⁹ Реформе треба да омогуће да се „производња, дистрибуција, проток робе и услуга и потрошња у Кини више заснивају на домаћем тржишту, и да се систем снабдевања боље прилагодити домаћој тражњи”.¹¹⁰

Предлог петогодишњег плана први пут не садржи конкретне показатеље привредног раста, већ је акценат на квалитету раста, расту заснованом на иновацијама, његовој еколошкој одрживости и благостању за целокупно становништво. Уместо показатеља раста, 14. план поставља опште циљеве Кине као боље мерило за доношење

¹⁰⁸ Zakić, K. 2021. “New Development Paradigm Within the Chinese 14th Five-Year Plan – Chinese Vision of Modern China”, *The Review of International Affairs*, 72 (1183): 67-87.

¹⁰⁹ Xi, J. 2020. “Full Text: Keynote speech by Chinese President Xi Jinping at APEC CEO Dialogues”, Xinhua. 19 November, https://www.xinhuanet.com/english/2020-11/19/c_139527192.htm

¹¹⁰ Xi, J. 2020. “Full Text: Keynote speech by Chinese President Xi Jinping at APEC CEO Dialogues”, Xinhua. 19 November, https://www.xinhuanet.com/english/2020-11/19/c_139527192.htm

одлука у унутрашњим и спољним околностима и изазовима. Међутим, иако економски раст није циљ сам по себи, овај план укључује претпоставку да се без раста од 5–5,5%¹¹¹ не могу постићи квалитативни циљеви, док је за 2021. годину постављен циљ раста од 6%, што би требало да омогући промоцију реформи и да постави темеље новог правца развоја.¹¹²

Јачање *унутрашње циркулације* подразумева два различита и комплементарна задатка: а) повећање домаће тражње и понуде, односно повећање домаће потрошње, посебно у приватном сектору и б) промену природе производње у правцу више иновативне и технолошки напредније производње, што би додатно допринело повећању потрошње и расту домаћег тржишта.

Јачање домаће тражње приоритетан је задатак који нови концепт *Дуалне циркулације* поставља пред кинеско руководство, привреду и читаво друштво. Ово ће додатно умањити значај међународне трговине за економски раст Кине. Циљ ослањања на домаћу привреду укључен је у нову парадигму тек када су кинески планери проценили да је домаћа тражња довољно порасла да може послужити као ослонац привреде. Планска оријентација кинеске привреде на унутрашњу тражњу уместо на извоз постојала је 15 година пре достизања овог нивоа.

Домаћа тражња је већ неко време главни покретач кинеског економског раста, али се већи део односи на државну потрошњу и потражњу производње. Потрошња финалних добара, односно потрошња домаћинстава, константно је релативно ниска. Заштићено домаће тржиште са средњим приходима 1,4 милијарде становника могло би омогућити Кини да оствари не више спектакуларан, али свакако стабилан привредни раст. До сада је највећи део робе широке потрошње произведене у Кини био намењен извозу. Нови приступ *Дуалне циркулације* не значи враћање постојећег извоза на домаће тржиште, није планирано смањење извоза, већ повећање обима и технолошке софистицираности домаће производње за унутрашње тржиште.

¹¹¹ PwC. 2020. Interpretation on the 14th Five-Year Plan and the Long-Range Objectives Thorough the Year 2035. <https://www.pwccn.com/en/research-and-insights/14th-five-year-plan-2035-goals-dec2020.pdf>.

¹¹² Xinhua. 2021. "China targets GDP growth of over 6 pct in 2021, revs up modernization drive", *Xinhua*, 05 March. http://www.xinhuanet.com/english/2021-03/05/c_139787818.htm

После три деценије убрзаног привредног раста, домаће тржиште је у великој мери ојачано успоном средње класе и растом куповне моћи становништва. Сви параметри који показују куповну моћ кинеског становништва су већ дуже време у порасту. БДП по глави становника порастао је осам пута од 2000. до 2019. године, при чему је рурално сиромаштво смањено са 50 на 1,7%.¹¹³ Поред тога, Једанаести (2005–2010) и сваки наредни петогодишњи план укључили су јасне квантитативне циљеве за повећање величине средње класе. Ови планови су углавном остварени. Према кинеском националном бироу за статистику, средња класа броји око 400 милиона појединаца, или мање од трећине становништва. Кинеска средња класа је једна од најбрже растућих у свету, при чему је потрошња домаћинства у земљи порасла за око 20 пута од 1978. године. Иако је средња класа значајно повећана, овај раст је веома несразмеран повећању БДП-а по глави становника, који је у истом периоду порастао за око 168 пута. Потрошња домаћинства чини мање од 40% БДП-а, за разлику од западних економија, где је тај проценат око 70%. Потрошња домаћинства и финална потрошња по глави становника у Кини износи 3.327 долара, док је глобални просек дупло већи, 6.220 долара.¹¹⁴

Раст средње класе и њене куповне моћи су, дакле, природна последица економског развоја. Њен даљи раст је природан след, који вероватно не би ни захтевао интервенцију централних власти да међународни услови нису наметнули потребу да се кинеска привреда што пре заштити од негативних екстерних фактора. Дакле, овај задатак *Дуалне циркулације*, тачније јачања унутрашње циркулације, подразумева снажан подстицај потрошњи домаћинства.

То, међутим, није лак задатак, а конвенционалне либералне методе овде не би имале никаквог ефекта. Наиме, као и већина источноазијских земаља, Кинези имају тенденцију да штеде, а Кина има једну од највиших стопа штедње на свету, процењену на око 25% расположивог дохотка.

Како раст прихода очигледно не мора да доведе до повећања потрошње, кинеске централне власти су још у ранијем периоду закључиле да је најлакши пут за промовисање приватне потрошње урбанизација. Урбанизација, с друге стране, директно повећава

¹¹³ National Bureau of Statistics of China, 2019. <http://www.stats.gov.cn/english/>

¹¹⁴ World Bank indicators, 2020.

потрошњу домаћинства, због саме промене начина живота и настанка нових потреба сеоског становништва које долази у градове. Урбанизација је такође спонтано интензивирана у претходном периоду, паралелно, мада не и пропорционално расту индустријске производње. Као планиран циљ додатна урбанизација се први пут појављује у 10. петогодишњем плану (2001–2005), а потом и у наредним плановима.

Било спонтано, било интервенцијом државе, урбано становништво се 1980. године драматично увећало са 20 на 50% у 2009, да би 2020. премашило 60%. Па ипак, захваљујући веома успешној индустријализацији, Кина има далеко више становништва у руралним областима (скоро 40%) од оног што је потребно за снабдевање пољопривредним производима.

Но урбанизација се као сегмент јачања домаће тражње мање односи на пољопривредна домаћинства, а превасходно се односи на урбанизацију руралног становништва које ни на који начин не учествује у кинеској привреди. Ради се о аутохтоном становништву унутрашњих области, које егзистенцију обезбеђује на традиционалан начин, производњом и сакупљањем хране за сопствене потребе. Кинеска држава нема чак ни прецизне податке о коликом броју људи се ради, а власти унутрашњих провинција су и у претходном периоду, углавном неуспешно, покушавале да привуку то становништво у новоизграђене градове, како би од њих начинило нову радну снагу и потрошаче.

Додатни план урбанизације посебно се ослања на претварање радника миграната (који су углавном рурални) у градске становнике. Број радника миграната у Кини се током година стално повећава. У 2019. ова група је бројала близу 300 милиона, што чини око 35% кинеске радне снаге. Скоро половина ових радника¹¹⁵ није довела у град своје породице, већ та (често многочлана) домаћинства имају само једног члана породице привремено запосленог у граду, чија се плата користи за подмиривање минималних потреба које се не односе на храну и становање. Према Националном бироу за статистику (2019), плате радника миграната су ниже него запослених у градским приватним компанијама за приближно 5.000 РМБ (700 USD) годишње. Само њихово стално запошљавање значајно би повећало приходе домаћинства, мада не нужно и потрошњу.

¹¹⁵ Statista. 2020. "Number of migrant workers in China 2019." <https://www.statista.com/statistics/234578/share-of-migrant-workers-in-china-by-age/>

Други задатак у оквиру јачања *Унутрашње циркулације* јесте подизање технолошког нивоа производње као начин за унапређење понуде.

Технолошки развој и раст привреде генерално су омогућили Кини да инкорпорира у своју производњу додатне карике глобалних ланаца вредности. Уместо да обавља само једну или две операције у међународним производним процесима, Кина је почетком 21. века значајно проширила своје производне могућности, не само у погледу капацитета већ и у погледу квалитета и технолошке софистицираности своје производње. Почела је да заузима положаје узводно и низводно од претходних позиција у ланцу. Резултати новије квантитативне студије¹¹⁶ показали су екстремно високу међузависност (87%) између кинеског удела стране додате вредности у глобалном извозу и БДП-а у периоду пре Светске кризе, док је овај однос после кризе квантитативно маргинализован.

Политбиро Комунистичке партије Кине и Централна економска радна конференција изнели су крајем 2019. јасне захтеве за структурне реформе на страни понуде, побољшањем „основних индустријских капацитета и нивоа модернизације индустријских ланаца”.¹¹⁷ Стратегија *Дуалне циркулације* „подстиче домаће компаније да преузму целокупне производне процесе, посебно када је то подржано сопственим иновацијама и брендovima, али ће и правилно усмеравање СДИ допринети овом циљу. Технолошке иновације ће омогућити кинеским компанијама да се крећу узводно у глобалним ланцима вредности”.¹¹⁸ Преузимање целокупних производних процеса повећаће приходе домаћинстава и подстаћи домаћу тражњу.

Ова два међусобно повезана начина за побољшање домаћег снабдевања – унапређење „циркулисања” фактора производње и повећање технолошке софистицираности производње – наводе се као две стране истог новчића у кинеској економији. Иако је кинеска

¹¹⁶ Stanojević, N. 2022. “The Dual Circulation strategy: China’s response to declining international economic connectivity”. In: *The Connectivity Cooperation Between China and Europe*, Liu, Z. and Đorđević, B. (eds.), Routledge, Taylor & Francis Ltd.

¹¹⁷ Qunhui, H. 2021. “Facilitating Modernization of China’s Industrial and Supply Chains and Advancing Optimization and Upgrade of Its Economic System.” Working paper, No. 2, China - CEE Institute, Budapest, p. 2.

¹¹⁸ Stanojević, N. 2022. “The Dual Circulation strategy: China’s response to declining international economic connectivity”. In: *The Connectivity Cooperation Between China and Europe*, Liu, Z. and Đorđević, B. (eds.), Routledge, Taylor & Francis Ltd.

индустрија огромна, а Кина је неизбежан субјект ГЛВ и највећи добављач интермедијарних производа, још увек постоји велики јаз између индустријских капацитета Кине и индустријских земаља. Светска финансијска криза, протекционизам ЕУ и САД, као и блокада током пандемије, у више наврата обуставили су производњу у Кини без унутрашњих узрока. То је подстакло кинеске планере да новим концептом убрзају истраживање домаћих компанија и институција у области технолошких иновација, са циљем да високотехнолошке увозне компоненте што више замене домаћом производњом. То се пре свега односи на полупроводнике, али и на друга технолошка достигнућа којима кинески произвођачи још увек нису овладали. Поред смањења зависности од стране технологије и унапређења нових технологија, циљ је увоз, апсорпција и прилагођавање стране технологије домаћој привреди. Модернизација индустрије је заправо средство за обезбеђивање економске сигурности снабдевања домаће привреде.

Конкретно, кинеској индустрији потребан је помак од базичних ка примењеним истраживањима, од инкременталних ка радикалним и „од имитативних ка оригиналним иновацијама“.¹¹⁹

Четрнаести петогодишњи план предвиђа развој иновативне производње кроз масовне инвестиције од 1,4 хиљада милијарди долара само у периоду на који се План односи, 2021–2025. годину. Ова средства намењена су „дигиталној инфраструктури, укључујући 5Г, паметне градове и апликације Интернета ствари за производњу“.¹²⁰ Додатно улагање у технолошку софистицираност је начин да Кина додатно унапреди своју позицију у ГЛВ, али у контексту јачања Унутрашње циркулације, те да створи читаве домаће ланце снабдевања. Ово је такође начин да Кина повећа конкурентност, како домаћу, тако и глобалну, у преосталим областима у којима су западне компаније и даље доминантне. Поред тога, модернизација ланаца снабдевања неопходна је и за „изградњу комплетног система домаће потражње“,¹²¹

¹¹⁹ Qunhui, H. 2021. “Facilitating Modernization of China’s Industrial and Supply Chains and Advancing Optimization and Upgrade of Its Economic System.” Working paper, No.2, China – CEE Institute, Budapest, p. 5.

¹²⁰ Sutter, K. and Sutherland, M. 2020. “China’s 14th Five-Year Plan: A First Look”, CRS - Congressional Research Service. November 12, USA.

¹²¹ Qunhui, H. 2021. “Facilitating Modernization of China’s Industrial and Supply Chains and Advancing Optimization and Upgrade of Its Economic System.” Working paper, No. 2, China – CEE Institute, Budapest, p. 3.

јер тренутна технологија не може у потпуности да задовољи потребе домаћих потрошача (компанија и појединаца).

4.2.2. Редуковање утицаја спољашње циркулације

Међународне економске активности Кине, назване *спољна циркулација*, редуковане су у новој развојној парадигми од кључног фактора развоја на улогу „подршке” унутрашњем промету. Постављање дистанце између домаће привреде и турбулентних глобалних дешавања одраз је унутрашњих промена у виду повећане домаће тражње, као и квалитативног (технолошког) и квантитативног побољшања домаће понуде.

Кина је објавила стратегију *Дуалне циркулације* крајем 2020. године, али су промене у правцу слабења веза са глобалним токовима и јачање унутрашњег промета започети неколико година раније. Кинеска економија, као и привреде развијених земаља, смањују степен интегрисаности у глобално тржиште у свим аспектима: спољној трговини, директним страним директним инвестицијама и глобалним ланцима вредности. Значајне промене у кинеским стратегијама развоја у циљу заштите домаће привреде од екстерних шокова већ су довеле до смањења учешћа свих међународних показатеља у кинеској економији.

Подаци о кретању три основна сегмента међународне економије приказани су у претходном одељку као екстерни услови који су довели до парадигматске промене кинеског развоја. У наставку се истражује редуковање степена интеграције кинеске привреде у светску привреду, пратећи промене ових показатеља.

Први сегмент односи се на снижавање удела спољне трговине у кинеској привреди. Од Светске финансијске кризе удео трговине у кинеском БДП-у је у константном опадању, иако се по вредности удвостручује сваких пет година. Брзи раст трговине (увоз и извоз заједно) током две и по деценије достигао је врхунац од 63% кинеског БДП-а 2006, да би 2007. почео да опада (графикон 15).

Графикон 15. УДЕО СПОЉНЕ ТРГОВИНЕ У БДП-У КИНЕ, 1990–2020 (%)

Извор: Stanojević, 2022, p. 120.¹²²

Глобални пад привреде који је уследио 2008. године изазвао је значајне турбуленције у кинеској привреди, иако Кина ни на који начин није допринела настанку кризе. То је указало кинеском руководству на ризике прекомерне зависности од иностраних тржишта, због чега је убрзана примена другог дела стратегије *Изласка у свет* – смањење зависности од извоза. Удео извоза у БДП-у готово је преполовљен са 36% у 2006, на 18% у 2019. години. Удео увоза у БДП-у је такође смањен, са 28% у 2006. години, на 20%, док је удео спољне трговине имао још оштрији пад са 64,4% ВДП-а у 2006. години, на 35,7% у 2019.¹²³ С друге стране, извоз у апсолутним вредностима непрекидно је растао. Смањење удела извоза у БДП-у, уз истовремени раст вредности, вероватно је најбољи индикатор измењене структуре

¹²² Stanojević, N. 2022. "The Dual Circulation strategy: China's response to declining international economic connectivity". In: *The Connectivity Cooperation Between China and Europe - Connectivity as an added value of the BRI*, edited by Liu Zuokui and Branislav Đorđević, Routledge, Taylor & Francis Ltd.

¹²³ World Bank indicators - <https://data.worldbank.org/indicator>

привреде, са снажним растом заснованим на унутрашњем тржишту, и то не само потрошних добара већ пре свега производних инпута.

Криза није навела Кину да промени главну стратегију развоја, али је то била тачка у којој је стратегија *Изласка у свет* напустила извоз као примарни покретач раста, фокусирајући се на домаћу тражњу. *Дуална циркулација* такође подржава извоз, али само робе произведене у производном ланцу који је у потпуности или у највећем делу кинески, што је детаљније описано у наставку текста који се односи на промене улоге Кине у глобалним ланцима вредности.

У погледу увоза *Дуална циркулација* ставља у први план специфичну врсту увоза проистеклу из аранжмана са технолошким компанијама из развијених земаља. Ово је нова политика технолошког аутсорсинга (*outsourcing*), који Кина интензивно примењује у развоју полупроводника. То је једна од малобројних, али значајних додирних тачака између *унутрашње* и *спољне циркулације*. Ова политика подстиче инострану научну и индустријску сарадњу и стварање кинеских корпоративних центара за истраживање и развој у иностранству. Први важан корак учињен је одмах након што је *Дуална циркулација* објављена. У јуну 2020. кинеске компаније *Huawei* и *San'an Optoelectronics* „објавиле су отварање центра за истраживање и развој, вредног 1,2 милијарде долара, у Великој Британији за развој полупроводничких чипова. Многе кинеске технолошке компаније имају америчке истраживачко-развојне центре”.¹²⁴

Други део *спољашње циркулације* односи се на преузимање делова производних ланаца у којима је Кина на почетку развоја деведесетих година, упркос масовном промету, заправо заузимала маргиналну позицију, уз минималну добит. Ово је такође део међународне трговине. Промене у укупној трговини готово су паралелне са разменом у оквиру ГЛВ, међутим велику суштину разлику у виду прихода доноси позиција унутар ГЛВ и број операција који се обавља у једној земљи. На почетку периода убрзаног привредног раста Кине, у њеној производњи, посебно намењеној извозу, доминирали су

¹²⁴ Sutter, K. and Sutherland, M. 2020. “China’s 14th Five-Year Plan: A First Look”, CRS - Congressional Research Service. November 12, USA.

¹²⁵ Stollinger, R. 2019. “Testing the Smile Curve: Functional Specialisation in GVCs and Value Creation”. Working Paper 163, Vienna: The Vienna Institute for International Economic Studies, p. 6.

производи веома високе стране и веома ниске домаће додате вредности. Извезени производи, којима је Кина „освојила свет“, обично су се у Кини само склапали од увезених компоненти. Производне активности су заправо „најмање обећавајући део дела ланца вредности производног предузећа“.¹²⁵ Земље које су специјализоване као наглашено производне добијају „мању додату вредност по јединици производње“.¹²⁶ Укључивање у ГЛВ у раним фазама развоја „омогућило је Кини да успостави производне погоне са страним капиталом, постављајући тако темеље за своју индустрију. С друге стране, Кина је генерисала далеко већи профит 'водећим фирмама' у ланцу вредности које контролишу брендирање и концепцију производа“.¹²⁷ Најпознатији примери су *Apple*, *Boeing*, *Caterpillar*, *General Motors*, *Nike*, *Ford* итд.

Временом је Кина напредовала од монтажних активности до „производње периферних производа ниже технологије, као што су компјутерске тастатуре, а затим до све већег броја делова и компоненти“¹²⁸. Како Кина преузима све већи број производних операција, удео стране додате вредности почиње нагло да се смањује од 2000. године (графикон 16).

¹²⁶ Stollinger, R. 2019. "Testing the Smile Curve: Functional Specialisation in GVCs and Value Creation". Working Paper 163, p. 30.

¹²⁷ Stanojević, N. 2022. "The Dual Circulation strategy: China's response to declining international economic connectivity". In: *The Connectivity Cooperation Between China and Europe – Connectivity as an added value of the BRI*, Liu, Z. and Đorđević, B. (eds.), Routledge, Taylor & Francis Ltd.

¹²⁸ Jenkins, R. 2019. *How China is Reshaping the Global Economy: Development Impacts in Africa and Latin America*. Oxford: Oxford University Press, p. 47.

Графикон 16. СТРАНА ДОДАТА ВРЕДНОСТ У КИНЕСКОМ ИЗВОЗУ, 1990–2020.

Извор: Stanojević, 2022, p. 122.¹²⁹

Учешће увозних компоненти у кинеском извозу континуирано се смањује, док се удео домаћих компоненти повећава. Замена домаћих за увозне компоненте изазвана је већом разноврсношћу домаћих материјала који су постали доступни по нижим ценама.¹³⁰ Та замена била је у самој суштини промене кинеске парадигме од *Отворених врата* ка стратегији *Изласка у свет*, али је очигледан брз пад увоза компоненти после Светске финансијске кризе. Преузимањем целокупног процеса производње, посебно када су укључене сопствене иновације и брендови, Кина је на путу да се из светске радионице трансформише у светску производну силу. Она постепено истискује велике МНК из производних ланаца, али је успон Кине у глобалним мрежама производа дугорочан процес, који је недавно почео. Неколико највећих светских компанија (*Apple, Adidas, Samsung, Philips*

¹²⁹ Stanojević, N. 2022. "The Dual Circulation strategy: China's response to declining international economic connectivity". In: *The Connectivity Cooperation Between China and Europe – Connectivity as an added value of the BRI*, Liu, Z. and Đorđević, B. (eds.), Routledge, Taylor & Francis Ltd.

¹³⁰ Kee, H. L. and Tang, H. 2016. "Domestic value added in exports: Theory and firm evidence from China". *American Economic Review*, 106 (6): 1402-1436.

итд.) и даље послују у Кини, доносећи свој бренд, тржиште, технике и технологије и узимајући највећи део профита. У том смислу кинеска економија је далеко од централног положаја у међународној производњи и од отпорности на промене у међународној производњи.

Дуална циркулација у овом сегменту међународне економије није донела нове смернице, само је потврђено опредељење за даљи технолошки развој, који омогућује независност од увозних компоненти. Тако већ 14. план наглашава значај изградње и/или јачања „модерних, сигурних и разноврсних индустријских ланаца и побољшања њихове отпорности”.¹³¹

Трећи сегмент *Спољне циркулације*, у коме Кина прилагођава економске политике у складу са променама у светској привреди и својом унапређеном позицијом, јесу стране директне инвестиције. Прилив СДИ, мерен уделом у БДП-у нагло је растао само три године по отварању кинеске привреде. Највећи удео је био 6% БДП-а 1993. године, а после 2015. године износи око 1% (графикон 17).

Графикон 17. УДЕО ПРИЛИВА СДИ У БДП-У КИНЕ, 1980–2020.

Извор: Stanojević, 2022, p. 123.

¹³¹ PwC. 2020. Interpretation on the 14th Five-Year Plan and the Long-Range Objectives Thorough the Year 2035. <https://www.pwccn.com/en/research-and-insights/14th-five-year-plan-2035-goals-dec2020.pdf>

У апсолутним износима прилив страних инвестиција расте, уз периодична колебања, све до 2013, када је износио скоро 300 милијарди долара, што је сто пута више од годишњих прилива до 1990. године.¹³² Од тада је у континуираном паду, у складу са глобалним смањењем инвестирања.

Дуална циркулација подразумева значајне промене у приступу страним инвестицијама у поређењу са обе претходне парадигме – *Отворених врата* и *Изласка у свет*. Прва је подржавала масовне СДИ у било ком сегменту привреде, јер је циљ био изградња производних капацитета. Стратегија *Изласка у свет* није безрезервно подржавала прилив СДИ, јер је производна база била развијена, а привреда је достигла виши ниво технолошке софистицираности. Пад удела страних инвестиција у кинеској привреди у периоду после 2000. године резултат је довољно слободног домаћег капитала, који постепено замењује страни новац у свим сегментима привреде, али истовремено виших трошкова рада, који су у извесној мери обесхрабрили даље масовно инвестирање.

Дуална циркулација поново отвара земљу за СДИ. Тражња компонената високе технологије и циљ повећања технолошке софистицираности производње указали су на потребу кинеске привреде за додатним финансирањем. Међутим, то не значи повратак некадашњој политици страних инвестиција. Нова стратегија *Дуалне циркулације* и нови споразум са ЕУ у начелу предвиђају да се олакшани услови улагања примењују само на технолошки најзахтевније сегменте привреде. Друга разлика је у томе што СДИ више нису пожељне као облик финансирања одвојених сегмената производње (карике у ланцу ГЛВ), већ само за цео производни процес. Овакву стратегију Кина је усвојила са циљем да на својој територији реализује (поред осталих) високотехнолошке производне процесе, из којих је раније била искључена. Поред технолошких побољшања, нове улазне СДИ у циљане сегменте дизајниране су да постигну још један циљ одвајања *Унутрашње* од *Спољне циркулације*, а то је преузимање целих производних процеса у области захтевнијих производа.

Првим важним кораком ка реализацији циљева *спољашње циркулације* који се односе на прилив СДИ је Свеобухватни споразум о улагањима са Европском унијом (CAI). Почетком 2021. године, после

¹³² World Bank indicators, <https://data.worldbank.org/>

вишегодишњих преговора Кине и ЕУ, начелно је договорено да ће европски капитал бити уложен у секторе у којима Кина жели и треба да модернизује и унапреди домаћу привреду (*унутрашњу циркулацију*). Области у којима ће компаније из ЕУ уживати олакшана права приступа укључују производњу у аутомобилском сектору, финансијске услуге, истраживање и развој, телекомуникације/услуге у облаку, приватну здравствену заштиту и међународни поморски и ваздушни саобраћај.¹³³

У погледу пласмана кинеских инвестиција у иностранство *Дуална циркулација* не доноси никакве новине. На графикону 18 приказан је успон Кине као глобалног инвеститора, при чему је успон убрзан у оквиру пројекта *Појас и пут*. Почевши од 1% БДП-а у 2008. години, СДИ су достигле висок ниво од 1,8% у 2016 (графикон 18). Од 2013. до 2016. Кина је уложила стотине милијарди долара у инфраструктурне пројекте на свим континентима у оквиру овог пројекта. Од 2017. године улога пласмана инвестиција у иностранство почиње да се смањује (графикон 18), али је инвестирање још увек на високом нивоу.

Графикон 18. УДЕО ПЛАСМАНА КИНЕСКИХ СДИ У БДП-У КИНЕ, 1988–2020 (%)

Извор: Аутори, на основу података World Bank, 2020.

¹³³ European Commission. 2020. *Key elements of the EU-China Comprehensive Agreement on Investment*, Press release, 30 December 2020, Brussels. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_2542.

Масовно кинеско инвестирање у новијем периоду концептуално је најзахтевније за укључивање у циљеве и стратегије којима се реализује нова парадигма. Наиме, кинеске СДИ у оквиру *Појаса и пута* подразумевају снажну инволвираност у глобалне економске токове и као такве су у извесној мери супротне новодефинисаном циљу *Дуалне циркулације* – смањење зависности кинеске економије од глобалних кретања. Како је као главни метод за остваривање овог циља јасно дефинисано одвајање *унутрашње* од *спољашње циркулације*, а не смањење међународних интеракција, то омогућује да се задрже постојећи позитивни ефекти претходних стратегија са новим циљевима. *Дуална циркулација* не укључује додатну подршку за будуће СДИ. Упркос томе кинеска привреда може рачунати на одложене позитивне ефекте претходних међународних активности, конкретно на значајан прилив новца, с обзиром на то да су скоро сви пројекти финансирани из инвестиционих кредита које су кинеске банке омогућиле земљама домаћинима.

Смањење удела свих међународних аспеката кинеске привреде, дакле, није неуспех, већ првенствено резултат ревидиране стратегије развоја и свесних напора кинеске владе да домаће тржиште претвори у ослонац нације.

4.2.3. Однос спољашње и унутрашње циркулације

Заштита кинеске привреде од екстерних шокова не подразумева смањење кинеског присуства у светској привреди и нарочито не укључује било какав вид изолационизма. Описана смањења удела спољне трговине и СДИ у кинеској привреди нису резултат нове парадигме, већ један од њених важнијих узрока. Ни у једној изјави званичника КП Кине, нити у било ком стратешком документу који се односи на *Дуалну циркулацију*, нема назнака циљаног смањења било ког од кључних аспеката *спољашње циркулације* – прилива и пласмана СДИ, увоза и извоза. Све промене међународних аспеката кинеске привреде односе се само на смањење њиховог значаја за кинеску привреду у односу на ојачан унутрашњи промет. Помоћна улога *спољашње циркулације* указује на намеру да се домаће економске активности унапреде и интензивирају у толикој мери да међународна трговина и инвестиције постану мањи део привреде.

Важније од односа обима унутрашње и спољне циркулације је њихово одвајање, које се налази у самом средишту нове парадигме.

Како проистиче из претходне анализе, одвајање се постиже следећим механизмима:

- унутрашње тржиште – како тражња домаћинства, тако и производна тражња, задовољиће се из унутрашњих извора, производњом која је у највећој могућој мери ослоњена на унутрашње производне факторе;
- производња за домаће тржиште треба да буде у највећој мери независна од увоза и страних инвестиција;
- производња за извоз може да се ослања на увоз и прилив страних инвестиција, што је чак неопходно када се ради о технологијама којима Кина није овладала;
- инвестиције које кинеске компаније пласирају на страна тржишта требало би да се односе на производњу која није намењена кинеском тржишту. Већина кинеских СДИ односи се на инфраструктурне пројекте, који свакако остају земљи домаћину. Ово је само извор прихода кинеских компанија, који није значајно повезан за унутрашњим прометом у Кини. Повезаност ових активности односи се на кинеску производњу машина и опреме које ове компаније користе на страним тржиштима. Када се ради о инвестирању у производњу других земаља, веза је још слабија.

Дуална циркулација није *ad hoc* одговор на актуелне изазове, већ нова развојна парадигма која подразумева истовремено промену и континуитет. Она укључује корекцију и прилагођавање измењеним унутрашњим могућностима и спољашњим променама, јачање унутрашњих фактора који су показали развојне потенцијале, надградњу успешних стратегија и продубљивање постојећих процеса који иду у прилог даљем развоју.

5. СПЕЦИФИЧНОСТИ И КЉУЧНИ ФАКТОРИ ПРИВРЕДНОГ УСПЕХА КИНЕ

Пратећи кинеске развојне парадигме *Отворених врата* и стратегију *Изласка у свет*, укључујући иницијативу *Појас и пут*, установили смо изузетан значај процеса глобализације на успон кинеске привреде. Нова парадигма *Дуалне циркулације*, наспрот томе, усмерена је на снижавање степена зависности кинеске привреде од међународних економских процеса, што није прекинуло њен развој. Иако су стопе раста смањене, раст кинеске привреде у апсолутним вредностима и, још важније, њен развој у квалитативном смислу настављају се без прекида без обзира на парадигматске промене. То се односи на технолошки развој, али и на социјално унапређење, као што су елиминисање крајњег сиромаштва, унапређење здравствених услуга, образовања и друго.

Механизми којима је савремени процес глобализације допринео успону Кине нису исто што и његови узроци. Још мање се узроцима могу сматрати економске политике и инструменти који су несумњиво допринели економском успеху, али који су се веома разликовали у оквиру развојних стратегија (на пример, девалвација јуана наспрам интернационализације јуана, привлачење инвестиција наспрам забране инвестирања у многе секторе итд.). Како се очигледно не ради о одређеној стратегији, нити о економским и финансијским инструментима, фактори успона кинеске привреде морају се идентификовати међу унутрашњим специфичностима друштвено-политичког система. Као најважније унутрашње кинеске специфичности, које су омогућиле њено изузетно успешно прилагођавање процесима у међународном окружењу и општи успон привреде и друштва, издвајају се: синергија државе и тржишта, децентрализација и кохезија власти, експериментални приступ реформама и обавезујући карактер развојних политика.

1.1. Синергија државе и тржишта

Кинески економски раст и брза интеграција у светску привреду крајем 20. века засновани су на специфичном моделу економског развоја који комбинује централизовану стратешку планирање државе са

појединим тржишним механизмима. Значајне заслуге за успостављање социјалистичке тржишне економије, назване и „социјализам са кинеским карактеристикама“, припадају идеологу и лидеру Денг Сјаопингу. Као главни циљ он је поставио отварање Кине (*Отворена врата*), које је видео као једини прави пут ка модернизацији и развоју кинеске привреде и друштва. У основи Денгове идеологије је претпоставка да социјализам и тржишна економија, укључујући моделе управљања који се примењују у капиталистичким земљама, нису некомпатибилни. Кључне економске реформе укључивале су прагматичне погледе на многа кључна питања и одвајање идеологије од економске политике.

Нови систем посматра се као партнерство државе и тржишта која се допуњују. Кинески модел управљања има уобичајене предности централно-планских модела – „висок степен контроле над привредним процесима и плански усмерену измену читаве развојне парадигме“.¹³⁴ Стратешки планови постоје и углавном се успешно спроводе. Држава, односно Комунистичка партија, даје главне смернице развоја. Главни инструмент реализације циљева је петогодишњи план, који „настаје као резултат централизованог дотока повратних информација о успешности, слабостима и проблемима у реализацији претходних циљева“.¹³⁵ План је главни извор информација о будућем економском развоју и смерница за владе кинеских провинција, предузећа и грађане.¹³⁶ Он је основа за нове јавне политике, али је увек праћен и низом других аката и закона који конкретизују начела плана у појединачним областима привреде и друштва.

Владе у Кини, али и у Источној Азији уопште, имале су одлучујући утицај на промоцију извоза, инвестиција и других фактора економског успеха. Опште је прихваћена оцена да је улога државе у економском успону Азије била изузетно значајна. Држава је обликовала обрасце развоја ових привреда, то јест успоставила је такозвано „вођено тржиште“. Кинеско укључивање у процесе економске глобализације

¹³⁴ Станојевић, Н. 2022. „Дуална циркулација и нови правци аграрне политике у Кини“. У: *Кинески развојни изазови: промене и пројекције*, Закић, К. и Стекић, Н. (ур.), Институт за међународну политику и привреду, стр. 204.

¹³⁵ *Ibid.*

¹³⁶ Zakić, K. 2021. "New Development Paradigm Within the Chinese 14th Five-Year Plan – Chinese Vision of Modern China", *The Review of International Affairs*, 72 (1183): 67–87.

специфично је по томе што га је плански покренула држава. Кина је успешно искористила процес глобализације, комбиновала га са контролом девизног курса и тиме омогућила изузетан раст извоза, као главног покретача привредног раста. У Кини националне политике утичу на корпоративно понашање, не само на понашање државног капитала већ и приватних компанија.¹³⁷

С друге стране, кинески модел се знатно разликује од некадашњих комунистичких централно-планских привреда по бројним елементима слободног тржишта. Најважнији су слободно формирање цена и велики број компанија у приватном власништву. Ови елементи доприносе привредном расту, али не спутавају централну власт да управља кључним правцима развоја. Тржишни механизми су били покретачка снага националног економског раста. Држава поставља развојне политике, док се 95% цена формира на тржишту. Кинески успеси су у свему коинцидирали с „реформом и отварањем“ и сви успеси кинеске привреде повезани су са либерализацијом и глобализацијом. Кинеска економија је слободнија него, на пример, јапанска. Јапански и јужнокорејски успон догодио се у раздобљу када су ове земље, иако су се укључиле у процес глобализације, имале далеко строжу контролу тржишта, страних инвестиција и домаћих привредних активности него савремена Кина. Овај развојни оквир „одликава елементе либералне тржишне економије, развојних држава и државног капитализма, али се у целини разликује од свих њих“.¹³⁸ Тржишту и приватним иницијативама дата је велика улога, али на начин који је прилагођен домаћој економској реалности и усвојеним политичким и идеолошким оквирима.¹³⁹

1.2. Децентрализација и хијерархијска кохерентност власти

Други фактор који омогућује високу ефикасност спровођења планова и остваривања постављених циљева јесте висок степен

¹³⁷ Min, Y. 2020. *The Belt Road and Beyond State-Mobilized Globalization in China: 1998-2018*, Cambridge university press, United Kingdom p. 17.

¹³⁸ *Ibid.*

¹³⁹ Rodrik, D. 2011. *The globalization paradox: democracy and the future of the world economy*, W. W. Norton & Company, Inc. p. 344.

децентрализације власти и наглашена хијерархијска кохерентност власти свих нивоа. Иако су све претходно анализирани парадигматске и стратешке промене у развоју Кине осмишљене и инициране од централне власти, за њихову успешну реализацију од кључног је значаја била децентрализација економског система.

Избалансиран однос између циљева државног врха и централних планова, с једне, и потреба и могућности засебних региона, држава и локалних заједница, с друге стране, омогућује ефикасно спровођење циљева, контролу и координацију.

Централна власт даје само главни правац и смернице промена, а квантитативне производне циљеве само за кључне стратешке производе. Када централна власт установи смернице будућег развоја, сви нивои власти се информишу о главним правцима промена како би се припремили не само за њихову реализацију већ и нормативно усклађивање, које следи када се ове смернице формулишу у оквиру петогодишњег плана и низа закона, правилника и других подзаконских аката који проистичу из њега.

Кохерентна и ефикасна пирамидална власт била је уобичајена за централно-планске привреде. Кинески систем се и у ранијем периоду разликовао по већем степену слободе и иницијативе нижих нивоа власти, што је у новијем периоду још наглашеније.

Кина, као једна од територијално највећих земаља света, са изузетним економским, културолошким, географским и свим другим врстама диверзитета, рано је (већ шездесетих година) одустала од очекивања уједначених резултата у својим провинцијама и регионима. У ранијим политикама кинески планери спроводили су планове одозго надолу и нису доследно укључивали потенцијале и капацитете заједница и субјеката. То је често омогућавало изузетне успехе у повећању продуктивности, али понекад и велике неуспехе, због којих су различити развојни модели једноставно напуштени. У савременом периоду централне власти у Кини настоје да не поништавају бројне унутрашње контрадикције, већ да их посматрају као комплементарне.

Окружне и локалне власти нису само преносиоци наређења и надзорници реализације. Локална управа, која формира, контролише и координира центре управљања променама, директно комуницира са субјектима који су носиоци реформе – предузећа, организације, газдинства и друго, те има кључну улогу у реализацији већине циљева. Локалне власти (градске или сеоске) извештавају округ о својим потребама за реализацију промена и циљева, јер су у директнијем

контакту са специфичним предностима и препрекама у својој локалној заједници. Локалне самоуправе имају обавезу да изграде услужне капацитете општинских управа, центре за управљања селима, привредне центре и слично. На тај начин подржавају се захтеви и иницијативе одоздо према горе. Упутства о ослањању на локалне услове и специфичности јасно су дефинисана и у формалном смислу. Навешћемо новији пример иницијативе *Интегрисаног руралног развоја*, која подразумева сложено повезивање и стационирање свих фаза производног процеса (истраживање и развој, брендирање, индустријска обрада, паковање, маркетинг, транспорт, продаја, укључујући електронску) на простору села на којима се налазе сировине (основни пољопривредни производи). Иницијатива укључује хиљаде субјеката и агенција, али главни документ за његову реализацију стриктно наводи: „Придржавајте се локалних услова и истражите начине за интеграцију различитих региона и различитих индустрија”¹⁴⁰ и „Прилагодите мере локалним условима и истакните локалне карактеристике”.¹⁴¹ С обзиром на децентрализовано доношење одлука, локалне власти су брже напредовале у реформама од централних.

Многа питања и проблеми захтевају координацију између окружних и локалних власти. Власти округа или, ређе, провинција, омогућавају локалним заједницама коришћење достигнућа у области науке, технологије и информационих технологија која су потребна за реализацију економских политика. Окружне и провинцијске власти надгледају реализацију циљева на простору под њиховом ингеренцијом, али је одговорност провинција много већа. Иако провинцијске власти мање учествују у координацији активности и усклађивању субјеката, свака нова стратегија доноси непредвиђене изазове, које власт провинција мора да уочи, анализира и донесе оптимално решење. Притом за неуспех у било којој области Комунистичкој партији Кине одговара провинцијска, а не власти нижих нивоа. Провинцијске и окружне власти, сразмерно

¹⁴⁰ Гуобанфа бр. 93. 2015. „Водећа мишљења Генералне канцеларије Државног савета за промовисање интегрисаног развоја примарне, секундарне и терцијарне индустрије у руралним подручјима”, Влада НПК. <https://www.waizi.org.cn/law/7999.html> (на кинеском).

¹⁴¹ Гуофа бр. 12. 2019. „Водећа мишљења Државног савета о промовисању ревитализације руралних индустрија”. Влада НПК. http://www.gov.cn/zhengce/content/2019-06/28/content_5404170.htm (на кинеском).

одговорности, имају и велике надлежности, као што је могућност да директно одобравају инфраструктурне пројекте, праве планове за економске зоне, док сви поднационални нивои власти имају могућност да склапају послове са инвеститорима изван своје средине и из иностранства, укључујући и претходне иницијативе и активности за њихово привлачење.

Оваква организација власти не оставља много простора за неусаглашености циљева виших нивоа са могућностима и потребама локалних заједница, што је уобичајен проблем при реализацији било какве реформе и иницијативе у другим политичким и економским системима. Власти највиших нивоа и претенденти на ове позиције у већини земаља постављају амбициозне, а у пракси често потпуно неоствариве циљеве. Велики пројекти и идеје, колико год деловали исправно и корисно, не могу се применити у целини, различити сегменти стратегија немају исту основу за реализацију у различитим срединама.

За реализацију постављених стратешких промена или мањих реформи централне власти, поред активирања мреже партијских органа на нижим нивоима, мобилишу и заједничке ресурсе и стављају их у службу партикуларних циљева. То се првенствено односи на финансијске организације, које треба да ставе на располагање потребна средства из државних фондова, али и на администрацију, законодавна тела, научне и истраживачке институције, које треба да омогуће доступност иновација, државне агенције које треба да омогуће коришћење информационих технологија и друго.

У новије време, да би се обезбедио континуитет усаглашавања централног плана и локалног развоја, ангажовани су Државни информативни центар и независне агенције које редовно испитују мишљење становништва и руководиоца предузећа (анкете и интервјуи) како би проценили напредак имплементације одређеног пројекта и идентификовали непредвиђене проблеме.

1.3. Флексибилност, експериментални приступ и континуитет управљања привредом

Упркос величини територије и популације, Кина се са већим успехом прилагођава спољашњим и унутрашњим променама него друге нације. Економска флексибилност не подразумева напуштање

претходно постављених циљева, већ континуирано прилагођавање приступа и метода којима се они остварују.

На примеру актуелне парадигме *Дуалне циркулације* запажамо да оба механизма подршке коју спољашња циркулација пружа унутрашњој (прилив СДИ и увоз) значајно одступају од стратегије *Изласка у свет*, али се надограђују на ранију стратегију *Отворених врата*. Ово је демонстрација кинеске јединствене примене теорије система на економију. У теорији система региструју се недостаци претходне верзије процеса, а информације се инкорпорирају као повратна информација у следећи циклус. Тако у новом циклусу *Дуалне циркулације* нису циљ СДИ и увоз генерално, већ се оба односе на област високих технологија. Увоз делова еволуирао је у увоз знања, а улагање у производне капацитете у улагање у технолошки раст привреде. *Дуална циркулација* се може представити као поновљени циклус *Отворених врата*, али на вишем нивоу.

У погледу метода спровођења реформи кинеска транзиција из планске привреде у тржишну економију почела је без неког детаљно осмишљеног плана, програма и стратегије. Реформама се приступало парцијално, како у погледу садржаја, тако и географског простора, јер су углавном имале експериментални карактер. Кинески лидери су осамдестих година експериментисали са алтернативним институционалним аранжманима, а више од половине свих националних прописа у том периоду имало је експериментални статус. Институционалне иновације у том периоду показале су се као изузетно успешне. Парцијални приступ реформама у почетним фазама се, на пример, односио на слободно формирање цена у одређеним секторима и одређеним административним областима, најчешће окрузима. Исти приступ кинеске власти имале су у давању обрадивих површина у власништво. Када се на примеру неколико експерименталних области показало да је промена власништва довела до повећања продуктивности и приступачнијих цена, реформе су примењене на читаву земљу. Експерименти који нису давали добре резултате, нису имплементирани на остатак привреде.

Кина је задржала експериментални приступ свим каснијим важним стратешким заокретима, односно парадигматским променама. Ниједан од анализираних приступа – *Отворена врата*, *Излазак* и *Дуална циркулација* – није покренут на основу целовитог програма. Увек се радило о низу појединачних мера које никада нису одмах примењиване на читаву земљу, него у неколико области.

Експериментални приступ је типичан не само за ове најшире промене већ и за сваки иновативни приступ неком сегменту привреде. На наведеном новом плану интегрисаног руралног развоја читава реформа се спроводи у неколико округа, који су именовали по десет успешних предузећа, којима је дат задатак да формирају производне ланце у руралним областима. Уколико не успеју да интегришу значајан број субјеката, пројекат се неће преносити на друге округе.

Иако делује парадоксално, флексибилност и експериментални приступ управљања кинеском привредом не подразумева одсуство континуитета. Континуитет је обезбеђен већ једнопартијским системом, а кључни фактор у спровођењу реформи је социјалистичка држава. Политичка и друштвена стабилност били су добра полазна основа за транзицију ка тржишној привреди и отварање привреде, а потом за све стратешке промене и реформе које су уследиле. Трајност власти је онај важан фактор који доносиоцима одлука даје истовремено слободу, али и одговорност за експериментални приступ. Ниједна промена није у потпуном нескладу са претходном. „Ни један нов основ развоја не поништава претходна достигнућа, нити намеће елиминисање било ког претходног покретача раста. Нове парадигме само дефинишу, уобличавају и преусмеравају процесе који су већ настали, било да су наметнути екстерним променама, било као резултат достигнутог степена раста и развоја”.¹⁴² Развој нових стратегија почиње пре него што претходне исцрпе потенцијале. Реформе се уводе постепено, тако да никада не долази до наглих промена или поремећаја. Макроекономска стабилност подразумева, пре свега, стабилност цена роба и услуга, камата, девизних курсева. Одговорним макроекономским планирањем Кина је остварила раст уз прихватљиву стопу инфлације, а буџетски дефицит је увек под контролом. Макроекономска стабилност је непроцењива јер подстиче приватне инвестиције (домаће и стране), штедњу и дугорочно пословно планирање.

1.4. Обавезујући карактер развојних политика

Циљеви, методе и, нарочито, актери сваке привредне реформе у Кини укључују се у документе са обавезујућом снагом, а у Кини то

¹⁴² Станојевић, Н. 2022. „Дуална циркулација и нови правци аграрне политике у Кини”. У: *Кинески развојни изазови: промене и пројекције*, Закић, К. и Стекић, Н. (ур.), Институт за међународну политику и привреду, стр. 210.

нису само закони већ и планови, препоруке и мишљења Комунистичке партије на свим нивоима власти.

Власти на свим нивоима имају колективне и појединачне одговорности за реализацију реформи. Како је уобичајено у свим системима, власти на вишем нивоу оцењују испуњеност циљева власти на nižем нивоу, али је руководећи апарат КП Кине веома разгранат и бројан, што омогућује не само опште оцене рада већ оцену спровођења сваког пројекта и стратегије. Међутим, оно што разликује Кину од многих успешних привреда је снажно обавезујући карактер реформи и развојних политика. На пример, у Закону о пољопривредној реформи из 2021. године самим властима је забрањено „подизањем оптужнице и изрицањем казни ... уколико не обављају или неисправно обављају своје задатке, ако прекрше законе и прописе о квалитету и безбедности пољопривредних производа, заштити животне средине, управљању земљиштем и слично”.¹⁴³ У случају неуспеха у реализацији реформи, планова, стратегија без кршења било ког закона и прописа, одговорни субјекти се јавно именују на седницама КП округа или провинције, а у случају неуспеха због немара могу бити деградирани или изгубити позицију у странци.

¹⁴³ Закон о промоцији руралне витализације Кине, члан 73. 2021. Министарство пољопривреде Кине.

II ДЕО

УТИЦАЈИ КИНЕСКЕ ЕКОНОМСКЕ ЕКСПАНЗИЈЕ НА ПРИВРЕДЕ У РАЗВОЈУ

1. ТЕОРИЈСКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ О ЕФЕКТИМА ПРИКЉУЧЕЊА ИНИЦИЈАТИВИ *Појас и пут*

Како би се на примеру Србије што детаљније анализирали ефекти прикључења иницијативи *Појас и пут*, у овом поглављу систематизоване су основне претпоставке о потенцијалним користима и ризицима укључивања, изнете у новијој литератури. Неке од основних претпостављених користи проистичу из: унапређења (проширења или обнове) инфраструктуре; раста трговине, с обзиром на то да *Појас и пут* омогућује приступ новим тржиштима и потенцијалним трговинским партнерима; нове могућности за прилив страних инвестиција у друге секторе изван инфраструктуре, чиме долази и до потенцијалног трансфера технологије, који подразумева да мање развијене земље добију приступ кинеској технологији и знању; покретање економског развоја на основу претходних бенефита.

Потенцијални ризици, посебно ризик од прекомерног задуживања код кинеских партнера, истражују се у посебном одељку.

1.1. Опште теоријске претпоставке о ефектима СДИ

Претпоставке о позитивном утицају страних директних инвестиција (СДИ) на развој привреде земаља домаћина заснивају се на могућностима да подстакну раст и/или квалитативни развој привреде.

Најдиректнија веза између СДИ и привредног раста односи се на:¹⁴⁴

- инвестирање страног капитала у покретање нових предузећа – њихова активност би, потом, уколико послују успешно, требало да повећа укупан обим домаће производње, односно да позитивно утиче на раст бруто домаћег производа (БДП);
- инвестирање у проширење и модернизацију капацитета или активности постојећих предузећа – требало би да допринесе ефикаснијој производњи, што би повећало обим производње, приходе, тиме и привредни раст;

¹⁴⁴ Сумирано у чланку: Stanojević, N. 2019. "The Impact of Chinese Infrastructure Projects on Development of Host Economies – Empirical evidence from Pakistan economy", *The Review of International Affairs*, 70 (1173): 64.

- нова предузећа или проширени капацитети, односно активности, повећавају број радних места и смањују незапосленост, што такође може да допринесе расту привреде.

Ови потенцијални позитивни ефекти значајни су само када привреда домаћин нема довољно унутрашњих финансијских ресурса. Много важнија улога СДИ је потенцијални подстицај технолошки напреднијој или квалитативно другачијој производњи, односно развоју привреде, на шта указују бројни аутори.¹⁴⁵

- Транснационалне компаније (ТНК), као главни инвеститори на међународном нивоу, користе квалитетније инпуте, омогућују својим филијалама приступ страним извозним тржиштима, преносе нове технологије и знања, примењују бољу организациону или управљачку праксу, побољшавају способности предузећа да апсорбују више технологије.
- Сваки од ових ефеката потенцијално доприниси повећању вредности трговине. Повећава се извоз, било да се ради о повећању обима или квалитета постојећих производа, или о новим производима. У савременим, отвореним привредама повећање производње значи и повећање увоза сировина, полупроизвода, енергената.
- Привредни раст, раст запослености и извоза води до побољшања макроекономског окружења, ефикасности и квалитета радне снаге и повећања конкурентности приведе.

Због потенцијалних позитивних ефеката бројни су радови који анализирају повезаност СДИ и привреде у које су пласиране. Међутим, многа квантитативна истраживања нису установила значајну корелацију између СДИ и привредног раста, иако су коришћени различити статистички методи: проста корелација или вишеструка регресија, у комбинацији са временским серијама или панел подацима и други.

Већина емпиријских истраживања има као резултат минималну позитивну или негативну повезаност (одсуство ефеката) између прилива СДИ и економског раста. У панел моделу и узорку од неколико десетина мање развијених земаља овакве резултате добили

¹⁴⁵ Romer, P.M. 1990. "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy* 98; Grossman, G. and Helpman, E. 1991. *Innovation and Growth in the Global Economy*, MIT Press; Stanojević, N. and Kotlica S. 2015. "The Features and Effects of Foreign Direct Investment in the Transition Economies", *Zbornik matice srpske za društvene nauke*, 152 (3). DOI: 10.2298/ZMSDN1552543S

су Кентор и др. (2003), Фајербог (1992), Навид и др. (2006), Естрин и др. (2013).¹⁴⁶ Већином се ради о транзиционим привредама, које су анализиране појединачно или као целина.

Значајне позитивне ефекте СДИ на привредни раст бележе Хофман (2013), Хлавачек и др. (2016) у анализи ефеката СДИ у земљама Централне Европе, Рахман А. (2015) у Бангладешу и други.¹⁴⁷

Негативна веза између СДИ и привредног раста установљена је у истраживањима Рахмана З. (2014) у анализи пакистанске привреде, као и у неколико емпиријских студија постсоцијалистичких држава – Бандељ и др. (2010), Карвин и др (2013), Станојевић и Котлица (2015), Станојевић (2019).¹⁴⁸ Истраживања Кентора (2003) и Фајербога (1992) су, поред анализе тока СДИ, укључила ефекте дугорочне концентрације СДИ (залиха). У том случају резултат указује на наглашено негативне ефекте.

Неки од ових аутора истражили су и понудили објашњења негативних ефеката СДИ.

- Транснационалне компаније, као носиоци инвестиција, најчешће исељавају читав профит, не остављајући никаква додатна средства за реинвестирање у локалну економију.

¹⁴⁶ Kentor, J. and Boswell, T. 2003. "Foreign Capital Dependence and Development: A New Direction, American", *Sociological Review* 68; Firebaugh, G. 1992. "Growth Effects of Foreign and Domestic Investment", *American Journal of Sociology*, 98(1); Naveed, A. and Shabbir, G. 2006. "Trade Openness, FDI and Economic Growth: a Panel Study", *Pakistan Economic and Social Review*, 44(1); Estrin, S. and Uvalić, M. 2013. "Foreign direct investment into transition economies: Are the Balkans different?", LEQS Paper 64.

¹⁴⁷ Hofmann, P. 2013. *The Impact of International Trade and FDI on Economic Growth and Technological Change*, Springer; Hlavacek, P. and Bal-Domanska, B. 2016. "Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Central and Eastern European Countries", *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 27(3); Rahman, A. 2015. "Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: Empirical Evidence from Bangladesh", *International Journal of Economics and Finance*, 7(2).

¹⁴⁸ Rahman, Z. U. 2014. "Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Pakistan", *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(27); Bandedj, N. and Mahutga, M. 2010. "How Socio-Economic Change Shapes Income Inequality in Central and Eastern Europe", *Social Forces*, 88(5); Curwin, K. and Mahutga, M. 2013. "Foreign Direct Investment and Economic Growth: New Evidence from Post-Socialist Transition Countries", *Social Forces*, 92(3). <https://doi.org/10.1093/sf/sot128>; Stanojević, N. and Kotlica, S. 2015. "The Features and Effects of Foreign Direct Investment in the Transition Economies", *Zbornik matice srpske za društvene nauke*, 152 (3). DOI: 10.2298/ZMSDN1552543S

- Приватизација као доминантан облик инвестирања у земљама у транзицији довела је до смањивања броја радних места (масовног отпуштања запослених) и смањивања плата, ради повећања ефикасности пословања.
- Поједини аутори као основу објашњења наводе сектор пласмана СДИ. У транзиционим привредама најзаступљеније су и најобимније стране инвестиције у непроизводне секторе, са нагласком на улагања у пословне активности које за резултат имају производе и услуге који су извозно неразменљиви и намењени су домаћем тржишту: банке, осигуравајуће, ревизорске и друге финансијске агенције, некретнине, трговина и телекомуникације.

Противречни резултати наведених истраживања показују да СДИ нису саме по себи ни подстицајан фактор, нити негативна појава, већ их треба истраживати у контексту одређене земље или групе земаља сродних привредних карактеристика и сектора у који се пласирају.

У контексту узрока потенцијалних негативних ефеката Кина се разликује по минималном инвестирању у преузимање (мерџери и аквизиције) постојећих компанија, нарочито не у процесу приватизације, која је у транзиционим привредама имала изузетно негативне ефекте, али је завршена много пре него што је Кина усвојила стратегију инвестирања у иностранство. С друге стране, кинеске СДИ у нове пројекте и активности (*green field*), као потенцијално најкорисније за земље домаћине, такође нису масовне. Како су готово све инвестиционе активности реализовале велике кинеске компаније у државном власништву, највеће инвестиције су пласиране у инфраструктуру земаља домаћина.

1.2. Значај инвестирања у инфраструктуру и кинеска иницијатива *Појас и пут*

Инфраструктура је један од кључних услова за економски успех и укупан развој земље и једна од основних предуслова пословања. „Обим, стање и ефикасност инфраструктуре снажно утичу на производњу и дистрибуцију добара и услуга, као и на услове живота становништва, односно радне снаге”.¹⁴⁹ Важан механизам утицаја

¹⁴⁹ Stanojević, N. 2019. “The Impact of Chinese Infrastructure Projects on Development of Host Economies - Empirical evidence from Pakistan economy”, *The Review of International Affairs*, 70(1173): 64.

инфраструктуре на развој јесте повећање производње кроз ширење тржишта. Најпре је саобраћајна инфраструктура утицала на повећање робног тржишта снижавањем транспортних трошкова и убрзавањем испоруке кварљивих производа, што је потом довело до „јачања конкуренције, специјализације, раста продуктивности и повећања обима производње”.¹⁵⁰ Временом инфраструктура укључује све више различитих сегмената привреде и друштва, а основна инфраструктура током 20. века далеко превазилази путеве као предуслов за транспорт робе и људи. Од једнаког значаја постали су и транспорт енергије (нафтоводи, гасоводи, електрична мрежа), као и пренос информација и података (телекомуникациона инфраструктура, интернет).

Користи од развијене инфраструктуре евидентне су не само у привреди већ и у домаћинствима. С друге стране, користи које домаћинства имају од побољшане инфраструктуре, имају позитиван повратни утицај на привредни развој, ако се посматрају кроз смањење трошкова, повећање квалитета радне снаге и продуктивности.¹⁵¹ Процена конкурентности привреде показује да земље са најразвијенијом инфраструктуром имају много већи глобални индекс конкурентности од оних са слабо развијеном инфраструктуром.¹⁵²

Сама изградња инфраструктуре такође је високо профитабилна и ствара могућности за приходе низа предузећа, од мултинационалних до локалних малих и средњих. Инвестиције у инфраструктуру су „кључна и најефикаснија политика, која може да одговори на огроман изазов растуће незапослености у свету”.¹⁵³ Оне одржавају раст реалног прихода међу ниже квалификованим и подстичу запошљавање и преквалификацију у деиндустријализованим областима.

Финансирање инфраструктуре заузима важно место у радовима водећих економиста и међународних организација. „Инфраструктура је темељ конкурентности, просперитета, па чак и

¹⁵⁰ Станојевић, Н. и Јовановић, З. 2019. „Укупне и кинеске СДИ у привреду Србије и економски развој Србије”, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 171(3): 363-364. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1971361S>

¹⁵¹ Prud'homme, R. 2004. *Infrastructure and Development*, Paper prepared for the ABCDE (Annual Bank Conference on Development Economics), Washington. p. 16.

¹⁵² [WEF] World Economic Forum. 2018. *The Global Competitiveness Report 2018*, p. 28 www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2018

¹⁵³ [WEF] World Economic Forum. 2018. *The Global Competitiveness Report 2018*, p. 20 www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2018

друштвеног благостања нације”.¹⁵⁴ Светски економски форум у свом извештају за 2018. годину истиче да је улагање у инфраструктуру „кључна и најефикаснија политика, која може да одговори на огроман изазов растуће незапослености у свету”.¹⁵⁵ Инвестиције у инфраструктуру одржавају раст реалног прихода међу ниже квалификованим радницима и подстичу запошљавање и преквалификацију радника у деиндустријализованим областима. Процена конкурентности привреде показује да земље са најразвијенијом инфраструктуром имају много већи глобални индекс конкурентности (*global competitiveness index* – GCI) од оних са слабо развијеном инфраструктуром.¹⁵⁶ Инфраструктурни недостаци су готово општи проблем земаља у развоју, а то је честа је појава и у средње развијеним земљама.

Према извештају OECD,¹⁵⁷ глобалне годишње потребе за инвестицијама крећу се између 2.900 и 6.300 милијарди долара, а највеће потребе за инвестицијама још увек имају транспортна и енергетска инфраструктура. Друмски транспорт и инфраструктура за снабдевање енергијом чине око 60% глобалних инвестиционих потреба. Следе железнички саобраћај, телекомуникације и водна инфраструктура. Слично томе, студија Азијске развојне банке¹⁵⁸ показује да је Азији потребно 26 милијарди долара у инфраструктурне инвестиције током периода 2016–2030. године да би се елиминисало сиромаштво и одржао економски раст од 3–7%.

Иако је потреба за развијеном инфраструктуром неспорна, финансирање њене изградње и одржавања је кључна препрека развоју многих земаља. Због високих трошкова и одсуства директног (мерљивог) повраћаја инвестиције, већина земаља, посебно земље у развоју, није у могућности да обезбеди неопходна средства из сопствених или екстерних извора. Реч је о земљама са општим недостатком капитала, спорим растом, бројним структурним слабостима, што указује да су

¹⁵⁴ [WEF] World Economic Forum. 2014. Infrastructure Investment Policy Blueprint, p. 6.

¹⁵⁵ [WEF] World Economic Forum. 2018. The Global Competitiveness Report 2018, p. 20.

¹⁵⁶ [WEF] World Economic Forum. 2018. The Global Competitiveness Report 2018, p. 28.

¹⁵⁷ OECD. 2018. Competitiveness in South East Europe: A Policy Outlook 2018, Competitiveness and Private Sector Development, OECD Publishing, Paris.

¹⁵⁸ [ADB] Asian Development Bank. 2017. Meeting Asia’s Infrastructure Needs, Manila, ADB, Philippines.

потребна страна улагања у инфраструктуру. Ромер¹⁵⁹ сматра да уколико земље немају довољно финансијских средстава за изградњу или неопходну модернизацију инфраструктуре, која обично подразумева веома висока улагања, неопходно је обезбедити директна страна улагања. Ови пројекти дају специфичан допринос развоју земаља домаћина, имајући у виду теоријске претпоставке, али и практичне примере значаја инфраструктуре за укупан привредни раст и развој.

Док је у свим земљама у развоју наглашена потреба за великим инфраструктурним улагањима, економски успон Кине створио је потребу за новим, ефикаснијим транспортним путевима ка западној Европи, а иницијатива *Појас и пут* управо даје приоритет изградњи инфраструктуре. Фокус на инфраструктурним пројектима је основна стратегија иницијативе *Појас и пут* и кључна специфичност кинеских инвестиција у односу на СДИ генерално. У земљама Европе, Африке и Азије реализоване су хиљаде инфраструктурних пројеката чији су носиоци кинеске компаније. Интереси Кине и земаља са недовољно развијеном инфраструктуром су очигледно комплементарни. Пласман кинеских инвестиција на страна тржишта има извесне специфичности у односу на претходни концепт СДИ, које су доминантно пласирале најразвијеније привреде Запада. Иако је Кина почела да пласира вишак капитала у иностранство још са стратегијом *Изласка у свет*, пласман СДИ се интензивира од објаве иницијативе *Појас и пут* 2013, нарочито у земље чланице, и то према дефинисаној стратегији.

Кина нуди масовна улагања (зајмове по веома повољним условима) и услуге релативно јефтине градње, док истовремено остварује значајне користи за своју привреду (пласман вишка капитала, грађевинских и индустријских капацитета, изградња инфраструктуре за ефикасније снабдевање тржишта кинеским производима итд.).¹⁶⁰ Предности за земље домаћине укључују и повезивање са међународним трговинским токовима, али и повећање директних прихода, на пример у већини лучких објеката.

¹⁵⁹ Romer, P. M. 1993. "Idea gaps and object gaps in economic development", *Journal of Monetary Economics*, 32(3):547. Retrieved from https://econ171ucb.files.wordpress.com/2011/06/romer_ideasgap.pdf

¹⁶⁰ Yiwei, W. 2016. *The Belt and Road Initiative: What Will China Offer the World in its Rise*, New World Press, Beijing.

1.3. Кинеске инвестиције и ризик од прекомерног задуживања

Приход од инвестирања у инфраструктурне објекте није мерљив уобичајеним методима процене исплативости. Већина инфраструктурних објеката, заправо, уопште не доноси директан приход, већ представља предуслов за економски успех земаља. Главни проблем инвестирања у инфраструктуру за сваку владу је да за сваки пројекат утврди оптималне износе улагања, имајући у виду истовремено изузетно високе трошкове, немерљиве приходе у кратком року и степен неопходности изградње. У регионима у развоју, који су у средишту истраживања ефеката кинеских СДИ, унутрашњи ресурси су веома ограничени.¹⁶¹ Изузев неколико веома богатих арапских привреда, већина ових земаља нема слободна финансијска средства за значајније инфраструктурне пројекте, а већина ни остале унутрашње ресурсе који се односе на грађевинску и пратеће индустрије, што је допринело интензивној сарадњи са Кином.

С обзиром на то да се улагања кинеских компанија најчешће пласирају у виду кредита, постоји изванредан ризик од презадужености земље домаћина код кинеских поверилаца. Инфраструктурни пројекти великих размера често захтевају огромна финансијска средства, а мале привреде су у опасности да не буду у стању да отплате своје дугове. Веома повољни кинески услови кредитирања су многе слабије развијене земље довеле до прекомерног задуживања. Богате земље или земље богате ресурсима нису изложене овом ризику, јер њихови буџети могу да поднесу терет великих инфраструктурних пројеката. Обимна и детаљна анализа аутора Харлија, Мориса и Портеланса¹⁶² из 2018, на примеру 64 земље укључене у кинеску иницијативу *Појас и пут*, показала је да су 23 земље иницијативе *Појас и пут* у релативној опасности од дугова у складу са стандардним мерама одрживости дуга. Анализа је заснована је на комбинацији: а) рејтинга кредитног ризика које су издале три главне агенције за

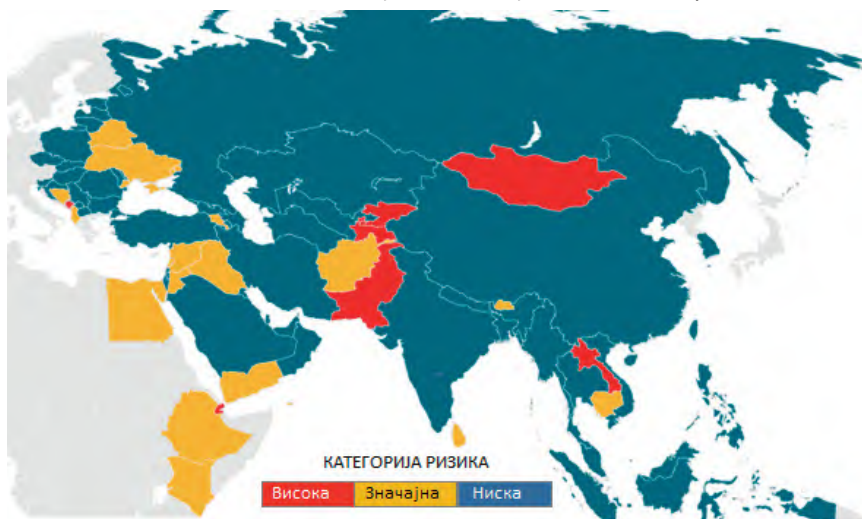
¹⁶¹ Hausmann, R. and Eichengreen, B. 2005. *Other People's Money: Debt Denomination and Financial Instability in Emerging Market Economies*, Chicago, University of Chicago Press.

¹⁶² Hurley, J., Morris, S. and Portelance, G. 2018. *Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective*, Policy Paper 121, Center for Global Development, Washington DC.

кредитни рејтинг (*Standard & Poor's, Moody's и Fitch Ratings*) и б) анализе одрживости дуга од стране ММФ-а и Светске банке. Ипак, кредитни рејтинг земаља у иницијативи *Појас и пут* и њихов однос дуга/БДП-а указују да само осам земаља потенцијално може имати проблем немогућности отплате дуга Кине (Џибути, Киргистан, Лаос, Малдиви, Монголија, Црна Гора, Пакистан и Таџикистан) (слика 4).

Оно што се на први поглед истиче јесте да све ове привреде, изузев Пакистана, спадају у веома мале (испод 100. позиције у свету по величини БДП-а). Неке од великих инфраструктурних инвестиција реализованих у оквиру *Појаса и пута* биле су неопходне за даљи развој ових земаља. Како саме нису биле у позицији да издвоје тако велика финансијска средства, кинески кредити су генерално били једина могућност за унапређење инфраструктуре у обиму који је неопходан за подстицање привредног раста у/или страних инвестиција у привреду. „Ако је инфраструктура критичан мотор раста у економијама у развоју, онда је финансирање дугова гориво за тај мотор.“¹⁶³

Слика 4. Ризик од презадужености у земљама *ПОЈАСА И ПУТА*

Извор: Hurley, J., Morris, C. and Portelance, G. (2018). *Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective*, Policy Paper 121, Center for Global Development, Washington DC. p. 16.

¹⁶³ *Ibid.*, 2018, p. 3.

Кључни аспект ових кредитних аранжмана је пажљиво и одговорно планирање. Уколико основне инфраструктурне потребе превазилазе кредитну способност државе, што је готово извесно код малих економија као што су Црна Гора и Џибути, друга могућност је да се уговоре потпуне или делимичне концесије или грантови на кредит како би се смањило ризик отплате дуга. Код важних лучких положаја ова могућност је веома повољна и за Кину.

Генерално ризик је већи за мање привреде, али то није правило. На пример, Јемен, као једна од најнеразвијенијих економија на свету, нема значајније дугове према кинеским компанијама. Дакле, овај потенцијално негативан ефекат није непремостива препрека за изградњу неопходних инфраструктурних објеката или за укључивање у иницијативу *Појас и пут*. С друге стране, једна од осам наведених земаља које су идентификоване као потенцијално ризичне и која јесте дошла у ситуацију немогућности да отплаћује дуг кинеским повериоцима је Пакистан. Он ни по једном параметру није мала земља, већ су лоша процена и одсуство пажљивог планирања довели до преузимања обавеза за гигантске инфраструктурне пројекте, који превазилазе могућност пакистанске привреде.

Немогућност враћања кинеских дугова тешко може довести до колапса презадужене привреде јер кинеске компаније углавном покушавају да пронађу оптимално решење за обе стране. То је најчешће конверзија преосталог дела дуга у концесије. Међутим, лоша процена финансијских могућности земље, кашњење у отплати кредита или непоштовање других делова споразума могу довести до нарушавања поверења кинеских партнера и губитка потенцијално веома корисних аранжмана.

1.4. Врсте кинеског партнерства у међународним односима

Кина у међународним односима има јединствен концепт политике несавезништва, што значи да се не укључује у званичне савезе. Овај концепт јој омогућава да остане неутрална, избегавајући наметнуте политике, пријатељства и непријатељства, који су неминовни у оквиру савеза. То чини њене партнерске дипломатске односе значајним за конструктивно ангажовање у појединим земљама и регионима.

Као велика сила Кина је сама установила врсте и хијерархију својих партнерстава, не везујући се за постојеће дипломатске обрасце. Има партнерство са 78 земаља и пет регионалних организација. Аутори

Кван Ли и Мин Је издвојили су чак 24 врсте партнерстава које Кина препознаје у међународној сарадњи.¹⁶⁴ За потребе ове студије прикладнија је шире постављена хијерархија кинеских партнерских односа, која укључује пет основних врста дипломатских односа.

1. *Пријатељско кооперативно партнерство*: две укључене нације јачају сарадњу у основним билатералним питањима, као што је трговина. Кина је, да споменемо само неке, успоставила такав аранжман са Пољском 2004, Узбекистаном 2005. и Сингапуром 2013. године.
2. *Кооперативно партнерство*: Кина и партнерска земља јачају сарадњу засновану на међусобном поштовању и обостраној користи. Такав аранжман је успостављен са Сједињеним Државама 2011. године.
3. *Свеобухватно кооперативно партнерство*: две стране треба да одржавају трговинску размену на високом нивоу, да унапређују контакте на различитим нивоима и унапреде међусобно разумевање. Кина је 2015. године склопила такав аранжман са Либекијом.
4. *Стратешко партнерство*: када билатералне везе буду подигнуте на стратешки ниво, две земље ближе координирају регионалне и међународне послове, укључујући и војне. Кина користи стратешка партнерства да регулише односе са великим силама. Овај облик партнерства има са више од 20 земаља и савеза, а међу највећим су Европска унија, Бразил, Саудијска Арабија, Јужна Африка, Индонезија итд.
5. *Свеобухватно стратешко кооперативно партнерство*: ово се генерално сматра највишим нивоом билатералних односа за Кину и укључује пуну тежњу ка сарадњи и развоју. Ранији премијер Кине Вен Јиабао дефинисао је 2004. године свеобухватно стратешко партнерство Кине и ЕУ на следећи начин: „Свеобухватно значи да сарадња треба да буде сведимензионална, широка и вишеслојна. Покрива економска, научна, технолошка, политичка и културна поља, садржи и билатерални и мултилатерални ниво, а спроводе га и владе и невладине организације. Под *стратешким* се подразумева

¹⁶⁴ Li, Q. and Ye, M. 2019. "China's emerging partnership network: what, who, where, when and why", *International Trade, Politics and Development*, 3(2):68. <https://doi.org/10.1108/ITPD-05-2019-0004>

¹⁶⁵ South China Morning Post. 2016. "Quick guide to China's diplomatic levels", *South China Morning Post*, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/1903455/quick-guide-chinas-diplomatic-levels>

да сарадња треба да буде дугорочна и стабилна, да има широк оквир, који превазилази разлике у идеологији и друштвеном систему и није подложна утицајима појединачних догађаја...”¹⁶⁵ Овакве односе Кина је успоставила са Русијом, Белорусијом, Камбоџом, Мјанмаром, Тајландом, Вијетнамом и Конгом.¹⁶⁶

Друге врсте партнерстава дефинисане су најчешће за појединачне земље. На пример, Кина са Русијом има нешто другачији облик сарадње него са осталим земљама у овој групи, назван Свеобухватно стратешко партнерство за координацију. Ово је виши степен сарадње, који није дефинисан великом блискошћу, већ чињеницом да се ради о великој сили са којом је потребна координација активности на нивоу ширем од билатералног (пример Централне Азије касније ће бити детаљније анализиран). Други примери су: Глобално свеобухватно стратешко партнерство за 21. век са Великом Британијом, Иновативно стратешко партнерство са Швајцарском, Свестрано стратешко партнерство са Немачком и слично.¹⁶⁷ Називи партнерства ближе описују врсту односа са појединим земљама, која не одговара нужно некој хијерархијској групи.

1.5. Методолошки приступ анализи ефеката кинеске економске експанзије

Анализа ефеката кинеске економске експанзије на земље које су се прикључиле иницијативи *Појас и пут* захтева примену неколико различитих квантитативних метода, у зависности од специфичности региона или групе земаља. Како би се избегло понављање описа методологије код сваке земље на коју се примењује, кратак преглед методолошких приступа је сумиран у овом одељку.

Статистичка дескрипција кинеских инвестиција дата је за готово све земље у регионима у развоју дуж *Пута свиле*. Период на који се односи истраживање је 2005–2022, дакле дужи него иницијатива *Појас и пут*, а подаци су преузети из базе *China Global Investment Tracker*¹⁶⁸ коју

¹⁶⁶ Li, Q. and Ye, M. 2019. “China’s emerging partnership network: what, who, where, when and why”, *International Trade, Politics and Development*, 3(2), p. 69. <https://doi.org/10.1108/ITPD-05-2019-0004>

¹⁶⁷ *Ibid.*

¹⁶⁸ The China Global Investment Tracker, American Enterprise Institute, 2022. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

је креирао *American Enterprise Institute* и *The Heritage Foundation*. База садржи рашчлањене кинеске пројекте у целом свету на оне које су последица инвестирања у компаније (СДИ, аквизиције, мерцери), као и инфраструктурне пројекте по основу давања кредита земљама у којима Кина углавном изводи пројекте. Такође су дати детаљи о секторима, подсекторима у које је инвестирано, компанијама које учествују у пројекту итд.

Један од важних циљева истраживања које је у фокусу другог дела књиге је поређење ефеката укупних СДИ и кинеских СДИ на домаће привреде, што захтева другачије квантитативне методе. У сваком региону издвојена је по једна земља која је остварила најзначајније резултате сарадње са Кином и на њеном примеру се упоребују ефекти укупних и кинеских СДИ неколико кључних економских показатеља. У Централној Азији је то Казахстан, у Јужној Пакистан, у Северној Африци Египат, на Балкану Србија итд. Метод је регресиона анализа, која се ослања се на регресиону технику обичних најмањих квадрата (*Ordinary least square* – OLS). Примењује се одвојено на кинеске и укупне СДИ, које су постављене као независне варијабле. Зависне варијабле на које СДИ имају хипотетички утицај су БДП, БДП по становнику, стопа незапослености, спољни дуг, увоз роба и услуга и извоз добара и услуга, као и два индекса ширег, друштвеног развоја – Индекс хуманог развоја (*Human Development Index* – HDI) и Глобални индекс конкурентности (*Global Competitiveness Index* – GCI). С обзиром на теоријске претпоставке о улагању у инфраструктуру, као фактору привлачења страних директних инвестиција, укупне СДИ ће се такође појавити као зависна варијабла у односу на кинеске СДИ, посматране као индикатор улагања у инфраструктуру.

Подаци за опште индикаторе за све земље – БДП, БДП по становнику, стопа незапослености и спољни дуг – преузети су из базе података Светске банке. Укупан увоз роба и услуга, као и извоз добара и услуга анализираних економија, преузети су из базе података ИТС (*International Trade Center*), која преноси податке националних статистичких служби.

Индекс хуманог развоја (HDI) креирао је UNDP (Програм Уједињених нација за развој) како би истакао да људи и њихове способности треба да буду крајњи критеријум за процену развоја земље, уместо економског раста. HDI је композитни индекс који се фокусира на три основне димензије људског развоја: способност да се води дуг и здрав живот, мерено очекиваним животним веком;

способност стицања знања, мерена просечном и очекиваном годином школовања и способност да се постигне пристојан животни стандард, мерено бруто националним дохотком по глави становника.¹⁶⁹

Индекс глобалне конкурентности (GCI) креирао је Светски економски форум. Овај композитни индикатор конкурентности привреде састоји се од неколико десетина подиндикатора разврстаних у 12 група: институције, инфраструктура, макроекономско окружење, ефикасност рада, здравство, основно образовање, високо образовање, технолошка спремност итд. У овом случају статистички значајно резултати се не очекују због превеликог броја различитих мера укључених у варијаблу. Без обзира на очекивану недовољну статистичку поузданост, корелација између инвестиција и ових индикатора може сугерисати општи правац утицаја СДИ на развој у најширем смислу.

Тестирана је и коваријанса између свих варијабли, како би се уочили сви односи који посредују у резултату или су резултат главне корелације. Резултат су коефицијенти корелације и мере снагу линеарне везе између две групе података. Метода укључује и *p*-вредност којом се тестира статистичка значајност процењених корелација. Иако коефицијент корелације не доказује узрочност (не доказује да су кинеске инвестиције узрок побољшања макроекономских параметара), он је значајан индикатор позитивних ефеката, посебно јер је предвиђена компаративна анализа кинеских и укупних страних директних инвестиција у анализиране земље.

За групу земаља региона Блиског истока примењује се коефицијент детерминације (*Coefficient of conformity* – CC), намењен процени увозно-извозне подударности између Кине и привреда анализираних земаља. Како се коефицијент одређује за појединачне групе производа које су предмет трговине, сврсисходно је применити га само на циљане производе земаља које имају веома ограничен производни асортиман. Земље Блиског истока су специфичне по томе што се под унапређењем њихових привреда и извоза не сматра повећање извоза. Богате нафтне привреде већ имају трговински суфицит са свим трговинским партнерима, па и са Кином, већ би одговорно кинеско партнерство подразумевало увоз производа изван сектора нафте и гаса. Применом CC идентификују се производи који имају извесне извозне шансе изван

¹⁶⁹ UNDP. 2018. *Human Development Indices and Indicators*, United Nations Development Programme, p. 1.

сектора енергената. У анализу су укључене и друге привреде региона, које иако немају нафту, имају наглашено монолитну производњу, што је последица природно-географских услова. Очекивања нису превелика с обзиром на широк асортиман и продуктивност кинеске производње, али се претпоставља да бар неке од анализираних привреда имају специфичне производе који би задовољили кинеску увозну потражњу.

Коефицијент подударности обрачунава се према следећој једначини:

$$CC = \frac{\sum_p^n X_{ip} M_{jp}}{\sqrt{\sum_i^n (X_{pw})^2 \sum_i^n (M_{pw})^2}} \quad (1)$$

при чему је

- i земља извозник, j увозни партнер;
- p се односи на одређену групу производа;
- X_{pw} је удео извоза производа p у укупном извозу земље i ;
- M_{pw} је удео увоза производа p у укупном увозу земље j .

Најчешће се користи класификација СМТК (Стандардна међународна трговинска класификација) или ХС (Хармонизовани стандард) Уједињених нација. У овом истраживању користи се хармонизовани стандард. Резултати анализе имају вредност између 0 и 1, при чему вредност 1 значи савршену комплементарност између трговинских партнера, док се вредности ближе 0 односе на конкурентску трговинску структуру. Тестираће се групе производа са највећим уделом у извозу, при чему се искључују енергенти, који природно представљају компаративну предност сваке земље која их поседује, али онемогућавају развој осталих сектора привреде. Претпоставка је да производи са високим и релативно високим вредностима коефицијената подударности имају шансе за унапређење извоза на кинеско тржиште због растућег присуства Кине, које доприноси интензивирању билатералних односа и снижава трошкове транспорта. Овако добијени подаци представљају само теоријску могућност, односно потенцијал, док ће његова реализација зависити од актуелних трговинских аранжмана.

У истраживањима трговинских потенцијала честа је примена вишеструке регресије, најчешће модела гравитације. Међутим, овај

метод је релативно екстензиван и како анализирани привреде имају бројне специфичности које би морале да се укључе у једначину, то би захтевало израду посебног модела за сваку земљу, што није циљ овог дела књиге. Истраживање ових привреда није циљ сам по себи, већ одабране земље служе само као примери ефеката кинеске економске експанзије. Вишеструка регресија, по методу *International Trade Center* (ИТС), биће примењена само на примеру Србије, која је од посебног значаја за ову монографију. Циљ је да се прецизно утврде потенцијали за извоз најважнијих производа српске индустрије на тржиште Кине. Како би се добили што валиднији резултати, пре регресионе анализе идентификују се производи привреде Србије који имају највећу конкурентност применом индекса компаративне предности (*Revealed comparative advantage* – RCA).

2. Нови пут свиле у Централној Азији

Средишња географска позиција на античком *Путу свиле* између Кине и Европе у прошлости је омогућавала Централној Азији да буде „епицентар једног од првих таласа глобализације, повезујући источна и западна тржишта, подстичући стварање огромног богатства и мешајући културне и верске традиције”.¹⁷⁰ Упркос значајном положају и великим природним ресурсима регион Централне Азије, који данас обухвата територије пет постсовјетских држава – Казахстан, Узбекистан, Таџикистан, Киргистан и Туркменистан – најмање је интегрисан у светску привреду. Као и у прошлости, централноазијски регион је једна од кључних области за имплементацију кинеске иницијативе *Појас и пут*. У погледу дипломатског статуса односа, према кинеској класификацији Узбекистан има са Кином *свеобухватно стратешко партнерство*, а остале четири земље *стратешко партнерство*.¹⁷¹

2.1. Значај Централне Азије за кинеску привреду

Кинеска дипломатија се, независно од иницијативе *Појас и пут*, ангажовала на успостављању интензивне сарадње са овим земљама одмах по њиховом осамостаљивању од СССР-а 1991. године. Прва значајна посета кинеских званичника била је 1994, када је премијер Ли Пенг посетио Казахстан, Киргистан, Туркменистан и Узбекистан (Таџикистан због грађанског рата није био део ових договора).¹⁷²

Мултилатерална иницијатива започела је у априлу 1996. самитом у Шангају, коме су присуствовали председници Кине, Русије, Казахстана, Киргистана и Таџикистана. Резултат је био декларација пет држава, под

¹⁷⁰ McBride, J. 2015. “Building the New Silk Road”, *Council on Foreign Relation*, <http://www.cfr.org/asia-and-pacific/building-new-silk-road/p36573>

¹⁷¹ Li, Q. and Ye, M. 2019. “China’s emerging partnership network: what, who, where, when and why”, *International Trade, Politics and Development*, 3 (2): 69. <https://doi.org/10.1108/ITPD-05-2019-0004>

¹⁷² McBride, J. 2015. “Building the New Silk Road”, *Council on Foreign Relation*, <http://www.cfr.org/asia-and-pacific/building-new-silk-road/p36573>

пуним називом „Споразум између НР Кине и Републике Казахстан, Републике Киргизије, Руске Федерације, Републике Таџикистан о изградњи поверења у војној области у близини границе“. Ово се сматра првим сусретом шефова „Шангајске петорке“¹⁷³, која је претходила Шангајској организацији за сарадњу (ШОС). Декларација се односи на област безбедности и укључује споразум о ненападању, неизвођењу војних вежби усмерених ка другим чланицама, обавештавање осталих чланица о свим војним вежбама у кругу од 100 km од границе и слично.

У оквиру ШОС-а, чија је оснивачка повеља потписана 2002. године, а ступила на снагу 2003, мултилатерална сарадња проширена је на економску сарадњу. Основани су Међубанкарски конзорцијум, Фонд за развој и Пословни савет 2006. године. Ова мултилатерална тела била су претходница финансирања пројеката у Централној Азији у оквиру иницијативе *Појас и пут*. У октобру 2008. премијер Вен Ђибао предложио је нове мере које би подржале већа улагања и технолошку сарадњу. У том циљу изнео је предлог у четири тачке:

1. успостављање посебних економских зона у „суседним“ регионима држава чланица ШОС-а;
2. међусобно повезана инфраструктурна мрежа;
3. унапређење сарадње у и финансијама и међу предузећима и
4. побољшање механизма сарадње.¹⁷⁴

Најважнији мотив кинеског инвестирања у инфраструктуру Централне Азије је, као у прошлости, њена географска позиција, која омогућује најлакшу и најјефтинију везу са европским тржиштима. Поред тога, нови кинески економски интереси односе се на снабдевање Кине нафтом из овог региона. Иако Централна Азија нема велико богатство енергентима као Блиски исток, који је главни кинески добављач нафте, она пружа већу енергетску сигурност због веће политичке стабилности и (за Кину) пријатељског окружења. Поред тога, енергенти се могу увозити директно копном. Зато кинеске инвестиције у овај регион

¹⁷³ Таджикиский национальный университет. 2021. „Шанхайская пятерка, как основа становления ШОС“. <https://tnu.tj/index.php/ru/shanhajskaja-pjaterka-kak-osnova-stanovlenija-shos/>

¹⁷⁴ [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs of the PRC. 2008. “The 7th Prime Ministers’ Meeting of the SCO Member States Convenes Premier Wen Jiabao Attends and Addresses the Meeting”. October 30. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/wshd_665389/t520787.shtml

датирају још из периода почетка стратегије *Изласка у свет*, када је Кина почела да улаже у инфраструктурне пројекте у иностранству.

Изузев енергетске стратегије Централна Азија има изванредан значај за развој западних (унутрашњих) територија Кине. Док се реформа отварања традиционално односила на развој обале осамдесетих година, у наредној деценији у фокусу се нашао потреба за развојем унутрашњости земље. Иако је током 8. петогодишњег плана (1991–1995) постојао развојни фокус на Синђангу, успех је изостао, а Синђанг и западни региони Кине остали су знатно неразвијенији у односу на источне обалске регионе. У овом периоду (1991–1995), на пример, стопа раста БДП-а у приморским областима била је 16%, у централним провинцијама 12%, а само 10% у унутрашњости. Поред тога, 80% од 80 милиона који су класификовани као сиромашни живело је централним и унутрашњим регионима.¹⁷⁵

Развојна иницијатива председника Тианга почетком двехиљадитих била је усредсређена на путеве и хидрологију, пренос гаса и електричне енергије, као и комуникациону инфраструктуру.¹⁷⁶ Ова инфраструктура повезала је западне регионе земље са приморским регионима, као и са тржиштима у Евроазији.

2.2. Кинеске инвестиције у земљама Централне Азије

Иницијатива *Појас и пут* дала је подстицај за велику надоградњу саобраћајне инфраструктуре у Централној Азији и уклањање баријера за трговину и путовања. Многи проблеми и даље остају – лоше стање физичке инфраструктуре, ограничена дигитална повезаност и регулаторне препреке,¹⁷⁷ али постигнут је значајан напредак. У Узбекистану и Казахстану унапређена транспортна повезаност подстиче повећање трговине и инвестиција, док Киргистан, Тацикистан и Туркменистан још увек заостају.

¹⁷⁵ Karrar, H. H. 2019. "From Central Asia to the World: China's Regional Diplomacy as a Precursor for Global Connectivity". In: *China's Belt and Road Initiative in a Global Context: Volume I: A Business and Management Perspective*. Syed, J. and Ying, Y. (eds.), Palgrave Macmillan.

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ Russel, M. 2019. "Connectivity in Central Asia - Reconnecting the Silk Road", European Parliamentary Research Service.

У наредним табелама одвојено су приказане кинеске СДИ и грађевински пројекти у земљама овог региона, као и најважнији сектори у које су пласирана средства од 2005. године, када су реализоване прве кинеске инвестиције.

Табела 4. СДИ КИНЕ У ПОСТСОВЈЕТСКИМ ЗЕМЉАМА ЦЕНТРАЛНЕ АЗИЈЕ
КУМУЛАТИВНО 2005–2022 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Земља	Казахстан	Узбекистан	Туркменистан	Таџикистан	Киргизија
Укупно	19.860	1.560	1.790	1.000	860
Енергетика	18.580	320	1.790	-	710
Транспорт	710	-	-	-	-
Метал	120	190	-	700	150

Извор: The China Global Investment Tracker

Табела 5. ГРАЂЕВИНСКИ ПРОЈЕКТИ У ЦЕНТРАЛНОЈ АЗИЈИ 2005–2022
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Земља	Казахстан	Узбекистан	Туркменистан	Таџикистан	Киргизија
Укупно	15.750	8.100	13.270	2.330	3.870
Енергетика	5.090	4.880	13.270	920	2.180
Транспорт	3.280	560	-	560	1.690
Метал	2.430	-	-	540	-

Извор: The China Global Investment Tracker

Поред наведених сектора (табела 5), Кина је инвестирала мање износе у овом региону у хемијска постројења у Казахстану, пољопривреду у Казахстану и Узбекистану, некретнине и финансије у свим земљама изузев Туркменистана.¹⁷⁸

Државе Централне Азије могу имати користи од *Новог евроазијског копненог моста*, који се односи на међународну железничку линију која

¹⁷⁸ The China Global Investment Tracker, American Enterprise Institute. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

повезује кинески град Лианџунганг и Ротердам у Холандији, пролазећи кроз Казахстан, Русију, Белорусију и Пољску.¹⁷⁹ Готово једнако важан коридор за овај регион је *Економски коридор Кина – Централна Азија – Западна Азија* који повезује свих пет земаља Централне Азије са Ираном и Турском (слика 2, I део, поглавље 3.4).

Инвестиције у енергетику доминирају над другим секторима. Најважнији кинески инвестициони пројекат у централној Азији је гасовод Централна Азија – Кина (слика 5). Његова изградња је договорена 2008, а почела децембра 2009. године, много пре званичног проглашења иницијативе *Појас и пут*. Инвеститор је највећа кинеска и трећа светска нафтна компанија *China National Petroleum Corporation* (CNPC). Гасовод почиње од Гедаима на граници Туркменистана и Узбекистана, пролази кроз централни Узбекистан и јужни Казахстан, а завршава се у Хоргосу, у кинеској аутономној области Синђанг Ујгур (CNCP). Увоз природног гаса преко овог гасовода чини више од 15% укупне потрошње Кине.

Слика 5. ЦЕВОВОДИ ЦЕНТРАЛНА АЗИЈА – КИНА

Извор: Аутори

¹⁷⁹ [EDB] Eurasian Development Bank. 2018. "Silk Road Transport Corridors: Assessment of Trans-Eaeu Freight Traffic Growth Potential", Report 49. Centre for Integration Studies Saint Petersburg.

Нови пут свиле може промовисати економски раст региона на истим основама као и раст кинеске економије: инвестиције и трговина. То подразумева интеграцију Централне Азије у светску економију високим (кинеским) инвестицијама, посебно у инфраструктуру, те повећање обима трговине, која се може вишеструко увећати у свим земљама на *Новом путу свиле*. Нови путеви, цевоводи и железнице, подразумева се, имају веома позитивне импликације на развој свих укључених економија – повећањем међународне трговине, ангажовањем радне снаге, стицањем профита од уложеног капитала итд. Поред директних и индиректних економских користи, јача сарадња са Кином у оквиру иницијативе *Појас и пут* има потенцијал да повећа геополитички значај Централне Азије.

Земље Централне Азије имају бројне погодности од страних инвестиција, нове инфраструктуре и великог кинеског тржишта. С друге стране, кинески кредити на различите начине оптерећују буџете централноазијских република. Док зајам Казахстану износи око 7% његовог укупног јавног дуга, у мањим суседним земљама Таџикистану и Киргистану кинески зајмови већ чине око 40, односно 50% јавног дуга.¹⁸⁰

Анализом промена вредности трговине између сваке земље Централне Азије и Русије и Кине може се стећи права слика последица све већег кинеског утицаја на руске стратешке интересе у овом региону.

2.3. Казахстан

За античке путеве свиле Казахстан је имао периферни значај. Као континентални простор, за међународне трговинске путеве ни касније, када је развој поморства омогућио економско повезивање Азије са Европом и Африке, није имао значај. Као и остали суседи Централне Азије, био је део Монголског царства, затим царске Русије, па Совјетског Савеза. Тек када су у време СССР-а ове области повезане са Москвом преко туркменистанско-сибирске железнице 1930. године, дошло је до извесног развоја овог подручја, мада се то превасходно односило на урбани развој главног града Алма-Ате.¹⁸¹ Изградња железнице омогућила је коришћење нових транспортних артерија за извоз памука,

¹⁸⁰ Laruelle, M. (ed). 2018. *China's Belt and Road Initiative and its Impact in Central Asia*. The George Washington University, Washington, D. C.

¹⁸¹ Pieper, M. 2022. *The Making of Eurasia Competition and Cooperation between China's Belt and Road Initiative and Russia*, I.B. TAURIS, Great Britain, p. 43.

који је до данас остао важан извозни производ, стоке и других сировина. Транспортна мрежа која је повезивала западну Монголију, Сибир и централне делове Азије,¹⁸² повезивала је различите нивое прераде ове робе и омогућила ширење простора данашњег Казахстана, који су се поступно укључивали у производне активности. Велика налазишта нафте која су откривена и, касније, уранијума дала су најзначајнији замах привреди Казахстана, која је из тих разлога до данас остала далеко најразвијенија (и највећа) република Централне Азије. Тесне везе са Русијом нису прекинуте ни по иступању Казахстана из СССР-а, који је уједно био последња република која се осамосталила. Ове две привреде остале су производно повезане када се ради о експлоатацији и транспорту гаса, као и заједничким пројектима у експлоатацији уранијума, али и другим сегментима економије. За разлику од осталих централноазијских република, које су у неким сегментима зависне од Русије, у случају Казахстана ради се о међузависности.

У жељи да уравнотежи своју совјетску прошлост са могућношћу за нове односе са Западом, Казахстан је почео да следи оно што је назвао „мултивекторском“ спољном политиком.¹⁸³ Због географског положаја ове земље, који је из перспективе новог *Пути свиле* атрактиван, као и богатства енергентима, Казахстан један од најуспешнијих примера позитивних ефеката кинеске иницијативе *Појас и пут*.

Зато ће овој сарадњи бити посвећено више пажње, укључујући квантитативну процену ефеката кинеских и укупних инвестиција, него другим централноазијским републикама. Приоритети кинеско-казахстанске економске сарадње, који се спајају са општим стратешким приоритетима иницијативе *Појас и пут*, јесу улагања у транспортну инфраструктуру, трговину и производну индустрију.

2.3.1. Значај Казахстана за кинеске инфраструктурне пројекте Појаса и пута

У погледу значаја најважнијих предности Казахстана за Кину географски положај није од мање важности од нафте. Кроз Казахстан пролазе три крака копненог дела иницијативе *Појас и пут*.

¹⁸² *Ibid.*

¹⁸³ Hanks, R. 2009. "Multi-Vector Politics and Kazakhstan's Emerging Role as a Geo-Strategic Player in Central Asia", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 11 (3): 257-267. <https://doi.org/10.1080/19448950903152110>

1. Јужни крак, преко Туркменистана до Ирана и Омана, део је коридора Кина – Централна Азија – Западна Азија. Кључни пројекат у читавом Казахстану је Хоргос на кинеско-казахстанској граници. Хоргос је већ кључни гранични прелаз за гасовод Централна Азија – Кина, који иде из Туркменистана у Кину.
2. Централни крак, који прелази казахстанску луку Атирау, Каспијско море, Азербејџан, Грузију и Турску, заобилазећи тако Русију.
3. Северни крак, који је повезан са коридором Нови евроазијски копнени мост (NELB) и протеже се од Нур-Султана, преко Петропавловска, близу руске границе, до Јекатеринбурга у Русији и даље у Европу.¹⁸⁴

У погледу енергената читава привреда Казахстана почива на природним ресурсима. Након реформе нафтног сектора Казахстана, која је спроведена углавном уз стране инвестиције, проценат извоза нафте у укупном извозу повећан је са 15%, колико је износио током читавог совјетског периода, на 60%,¹⁸⁵ док је удео нафте у буџетским приходима 44%.¹⁸⁶ Ово није примарни мотив присуства Кине, која из Казахстана обезбеђује мање од 1% укупног увоза нафте, док се из угла Казахстана у Кину пласира око 10% нафте и нафтних деривата,¹⁸⁷ јер је извоз веома диверзификован у складу са мултивекторским приступом међународним односима. С друге стране, удео кинеских компанија у производњи нафте и гаса је знатно виши, око 24% у производњи нафте и 13% у производњи гаса.¹⁸⁸

Међу централноазијским државама Казахстан је најимпресивнији пример кинеског економског продора страних директних инвестиција. Као и у другим земљама бившег СССР-а, Русија је донедавно била

¹⁸⁴ Pieper, M. 2022. *The Making of Eurasia Competition and Cooperation between China's Belt and Road Initiative and Russia*, I.B. TAURIS, Great Britain, p. 45.

¹⁸⁵ Stanojević, N. and Jovancai, A. 2015. "Diversification of Serbian Export Markets - Potentials for Export to the Countries of Caspian Basin", *Ekonomске теме*. 53 (2): 297.

¹⁸⁶ [ITA] International trade administration. 2022. "Country Commercial Guides - Kazakhstan - Oil & Gas Equipment and Services". <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/kazakhstan-oil-gas-equipment-and-services>

¹⁸⁷ [ITC] International Trade Center. 2023. <https://www.trademap.org/>

¹⁸⁸ Taliga, H. 2021. "Belt and Road Initiative in Central Asia: Desk study", ITUC and the Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), p. 11.

најважнији инвеститор. Главни сектори су нафта и гас, са скоро трећином укупних инвестиција.¹⁸⁹

Кинеска економија, коју карактерише недостатак енергије, почела је да улаже у енергетски сектор Казахстана 1997. године, много пре пројекта *Појас и пут*, када су Кина и Казахстан потписале пакт о формирању кинеско-казахстанског нафтовода (слика 5). Ово је први нафтовод којим је Кина почела да увози нафту из региона Централне Азије.¹⁹⁰ Почетна инвестиција била је 700 милиона долара за део гасовода дужине 962 km. Укупни трошкови изградње гасовода процењени су на три милијарде долара. Први део нафтовода производио је око 10 милиона тона нафте годишње до 2005. године. Капацитет је 2014. повећан на 20 милиона тона нафте годишње и његова дужина је скоро 2.800 km, од чега 2.200 пролази кроз Казахстан.¹⁹¹ У октобру 2005. кинеска национална нафтна компанија (CNPC) купила је компанију *ПетроКазахстан* за 4,2 милијарде долара. У септембру 2013. председник Си Ђинпинг потписао је додатни уговор од 15 милијарди долара за улагање у нови гасовод (на слици 5 приказан је као гасовод у изградњи). Осим тога, Кина је 2009. Казахстану обезбедила кредит од 10 милијарди долара, укључујући зајам од пет милијарди долара казахстанској националној нафтној и гасној компанији *ҚазМұнайГаз*.¹⁹²

Према Националној банци Казахстана,¹⁹³ кинеске СДИ почеле су нагло да се увећавају од 2005. године. Са 200 милиона долара у 2005, повећане су на 1,7 до 2,4 милијарде долара годишње у периоду 2010–2017. године. Према подацима из 2023. укупне кинеске СДИ у Казахстан износе скоро 20 милијарди долара (табела 4). Кинеске СДИ се у највећем обиму пласирају у енергетску инфраструктуру, али и железницу, магистралне путеве и логистику. Најважније инвестиције

¹⁸⁹ Stanojević, N. 2014. *Rusija u svetskoj privredi*, Megatrend univerzitet, Beograd, str. 233.

¹⁹⁰ Fishelson, J. 2007. "From the Silk Road to Chevron: The Geopolitics of Oil Pipelines in Central Asia", *Vestnik, The Journal of Russian and Asian Studies*, www.sras.org/geopolitics_of_oil_pipelines_in_central_asia

¹⁹¹ Fedorenko, V. 2013. "The New Silk Road Initiatives in Central Asia", Rethink Institute, Washington DC, p. 13.

¹⁹² *Ibid.*

¹⁹³ The National Bank of the Republic of Kazakhstan, <https://www.nationalbank.kz/en/page/statistika>

изван сектора нафте су: лука Актау на Каспијском мору, железнички коридор Казахстан – Туркменистан – Иран, део међународног транзитног коридора Западна Европа – Западна Кина итд. Ови инфраструктурни објекти омогућили су испоруку робе из Кине преко Казахстана у Европу за око 15 дана, док је за отпрему морем потребно 2–2,5 пута више (интернет страница Премијер Казахстана). Брзи железнички мост између Кине и Европе такође ће значајним делом пролазити преко територије Казахстана.

2.3.2. Ефекти укупних и кинеских СДИ на привреду Казахстана

Квантитативно истраживање, по описаној методологији, реализује се да би се упоредили ефекти укупних (махом руских) и кинеских СДИ на најважније макроекономске параметре Казахстана.

Подаци о кинеским страним директним инвестицијама преузети су са *China investment tracker*¹⁹⁴, а подаци о обиму укупних страних директних инвестиција у Казахстану доступни су на званичној интернет презентацији Централне банке Казахстана.

Статистичка анализа обухвата максимални период у погледу прилива страних директних инвестиција 2005–2020. године, који је дужи од званичне најаве и формализације пројекта *Појас и пут* 2013. године. Главни разлог је чињеница да је кинеска стратегија улагања у инфраструктуру према Европи усвојена и започета много пре дефинисања пројекта.

Ефекти ових инвестиција на економске показатеље Казахстана, процењени описаним методама у првом поглављу II дела, дати су у следећој табели.

¹⁹⁴ The American Enterprise Institute and the Heritage Foundation, *The China Global Investment Tracker*, <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker>

Табела 6. ЕФЕКТИ КИНЕСКИХ И УКУПНИХ СДИ НА ПРИВРЕДУ КАЗАХСТАНА

	Кинеске СДИ		Укупне СДИ	
	Коефицијент корелације	П-вредност	Коефицијент корелације	П-вредност
БДП	0,879	0,00	0,757	0,00
БДП по глави становника	0,541	0,05	0,528	0,06
Незапосленост	-0,693	0,01	-0,676	0,01
Извоз робе	0,854	0,00	0,822	0,00
Увоз робе	0,735	0,00	0,785	0,00
Извоз услуга	0,601	0,14	0,461	0,11
Увоз услуга	0,715	0,01	0,827	0,00
Спољни дуг	-0,565	0,09	-0,269	0,49
НДИ+1	0,066	0,02	0,171	0,18
GCI +1	0,638	0,01	0,360	0,28
СДИ	0,834	0,00	-	-

Извор: Прорачун аутора

Казахстан је успешан пример позитивних ефеката кинеских директних инвестиција и макроекономских показатеља, иако су укупне СДИ такође корисне за привреду. Коефицијенти корелације за најважније макроекономске индикаторе имају висок степен статистичке поузданости. То је случај са БДП-ом, БДП-ом по глави становника, незапослености (са корисним негативним предзнаком), извозом и увозом роба и увозом услуга. П-вредност је превисока, односно статистички непоуздана за варијабле извоза услуга, спољни дуг и оба индикатора развоја и за кинеске и за укупне изворе СДИ.

Са статистичком поузданошћу од преко 95% може се утврдити следећи снажан позитиван утицај:

- кинеске и укупне инвестиције на економски раст Казахстана, са изузетно високим коефицијентом корелације од 0,88 и 0,76;

- кинеске инвестиције на раст БДП-а по глави становника, са коефицијентом корелације од 0,54;
- кинеске и укупне СДИ на незапосленост, са веома позитивним утицајем, односно негативном корелацијом од -0,69 и -0,67;
- кинеске и укупне СДИ у спољној трговини, са високим коефицијентима корелације са извозом робе (0,85 и 0,82) и увозом робе (0,74 и 0,78);
- кинеске и укупне СДИ на увоз услуга (најчешће услуге кинеских грађевинских компанија);
- кинеске СДИ на оба индикатора развоја, иако су ефекти на Индекс људског развоја минимални;
- кинеске СДИ на укупне СДИ, са коефицијентом корелације од 0,83.

Са статистичким значајем од преко 90%, постоји снажан позитиван утицај кинеских инвестиција на смањење спољног дуга Казахстана.

С обзиром на снажан утицај на смањење незапослености и извоз робе, може се закључити да се велики обим кинеских, као и укупних СДИ, пласира у производњу, што није типично за кинеске инвестиције. Подаци Народне банке Казахстана такође подржавају ову тезу. СДИ у производњи су двоструко веће него у сектору трговине, док се за финансијске услуге издвајају симболични износи. Што се тиче укупних СДИ, нема података из којих земаља су инвестиције, али имајући у виду познате геоекономске карактеристике ове земље вероватно се ради о руском капиталу (било из РФ или преко офшор рачуна). Наиме, након распада СССР-а готово све кључне националне компаније остале су у заједничком власништву Русије и Казахстана.

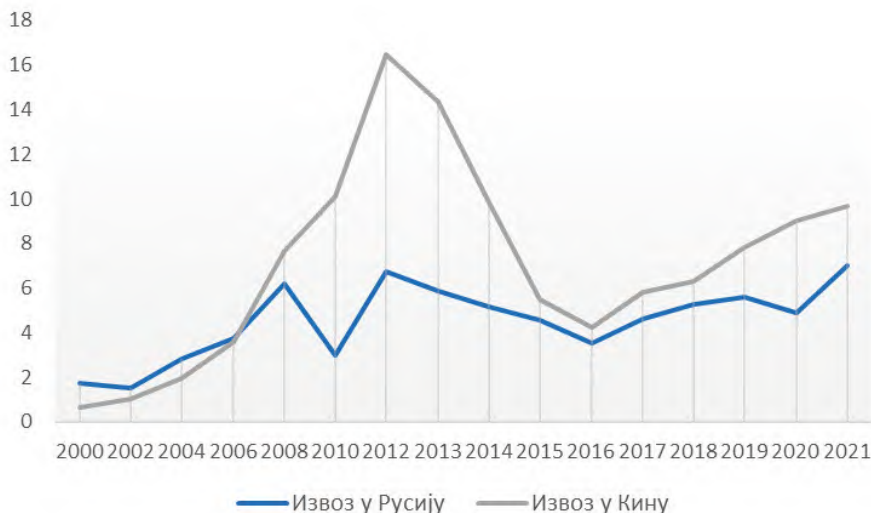
Позитиван утицај кинеских СДИ на додатни прилив укупних СДИ се, дакле, највероватније односи на подршку додатним инвестицијама из Русије, имајући у виду да су кинески инфраструктурни пројекти олакшали руским компанијама интензивирање активности у Казахстану.

2.3.3. Најважнија обележја и могућности за унапређење трговине Казахстана и Кине

У погледу укупне трговине Кина је претекла Русију као највећи извозни партнер Казахстана још 2006, а већ 2010. године извоз у Кину је био три пута већи од извоза у Русију. Тако велики извоз није се

поновио у наредним годинама, али је Кина остала главно извозно тржиште (графикон 19).

Графикон 19. ИЗВОЗ КАЗАХСТАНА У РУСИЈУ И КИНУ 2000–2021
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према UN Comtrade, 2022.

Међутим, од укупног извоза Казахстана у Кину трећину чини нафта, трећину руде бабра и прерађен бакар и преко 20% остале руде (гвожђа, цинка итд.).¹⁹⁵ У погледу увоза односи су другачији. Иако је удео Кине у увозу Казахстана значајан и такође мултипликован за неколико година (од симболичног увоза 2000, на осам милијарди у 2021. години)¹⁹⁶, Кина није најважнији увозни партнер. Увоз из Русије, који углавном стагнира на 15–17 милијарди долара, двоструко је већи од увоза из Кине. Русија је остала главни увозни партнер са 41% укупног увоза Казахстана.

¹⁹⁵ [ITC] International Trade Center. 2023. <https://www.trademap.org/>

¹⁹⁶ [ITC] International Trade Center. 2023. <https://www.trademap.org/> <https://www.trademap.org/>.

Упркос великом значају Казахстана за Кину, као важне географске локације за трасе *Новог пута свиле*, као и богатство енергентима којима снабдева Кину, у области трговине Кина није значајно допринела унапређењу извоза ове привреде. Најважнији извозни производи су нафта, руде бакра, гвожђа, цинка и бакар у примарној фази прераде. Казахстан, слично другим централноазијским републикама, има значајну производњу и извоз специфичних производа за ову географску локацију, који нису нашли пласман на кинеском тржишту. То су: пшеница, јечам, соја, сребро, злато, накит и други предмети од племенитих метала, памук и памучни производи. Међу њима се злато, сребро, накит и соја не извозе у Кину ни у најмањим количинама, памучна предива имају симболично учешће у извозу, док пшеница, јечам и памук имају мале вредности извоза. Кинеску подршку привреди Казахстана представљао би увоз производа вишег степена обраде, како у категоријама које су већ предмет извоза (руде метала), тако и у онима које имају мали удео у кинеском увозу из ове земље (памучно предиво и виши облици – тканине, одевени предмети).

С обзиром на ограничен асортиман производа Казахстан је велики увозник многих врста добара. Увоз из Кине, очекивано, има велики значај и растуће вредности, али Кина као увозни партнер има нешто мањи значај од Русије (графикон 20).

Графикон 20. Увоз КАЗАХСТАНА ИЗ КИНЕ И РУСИЈЕ, 2003-2021
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: ИТС Trade Map. 2021.

Увоз из Кине достигао је релативно значајне вредности тек 2007 – четири милијарде долара, а максималне вредности биле су 2012. и 2020. године, око осам милијарди долара. Увоз из Русије премашује двоструке вредности, изузев спорадичног смањења. Разлика у врсти роба које увози Казахстан из ове две земље су само енергенти из Русије, док се остале важне групе увозних производа из обе земље односе на машинску и електроиндустрију. Периодично приближавање вредности увоза из Кине и Русије резултат је само ниже цене енергената. Увоз Казахстана из Русије и Кине чини око 65% укупног увоза ове земље. Остали трговински партнери имају минимални удео.

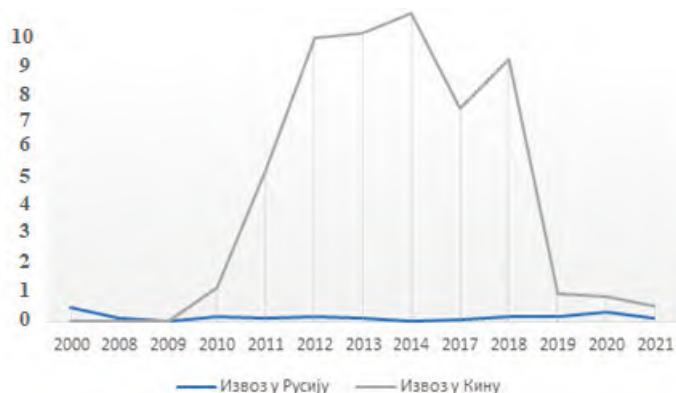
2.4. Туркменистан

Туркменистан је био најсиромашнија земља бившег Совјетског Савеза. Поседује одређене резерве нафте и гаса, док су остали природни ресурси угаљ, магнезијум и сулфати. Улога Туркменистана у совјетској економији била је снабдевање других република сировинама попут природног гаса, нафте и памука.¹⁹⁷ Фокус на ове сировине оставио је неразвијеним остале привредне гране, те је привреда у великој мери зависна од увоза хране и других потрошачких добара. Иако је више од 40% радне снаге запослено у пољопривреди, она не задовољава домаћу потражњу, јер је усмерена на производњу памука. Туркменистан је један од највећих светских извозника памучних влакана и са нафтом и гасом представља читав извозни асортиман.

Почетком 21. века Кина није била важан трговински партнер Туркменистана. Обим њихове трговине био је симболичан. Извоз Туркменистана у Русију полако је опадао током година или је остао на сличном нивоу, док је извоз у Кину нагло порастао после 2010. године. За само годину дана извоз је са 38 милиона долара порастао на 1 милијарду, затим на 4,7 милијарди долара у 2011, око 8 милијарди долара годишње све до 2018. године, када је уследио нагли пад на 700–800 милиона долара годишње (графикон 21).

¹⁹⁷ Stanojević, N. and Jovancai, A. 2015. "Diversification of Serbian Export Markets - Potentials for Export to the Countries of Caspian Basin", *Ekonomске теме*. 53 (2): 298.

Графикон 21. Извоз Туркменистана у Русију и Кину, 2000–2020
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према подацима ИТС, 2022.

Нагли пад извоза може се објаснити ако се детаљније анализира ранија и актуелна извозна структура. Кина је, очекивано, увозила из ове земље готово искључиво нафту, док је мањи део чинио памук. Извоз Туркменистана у Кину вишеструко се повећао од изградње гасовода, којим се туркменистански гас транспортује у Кину преко Узбекистана и Казахстана, што је један од најважнијих енергетских споразума између Централне Азије и Кине. Изграђен је улагањем исте компаније која је градила нафтовод у Казахстану – CNPC. Дужина линија А, Б и Ц је око 1.833 km, од чега 188 km у Туркменистану и 530 km у Узбекистану. Првобитно се очекивало да ће бити завршен 2020. године, али тренутно није одређен датум завршетка.

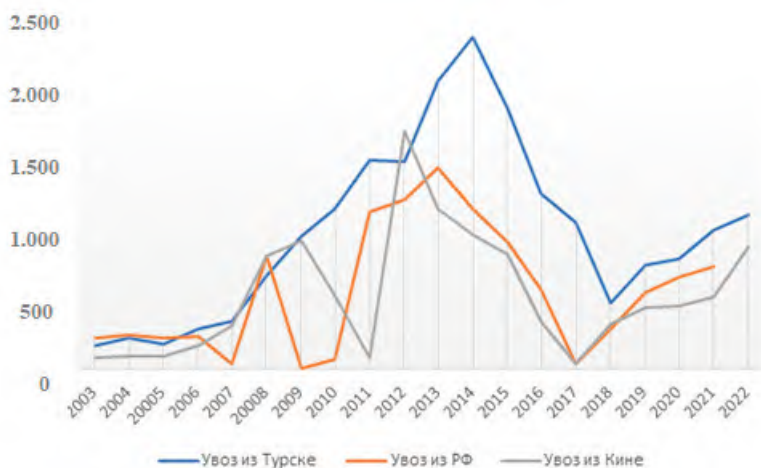
Укупни пад извоза у Кину искључиво је резултат пада извоза гаса Туркменистана. Како показују статистички подаци,¹⁹⁸ после 2018. године Туркменистан је повећао извоз гаса само у Узбекистан, али је укупна вредност извоза четвороструко мања у периоду 2019–2021. него у претходном периоду. С обзиром на то да нема других индикатора (хаварија, ратова и сл.), може се претпоставити да је ова појава у склопу глобалног пада тражње, а посебно из Кине, током пандемије ковида 19. У том случају може се претпоставити да ће овај трговински ток у будућности наставити да функционише као и раније.

¹⁹⁸ [ИТС] International Trade Center. 2023 <https://www.trademap.org/>

Пре ове кинеске инвестиције, због недостатка друге извозне инфраструктуре, скоро сав гас из Туркменистана годинама се извозио преко руске (*Гаспромове*) мреже гасовода. Русија није имала интереса да улаже у енергетску инфраструктуру Туркменистана, с обзиром на то да је *Гаспром* зарађивао велике посредничке профите само периодичним обнављањем постојеће инфраструктуре.¹⁹⁹

У погледу увоза показатељи су знатно различити него у другим централноазијским републикама. Главни увозни партнер нису ни Кина, ни Русија, него Турска (графикон 22), а увоз из Турске односи се на робу широке потрошње, коју већина земаља региона увози из Кине. Ово је резултат посебних културних и историјских веза са овом земљом.

Графикон 22. НАЈВАЖНИЈИ УВОЗНИ ПАРТНЕРИ ТУРКМЕНИСТАНА, 2003–2022 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према подацима ИТС, 2022.

Кина није имала наслеђене пројекте и послове, па је приступ овој земљи и њеној привреди градила од почетка, у складу са обостраним интересима. Проблем који је изванредно познат по завршетку гасовода јесте превелика зависност све четири централноазијске земље (Туркменистан, Узбекистан, Киргизија и Таџикистан) од кинеског

¹⁹⁹ Stanojević N. 2014. *Rusija u svetskoj privredi*. Megatrend univerzitet, Beograd.

тржишта, а посебно Туркменистана, на чијој територији се налази извор (остале три земље имају приходе само од транзита). „Постојећа инфраструктура за снабдевање гасом је већ претворила Пекинг у готово јединог купца за извоз туркменског гаса. Када буде у потпуности оперативна, линија Д ће удвостручити тренутне обавезе Туркменистана за испоруку гаса Кини, са садашњих 40 милијарди на 65–70 милијарди кубних метара годишње”.²⁰⁰

Поред великих инвестиција, које су Кини обезбедиле приступ енергентима, Кина је Туркменистану обезбедила велике и веома повољне кредите. Туркменистан је 2009. године добио почетни зајам од три милијарде долара од Кинеске развојне банке за развој гасног поља Галкиниш (такође познато као Јужни Јолотан-Осман), а две године касније добио је додатну траншу од 4,1 милијарде долара. Нове технике и мере повећале су дневни просечан капацитет по бушотини са 300.000 кубних метара на 650.000 кубних метара.²⁰¹

Од 2010. године Туркменистан је имао бржи раст него друге бивше совјетске републике, а привредни раст повећао је извозне потенцијале земље. Кинеске инвестиције у Туркменистан од око 15 милијарди долара (табеле 4 и 5 збирно) вероватно су биле главни извор високих стопа раста Туркменистана, која је у 2010. години премашила 9%, у 2012. чак 14% и до 2015. године остала на нивоу већем од 10%. Стога је разумљиво да је Туркменистан снажно увучен у кинеску сферу утицаја.

2.5. Узбекистан

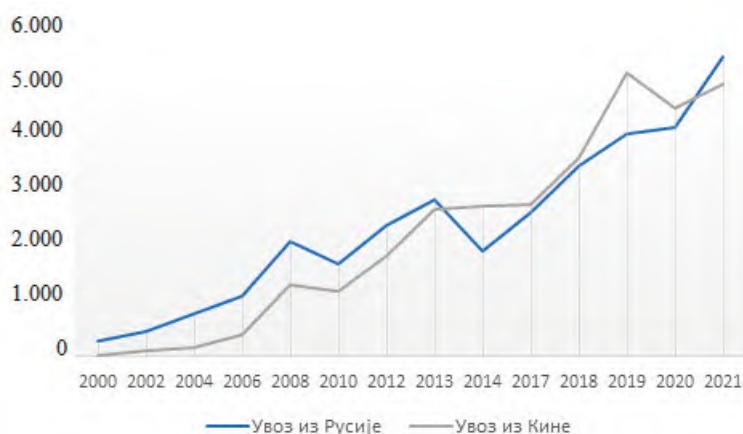
Слично другим државама постсовјетског простора, Русија је дуго после распада остала главни економски партнер Узбекистана – до 2010. године са око 30% укупне спољнотрговинске размене. Предмет размене дефинисан је специјализацијом производње у оквиру СССР-а, тако да је Русија остала најважнији снабдевач Узбекистана машинама, машинском опремом, теретним возилима и металним производима,

²⁰⁰ Aminjonov, F. and Dovgalyuk, O. “Central Asia-China Gas Pipeline (Line D)”. The Peoples Map of Global China. <https://thepeoplesmap.net/project/central-asia-china-gas-pipeline-line-d/>

²⁰¹ Sands, G. 2017. “China Striving to Boost Energy Imports from Turkmenistan”, *Eurasianet*, November 24. <https://eurasianet.org/china-striving-to-boost-energy-imports-from-turkmenistan>

чија производња у Узбекистану никада није успостављена. Током година ситуација се постепено мењала у корист Кине као трговинског партнера. Кина је постепено заменила Русију као добављача управо наведеним производима машинске индустрије и метала. У новијем периоду (2017–2021) увоз производа машинске индустрије из Русије износи 300–400 милиона долара, док се увоз из Кине креће у распону од 1,4 до 2 милијарде долара. Ипак, укупан увоз Узбекистана из Кине и Русије је готово једнак, 4–5 милијарди долара (графикон 23), јер је остао увоз гвожђа, челика, дрва и нафте, што су производи које Кина такође увози.

Графикон 23. Увоз Узбекистана из Русије и Кине, 2000-2021
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

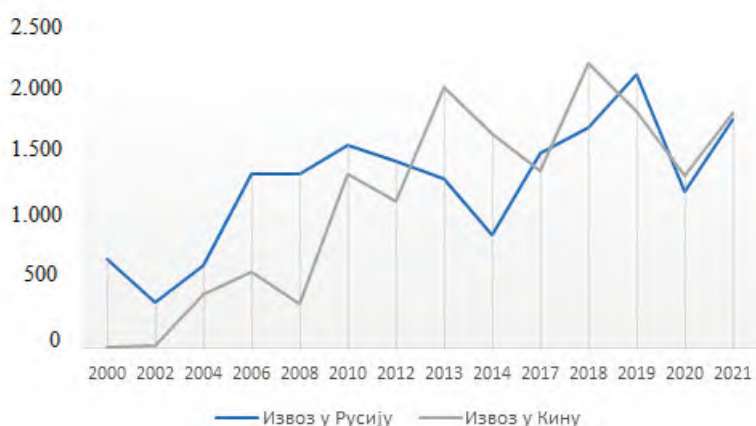
Извор: Аутори, према подацима ИТС, 2022.

У руском увозу из Узбекистана доминирају прехранбени производи, пољопривредне сировине и текстилни производи, што је трговинска веза која је такође утемељена на ранијој совјетској специјализацији производње. Велика промена у извозу био је нагли скок извоза у Кину 2010. године. Извоз Узбекистана у Кину 2000. године износио је само 12 милиона долара, док је извоз у Русију био педесет пута већи – око 663 милиона долара. У 2010. извоз је скоро четворостручен у односу на 2008, а увоз је био три пута већи него у 2008. године. Нагли раст извоза подудара се са растом извоза Туркменистана, па се може претпоставити да је узрок исти – почетак

рада (у децембру 2009) гасовода из Туркменистана, који се простире до Кине преко Узбекистана и Казахстана (слика 5). То потврђују и статистички подаци о структури извоза, који показују да преко 60% извоза у Кину чини нафта. Други важан извозни производ је памук, који је раније такође готово у целини био предмет извоза у Русију.

Кина као извозни партнер у случају Узбекистана није значајно премашила Русију, већ је обим извоза у ове две земље углавном уједначен и креће се у распону од 1,7 до 2 милијарде долара (графикон 24).

Графикон 24. Извоз Узбекистана у Русију и Кину, 2000-2021
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према подацима ИТС, 2022.

Поред најважније кинеске инвестиције – гасовода који пролази кроз Узбекистан, односно сектора гаса, Кина је остварила значајне инвестиције у развој хемијске и текстилне индустрије, производњу цемента, као и на изградњу пољопривредне инфраструктуре и водопривреду. Укупне кинеске инвестиције до 2022. године износе око 10 милијарди долара (табела 4 и 5). Кинески кредити углавном су усмерени на пројекте развоја саобраћајне и друге инфраструктуре, уз услов ангажовања кинеских извођача, материјала, опреме и радне снаге.

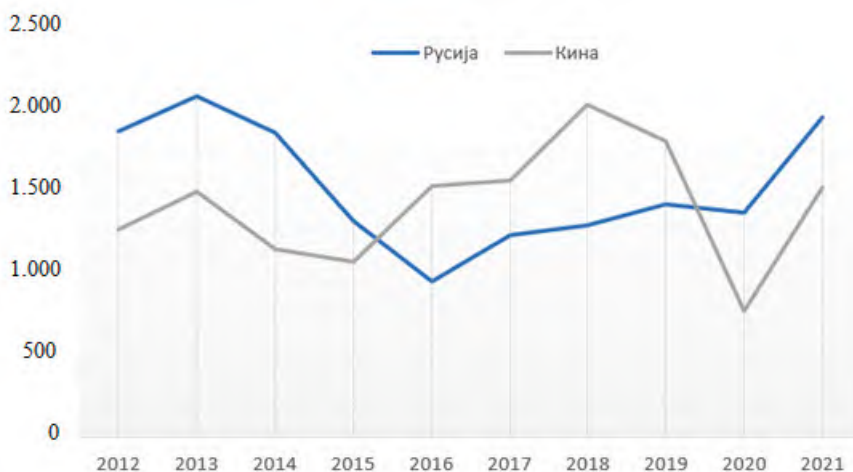
Русија и Узбекистан такође имају велики број заједничких пројеката у виталним економским областима, мада су највеће инвестиције Русије (око 60%) усмерене у нафтни сектор.

2.6. Киргизија

Економија Киргизије је високо зависна од увоза из Русије, Кине, Казахстана и других централноазијских суседа. За разлику од већине земаља у региону, у Киргистану није дошло до спектакуларног повећања извоза у Кину, мада ни Русија није најважнији извозни партнер (то су Велика Британија и Швајцарска, које увозе злато из ове земље). Киргизија заправо нема производе за које би Кина била заинтересована, нема налазишта енергената и не налази се на путу између Кине и земаља које извозе нафту и гас. Укупан увоз Кине из Киргизије износи просечно око 70 милиона долара и односи се на руде племенитих метала и неколико врста прехранбених производа.

Насупрот томе, увоз из Кине је енормно порастао, чак више него у било којој другој земљи Централне Азије и током једне деценије био је четири пута већи од увоза из Русије, од које је Киргизија енергетски зависна (графикон 25). Овде се заправо ради о реекспорту. Један од главних извора прихода ове неразвијене земље долази од извоза кинеских производа у друге земље Централне Азије, па и у Русију.

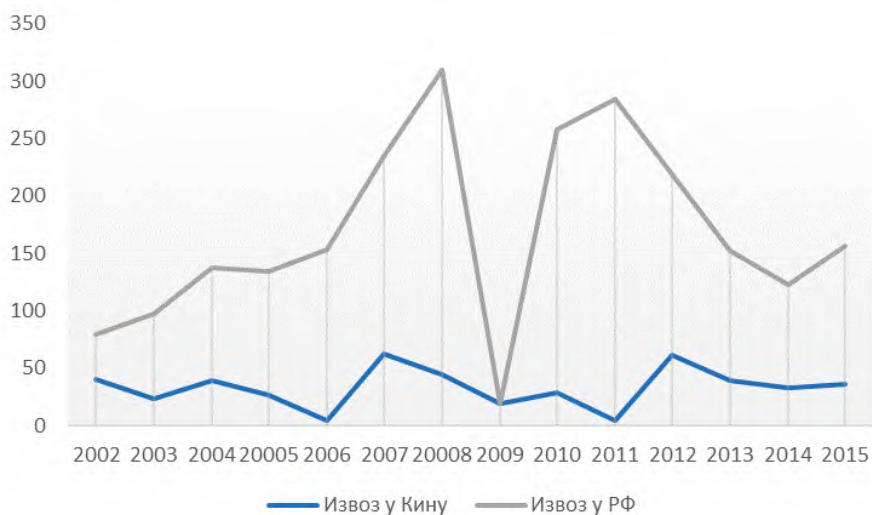
Графикон 25. Увоз Киргизије из Русије и КИНЕ, 2012-2021
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према подацима ИТС, 2022.

Извоз у Кину је веома мали. Генерално читав извоз Киргизије има малу вредност, с обзиром на неразвијену привреду, уз истовремено одсуство енергената, који су значајан извозни производ других земаља региона. Извозни партнери ове земље су Русија, Казахстан, Велика Британија, Швајцарска, Турска, Узбекистан, различитим редоследом у зависности од године, док је Кина тек 7. или извозни партнер. Укупан извоз Киргистана никада није премашио две милијарде долара, док пласман у појединачне земље варира од неколико десетина хиљада до 900 милиона долара.

Графикон 26. Извоз Киргизије у Кину и Русију, 2002-2015
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према подацима ИТС, 2022.

Киргизија извози разноврсну робу, укључујући минерале, текстил, пољопривредне производе и машине. Има значајне минералне ресурсе, а његов рударски сектор има кључну улогу у извозу земље. Кључни извозни минерали укључују злато, које је највреднији минерални ресурс у Киргизији, као и угаљ, антимон и друге руде метале и минерале. Текстилна индустрија је још један важан извозни сектор. Земља производи памучне тканине, плетене одевне предмете и производе од вуне. Ови артикли се извозе у различите земље, посебно

у региону. Пољопривредни сектор такође има изванредан значај. Земља извози пољопривредне производе као што су воће (укључујући јабуке, кајсије и трешње), поврће, орахе, мед и месне прерађевине (укључујући јагњетину и говедину). Киргизија је позната по висококвалитетним органским пољопривредним производима. Машине и опрему, укључујући електричне машине, возила и делове, првенствено извози у суседне земље Централне Азије. Од осталих производа извозе се прерађени прехрамбени производи, укључујући млечне производе и прерађене житарице, али и рукотворине, традиционални текстил и ћилеме, који имају тржишну нишу као извозни производи показујући богато културно наслеђе земље. Извоз у Кину је диверзификован слично укупном извозу.

Иако није од посебног значаја за трговину, нити снабдевање енергентима, Кина није оставила ову земљу изван инфраструктурних пројеката у оквиру иницијативе *Појас и пут*. Одобрена је 2013. године изградња нове пруге од Кине до Киргизије и Узбекистана, при чему је инвестиција у железницу износила око две милијарде долара. Овај пројекат није започет из различитих разлога (углавном лоших односа између Узбекистана и Киргизије), да би 2023. године идеја била обновљена, а нови споразуми потписани између три учеснице. Према плану, пруга би требало да буде „дуга око 523 километра (213 km у Кини, 260 km у Киргизији и 50 km у Узбекистану)“.²⁰² Део у Киргизији, који је далеко најкомплицованији, укључивао би око 90 тунела и стрмих успона и падова.

У септембру 2013. Кина је потписала међувладине споразуме са Узбекистаном, Таџикистаном и Киргизијом о линији Д гасовода из Туркменистана. Ова линија је важна за Киргизију, јер линије А, Б и Ц не пролазе кроз земљу. Линија Д није паралелна са већ оперативним линијама гасовода, већ прати потпуно другачију руту, која заобилази Казахстан. За разлику од друге три линије које заобилазе територије Таџикистана и Киргизије, две најдуже деонице линије Д леже у Таџикистану (410 km) и Киргизији (215 km).²⁰³ Укупна дужина гасовода

²⁰² Piedra, J. and Gupta, P.K. “China-Kyrgyzstan-Uzbekistan railway back to life”, *Asia times*, January 23. <https://asiatimes.com/2023/01/china-kyrgyzstan-uzbekistan-railway-back-to-life/>

²⁰³ Aminjonov, F. and Dovgalyuk, O. 2023. “Central Asia - China Gas Pipeline (Line D).” *The Peoples Map of Global China*. <https://thepeoplesmap.net/project/central-asia-china-gas-pipeline-line-d/>

је 966 km, од чега 840 km унутар централне Азије. Укупна вредност пројекта процењена је на 6,7 милијарди долара.²⁰⁴

Очекује се да ће Киргизија зарађивати 80 милиона долара годишње од транзита туркменског гаса у Кину, али је рок завршетка радова неизвестан. Наиме, 2016. године изградња је обустављена из техничких разлога, а радови су делимично настављени две године касније.

Поред овог пројекта, у септембру 2015. године потписан је заједнички Програм сарадње Киргизије и Кине за период 2015–2025, који укључује значајне инвестиционе и грађевинске пројекте. Такође, неколико кинеских пројеката, превасходно кредита, било је усмерено на развој пољопривреде, набавку пољопривредних машина, трактора и слично.²⁰⁵

2.7. Таџикистан

Таџикистан је једна од најсиромашнијих земаља на свету, са веома ниским степеном самодовољности. Једна од нерешивих препрека је чињеница да је само 7% земље обрадиво, па је земља принуђена да увози храну.

Осим тога у оквиру Совјетског Савеза ова област се специјализовала за производњу сировина за текстилну индустрију, јер је њен најважнији производ био памук. Специјализација у оквиру СССР-а ни у једној совјетској републици није погодовала развоју било којих привредних сектора изван оних предвиђених планом. Ипак, остале републике имале су више компаративних предности, са специјализацијом за неколико група производа, док је Таџикистан, осим памука, све остале потребне производе, укључујући храну, добијао из других република преко дистрибутивних центара централне власти.²⁰⁶ По стицању независности био је принуђен да увози велике количине робе свих врста.

Русија је дуго била главни увозни и извозни партнер, јер су интерни ланци снабдевања наставили да функционишу по инерцији још неколико година. Таџикистански увоз из Кине био је 2000. године

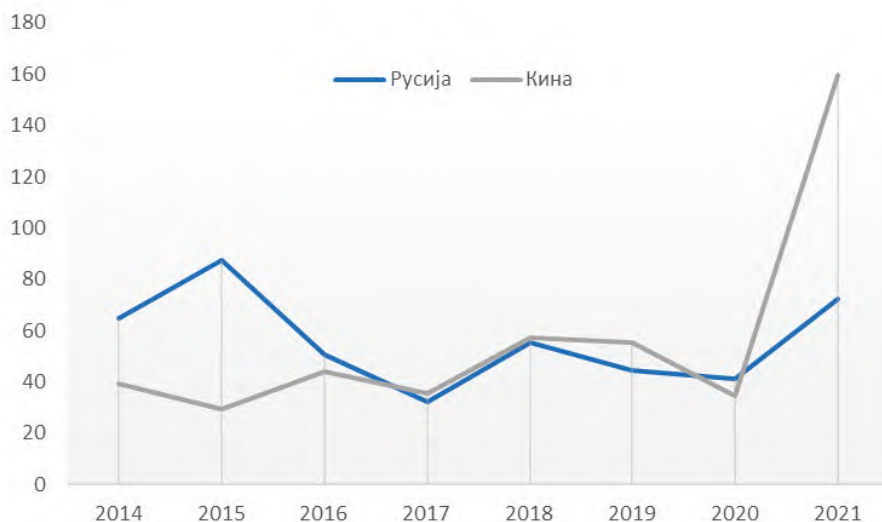
²⁰⁴ *Ibid.*

²⁰⁵ AidData Research Lab at William & Mary's Global Research Institute. <https://china.aiddata.org/>

²⁰⁶ Stanojević N. 2014. *Rusija u svetskoj privredi*. Megatrend univerzitet, Beograd, p. 231.

симболичан почетком, мање од седам милиона долара. Почео је полако да расте 2007, а затим се скоро утростручио 2008. године на 1.500 милиона долара (графикон 27).

Графикон 27. Извоз Таџикистана у Русију и Кину, 2014-2021
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према подацима ИТС, 2022.

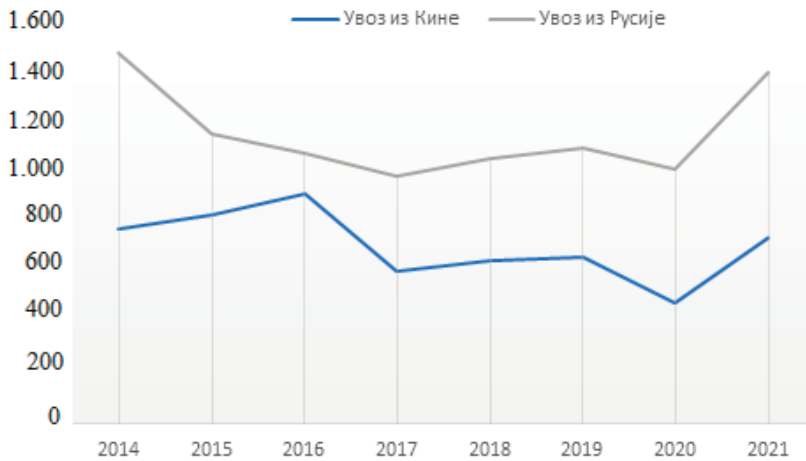
Слично Киргизији, слаба таџикистанска привреда не представља основ за ривалитет између Русије и Кине. Трговина са Таџикистаном је, из угла ових великих привреда, занемарива. Највећи трговински партнери Таџикистана су Турска, која увози алуминијум и памук, Швајцарска – сребро и Казахстан, који увози руде цинка и олова. Ови производи су за Русију били сувише мали за време СССР-а, због чега се експлоатација ових руда није ни развијала пре успостављања самосталне привреде. Извоз сребра у Швајцарску у новије доба је најважнији извор прихода Таџикистана и износи преко 500 милиона долара годишње, што је двоструко више од извоза у Кину и Русију заједно.²⁰⁷ Количине

²⁰⁷ UN COMTRADE databasis

осталих руда које Таџикистан извози су за Русију и Кину сувише мале, те их набављају од већих извозника или имају сопствене ресурсе.

Увоз из Кине никада није достигао вредности увоза из Русије, из које Таџикистан увози енергенте (графикон 28).

Графикон 28. УВОЗ ТАЏИКИСТАНА ИЗ КИНЕ И РУСИЈЕ, 2014-2021
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према подацима ИТС, 2022.

Таџикистан има најзначајније бенефите од сарадње са Кином у области инфраструктурних инвестиција. Са Кином је био интерно повезан путем који је водио до таџикистанско-кинеске границе у планинама Памир. Овај пут се унапређивао са обе стране границе средствима из кинеских фондова.²⁰⁸ Ипак, највеће користи су очекиване од гасовода о коме је било речи у одељку о Киргизији. Кроз Таџикистан, како је споменуто, пролази део гасовода (410 km) који заобилази Казахстан. Пошто је деоница у Таџикистану најдужи и најизазовнији сегмент читавог гасовода, учесници у пројекту одлучили су 2014. године да започну процес изградње линије Д управо одатле.

²⁰⁸ Horak, S. 2014. "Challenges from the East: China". In: *Putin's Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents*, Starr, F. and Cornell, S. (eds.), Central Asia and Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Washington & Stockholm, p. 174.

Провођење гасовода „кроз планински ланац Таџикистана захтева изградњу 42 тунела укупне дужине 64 км”.²⁰⁹ После споменутих прекида, у јануару 2020. године, кинеска компанија која је склопила уговор за копање тунела пријавила је завршетак тек првог тунела.

Најдужи део гасовода заправо пролази кроз Казахстан, али је читав паралелни гасовод преко Киргизије и Таџикистана резултат кинеске стратегије диверсификације увозних праваца енергената. Други вероватан разлог за изградњу алтернативних гасовода из истог извора (Туркменистан) јесте тежња Кине да успостави што боље односе са свим земљама у оквиру *Појаса и пута*, без обзира на директну корист. У свим регионима су мале, неразвијене привреде, зарад стабилности у региону, укључене у инвестиционе пројекте Кине, како би им биле омогућене бар минималне користи у односу на суседе (обично земље богате енергентима). У Централној Азији, као и на Блиском истоку, како ће касније бити описано, ниједна држава није изостављена из енергетских или других инфраструктурних мрежа *Појаса и пута*.

2.8. Централна Азија између Русије и Кине

После неколико деценија заједничког функционисања у СССР-у привреде нових независних република постале су потпуно међузависне, комплементарне и уско испреплетене. Већина централноазијских држава била је специјализована за производњу свега неколико врста робе, док су остали неопходни производи и услуге обезбеђени високоцентрализованом дистрибуцијом. У совјетско време Централна Азија, као и други региони Совјетског Савеза, добијали су огромне инвестиције из Русије у индустрију, енергетику, инфраструктуру и транспорт. Скоро све инвестиције биле су усмерене на повезивање совјетске периферије са Москвом и одржавање раста совјетске економије.

Како распад совјетске привреде није променио структуру или друге важне карактеристике привреда држава чланица, већина њих је била принуђена да остане у неким облицима међусобне економске и безбедносне сарадње и јаке зависности од Руске Федерације.²¹⁰ Данас

²⁰⁹ Aminjonov, F. and Dovgalyuk, O. 2023. “Central Asia – China Gas Pipeline (Line D)”. The Peoples Map of Global China. <https://thepeoplesmap.net/project/central-asia-china-gas-pipeline-line-d/>

²¹⁰ Stanojević, N. 2014. *Rusija u svetskoj privredi*, Megatrend univerzitet, Beograd, str. 229.

је Централна Азија још увек у великој мери зависна од инфраструктуре развијене у совјетско време: све железнице, путеви и цевоводи воде из Русије и у Русију. Савремена Русија, слична совјетској Русији, „користи инвестиције као средство за подршку сопственом расту и повећање моћи у региону“.²¹¹ Одређене земље Централне Азије са вредним природним ресурсима, као што су Туркменистан и Казахстан, још увек остварују велике користи од руских инвестиција.

Ипак, новија руска политика према централноазијским државама „није фокусирана на нови развој и улагања у инфраструктуру; фокусирана је пре на обезбеђивање совјетског наслеђа“,²¹² што обично значи само одржавање постојеће инфраструктуре која повезује ове земље са Русијом. Недостатак нових инвестиција и претерано фокусирање на обнову доминантне позиције у региону отворили су Кини пут да потисне руску позицију у Централној Азији. У свих пет држава централне Азије зависност од кинеских инвестиција постаје очигледнија. *Кинеска национална нафтна корпорација (CNCP)*, највећи кинески произвођач и снабдевач нафте и гаса, као и глобално реномирани извођач радова у инжењерингу, интензивно је укључена у изградњу или реконструкцију путева широм Централне Азије. То је резултирало великом преоријентацијом транспортног тока са севера на исток.²¹³

Велике кинеске инвестиције постепено апсорбују економије ових земаља у своју сферу утицаја, истовремено смањујући њихову зависност од Русије. Утицај Русије и совјетско наслеђе опадају у неким областима (посебно економским) и дају простор централноазијским државама за ширење инфраструктуре и развој односа са новим партнерима који су укључени у региону. На дуге стазе Кина ће вероватно заменити Русију као доминантну силу у енергетском сектору Централне Азије.²¹⁴ У неким земљама Централне Азије Русија

²¹¹ Tarnea, A. 2013. "Jamming competing traffic: The Russian Approach to the New Silk Road". In: *Influences and Opportunities on the New Silk Road: from the Caspian via the Black Sea to the Adriatic*, Inayeh, A. (ed.) A Three Seas Institute publication for Bucharest Forum 2013, p. 33.

²¹² Fedorenko, V. 2013. *The New Silk Road Initiatives in Central Asia*, Rethink Institute, Washington DC, p. 15.

²¹³ Horak, S. 2014. "Challenges from the East: China", In: *Putin's Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents*, Starr, F. and Cornell, S. (eds.) p. 168.

²¹⁴ Eder, T. S. 2014. *China-Russia Relations in Central Asia*, Springer, p. 13.

већ неколико година није ни главни инвеститор, ни најважнији трговински партнер. У другим земљама ова промена догодила се у скороје време, али као што ће подаци показати, руски економски утицај у овом региону је значајно смањен.

Како је приказано у засебним одељцима, у погледу међународне трговине Кина је постепено потискивала Русију као најважнијег трговинског партнера у свим земљама региона. Кина је постала главна дестинација за извоз нафте и гаса за произвођаче енергије у региону (Казахстан, Туркменистан и Узбекистан), а главни увозни партнер за земље које немају енергетско налазиште. Истовремено, релативни значај Русије као трговинског партнера наставља да опада, што ће показати статистички подаци за сваку државу Централне Азије појединачно.

Уз све већи утицај Кине као економског партнера, утицај Русије у централноазијским републикама опада. Кина постепено преузима доминантну позицију од Русије, нудећи боље цене у енергетским пословима и повољније зајмове за одговарајућу инфраструктуру. Као што показују трговинске статистике, све земље Централне Азије са енергетским налазиштима извозе у Кину много више него у Русију.

У време када је почео економски продор Кине у централноазијске републике, многи су то видели као покушај измештања Русије из региона, баш када је Русија покушавала да реализује сопствени интеграциони пројекат – Евроазијску економску унију. Још је Збигњев Бжежински Евроазију назвао великом шаховском таблом на којој ће се одвијати борба за глобални примат, мислећи притом управо на ривалство Русије и Кине. Постојало је широко распрострањено уверење да је само питање времена када ће доћи до сукоба између два пројекта интеграције.²¹⁵ Анализа промене утицаја Русије и Кине у Централној Азији такође делимично упућује на уобичајене теоријске претпоставке о хегемонистичкој транзицији моћи, на ривалство великих сила у борби за утицај у региону.

Међутим, перцепција Централне Азије као шаховске табле била веома поједностављена, јер занемарује улогу регионалних актера у обликовању нових геополитичких пројеката. Улога неких, посебно енергетски богатих земаља у читавој геоекономској и геополитичкој констелацији много је већа од онога што се може закључити из претходних поглавља и онога што је генерално распрострањена

²¹⁵ Eder, T. S. 2014. *China-Russia Relations in Central Asia*, Springer, p. 12.

перцепција. Наиме, централноазијске републике имају различит однос како према Русији и Кини, тако и међусобно. Несугласице између појединих земаља само су споменуте у контексту обустављања инфраструктурних пројеката, с обзиром на превасходно економску тематику књиге, али је важно нагласити да односи између свих актера (Русија, пет централноазијских република и Кина) имају пресудан утицај на много сложенији динамичан процес интеграције Евроазије. Посматрање кинеско-руских односа у овом региону као ривалских, иако има извесно утемељење, скреће пажњу са овог глобално много важнијег процеса. За његово разумевање неопходан је увид у геоекономски одговор Русије на кинеску економску експанзију у њеном непосредном суседству и интересној зони.

2.9. Одговор Русије на јачање кинеског утицаја у региону

Упркос брзом продору Кине у енергетски сектор Централне Азије, чињеници да је претекла Русију као трговинског партнера ових република, главни геоекономски процеси на овом простору могу се окарактерисати као интегративни. Чак и конфликти између централноазијских република се ублажавају, а не продубљују деловањем обе велике силе, посебно Кине. Русија не само да се није противила продору Кине у Централну Азију, већ је руски председник Владимир Путин 2015. године одобрио прикључивање Русије иницијативи *Појас и пут*. Тиме је Русија показала да прихвата нову снажну економску улогу Кине у региону, док је Кина заузврат Русији омогућила додатне економске бенефите у оквиру ове иницијативе.²¹⁶

Кина је уложила значајан напор да Русију третира као важног актера иницијативе *Појас и пут*, уместо као конкурента, како би смањила отпор Русије и спречила њено противљење пројектима у Централној Азији. Неке од најважнијих специјалних предности које је Русија као регионална сила остварила укључивањем у иницијативу *Појас и пут* су:

1. привилегован статус у АИИБ – Русија је добила двоструки удео у гласању и у руководећим позицијама као представник из Азије и истовремено као представник из Европе; Руска Федерација је трећи највећи акционар у АИИБ-у, а поред тога основ за реализацију

²¹⁶ Pieper, M. 2022. *The Making of Eurasia - Competition and Cooperation between China's Belt and Road Initiative and Russia*, I.B. TAURIS, Great Britain.

инвестиционих пројеката није само АИИБ, као институција успостављена од Кине у оквиру иницијативе, већ и посебан Руско-кинески инвестициони фонд;

2. уважавање главног руског интеграционог пројекта Евроазијске економске уније (ЕЕУ) Кине.

Овај други сегмент посебних односа које је Русија успоставила са Кином у оквиру иницијативе *Појас и пут*, а који се односи на читав регион Централне Азије, није само од посебног значаја за обе силе већ на изванредан начин за читав свет, као модел конструктивне сарадње са Кином не само на билатералном већ на нивоу региона. Начин на који су Кина и Русија разумеле однос два интеграциона процеса, Евроазијске економске уније (ЕАЕУ) и иницијативе *Појас и пут*, најбоље изражава јавна изјава руског председника о циљевима и правцима сарадње.

Проширујемо сарадњу са Народном Републиком Кином у интересу стварања заједничког економског простора. Овог маја потписали смо заједничку изјаву о комбиновању развоја Евроазијске економске уније и Економског појаса пута свиле. У суштини, реч је о новим приступима сарадњи између Евроазијске економске уније и Кине, о проширењу сарадње и реализацији великих заједничких инфраструктурних пројеката, о поједностављењу трговине, јачању сарадње кроз различите финансијске инструменте (В. Путин, 2015).

Русија се у односима са Кином „поставила као права евроазијска сила”.²¹⁷ Председници Русије, Казахстана, Белорусије и Јерменије дали су мандат ЕАЕУ да започне преговоре о трговинском и инвестиционом споразуму са Кином. То је поставило основу за јачање поверења и успостављање неке врсте стратешког партнерства. Кинески планови у Централној Азији не ометају планове Русије за даљу формализовану интеграцију региона кроз организације као што су Евроазијска економска унија и Царинска унија. Кина покушава да прошири иницијативу *Појас и пут* интеграцијом са Русијом и ЕАЕУ, уместо да се такмичи са њима.

Ово је најпре демонстрирано изградњом инфраструктурних пројеката који повезују иницијативу *Појас и пут* са чланицама ЕАЕУ које нису од посебног значаја за Кину (анализирано на примеру

²¹⁷ Gabuev, A. 2015. "Eurasian Silk Road Union: Towards a Russia-China Consensus?" *The Diplomat*, June 05, 2015 – <http://thediplomat.com/2015/06/eurasian-silk-road-union-towards-a-russia-china-consensus/>

Таџикистана и Киргизије). Ексим банка Кине и Внешнекономбанк потписале су 1. новембра 2017. године оквирни споразум за суфинансирану кредитну линију од три милијарде долара.²¹⁸ Кредитна линија се користи за развој инфраструктуре и технологије за активности интеграције у ЕАЕУ и пројекте иницијативе *Појас и пут*. Споразум је потписан током 22. састанка премијера Русије и Кине. У октобру 2019. године ступио је на снагу Споразум о трговинској и економској сарадњи између ЕАЕУ и Кине, чији је циљ да допринесе свеобухватном развоју регионалне економске интеграције Евроазије. Притом интеграција Евроазије није политичка фраза, већ подразумева конкретну иницијативу *Великог евроазијског партнерства* коју је изнео председник Русије Владимир Путин, чији је ЕАЕУ само економски сегмент. У ову иницијативу је као циљ унето промовисање паралелног и координисаног развоја Великог евроазијског партнерства са иницијативом *Појас и пут*. До 2023. године *Појас и пут* и ЕАЕУ су високо координисане, Русија и Кина активно спроводе Споразум из 2019. године, а украјинска криза знатно доприноси интензивнијем усаглашавању валутних аспеката трговине између ова два пројекта.

Изван наведених предности који су израз добре воље и сарадње две силе, сама Русија се (ван повезивања преко централноазијских република) не може сматрати важним учесником у иницијативи *Појас и пут*. Нису ни кинеске инвестиције наглашено веће него у друге земље, заправо пропорционално величини земље и привреде су много мање, нити су активности започете пре других, удаљенијих земаља и региона. У формалном смислу учешће Русије у иницијативи *Појас и пут* прецизирано је тек 2018. године Указом председника Руске Федерације број 204 од 7. маја 2018, који садржи задатке за имплементацију и модернизацију путем пројеката логистичке инфраструктуре на руској територији.²¹⁹ У Русији Кина има више директних инвестиција него грађевинских пројеката. Прецизније, укупне инвестиције износе око 35 милијарди долара, грађевински пројекти око 24 милијарде долара, што је укупно 59 милијарди долара. Од тога је највећи пласман био у сектор енергетике (производња, истраживање, инфраструктура), у који је

²¹⁸ AIDData "Project ID: 67784". <https://china.aiddata.org/projects/67784/>

²¹⁹ Давыденко, Е.В., Колесникова, Т.В. 2018. "Один пояс – один путь как катализатор инвестиционного сотрудничества России и Китая", *Вестник Евразийской науки*, 5, <https://esj.today/PDF/77ECVN518.pdf>

Кина инвестирала више од 32 милијарде долара у периоду 2006–2021. године.²²⁰ Остали сектори у које су пласирана средства су: хемијска индустрија – око пет милијарди долара те пољопривреда и транспорт – са по три милијарде долара.²²¹ Ово нису посебно велике инвестиције имајући у виду да је само у Србију Кина инвестирала 10 милијарди долара.

Неки од најважнијих заједничких пројеката Кине и Русије у оквиру иницијативе *Појас и пут* су:

1. АИИБ је 2019. године одобрила своју прву инвестицију (зајам од 500 милиона долара) Русији за неколико инфраструктурних пројеката;
2. међу инфраструктурним пројектима најамбициознија је изградња руске деонице транспортног коридора Европа – западна Кина, која се реализује већим делом кинеским средствима, а најскупљи део је изградња ауто-пута предвиђеног за велике брзине који повезује Европу и Кину, дужине 8,4 хиљаде километара; према истраживању руских аутора Давиденка и Колесникова²²² имплементација овог пројекта је од суштинског значаја за развој руске привреде, има позитиван утицај на диверсификацију логистичких рута за снабдевање кинеске робе европском тржишту, а такође има значај за повећање обима трговине (која за Русију постаје од све већег значаја од украјинске кризе) и других облика економске сарадње Русије и Кине;
3. заједничка предност Русије и Кине је што део трасе пролази директно кроз Москву, која је једно од највећих потрошачких тржишта кинеских производа.

Русија има и значајне штете од иницијативе *Појас и пут*. Наиме, кинески коридори доводе до неминовног смањења значаја Транссибирске железнице. Нови пут свиле је заправо потпуно онемогућио циљ Русије да Транссибирска железница постане главна копнена веза између тржишта Европе и Азије. Да би смањила штету, Кина је пристала да укључи руску транссибирску железничку мрежу

²²⁰ The China Global Investment Tracker, American Enterprise Institute, 2022. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

²²¹ *Ibid.*

²²² Давыденко, Е.В., Колесникова, Т.В. 2018. “Один пояс – один путь как катализатор инвестиционного сотрудничества России и Китая”, *Вестник Евразийской науки*. 5, <https://esj.today/PDF/77ECVN518.pdf>

у пројекте иницијативе *Појас и пут*.²²³ Од 2018. године централна веза Северног евроазијског коридора је траса која пролази преко Трансибирске железнице и Бајкалско-амурске железнице са 100% искоришћености.²²⁴

Иако билатерални односи у оквиру иницијативе нису спектакуларни, економски и политички односи Кине и Русије су у снажном замаху од две хиљаде десетих година и одвијају се у различитим форматима. Трговина је мултипликована, инфраструктурни енергетски пројекти су гигантски у техничком и финансијском смислу. Један од највреднијих споразума је дугорочни (30 година) гасни уговор вредан 400 милијарди долара за пројекат под називом *Снага Сибира*. Ово је источна рута гасовода Русија – Кина (слика 6). Реализовале су га државне компаније руски *Газпром* и кинески *CNPC (China National Petroleum Corp.)* *Газпром* је започео изградњу прве деонице 2014, док је изградња на кинеској територији почела 2017. године. Гасовод је дуг више од 3.000 km и обезбеђује Кини 38 милијарди кубних метара гаса годишње.²²⁵

Прве испоруке природног гаса из Русије ка северној Кини реализоване су у децембру 2019. године.²²⁶ Овај облик сарадње такође је значајно помогао руској привреди да избегне прве ударе смањених испорука у ЕУ услед украјинске кризе 2022. године. Гасовод Кина – Русија нема довољан капацитет да пренесе комплетну количину гаса која се раније пласирала на европска тржишта, али је омогућио брзо повећање испорука. Већ 21. децембра 2022. пуштена је последња неискоришћена деоница овог гасовода између Ковиктинског и Чајандинског поља, чиме је читава дужина гасовода *Снага Сибира* пуштена у рад.²²⁷

²²³ Stanojević, N. 2016. "The New Silk Road and Russian Interests in Central Asia", *The Review of International Affairs*, 1161(67): 142-161.

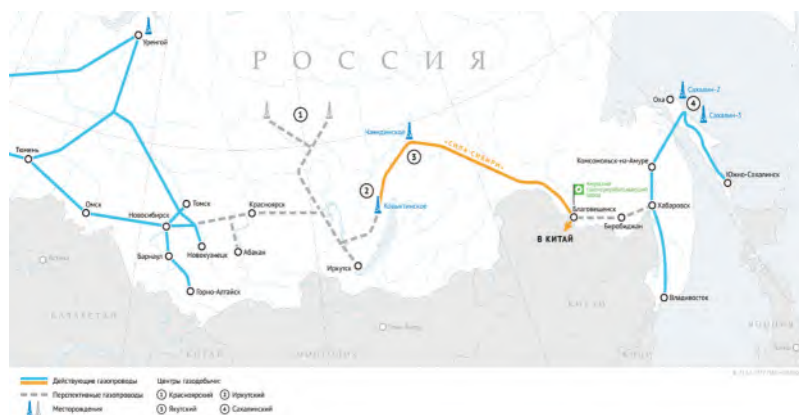
²²⁴ Hongzhou, Z. 2015. *Building the Silk Road Economic Belt - Problems and Priorities in Central Asia*, Nanyang Technological University, Singapore, p.11.

²²⁵ Gazprom. "Power of Siberia". <https://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia/>

²²⁶ *Ibid.*

²²⁷ *Ibid.*

Слика 6. ГАСОВОД СИБАГА СИБИРА

Извор: Газпром. Сила Сибири. <https://www.gazprom.ru/projects/power-of-siberia/>

Поред снабдевања енергентима и инфраструктурним пројектима од обостраног је виталног утицаја, у току су преговори Кине и Русије о успостављању Зоне слободне трговине, што ће отворити нове пословне могућности за обе земље.

Политички, војни и културни аспекти „руског простора“ из угла Русије нису угрожени кинеском експанзијом. Иако су, према овом истраживању, економске предности Кине у Централној Азији остварене на рачун Русије, Русија се није супротстављала, што је последица не само недостатка политичке воље већ и одсуства механизма за спречавање кинеског продора. Русија је усвојила најрационалнију политику према Кини у датим околностима, која се односи на остваривање економских циљева и чување Кине као најмоћнијег савезника у међународним односима. Упркос економској конкуренцији у региону Централне Азије, Кина и Русија пажљиво бирају стратегије и настављају да граде снажне односе, засноване на међусобном поштовању и компромису.

Пристанак Русије на доминантну позицију Кине у Централној Азији има сложене узроке и указује на пажљиво одабрану стратегију обе земље. Прво, након делимичне изолације Русије од ЕУ због анексије Крима 2014. године, Кина је остала главна руска економска и политичка алтернатива. Русија се од почетка 21. века, када је почела да се уздиже као економска и политичка сила, налази у неповољној геополитичкој позицији. Од почетка кризе у односима Русије са ЕУ 2014. Кина је постала њен најпоузданији партнер у сваком погледу.

Друго, чак и без санкција Европске уније Кина и Русија су свесне много већег приоритета заједничких циљева уместо тензија око доминације у Централној Азији. Ради се о стратешком партнерству у оквиру БРИКС-а и глобалним циљевима подизања БРИКС-а на позицију глобално важног субјекта и чувања региона Евроазије ван домашаја трећих страна. Омасовљавање незападних интеграционих процеса као што су БРИКС и ШОС (у којима су Кина и Русија кључни актери) један је од главних процеса формализације и институционализације мултиполарног глобалног поретка, који се интензивирају од украјинске кризе 2022. године.

Један од облика интензивне економске сарадње који је успостављен на почетку повезивања Кине и Русије у оквиру БРИКС-а, касније се, током рата у Украјини 2022–2023, показао од пресудног значаја за обе привреде. Наиме, на самиту БРИКС-а 2012. потписан је меморандум између чланица којим се развојној банци БРИКС-а омогућава да одобрава кредите у националним валутама, као и да се националне валуте могу користити у трговини између чланица. Овакви аранжмани су врло брзо подстакли трговину између земаља чланица БРИКС-а, те довеле до јачања њихових валута повећањем удела у међународним финансијским трансакцијама.²²⁸ Иако до 2023. године трговина у овим валутама није чинила значајан део укупне трговине, само успостављање независног система плаћања имало је пресудан значај за руску привреду, која је од 2022. године изложена снажним економским санкцијама ЕУ и САД, које укључују немогућност коришћења система међународног плаћања SWIFT. Руска алтернатива је СФПС, који омогућава пренос података и плаћања између Русије и страних кредитних организација. Настао је још 2014, а почео је да се активно шири непосредно након искључивања највећих руских кредитних организација из међународног платног система 2022. године. Кина је такође 2015. креирала CIPS (*China's Cross-Border Interbank Payments System*), односно Кинески прекогранични међубанкарски систем плаћања у јуанима. Обе земље су после увођења санкција РФ 2014. године имале у виду могућност проширења ових санкција на систем плаћања и стварањем независних система омогућиле су међусобну трговину, која је од кључног значаја за обе земље.

²²⁸ Milenković, N. and Spalović, K. 2013. „Intenziviranje rusko-kineske saradnje i transformacija međunarodnog monetarnog sistema”, *Економски погледи*, 15(2): 41.

3. Иницијатива Појас и пут у Јужној Азији

Јужна Азија данас привлачи светску пажњу због политичке и економске динамике. То је један од најбрже растућих економских региона у свету (стопа раста 6% годишње), за који се очекује да ће у будућности имати значајну улогу у светској привреди. Јужну Азију чини девет земаља. Осам земаља су чланице јужноазијског удружења за регионалну сарадњу (*South Asian Association for Regional Cooperation – SAARC*). То су: Индија, Непал, Бутан, Малдиви, Шри Ланка, Бангладеш, Пакистан и Авганистан, при чему су последње две земље граничне између региона Јужне и Југозападне Азије, па се њихова позиција разликује у регионалним поделама. Организација има више спољних посматрача него чланица, девет земаља, укључујући Кину, што указује на широко интересовање за овај регион. Региону припада и Мјанмар (Бурма), која је релативно изолована политички и економски, али са Кином има врло развијене односе и чланица је иницијативе *Појас и пут*. Све земље у региону, осим Индије и Бутана, званично су део пројекта.

За ово истраживање односа Кине и, нарочито, иницијативе *Појас и пут* у Јужној Азији најважније теме су:

1. кинеска стратегија сарадње са земљама овог региона, имајући у виду специфичан однос са Индијом, која је конкурентска сила у региону, уз истовремено велику потребу да се са њом интензивно сарађује, као и посебне карактеристике кинеске дипломатије према суседним регионима;
2. билатерални економски односи са земљама региона у виду трговине и инвестиција, који се састоје само од сумарног прегледа ових показатеља с обзиром на то да постоје три важна истраживачка проблема у односима Кине са Пакистаном, Шри Ланком и Индијом као регионалном силом, а који се анализирају о одвојеним одељцима;
3. ефекти великих инвестиција у коридор на привреду Пакистана – као у случају Казахстана, Пакистан би требало да буде пример позитивних ефеката иницијативе *Појас и пут* на земље домаћине, а неће бити занемарена ни велика пакистанска дуговања према

кинеским компанијама, иако Пакистан није типичан представник земаља у кинеској „дужничкој замци“;

4. анализа инвестиција у Шри Ланки, која привлачи велику пажњу медија, а чија је мала привреда, за разлику од Пакистана, типичан представник свих земаља у ризику од презадужености због кинеских страних директних инвестиција;
5. сложен однос Индије према овој кинеској глобалној иницијативи – упркос огромним кинеским инвестицијама у Индији и њеном учешћу у инвестирању у оквиру пројеката, ова јужноазијска сила противи се ширењу кинеског утицаја у њеној интересној зони и безбедносним изазовима који се јављају.

3.1. Кинеска стратегија за Јужну Азију

Значај Јужне Азије у реализацији кинеских међународних економских циљева и амбиција непрестано се повећава. Фајсал и Кан (Faisal, Khan, 2022) анализирали су читав низ међународних кинеских стратегија које су неизбежно укључивале извесно присуство у региону Јужне Азије. Ови аутори наводе „дипломатију периферије“, што је други назив за дипломатију према суседним земљама, затим „дипломатију великих земаља“, „дипломатију Југ-Југ“, с краја 20. века, потом стратегије *Ићи на запад (Go West)* и *Марш на Запад* после двехилџадитих, као кинеске међународне иницијативе и циљеве у којима се Јужна Азија јављала као природни регион за проширење домета Кине.²²⁹

Кинеска јужноазијска политика вођена је њеном „дипломатијом суседства“, која се заснива на успостављању пријатељских односа са непосредним суседима. Кинеска перцепција и јавно прокламована стратегија односа према суседству садржи одредбе као што су:

- миран суживот;
- регионална безбедност;
- поштовање и међународно признање;
- мир и стабилност;

²²⁹ Faisal, M., and Khan, K. 2022. “China and South Asia: Challenges, Trends and Trajectory”. In: *China in World and Regional Politics. History and Modernity*, Safronova, E. I. (ed). 27: 145-159. DOI: 10.48647/IFES.2022.37.85.022

- економски развој;
- антихегемонизам;
- мултилатерални политички систем;
- хармоничан светски поредак;
- регионализам.²³⁰

Кинеска стратегија суседства променила се од пуког ангажовања до проактивних напора да се обликује регионални поредак. Напори да се овај циљ постигне првенствено су дошли кроз: изградњу институција, регионалну интеграцију путем иницијативе *Појас и пут*, стратешког партнерства и нормативног обавезивања. Управљање новонасталим асиметријама моћи између Кине и њених суседа један је од важнијих задатака политике суседства.

*Када се бавимо суседним земљама и сродним питањима, потребна нам је вишедимензионална перспектива која се протеже изван непосредних граница времена и простора (Си Ђинпинг).*²³¹

Различити аутори издвајају неколико обележја кинеских односа према суседству изван кинеске званичне стратегије. У многим сегментима они се преклапају са кинеском визијом сопствених активности у суседству, али се јављају и специфичнија запажања о овом облику кинеске дипломатије.

- *Продубљивање економских, трговинских и финансијских веза.* Економија је централни стуб кинеске дипломатије са суседством. Споразуми о слободној трговини (ФТА) су централна компонента интензивирања ових односа.²³² Кина не наглашава овај сегмент у дипломатији суседства, јер се он односи на многе земље и регионе. Економска сарадња је независна од суседских односа, док слободну трговину Кина има са великим бројем земаља (са свим најмање развијеним земљама) из свих региона.

²³⁰ Nisar, R.D.N. 2019. "Chinese Perception of Indo-US Nexus: Implications for China in South Asian Region", *RUDN Journal of Political Science*, Vol. 21, No. 2, p. 311-322. DOI: 10.22363/2313-1438-2019-21-2-311-322

²³¹ Xi, J. 2014. *The Governance of China*, Beijing: Foreign Languages Press, p. 326.

²³² Oswald, O.R.S. and Eckhardt, J. 2022. "New champions of preferential trade? Two-level games in China's and India's shifting commercial strategies". *Review of International Political Economy*, pp. 1-24.

- *Посебан однос према регионалним силама суседних региона.* Кина већ дуго улаже значајне напоре за побољшање својих односа са великим суседима – Русијом, Јапаном и Индијом. Сва три ова билатерална односа представљају за Кину „везу између њене дипломатије суседства и другог централног принципа њене спољне политике – дипломатија великих сила”.²³³
- *Посредовање и преговарање.* У склопу концепта дипломатије према суседству Кина је преузела већу улогу у дипломатским преговарачким процесима. По речима заменика министра спољних послова Ле Јученга, Кина је „активно промовисала политичко решавање проблема жаришта”.²³⁴ Пекинг жели да се постави као независни посредник, као кредибилни партнер којима има дипломатске капацитете за превазилажење конфликта у суседству. Како ће у наставку бити описано, Кина ову улогу успешно спроводи и у несуседним регионима, као што је Блиски исток. У Јужној Азији, за неколико важних међународних тензија и сукоба, конкретно Мјанмар и Авганистан, Кина има ангазоване специјалне изасланике У другом суседству има изасланике и значајан утицај у Северној Кореји.
- *Изградња и ангажовање у мултилатералним институцијама.* Мултилатералне институције имају важну улогу у суседској дипломатији (за које Пекинг инсистира да нису савези, како је наведено у првом делу). То су иницијатива *Појас и пут*, BRICS, SCO и неколико азијских институција, као што су ВОАО форум, Конференција о дијалогу азијских цивилизација итд.²³⁵ Фокусирање на мултилатералне институције омогућава Кини да унапреди своју репутацију регионалног лидера способног да решава проблеме и одржава кооперативне приступе заједничким изазовима. Амерички аутори ово интерпретирају у негативној

²³³ Stokes, J. 2020. “China’s Periphery Diplomacy: Implications for Peace and Security in Asia”, United States Institute of Peace, Special Report No. 467.

²³⁴ [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs PRC. 2019. “China’s Foreign Policy in a Fast Changing World: Mission and Responsibility”, speech by Le Yucheng, July 8. www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/t1679454.shtml

²³⁵ Vu, V.H., Soong, J.J. and Nguyen, K.N. 2022. “The Political Economy of China’s Rising Role in the Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC): Strategies and Instruments of the Chinese Way”. *The Chinese Economy*, 55(4): 255-267.

конотацији, као начин да Кина ефикасније утиче на процесе и важне субјекте суседних земаља како би њихово деловање ускладила са кинеским преференцијама.²³⁶

Кроз ове и друге иницијативе Кина је настојала да балансира у односима са мањим земљама региона и конкурентским односима са Индијом, чији је политички и економски утицај у региону пресудан. Истовремено је однос са регионом усклађивала са САД, које имају своје безбедносне аранжмане у региону (Авганистан, Пакистан).

За Кину је Јужна Азија у целини била идеална прва дестинација, најпре због географског положаја у најближем суседству (граничи се са пет земаља региона) и на некадашњим трасама античког *Пута свиле*. Једнако важни разлози су карактеристике које ове земље генерално чине атрактивним за страни капитал: велика популација, релативно брз економски раст и развој. Оно што је додатно атрактивно за кинеску иницијативу *Појас и пут* су слаба интрарегионална повезаност и недовољна инфраструктура, услед чега је регион веома слабо повезан за остатком света, што представља кочницу даљем расту. Зато су, када је Кина изразила интересовање за изградњу лука, путева и железнице, јужноазијске земље имале брз позитиван одговор и постале прве чланице иницијативе *Појас и пут*. Године 2013, када је кинески премијер Ли Кеђијанг обавио своју прву међународну посету, изабрао је јужну Азију да промовише два економска коридора: Кинеско-пакистански економски коридор (СПЕС) и коридор Бангладеш – Кина – Индија – Мјанмар (BCIM).

3.2. Економски односи Кине са земљама Јужне Азије – сумарни преглед

Кина је остварила значајне успехе у побољшању свог стратешког положаја у Јужној Азији унапређењем односа са мањим државама које су раније, због географских и културних веза, имале блиске односе са Индијом. Шири политичку и економску сарадњу са мањим јужноазијским државама, које имају релативно младу популацију и велике потенцијале за економски раст. Активно је ангажована у организацијама економске сарадње у Јужној Азији. На пример, Кина

²³⁶ Stokes, J. 2020. "China's Periphery Diplomacy: Implications for Peace and Security in Asia", United States Institute of Peace, Special Report No. 467.

је партнер у дијалогу Јужноазијске асоцијације за регионалну сарадњу (*South Asian Association for Regional Cooperation – SAARC*) и учествовала је у иницијативама за промовисање регионалне економске интеграције и сарадње. Поред тога, сарађује са појединачним земљама и регионалним групама, као што је Иницијатива за мултисекторску техничку и економску сарадњу Бенгалског залива (*Bay of Bengal Initiative for Multi-Sectoral Technical and Economic Cooperation – BIMSTEC*), како би унапредила трговинске и економске везе.

Кина је од 2013. године непрестано повећавала политички и економски ангажман у региону кроз пројекте у оквиру иницијативе *Појас и пут*. Четири различите иницијативе у Јужној Азији укључују: *економски коридор Кина – Пакистан*, *економски коридор Бангладеша, Кине, Индије и Мјанмара*, *Трансхималајски економски коридор* и билатералну сарадњу са Бангладешом, Шри Ланком и Малдивима у оквиру *Поморског пута свиле 21. века*.²³⁷

Слично кинеској општој спољној политици, у Јужној Азији су трговински и инвестициони односи у средишту кинеског ангажовања. У региону Јужне Азије постоје бројни успешни инвестициони пројекти у свим земљама, изузев Бутана. Обим кинеских инвестиција пласираних у ове земље у периоду 2005–2023. године износи око 160 милијарди долара, при чему је више од 40% укупног износа за регион инвестирано у Пакистан (табела 7).

Табела 7. СДИ КИНЕ У ЈУЖНОАЗИЈСКИМ ЗЕМЉАМА, 2005–2023
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Земља/ сектор	Инд.	Пак.	Банг.	Ш. Лан.	Неп.	Мјан.	Малд.	Авг.	Укупно/ по секторима
Укупно	34.925	65.691	30.102	13.945	3.691	10.232	1.234	3.132	162.952
Енергија	16.634	47.142	12.292	1.762	1.462	4.900	/	400	84.592
Транспорт	1.911	12.442	9.211	5.614	1.272	1.700	800	210	33.160

²³⁷ Guo, F., Huang, C. and Woo, X. 2019. "Strategic analysis on the construction of new energy corridor China-Pakistan-Iran-Turkey", *Energy reports*, 5: 828-841.

Земља/ сектор	Инд.	Пак.	Банг.	Ш. Лан.	Неп.	Мјан.	Малд.	Авг.	Укупно/ по секторима
Технологија	2.261	2.734	1.132	250	170	380	/	/	6.927
Некретнине	660	870	2.364	2.314	680	830	/	/	7.718
Метали	3.212	240	2.135	/	/	2.392	/	2.520	10.499
Туризам	1.274	230	/	540	/	/	430	/	2.474
Пољо- привреда	510	270	1.281	1.840	110	/	/	/	4.011

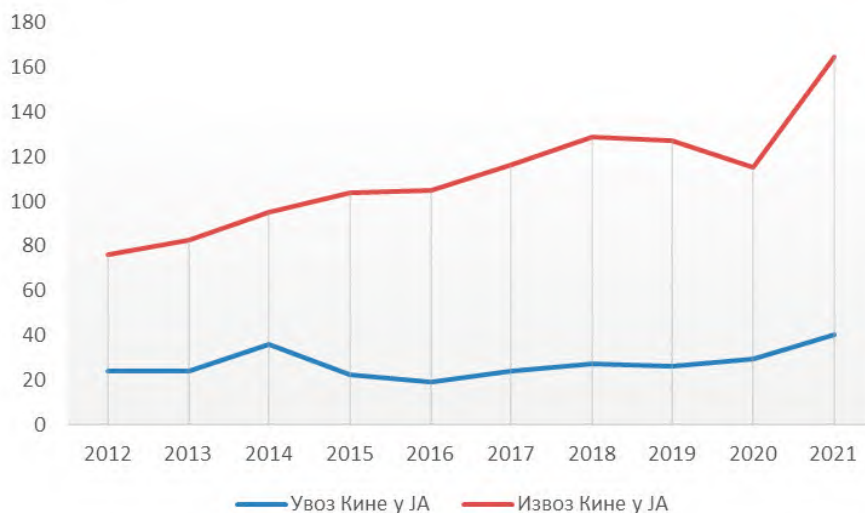
Извор: The China Global Investment Tracker

Највеће инвестиције пласиране су у енергетику земаља Јужне Азије, односно више од половине укупних инвестиција у регион (табела 7). Следе сектори транспорта и индустрије метала, са знатно мањим вредностима. У табели нису приказани сви сектори, јер се односе на појединачне инвестиције у једну или две земље региона, као што су здравство у Индији и финансије у Индији и Бангладешу.

Економски односи Кине са Јужном Азијом нису без изазова. Покренута су питања трговинске неравнотеже, конкуренције локалној индустрији и одрживости дуга. Међутим, укупни тренд одражава продубљивање економског ангажмана између Кине и земаља Јужне Азије, вођено обостраним економским користима и тежњом за регионалном повезаности и развојем.

У погледу трговине Јужна Азија има очекивано висок дефицит са Кином. Увоз Кине из ових земаља 2021. године износио је око 40 милијарди долара, а извоз четири пута више, око 165 милијарди долара (графикон 29).

Графикон 29. ТРГОВИНА КИНЕ СА ЈУЖНОМ АЗИЈОМ, 2013–2021
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: ИТС. Trade map. 2023. www.trademap.org

Мање очекивано је убрзано и континуирано повећање кинеског извоза у регион (изузев 2020. године због пандемије ковида 19), док је увоз из ових земаља у стагнацији (графикон 29). На примеру Централне Азије показани су знатно другачији резултати прикључивања иницијативи *Појас и пут*. Све земље Централне Азије имају континуиран раст извоза у Кину, или је био знатно повећан у периоду од неколико година од почетка сарадње са Кином. Кинески увоз из сваке појединачне земље Јужне Азије пропорционалан је просеку приказаном у графикону 29, односно незнатно осцилира по годинама.

Поред трговине и инвестиција, укључујући зајмове у инфраструктурне пројекте, земље Јужне Азије тесно су повезане са Кином производним ланцима и ланцима снабдевања. Кинески производни сектор има виталну улогу у снабдевању робом и компонентама земаља овог региона. Кинеске компаније поставиле су производне погоне у Јужној Азији, користећи предности нижих трошкова рада у региону и могућности приступа тржишту.

3.3. Економски резултати прикључивања Пакистана иницијативи Појас и пут

Пакистан је деценијама био интересна зона Америке, мада су односи са овом светском силом варирали између сукоба и савеза. Кина дуго није показивала спремност да компромитује овај посебан однос. Након једне деценије пакистанско-америчког савеза, заснованог на заједничкој активности у *Рату против тероризма* који је започео 2001. године, током 2011. године обновљена су ранија непријатељства, а САД су извршиле оружану интервенцију у Пакистану. Пакистан је током и након овог сукоба покушао да ојача везе са Кином како би у њој нашао снажног савезника. Кина се у то време одупирала сваком аранжману који би могао да угрози њене односе са САД и Индијом, која има гранични сукоб са Пакистаном на територији Кашмира.

С временом је, чини се, ова чврста позиција Кине ослабила због великих геостратешких интереса у Пакистану. Специфичне околности и промене у кинеској развојној стратегији довеле су ову јужноазијску земљу у фокус кинеских инвестиција. Географски положај Пакистана даје тој земљи улогу „капије“ ка Блиском истоку.²³⁸

Хиљаде километара нафтовода, од којих је значајан део већ изграђен, у будућности ће водити гас и нафту од Блиског истока, преко територије Пакистана, до Кине. Кина покушава да успостави контролу над овом земљом уз нестабилну безбедност, како би очувала снабдевање енергентима.

Циљ анализе односа Кине и Пакистана је процена економских ефеката придруживања иницијативи *Појас и пут* из угла Пакистана. Ефекти се анализирају у области спољне трговине и кинеских инвестиција на кључне показатеље развоја привреде Пакистана.

Пакистан је одабран за детаљнију анализу ефеката економске сарадње са Кином из неколико разлога. Најпре, то је једна од првих земаља укључених у иницијативу *Појас и пут*, што обезбеђује неопходну временску дистанцу за квантитативно мерење ефеката. Додатни разлог је изузетно висок обим инвестиција у инфраструктуру, који омогућује мерљивост ефеката улагања. Обим инвестиција је несразмеран

²³⁸ Stanojević, N. 2019. "The Impact of Chinese Infrastructure Projects on Development of Host Economies – Empirical evidence from Pakistan economy". *The Review of International Affairs*, 70(1173): 61-76.

величини, степену развоја и значају ове економије у ширем смислу. Наиме, Пакистан је држава са највећим приливом кинеских СДИ не само у региону Јужне Азије већ читавог азијског континента. Како показују подаци из табеле 7, кинеске инвестиције у Пакистану су скоро 66 милијарди долара. Већи прилив кинеских СДИ имају само САД, Велика Британија, Бразил и Аустралија. Пакистан је једина земља у оквиру иницијативе *Појас и пут* која самостално заузима читав коридор – Кинеско-пакистански економски коридор. Иако је читав на територији Пакистана, коридор има велики значај и снажан позитиван утицај на Иран, Авганистан и централноазијске републике, а у будућности може бити од кључног значаја за међусобно повезивање ових региона или земаља региона са Европом. Велики спољни дуг према Кини још један је разлог за анализу привреде ове земље, јер је потенцијални проблем прездужености наведен као један од могућих ефеката великих инфраструктурних аранжмана са Кином.

3.3.1. Трговина

Кина и Пакистан су 2003. године потписале *Споразум о преференцијалној трговини (Preferential Trade Agreement – РТА)* како би се пакистанском извозу обезбедио приступ кинеском тржишту. Односи су додатно унапређени када је кинески премијер Вен Ђиабао 2005. посетио Пакистан и када је потписан *Уговор о пријатељству, сарадњи и добросуседским односима* између две земље. Уследила је посета кинеског председника Ху Ђинтаоа Пакистану 2006. године.²³⁹ Споразум о преференцијалној трговини је потом проширен на *Споразум о слободној трговини (Free trade area – ФТА)* како би се ојачало партнерство. Прва фаза је потписана 2006. године, а до 2015. трговина између две земље износила је 16 милијарди долара.²⁴⁰ Друга фаза Кинеско-пакистанског споразума о слободној трговини покренута је од 1. јануара 2020. године, а њен циљ је да се удео трговине без царине повећа са 35 на 75%.²⁴¹ Поред тога, обе стране од 2020. године примењују смањење пореза од

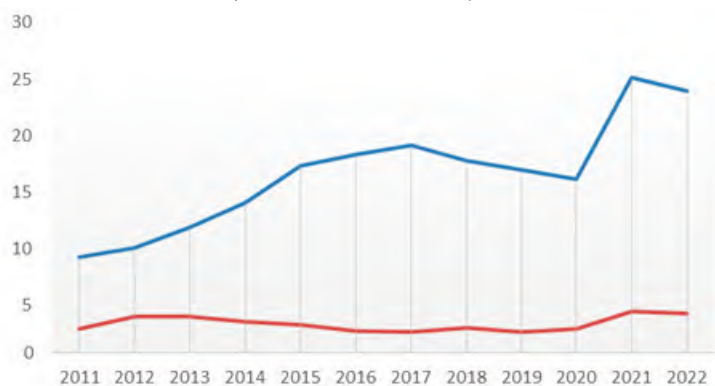
²³⁹ [MOFCOM] Ministry of commerce of PRC. <http://fta.mofcom.gov.cn/topic/enpakistan.shtml>

²⁴⁰ [ITC] International Trade Center. 2023. <https://www.trademap.org/>

²⁴¹ Marwah, R. 2022. "The Dragon's Embrace: the contours of China-Pakistan strategic relations". In: *South Asia and China: Engagement in the Twenty-First Century*. Raju, A. S. (ed.). Routledge, p. 200.

20% на остале производе, који не подлежу бесцаринској трговини, а који чине 5% билатералне трговине.²⁴² Друга фаза ФТА дозвољава пакистанским произвођачима и трговцима да извезу скоро 313 нових производа без царине на кинеско тржиште, чиме се укупан број производа повећао на 1.047.²⁴³ Упркос томе трговински дефицит Пакистана са Кином се даље повећао (графикон 30), што није изненађујуће с обзиром на то да Пакистан, са малом производном базом, нема значајне могућности за проширење извоза у Кину.

Графикон 30. ТРГОВИНА КИНЕ И ПАКИСТАНА, 2011–2022
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: International Trade Center - ИТС. 2023. Trade map. www.trademap.org

Најважнији сегмент трговине са Кином је извоз памука, јер се пакистанска привреда у великој мери ослања на сектор памука и текстила. Памук као пољопривредна култура обезбеђује најзначајније приходе сеоским домаћинствима, док индустрија његове прераде и израде текстила чини скоро половину производне базе земље.²⁴⁴ Извоз

²⁴² *Ibid.*

²⁴³ Afraz, N. and Mukhtar, N. 2019. "China Pakistan Free Trade Agreement Phase 2: A Preliminary Analysis", The Pakistan Business Council and Consortium for Development Policy Research, Pakistan.

²⁴⁴ Cororaton, C. and Orden, D. 2008. "Pakistan's cotton and textile economy", International Food Policy Research Institute, Washington, D.C. DOI: <https://doi.org/10.2499/9780896291676>

памука у Кину у највећој мери односи се на памучна предива, која подразумевају извештан степен обраде и приходе пакистанској индустрији. Памучни текстил, као виши облик прераде, заузима знатно мањи удео. У 2021. години извоз памучног предива у Кину износио је 826 милиона долара, што је у тој години чинило око 65% укупног пакистанског извоза овог производа.²⁴⁵ Остали важни извозни производи су: бакар, пиринач, риба и морски плодови.²⁴⁶

3.3.2. Ефекти кинеских инвестиција на привреду Пакистана

Кинеске инвестиције у Пакистану мултипликују се на годишњем нивоу. Са 320 милиона долара у 2009. години, кинеске СДИ порасле су на 12–19 милијарди долара годишње од 2013, након покретања пројекта *Кинеско-пакистански економски коридор*. Његов циљ је да унапреди економску повезаност између две земље и промовише регионалну интеграцију, а састоји се од различитих пројеката развоја инфраструктуре, укључујући изградњу путева, железница, лука, електрана и посебних економских зона. Коридор се протеже од луке Гвадар у југозападном Пакистану до северозападног кинеског региона Синђанг.

Коридор је у средишту вишеслојног партнерства између две земље и може се анализирати из различитих перспектива.

- *Економски утицај* – Изградња инфраструктурних пројеката, као што су ауто-путеви и железнице, олакшава трговину између две земље и побољшава повезаност са другим регионима. Кини обезбеђује краћи и сигурнији пут до Блиског истока, смањујући трошкове транспорта и време. Пакистан, с друге стране, добија побољшану инфраструктуру, што повећава његове трговинске и инвестиционе изгледе. Развој посебних економских зона у оквиру пројекта привлачи директне стране инвестиције, ствара могућности за запошљавање и промовише индустријализацију у Пакистану.
- *Регионална повезаност* – Коридор повезује Јужну, Централну Азију и Блиски исток. Развој луке Гвадар, дубокоморске луке у пакистанској провинцији Белуџистан, пружа алтернативни трговачки пут за земље Централне Азије без излаза на море, омогућујући им приступ

²⁴⁵ [ITC] International Trade Center. 2023. <https://www.trademap.org/>

²⁴⁶ *Ibid.*

Арапском мору. Ова повезаност може промовисати регионалну трговину и економску интеграцију, од чега користи имају не само Кина и Пакистан већ и друге земље у региону.

- *Енергетска сарадња* – Коридор укључује развој енергетске инфраструктуре, као што су електране на угаљ и обновљиви извори енергије. Ови пројекти имају за циљ решавање енергетског дефицита Пакистана и побољшање његове енергетске сигурности. Изградња електрана помаже у ублажавању несташица електричне енергије, јачању индустријске продуктивности и побољшању животног стандарда становништва.
- *Геополитичке импликације* – Коридор јача стратешко присуство Кине у Индијском океану и њен утицај у Јужној Азији. Развој луке Гвадар обезбеђује Кини потенцијалну поморску базу и стратешко упориште у региону. С друге стране, коридор је довео до заоштравања односа Кине и Индије због територијалних спорова, који су тема посебног одељка о односу Индије према ширењу кинеског утицаја у Јужној Азији.
- *Друштвено-економски изазови* – Постоји забринутост око транспарентности и правичности пројекта, као и потенцијала за деградацију животне средине, што је донедавно често истицано као најважнији проблем кинеских инвестиција у свим регионима света. Додатно, гигантске размере Коридора донеле су извесне социоекономске изазове. Локалне заједнице које бораве дуж коридора суочене су са спорадичним расељавањем и крупним социокултурним променама (не нужно лошим) због изградње инфраструктурних пројеката.

До 2022. године вредност инвестиције порасла је на 62 милијарде долара (мада је уложен износ само трећина овог износа).²⁴⁷ Овај пројекат је серија подпројеката чији је циљ проширење и унапређење пакистанске инфраструктуре. Повезујући регион Синђанг и луку Гвадар овај коридор скраћује пут од Кине до Блиског истока за 12.000 km и отвара пут ка Индијском океану.²⁴⁸

²⁴⁷ Marwah, R. 2022. "The Dragon's Embrace: the contours of China-Pakistan strategic relations". In: *South Asia and China: Engagement in the Twenty-First Century*. Raju, A. S. (ed.). Routledge.

²⁴⁸ Stanojević, N. 2019. "The Impact of Chinese Infrastructure Projects on Development of Host Economies – Empirical evidence from Pakistan economy", *The Review of International Affairs*, 70(1173): 61-76.

Лука Гвадар у Пакистану назива се бисером у „ниски бисера“ (*string of pearls*) коју Кина формира у јужној Азији. Од великог је значаја за кинеску безбедност јер обезбеђује важну базу у Индијском океану. Овај пројекат омогућује не само смањење трошкова услед мање раздаљине већ и проблеме навигације у близини Вијетнама, Индонезије и Индије. Комерцијални значај је једнако велики с обзиром на отворен приступ и близину Персијског залива (Ормушког мореуза).²⁴⁹ Очекује се да ће лука Гвадар постати важно средиште светске трговине и економских активности до 2030. године. Област луке Гвадар, поред транспортног терминала, обухвата ауто-пут, зону слободне трговине, пословни комплекс и Пакистанско-кинески технички институт.²⁵⁰ Поред ових завршених пројеката, у Гвадару је у току реализација још неколико пројеката који су у различитим фазама реализације: аеродром, два постројења за десалинизацију, болница итд.²⁵¹

Постоји још неколико пројеката за које су потписани уговори. Године 2018. потписан је споразум о успостављању прве слободне економске зоне (СЕЗ) као засебног дела економске зоне Рашакаи (РСЕЗ). Очекује се да ће РСЕЗ покривати површину од 778 хектара на територији града Ношера и да ће се развијати у три фазе у периоду од шест година.²⁵² Специјална економска зона Фаисалабад је још једна таква СЕЗ.

Кумулативне инвестиције Кине у Пакистану тако су достигле 66 милијарди долара у 2023. години (табела 8). Ово је најспектакуларнији раст кинеских инвестиција у једној земљи. Скоро све инвестиције се улажу у транспортну инфраструктуру (путничка возила, луке, железнице, аеродром), хидроелектране и телекомуникациону инфраструктуру. Ефекти овако великог прилива инвестиција током више од једне деценије морали би да се покажу као статистички значајни. Преглед сектора са највећим приливом кинеских инвестиција дат је у табели 8.

²⁴⁹ Dar, A., Muhammad, T. and Mehmood, B. 2016. "Is there a relationship between foreign direct investment, human capital, trade openness and economic growth of Pakistan economy?", *Science International*, 28(1). doi.org/10.18485/iipe_echanges.2021.ch20

²⁵⁰ Gwadar Port Authority. <https://gwadarport.gov.pk/>

²⁵¹ CPEC Authority. Gwadar Projects Under CPEC. <https://cpec.gov.pk/gwadar>

²⁵² Marwah, R. 2022. "The Dragon's Embrace: the contours of China-Pakistan strategic relations". In *South Asia and China: Engagement in the Twenty-First Century*. Raju, A. S. (ed.). Routledge. p. 201.

Табела 8. КИНЕСКЕ СДИ у ПАКИСТАНУ, 2005–2022.
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Укупне инвестиције	65.270
Енергија	47.140
од чега:	
Хидроенергија	14.100
Угаљ	11.770
Гас	3.570
Алтернативни облици	1.840
Нафта	240
Транспорт	12.440
од чега:	
Авио-транспорт	380
Железница	100
Путеви	290
Телекомуникације	2.730
Изградња некретнина	870
Комуналне услуге	550
Логистика	520
Пољопривреда	270
Остало	750

Извор: The China Global Investment Tracker.

Поред инфраструктурних пројеката Кина улаже велике напоре да оствари што чвршће везе са пакистанским народом и владама. Основано је четрнаест парова пријатељских провинција и градова и реализоване су бројне активности културног повезивања. Према анкетама из 2014. и 2015. године које наводи Марвах, 78–82% Пакистанаца има про-кинеску оријентацију.²⁵³

Ефекти кинеских инвестиција на пакистанску привреду процењени су квантитативно и доведени у однос са ефектима укупних

²⁵³ *Ibid.*

СДИ у Пакистану. Циљ је да се, уз примену описане методологије, процени да ли су други ефекти кинеских СДИ позитивни и довољно снажни да буду вредни ризика прекомерног задуживања. Претпоставка је, као и у другим важним партнерским земљама Кине, да кинеске СДИ имају другачије и у многим аспектима повољније ефекте од страних директних инвестиција генерално. На примеру Централне Азије анализиран је Казахстан, али се у погледу СДИ у Казахстану и Пакистану постоји велика разлика. Укупне инвестиције у Казахстан у великој мери су пореклом из Руске Федерације, која има велике интересе од заједничких пројеката у Казахстану, од којих је већина преостала из времена када су биле део заједничке државе. С друге стране, СДИ у Пакистан су у већини пореклом из САД и, ређе, из западноевропских земаља, што упућује на то да компаније инвеститори нису државне, нити суседне, дакле нема ширих интереса за развој економских односа изван конкретног посла. Зато се у Пакистану може очекивати већа разлика између ефеката кинеских и укупних инвестиција на пакистанску привреду.

Подаци о обиму укупних страних директних инвестиција у Пакистану преузети су од Државне банке Пакистана. За податке о кинеским СДИ у Пакистану, као у случају других земаља, извор је *China Global Investment Tracker*.²⁵⁴ Период укључен у анализу је 2005–2023, од првог прилива кинеских СДИ у Пакистан, дакле дужи је од званичне најаве и формализације пројекта *Појас и пут* 2013. године. Први разлог је чињеница да је кинеска стратегија улагања у инфраструктуру према Европи усвојена и започета много пре њене имплементације у јасно дефинисан пројекат, а други што статистичка релевантност зависи од дужине временске серије, а 18 година је за то довољно дуг период. Резултати анализе приказани су у табели 9.

²⁵⁴ The China Global Investment Tracker, American Enterprise Institute, 2022. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

Табела 9. ЕФЕКТИ КИНЕСКИХ И УКУПНИХ СДИ НА ПРИВРЕДУ ПАКИСТАНА

	Кинеске СДИ		Укупне СДИ	
	коэффицијент	П-вредност	коэффицијент	П-вредност
БДП	0,704	0,006	-0,274	0,351
БДП по глави становника	0,712	0,007	-0,174	0,059
Незапосленост	- 0,282	0,261	0,382	0,298
Извоз робе	0,345	0,249	-0,482	0,038
Увоз робе	0,529	0,048	-0,184	0,625
Извоз услуга	0,500	0,081	-0,503	0,078
Увоз услуга	0,329	0,242	0,482	0,019
Спољни дуг	0,764	0,213	0,825	0,021
HDI+1	0,031	0,011	0,408	0,067
GCI+1	0,351	0,056	0,603	0,012
СДИ	- 0,203	0,458	-	-

Извор: Прорачун аутора.

Са статистичком поузданошћу од преко 95% може се тврдити да постоји:

- веома снажна директна корелација између кинеских СДИ на БДП-а и БДП-а по глави становника;
- директна корелација између кинеских СДИ на увоз робе.
- директна, мада статистички слаба веза између кинеских СДИ и HDI;
- значајна обрнута корелација између укупних СДИ и извоза пакистанске робе;
- директна и висока корелација између укупних СДИ и спољног дуга Пакистана.

Са нешто нижим, али још увек значајним статистичким поверењем од 90% резултати показују:

- директну корелацију између укупних СДИ и оба индекса развоја;
- директну корелацију између укупних СДИ и пакистанског увоза услуга;
- обрнуту корелацију између укупних СДИ и БДП-а по глави становника;
- обрнуту корелацију између укупних СДИ и пакистанског извоза робе;
- директну корелацију између кинеских СДИ и глобалног индекса конкурентности Пакистана.

Кинеске СДИ имају снажну директну корелацију са привредним растом Пакистана (БДП и БДП по становнику). Насупрот томе, корелација укупних СДИ са пакистанским БДП-ом негативна. Разлог за овакве резултате се може наћи у различитим циљевима инвеститора. Ризично „безбедносно окружење и недостатак инфраструктуре, нису привукли инвестиције у производњу, а инвестициона позиција Пакистана је била (и још увек је) веома ниска. Уобичајени сектор за улагања у несигурном окружењу су финансије и трговина, који омогућавају брзу добит и брзо повлачење. Насупрот томе, улагања у инфраструктуру увек подижу ниво домаће производње”.²⁵⁵

Укупне СДИ такође имају негативну корелацију са пакистанским извозом. Ово није неуобичајено као у случају негативне корелације са БДП-ом. До смањења извоза долази када су инвестиције транснационалних компанија усмерене на тржиште земље домаћина, било да производи или продаје робу за домаће тржиште. Транснационалне компаније тако снижавају трошкове транспорта и избегавају плаћање царине. Ако се ова роба покаже конкурентнијом од домаће робе, дугорочно се смањује домаћа производња, а тиме и извоз ових и сродних производа.

Кинеске инвестиције имају позитивну корелацију (не нужно и позитиван ефекат) са пакистанским увозом. То није резултат раста увоза из Кине, који се није значајно мењао, већ може бити резултат повећане производње која захтева увоз делова и полупроизвода, јачања домаће валуте, или раста животног стандарда, који омогућује већу потрошњу увозних производа.

²⁵⁵ Stanojević, N. 2019. “The Impact of Chinese Infrastructure Projects on Development of Host Economies - Empirical evidence from Pakistan economy”, *The Review of International Affairs*, 70(1173): 61-76.

Презадуженост као резултат кинеских кредита је потенцијални проблем и ризик. Пакистан је једна од најзадуженијих земаља на *Новом путу свиле*, која је већ затражила подршку ММФ-а за отплату дугова. Корелација између кинеских СДИ и пакистанског спољног дуга је заиста висока, са коефицијентом од око 0,76, али је још већа корелација са укупним СДИ (табела 9).

Може се запазити извесна повезаност између позитивне корелације укупних СДИ на индекс хуманог развоја и негативне корелације са БДП-ом по становнику. То може бити „индикатор да је значајан део страних инвестиција пласиран у програме за повећање писмености, популаризацију похађања школе или здравствену заштиту”.²⁵⁶ Кинеске инвестиције такође имају позитивну корелацију са индексом хуманог развоја, иако нису усмерене у ове области, већ је ово сегмент укупне позитивне корелације са пакистанском привредом.

Укупне и кинеске инвестиције имају значајне позитивне ефекте на глобални индекс конкурентности. „Пошто тај индекс укључује инфраструктуру, ефекти улагања кинеских компанија су јасни. Висока позитивна корелација укупних СДИ на овај индекс резултат су инвестирања у унапређење вештина радне снаге, основног образовања, високог образовања, здравства, технолошке спремности, институција. Сви ови тзв. стубови су укључени у GCI индекс и генерално су област интересовања инвеститора са Запада.”²⁵⁷

3.4. „Дужничка замка” Шри Ланке

Шри Ланка је стратешки важна за Кину на глобалном и на регионалном нивоу. Две земље више од хиљаду година имају блиске пријатељске односе и неку врсту партнерства. Кина је у протеклих неколико деценија помагала Шри Ланци кроз инфраструктурну и економску помоћ, дипломатску подршку, чак и војну помоћ (током две и по деценије унутрашњег рата против Тамилских тигрова). Партнерски односи са владом Шри Ланке, политичким партијама и народом одржавали су се без обзира на променљивост међународне ситуације и промену владајућих партија у Шри Ланци. Последњих година, ниво билатералних односа је изузетно повећан и одвија се

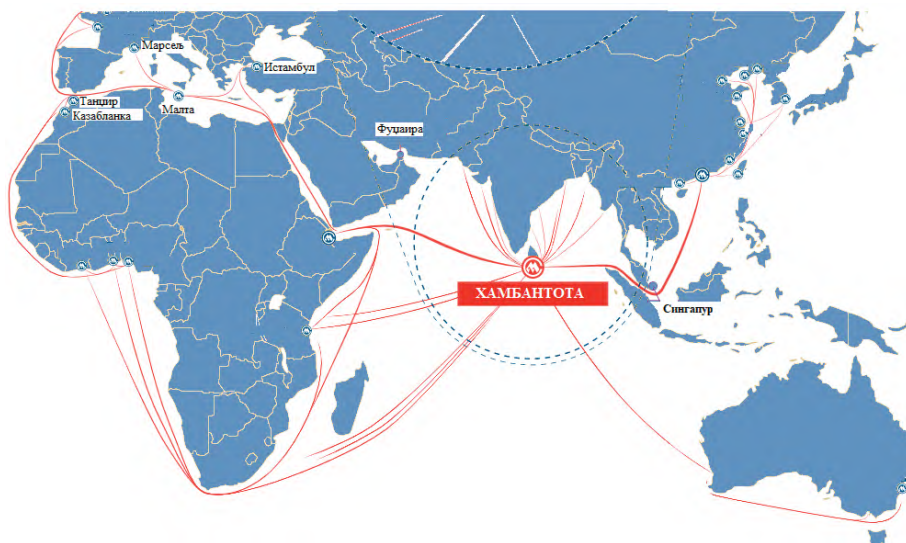
²⁵⁶ *Ibid.*

²⁵⁷ *Ibid.*

унутар широке структуре *Партнерства за свестрану сарадњу, искрену међусобну подршку и вечно пријатељство Кине и Шри Ланке*.²⁵⁸

Један од највећих кинеских инфраструктурних пројеката у оквиру иницијативе *Појас и пут* јесте развој међународне луке Хамбантота у Шри Ланци. Сама Шри Ланка налази се на најјужнијем крају јужноазијског потконтинента, у средишту Индијског океана. Током историје имала је позицију једног од важнијих средишта међународне трговине, а морска лука Хамбантота налази се на најјужнијем крају земље, што јој даје посебан стратешки значај (слика 7). Лука је неопходна на поморским трасама које воде од Блиског истока, Европе и Африке до источноазијског континента. Удаљена је само 10 наутичких миља од међународних поморских путева Кина – Блиски исток и Кина – Африка.

Слика 7. Лука ХАМБАНТОТА

Извор: Hambantota International Port Group. CONNECTIVITY.
<http://www.hipg.lk/about-us/connectivity>

²⁵⁸ Manoharan, N. 2022. "Pearl in the string: Sri Lanka-China relations in twenty-first century". In: *South Asia and China: Engagement in the Twenty-First Century*. Raju, A. S. (ed.). Routledge. p. 161.

Изградња и развој луке трајали су десет година, од јануара 2008. до маја 2018. године, са кумулативним улагањем од 1,3 милијарде долара, од чега је 96% финансирао кинеска Ексим банка у виду великог броја кредита под изузетно повољним условима.²⁵⁹ Са површином од 1.800 хектара, ово је највећа лука у Јужној Азији. Садржај пројекта укључује неколико терминала опште и специјалних намена, два пристаништа, лукобране, вештачко острво од 40 хектара, лучка складишта, помоћне зграде итд. Када буде потпуно оперативна, лука ће прерађивати око 20 милиона TEU²⁶⁰ годишње.²⁶¹ Поређења ради, највећа лука Шри Ланке, Коломбо, има капацитет од само 4,5 милиона TEU-а, а нова лука се гради како би се растеретио саобраћај у луци Коломбо.²⁶²

Није само транспортна мрежа нови извор прихода Шри Ланке, већ и низ пратећих активности које су покренуте у зони луке и њеној близини. У близини луке успоставља се слободна економска зона за бродоградњу, поправку и складиштење, а вредност инвестиције процењена је на 550 милиона долара. Област укључује многе активности које су већ почеле да доносе висок профит и раст привредних активности. Постројења и објекти за складиштење и паковање су уобичајени у лукама, али је, с обзиром на величину транспортних капацитета, само ова делатност ангажовала значајан део домаће привреде. Поред тога, изграђени су објекти за дистрибуцију гаса и службе повезане са увозно-извозним пословима.²⁶³ Будући планови укључују постројења за производњу цемента, ђубрива, склапање возила, за прераду и паковање хране.²⁶⁴

Овај пројекат привукао је значајну пажњу и негативне ставове међународне јавности и експерата, у контексту ризика од прекомерног задуживања код кинеских банака, па се често наводи као пример кинеске „дипломатије дужничке замке“. Наиме, Кина је 2017. године

²⁵⁹ CHEC, China Harbor. Hambantota Harbor. www.chec.bj.cn/cn/ssbl/gccbs/gk/202208/t20220803_8212.html

²⁶⁰ TEU: *Twenty-foot Equivalent Unit*. Мера за теретни капацитет за контејнерске бродове и терминале.

²⁶¹ Hambantota International Port Group. <http://www.hipg.lk/about-us/hipg>

²⁶² CHEC, China Harbor. Hambantota Harbor. www.chec.bj.cn/cn/ssbl/gccbs/gk/202208/t20220803_8212.html

²⁶³ Hambantota International Port Group. <http://www.hipg.lk/about-us/hipg>

²⁶⁴ *Ibid.*

пристала на замену дуга за 99-годишњи закуп за управљање луком. Кинеска приватна компанија *China Merchants Port Holdings* постала је већински акционар *Hambantota International Port Group*, компаније која је одговорна за управљање и рад луке. Тако се активност луке од завршетка пројекта 2018. године обавља у форми јавно-приватног партнерства између Владе Шри Ланке и кинеске компаније *China Merchants Port Holdings*.²⁶⁵

С обзиром на стратешку позицију, број објеката изграђених у луци и капацитете за пријем бродова, постоје услови за двоструку намену – трговачку, али и војну флоту. Могуће је да је то главни узрок прекомерних негативних реакција западних медија и америчког Стејт департмента, који је овај кинески пројекат окарактерисао као „предаторски“, који крши суверенитет Шри Ланке.²⁶⁶ Иначе, презадуженост Шри Ланке или било које мале земље углавном није у сфери интересовања Стејт департмента.

Нема поузданих информација о томе да ли је Шри Ланка препустила управљање луком Хамбантота менаџменту кинеске компаније због немогућности враћања дуга, или је то био саставни део првобитног споразума. Прва верзија је чешћа у медијима, али и мање вероватна. То би указивало да влада Шри Ланке није добро проценила опције отплате кредита и да је била принуђена да уступи већину луке.

Лоша процена платежних могућности влада малих држава није неуобичајена, али у овом случају је то мало вероватно. Наиме, дуг Кине је мали и новији (мање ургентан за плаћање) део укупног спољног дуга. Према подацима Централне банке Шри Ланке, спољни дуг јесте растао управо у периоду 2008–2018. године. У периоду када је предала луку кинеским партнерима, спољни дуг износио је око 56 милијарди долара и настао је у неколико деценија пре кинеских зајмова.²⁶⁷ Укупна кинеска улагања у Шри Ланку износе мање од 14 милијарди долара,²⁶⁸

²⁶⁵ Hambantota International Port Group. <http://www.hipg.lk/about-us/hipg>

²⁶⁶ [USDS] US Department of State, Secretary Michael R. Pompeo, Remarks to the Press, 28 October 2020, <https://2017-2021.state.gov/secretary-michael-r-pompeo-and-sri-lankan-foreign-minister-dinesh-gunawardena-at-a-press-availability//index.html>

²⁶⁷ Central Bank of Sri Lanka. 2019. *Annual Report 2019*. <https://www.cbsl.gov.lk/en/publications/economic-and-financial-reports/annual-reports/annual-report-2019>

²⁶⁸ The China Global Investment Tracker, American Enterprise Institute, 2022. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

од чега је зајам око шест милијарди долара, односно око 11% укупног дуга Шри Ланке,²⁶⁹ или око 6% читавог БДП-а.²⁷⁰ Остатак је позајмљен са међународних тржишта капитала.²⁷¹ Од шест милијарди долара дуга разним кинеским компанијама, дуг компанијама *Sinohydro* и *China Communications Construction* за изградњу луке Хамбантота износи само 1,12 милијарди долара, или 5% укупних годишњих плаћања спољног дуга Шри Ланке.

Стога је мало вероватно да је влада Шри Ланке начинила уступке који нису у њеном интересу због 5% годишњих отплата кредита. Још је мање вероватно да влада Шри Ланке није могла да процени да ли би могла да поврати 1,12 милијарди долара. Поред тога, сваки од ових кредита имао је грејс период и период отплате од 15 и више година, што значи да неке отплате кредита још нису ни почеле 2018. године, када је лука дата на управљање кинеским партнерима. Даље, према оцени кредитног рејтинга Шри Ланке од три угледне агенције *Standard & Poor's*, *Moody's* и *Fitch Ratings*, ова земља 2017. године уопште није била у опасности од презадужености,²⁷² што показује и удео дуга у БДП-у, према подацима Централне банке, о уделу иностраног дуга од 59%.

Према анализи аутора из Централне банке Шри Ланке, раст дуга у овом периоду био је последица пада вредности домаће валуте (рупије), као и превеликог инвестирања у инфраструктуру. Улагања јавног сектора, углавном у инфраструктуру, као што су путеви, телекомуникације, струја, луке и аеродроми, вода итд., током

²⁶⁹ Ranaraja, Y., Majueran, M. 2020. "Is the 'Health Silk Road' a 'debt-trap' of China's BRI for Sri Lanka?", *CGTN*, <https://news.cgtn.com/news/2020-04-25/Is-the-Health-Silk-Road-a-debt-trap-of-China-s-BRI-for-Sri-Lanka-PXqPCPd7Ta/index.html>; Weerakoon, D. 2019. "Sri Lanka's debt problem isn't made in China", *East Asia Forum*. <https://www.eastasiaforum.org/2019/02/28/sri-lankas-debt-problem-isnt-made-in-china/>

²⁷⁰ Wignaraja, G. 2020. "Chinese Investment and the BRI in Sri Lanka", Chatham House, research paper, 24 March 2020: <https://reader.chathamhouse.org/chinese-investment-and-bri-sri-lanka?preview=1#>

²⁷¹ Weerakoon, D. 2019. "Sri Lanka's debt problem isn't made in China", *East Asia Forum*. <https://www.eastasiaforum.org/2019/02/28/sri-lankas-debt-problem-isnt-made-in-china/>

²⁷² Hurley, J., Morris, S. and Portelance, G. 2018. "Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective", Policy Paper 121, Center for Global Development, Washington DC.

посматраног периода повећана су на око 6,5–7% БДП-а, у поређењу са око мање од 3% БДП-а које је у претходном периоду инвестирано у ове сврхе.²⁷³ Међутим, то није у вези са кинеском дужничком замком, већ са чињеницом да је споменути 26-годишњи рат са терористичким покретом завршен 2009. године, да је инфраструктура била девастирана, а изградња се реализовала из кредита.

Све то указује да је влада Шри Ланке од почетка била спремна да кинеским партнерима дâ концесије на луку Хамбантота. Масовна улагања и одговарајући менаџмент могли би да омогуће реализацију изузетног потенцијала ове луке. Концесије су за мање развијене земље боља опција од зајмова, када су потребна велика капитална улагања за покретање економског раста и развоја. „За земље са ниским приходима, приступ концесионом финансирању је кључан за постизање двоструких циљева одрживости дуга и напретка ка постизању развојних циљева. Што је већа концесионалност у односу на зајам, мањи је ризик од неизвршења обавеза.“²⁷⁴

Лука Хамбантота у првим годинама није остваривала довољне приходе. Према поднесцима датим парламентарном одбору, акумулирани губици луке Хамбантота су на крају 2016. године износили приближно 300 милиона долара.²⁷⁵ Пословање је проширено и лука је откако је изнајмљена кинеској компанији почела да доноси много веће приходе. Компанија је сукцесивно уводила додатне активности, послове са нафтом и гасом, утовар и истовар цемента и поморску услугу у луци.

Шри Ланка, дакле, заиста није била у ризику од задуживања, нити у дужничкој замци према Кини. Упркос реалности, снажна негативна кампања САД, Индије и ЕУ довела ју је до тога да су неке земље у окружењу, попут Малезије и Мјанмара, отказале преговоре о даљим

²⁷³ Nanayakkara, D. 2022. “Debt Management and Debt Sustainability - The Sri Lankan Experience”, UNCTAD project. *South-South Integration and the SDGs: Enhancing Structural Transformation in Key Partner Countries of the Belt and Road Initiative*. UNCTAD/BRI PROJECT/PB 05

²⁷⁴ Hurley, J., Morris, S. and Portelance, G. 2018. “Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective”, Policy Paper 121, Center for Global Development, Washington DC, p. 4

²⁷⁵ Moramudali, U. 2020. “The Hambantota Port Deal: Myths and Realities”, *The Diplomat*, January 01, 2020, <https://thediplomat.com/2020/01/the-hambantota-port-deal-myths-and-realities/>

аранжманима са Кином у оквиру иницијативе *Појас и пут*. У погледу последица по Шри Ланку негативна кампања имала је обележја „пророчанства која сама себе остварују”. Наиме, у 2017. години удео спољног дуга у БДП-у био је само 53%.²⁷⁶ Као последица негативне кампање због презадужености Шри Ланка је била у лошијој позицији при добијању кредита на слободном тржишту, а ти кредити чине 35% спољног дуга ове земље.²⁷⁷ Већ 2019. године спољни дуг је премашао 60% и остао на том нивоу до 2022, када је додатно повећан на 65%.²⁷⁸ У укупном спољном дугу Шри Ланке Кина учествује са само 4,7%.²⁷⁹

3.5. Однос Индије према иницијативи Појас и пут у земљама Јужне Азије

Управљање односима са великим силама које се граниче са Кином (Русија, Индија, Јапан) има суштинску улогу у кинеској дипломатији суседства.²⁸⁰ Односи са Индијом су знатно сложенији од односа са Русијом, што се одразило на сарадњу са овом регионалном силом у погледу реализације иницијативе *Појас и пут*.

Индија и Кина су две највеће земље на свету по броју становника, спадају међу највеће земље по величини територије, величини привреда и брзини економског раста, и као такве сматрају се покретачима раста светске привреде у 21. веку. Ово су две цивилизације које се готово паралелно уздижу ка модерним државама, што није прошло без трвења. Историја и географија чине да се односи Индије и Кине суочавају са вишеструким аспектима међусобних

²⁷⁶ Central Bank of Sri Lanka. 2023. “External sector”. <https://www.cbsl.gov.lk/en/statistics/statistical-tables/external-sector>

²⁷⁷ [MFSL] Ministry of Finance of Sri Lanka, Department of External debt. https://www.erd.gov.lk/index.php?option=com_content&view=article&id=102&Itemid=308&lang=en#

²⁷⁸ Central Bank of Sri Lanka. 2023. External sector. <https://www.cbsl.gov.lk/en/statistics/statistical-tables/external-sector>

²⁷⁹ [MFSL] Ministry of Finance of Sri Lanka, Department of External debt. https://www.erd.gov.lk/index.php?option=com_content&view=article&id=102&Itemid=308&lang=en#

²⁸⁰ Stokes, J. 2020. “China’s Periphery Diplomacy: Implications for Peace and Security in Asia”, United States Institute of Peace, Special Report No. 467.

односа: оним из далеке и ближе прошлости, модерне историје и савремене политике, њиховог паралелног, али различитог успона, те неусклађеним виђењем ближе будућности. У целини кинеско-индијски односи су веома сложени, а равнотежа међу бројним аспектима овог односа важна је за регион и читав свет.

Индија је доминантна политичка и економска сила у региону у Јужној Азији. Мање земље са слабијим привредама, попут Непала, Шри Ланке, Бутана, као и нешто динамичније привреде попут Бангладеша, зависне су од увоза, извоза, инвестиција и разних облика помоћи из Индије. Слично Централној Азији, Кина је у Јужној Азији такође нагло продрла у сферу интересовања једне од највећих светских сила, али је инфраструктурна сарадња, као зачетак *Појаса и пута*, са Индијом почела знатно раније. Први заједнички инфраструктурни пројекат Кине и Индије предложен је много пре иницијативе *Појас и пут*, раних деведесетих година, на иницијативу Бангладеша. То је био економски коридор Бангладеш – Кина – Индија – Мјанмар (слика 3). Пројекат су 2013. године разрадиле све четири државе кроз које пролази коридор. Заједнички циљ је био изградња недостајућих инфраструктурних веза и јачање регионалне повезаности. Свака земља је имала и своје посебне циљеве, а као директни циљ Индије за покретање изградње овог коридора издваја се развој североисточног региона Индије.

Када је Кина 2015. године предложила укључивање овог коридора као део *Појаса и пута*, Индија је обуставила сарадњу на пројекту. Наиме, Индија је од почетка, дакле од 2013, бојкотовала кинеску иницијативу *Појас и пут*.

На првом форуму иницијативе *Појас и пут*, у мају 2017. године, учествовало је 29 шефова држава и 130 делегација. Чак су САД, ЕУ и Јапан послали своје представнике на самит „упркос извесној забринутости“ због кинеске експанзије.²⁸¹ Други форум, у априлу 2019, окупио је још већи број учесника и 37 шефова држава. Преко 125 земаља и 29 међународних организација потписало је документа о сарадњи са Кином у оквирима иницијативе Појас и пут, упркос томе што су многе утицајне државе попут САД, Француске, Велике Британије, Немачке и Јапана поново изразиле забринутост. Индија, међутим, није послала представника ни на први, ни на други форум. Резултат је био да се коридор Бангладеш – Кина – Индија – Мјанмар

²⁸¹ Kumar, S. 2019. “China’s Belt and Road Initiative (BRI): India’s Concerns, Responses and Strategies”, *International Journal of China Studies*, 10 (1): 30.

од 2019. године више не налази на листи од 35 коридора поменутих у новој листи пројеката.

Индија се у наредним годинама све више противила кинеским активностима и вратила се ранијим плановима за успостављање регионалне повезаности у којима би имала централну улогу. То је потпуно недостижан вишедеценијски план јер Индија за то нема средстава. Јужноазијска инфраструктура је једна од најнеразвијенијих на свету и захтева улагања за која ниједна земља осим Кине тренутно нема слободна средства.

У економском и политичком смислу ово се не чини као рационалан избор. Пројекти *Појас и пут* омогућили би Индији да буде равноправан партнер у изградњи регионалне инфраструктурне мреже. Индија сама не може да се такмичи са Кином у остваривању интереса других земаља у региону. Судаћи по искуству Русије, Кина би Индији вероватно дала бројне привилегије и омогућила јој да задржи доминантну улогу у односу на друге јужноазијске земље. Поред ових предности, Индија би можда била у бољој позицији да заштити своје интересе као партнер у иницијативи него као њен противник. Овако Индија губи могућност да реализује велике развојне пројекте, потенцијално губи и бројне друге бенефиције, а мало је вероватно да ће сачувати свој политички утицај спречавањем суседних земаља да реализују сопствене интересе у сарадњи са кинеским компанијама.

С друге стране, Индија има бројне разлоге за неповерење према Кини као партнеру. Унутар слојевитих билатералних односа ове две силе, надограђиваних током векова упоредног развоја, може се издвојити неколико група аспеката ових односа. У оквиру сваког од њих може се наћи низ разлога за неповерење Индије и њено неучествовање у глобалном кинеском пројекту *Појас и пут*. Прва група се тиче индијског осећаја угрожене безбедности и суверенитета, друга је индијски губитак политичког и економског утицаја у региону, трећа група се односи на билатералне економске односе са Кином.

Најважнији и најсложенији извор тензија у билатералним односима Кине и Индије је перцепција Индије о угроженој безбедности, суверенитету и генерално стратешким импликацијама кинеских иницијатива. Индија није уверена у искључиво економски аспект иницијативе *Појас и пут*. Без посебног осврта на даљу прошлост билатералних односа, која није у фокусу овог истраживања, а која је такође оптерећена пограничним тензијама и повременим (пограничним) сукобима, издвајамо главне линије раскола дуж којих

се формира актуелна индијска перцепција о кинеским активностима као непријатељским. Неки од тих раскола потичу из новије историје, неки су настали у протеклој деценији, али се издвајају по томе што нису превазиђени, решени, нити заборављени.

Најстарији конфликт који још увек није превазиђен јесте питање Тибета. Слично другим деловима света у којима су европске земље, нарочито Велика Британија, имале колоније, границе су успостављане насумично, или су пратиле поделе ресора владавине више колонијалних сила (границе између многих земаља Африке и Блиског истока су равне линије), или нису уопште дефинисане, као у случају граница између британске Индије и Кине. Обе земље полажу право на делове Тибета, што је довело до краћег рата 1962. године, у коме је Кина однела победу и територију Тибета прогласила својом. Индија није прихватила губитак, јер у савременом међународном праву оружаном освајање није легалан начин стицања територије. Ова територија до данас није призната од већине земаља света. Обе земље имају непризнате територије на простору Тибета. Обе земље су по овом питању показале изузетну упорност, коју можда нису очекивале једна од друге, а нејасне границе оставиле су отворена питања и замрзнути конфликт.

Даље, војни пораз Индије на Тибету охрабрио је Пакистан, који је тада био део Индије, па је 1965. године започео Други кашмирски рат, после чега се одвојио као засебна, већински муслиманска држава. Јужни делови Кашмира остали су у Индији, Северни у Пакистану (слика 6), а обе земље оспоравају једна другој ове територије и формално их називају „окупираним“ од суседне земље. Ово не би било повезано са индијско-кинеским односима да Кина није одабрала Пакистан као кључну земљу Јужне Азије за интензивну сарадњу у оквиру *Новог пута свиле*. У одељку о Пакистану већ је поменуто првобитно оклевање Кине да се ангажује у овој земљи управо због политике избегавања конфронтације. Међутим, оклевање је, чини се, значајно осцилирало у складу са пакистанским односима са САД, а не са Индијом. Кина је избегавала укључивање Пакистана у трасе *Појаса и пута* само у кратком периоду који је обележен америчким сукобом с Пакистаном, од кризе 2011. године. Знатно пре тога, још 1986. године, потписан је споразум између Кине и Пакистана о сарадњи у нуклеарној области.²⁸² Значајно је да је кинеско-пакистанска нуклеарна

²⁸² Siddiqui, W. 1986. "Sino-Pak Nuclear Accord", *Pakistan Horizon*, 39(4): 53-59.

сарадња почела отприлике у време када су Индија и Кина оживеле дипломатске везе (осамдесетих година). Како је повезивање попримило озбиљне размере, кинеска нуклеарна технологија је пребачена у ту земљу чак и када су кинеско-индијски преговори о границама били на врхунцу.²⁸³ Треба додати да се војна сарадња Кине у региону није односила само на Пакистан. Војно присуство Кине било је видљиво у многим земљама региона пре него што је успоставила економску дипломатију. Са демонтажом војних и других ауторитарних режима у Јужној Азији политика економског развоја постала је нов мотив за ангажовање Кине у региону.²⁸⁴

Савремени кинеско-пакистански односи доводе у питање мотиве кинеских миротворних иницијатива на *Путу свиле* и ван њега. *Кинеско-пакистански економски коридор* пролази управо кроз једну од спорних регија Гилгит-Балтистан (слика 8), која је под управом Пакистана у Кашмиру, а на коју Индија полаже право. Индија често истиче да четири коридора која пролазе близу њених граница утичу на безбедносне интересе Индије.²⁸⁵

²⁸³ Jaishankar, S. 2020. *The India Way: Strategies for an Uncertain World*. HarperCollins, India.

²⁸⁴ Pattanaik, S. 2022. "China's regional role: Should India be worried?". In: *South Asia and China: Engagement in the Twenty-First Century*. Raju, A. S. (ed.). Routledge, p. 128.

²⁸⁵ Sachdeva, G. 2018. "Indian Perceptions of the Chinese Belt and Road Initiative", *International Studies*, 55(4): 285-296, JNU, New Delhi; Baruah, D. 2018. "India's Answer to the Belt and Road: A Road Map for South Asia", *Carnegie India working paper*.

Слика 8. КИНЕСКО-ПАКИСТАНСКИ ЕКОНОМСКИ КОРИДОР

Извор: СПЕС Authority. China Pakistan Economic Corridor Maps.
<https://cpec.gov.pk/maps>

Индија сматра да кинеска експанзија подрива претензије Индије на суверенитет на спорним пограничним територијама.²⁸⁶ Не може се оценити да ли је у Кини преовладао стратешки интерес изласка на Индијски океан или неки други, јавности непознат разлог, тек резултат су масовне кинеске инвестиције у пакистанску инфраструктуру и излаз на Индијски океан, уз саму границу са Индијом.

Између осталих, ово је додатни разлог за индијски бојкот *Појаса и пута*, јер би у том случају прећутно дала сагласност да пакистанске

²⁸⁶ Singh, K.D.P. 2019. "Strength and Challenges of OBOR Initiative: Indian Perspective", *Journal of National Law University Delhi*, 6(1): 65-77.

власти располажу бенефитима од траса на спорним територијама. Кина узалуд користи сваку прилику да нагласи да је Појас и пут само економска иницијатива, одвојена од било каквих политичких амбиција и интервенција. Она истиче да је реч о изградњи пута и да за њу није релевантно на чијој је територији тај коридор. Додатне тензије ствара кинески захтев пакистанској влади да изгради безбедносне испоставе у луци Гвадар, као и да користи међународни аеродром Гвадар за своје борбене авионе.²⁸⁷

Безбедносни изазови за Индију су и кинеске патроле против пиратерије у Индијском океану, у сарадњи с Мјанмаром после 2008. године, поморске амбиције у Авганистану и могућност дуалне намене луке Хамбантота у Шри Ланци. Ангажовање Кине са непосредним суседима Индије кроз ове коридоре „прети да промени постојећу динамику моћи у региону“. Индија ту иницијативу „не види као прилику, већ као претњу или облик конкуренције“.²⁸⁸

Кина се скоро три деценије није упуштала у активну војну конфронтацију ни са једним од својих суседа. Међутим, последњих година имала је неколико директних сукоба управо са Индијом, у различитим пограничним деловима. Дуготрајни спорови око територије на заједничкој граници ескалирали су на висоравни Доклам у лето 2017. године. Дипломатски напори лидера обе земље, председника Си Ђинпинга и индијског премијера Нарендре Модиа, спречили су отворена непријатељства. Неформални самит у Вухану у Кини у априлу 2018. и Ченају у Индији у октобру 2019. године били су покушаји да се укупни односи одрже на неутралном нивоу.²⁸⁹ Њу Делхи је такође покушао да успостави равнотежу у регионалној улози Пекинга придруживањем ШОС-у и Азијској инфраструктурној инвестиционој банци (АИИБ), развојној банци фокусираној на Азију коју је Кина покренула 2014. године, мада се Индија није придружила иницијативи

²⁸⁷ The Time of India. 2022. "China wants military outposts in Pakistan to safeguard its investments". August 17. <https://timesofindia.indiatimes.com/world/pakistan/china-wants-military-outposts-in-pakistan-to-safeguard-its-investments/articleshow/93609446.cms>

²⁸⁸ Baruah, D. 2018. "India's Answer to the Belt and Road: A Road Map for South Asia", *Carnegie India working paper*, p. 4.

²⁸⁹ The Embassy of PRC in the Republic of India. 2019. "President Xi Jinping and Indian Prime Minister Narendra Modi Continue Their Meeting in Chennai". http://in.china-embassy.gov.cn/eng/zywl/201910/t20191017_2148013.htm

Појас и пут. До поновног сукоба је ипак дошло 2020. године у источном Ладаку, што је резултирало војним ангажовањем.²⁹⁰ Према извештајима индијске обавештајне службе Кина је „заузела скоро 1000 квадратних километара онога што је раније била де факто индијска територија, кроз милитаризацију и утврђене инфраструктурне пројекте”.²⁹¹

Политички и војни догађаји допринели су неповерењу Индије према Кини и према кинеском ширењу у региону Јужне Азије. Индија је заиста изгубила део територија и делимично губи утицај у региону, односно дели доминантну позицију са Кином. С друге стране, безбедносна несигурност изван спорних територија не прети од Кине. Кини, као и Индији, једнако је потребна безбедност у региону у који је уложила огромна средства, у коме има бројне послове, компаније и обезбеђене приходе за неколико наредних деценија. Индија може да рачуна на то да ће Кина имати удела у политичкој стабилности тако што ће тежити стабилности режима, што је већ виђено у Непалу 2020. године. Разлика између Индије и Кине је само у томе што теже стабилности из различитих разлога. За Индију је стабилност потребна да би спречила ефекат преливања нестабилности из суседних земаља на своју територију, док је за Кину важна како би обезбедила повраћај улагања.²⁹²

Све време виши кинески економски раст ширио је разлику у моћи. Питање трговинске неравнотеже још један је константан извор међусобних трвeња ове две азијске силе, мада има много мањи значај од стратешких и територијалних питања. Улазак Кине у СТО 2000. године додатно је подстакao индијски увоз из Кине, без позитивних ефеката на повећање конкурентности индијског тржишта, које има потенцијале да се мери са кинеским. Индијски систем није развио потребне стандарде и прописе који би нормално требало да прате отварање привреде. Увоз кинеске робе је био слободан до те мере да је

²⁹⁰ Faisal, M. and Khan, K. 2022. “China and South Asia: Challenges, Trends and Trajectory”. In: *China in World and Regional Politics. History and Modernity*, Safronova, E. I. (ed). Vol 27: 148.

²⁹¹ Sridhar, S. 2023. “India’s Key to Keeping the Status Quo on Its Border With China”, *The Diplomat*. March 02. <https://thediplomat.com/2023/03/indias-key-to-keeping-the-status-quo-on-its-border-with-china/>

²⁹² Pattanaik, S. 2022. “China’s regional role: Should India be worried?” In: *South Asia and China: Engagement in the Twenty-First Century*. Raju, A. S. (ed.). Routledge.

уништио многе секторе индијске индустрије. На другом крају, у увозу Кине из Индије није било чак ни привида реципроцитета, чак ни у секторима као што су фармацеутски производи и ИТ услуге, у којима Индија има глобалну репутацију. Као резултат тога кинески извоз у Индију је више од четири пута већи од увоза.

Насупрот томе, у погледу кинеских инвестиција, Индија има значајне користи од сарадње са кинеским компанијама. То се односи на изградњу инфраструктуре, посебно у производњи електричне енергије и телекомуникацијама, што је подржано атрактивним финансирањем. Кина наглашава да иако Индија формално није члан *Појаса и пута*, она је у пракси учествовала у другим повезаним иницијативама и институцијама, као што је Азијска инфраструктурна инвестициона банка (АИИБ), где је други највећи инвеститор после Кине.²⁹³ До краја 2017. године седам од двадесет седам одобрених пројеката АИИБ-ја потекло је из Индије. Од укупно 4,5 милијарди долара, АИИБ је наменила око 1,2 милијарде инвестиција за Индију, што је Индију до тада чинило највећим примаоцем концесионих финансијских средстава од Азијске инфраструктурне инвестиционе банке.²⁹⁴

Укупне кинеске инвестиције у Индију износе око 35 милијарди долара, при чему је прилив константан, изузев 2021, вероватно због сукоба из 2020. године. Већ у јуну 2022. Индија је допустила 260 милиона долара вредну инвестицију кинеске компаније *Tencent* у сектор робе широке потрошње.

Поред перцепције угроженог суверенитета, потенцијалних безбедносних изазова и значајног трговинског дефицита, Индија осећа и губитак водеће улоге у погледу политичког, економског и културног утицаја у Јужној Азији, коју сматра својом природном сфером интереса.²⁹⁵ Иако је ово у средишту истраживања које се односи на присуство Кине у Јужној Азији, одговор Индије на кинеску пенетрацију не може се разумети без увида у остале изворе

²⁹³ Silk Road Briefing. 2020. Belt & Road Initiative: India, May 18. www.silkroadbriefing.com/news/2019/06/20/belt-road-initiative-india

²⁹⁴ Sachdeva, G. 2018. "Indian Perceptions of the Chinese Belt and Road Initiative", *International Studies*, 55(4), Jawaharlal Nehru University, New Delhi, p. 289.

²⁹⁵ Kumar, S. 2019. "China's Belt and Road Initiative (BRI): India's Concerns, Responses and Strategies". *International Journal of China Studies*, 10 (1): 27-45.

незадовољства Индије кинеским поступцима и активностима. Због свих сегмената у којима се Индија осећа оштећеном, временом је почела да се противи кинеским пројектима у другим земљама са којима нема територијалних спорова – у Непалу, Шри Ланки, Бангладешу. Један од прокламованих разлога за негативан став Индије према кинеској експанзији који се наводи је недостатак транспарентности и детаља о финансирању и плановима²⁹⁶ и двосмисленост стратешких докумената.²⁹⁷ Међутим, ово је карактеристика свих кинеских, али и других страних инвестиција широм света. Иако је увид јавности и посебно владе земаља домаћина важан за поверење према инвеститору, то је ретко разлог за одбијање конкретног инвестиционог пројекта и још мање за супротстављање читавој иницијативи *Појас и пут*. Ово је више део индијског покушаја да поврати лидерску позицију у региону, дискредитујући кинеске активности (Индија је била један од најгласнијих агитатора „дужничког ропства” Шри Ланке).

У области ширења утицаја на друге земље Јужне Азије забринутост Индије вероватно није оправдана. Земље региона ће се природно, с обзиром на географску близину, ослањати на Индију у контексту нетрадиционалне безбедности, као што су тероризам, хуманитарна помоћ у случају природних катастрофа и слично. Да би одржала корак са кинеским економским ангажовањем, Индија је појачала свој програм помоћи који се назива *развојним партнерством*, јер *помоћ* има одређену империјску конотацију.²⁹⁸ Индија такође проширује свој економски утицај и у последњих неколико година инвестирала је у пројекте повезивања како на својој територији, тако и у суседству. Истовремено покушава да побољша трговинску инфраструктуру, односно да изгради интегрисане контролне пунктове, преговара о режимима слободне трговине и прошири

²⁹⁶ Kumar, S. 2019. “China’s Belt and Road Initiative (BRI): India’s Concerns, Responses and Strategies”. *International Journal of China Studies*, 10 (1): 27-45; Baruah, D. 2018. “India’s Answer to the Belt and Road: A Road Map for South Asia”, Carnegie India working paper, New Delhi; Singh, K.D.P. 2019. “Strength and Challenges of OBOR Initiative: Indian Perspective”, *Journal of National Law University Delhi*, 6(1): 73.

²⁹⁷ Kumar, S. 2019. “China’s Belt and Road Initiative (BRI): India’s Concerns, Responses and Strategies”, *International Journal of China Studies*, 10(1): 33.

²⁹⁸ Pattanaik, S. 2022. “China’s regional role: Should India be worried?”. In: *South Asia and China: Engagement in the Twenty-First Century*. Raju, A. S. (ed.). Routledge.

трговину услугама. Усвојила је вишестрани приступ регионалној сарадњи – „билатералне, трилатералне, субрегионалне и регионалне механизме за имплементацију различитих пројеката повезивања за интеграцију региона”.²⁹⁹ Пример заједничког, партнерског деловања Кина и Индија су показале у помоћи земљама Јужне Азије у борби против пандемије ковида 19, а Индија је у тој активности предњачила испоручивши вакцине Бутану, Бангладешу, Непалу, Шри Ланки, Авганистану и Мјанмару у оквиру своје политике „суседство на првом месту”.³⁰⁰

Упркос територијалним сукобима и тензијама, који остају као трајни извор неслагања Индије и Кине, проактивна индијска регионална политика у новије време довела је до извесне равнотеже моћи ове две велике силе у региону Јужне Азије. Кина и Индија су упућене на одржавање неутралних односа (чак и у случају оружаних сукоба у пограничним подручјима) и на усклађено деловање на најширем глобалном плану. У периоду нових прегруписавања светских сила (2022–2023) Индија се није сврстала у америчке савезнике (мада је САД често сматрају савезником), није подржала ниједну резолуцију, нити санкције против Русије поводом украјинског сукоба, наглашавајући неутралност и одбрану сопствених интереса. Заједно са земљама Блиског истока, са другим чланицама БРИКС-а и ШОС-а, у којима је заједно са Кином и Русијом, Индија доприноси, чак има значајну улогу у успостављању мултиполарног светског поретка. Како је уткано у индијску филозофију: „Мудрост је живети у складу са светом који се мења”.³⁰¹ Управо је индијски премијер Моди на самиту „Глас Глобалног југа”, почетком 2023. године, ставио Индију у позицију наспрам политичког и економског поретка успостављеног на доминацији Запада.

Ми, Глобални Југ, имамо највећи улог у будућности. Три четвртине човечанства живи у нашим државама, и треба да имамо утицај једнак томе. И зато, док се полако мења модел глобалне власти стар осам деценија, ми треба да настојимо да обликујемо поредак који настаје. – Нарендра Моди, премијер Индије (Voice of the Global South Summit, 2023).

²⁹⁹ *Ibid.*

³⁰⁰ *Ibid.*, p. 140.

³⁰¹ Тирувалувар, тамилски песник и филозоф, 1. век пре н. е.

Спомињући три четвртине човечанства, Моди је јасно имао у виду и Кину. Кина и Индија, као најстарије цивилизације, велики и вековни ривали, увек остају свесне да њихови односи не морају, нити могу бити само добри, нити само лоши. Оне имају дипломатски и политички потенцијал да истовремено ратују за неку пограничну област на Тибету и заједнички постављају темеље новог светског поретка, што их неће спречити да наставе започете сукобе.

4. НОВИ РАЗВОЈ ЕКОНОМСКИХ ОДНОСА КИНЕ И БЛИСКОГ ИСТОКА

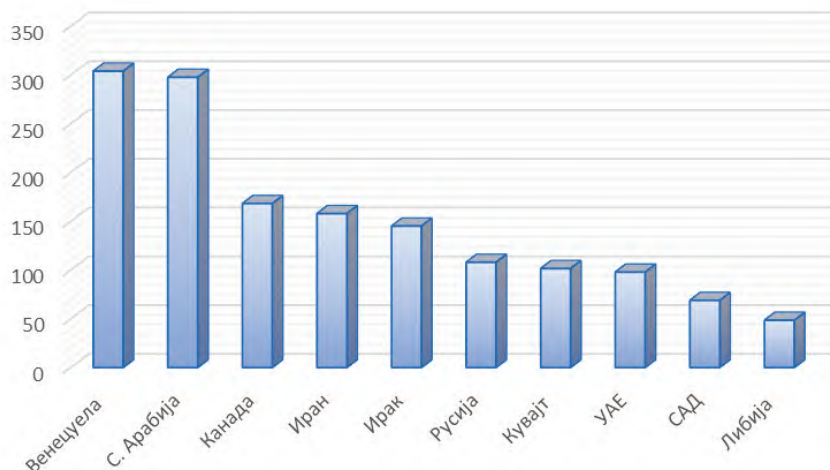
Економски односи између Кине и Блиског истока бележе значајан раст последњих година. Све веће присуство Кине на Блиском истоку у великој мери је последица иницијативе *Појас и пут*, која укључује масовне инвестиције у облику зајмова, грантова и директних страних инвестиција. Кинеске компаније инвестирале су у енергетику, телекомуникације, грађевинарство и велике инфраструктурне пројекте. Кина је највећи страни инвеститор у региону, што је значајна глобална промена имајући у виду да је овај регион у протеклим деценијама био под снажним утицајем нафтних компанија из САД, Велике Британије, Француске и Италије.

Кина је 2016. претекла Сједињене Државе и постала највећи трговински партнер Блиског истока. У погледу трговине померања су такође значајна на ширем међународном плану, што се односи и на то да је Кина постала највећи увозник сирове нафте из Саудијске Арабије и других наглашено нафтних привреда.

4.1. Значај енергената за привреде Блиског истока

Глобални значај региона Блиског истока и његова позиција у светској привреди снажно су детерминисани природним богатством нафте и гаса. Ово је најбогатији регион нафтом на свету, са око 800 милијарди барела, што чини половину укупних светских резерви. Овај удео износио је две трећине до открића супергигантског нафтног поља у Венецуели 2014. године. У првих десет земаља са највећим резервама нафте, пет се налази у региону Блиског истока и Северне Африке (графикон 31).

Графикон 31. СВЕТСКЕ РЕЗЕРВЕ НАФТЕ 2022. ГОДИНЕ (МИЛИЈАРДЕ БАРЕЛА)

Извор: Energy Information Agency, EIA.

Резерве гаса су нешто равномерније распоређене широм света. Највеће резерве природног гаса има Русија, друга и трећа земља су Иран и Катар (које деле највеће налазиште гаса – Јужни Парс), док се у првих десет налазе и Саудијска Арабија, УАЕ и Ирак, али са знатно мањим резервама. Блиски исток има око 40% укупних светских резерви природног гаса.

Природни ресурси су потенцијални извор прихода, који, уз одговарајућу економску политику, може бити од огромног значаја за земљу. Међутим, претварање овог потенцијала у економски раст је много комплексније. Управо су нафтне привреде Блиског истока испољиле феномен да само богатство природних ресурса има значајан *негативан утицај* на економски развој. Нафтне привреде Блиског истока, иако богате, не спадају у ред развијених земаља. Развијене земље имају наглашен сектор услуга, велико учешће нових технологија, знања и иновација у робама и услугама, наглашен удео дизајна производа у односу на саму производњу, високо развијену инфраструктуру и, нарочито, занемарив удео експлоатације ресурса и производње сировина у укупном БДП-у. Богате нафтне привреде немају ниједну од ових карактеристика (изузев Уједињених Арапских

Емирата), а често имају спорији развој од земаља које не располажу значајним природним ресурсима.

У овом региону се периоди раста и стагнације смењују брже него у било ком другом делу света, а као најзначајније обележје ових привреда може се идентификовати нестабилност. Нестабилност проистиче из велике зависности ових економија од егзогеног фактора – промене цена нафте на светском тржишту. Узроци промена цена нафте су бројни, разноврсни и углавном ван контроле појединих држава. Несталност цена нафте је узрок несталности прихода, а то је извор многих проблема за ове економије. На пример, „спровођење здраве фискалне политике постаје немогуће због наглих промена у обиму прихода, а владе нису у могућности да усвоје одрживе инвестиционе политике јер не могу рачунати на понављајуће приходе. Исто важи и за политику потрошње”.³⁰²

Поред нестабилности, друга специфична негативна појава везана за зависност од извоза енергената је поремећај секторске структуре (често се назива холандска болест, по негативном искуству деиндустријализације Холандије по открићу гаса). Поремећај секторске структуре односи се на неуспех привреда богатих ресурсима да успоставе конкурентне секторе производње или услуга. Удео индустријског извоза у укупном извозу из арапских земаља нижи је него у било ком другом региону света. Откривање нових ресурса, а касније и сама чињеница да земља има значајну производњу енергије, врши притисак на ап्रेसијацију домаће валуте. Висока вредност валуте чини домаћу производњу релативно скупом, а самим тим и мање конкурентном. Штавише, висока вредност валуте доводи до вишег стандарда, а то чини увоз јефтинијим од производње. Тако у свим секторима, осим у сектору ресурс, расте увоз, док се производња и извоз смањују. Ове тенденције даље доводе до одлива капитала и радне снаге из производног сектора, који на крају пропада и резултира све већом зависношћу не само од природних ресурса већ и од увоза свих других добара.

Додатни аргумент против економског развоја заснованог на богатству нафтних и гасних ресурса је извесност исцрпљивања

³⁰² Stanojević, N. 2021. *Karakteristike privreda Bliskog istoka i Severne Afrike i perspektive ekonomske saradnje sa Srbijom*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

њихових резерви. Дакле, успешна стратегија развоја блискоисточних економија не може се заснивати на извозу нафте и гаса.

С друге стране, сви трговински и инвестициони партнери ових земаља су управо заинтересовани за сектор енергената. Најразвијеније привреде најпре Европе, потом САД после Другог светског рата, данас и Кина, интерес својих нафтних компанија везују за свој национални интерес. Ове земље пружају снажну подршку њиховом расту, успостављању контроле над новим изворима, изградњи нафтовода и других транспортних канала. Нафтним сектором Кине доминирају три велике државне нафтне компаније – Кинеска национална нафтна компанија, *Sinorep* и *Sinochem* – задужене за развој домаћих резерви у земљи, изградњу и рад нафтовода, управљање све софистициранијом кинеском технологијом прераде нафте итд. Током година, како је тражња Кине надмашила производњу, ове компаније су постале велики инвеститори у истраживању и експлоатацији енергената у свим деловима света и успоставили присуство у глобалној преради и трговини нафтом. Они се сада сврставају међу десет највећих светских нафтних компанија. Иако су присутне у Африци и Латинској Америци, регион Блиског истока је у фокусу ових компанија.

Главни циљеви кинеске иницијативе *Појас и пут* нису у супротности, или су бар мање у супротности од других инвеститора, са развојним циљевима блискоисточних привреда. Иако је Кина витално заинтересована за приступ енергентима, сама иницијатива *Појас и пут* има за циљ ангажовање прекомерних и растућих капацитета кинеске грађевинске индустрије и пласман вишка финансијских средстава. У том аспекту циљеви Кине и арапских земаља су компатибилни. Имајући у виду бројне успешне реализоване пројекте, чини се да кинеско присуство у региону Блиског истока има за резултат значајну међусобну корист проистеклу из кинеских улагања у секторе изван енергетике. Ови пројекти омогућују извесну диверсификацију прихода нафтних привреда и повећање међусобне трговине, које је у неким случајевима резултат инвестиција, у другим само средство Кине за добијање већих пројеката. Ипак, ови потенцијали нису искоришћени имајући у виду богатство нафтних привреда и грађевинске капацитете Кине. С друге стране, оно што може бити препрека овом савршеном сценарију је чињеница да су кинеска и арапска економија најзначајније компатибилне у погледу понуде и тражње за енергентима, посебно нафтом, тако да се успешност сарадње мора оценити из различитих углова за сваку земљу засебно.

Богатство нафтом је овај регион поставило у средиште геополитичког, али и оружаног сукобљавања великих политичких и економских сила. Кина, у складу са својом спољнополитичком оријентацијом ка сарадњи уместо доминације, ка дугорочном и обострано корисном партнерству, повећава своје присуство у региону постепено, али континуирано.

4.2. Кинеска стратегија односа са арапским земљама

Кина и земље Арапског света имају дугу традицију пријатељских односа, обострано корисне сарадње и трговине, који су углавном засновани на повезаности копненим и поморским путевима успостављеним пре 2000 година на античком *Путу свиле*. Кина је остварила велики продор у регионе који су били интересна сфера Америке, Велике Британије, Немачке, Италије, Француске, Русије стрпљивим и стратешки осмишљеним деловањем. Регион Блиског истока је интересна сфера свих развијених земаља Запада, с обзиром на то да су све наглашено увозно зависне у погледу енергената. У свим регионима кинеско присуство се одликује широко постављеним основама сарадње, које обухватају промовисање кинеске културе, језика, филмова, образовања, наглашавање политичке и идеолошке неутралности, миротворне активности, верске толеранције, уз које се економска сарадња поставља формално као једнака са другим циљевима, без обзира на њен примарни значај како за Кину, тако и за партнерске земље.

У том погледу сарадња са земљама Блиског истока није изузетак. Кина региону Блиског истока даје све већи значај, јачајући политичке односе, економске иницијативе и безбедносне пројекте, чиме показује да овај регион постаје од националног значаја. Због важности овог региона Кина је исказала заинтересованост и иницијативу да настави и прошири сарадњу на обострану корист са арапским земљама у свим аспектима: економском, политичком, културном, социјалном, безбедносном, али је нагласак на кинеским инвестицијама.

Кинеска стратегија односа са арапским земљама формулисана је циљевима и задацима Форума за сарадњу Кине и арапских држава (*the China-Arab States Cooperation Forum, CASC*), који је формиран 2004. и Кинеским документом о политици према арапским земљама (*China's Arab Policy Paper*) из 2016. године. Форум је примарни кинески мултилатерални механизам координације са блискоисточним

земљама. Захваљујући координацији Арапске лиге, која учествује у Форуму (по неким изворима Арапска лига је била иницијатор стварања Форума),³⁰³ арапске државе имају могућност да активно преговарају о реализацији колективних пројеката који укључују више арапских земаља (нпр. железнички пројекти, пројекти нуклеарне енергије и иницијативе Мртвог мора). Оно што је Кини дало значајну предност у земљама Блиског истока у односу на САД, које су током неколико деценија имале доминантну улогу у региону, јесте кинески приступ о поштовању суверенитета и немешању у унутрашње ствари партнерских земаља. Овај приступ кинески званичници често истичу у јавним наступима, али је принцип наведен и у документима Форума. Дobar пример је да су Либија и Сирија и даље чланице Форума, иако су 2011. године суспендоване из Арапске лиге. Један од наглашенијих сегмената сарадње у оквиру Форума је културна размена и образовање. У оквиру активности Форума многи универзитети на Блиском истоку увели су извесне аспекте кинеских студија у своје програме. Међу њима су први Универзитет у Техерану и Универзитет у Каиру, који имају оформљене читаве кинеске студијске програме.

Док се Форум сматра превасходно платформом за политичку сарадњу, с обзиром на то да су остале области укључене само у форми општих смерница, *Кинески документ о политици према арапским земљама* разрађује детаљније све облике сарадње. Кључна одредба је нагласак на свеукупној сарадњи, партнерству, заједничком развоју, једнакости, тежњи ка миру и стабилности. Заједнички развој је опште обележје кинеских међународних односа и односи се на успостављање обострано корисне сарадње, док је нагласак на миру и стабилности посебно потенциран као циљ сарадње са земљама Блиског истока, као политички и безбедносно најнестабилнијег региона света. Поред политичког, културног, социјалног и мировног аспекта овог документа, дефинисан је оквир за инвестициону и трговинску сарадњу. Овај део документа (Трећи део, одељак 2) састоји се из десет тачака, које се детаљно образлажу и дефинишу сарадњу у свакој од десет економских области.³⁰⁴

³⁰³ Murphy, D. 2022. *China's rise in the Global South: the Middle East, Africa, and Beijing's alternative world order*, Stanford, California: Stanford University Press, p. 58.

³⁰⁴ [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs Peoples Republic of China. 2016. *China's Arab Policy Paper*, www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/2649_665393/t1331683.shtml

1. иницијатива *Појас и пут* – подразумева укључивање арапских земаља у копнене и поморске трасе;
2. сарадња у области производних капацитета дефинисана је као комбинација кинеских предности производних капацитета и потреба и могућности арапских држава;³⁰⁵
3. повећање инвестиција односи се на проширење механизма инвестирања;
4. трговина је област која је дефинисана како општим кинеским приступом о слободној трговини, тако и специјалним одредбама о промени структуре увоза из арапских привреда у правцу повећања удела нафтних производа;
5. енергетска сарадња, која поред инвестиција у нафтни сектор подразумева и обновљиве изворе енергије;
6. инфраструктура (транспортна чворишта и путеви, телекомуникације, сателитске везе);
7. свемирска истраживања (коришћење сателита);
8. нуклеарни програм (електране);
9. финансије;
10. унапређење механизма у економији и трговини.

Прва економска област наведена у Документу о сарадњи – укључивање арапских земаља у иницијативу *Појас и пут* – у формалном смислу реализована је брзо и успешно.

До почетка 2016. године десет блискоисточних земаља постале су чланице АИИБ-ја (од 57 чланица укупно). Њихова заступљеност (акције) је 17,54%, укупни уписан капитал износи 10,84 милијарди долара, и имају 12% гласова (табела 10). Кина је водећи акционар АИИБ-ја са уписом капитала од 29,78 милијарди долара, који обезбеђује 30% акција и 26% гласова.

³⁰⁵ [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs Peoples Republic of China. 2016. *China's Arab Policy Paper*. Part III, section 2.2. www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/2649_665393/t1331683.shtml

Табела 10. ЗАСТУПЉЕНОСТ АРАПСКИХ ЗЕМАЉА
У АЗИЈСКОЈ ИНФРАСТРУКТУРНОЈ БАНЦИ

Држава	Вредност акција (милиони долара)*	Удео акција	Удео гласова
С. Арабија	2544,6	2,59	2,47
Иран	1580,8	1,61	1,63
УАЕ	1185,7	1,21	1,29
Израел	749,9	0,76	0,91
Египат	650,5	0,66	0,83
Катар	604,4	0,62	0,79
Кувајт	536,0	0,55	0,73
Оман	259,2	0,26	0,49
Јордан	119,2	0,12	0,37
Укупно	10840,2	11,04	12,03

* Број акција је десетострук у односу на уписану вредност исказану у милионима долара

Извор: Asian Infrastructure Investment Bank - Articles of Agreement, pp. 29-31.

С друге стране, ако се укључивање у иницијативу *Појас и пут* посматра кроз њен садржај, а то је повезивање транспортном инфраструктуром, сарадња се не може оценити као посебно значајна.³⁰⁶ Очекиване користи свих привреда укључених у *Појас и пут* су побољшан приступ и повезаност са другим земљама дуж нових путева, што би, даље, требало да пружи нове развојне могућности од инвестиција у инфраструктуру, енергетику и напредне производне секторе. Интереси земаља Блиског истока се у извесној мери разликују у зависности од типа и развијености привреде, географског положаја и геополитичких амбиција. Међутим, заједничко обележје у погледу прикључивања кинеској иницијативи *Појас и пут* је велики заостатак

³⁰⁶ Shichor, Y. 2018. "Vision, revision and supervision – The politics of China's OBOR and AIIB and their implications for the Middle East". In: *China's Presence in the Middle East, The Implications of the One Belt, One Road Initiative*, Ehteshami, A. and Horesh, N. (eds). Routledge. p. 46.

у реализацији овог фундаменталног аспекта читавог пројекта. Иако Блиски исток има приступ и копненим и поморским путевима – копнени Економски појас и Поморски пут свиле – због безбедносних питања и сложене геополитичке ситуације кроз ове земље за сада пролази врло мало рута. Мапе *Појаса и пута* показују густу мрежу путева, железница и саобраћајних чворишта на простору Ирана, Турске и нешто мање у Саудијској Арабији, док кроз остале блискоисточне земље не пролазе главни коридори.

Остали облици економске сарадње су знатно успешније реализовани. Сарадња у инфраструктури је истакнута и као посебна област у тачки б, која се делимично подудара са претходном. Мање успешан део овог облика сарадње односи се на класичне облике транспорта – путеви, железнице, луке, аеродроми. Савремени појам инфраструктуре ипак је нешто шири и односи се на комуникациону инфраструктуру, сателитске земаљске станице и посебно је наведено коришћење *BeiDou* кинеског навигационог сателита.³⁰⁷ У овом делу Кина истиче своју подршку кинеским компанијама и финансијским институцијама да развију сарадњу са арапским партнерима у овим областима. Седма наведена област – свемирска сарадња – такође се односи на коришћење и обуку за коришћење сателита. Ови сегменти сарадње, који су истовремено обухваћени општим циљевима иницијативе *Појас и пут*, у региону Блиског истока су знатно шире имплементирани од транспортне инфраструктуре.

Друга наведена област економске сарадње је потенцијално од примарног значаја за блискоисточне привреде. С обзиром на описане макроекономске изазове привреда зависних од извоза енергената, успешне развојне стратегије за земље Блиског истока не би требало да буду засноване на извозу нафте. У том аспекту кинеска стратегија економских односа са овим земљама испољава темељно разумевање потреба привреда у региону и усмерава заједничке привредне активности и пројекте у правцу који води диверсификацији индустрије, уважавајући природна ограничења. Кина је свесна деценијске тежње арапских земаља да диверсификују привреду и зато у стратегији из 2016. године изражава вољу и намеру да, због својих великих предности у производним капацитетима, омогући повећање

³⁰⁷ [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs Peoples Republic of China. 2016. China's Arab Policy Paper. Part III, section 2.6. www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/2649_665393/t1331683.shtml

производних капацитета у арапским привредама на начин који би овим земљама помогао да унапреде слабо развијене индустријске секторе. Заједничка производња требало би да буде „напредна, адекватна, ефикасна, оријентисана на запошљавање, и еколошки прихватљива... и да подржава арапске државе у њиховим напорима да остваре индустријализацију”.³⁰⁸

Трећа тачка односи се на инвестиције, али то се не односи на области инвестирања (које се тичу свих десет тачака, тј. области економске сарадње), већ само на форме и механизме инвестирања. Наглашава се финансирање путем акција и дугова, коришћење кредита, директне инвестиције и фондови итд.

У области спољне трговине, а у складу са *win-win* концептом међународне сарадње, Кина се определила да подржи увоз више ненафтних производа из арапских земаља. Стратегијом која се односи на све земље укључене у *Пут свиле*, Кина се супротставља сваком облику трговинског протекционизма и определила се за уклањање нецаринских трговинских баријера. Исказала је намеру, а статистички подаци приказани у оквиру анализе интереса сваке појединачне блискоисточне државе потврђују да Кина ту намеру спроводи у реалност. Кина тежи да уравнотежи увозно-извозни однос са блискоисточним земљама у корист двосмерне трговине разноврсним производима. Са тим је повезана и десета тачка одељка о економској сарадњи, која се односи на развој механизма и платформи за трговину. У том погледу у кинеском документу се истиче улога „међувладиних економских и трговинских заједничких комисија, кинеско-арапске заједничке привредне коморе и други билатерални или мултилатерални механизми”, сајмови и друге платформе, као и размена посета и комуникација између влада и предузећа.³⁰⁹

С обзиром на велики значај који повећање извоза може имати на арапске земље, део овог поглавља статистички истражује који би сектори и производи били довољно конкурентни да би се извозили на кинеско тржиште.

Сарадња у области енергетике укључује све сегменте везане за нафтни сектор. Истакнута је инвестициона „сарадња на истраживању,

³⁰⁸ [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs Peoples Republic of China. 2016. China's Arab Policy Paper. Part III, section 2.2.

³⁰⁹ *Ibid.*, Part III, section 2.10.

вађењу, транспорту и преради нафте”, унапређење синергије услуга у области „технологије и инжењеринга нафтних поља, трговине опремом и индустријских стандарда”.³¹⁰ Документ истиче јачање сарадње у области обновљивих извора енергије, као што су соларна енергија, енергија ветра и хидроенергија. Сви облици енергије су од дугорочног и виталног значаја за арапске привреде, јер услед немогућности развоја многих индустријских сектора ове земље су се на глобалном тржишту позиционирале као снабдевачи енергентима, без много опција за промену те позиције. Без обзира да ли ће будући сценарио светског тржишта енергената укључити прелазак на обновљиве изворе пре или после коначног исцрпљивања нафтних резерви (у Персијском заливу се ради о више деценија), извознице нафте морају имати алтернативне опције за производњу и извоз енергената. Допринос иницијативе *Појас и пут* развоју кинеско-арапске сарадње у области енергетике није од пресудног значаја, јер су ове земље традиционални извозници нафте у Кину, због чега је сарадња у овој области покренута и развијена много пре 2013. године. Документ о кинеско-арапској сарадњи је само учврстио и прецизирао већ постојеће везе међузависности у погледу енергената.

Са тим је повезана осма тачка која се односи на нуклеарну енергију, а која је издвојена из осталих енергената као специфична област. У документу се наводе као области сарадње: изградња нуклеарних електрана, обука о нуклеарној технологији, базична научна истраживања, унапређење реактора, нуклеарне безбедности, ефикаснија примена нуклеарних технологија, тражење решења за одлагање радиоактивног отпада, реаговање у ванредним ситуацијама и слично.³¹¹

Сарадња у области финансија је уобичајена за све регионе и земље које су приступиле иницијативи *Појас и пут*, без специфичности за земље Блиског истока. Ради се о монетарној сарадњи између централних банака, подршци финансирању осигурања, координисаном наступу земаља у развоју пред међународним финансијским организацијама, реформи међународног финансијског и система, која није ближе дефинисана овим документом.

³¹⁰ *Ibid.*, Part III, section 2.5.

³¹¹ [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs Peoples Republic of China. 2016. China’s Arab Policy Paper, part III, section 2.8.

4.3. Кинески интереси у региону Блиског истока

Неки од кључних циљева, односно развојних елемената које Кина остварује иницијативом *Појас и пут* (наведених у првом делу), највидљивији су управо у региону Блиског истока. То се пре свега односи на сигурно и редовно снабдевање енергентима, и, друго, на интернационализацију јуана. Остали извори новог кинеског раста – ангажовање грађевинске индустрије кроз инвестирање у инфраструктуру партнерских земаља, као и унапређење спољне трговине (изван увоза енергената) – такође се могу уочити у сарадњи са блискоисточним земљама, мада уз знатно мањи значај у односу на друге регионе.

4.3.1. Међународна енергетска стратегија Кине и сарадња са арапским земљама

Упркос томе што енергетика у стратешком документу *China's Arab Policy Paper* заузима тек пето место, примарни интерес Кине у овом региону је обезбеђивање континуираног и сигурног снабдевања нафтом. Препуштање законитостима тржишта за привреде зависне од увоза нафте представља превелики ризик. Цене нафте су у периоду покретања иницијативе *Појас и пут* биле релативно ниске, као и током читаве друге деценије 21. века, али осетљивост цена нафте на глобалне турбуленције неминовно периодично доводи до наглих поскупљења. Поред тога, иако се процене веома разликују, резерве нафте се неминовно смањују, а технологија истраживања достигла је тако висок ниво да није реално очекивати открића нових депозита. Како тражња за нафтом не показује тренд значајног смањења, може се очекивати да цене у релативно блиској будућности буду екстремно високе.

Снабдевање енергентима није само економски циљ. Све државе, нарочито оне које имају финансијске и оружане капацитете да утичу на токове у овом сектору, енергетику постављају не само као економско већ и важно геополитичко и стратешко питање. Већина земаља, без обзира на степен развијености, има документ о дугорочној стратегији у области енергетике. Због динамичне индустрије и великог броја становника Кина има огромну потрошњу нафте, највећим делом из увоза. Тражња и увоз су углавном у континуираном порасту, изузев две-три године ниске потрошње током пандемије ковида 19. У будућности се очекује све шири расцеп између потреба и могућности

снабдевања енергентима. Зато је Кина посебну пажњу посветила изradi и спровођењу енергетске стратегије.

Кинеска стратегија у области енергетике обухвата бројне елементе, циљеве и начине реализације, које влада и државне компаније настоје доследно да спроводе, а која се јасно запажа у енергетској сарадњи са земљама Блиског истока. Неколико циљева и практичних решења издвајају се у кинеској енергетској стратегији као најважнији. То су: диверсификација увозних тржишта, инвестирање у енергетику нафтних привреда, стратегија *Зајам за нафту* и изградња нових нафтних постројења.

1. Диверсификација увозних тржишта

Овај сегмент енергетске стратегије најмање се односи на Блиски исток, јер Кина традиционално увози из ових земаља највећи део потребне нафте. Од деведесеих година Блиски исток је био есенцијални извор увоза нафте. Иако Кина настоји да диверсификује изворе снабдевања нафтом, регион Блиског истока остаје најважнији, са више од половине увоза нафте. Диверсификација се пре свега односи на Русију, из које већ годинама убрзано гради гасоводе, затим на бивше совјетске републике, земље Централне Азије и Каспијског басена (Казахстан, Туркменистан, Азербејџан, Узбекистан), као и на земље Северне Африке (Египат, Либију и Алжир), које до сада нису биле посебно важна увозна тржишта због проблема транспорта, који ће бити превазиђени *Поморским путем свиле*.

2. Инвестирање у сектор енергетике у земљама које располажу значајним природним резервама

Ово је стратешки важнији, али и тежи циљ од диверсификације увоза. Увоз такође може захтевати огромне инвестиције уколико не постоји инфраструктура (цевоводи), али инвестирање у истраживање нових налазишта, осавремењивање постојећих постројења за експлоатацију и производњу, не захтева само већи капитал већ и много више времена, ризика и дипломатских активности. Кина настоји да што више увози сирову уместо прерађене нафте, док компаније које експлоатишу и извозе нафту имају супротне интересе. Зато Кина огромним инвестицијама постиже склапање дугорочних уговора, постаје сувласник, стиче извесна права одлучивања у сектору енергетике нафтних привреда и на време обезбеђује себи редовно и релативно повољно снабдевање.

3. Зајам за нафту

Ово је назив једног дела кинеске енергетске стратегије који подразумева да Кина, с обзиром на велики вишак капитала, даје повољне зајмове земљама које имају нафту. То није инвестирање у нафтни сектор, већ Кина позајмљује финансијска средства која ове земље користе према својим потребама, а дуг не враћају у новцу него у уговореним испорукама нафте, на уговорени период.

4. Изградња и сервисирање нафтних постројења

Овај циљ је споредни бенефит (одвојен од увоза нафте), којим Кина упошљава своје важне индустријске гране, грађевинску и машинску индустрију, заједно са њиховим производним и људским ресурсима. Овакви пројекти ипак ретко остану само на ангажовању грађевинских компанија, већ се изградња постројења јавља уз неки од претходно наведених циљева, углавном уз инвестирање (уз права одлучивања) или уз зајам за нафту уз додатне услове.

Захваљујући ефикасној дугорочној стратегији и огромним девизним резервама и фондовима, Кина је искористила најповољнији период економске оскудице на Блиском истоку да заузме повољну позицију у овом нафтом најбогатијем региону света. Наиме, цене нафте после 2014. године више нису прелазиле 100 долара по барелу, изузев кратког периода април-јун 2022, као ефекат општег раста цена због украјинске кризе. Умерени приходи нафтних привреда у дугом периоду и неизвесност глобалног тржишта енергената створили су повољан амбијент за успостављање дугорочних партнерских аранжмана у области енергетике са Кином као поузданим партнером.

У Кинеском документу о арапској политици истиче се да ће обе стране настојати да унапреде пројекат *Нови пут свиле* (првобитни назив иницијативе *Појас и пут*), тако што ће обе стране усвојити такозвани „1+2+3” шаблон како би унапредиле сарадњу. Притом се 1 односи на изградњу енергетске инфраструктуре, 2 на трговинске и инвестиционе олакшице у области енергетике, док се 3 тиче високих технологије у пољу нуклеарне и других алтернативних облика енергије. Кина се обавезала да ће у области енергетике настојати да сарађује на бази реципроцитета и обостране користи, као и да подржава и промовише инвестиције у арапске земље у области нафте и природног гаса, посебно наглашавајући финансијску и стручну подршку у повећању ефикасности и безбедности експлоатације, транспорта и прераде сирове нафте.

Земље инвеститори, као и земље примаоци страних директних инвестиција, у области енергетике имају специфичне циљеве. Влада Кине, као земље испоручиоца СДИ, кроз политику енергената остварује сигурност снабдевања становништва, али пре свега огромне индустрије. Влада земље домаћина СДИ остварује користи од прилива средстава кроз одређене политике (индустријске, социјалне итд.), али и друге пратеће бенефите у виду повећања капацитета, инфраструктуре и друге капиталне инвестиције, које остају на територији ових земаља. Поред влада, инвестирање у енергетику нафтним компанијама обе земље пружа значајне прилике за раст и развој. Кинеске националне нафтне компаније добијају могућност да остваре циљеве на међународном тржишту, да остваре профит и раст резерви. Националне нафтне компаније земље домаћина остварују користи у виду новчаних средстава за неки сегмент производње, што могу бити директна страна улагања или кредити и зајмови, а обезбеђен им је приступ пословним приликама у Кини.

Сарадња Кине у области енергетике са сваком земљом региона посебно, са аспекта реализованих и потенцијалних бенефита од прикључивања иницијативи *Појас и пут*, биће тема наредног поглавља. На овом месту дати су само збирни подаци ради прегледности, али и увида у примарне кинеске мотиве за ангажовање у овом региону. Наиме, подаци у табели 11 показују: а) реализован обим инвестиција много је већи у нафтним него у ненафтним привредама и б) инвестиције у сектору енергетике чине више од половине укупних кинеских инвестиција у региону.

Табела 11. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЕНЕРГЕТИКУ ЗЕМАЉА БЛИСКОГ ИСТОКА
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Држава	Сектори инвестирања	
	Енергетика	Укупно
С. Арабија	24,73	52,12
Иран	10,54	26,56
Ирак	29,45	32,57
УАЕ	21,15	39,23
Израел	0,68	14,94

Држава	Сектори инвестирања	
	Енергетика	Укупно
Кувајт	6,37	12,96
Оман	5,04	7,42
Катар	0,13	8,51
Јемен	0,47	1,71
Бахреин	-	1,42
Јордан	4,93	6,5
Сирија	3,76	4,06
Либан	-	-

Извор: The China Global Investment Tracker, 2023.

Према приказаним подацима, инвестиције у енергетику чине близу половине пласмана кинеских инвестиција у Саудијској Арабији, Кувајту и Ирану, преко 60% у УАЕ, Оману, преко 80% у Ираку и Сирији. Чак и у Јордану, који нема значајна налазишта нафте, већина кинеских инвестиција пласирана је у изградњу енергетске инфраструктуре. Остали сектори су транспорт, индустрија, комуналије, некретнине, финансије, пољопривреда, али се у свакој земљи ради о неколико пројеката изван енергетике. То указује на суштински непромењену улогу Блиског истока у међународним економским односима Кине.

4.3.2. Инфраструктура као развојни подстицај

Економски коридор Кина – Централна Азија – Западна Азија је исти коридор о коме је било речи у претходном одељку. Почиње од кинеске регије Ксињанг, прелази пет држава Централне Азије, из Туркменистана се наставља кроз Иран и Сирију ка Турској (слика 5). Велика област коју покрива углавном прати путању древног Пута свиле и не укључује директно већину блискоисточних земаља, што је истакнуто као индикатор слабог утицаја иницијативе *Појас и пут* на односе Кине са овим регионом. Кина и земље Блиског истока, бар према процени кинеских надлежних институција, оствариле су

значајан напредак у координацији политика, производној повезаности, олакшаној трговини, финансијској интеграцији итд.³¹² Ипак, исти извори констатују да је изградња копненог коридора ка Западној Азији успорена због различитих ограничења, која се делом односе на објективне препреке, а делом на националне политике партнерских земаља.

На овим трасама је, као и у Централној Азији, планирана изградња нафтовода који би требало да допринесу ефикаснијем транспорту нафте. Међутим, насупрот описаним успешним и релативно брзо реализованим пројектима у Русији и Централној Азији, у региону Блиског истока још увек није реализован ниједан пројекат овог типа. Блиски исток није у истој позицији као сиромашнији и неразвијенији суседни регион. Арапске земље немају интересовање за изградњу нових нафтовода. Насупрот Туркменистану и Казахстану, чији су нафтоводи водили само ка Москви, Блиски исток има енергетску инфраструктуру која потпуно одговара њиховим извозним циљевима. Прецизније, нема планова ни интересовања за повећање извоза нафте, јер то уобичајено доводи само до снижавања цена и истих прихода уз већу производњу. Поред тога, чак и када би постојао интерес, арапске земље имају сопствена средства која би им омогућила пуну својину над потенцијалним новим нафтоводима.

Инфраструктурно повезивање Кине и Блиског истока у већој мери требало би да се реализује *Поморским путем свиле* (слика 3), који укључује већи број земаља, али још увек се не користи у великом обиму, бар не у делу који долази до Блиског истока.

Такође, у знатној мери преклапа се са античким *Поморским путем свиле* 21. века, полази са јужне кинеске обале, пролази кроз земље Југоисточне Азије, наставља кроз Малачки мореуз, пролази поред јужног врха Индије, а одатле води до Џибутија у Африци (дакле, првенствено је намењен партнерима на афричком континенту).³¹³ Из Џибутија се потом одваја крак који иде кроз Црвеног море, затим преко

³¹² Youwei, L. and An, W. 2019. "China-Central Asia-Western Asia Economic Corridor: Progress, Main Challenges, and Promotion Measures", Research Report, No.187. The Development Research Center of the State Council of China.

³¹³ National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs, and Ministry of Commerce of the People's Republic of China. 2015. Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road, http://en.ndrc.gov.cn/newsrelease/201503/t20150330_669367.html

Суецког канала улази у Медитеран на путу ка Европи (Пиреус у Грчкој). Приступ *Поморском путу свиле* имају Јемен, Саудијска Арабија, Израел и Египат, о коме ће бити више речи у поглављу о Африци. У односу на овај главни поморски пут, накнадно су издвојена два крака који воде ка Ормушком мореузу (улаз у Персијски залив који деле Оман и Иран). Један крак полази с југа Индије, а други се рачва пре уласка у Црвено море (слика 3).

Инвестиције у привреду које имају мале депозите нафте или их немају, које су слабије развијене, реализују се према логици других региона. Кина пласира вишак капитала и/или грађевинских капацитета, добијајући заузврат извесне приходе, али и пријатељско окружење које омогућује несметано одвијање економских активности у читавом региону. Мање развијене земље добијају модерну инфраструктуру, често се ради проширењу и модернизацији лучких капацитета (Аден у Јемену, Мускат у Оману), формирању и изградњи трговинских чворишта и бесцаринских зона на кључним локацијама, који представљају основ за развој ових земаља, при чему им ово постаје доступно због повољних дугорочних кинеских кредита или концесија.

4.3.3. ОПЕК и интернационализација јуана

Интернационализација јуана, постављена као општи циљ иницијативе *Појас и пут*, ненадано почиње да се реализује у најзначајнијем обиму управо у региону Блиског истока, као један од бројних споредних ефеката украјинске кризе из 2022. године. Ради се о урушавању хегемоније долара као јединог средства за куповину нафте, односно петродолара.

Наиме, још раних седамдесетих година амерички председник Никсон склопио је споразум са кућом Сауда (владајућа династија Саудијске Арабије и власници највећих налазишта нафте у свету) да нафту продају искључиво за амерички долар, а да вишак профита чувају у америчким обвезницама. Заузврат, „САД се обавезују да заштите саудијска нафтна поља од Совјетског Савеза и других евентуално заинтересованих држава, посебно Ирана и Ирака. До 1975. године, све чланице ОПЕК-а су пристале на исте услове”. Од тада свака увозница нафте у свету почиње да штеди у америчким доларима како би могла да купује нафту. Доминација долара обезбеђује сталну тражњу за њим, што значајно спречава инфлаторне притиске које би имала свака друга држава која би имала овакву примарну емисију.

До 2022. године није било преговора са арапским нафтним привредама на ову тему, али се то могло очекивати са развојем економских односа. Ово би био логичан след догађаја, имајући у виду да је правило петродолара већ прекршено 2012. године када је Иран, под притиском тешких економских санкција, продавао нафту у замену за мање-више било коју валуту, чак и полуконвертибилне као што је индијска рупија, а затим и споменутим споразумима у оквиру БРИКС-а исте године. Питање хегемоније петродолара покренуто је 2022. године, али не као резултат јачања сарадње, већ као последица глобалних геополитичких тектонских промена, иницираних Украјинском кризом 2022. године.

Сукоб у Украјини означио је, како се накнадно показало, почетак убрзане дезинтеграције економске хегемоније САД и чак институционално утемељења процеса стварања новог мултиполарног поретка. Скуп механизма одвајања од униполарног, западноцентричног уређења светске привреде углавном се може поистоветити са принципима „економије отпора“. Економија отпора је концепт функционисања привреде у условима економских санкција и притисака, чији је творац ирански ајатолах Хамнеи. Концепт је осмишљен за иранску економију која је неколико деценија под економским санкцијама, најпре од САД, потом читавог колективног Запада и, коначно, низа земаља којима је забрањена сарадња са Ираном под претњом санкцијама.

Дезинтеграција западних, нарочито америчких економских полуга моћи постаје доминантан глобални процес. Креирају се паралелни финансијски механизми, институције, интеграције, распадају се најснажније глобалне трговинске везе.

У неколико наврата 2022. године САД су безуспешно захтевале и преговарале са Саудијском Арабијом, која има већинско право одлучивања у ОПЕК-у, о повећању производње, како би се смањиле цене нафте и олакшала енергетска криза. Тражиле су додатне испоруке гаса из Катара, што је такође одбијено. Охрабрене отпором Русије, Кине, Индије америчкој хегемонији који траје готово деценију, а подстакнуте наглим привредним растом и приходима од високе цене енергената, блискоисточне нафтне привреде су после неколико деценија блиске сарадње са САД 2022. године одбиле сваку сарадњу изван уобичајених трговинских односа.

Други сегмент арапског отпора америчкој хегемонији за САД је много значајнији од цене нафте, а то је крај ексклузивности петродолара.

Од доласка на власт саудијског принца Мохамеда бин Салмана 2017. године може се уочити значајна промена у спољној политици Саудијске Арабије, као традиционалног партнера САД од раних седамдесетих година. Евидентно је значајно приближавање Русији, која је и формално укључена као партнер у ОПЕК (ОПЕК +), као и Кини, која је највећи трговински партнер Саудијске Арабије и извор растућих инвестиција. Недуго након историјске посете кинеског председника Си Ђинпинга Саудијској Арабији децембра 2022, саудијски министар финансија објавио је да долар више није једина валута за трговину саудијском нафтом, што је поновио у јануару 2023. у интервјуу Блумбергу. „Немамо проблем да преговарамо о томе како решавамо наше трговинске аранжмане, било у америчким доларима, било у еврима, било у саудијским ријалима”.³¹⁴ Кина већ неко време купује све веће количине нафте и течног природног гаса од Русије, Ирана и Венецуеле у сопственој валути, али је овакав аранжман са највећим извозником нафте на свету и уједно традиционалним америчким партнером индикатор да се убрзава стварање мултиполарног монетарног поретка. С обзиром на огромну вредност извоза нафте ових земаља у Кину и очекиван раст тог извоза, јуан би могао значајно да се попне на лествици валута у међународном систему плаћања.

Економско и политичко одвајање од утицаја САД земље Блиског истока су додатно потврдиле захтевом за чланство у БРИКС-у, које су до краја јануара 2023. године поднели Иран, Саудијска Арабија, Бахреин, Уједињени Арапски Емирати, Алжир и Египат.

4.3.4. Спољна трговина

Географски положај Блиског истока на раскрсници Азије и Европе један је од кинеских мотива за укључивање региона у иницијативу *Појас и пут*. Кина је заинтересована за изградњу брзих пруга и путева како би успоставила брже и ефикасније снабдевање Европе, као важног извозног тржишта. Због неприступачних терена читавог средишњег дела Азије (високи планински ланци, висоравни и пустиње) транспорт производа из Кине је оријентисан на поморски саобраћај, који је

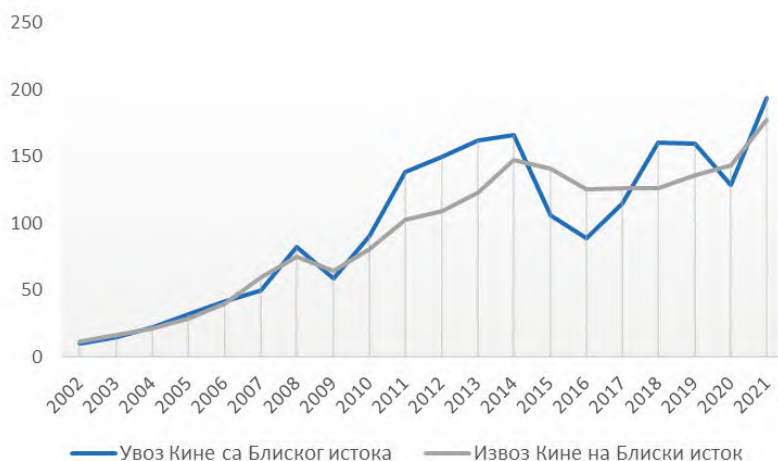
³¹⁴ Omar, A.A. and Cranny, M. 2023. “Saudi Arabia Says Open to Settling Trade in Other Currencies”, *Bloomberg*, January 17. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-01-17/saudi-arabia-open-to-talks-on-trade-in-currencies-besides-dollar#xj4y7vzkg>

јефтин, али веома спор. Многи инфраструктурни пројекти усмерени су на изградњу не само путева већ и успостављање трговинских, финансијских и логистичких центара у земљама региона, као подршке за велику кинеску трговинску размену са Европом.

Иако нова кинеска парадигма подразумева снажнији ослонац на домаће тржиште, нове трасе ка Европи у транзиционом периоду могу омогућити повећање извоза на основу нових економских аранжмана у земље на кључним транспортним чвориштима, као што је Грчка због луке Пиреј, балканске земље и слично. Други, могуће значајнији потенцијал за повећање извоза јесте пласман на неколико веома богатих тржишта у самом региону Блиског истока. Проширење већ развијених (и zasiћених) европских тржишта на основу ефикаснијег транспорта није очекивано.

На графикону 32 приказана је динамика трговине Кине са земљама Блиског истока. Подаци указују на то да је до наглог повећања трговине Кине са земљама Блиског истока дошло знатно пре иницијативе *Појас и пут*, посебно после Светске финансијске кризе 2008. године.

Графикон 32. ТРГОВИНА КИНЕ СА ЗЕМЉАМА БЛИСКОГ ИСТОКА*, 2002–2021
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

* Подаци се односе збирно на регион Блиског истока, који по класификацији која се користи у УН обухвата Египат и Либију

Извор: Аутори, према подацима International Trade Center, Trade Map

Увоз Кине је у 2021. износио 194 милијарди долара, од чега нафта чини 148 милијарди долара. Највећи увоз је из Саудијске Арабије, која је највећи светски извозник нафте, а у 2021. години је износио око 57 милијарди долара. Остали произвођачи нафте који имају велики пласман енергената на кинеско тржиште су Оман, УАЕ и Ирак, из којих увози двоструко мање нафте – 26–28 милијарди долара.³¹⁵ Укупни извоз Кине у регион Блиског истока у 2021. години износио је 178 милијарди долара. Највећи извоз Кина остварује на тржишта УАЕ, Саудијске Арабије, Турске и Египта. Извоз по земљама региона генерално је дисперзован и пропорционалан величини ових тржишта.

Кина је једна од малобројних земаља света која нема наглашен трговински дефицит са арапским нафтним привредама, док је истовремено Блиски исток једини регион који нема трговински дефицит са Кином. Оба партнера имају изузетне компаративне предности на глобалном нивоу, Блиски исток са енергентима који су неопходни готово свим земљама изван региона, а Кина са изузетно широким асортиманом високо конкурентних производа, којима такође снабдева читав свет. Овај трговински правац је пример веома високе компатибилности привреда.

Општи преглед извоза је само индикатор да је трговина између Кине и региона Блиског истока повећана, што се у великој мери може приписати управо повећаном присуству кинеских компанија на овим тржиштима. Структура извоза Кине у земље Блиског истока, као и потенцијали за повећање извоза или увоза робе из ових земаља, прецизније се истражују у оквиру анализе билатералне трговине између Кине и сваке од ових држава. Значајније питање од општих трендова у трговини је који сектори или производи арапских привреда имају нову извозну шансу за пласман на кинеско тржиште. По описаној методологији примењује се коефицијент детерминације, како би се утврдила увозно-извозна комплементарност између најважнијих специфичних производа земаља Блиског истока и кинеске тражње за овом робом. Како је наведено, овај метод се примењује само на земље Блиског истока и Централне Азије због изузетно монолитне индустрије, ограничене географским условима и одсуством ресурса изувез енергената.

³¹⁵ [ITC] International Trade Center, Trade Map. www.trademap.org

4.4. Економски интереси привреда Блиског истока

Најзначајније разлике међу привредама у региону засноване су на присуству и одсуству енергетских ресурса. Нафтне привреде региона су веома сличне у погледу производне и трговинске структуре, макроекономских показатеља и динамике. Мерено приходима по становнику, све нафтне привреде региона (Катар, Саудијска Арабија, УАЕ, Кувајт) веома су богате, али се по многим показатељима (ниво индустријализације и технолошке инфраструктуре) не могу сматрати развијеним. Ненафтне привреде су, насупрот томе, веома различите, од Јемена и Сирије као најсиромашнијих, до Израела, као једне од најразвијенијих привреда света. Из тих разлога се интереси и очекивања ових земаља од економске сарадње са Кином веома разликују.

Већина земаља Блиског истока има неискоришћене лучке потенцијале и лоше транспортне и трговинске везе. Кинески инфраструктурни пројекти нуде нове концепте развоја и могућност диверсификације монолитних економија, како богатих, тако и сиромашних земаља, док сиромашнијим економијама могу дати значајан подстицај за економски развој. Улагања кинеских компанија у транспортну инфраструктуру, као и изградњу фабрика и индустријских зона, омогућавају мање развијеним економијама да се ефикасније укључе у међународне трговинске токове, диверсификују приходе и повећају асортиман извозних производа уз прихватљиве трошкове.

Насупрот ненафтним привредама, земље региона које имају депозите нафте и гаса немају потребе за иностраним средствима, док је потреба за диверсификацијом наглашена. Пласирање кинеских инвестиција изван енергетског сектора у богате нафтне привреде може подржати њихову делимичну диверсификацију, повећати обим, квалитет и извоз њихових производа. Међутим, улагања у сектор енергетике такође може имати развојни потенцијал, јер кинеске компаније нуде не само финансијска средства већ експертску подршку иновацијама, развоју и ефикасности експлоатације нафте или унапређењу производње других облика енергије.

Чини се да је поље заједничког интереса веома широко, али је неопходно да се на нивоу појединачних држава истражи о ком типу инвестиција се ради, у које секторе су пласиране и колике користи од тога имају земље региона.

Други аспект економске сарадње је спољна трговина. Кинески интереси се првенствено односе на снабдевање енергентима, док се

супротан трговински правац, извоз арапских земаља у Кину, чини бесперспективним због високе конкурентности кинеске робе. Услед појачаног присуства кинеских компанија могло би се очекивати да невелика производња изван нафтног сектора у овим земљама претрпи значајне штете приликом суочавања са конкуренцијом кинеских компанија. Међутим, Кина се као заговорник стратегије обостране користи определила за унапређење структуре трговине са арапским земљама. Наиме, повећан увоз Кине из партнерских земаља у свим регионима усмерен је на смањење њиховог дефицита у трговини са Кином. Са земљама Блиског истока то није циљ, јер нафтне привреде имају наглашен трговински суфицит због извоза нафте. Кинеска подршка њиховом извозу односи се на већи кинески увоз производа других сектора привреде. Како ове земље имају веома мало индустрије изван сектора енергетике, Кина у Документу истиче намеру да „подржи арапске земље у тежњи да диверсификују привреде”.³¹⁶

У погледу облика партнерстава са блискоисточним земљама, три земље имају са Кином однос „свеобухватног стратешког партнерства” – Саудијска Арабија и Иран од 2016. и Уједињени Арапски Емирати (УАЕ) од 2018. године.³¹⁷ Пет земаља региона имају са Кином *стратешко партнерство* (Ирак, Јордан, Кувајт, Катар и Оман), док преосталих пет нема дипломатске односе на нивоу партнерства (Сирија, Либан, Бахреин, Јемен, Израел).³¹⁸

Слично централноазијским земљама, упркос ниској конкурентности, ограниченом обиму и смањеном асортиману њихових производа, ове земље имају неколико врста специфичних производа који могу имати извешан извозни потенцијал. То су памук, маслине, маслиново уље и друга биљна уља, урме, кафа, дуван итд. Поред ових специфичних пољопривредних производа, којима обилује читав регион, поједине земље у региону имају налазишта фосфата и индустрију за њихову прераду, друге имају производњу алуминијума, док се индустрија у нафтним привредама у новије време оријентисала

³¹⁶ [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs Peoples Republic of China. 2016. China's Arab Policy Paper, Part III, 2.4.

³¹⁷ Fulton, J. 2019. *China's Changing Role in The Middle East*, The Atlantic Council. p. 4.

³¹⁸ Li, Q. and Ye, M. 2019. "China's emerging partnership network: what, who, where, when and why", *International Trade, Politics and Development*, 3(2): p. 69. <https://doi.org/10.1108/ITPD-05-2019-0004>

ка производњи пластике, као нафтног деривата. Уз примену коефицијента трговинске подударности, за сваку земљу ће бити идентификоване групе производа које су компатибилне са кинеском увозном тражњом.

4.4.1. Саудијска Арабија

Саудијска Арабија је највећа и најбогатија земља региона. Откриће нафте у Саудијској Арабији 1936. године и почетак њене производње 1938. потпуно су променили стање земље, обликовали њену економију у наредним деценијама и поставили је у средиште стратешких економских, тиме и геополитичких интереса и односа великих сила.

Саудијска Арабија је веома зависна од извоза нафте и посебно осетљива на флукуације цена нафте на светском тржишту. Крајем седамдесетих година приходи од нафте чинили су скоро 80% БДП-а. Касније удео нафте опада, што је већим делом последица смањене цене нафте током деведесетих, а мање развоја других привредних активности. Саудијска Арабија је уложила велике напоре да диверсификује привреду, што је у овом региону велики изазов с обзиром на недостатак воде, која је значајан инпут у индустријској производњи. После 2000. године цене нафте су имале двоструке вредности у односу на деведесете, тако да се у последње две деценије свако смањење удела нафте у привреди, буџетским приходима и извозу може приписати извесним успесима у диверсификацији саудијске привреде. Просечан удео нафте у саудијском БДП-у смањен је на просечно 25% у периоду после 2014. године.³¹⁹ Учешће нафте у буџетским приходима и укупном извозу током читаве новије историје ове привреде износило је преко 90%. Према годишњем извештају саудијске Монетарне агенције³²⁰ за 2021. годину приходи од нафте су чинили око 87% буџетских прихода, а према подацима Светске банке извоз нафте чини просечно 80% укупног извоза у периоду 2015–2020. године.

Велику економску и политичку моћ Саудијској Арабији обезбеђује њена пресудна улога у ОПЕК-у, преко кога остварује значајан утицај

³¹⁹ World Bank Indicators, 2020. <https://data.worldbank.org/indicator>

³²⁰ Saudi Arabian Monetary Agency. https://www.bis.org/author/saudi_arabian_monetary_agency.htm

на кретања цене нафте на светском тржишту. Ова земља је веома важна за Кину, јер је њен највећи снабдевач нафтом.

Саудијска Арабија, као и друге наглашено нафтне привреде, остварује значајан трговински суфицит са Кином. Укупан увоз Кине из Саудијске Арабије у 2021. години износио је око 57 милијарди долара, од чега су скоро 45 милијарди долара чинили нафта и гас.³²¹ Кинески извоз у ову земљу је у истој години био око 30 милијарди долара.³²² Из угла Кине, око 12% укупног увоза горива долази из Саудијске Арабије, док се из угла Саудијске Арабије на кинеско тржиште пласира 15% укупног извоза нафте.³²³ У протекле две деценије између две земље повећана је и трговина ненафтним производима. Најважније су органске хемикалије, пластика, руде и гума.

Коефицијент подударности примењен је на само шест најважнијих извозних производа у 2021. години, јер само они остварују релативно значајне вредности (изнад 0,1% укупног извоза у Кину). Резултати очекивано показују изузетно високу увозно-извозну усклађеност у енергетском сектору, али и пластике и производа од ње, чија је главна сировина такође нафта (табела 12).

Табела 12. ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ И КИНЕ

Код	Производ	Коефицијент подударности
ХС 27	Нафта	0,9998
ХС 28	Неорганске хемикалије	0,8661
ХС 29	Органске хемикалије	0,8488
ХС 39	Пластика	0,7813
ХС 76	Алуминијум	0,8455
ХС 40	Гума и производи од гуме	0,5233
ХС 26	Руде	0,2285

Извор: Прорачун аутора

³²¹ ИТС, 2021. "China import from Saudi Arabia". <https://www.trademap.org/>. Званични подаци о трговини енергентима са кинеске и арабијске стране су веома различити. Према подацима које је доставила Саудијска Арабија, ова земља не извози енергенте у Кину.

³²² ИТС, 2021. "China import from Saudi Arabia". <https://www.trademap.org/>

³²³ Прорачун заснован на подацима ИТС. <https://www.trademap.org/>

Извозни потенцијали производа са најзначајнијом увозно/извозном подударношћу (табела 12) до сада су у великој мери реализовани, судећи према уједначеним вредностима трговине овим производима у периоду од десет година. Извоз нафте у Кину достигао је још деведесетих година границе које је Саудијска Арабија поставила имајући у виду своје оптималне производне оквире и неопходност диверсификације извозних тржишта. Извоз нафте константно је око 45 милијарди долара и чини скоро 80% укупног увоза Кине из Саудијске Арабије.³²⁴

Раст кинеског увоза осталих производа, органских хемикалија, алуминијума и пластике је, напротив, резултат управо повећаног присуства Кине у оквиру иницијативе *Појас и пут*. Насупрот нафти, коју може пласирати на било које тржиште, у погледу извоза органских хемикалија Саудијска Арабија је зависна од Кине, у коју пласира од 30% до чак 50% производа из ове групе.³²⁵ Увоз ових производа из Саудијске Арабије удвостручен је у периоду 2010–2020, што је у складу са пројектованим циљевима обострано корисне сарадње. Неорганске хемикалије и алуминијум извозе се у сталним количинама.

Највећа извозна зависност односи се на руде, посебно на руду бакра. До 2010. године укупни извоз свих руда (углавном бакра и мање количине руде цинка) Саудијске Арабије износио је 4–14 милиона долара, што је занемарив удео у укупном извозу ове земље, а до 2013. године није било извоза руде бакра у Кину. Од 2013. године извоз руде повећан је око 100 пута, а сво повећање односи се на извоз у Кину. У 2021. извоз руда је био око 730 милиона долара, од чега је у Кину извезена руда у вредности од 540 милиона долара, односно 74%.³²⁶ Извоз руда у Кину у целини је резултат повећаног присуства Кине и циљева обострано корисне сарадње и изван сектора енергетике. На то указује процена коефицијента подударности, у којој руде нису показале извозну подударност (јер имају мали удео у извозу Саудијске Арабије).

Одступање реализоване трговине од оне која се очекује на основу трговинске подударности може се уочити у значајном повећању извоза гуме и производа од гуме из Саудијске Арабије у Кину. Овде се не ради о тако драматичном повећању као у случају руда, али је повећање

³²⁴ ИТС, 2021. China imports from Saudi Arabia. <https://www.trademap.org/>

³²⁵ ИТС, 2021. Saudi Arabia export to China. <https://www.trademap.org/>

³²⁶ ИТС, 2021. Saudi Arabia export to China. <https://www.trademap.org/>

извоза 15 пута ипак изузетна промена. Коефицијент подударности показао је већу вредност (0,52) него руде (0,23) (табела 12), али се вредности ниже од 0,7 не сматрају значајном подударношћу. Вредност од 0,5 значи једнаку подударност за увоз и извоз конкретног производа. Раст вредности извоза руде бакра и гуме највероватније је резултат компромиса за добијање великих инвестиционих пројеката, који, с обзиром на величину Саудијске Арабије, имају много већу вредност него у другим земљама.

Саудијска Арабија прима значајне кинеске инвестиције од 2007. године. Од једне милијарде долара у 2005, инвестиције су премашиле 52 милијарде долара (кумулативно) у 2022. години.³²⁷ Само 23% укупних СДИ Кине, односно око 12 милијарди долара, уложено је у сектор нафте.³²⁸ Укупне инвестиције у енергетику су знатно веће, око 20 милијарди долара, али је су значајне инвестиције пласиране у развој производње соларне енергије – област у којој Кина у новије време остварује значајну глобалну позицију. То оправдава саудијска очекивања да придруживање кинеском пројекту *Појас и пут* може диверсификовати ову монолитну нафтну економију.

Укупна улагања у сектор транспорта износе више од 7,6 милијарди долара, од чега је три милијарде долара пласирано само на један пројекат бродоградилшта – *King Salman International Complex* у 2018. години. Велики број инвестиционих инфраструктурних пројеката додељен је железници. Компанија која је реализовала све кинеске пројекте је *China Railway Construction*. Укупна уговорена вредност пројеката приближно је пет милијарди долара, а до краја 2022. године вредност инвестиција износила је 2,1 милијарду долара.

Од великог значаја за будуће економске односе била је посета председника Кине Си Ђинпинга Ријаду, која је споменута у контексту интернационализације јуана и глобалног прегруписавања услед украјинске кризе. Током ове посете две земље потписале су 34 уговора у укупној вредности од 30 милијарди долара у области транспорта, зелене енергије и друго.³²⁹

³²⁷ The China Global Investment Tracker, American Enterprise Institute, 2022. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

³²⁸ Ibid..

³²⁹ Diez, J. 2022. "China, Saudi, and the Future of Cross-Regional Investments", *Middle East Policy Council*. <https://mepc.org/commentary/china-saudi-and-future-cross-regional-investments>

Релативно важно место међу кинеским инвестицијама у Саудијској Арабији заузима индустрија алуминијума, са више од пет милијарди долара које су кинеске компаније уложиле 2007. године, као и хемијска индустрија, са приливом од 2,5 милијарде долара. Ово је један од важнијих узрока наведеног раста извоза хемијских производа.

4.4.2. Иран

Иранска привреда је превасходно базирана на ресурсима, али уз то располаже и другим минералним ресурсима, повољнијим географским условима и разноврснијом привредом од других ресурсних привреда. У погледу диверсификованости привреде може се поредити само са УАЕ, мада се ради о заступљености веома различитих сектора. За разлику од УАЕ, која се великим напорима поступно одваја од зависности од нафте, Иран је одувек имао релативно разноврсну привреду. Удео нафте и гаса у иранској привреди је уобичајено 22–25%, односно 10–15% после пада цена нафте 2014. године и увођења санкција „међународне заједнице“ (САД и ЕУ) на извоз нафте. Удео нафте и гаса у извозу је око 70%.³³⁰

Специфичност иранске привреде је централно-планско управљање, са доминацијом јавног власништва у сектору енергетике и другим великим компанијама. Сектор нафте и гаса су доминантни, али Иран располаже и другим минералним ресурсима – бакар, угаљ, злато, хром, олово, цинк и гвожђе. Развијена је и индустрија заснована на овим сировинама, али је она размештена широм ове велике земље, што знатно смањује ефикасност производње. Значајан раст остварују неки од најпрофитабилнијих индустријских сектора: фармацеутска индустрија, биотехнологија, чак и нанотехнологија, што је технолошки далеко испред осталих привреда у региону, уз изузетак Израела. Иран има релативно велике неискоришћене развојне потенцијале у виду специфичних производа, који већ представљају глобални бренд: персијски ћилими, шафран и други специфични зачини.

Иако су Кина и Иран одувек имали значајну сарадњу, формални дипломатски односи успостављени су 16. августа 1971. године.³³¹ У

³³⁰ [ITC] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

³³¹ Министарство иностраних послова НР Кине. 2023. „Земље и организације – Однос Кине са Ираном“ (на кинеском) https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_677172/sbgx_677176/

јануару 2016. председник Си Ђинпинг боравио је у државној посети Ирану и том приликом успостављено је *свеобухватно стратешко партнерство*,³³² као најразвијенији облик билатералних односа Кине са неком земљом. Иран је друга земља са којом је Кина успоставила свеобухватно стратешко партнерство. Све снажније везе Кине и Ирана углавном су резултат неповољног међународног положаја у којем се Иран већ дуго налази. Земља је у својеврсном хладном сукобу са Сједињеним Државама од Исламске револуције 1979, али како се то односило само на трговину са овом земљом, само по себи то није имало значај. Међутим, временом су САД биле све успешније у притисцима на треће земље да не сарађују са Ираном, тако да су односи и са другим земљама на Западу такође проблематични. Од 2006. године Ирану су уведене ригорозне санкције УН, због чега је економија претрпела огромну штету. Становништво је први пут у новијој историји почело да осећа праву несташицу упркос обиљу енергетских ресурса. Привреда је претрпела значајне губитке, стандард је смањен, инфлација је константно висока, али се извоз није значајно смањио јер се санкције УН нису односиле на извоз нафте, која је најважнији извозни производ Ирана. Санкције су нанеле значајне штете привреди због забране међународног плаћања.

У таквој ситуацији Иран се природно окренуо земљама које нису прихватиле да се придржавају америчких санкција и наставиле су да увозе иранску нафту и гас. Најзначајније приходе у овом периоду Иран је остварио од Индије и Кине, као великих економија, које зависе од увоза нафте. Ове две земље су због величине територије, становништва и привреде мање подложне спољним притисцима. У септембру 2019. године америчка влада је једнострано објавила да ће почети да санкционише одређене кинеске субјекте који су увозили нафту из Ирана, што није спречило Кину да следи сопствене интересе. Кина, као велика економска сила, у позицији је да следи сопствене интересе чак и када су они у супротности са намерама и циљевима САД. Већина других земаља, посебно мањих, није могла да се упусти у ризик економске конфронтације са великим силама. Тиме је Кина задобила поверење иранског врховног ајатолаха Алије Хамнеија, који се заложиио за сарадњу с таквим „независним земљама”, као и за јачање узајамних економских, али и безбедносних веза. Током посете кинеског председника Си Ђинпинга Техерану 2016. године потписано је 17

³³² *Ibid.*

докумената о сарадњи на разним пољима, од енергетике, индустрије и транспорта, до туризма и животне средине.³³³

Не само да је Кина одбила да се придржава санкција већ је искористила повлачење важних светских сила, попут Немачке, да уђе у велике пројекте, као што је изградња метроа у Техерану. Блокада иранског банкарског система избегнута је формирањем нове банке, кроз бартер аранжмане, као и договором Кине и Индије са Ираном о плаћању нафте локалним валутама. Иран је због тога добијао мању цену, нарочито у размени са Индијом чија је валута само делимично конвертибилна. Без обзира на ниже цене, трговина са Кином и Индијом годинама је била покретач иранске привреде, која је веома зависна од извоза енергената.

Кина је земља која се највише истиче иницијативама за укидање санкција Ирану, делом зато што их сматра неправедним, а делом због очекиване предности у улагању у енергетски сектор, посебно у погледу интензивније експлоатације и производње природног гаса којим Иран обилује, али га не експлоатише интензивно. Константна подршка и сарадња Кине довела је до јачања билатералних односа и до тога да Иран последњих деценија дозволи велике кинеске инвестиције у свој нафтни и гасни сектор, који је још од 1979. године затворен за страни капитал.

Кинеске инвестиције почеле су да пристижу у Иран много пре иницијативе *Појас и пут*. Од раних деведесетих година Кина је помагала Ирану у изградњи и обнови инфраструктурних пројеката, као што су ауто-путеви, метро, фабрике, бране, луке, аеродроми, бродоградилница, од којих су неки тешко оштећени током иранско-ирачког рата (1980–1988). Тек 2007. године дошло је до првих инвестиција у енергетски сектор. Секторска дистрибуција кинеских СДИ никада није постала доминантно енергетски усмерена као у Ираку. Од укупних инвестиција у Иран, које износе 26,56 милијарди долара, у сектор нафте и гаса кинеске компаније су инвестирале 8,85 милијарди долара, а у хидроенергију 1,7 милијарди долара (табела 13).

³³³ [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs of PRC. 2016. "Xi Jinping Meets with Supreme Leader Ali Khamenei of Iran", January 24, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/2016zt/xjpdstajyljxgsfw/201601/t20160126_704497.html

Табела 13. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ИРАНСКИ СЕКТОР ЕНЕРГЕТИКЕ

Година	Сектор	Инвеститор	Вредност (милиони долара)
2007	Нафта	China Petroleum and Chemical (Sinopec)	2.010
2009	Нафта	China National Petroleum Corp. (CNPC)	1.760
2016	Гас	China National Petroleum Corp. (CNPC)	600
2017	Нафта	China Petroleum and Chemical (Sinopec)	590
2017	Нафта	China Petroleum and Chemical (Sinopec)	1.050
Укупно			8.850
2007	Хидроенергија	Gezhouba	210
2010	Хидроенергија	Sinohydro	1.500
Укупно			1.710
Укупно енергетика			10.560

Извор: The China Global Investment Tracker.

Осим тога, иранске територије су од великог стратешког значаја за нафту и гас које Кина увози из земаља Каспијског басена како би смањила зависност од нафте из земаља Персијског залива. Предложени нафтовод *Neka – Jask* замишљен је за транспорт сирове нафте из Казахстана, Азербејдана, Туркменистана и Русије преко луке Нека на Каспијском мору до места Јаск у Оманском заливу. Планирани капацитет нафтовода од 1.515 километара је један милион барела дневно сирове нафте. Очекује се да ће коштати две милијарде долара.³³⁴

³³⁴ Ciszuk, S. 2007. "Caspian-to-Arabian-Sea pipeline suggested by Iran as it searches for Central Asian inroads". *Global Insight*. <https://acturca.wordpress.com/2007/11/21/caspian-to-arabian-sea-pipeline-suggested-by-iran-as-it-searches-for-central-asian-inroads/>

Поред кинеских улагања у ирански енергетски сектор, ова земља је атрактивна за Кину због кључног географског положаја на трасама античког *Пута свиле* и средишњој позицији на путевима ка Турској и даље ка Европи. Иран је одредиште великих инвестиција кинеских компанија у изградњу и модернизацију железнице. Кина има потребе да побољша железничке везе, а Централноевроазијски коридор могао би да буде од великог значаја за унапређење копнене трговине између Кине и Ирана. Укупни потенцијални капацитет иранског тржишта је око 600.000 тона терета који се транспортује копненим путем из Кине преко Казахстана и Туркменистана, а око девет милиона тона терета морским путем од Шангаја до луке Бандар Абас у Ирану.³³⁵ Вредност инвестиција у железницу није много мања од инвестиција у енергетику и износи 6,42 милијарде долара.

Табела 14. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ИРАНСКУ ЖЕЛЕЗНИЦУ

Година	Инвеститор	Вредност (милиони долара)
2011	China North Industries (Norinco)	590
2012	China North Industries (Norinco)	1.250
2014	China National Machinery Industry (Sinomach)	320
2016	China North Industries (Norinco)	330
2018	China Railway Construction	540
2018	China National Machinery Industry (Sinomach)	840
2018	China National Machinery Industry (Sinomach)	700
2019	China General Technology (Genertec), Beijing Power	1.540
Укупно		6.420

Извор: The China Global Investment Tracker

Поред ових сектора, око 4,74 милијарди долара инвестирано је у металну индустрију, од чега су највеће инвестиције пласиране у

³³⁵ Vinokurov, E. 2019. *The Belt and Road Initiative in Northern Eurasia: Current, State, Barriers to Development, Interests, and Policies*, <http://greater-europe.org/archives/6813>

индустрију челика, око 2,8 милијарди долара, а 1,9 милијарди долара у индустрију алуминијума.³³⁶ Приватни кинески инвеститори изградили су неколико фабрика у Техерану за производњу и прераду ових метала. За Иран су од великог значаја улагања у друге секторе ван енергетике, које ова земља деценијама развија успешније од других блискоисточних земаља. Железаре и други инвестициони подухвати су од велике важности за смањење последица међународне изолације.

Иако Иран има знатно разноврснију привреду од других земаља региона, она већим делом производи за домаће тржиште, док у извозу такође доминира нафта. Поред nafte и гаса, око 6% извоза односи се на производе хемијске индустрије.³³⁷

Нафта и гас чине око 75% укупног извоза, од чега извоз nafte чини 71,5%, а гас само 3,5%,³³⁸ упркос томе што Иран располаже другим по величини резервама природног гаса у свету. Укупан извоз Ирана је, захваљујући трговини са Кином и Индијом, веома мало смањен током санкција. У 2010. години извоз је износио 84 милијарде долара, у 2014. је повећан на 90 милијарди долара, а затим се поново смањено на 83 милијарде долара 2016. године. После укидања санкција УН 2016. извоз је поново премашио 90 милијарди долара у 2017. и 2018. години. У 2020. и 2021. години био је преполовљен, али то није резултат санкција.

Трговински биланс између Кине и Ирана углавном је уједначен, ако се изузму подаци за 2021. годину, и више од деценије је у готово континуираном успону (графикон 33).

³³⁶ American Enterprise Institute. 2022. The China Global Investment Tracker. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

³³⁷ UN Comtrade database. <http://comtrade.un.org>

³³⁸ UN Comtrade database. <http://comtrade.un.org>

ГРАФИКОН 33. ТРГОВИНА ИРАНА И КИНЕ, 2010-2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: International Trade Center - ИТС. 2023. Trade map. www.trademap.org

У иранском извозу у Кину нафта је најзначајнији, али не једини производ. Од укупног извоза у вредности од 20 милијарди долара у 2021. години, вредност извезене нафте чинила је 8,8 милијарди,³³⁹ односно 40% укупног извоза, али овај удео знатно варира по годинама (вероватније у складу са ценом него са количином увезене нафте). У претходним годинама вредност извезене нафте најчешће је износила само две милијарде долара, што је најчешће чинило око 20% укупног извоза у Кину. Изузетак су 2019. и 2021. година, је извоз нафте био висок у апсолутним вредностима и уделу у извозу. Значајно место заузима и пластика, са константним извозом од 2–2,5 милијарде долара годишње, односно има готово исту вредност као извезена нафта. Нешто мању вредност, 1,7–2,5 милијарде долара, има извоз органских хемикалија. Значајан је извоз и руда, али и прерађеног бакра, челика, гвожђа, алуминијума и воћа (пистаћи).

Коефицијент подударности иранског извоза енергената са кинеским увозом, сасвим очекивано, изузетно је висок, преко 0,98 за нафту и гас (табела 15). Висок је коефицијент подударности од 0,89 има група производа Органске хемикалије, које већ имају значајно место у извозу Ирана у Кину. Ради се о алкохолним једињењима која се

³³⁹ ИТС. "Iran import from China". www.trademap.org

користе као додатак гориву. Такође, анализирали смо подударност неких традиционалних иранских извозних производа – зачини, текстил и теписи, који имају значајан удео у укупном извозу Ирана и мањи значај у трговини са Кином. Ови производи такође показују високу трговинску компатибилност са кинеским увозом (табела 15).

Табела 15. ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ ИРАНА И КИНЕ

Код	Производ	Коефицијент подударности
ХС 2709	Нафта	0,9824
ХС 2711	Природни гас	0,9843
ХС 29	Органске хемикалије	0,8905
ХС 57	Теписи	0,9749
ХС 59	Тканине и текстилна влакна	0,7860
ХС 0910	Зачини	0,9778

Извор: Прорачун аутора

Интензивирањем економске сарадње која се може очекивати у наредном периоду као резултат приступања Ирана ШОС-у и захтева за пријем у БРИКС, производи са високим коефицијентом подударности имају велике шансе за повећање извоза у Кину.

4.4.3. Уједињени Арапски Емирати

Уједињени Арапски Емирати су трећа земља региона која је са Кином успоставила односе на нивоу свеобухватног стратешког партнерства. То је резултат јасне подршке коју ова земља пружа Кини у остварењу циљева иницијативе *Појас и пут*, као и других „спољнополитичких циљева попут унапређења сарадње југ-југ, односно техничке сарадње између земаља у развоју и глобалног југа у области ресурса и технологије”.³⁴⁰ У развоју сарадње велику улогу има

³⁴⁰ Interesse, G. 2022. “China-United Arab Emirates (UAE): Bilateral Trade and Investment Outlook”. *China Briefing*. <https://www.china-briefing.com/news/china-united-arab-emirates-uae-bilateral-trade-investment-outlook/>

позиција УАЕ на улазу у Персијски залив и значајни лучки капацитети ове земље.³⁴¹

У 2021. години кинески увоз из УАЕ износио је око 28 милијарди долара, од чега је увоз нафте износио 21 милијарду долара.³⁴² Обим и структура кинеског увоза слични су другим нафтним привредама, иако је привреда УАЕ диверсификована у много већој мери него друге нафтне привреде региона. На пример, увоз је потпуно пропорционалан трговини са Саудијском Арабијом, како у погледу укупног увоза, тако и у погледу увоза енергената. Наиме, оба су два пута мања од увоза из Саудијске Арабије, која има два пута већу привреду од УАЕ. Слично је са кинеским увозом из Ирака и Кувајта, који су наглашено зависне привреде од извоза енергената. Остали производи који имају релативно значајан удео у кинеском увозу из УАЕ су пластика и органске хемикалије, што је такође слично другим земљама региона. Ради се о дериватима нафте и хемикалијама за обогаћивање горива. Кинеско тржиште, изузев у погледу енергената, није компатибилно са привредом УАЕ, без обзира на знатно шири производни асортиман ове привреде. Сам коефицијент подударности (табела 16), поред компатибилности у трговини енергентима, има високе вредности и за друге производе привреде УАЕ, као што су алуминијум и злато. Међутим, реални девизни курс између валуте ове две земље не иде у прилог извозу УАЕ. Емираћански дирхам има двоструко већу вредност од кинеског јуана, што све производе ове земље, изузев нафте и гаса чија се цена формира на светском тржишту, чини неконкурентним.

³⁴¹ Fulton, J. 2019. "China-UAE Relations in the Belt and Road Era", *Journal of Arabian Studies*, 9(2): 253-268, DOI: 10.1080/21534764.2019.1756135

³⁴² Званични подаци о трговини енергентима са кинеске и УАЕ стране су веома различити. Према подацима УАЕ извоз енергената у Кину је миноран, што се односи и на друге земље региона.

Табела 16. ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ УАЕ И КИНЕ

Код ХС	Производ	Коефицијент подударности
27	Енергенти	0,9967
2709	Нафта	0,9964
2711	Гас	0,9865
76	Алуминијум	0,9684
7108	Злато	0,8775

Извор: Прорачун аутора

Инвестиције и пословање кинеских компанија у Емиратима имају већи значај за билатералну сарадњу од трговине. Кинеске инвестиције у УАЕ су до краја 2022. године кумулативно достигле скоро 40 милијарди долара, што ову земљу ставља на друго место у региону, одмах иза Саудијске Арабије (52 милијарде долара), која има двоструко већу привреду и четири пута више становника. Од тога су само осам милијарди долара класичне инвестиције кинеских компанија, а 31 милијарда долара односи се на грађевинске пројекте које изводе кинеске компаније.

Табела 17. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У УАЕ 2005–2022.

Сектор	Вредност (милиони долара)
Нафта	12.600
Изградња	6.770
Алтернативни облици енергије	4.590
Транспорт	4.190
Логистика (лучки терминал)	670

Извор: The China Global Investment Tracker

Поред сектора наведених у табели 17, кинеске компаније инвестираше су у сектор гаса, здравство, хемијску индустрију, забаву итд., али ради се о мањим појединачним пројектима. Висока диверсификација области инвестирања резултат је пословања више од 2.000 кинеских компанија УАЕ, од чега је 170 концентрисано у слободној индустријској и трговинској зони Џебел Али (*Jebel Ali Free Zone - Jafza*) у Дубаију, једној од највећих зона слободне трговине на свету.

За иницијативу *Појас и пут* важно чвориште је лука Калифа у Абу Дабију, као једна од малобројних дубоководних лука у Персијском заливу. Кинески терминал за отпрему, који је изградио кинески инвеститор *China Ocean Shipping (COSCO)* део је луке. То је инвестиција од 670 милиона долара, наведена у табели 17. Пројекат је договорен у фебруару 2017. године, а део терминала завршен је и пуштен у рад већ у априлу 2019. године. Кинески терминал служи као регионални центар за глобалну мрежу од 36 лука.³⁴³

Велики број компанија и кинеских грађана са боравком у УАЕ (око 200 хиљада) довео је до отварања већег броја кинеских банака. Четири највеће кинеске банке – *ICBC, Bank of China, China Construction Bank* и *Agricultural Bank of China* – имају своје филијале у Дубаију. Један од резултата пословања ових банака је повећање међусобне трговине у кинеским јуанима. Штавише, велики број домаћих банака и других арапских банака у УАЕ има у понуди рачуне у кинеској валути, што значајно доприноси реализацији циља интернационализације јуана.

4.4.4. Ирак

Експлоатација, производња и извоз нафте кључне су привредне активности у Ираку од почетка њене експлоатације 1927. године. У послератном периоду, од педесетих до седамдесетих година, захваљујући обимним реформама, Ирак је успешно спровео индустријализацију, имао релативно разноврсну привреду, остварио модернизацију пољопривреде, инфраструктуре, образовања и велики привредни раст. Иранско-ирачки рат који је започео Ирак (1980–1988) био је почетак дугог низа ратова и сукоба ниског интензитета, који су зауставили раст и развој и ограничили ову привреду искључиво на

³⁴³ Shandong port group, co. ltd. 2022. "Khalifa Port project (phase II)". http://regional.chinadaily.com.cn/ensd-port/2022-02/08/c_542535.htm

извоз енергената. Потом су санкције УН до 1999. године довеле до праве хуманитарне катастрофе, јер је био забрањен извоз нафте као јединог извозног производа Ирака. Неколико стотина хиљада људи, посебно деце, умрло је од неухрањености и недостатка основних лекова. Потом су „прелазне власти“ САД и Велике Британије до првих избора 2005. године присвајале све фондове за обнову Ирака и све приходе од извоза нафте, изузев 2% што је враћано домаћој привреди. Известан облик окупације и преузимања прихода Ирака трајао је до 2011. године, када су укинуте последње санкције. Америчке трупе су 2023. још увек биле у Ираку, мада нису учествовале у власти. Нафтна рента је у протеклој деценији чинила око 45% БДП-а, 85% буџетских прихода,³⁴⁴ док извоз енергената уобичајено чини 99% укупног извоза.³⁴⁵

Краћи преглед позиције Ирака и ирачке привреде у међународној констелацији снага објашњава зашто су готово све кинеске инвестиције пласиране у сектор нафте и гаса. Од 32 милијарде долара укупних кинеских инвестиција, више од 22 милијарде долара инвестирано је у нафтни сектор, а 4,6 милијарди долара у сектор гаса. Других сектора привреде готово да нема. С обзиром на нешто боље природне услове од других земаља у региону, Ирак још увек има значајну пољопривредну производњу, која чини око 3,5% БДП-а, а запошљава чак 20% радне снаге,³⁴⁶ што указује на то да се ради о екстензивној пољопривреди углавном за сопствене потребе. Стога ово није погодан сектор за стране инвестиције. Кина је, у складу са циљем да допринесе развоју партнерских земаља у ширем смислу, инвестирала у изградњу некретнина око 1,7 милијарди долара и 270 милиона долара у образовање.³⁴⁷

Потписани су дугорочни споразуми о развојним и услужним пројектима за нафтна поља Халфаиа, Ахдаб, Румаила и Маисан. *Кинеска национална нафтна корпорација* (CNPC) уложила је велике напоре да стекне упориште у ирачкој нафтној индустрији. Почетак ирачко-кинеске сарадње у области енергетике био је почетак рада ове компаније још 1981. године. Компанија је 1997. године постигла

³⁴⁴ [TWB] The World Bank. data.worldbank.org/indicator

³⁴⁵ [ITC] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

³⁴⁶ Stanojević, N. 2021. *Karakteristike privreda Bliskog istoka i Severne Afrike i perspektive ekonomske saradnje sa Srbijom*. Beograd: IMPP.

³⁴⁷ [ITC] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

споразум са тадашњом ирачком владом о развоју нафтног поља Ахдаб, али он никада није спроведен због међународних економских санкција.³⁴⁸ Данас је Кинеска национална нафтна корпорација највећа страна компанија у Ираку, а Кина највећи страни инвеститор. Најважнији пројекат је инвестиција у највеће нафтно поље Румаила, које ова компанија развија у сарадњи са *Southern Oil Company* и *British Petrol*, који има значајно присуство у Ираку од почетка експлоатације нафте пре Другог светског рата. Од првог потписаног уговора у Румаили 2011. године до сада *Кинеска национална нафтна корпорација* (филијала *ПетроКина*) реализовала је преко 30 уговора. Уговор из 2009. о развоју нафтног поља потписан је на период од 20 година (до 2034) и сматра се да је њиме постављен темељ за дугорочну обнову поља. Скоро „сваки аспект рада Румаиле је у процесу трансформације захваљујући текућем инвестиционом програму. Изграђени су нови објекти највише светске класе, а постојеће локације су модернизоване, у циљу повећања ефикасности.”³⁴⁹

Међу осталим кинеским компанијама које послују у Ираку истиче се *China National Building Material Company*, која је у периоду 2010–2012. реализовала пројекат изградње цементаре у граду Сумава, вредности 250 милиона долара. Следећа важна компанија је *China National Machinery and Equipment Import & Export*, која је реализовала пројекат изградње гасне електране у Басри, вредан 205 милиона долара. Цео пројекат је реализован у 2011. години.

Трговина између Кине и Ирака готово у потпуности је заснована на ирачком извозу нафте и високом увозу свих осталих производа из Кине, с обзиром на недостатак сопствене производње. Ирак је трећи кинески добављач сирове нафте, са 10% укупног кинеског нафтног увоза. Због наведених околности Ирак, осим енергената, нема друге значајне извозне производе, тако да коефицијент подударности показује компатибилност ирачког извоза само у овом сектору (табела 18).

³⁴⁸ Hasan, H. 2022. “Pivot to the East: The Implications of China’s Growing Economic Foothold in Iraq”, *The Emirates Policy Center (EPC)* <https://epc.ae/en/details/featured/pivot-to-the-east-the-implications-of-china-s-growing-economic-foothold-in-iraq>

³⁴⁹ Rumaila Operating Organisation. “Rumaila: A new partnership”. <https://rumaila.iq/english/about-us/our-partners/>

Табела 18. ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ ИРАКА И КИНЕ

Код	Производ	Коефицијент подударности
ХС 27	Минерална горива	0,9995

Извор: Калкулација аутора

Реализован извоз енергената чини готово сав извоз у Кину. Од укупног извоза у Кину, у вредности од 26,6 милијарди долара у 2021. години, изван сектора нафте и гаса извезено је воће у вредности 1,2 милиона долара и различити хемијски производи у истој вредности.³⁵⁰

4.4.5. Израел

У дугом периоду после Другог светског рата односи између Кине и Израела били су углавном замрзнути, често и без формалних дипломатских представништава, због великог утицаја САД на Израел и истовремено лоших америчко-кинеских односа. Кина и Израел имали су релативно развијене односе само у периоду од две деценије, осамдесетих и деведесетих година. У том периоду окосница билатералних односа је, неочекивано, била сарадња у области одбрамбених технологија.³⁵¹ Од 2005. године, услед заостравања кинеско-америчких односа, Израел је у потпуности ревидирао свој став и уведена су строга ограничења на трансфер одбрамбених технологија у Кину и контрола извоза технолошки напреднијих производа. Интересовање Кине за израелске технологије остало је велико.

Јачање Кине на глобалном плану, придржавање политике немешања и разумевање осетљивих питања Блиског истока омогућили су унапређење сарадње са Израелом у неизмењеној геополитичкој констелацији, која подразумева доминацију САД на овом простору. Од објављивања иницијативе *Појас и пут* брзо су се повећавале тежње обе земље за остварењем шире привредне сарадње. Израелске компаније су очекивале и углавном оствариле већи удео на кинеском тржишту,

³⁵⁰ [ITC] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

³⁵¹ Evron, Y. 2013. "Between Beijing and Washington: Israel's Technology Transfers to China", *Journal of East Asian Studies*, 13: 503-528.

док је Кина видела Израел као извор иновативних технологија и тржиште за своје грађевинске компаније. Оба сегмента сарадње успешно се развијају.

Између Кине и Израела постоји изузетно висока компатибилност у погледу технолошке сарадње. Израел има све потребне предуслове и ресурсе за високе технологије и научна истраживања, док је Кина постала довољно развијена да има способност да реализује технолошка достигнућа у реалним секторима привреде, као и огромно тржиште на које ове производе може да пласира. Израел је једна од малобројних земаља у којој кинеске класичне инвестиције премашују вредност грађевинских пројеката. Од скоро 15 милијарди долара, више од 12 милијарди долара су инвестиције кинеских компанија, а 2,9 милијарде долара су грађевински пројекти (табела 19).

Табела 19. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ИЗРАЕЛ

Година	Компанија инвеститор	Вредност (милиони долара)	Сектор
<i>Инвестиције</i>			
2010	<i>China National Chemical (ChemChina)</i>	1.440	Пољопривреда
2013	<i>Fosun</i>	240	Здравство
2014	<i>Bright Foods</i>	1.560	Пољопривреда
2014	<i>Baidu, Ping An, Qihoo</i>	100	Финансије
2015	<i>Tencent, Renren</i>	100	Технологија
2016	<i>China National Chemical (ChemChina)</i>	1.400	Пољопривреда
2016	<i>Shanghai Giant Network-led consortium</i>	4.400	Забава
2016	<i>Huawei Technologies</i>	150	Технологија
2017	<i>Midea</i>	170	Остало
2018	<i>Venus Medtech</i>	100	Здравство
2019	<i>China Communications Construction</i>	260	Енергија

Година	Компанија инвеститор	Вредност (милиони долара)	Сектор
<i>Инвестиције</i>			
2020	<i>Yinniu Microelectronics-led consortium</i>	110	Технологија
2021	<i>Shanghai International Port Group</i>	1.700	Транспорт
2021	<i>Venus Medtech</i>	300	Здравство
<i>Грађевински пројекти</i>			
2012	<i>China Railway Construction</i>	140	Транспорт
2014	<i>China Communications Construction</i>	950	Транспорт
2016	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	420	Енергија
2017	<i>Shenzhen Metro, China Railway Construction</i>	170	Транспорт
2018	<i>China Railway Engineering</i>	710	Транспорт
2019	<i>State Construction Engineering</i>	520	Транспорт
	Укупно	14.940	

Извор: The China Global Investment Tracker

Од укупних инвестиција више од шест милијарди долара уложено је у куповину удела у високотехнолошким компанијама и изградњу истраживачких центара. Израелске компаније за које су кинеске компаније заинтересоване баве се високим технологијама у области медицине и фармације, пољопривреде, информационих технологија, телекомуникација и друго. Највећа појединачна инвестиција била је вредна 4,4 милијарде долара и односила се на куповину *Плејтике (Playtika)*, највеће израелске компаније за друштвене казино игре (табела 19).

Од прве деценије 21. века кинеске грађевинске компаније све више су укључене у израелске транспортне и друге инфраструктурне пројекте. Кинеске компаније нудиле су пројекте изградње транспортних тунела, железница, морских лука и слично. Пројекти су

имали ниску цену, реализовани су у кратким роковима, а компаније које их реализују такође су биле спремне да их делимично финансирају.³⁵² Због растућег кинеског присуства израелски министар саобраћаја Исраел Кац посетио је 2012. године Кину и разговарао о неколико инфраструктурних пројеката. Међу њима је била изградња железничке пруге Мед – Ред, која би Кини значајно убрзала извоз у Европу, јер би заобилазила Суецки канал и пролазила кроз Израел од града Еилат у заливу Акаба до Ашдода – лучког града на израелској медитеранској обали. Овај пројекат представља резервни план који ће обезбедити сигуран проток кинеске робе од Црвеног до Средоземног мора и даље до Европе. Вредност овог пројекта процењена је на износ између осам и 13 милијарди долара. Први део пруге, у дужини од око 90 километара, који повезује Тел Авив и Биршебу, завршен је. Пруга је требало да буде завршена 2018. године, међутим читав пројекат је одложен, а Кина је још увек зависна од Суецког канала јер је овај алтернативни пут већ био изложен безбедносним изазовима.

Трговина је сегмент економских односа који је више у интересу израелских него кинеских компанија. У том погледу Израел је специфичан у региону Блиског истока, јер је једина земља која има конкурентске предности у односу на Кину, које јој омогућује високо развијена индустрија. Иако је Кина овладаола производним процесима на свим нивоима, а кинеске компаније могу да постигну квалитет који задовољава израелско тржиште и истовремено да задрже цене на знатно нижем нивоу од домаћих, у многим секторима израелски производи имају значајну предност. То су: фармацеутски производи, други производи хемијске индустрије, као што су специфична једињења која се користе у различитим индустријским процесима, затим вештачка ђубрива, медицинска опрема (машине, инструменти, дијагностички апарати). Укупан извоз Израела у Кину износи око четири милијарде долара, што је око три пута мање од увоза из Кине, који значајно варира у распону од седам до 16 милијарди долара годишње.³⁵³ Наведене групе производа које Израел извози у Кину имају значајан коефицијент трговинске подударности, али има и производа који показују обрнут однос увозно/извозне подударности,

³⁵² Evron, Y. 2017. "OBOR's impact on Sino-Israeli relations". In: *China's Presence in the Middle East*. Ehteshami, A. and Horesh, N. (eds). London and New York: Routledge.

³⁵³ [ITC] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

и сви су у области машинске, али и електроиндустрије, који су најконкурентнији сегменти кинеске индустрије (табела 20).

Табела 20. ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ ИЗРАЕЛА И КИНЕ

Код	Производ	Коефицијент подударности
ХС 90	Оптички, мерни, контролни, прецизни, медицински или хируршки инструменти	0,9491
ХС 9018	Инструменти и уређаји који се користе у медицинским, хируршким, стоматолошким или ветеринарским наукама	0,9989
ХС 9031	Мерни инструменти	0,9221
ХС 9031	Апарати засновани на рендгенским зрацима	0,9124
ХС 31	Вештачка ђубрива	0,9712
ХС 85	Електричне машине и уређаји	0,4648
ХС 8542	Интегрисана кола	0,7881
ХС 84	Машине и механички уређаји	0,4202

Извор: Прорачун аутора

Извоз који се реализује у погледу најважнијих група производа није у складу са процењеним коефицијентима. Електричне машине и апарати су најважнија група извозних производа Израела у Кину, док коефицијент показује већу вероватноћу увоза ових производа из Кине. Реализован извоз односи се на подгрупу електронска интегрисана кола, која чине више од трећине укупног израелског извоза у Кину.³⁵⁴ Група оптички, мерни, контролни, медицински или хируршки инструменти је, у складу са проценом, важан извозни производ и чини четвртину укупног извоза. Остали важни извозни производи Израела су органске хемикалије, које не показују извозну подударност, те ђубрива, која чине око 5% извоза.

У погледу трговине израелске компаније имају значајне неискоришћене могућности за извоз на кинеско тржиште. Овде се као

³⁵⁴ [ITC] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

препрека јавља ограничен обим производње. Израелска индустрија, иако је високо продуктивна и технолошки развијена, не може да постигне значајно већи обим производње од оног који већ реализује.

4.4.6. Кувајт

Кувајт је наглашено нафтна привреда. Ова мала земља (са око четири милиона становника) има шесте по величини резерве нафте у свету, што је омогућило веома висок стандард. По приходима по глави становника Кувајт је 2020. године заузимао високо 19. место у свету. Изузев Ирака, има највећи степен зависности од извоза нафте у региону. Удео извоза нафте у укупном извозу је око 90%,³⁵⁵ док је удео нафтне ренте у БДП-у, слично Ираку, око 45%, уз извесно смањење у 2019. и 2020. години, што су последњи доступни подаци.³⁵⁶

Ово је веома отворена привреда, а велику улогу у њој, посебно у производњи нафте, имале су стране директне инвестиције, што је резултирало отварањем великог броја мултинационалних компанија.

Влада Кувајта учинила је извесне напоре да подстакне развој привреде изван сектора нафте и гаса. Донет је закон којим се домаћи банкарски сектор отвара за конкуренцију. Изгласан је закон којим се странцима допушта да поседују 100% кувајтских компанија и смањен порез за правна лица са 55 на 25%. Међутим, овде нема значајних индикатора да се будући раст и развој може ослонити на неки други сектор изван енергетике.

У трговини са Кином Кувајт има значајан суфицит, што је уобичајено за нафтне привреде у региону. Кинески увоз из Кувајта у протеклом периоду износио је између девет и 17 милијарди долара, док је извоз само 3–4 милијарде долара. Око 94% кинеског увоза из Кувајта чини нафта, што је у 2021. години износило 16 милијарди долара (графикон 34). Обим кинеског увоза нафте из Кувајта константно се повећава, а у протеклих 10 година се удвостручио. Имајући у виду да су цене нафте у посматраном периоду биле стабилне, може се закључити да су се количине нафте које Кина увози из Кувајта вишеструко повећале.

³⁵⁵ [ITC] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

³⁵⁶ [TWB] The World Bank indicators. 2023. Oil rents (% of GDP) - Kuwait. [/data.worldbank.org/indicator](https://data.worldbank.org/indicator)

Графикон 34. КИНЕСКИ УКУПНИ УВОЗ И УВОЗ ЕНЕРГЕНАТА ИЗ КУВАЈТА (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: International Trade Center - ИТС. 2023. Trade map. www.trademap.org

Следећа врста производа, уобичајена за извоз овог региона, јесу органске хемикалије, које чине готово сав остатак кинеског увоза – око 5%. У погледу билатералне трговине ни у будућности се не може очекивати промена у погледу врста увезених производа, јер Кувајт нема производњу, а тиме ни извоз изван сектора енергената.

Одсуство извоза изван сектора енергената значи да нема ни основа за одређивање коефицијента подударности, док је компатибилност у погледу трговине нафтом потпуна.

Табела 21. ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ КУВАЈТА И КИНЕ

Код	Производ	Коефицијент подударности
ХС 27	Минерална горива	0,9942

Извор: Прорачун аутора

Поред трговине, новија економска сарадња ове две земље односи се на неколико великих кинеских инвестиционих пројеката. Најзначајнији од њих не односе се на сектор нафте и гаса. Укупне СДИ Кине у Кувајту износе 12,96 милијарди долара, закључно са најновијим инвестицијама из 2022. године. Од овог износа 5,4 милијарди долара је инвестирано у нафтни сектор, што је око 40%. Остале инвестиције су разноврсне. Око две милијарде долара пласирано је у гигантске грађевинске пројекте, готово једнак износ у сектор образовања, мада се и ту ради о грађевинским пројектима, 1,3 милијарде у аутомобилску индустрију итд. (табела 22). У свим секторима ради се о неколико пројеката различитих кинеских компанија.

Табела 22. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У КУВАЈТ ПО СЕКТОРИМА

Сектор	Вредност инвестиције (милиони долара)
Нафта	5.250
Гас	210
Алтернативни извори енергије	100
Грађевински пројекти	1.960
Образовање	1.930
Транспорт	1.734
Укупно	11.190

Извор: Компилација аутора према подацима The China Global Investment Tracker

Најзначајнији пројекат је ново пословно средиште у северном Кувајту под називом *Град свиле* (*Silk City*, енгл. *Мадинат ал-Харир*, арап.), заједнички пројекат кинеских и кувајтских компанија. *Град свиле* је део ширег националног пројекта – *Нови Кувајт 2035*, који је усвојен као стратегија за диверсификацију привреде. Пројекат је у складу са циљем који је Кувајт поставио – да се позиционира као комерцијално и финансијско средиште у овом делу региона, слично Дубаију на другом крају Персијског залива. Требало би да представља једно од главних транспортних чворишта западноазијског дела Економског појаса Пута свиле. У *Граду свиле* планирана је и изградња небодера „Хилџаду и једна

ноћ”, високог 1001 метар, затим слободне економске зоне *Пута свиле*, са одмаралиштем, градским пословним центром, изложбеним и сајамским просторима и спортским објектима. Центар би требало да подржи развој малих и средњих предузећа. *Град свиле* ће се простирати на око 250 km², планирана вредност је 86 милијарди долара, што је вишеструки износ досадашњих кумулативних инвестиција. Прва фаза је започета у мају 2019, а према плану требало би да буде завршен до 2035. године.

Слика 9. ГРАД СВИЛЕ

Извор: We build value. 27/02/2019. “Silk City: Kuwait’s City of Dreams” www.webuildvalue.com/en/megatrends/silk-city-kuwait-s-city-of-dreams.html

Кувајт је од великог значаја за Кину као основа за транспортну мрежу која се протеже од Централне Азије до Персијског залива. Због тога се последњих година издваја све већи број пројеката и све већи износ за изградњу транспортне мреже (путева и железница) у Кувајту. До 2022. године кинеска улагања у овај сектор у Кувајту достигла су 1,75 милијарди долара.

Међу кинеским компанијама прва која је реализовала инвестиционе пројекте у Кувајту је била *Металуришка грађевинска корпорација*

(*Metallurgical Construction Corporation* – МСС). Његова прва и највећа појединачна инвестиција у Кувајту, 2010. године, износила је 570 милијарди долара за изградњу некретнина. Други пројекат ове компаније уследио је већ 2011. године, а његова вредност је била 520 милиона долара за изградњу новог колеца за инжењеринг и нафту на Универзитету у Кувајту, мада је овај пројекат реализован средствима кинеске МСС и кувајтске *Khalid Ali al-Kharafi & Brothers*. Ова компанија није имала више пројеката у Кувајту.

Остале компаније које имају значајне инвестиционе пројекте премашиле су ове износе, а истичу се *Sinorec* у нафтној индустрији, са уложених 4,6 милијарди долара, *Minmetals*, са уложених 1,3 милијарде у транспорт и *Power Construction Corp. (PowerChina)*, са инвестицијама од 1,27 милијарди долара инвестираних у низ различитих сектора (некретнине, транспорт, гас и образовање).

4.4.7. Катар

Катар је најмања и најбогатија земља региона, мерено приходима по становнику. То полуострво у Персијском заливу, са само 2,8 милиона становника, које са Ираном дели највеће појединачно налазиште природног гаса на свету – Јужни Парс. Доказане резерве природног гаса чине 13% укупних светских резерви, а Катар је трећа земља у свету по резервама гаса, иза Русије и Ирана. Резерве нафте, с обзиром на број становника, такође су значајне и износе око 25 милијарди барела. Однос између малог броја становника и огромних прихода од енергената довео је Катар у врх листе земаља са највишим приходима по глави становника. У периоду 2012–2015. године Катар је имао највећи БДП по становнику на свету, мерен паритетом куповне моћи – 2015. године износио је 132.000 долара. Смањење овог параметра после 2015. године само је одраз споменутог наглог смањења цене енергената после 2014. године.

Катар је донедавно био типичан пример богате земље без развијене привреде. Зависност од извоза енергената је до 2011. године била веома висока, око 30% БДП-а и уделом енергената од 87% у укупном извозу и 70% буџетских прихода.³⁵⁷ Таква привредна структура довела је до

³⁵⁷ [TWB] The World Bank. “Oil rents (% of GDP) - Qatar”.
<https://data.worldbank.org/indicator/>

свих наведених негативних ефеката. Међутим, после 2011. године удео енергената у свим макроекономским показатељима убрзано опада. То је последица смањења цене нафте, што је аутоматски довело до њеног мањег удела у БДП-у, али и последичног ангажовања владе у погледу развоја пословног и финансијског сектора. Услед развоја других привредних активности, делимично и смањене тражње због пандемије ковида 19, удео нафтне ренте у БДП-у 2020. године износио је нешто више од 10%, што је изузетно нагли пад. Ефекти привремено глобално смањене тражње нису високи, јер су друге земље у региону у истом периоду још увек имале удео нафтне ренте у БДП-у преко 30%. Дакле, већи део заслуге за овај успех мора се приписати специфичним унутрашњим променама.

У новембру 2014. године историјска посета катарског емира Тамима бин Хамада Ал Танија Кини била је кључна прекретница у изградњи оквира стратешког партнерства ове две земље. Посета је отворила нову фазу сарадње, која се до тада односила углавном само на кинески увоз енергената. Катар има значајан трговински суфицит у односима са Кином, што је, како је показало претходно истраживање, случај са свим осталим извозницима нафте у региону Блиског истока (графикон 35).

Графикон 35. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ КИНЕ И КАТАРА, 2012–2021
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: International Trade Center - ИТС. 2023. Trade map. www.trademap.org

Подаци показују изузетно повећање кинеског увоза из Катара после 2016. године. Трговина са Кином допринела је у извесној мери диверсификацији привреде. Посматрајући удео енергената у увозу Кине, он се није променио. У 2012. чинио је више од 92% увоза из Катара, слично као и 2021. године – 89%. С друге стране, обим кинеског увоза је готово удвостручен, са 7,2 милијарде у 2012. на 13,2 милијарде долара у 2021. години.³⁵⁸ Како је удео енергената у трговини углавном исти, чак нешто мањи, проистиче да је значајно повећан увоз других производа изван сектора енергената. У апсолутним вредностима увоз нафтањих производа у овом десетогодишњем периоду повећан је са 1 на 1,5 милијарду долара. То се у највећој мери односи на производе неорганске хемије, прецизније водоника и ретких гасова, који је увећан девет пута у овом периоду. Остали извозни производи Катара, изван сектора енергената, слични су као у другим земљама региона: пластика (полимери етилена), органске хемикалије, сумпор, бакар, гвожђе, челик и алуминијум. У трговини овим производима кинески увоз такође је допринео диверсификацији катарске привреде. На пример, Кина је до 2018. године само да пута увезла мање количине гвожђа и челика, да би после 2019. увоз ових производа износио просечно 80 милиона долара годишње. Увоз бакра је годишње износио просечно 8 милиона, да би 2020. премашио 28 милиона долара, а 2021. године 140 милиона долара. Слично повећање може се уочити у увозу алуминијума.

Катар је типично тржиште које, по економској логици, не би могло да очекује развојни подстицај од повећаног кинеског присуства. Има веома висок стандард, високу вредност домаће валуте у односу на јуан, а тиме и скупљу производњу и веома сиромашан производни асортиман, што је чини великим увозником свих врста робе. Повезивање са оваквим тржиштем омогућава Кини пласман робе више вредности, али је то од мале важности у односу на могућност снабдевања већом количином енергената. Имајући у виду да су енергенти најважнији увозни производ Кине и најважнији извозни производ Катара, и без посебних прорачуна је јасно да се ради о високој компатибилности. Коефицијент подударности показује нешто значајнију подударност за нафту него за гас, који је најважнији извозни производ Катара (табела 23).

³⁵⁸ [ITC] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

Табела 23. ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ КАТАРА И КИНЕ

Код	Производ	Коефицијент подударности
ХС 2711	Природни гас	0,911
ХС 2709	Нафта	0,982
ХС 3901	Полимери етилена	0,866
ХС 2804	Водоник и ретки метали	0,741
ХС 2503	Сумпор	0,622
ХС 72	Гвожђе и челик	0,361
ХС 74	Бакар	0,242

Извор: Прорачун аутора

Остали производи који већ учествују у извозу, полиетилен и ретки метали, имају мању трговинску подударност него енергенти, али се могу сматрати значајним потенцијалним предметима трговине, док гвожђе, челик и бакар не показују трговинску компатибилност јер је кинески увоз ових производа у укупном увозу много већи него катарски извоз ових производа у укупном извозу (табела 23). Мања компатибилност је индикатор да се не може очекивати значајно повећање трговине овим производима. Штавише, имајући у виду диспропорцију у вредности валута и производних цена, вероватно ни актуелни увоз ових производа, из угла Кине, не доноси директне користи, већ се повећава зарад обећане подршке диверсификацији ове привреде.

У погледу инвестиција кинеских компанија у Катару ради се о вишеструко мањим износива од улагања у Ирак и Иран, што није неочекивано с обзиром на величину и богатство земље. Катару, као једној од најбогатијих земаља света, са најсавременијом инфраструктуром, гигантским и ексклузивним грађевинским пројектима, после неколико деценија великог прилива петродолара, свакако нису потребни кинески кредити. Међутим, кинеске инвестиције у Катару достигле су у 2022. години 8,6 милијарди долара. Кинеске компаније пронашле су начин да привуку интересовање овог

тржишта за изградњу некретнина (2,7 милијарде долара), унапређење комуналних услуга (2,6 милијарди долара), транспорта (1,75 милијарди долара) и развој и проширење капацитета хемијске индустрије, конкретно индустрије сумпора (430 милиона долара).³⁵⁹

Најзначајнији инвестициони пројекат *New Doha Port* односи се на изградњу Хамад луке. Вредност пројекта процењује се на седам милијарди долара. Ово је једна од највећих лука на Блиском истоку, 14 пута већа од постојеће луке у Дохи.³⁶⁰ Изградња луке изводи се у три фазе, а кинеском инвеститору *China Harbor Engineering Company* поверена је прва фаза пројекта, вредна 880 милиона долара.³⁶¹ Изградња је започета јануара 2011. године. Фаза коју је реализовао кинески инвеститор односила се на изградњу темеља луке, лукобрана, пристаништа за бродове који носе контејнере, пристаништа за бродове који носе карго и пристаништа за поморске снаге. Компанија *Harbor Engineering Company* изградила је 11 терминала. Кинески део пројекта завршен је 2015. године.³⁶² У јануару 2017. Катар је покренуо прву редовну директну линију између луке Хамад и Шангаја. Овај пројекат допринео је да се смањи време пловидбе и повећа обим контејнера који долазе у Доху са Далеког истока, југоисточне Азије и југоисточне Индије.³⁶³ Ове нове трговинске линије помажу Катару да диверсификује своју економију јачањем производних капацитета и смањењем зависности од суседа, са којима често има политичке тензије.

Инвестиције у проширење капацитета и развој производње сумпора је новијег датума. Тек 2022. године договорени су први пројекти, тако да је инвестиран износ од 430 милиона долара само почетна сума, док договорени пројекти имају знатно веће вредности. Инвестирање у производњу има велики развојни значај за катарску привреду, који далеко превазилази значај саме вредности инвестиције.

³⁵⁹ The China Global Investment Tracker. American Enterprise Institute. 2022. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

³⁶⁰ Chaziza, M. 2020. "China-Qatar Strategic Partnership and the Realization of One Belt, One Road Initiative". *China Report*, 56(1): 86.

³⁶¹ Harbor Engineering Company. Doha Newport, Qatar, https://www.chec.bj.cn/cn/ssbl/gccbs/gk/202208/t20220803_8211.html

³⁶² Harbor Engineering Company. Doha Newport, Qatar https://www.chec.bj.cn/cn/ssbl/gccbs/gk/202208/t20220803_8211.html

³⁶³ Chaziza, M. 2020. "China-Qatar Strategic Partnership and the Realization of One Belt, One Road Initiative". *China Report*, 56(1): 86.

Ради се о заједничком улагању домаћих компанија и две кинеске хемијске компаније *Wison Engineering* и *China National Chemical Engineering*, а инвестиције се односе на екстракцију сумпора као нуспроизвода у процесу претварања природног гаса у течна стања.³⁶⁴ Ова инвестиција није нужно повезана са кинеским увозом сумпора, већ је предвиђено да се добијен сумпор користи даље у производњи вештачких ђубрива.³⁶⁵ Тако се, поред диверсификације привреде и побољшања еколошких услова, унапређује и подстиче функционисање циркуларне економије.

Сектор у који је пласирано најмање кинеских инвестиција је управо сектор гаса, који је ослонац читаве катарске привреде. Евидентирана су само три пројекта, вредности од око 100 милиона долара, из 2009, 2016. и 2022. године. Ради се о томе да Катар, као и друге нафтне привреде, већ имају максимално развијене производне капацитете у односу на процењену оптималну брзину експлоатације. Евентуалне потребе за осавремењавањем или повећањем постројења за експлоатацију гаса Катар би могао да подмири из сопствених фондова.

4.4.8. Оман

Привреда Омана, као и других земаља у Персијском заливу, донедавно се готово у потпуности заснивала на извозу нафте. С обзиром на мали број становника, око 4,5 милиона, Оман је приходима од нафте остваривао значајне приходе по глави становника од око 20.000 долара. Упркос томе влада Омана је спровела бројне активности како би подстакла развој привреде. Допустила је 100% страно власништво над компанијама у већини сектора, смањила диспаритет у порезу на приход између оманских и страних компанија, допустила је страним компанијама да поседују зграде и издају земљу у закуп. Према споразумима са Светском трговинском организацијом Оман је отворио сектор услуга за потпуно страно власништво, а има и значајних напора ка стварању сектора информационих технологија и развоју високог образовања. То је донело значајне резултате. После

³⁶⁴ Técnicas Reunidas. 2022. "Técnicas Reunidas and Wison Engineering joint venture has won a new contract from Qatar Energy for more than 600 million USD". <https://www.tecnicasreunidas.es/tecnicas-reunidas-and-wison-engineering-joint-venture-has-won-a-new-contract-from-qatarenergy-for-more-than-600-million-usd/>

³⁶⁵ *Ibid.*

2011. године удео нафте у БДП-у Омана убрзано опада. Са 46% у 2010. години, односно 32% просечно у периоду 2008–2018, удео нафте смањио се на 27% у 2018, затим на 25% у 2019, да би, према последњим подацима за 2020. годину, износио само 19%.³⁶⁶

Кинеске компаније имале су изванредан допринос укупној диверсификацији привреде Омана. Иако су пласирале највише средстава у сектор нафте и гаса, такође су реализовани и пројекти од великог значаја за развој индустрије и услуга. Укупне кинеске инвестиције у Оман до краја 2022. године износиле су 7,4 милијарде долара, од чега је мање од половине, око три милијарде долара, инвестирано у сектор нафте и гаса (табела 24).

Табела 24. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ОМАН

Година	Компанија инвеститор	Сектор	Вредност (милиони долара)
2005	Sinohydro	Комуналне услуге	150
2008	China National Building Material	Некретнине – изградња	160
2009	Shandong Electric Power Construction	Електрична енергија	720
2015	Sinolight	Пољопривреда	300
2016	Power Construction Corp. (PowerChina)	Гас	2.300
2016	Power Construction Corp. (PowerChina)	Гас	330
2017	Ningxia Wangfang	Индустрија	1.040
2018	China National Petroleum Corp. (CNPC)	Нафта	320
2019	State Grid	Електрична енергија	970

³⁶⁶ [TWB] The World Bank. "Oil rents (% of GDP) - Oman". <https://data.worldbank.org/indicator/>

Година	Компанија инвеститор	Сектор	Вредност (милиони долара)
2020	Hunan Construction Engineering	Комуналне услуге	320
2020	China National Chemical Engineering	Хемикалије	410
2020	Power Construction Corp. (PowerChina)	Алтернативи извори енергије	400
Укупно		7.420	

Извор: Аутори, према подацима The China Global Investment Tracker

Новије иницијативе владе су проширење капацитета и пословних активности главног града Муската и подстицај туризму. У Оману је овај град, посебно његова лука Порт Рашид на обали Арабијског мора и Оманског залива, једина локација са извесним географским предностима. Унутрашњост земље је пустињска, тако да је, иако се граничи са Саудијском Арабијом, Оман изолован и удаљен од било ког града у овој великој суседној земљи. Географски је боље повезан са Ираном поморским путем преко Персијског залива. Новије иницијативе за развој лучких капацитета и услуга утемељене су на значајним компаративним локацијским предностима, стога имају значајне изгледе за успех. Кинеске компаније уочиле су ову предност и два важна инвестициона пројекта везала за обале Омана.

Невелики али значајан пројекат развоја индустрије шећера реализовала је кинеска компанија *Sinolight* 2015. године. Износ инвестиције је 300 милиона долара, што је једна од мањих инвестиција, али је значај производње велики јер читав регион Блиског истока нема услове за производњу, већ увози шећер. Оман са новом производњом подмирује сопствене потребе и извози мање количине. Локација комплекса за прераду је важна, јер се налази у близини оманске луке Сохар у Оманском заливу, што омогућује јефтин транспорт.

Највећа инвестиција изван сектора нафте и гаса такође укључује обални појас, који је идентификован као једна од малобројних предности ове релативно изоловане земље, врху Арабијског полуострва. Инвестиција се спроводи кроз пројекат изградње индустријског парка на месту рибарског села Ед-Дукм. Планиране инвестиције су око 10 милијарди долара. До 2022. године кинеска

компанија *Ningxia* финансирала је радове у вредности од 1 милијарде долара (табела 23).

Ова два пројекта омогућила су приступ обалама Омана, које нису биле укључене у антички Пут свиле, нити у првобитне верзије иницијативе *Појас и пут*. Оман је добио шансу да додатно диверсификује своју привреду и да се укључи интензивније у међународне трговинске токове. Само покретање пројекта развоја луке допринело је повећању интересовања других компанија за сарадњу са овом земљом.

У погледу трговине удео извоза нафте у укупном извозу Омана није драматично смањен као у области страних инвестиција, али је извесна диверсификација евидентна. Удео нафте у укупном извозу је са 75% у 2010, смањен на око 60% у 2020. години.³⁶⁷ Томе је, поред напора владе и привредника у Оману, допринело и повећано присуство кинеских компанија, њихове инвестиције и реализација кинеске политике односа са арапским земљама. Међутим, у билатералној трговини између Кине и Омана нема промена у погледу структуре кинеског увоза. Он се у највећој мери односи на увоз нафте, док увоз осталих производа укупно чини мање од 5% укупног увоза из ове земље. Остали производи су из групе органских хемикалија, што се у свим земљама региона односи на алкохолна једињења за обогаћивање горива. Поред тога Кина из Омана увози полупроизоде од гвожђа и челика, пластику (полимери), мермер и руде.³⁶⁸

Поред енергената, значајан коефицијент увозне/извозне подударности имају органске хемикалије, гвожђе и челик, који су предмет трговине, али и читав низ производа који имају значајан удео у оманском извозу, али се у Кину извозе минималне вредности. То су: аутомобили, који имају све важнији пласман на светско тржиште, затим ђубрива, бакар, памук, итд. (табела 25).

³⁶⁷ [ИТС] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

³⁶⁸ [ИТС] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

Табела 25. ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ ОМАНА И КИНЕ

ХС код	Производ	Коефицијент подударности
ХС 27	Нафта и гас	0,9976
ХС 29	Органске хемикалије	0,9822
ХС 87	Моторна возила	0,9174
ХС 31	Ђубрива	0,8644
ХС 52	Памук	0,8596
ХС 74	Бакар	0,8466

Извор: Прорачун аутора

4.4.9. Сирија

Политички и економски значај Сирије је током историје углавном проистацао из њеног географског положаја на укрштању три континента и више култура. Због своје стратешки важне географске локације Сирија је и даље у средишту транзитне трговине између земаља Блиског истока, Азије и Европе. До грађанског рата, који је почео 2011. и 2022. године траје још увек, сиријска привреда је била средње развијена, разноврсна по критеријумима поднебља на коме се налази и у великој мери довољна за потребе домаћег тржишта, имајући у виду разноврсну и развијену пољопривреду. У периоду државног социјализма, од око две деценије, почевши од 1970. године, Сирија је имала и солидно развијену индустрију, за коју на Блиском истоку генерално нема повољних услова. Иако је социјалистичка партија све време на власти,³⁶⁹ деведесетих година је дошло до извесне либерализације и наглашеније улоге приватног капитала. Дугогодишњи сукоби и војно присуство турске, америчке, руске војске и ISIL-а (до 2017), сваке са сопственим, различитим, углавном

³⁶⁹ Актуелни председник Башар ал Асад лидер је арапске Социјалистичке Баат партије.

супротним интересима, потпуно су дестабилизовали државу и девастирали сиријску привреду.

Као и за друге земље, размотрићемо потенцијалне ефекте трговине Сирије са Кином и проценити резултате кинеских инвестиција, уз значајна ограничења у доступности трговинских података. С обзиром на то да сукоби у Сирији трају више од деценије, привреда Сирије претрпела је значајне структурне промене и велика је непознаница у ком ће се правцу ревитализовати. Због ових околности трговинска статистика овог билатералног тока потпуно изостаје за период после 2010. године, као и за трговину Сирије са другим земљама. Подаци за укупан извоз Сирије, као и извоз одређених производа, постоје за читав период, али су и они непоуздани с обзиром на то да се већи део трговине у ратним условима одвијао нерегуларним каналима. Зато анализа заснована на подацима о трговини са Кином из ранијег периода и актуелни подаци о укупном извозу Сирије дају само општи оквир трговинских потенцијала.

Иако је Сирија увек имала значајан дефицит у трговини са Кином, што је изванредан сценарио и за будућност, то може представљати подстицај за опоравак привреде. Сирија и данас остварује значајан извоз традиционално конкурентних сектора индустрије биљних уља (маслиново, јојобино и друго), коштуњавог воћа, поврћа (свежег и смрзнутог), памука и текстилне индустрије, дувана итд.³⁷⁰ Неки од ових производа су имали значајно место у извозу у Кину. Извоз у Кину је имао велике варијације по годинама, како по вредности, тако и по врсти производа. Зато се не могу донети генерални закључци ни о претходној трговини, још мање о будућој, али се, према предложеној методологији може установити трговинска компатибилност. Према подацима из 2009. године производи од поврћа чинили су половину сиријског извоза у Кину, извоз маслиновог уља око 25%, памука 11%. То се може сматрати релативно диверсификованим извозом.

На основу ранијих података о уделу ових најважнијих производа у извозу Сирије и увозу Кине, уз примену коефицијента подударности, утврдили смо да за три групе производа (биљна уља, поврће и памук) постоји значајна трговинска компатибилност између две земље, док остали важнији извозни производи Сирије – орашасто воће, текстил, кафа и чај – не показују увозно/извозну компатибилност (табела 26).

³⁷⁰ [ITC] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

Табела 26. ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ СИРИЈЕ И КИНЕ

Код	Производ	Коефицијент подударности
ХС 1515	Биљна уља, уље јојобе и слично	0,898
ХС 0802	Орашаста плодови	0,768
ХС 52	Памук	0,882
ХС 0713	Сушене махунарке	0,985

Извор: Прорачун аутора

Калкулација показује да најважније групе производа (двоцифрен код хармонизованог стандарда) Сирије немају високу компатибилност са увозом Кине, изузев памука. У групи биљних уља нема компатибилности са читавом групом, нити са маслиновим уљем, које иначе има највећи удео у извозу Сирије у оквиру ове групе, али је висок коефицијент подударности са другим врстама уља (нејестива), као што је јојоба и друго. Слично је са воћем, где значајну трговинску компатибилност имају само орашаста плодови, као и са поврћем, где највеће потенцијале имају махунарке.

Памук, као широка група производа, у целини има висок коефицијент подударности са кинеским увозом. Кина је и раније увозила из Сирије памучна влакна, али у непрерађеном облику, и то је често био најважнији извозни производ Сирије у Кину. Оно што у тренутним трговинским односима није повољно за Сирију јесте то да из Кине такође највише увози текстил и предива, али у прерађеном облику, по вишим ценама. Текстилна индустрија од почетка сукоба више нема значајно место у извозу Сирије, мада ни раније није имала значајан удео у извозу у Кину. Традиционални сектор текстила у Сирији у ранијем периоду стварао је око 25% нове вредности укупне индустрије и запошљавао око 20% индустријске радне снаге. Ова индустријска грана има све особине и предности индустријског кластера и представља стратешки сектор сиријске привреде.³⁷¹ Овај сектор је вероватно задржао извесне производне капацитете и радну

³⁷¹ Stanojević, N. 2021. *Karakteristike ekonomija Bliskog istoka i Severne Afrike*, Beograd, IMPP.

снагу, што би могла да буде добра основа за неке будуће кинеске инвестиције у смислу премештања производње одеће у земљу која има добре производне основе и малу географску удаљеност од циљаног европског тржишта.

У погледу кинеских инвестиција у Сирији реализовано је само три пројекта у области енергетике и један у сектору некретнина, укупне вредности око четири милијарде долара.³⁷² Сви су реализовани до 2010. године. С обзиром на околности од 2011. ни кинески, ни било који други инвеститори нису били заинтересовани за пројекте у земљи захваћеној грађанским ратом. У новијем периоду, конкретно после 2017. године, када је руска војска значајно допринела стабилизацији државе и потиснула ISIS, безбедносна ситуација је значајно боља, што је покренуло и извесне кинеске иницијативе, мада се још увек не може говорити о инвестицијама.

Након више година у којима су реторичка, дипломатска подршка и хуманитарна помоћ Кине Сирији биле симболичне, од 2016. кинеско политичко ангажовање и економско присуство се повећавају. Постоје индиције да се однос Кине променио после пада Алепа у децембру 2016. године, односно од повратка овог историјског, али и савременог транспортног чворишта и индустријског центра под контролу званичне сиријске владе. После овог стратешког помака ка очувању сиријске државе у претходном облику и политичкој констелацији кинеска помоћ земљи повећана је 100 пута само у једној години, са око 500.000 долара 2016, на 54 милиона долара 2017. године.³⁷³ Од 2017. дошло је до значајног помака како у погледу кинеских дипломатских потеза према Сирији, тако и у односу на комерцијалне активности које су у настајању. Све кинеске компаније које су се регистровале у Дамаску од избијања сукоба у Сирији, учиниле су то од 2017. године.³⁷⁴ Иако је основана само 21 компанија, њихово истовремено регистровање указује на јачање политичких веза између Кине и сиријске владе. У септембру 2017. председник Башар ел Асад најавио је да ће Кина добити

³⁷² The China Global Investment Tracker. 2022. American Enterprise Institute. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

³⁷³ [COAR] Center for Operational Analysis and Research. 2022. "China in Syria: Aid and Trade Now, Influence and Industry Later?", <https://coar-global.org/2022/07/11/china-in-syria-aid-and-trade-now-influence-and-industry-later/>

³⁷⁴ The Syria Report. 2021. "Syria-China Economic Relations", 16. November. <https://syria-report.com/factsheet-syria-china-economic-relations/>

повлашћени приступ за улагање у пројекте реконструкције, заједно са Русијом и Ираном.³⁷⁵ У телевизијском интервјуу 2019. године појаснио је своју визију улоге Кине у обнови Сирије, указујући на процес у два корака, који се састоји од државно финансиране „хуманитарне подршке“ за обнову виталне инфраструктуре и приватних инвестиција за рехабилитацију сиријске економије.³⁷⁶

Упркос још увек нестабилној безбедносној ситуацији, шеф сиријске комисије за планирање и међународну сарадњу потписао је 12. јануара 2022. године меморандум о разумевању са кинеским амбасадором да се Сирија званично укључи у иницијативу *Појас и пут*.³⁷⁷ Ово је оквир за будуће ангажовање Кине у постконфликтној Сирији. Повећаним присуством у Сирији Кина може да реализује циљ поновног успостављања древног трговачког *Пута свиле*, на коме је Сирија заузимала стратешки можда најважнију позицију. Поред тога, потенцијалне предности Кине су повећање утицаја на Блиском истоку, као и додатни извори енергије.

4.4.10. Јордан

Иницијатива *Појас и пут* релативно брзо је довела до пораста значаја регије Леванта, као транзитног чворишта кинеских енергетских и ресурсних пројеката. Стратешки географски положај Јордана за премошћивање кинеских инвестиција у Персијском заливу и Африци, чини ову земљу важном улазном тачком у регион Леванта.

Извесне кинеске инвестиције у Јордан реализоване су пре почетка иницијативе *Појас и пут*, али се партнерства ове две земље значајно проширују од 2015, када се Јордан придружио новооснованој Азијској инфраструктурној инвестиционој банци (АИИБ) као члан оснивач.

Најважнији споразуми за кинеске инвестиције у Јордану потписани су 2015. године, а њихова уговорена вредност је била око седам

³⁷⁵ [COAR] Center for Operational Analysis and Research. 2022. "China in Syria: Aid and Trade Now, Influence and Industry Later?" Center for Operational Analysis and Research. <https://coar-global.org/2022/07/11/china-in-syria-aid-and-trade-now-influence-and-industry-later/>

³⁷⁶ *Ibid.*

³⁷⁷ SANA. 2022. "Syria, China sign MoU in framework of Silk Road Economic Belt Initiative", <https://sana.sy/en/?p=260411>

милијарди долара. Кинеске кумулативне СДИ у Јордану до краја 2022. године премашиле су 6,5 милиона долара. Неке од важнијих, мада не и највеће инвестиције, јесу пројекти влада кинеских индустријских провинција Шенжен и Гуандо. Влада Шенжена инвестирала је 2015. године 350 милиона долара у индустријску производњу. То је за Јордан и друге ненафтне привреде Блиског истока од великог значаја с обзиром на једноличност и ниску продуктивност производног сектора.

Табела 27. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЈОРДАНУ 2007–2022.

Год.	Компанија – инвеститор	Сектор	Вредност (милиони долара)
2007	<i>China Electronics Corporation</i>	Железница	100
2008	<i>Shandong Electric Power Construction</i>	Гас	140
2013	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	Нафта	1.700
2013	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	Образовање	270
2014	<i>China Energy Engineering</i>	Нафта	1.600
2015	<i>Shenzhen Government</i>	Индустрија	350
2016	<i>Minmetals</i>	Хемијска индустрија	350
2016	<i>Guangdong Province, Huaneng Power</i>	Нафта	950
2017	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	Гас	380
2018	<i>State Development and Investment Corp.</i>	Хемијска индустрија	500
2021	<i>Three Gorges</i>	Алтернативни облици енергије	160
	Укупно		6.500

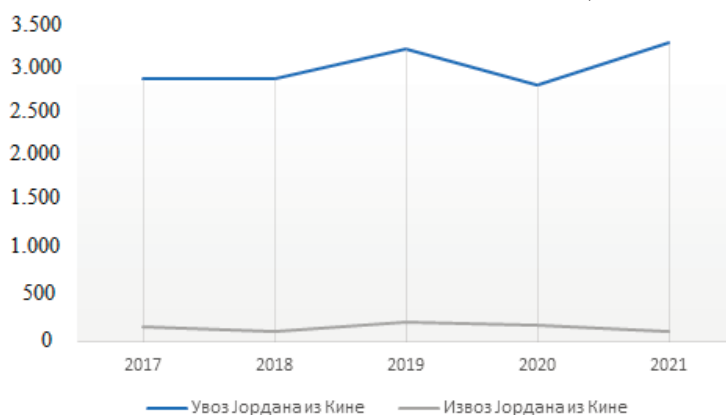
Извор: The China Global Investment Tracker

У мају 2016. године Влада провинције Гуандо инвестирала је 950 милиона долара у јордански сектор енергетике. Јордан није нафтна привреда, а инвестиције у нафтни сектор односе се на прву јорданску рафинерију нафте из нафтних шкриљаца – Атарат. Тих 950 милиона долара представљају реализацију једног дела споразума из 2015. године који се односе на енергетику. Укупна договорена вредност енергетских споразума је 1,7 милијарди долара, а већи део је реализован већ 2016. године.

Важно место у јорданској сарадњи са страним, посебно кинеским компанијама, има лука Акаба. Она је чвориште које повезује Исток и Запад, има стратешки важну географску локацију, а додатна предност је што се у овом граду се налази *Посебна економска зона за туризам, инвестиције и индустријске паркове*, која има веома повољно пословно окружење. Инвестиције Шенжена односиле су се на развој, проширење и маркетинг дела Посебне економске зоне, који је назван Шенжен Акаба и укључује индустријске и логистичке активности. Већина кинеских компанија лоцирана је у Посебној економској зони.

Јордан у трговини са Кином, слично као и остале ненафтне привреде, има изузетно висок трговински дефицит. Кинески извоз у Јордан је већи од увоза око 20 пута (графикон 36). Увоз из Кине у периоду 2017–2021. био је просечно 2,8 милијарде долара, док је највиши јордански извоз у Кину у овом периоду просечно износио 150 милиона долара.

Графикон 36. ТРГОВИНА ЈОРДАНА И КИНЕ, 2017-2021 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Извор: International Trade Center - ИТС. 2023. Trade map. www.trademap.org

Јордан има неколико специфичних производа које извози у значајном обиму, али је кинески увоз из Јордана углавном ограничен на фосфате, односно фосфатна ђубрива. Други производи које Јордан извози су одећа и тканина, са највећим уделом у укупном извозу ове земље, фармацеутски производи, бакар, мермер и гранит, накит и друго. Ниједан од ових производа нема значајан пласман на кинеско тржиште, иако показују високу компатибилност са увозом Кине (табела 28). Удео фосфата у реализованом извозу у Кину достиже 90%, тако да је извоз осталих производа симболичан.

Табела 28. ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ ЈОРДАНА И КИНЕ

Код	Производ	Коефицијент
31	Фосфати	0,9967
61	Одевни предмети и текстил	0,8544
30	Фармацеутски производи	0,9899
74	Бакар	0,8741

Извор: Прорачун аутора

Ипак утицај Кине на ове секторе јорданске привреде је позитиван, јер су преко кинеских инвестиција у неке од њих уложена значајна средства, вештине и новије технологије.

4.4.11. Бахреин

Упркос значајном уделу нафте у привреди Бахреина, ова мала земља има изузетно висок трговински дефицит са Кином. Наиме, извоз енергената чини мање од трећине укупног извоза, док се значајне количине енергената користе у домаћој индустрији алуминијума, стакла и експлоатацији руда. Бахреин је, такође, и традиционални центар банкарских и финансијских услуга и седиште многих мултинационалних компанија које послују у региону. Кина из Бахреина увози нафту и алуминијум, али је укупан увоз релативно мали, просечно 200 милиона долара у периоду 2019–2021, док је извоз Кине у истом периоду био пет пута већи, око једне милијарде долара.³⁷⁸

³⁷⁸ [ITC] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

Удео нафте у извозу Бахреина је мање од трећине укупног извоза. Бахреин је изузетак у региону Блиског истока у погледу конкурентних производа. Ова земља нема производњу, нити извоз специфичних традиционалних производа као ненафтне привреде, нити извоз нафте достиже пропорције као у нафтним привредама. Најзначајнији удео у извозу, поред нафте, има алуминијум. Како регион Блиског истока генерално нема руде метала, владе Бахреина су раније покушавале да развију кластер везан за екстракцију, полупроизоде и готове производе од алуминијума. Због тога је влада спровела бројне реформе које су ублажиле правила за стране фирме о поседовању зграда и закупу земље, олакшале поступак за издавање дозвола итд.³⁷⁹ Ипак, ово је још увек само потенцијални индустријски кластер, у Бахреину никада није постигнута значајнија концентрација пословних активности које се односе на алуминијум. Поред енергената, индустрија алуминијума могла би да буде интересантна група производа за кинеске инвеститоре и извознике.

Бахреин нема статус партнерских односа са Кином, није члан иницијативе *Појас и пут*, што се одражава на укупне економске односе. Кинеске инвестиције и увоз из ове земље веома су мали, мада се интензивирају после 2018. године.

У кинеском увозу из Бахреина алуминијум има све већи удео после 2018. године. У 2021. увоз алуминијума значајно је премашио увоз нафте из ове земље, а у апсолутним вредностима увећан је чак 100 пута у односу на 2018. годину, 2,7 милиона долара наспрам 243 милиона долара.³⁸⁰ Коефицијент подударности од 0,98 процентних поена једнак је коефицијенту трговинске подударности у погледу енергената (табела 29), с обзиром на то да је Кина један од највећих увозника алуминијума на свету. Веома је висока трговинска компатибилност бакра и неорганских хемикалија, који за сада имају знатно мањи удео у кинеском увозу.

³⁷⁹ Stanojević, N. 2021. *Karakteristike privreda Bliskog istoka i Severne Afrike i perspektive ekonomske saradnje sa Srbijom*. Beograd: IMPP.

³⁸⁰ [ITC] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

Табела 29. ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ БАХРЕИНА И КИНЕ

ХС код	Производ	Коефицијент подударности
ХС 27	Нафта и гас	0,9876
ХС 76	Алуминијум	0,9842
ХС 74	Бакар	0,8554
ХС 28	Неорганске хемикалије	0,8175

Извор: Прорачун аутора

Слично трговини, кинеске инвестиције у Бахреин су мале, свега 1,4 милијарде долара. Ради се о само два инвестициона пројекта из 2019. године. Пре тога није било кинеских инвеститора у овој земљи. Инвестиције се не односе на енергенте, нити на индустрију алуминијума, већ на грађевинске пројекте у сектору некретнина и електродистрибутивне мреже.³⁸¹

4.4.12. Либан

Либан је једна од земаља региона која нема односе са Кином на нивоу партнерства. Традиционално оријентисан ка доминантним западним силама, Либан донедавно није показивао интересовање за кинеско присуство у својој привреди. Насупрот томе, географски положај на Медитерану, са три велике луке, чини га веома атрактивном за кинески пројекат *Појас и пут*. Економски односи између ове две земље још увек су симболични, али се називу извесна унапређења.

Неке од водећих кинеских компанија, укључујући *Huawei*, *Great Wall Motor* и *Geely* послују у Либану, али нема података о њиховим инвестицијама. Тек 2019. године вођени су први разговори Кине и Либана о потенцијалним кинеским инвестицијама. Потенцијални пројекти односе се на ауто-пут од Бејрута до Дамаска, а затим и на могуће прикључење кинеској иницијативи *Појас и пут*.

³⁸¹ The China Global Investment Tracker. 2022. American Enterprise Institute. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

Иако нема инвестиција, извоза, нити шире сарадње, Кина је највећи увозни партнер Либана. Међу земљама Блиског истока Либан има далеко највећи трговински дефицит са Кином. Кинески увоз из ове земље је око 30 пута мањи од извоза, односно 48 милиона долара у поређењу са 1,5 милијарди долара у 2021. години.³⁸²

Најважнији извозни производи Либана су производи машинске и електроиндустрије, аутомобилски делови, који нису компатибилни са увозом Кине. Значајни извозни производи Либана су и злато, дијаманти, накит, парфеми и козметика, али ови производи пласирају се на европска тржишта, чије су компаније власници ових производних капацитета. Највећи увоз Кине из Либана је алуминијум, који иначе није значајно заступљен у либанском извозу, стога ни коефицијент подударности није посебно висок. Већу подударност показује трговина бакром, а најзначајније могућности за пласман на кинеско тржиште имају традиционални производи као што су производи од коже и мермер (табела 30). Ипак, за реализацију ових потенцијала предуслов је унапређење односа са Кином.

Табела 30. ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ ЛИБАНА И КИНЕ

ХС код	Производ	Коефицијент подударности
ХС 76	Алуминијум	0,7428
ХС 74	Бакар	0,8154
ХС 2515	Мермер	0,8975
ХС 42	Производи од коже	0,9244

Извор: Прорачун аутора

4.4.13. Јемен

Јемен је најнеразвијенија земља у региону Блиског истока, са БДП-ом од око 700 долара по глави становника у 2018. години.³⁸³ Јемен има депозите нафте, али слабијег квалитета и на већим дубинама него у

³⁸² [ITC] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

³⁸³ [TWB] The World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=YE> Због ратног стања у земљи нема новијих података.

земљама Персијског залива, па није био атрактиван за велике нафтне компаније које су половином 20. века направиле уносне аранжмане са заливским монархијама. По резервама 2015. године заузима 28, а по производњи нафте 64. место у свету (EIA). Ипак, како је остатак привреде слаб, нафта је и даље главни извозни производ. Од природних ресурса Јемен има налазишта камене соли, мермера, камена и другог грађевинског материјала. Недостатак плодне земље, као у свим земљама Арабијског полуострва, довео је до зависности од увоза хране, што је један од кључних проблема ове сиромашне земље. Слаба привреда Јемена додатно је оптерећена бројним племенским сукобима, а од 2015. године у земљи се води грађански рат.

Укупне инвестиције кинеских компанија у Јемен нису велике, износе око 1,7 милијарди долара, али су концентрисане у области које значајно доприносе унапређењу ове привреде. Прве кинеске компаније у овој земљи, *Sinoma*, *Genertec* и *China National Building Material*, изградиле су цементаре у Јемену, који располаже значајним депозитима грађевинског материјала (камен, мермер, цемент итд.). Инвестиције су износиле 260, 220 и 250 милиона долара (табела 31). Кинеске компаније не учествују у раду ових фабрика, али приступачни трошкови изградње и повољни кредитни услови омогућили су Јемену да направи значајан корак у развоју своје привреде.

Од највећег значаја су инвестиције у истраживање нафтних поља (*Sinorec*). Од 2005. године кинески државни *Sinorec*, а од 2008. *Sinochem*, послују у сектору истраживања и производње нафте и гаса у Јемену. Нема званичних информација о улагањима *Sinorec -a*, а *Sinochem* је инвестирао 470 милиона долара (табела 31), поседује 17% Блока 10, највећег јеменског нафтног поља, чија је дневна производња захваљујући *Sinochem-овим* техничким побољшањима и инвестицијама подигнута са 45.000 на око 70.000 барела дневно.³⁸⁴

³⁸⁴ Sinochem. 2023. Sinochem Yemen Holding Co., Ltd. <http://www.sinochem.com/english/s/1574-4986-18262.html>

Табела 31. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЈЕМЕНУ

	Компанија инвеститор	Сектор	Вредност (милиони долара)
2006	<i>Sinoma</i>	Грађевинска индустрија	260
2006	<i>Genertec</i>	Грађевинска индустрија	220
2007	<i>China National Building Material</i>	Грађевинска индустрија	250
2008	<i>Sinochem</i>	Нафта	470
2013	<i>China Communications Construction</i>	Лучки капацитети	510
	Укупно		1.710

Source: The China Global Investment Tracker

Географски положај Јемена није атрактиван и једини потенцијал за развој је лука Аден, близу улаза у Црвено море. То је бесцаринска зона и најатрактивнија дестинација за пласман СДИ у овој земљи. Стране директне инвестиције у Јемен нису велике, али пошто се налази на трасама *Поморског пута свиле* Кина је заинтересована за проширење и модернизацију ових лучких објеката. Највећи пројекат је усмерен на проширење и продубљивање контејнерских лука у Адену, започет је 2013. године и има вредност инвестиције од 510 милиона долара (табела 31).

Трговина Кине са Јеменом је изузетно мала у поређењу са другим земљама у региону. Сходно томе, коефицијент подударности са увозом нафте у Кину је изнад 0,98 (табела 32). Остали производи који показују високу комплементарност са кинеским увозом су: бакар, руде и риба и морски плодови.

Табела 32. ТРГОВИНСКА ПОДУДАРНОСТ ЈЕМЕНА И КИНЕ

ХС код	Производ	Коефицијент подударности
ХС 27	Нафта и гас	0,9828
ХС 74	Бакар	0,8754
ХС 26	Руде	0,8075
ХС 03	Риба и морски плодови	0,9244

Извор: Прорачун аутора

Ови извозни потенцијали, са изузетком извоза горива, нису реализовани. Више од 98% кинеског увоза из Јемена је нафта.³⁸⁵

Поред економских односа, Кина је у више наврата помогла да се ублажи хуманитарна катастрофа изазвана сукобима у овој земљи. Члан је конференције пријатеља Јемена, која прикупља средства за решавање постојећих изазова. Кинеска влада је 2009. дала грант од 753 хиљаде долара као помоћ расељеним лицима у току борби између војске и Хути побуњеника. У јулу 2017. поклонила је 22,5 милиона долара као помоћ влади Јемена и додатна средства Светском програму за храну УН и Светској здравственој организацији за помоћ у борби против епидемије колере.³⁸⁶

4.5. Закључна разматрања о кинеско-арапским економским односима

Изградња инфраструктуре и напредак индустрије су заједничке потребе и заједничка корист Кине и арапских земаља Блиског истока.³⁸⁷ У смислу улагања, користи су у неким случајевима мерљиве, у другом не. Капацитети који су на располагању земљама домаћинима значајно су повећани кинеским улагањима, а посебно је наглашен развој транспортне инфраструктуре, повећање капацитета лука, нових путева и железница. Предности за земље домаћине укључују повезивање са међународним трговинским токовима, али и повећање директних прихода у већини лучких објеката: Цеда, Аден и потенцијално повећано коришћење луке Сохар у Оману.

Потенцијални ризик од презадужености, који је понекад повезан са кинеским инвестицијама у инфраструктуру у виду кредита, низак је у свим земљама региона. Богате земље попут Саудијске Арабије нису изложене овом ризику. Ове земље имају довољно ресурса и њихов буџет може да подржи велике инфраструктурне пројекте. Кинеске компаније су једноставно понудиле најповољније услове за грађевинске радове. Међу сиромашнијим земљама региона такође нема ризика од прекомерног задуживања, јер се ради о изузетно малом обиму инвестиција, у распону од 1–2 милијарде долара у Јемену,

³⁸⁵ [ITC] International Trade Center. 2023. Trade map. www.trademap.org

³⁸⁶ Chang, J. 2018. "China and Yemen's Forgotten War", United State Institute of Peace. <https://www.usip.org/publications/2018/01/china-and-yemens-forgotten-war>

Бахреину, Сирији, до шест милијарди у Јордану, док у Либану нису регистроване било какве инвестиције.

Што се тиче трговине, резултати истраживања су прилично слојевити. Арапске земље дуж *Поморског пута свиле* углавном постижу повећање извоза у Кину, али и извоза уопште, као резултат придруживања иницијативи *Појас и пут*. У неким земљама то повећање је веома позитивно за привреду, јер се односи на секторе ван сектора нафте и гаса и омогућава диверсификацију ових монолитних економија. Неки у расту извоза имају економску логику, али је величина резултата кинеске политике према арапским земљама што се обавезала на диверсификацију увоза ради унапређења укупног развоја ових привреда.

Примери обострано корисне сарадње који су допринели арапској трговини су извоз хемијских производа из Саудијске Арабије и кинеска инвестиција у изградњу оманских рафинерија шећера. Први је резултат интересовања Кине за хемијски сектор, у који је много инвестирала, а извоз је резултат ових СДИ. У другом случају, кинеске компаније обезбедиле су себи просперитетнији пројекат, а Оман је остварио производњу коју раније није имао. Резултат није директан извоз шећера у Кину, пошто је производња у Оману из перспективе кинеског тржишта занемарљива, већ извоз у друге земље у региону, којима углавном недостаје производња хране.

С друге стране, постоје примери који нису од посебног интереса за Кину. Она увози низ производа који нису показали компатибилност са кинеским увозом, или ако јесу, ради се о веома малим количинама и/или високим ценама и слично. Пример је саудијски извоз гуме у Кину, која није конкурентна ближем и конкурентнијем малезијском тржишту. То је најчешће укључено као трошак ради добијања великих инфраструктурних пројеката, или, једноставно, јачање и очување сарадње са земљама које имају статус стратешког или свеобухватног стратешког партнерства са Кином.

4.6. Кина и промена односа арапских земаља према доминацији САД

У контексту потребе да се у сваком региону анализира однос доминантне силе према кинеском економском продору у њихову зону интереса, у арапском свету ту улогу су више од пола деценије имале САД.

Током Другог светског рата јапански, немачки, амерички и британски званичници уложили су велике напоре да обезбеде право на блискоисточне изворе нафте. Нафта је била у средишту бројних преговора Теодора Рузвелта и Винстона Черчила о величини удела Британије и САД у блискоисточним нафтним резервама. После рата америчке и британске нафтне компаније стекле су примат на тек откривеним нафтним пољима Саудијске Арабије, а потом и у другим земљама у региону. По речима Џорџа Кенана, америчког дипломате и историчара, САД су тада освојиле „највећу материјалну награду у светској историји“.³⁸⁸

Почетком седамдесетих година утицај САД на владајуће монархије у региону постаје знатно већи од британског. Амерички председник Никсон склопио је 1974. године споразум са кућом Сауда (владајућа династија Саудијске Арабије и власници највећих налазишта нафте у свету) да нафту продају искључиво за амерички долар, а да вишак профита чувају у америчким обвезницама. Заузврат „САД се обавезују да заштите саудијска нафтна поља од Совјетског Савеза и других евентуално заинтересованих држава, посебно Ирана и Ирака. До 1975. године, све чланице ОПЕК-а су пристале на исте услове.“³⁸⁹ Од тада свака увозница нафте у свету почиње да штеди у америчким доларима како би могла да купује нафту. Доминација долара обезбеђује сталну тражњу за њим, што значајно спречава инфлаторне притиске које би имала свака друга држава која би имала овакву примарну емисију.

Доминантни амерички утицај на владе Саудијске Арабије, а преко ње у ОПЕК-у, донедавно се није доводио у питање. Иако је Кина већ дуго економски присутна у региону, њена политички неутрална стратегија омогућила је релативно мало или нимало америчког отпора.

Земље учеснице споразума ОПЕК+, укључујући Саудијску Арабију и Русију, још октобра 2020. године договориле су оштро смањење производње нафте за два милиона барела дневно, што је била последица пада тражње услед пандемије ковида 19. Делимични

³⁸⁷ Израел и Иран нису арапске земље, али оне једине у региону имају релативно разноврсну индустрију.

³⁸⁸ Stanojević, N. 2021. *Karakteristike privreda Bliskog istoka i Severne Afrike i perspektive ekonomske saradnje sa Srbijom*. Beograd: IMPP.

³⁸⁹ Milenković, N. and Spalović, K. 2013. „Intenziviranje rusko-kineske saradnje i transformacija međunarodnog monetarnog sistema“, *Ekonomski pogledi*, 15 (2): 38.

опоравак индустрије после пандемије и украјински сукоб допринели су наглом расту цена енергената. У неколико наврата током 2022. године САД су безуспешно захтевале и преговарале са Саудијском Арабијом, која има већинско право одлучивања у ОПЕК-у, о повећању производње како би се смањиле цене нафте и олакшала енергетска криза. Тражиле су додатне испоруке гаса из Катара, што је такође одбијено. Блискоисточне нафтне привреде су после неколико деценија блиске сарадње са САД 2022. године одбиле сваку сарадњу изван уобичајених трговинских односа.

Други сегмент арапског отпора америчкој хегемонији је за САД много значајнији од цене нафте, а то је крај ексклузивности петродолара. Од доласка на власт саудијског принца Мохаммеда бин Салмана 2017. године може се уочити значајна промена у спољној политици Саудијске Арабије, као традиционалног партнера САД од раних седамдесетих година. Евидентно је значајно приближавање Русији, која је и формално укључена као партнер у ОПЕК (ОПЕК +), као и Кини, која је највећи трговински партнер Саудијске Арабије и извор растућих инвестиција. Децембра 2022. саудијски министар финансија објавио је да долар више није једина валута за трговину саудијском нафтом, што је поновио у јануару 2023. у интервјуу *Блумбергу*. „Немамо проблем да преговарамо о томе како решавамо наше трговинске аранжмане, било у америчким доларима, било у еврима, било у саудијским ријалима.”³⁹⁰ Економско и политичко одвајање од утицаја САД земље Блиског истока додатно су потврдиле захтевом за чланство у БРИКС-у, које су до краја јануара 2023. године поднели Иран, Саудијска Арабија, Бахреин, Уједињени Арапски Емирати, Алжир и Египат.

Нагла промена односа арапских земаља према САД била је највеће изненађење украјинске кризе, не само за неупућене посматраче већ и за америчку администрацију. То је малим делом резултат приближавања Русији на основу заједничког интереса држања цена нафте на релативно високом нивоу, уз мању производњу. Већи ефекат је имало охрабрење отпором Русије, Кине, Индије и афричких земаља доминацији западних земаља. Економски подстицај је такође имао удео, јер ове земље са високом ценом нафте имају убрзан привредни

³⁹⁰ Omar, A.A. and Cranny, M. 2023. “Saudi Arabia Says Open to Settling Trade in Other Currencies”, *Bloomberg*, January 17. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-01-17/saudi-arabia-open-to-talks-on-trade-in-currencies-besides-dollar#xj4y7vzkg>

раст. Ипак, у прошлости је било неколико периода изузетно високих цена енергената, већих него 2022, али то није био довољан подстицај да ОПЕК смањи цене нафте када америчка влада то затражи.

За Кину ово можда није било велико изненађење. Иако нема (или не испољава) политичке аспирације да успостави сопствену доминацију у другим земљама, кинеска дипломатија је била веома активна у региону Блиског истока и поступно развијала позитиван однос арапских владајућих структура према суверенитету и глобалној важности својих земаља. Стотине вести новинских агенција у периоду после 2017, нарочито од 2019. године, које се односе на посете кинеских званичника земљама Блиског истока, пренеле су изјаве кинеске стране о „сувереним“, „равноправним“ земљама и настајању „мултиполарног светског поретка“. Све посете високих званичника истовремено су праћене великим инвестиционим и трговинским аранжманима.

Изјава саудијског министра иностраних послова о трговини енергентима у другим валутама уследила је неколико дана након посете кинеског председника Си Ђинпинга Саудијској Арабији, која је од арапских, кинеских и других медија оцењена као „историјска“. Кина већ неко време купује све веће количине нафте и течног природног гаса од Русије, Ирана и Венецуеле у сопственој валути, али је овакав аранжман са највећим извозником нафте на свету и уједно традиционалним америчким партнером индикатор да се убрзава стварање мултиполарног економског поретка.

Поред извесних промена у глобалним економским прегруписивањима, Кина је допринела још мање очекиваном политичком помирењу Саудијске Арабије и Ирана, две супротстављене регионалне силе чији отворени сукоб траје деценијама и налази се у позадини многих других сукоба у региону. Активности Кине у овом правцу вероватно трају годинама, али у јавности није било информација о томе. Зато је сусрет представника Ријада и Техерана почетком марта 2023. године у Пекингу, а потом њихова заједничка изјава о нормализацији односа, била веће изненађење него продаја саудијске нафте за јуане.

Кинески одмерен политички приступ, без притисака и условљавања економске сарадње, поступно је мењао међународне односе у региону и односе регионалних сила према глобалним силама и процесима. Велики напори које Кина улаже у постизање мира и стабилности у овом региону, као и складних односа у Централној Азији, резултат су потреба Кине, чија привреда зависи од редовног и несметаног снабдевања енергентима.

5. АФРИКА И ИНИЦИЈАТИВА ПОЈАС И ПУТ

Афрички континент, у контексту ове монографије, представља највеће географско подручје које је обједињено анализирано, имајући у виду да су у питању 54 државе, а да једино са државом Есватини (некадашња Краљевина Свазиленд) Кина нема успостављене дипломатске, па самим тим ни економске односе.³⁹¹ Иако је уобичајена регионална и економска подела Африке на сахарску Африку и афрички Медитеран, у овом поглављу није примењен такав приступ. Разлог је пре свега доступност, прецизност и тачност информација које се односе како на економски раст и развој афричких земаља, тако и на њихову сарадњу са Кином. Стога је већа пажња посвећена развоју политичких и економских односа Кине са државама афричког континента у целини, а након тога се анализирају појединачни трговински и инвестициони односи Кине са неколико највећих партнера у Африци. Иако је Кина у првим фазама развоја економских односа са Африком фаворизовала афрички Медитеран, тј. Северну Африку, данас су улагања веома диверсификована и има их скоро у свакој афричкој земљи. Начин сарадње Кине са афричким земљама веома се разликује, као и време почетка сарадње, зависно од њихове заинтересованости, од компатибилности привреда, тренутних геополитичких околности, потреба ових земаља, тако да се не назире правила и трендови који би били специфични за Африку.

Африку у целини и Кину вековима везују добри дипломатски и трговачки односи. Први историјски трагови о сарадњи датирају из 7. века, тј. из доба кинеске династије Танг, када су кинески морепловци и трговци посредством арапских трговаца трговали са афричким народима.³⁹² Са историјског становишта можда је и најживљи период сарадње био током династије Минг (од 14. до 17. века), када су кинески

³⁹¹ [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. 2021. "China and Africa in the New Era: A Partnership of Equals". https://www.fmprc.gov.cn/eng/wjdt_665385/2649_665393/202111/t20211126_10453904.html

³⁹² Vukanić, R. M. 2009. "Sino-African Cooperation in the XXI Century and the FOCAC as Its Main Framework", *The Review of International Affairs*, LX (1136), p. 63.

морепловци долазили до источних обала Африке и трговали директно са афричким народима.³⁹³ Тиме је *de facto* Африка укључена у антички *Пут свиле*.

Африка у том периоду није била у толикој мери укључена у трговину као државе Европе или Блиског истока, али је свакако представљала једну од дестинација на овом путу. Све док се одвијала трговина у оквиру античког *Пута свиле*, Африка је имала мање или више интензивне односе са Кином, што је углавном зависило од унутрашњих прилика у Кини. Но утицај колонизатора на афричком континенту и економска (принудна) сарадња са тим државама од средине 18. века, пре свега са Великом Британијом, Француском, Италијом, Белгијом, Немачком и Португалом, с једне, те постепено урушавање кинеског царства, с друге стране, утицали су на то да се везе Кине са државама на овом континенту разводне. Афричке земље, притиснуте сопственим вазалским положајем,³⁹⁴ покушавале су да се изборе за самосталност крајем 19. и почетком 20. века, те је током тог периода њихов фокус био на политичкој борби и преживљавању, а што се временски подударало са завршетком владања последње кинеске династије Ђинг, тј. цара Пу Јиа. Тај период је свакако и за афричке државе и за саму Кину био пун изазова, борби и проблема, те је усмереност на унутрашње (не)прилике била очекивана. Период након Другог светског рата афричке државе дочекују још увек као колоније, а у Кини се истовремено одвија тежак грађански рат, који је окончан 1949. године. Истовремено педесетих година 20. века прве афричке државе добијају независност, али треба истаћи да је процес стицања независности трајао веома дуго, тако да је последња афричка држава која је стекла независност била Зимбабве, 1980. године.³⁹⁵

³⁹³ Alden, C. and Alves, A.C. 2008. "History and Identity in the Construction of China's Africa Policy", *Review of African Political Economy*, 35(115): 46.

³⁹⁴ Напомена: Етиопија и Либериа нису биле под колонијалном управом током овог периода, јер је Етиопија искусила само краткотрајну италијанску инвазију, а Либериа је добила независност средином 19. века.

³⁹⁵ Овим догађајем се у литератури означава крај колонијализма, али тај процес реално још увек није био завршен. Британска (колонијална) управа задржала се све до 1990. године у Јужноафричкој Републици и Намибији. Такође, иако је 1990. године званично у Јужноафричкој Републици укинута апартхејд, он је све до доласка на власт Нелсона Манделе 1994. и даље постојао. Треба имати у виду да се и Намибија одвојила од ЈАР 1990. године и стекла независност. На

Током свих ових година, иако је Кина била скоро потпуно политички скрајнута и трајала је (и још увек траје) њена борба око непризнавања независности Тајвана, она је увек подржавала покрет осамостаљења афричких држава, те су јој, заузврат, афричке државе помогле гласањем у Уједињеним нацијама 1971. године да уместо Тајвана добије место у Генералној скупштини.³⁹⁶ Према томе, иако су околности почетком друге половине 20. века, како за Кину, тако и за Африку биле веома тешке и у политичком и економском смислу, обе стране имале су разумевања једна за другу.

До прве озбиљније економске сарадње између Африке и Кине дошло је тек средином осамдесетих година 20. века. Пре овог периода Кина имала спорадичну сарадњу са афричким државама и реализовала је неколико великих пројеката, попут изградње железнице између Танзаније и Замбије, назване *ТанЗам* (тј. ТАЗАРА), која је коштала 405 милиона долара и за коју су обе земље узеле зајам од Кине, али који је био бескаматан. Два већа инфраструктурна пројекта која су кинеске државне компаније урадиле у том периоду биле су изградња хидроцентрале Јин Канг у Гвинеји и Боуензе (Моукоукоулоу) у Конгу. Но сви ови пројекти нису толико били велики, нити су били константни, да би се могло рећи да се Кина у том периоду озбиљније ангажовала у Африци.

Поред тога, Кина је од средине педесетих па до средине седамдесетих година, у складу са својим тадашњим могућностима, давала и бесповратну помоћ афричким државама (у том тренутку њих 36), која је износила око 2,5 милијарде долара.³⁹⁷

Ово релативно касно успостављање интензивније сарадње има неколико узрока. Пре свега Кина је до тог тренутка била усмерена на сопствени економски развој, чему сарадња са Африком тада није могла

крају, потребно је напоменути да су се и сами народи у Африци, уједињени у државе које су им колонизатори наметнули, борили да се успоставе нове границе и државе, тако да је последња држава која је Африци стекла независност у ствари Јужни Судан, 2011. године.

³⁹⁶ Zakić, K. i Radišić, B. 2018. „Економски аспект кинеско-афричких односа: могућности и изазови”, *Међународни проблеми*, 70(3): 283. DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP1803282Z>

³⁹⁷ Alden, C. and Alves, AC. 2008. “History and Identity in the Construction of China’s Africa Policy”, *Review of African Political Economy*, 35(115): 51

да допринесе. Није ни имала довољно финансијских средстава да се озбиљније ангажује изван земље.³⁹⁸

Друго, тек крајем осамдесетих година 20. века, са крајем хладног рата и деколонизацијом афричких држава, опало је и улагање колонизатора. Овим земљама на располагању су остали ограничени извори финансирања, те се оне могле или да се задужују код међународних финансијских институција, или да билатерално сарађују са другим државама које су то тада желеле, а њих није их било пуно. Многим афричким државама сарадња са међународним банкама није била могућа јер су кредитни услови за њих били недостижни, док су истовремено били постављени захтеви за бројним економским прилагођавањима које афричке земље нису желеле да примене. Стога се већина одлучила за билатералну сарадњу, која је омогућавала повољније кредите. Ово је такође пружало додатне могућности за извоз. Управо је Кина била та која је многим земљама у Африци омогућила такве повољне кредите, а једини услов за сарадњу са Кином је био да државе признају и поштују *Принцип једне Кине*. Ти кредити су, као и данас у оквиру иницијативе *Појас и пут*, били усмерени већином у инфраструктурне пројекте, који су били финансирани од кинеских банака, а радове су изводиле кинеске компаније и кинеска радна снага. Заузврат афричке земље су коначно имале прилику да унапреде транспортну инфраструктуру. Иако она и данас, после толико деценија и инвестиција, још увек није на задовољавајућем нивоу, унапређење је повећало привлачност афричких земаља за страни капитал. Многе афричке државе додатно су склопиле са Кином споразуме о извозу својих руда и производа на њено тржиште, што је у пракси значило највише извоз нафте, гаса, дрвета, бакра и злата.

Економски односи Африке и Кине значајно су се интензивирали деведесетих година 20. века, када долази до изражаја спремност обе стране за већу политичку и економску сарадњу. Динамика трговинских односа приказана је на графикону 37.

³⁹⁸ He, W. 2014. "Review and Reflection on China's African Policy in the past 60 years". In: *China-Africa Relations: Review and Analysis*, Zhang, H. (ed.), Paths International Ltd and Social Sciences Academic Press, China, p. 3.

Графикон 37. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ АФРИКЕ И КИНЕ, 1992–2002
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Zakić, Radišić, 2018.³⁹⁹

У посматраном периоду извоз Кине у Африку порастао је са 1,23 милијарде долара на 6,74 милијарди, што је повећање од 459%, док је у исто време афрички извоз порастао са 0,49 милијарде долара на 5,4 милијарде, што је повећање од 1002%. Дакле, у питању су огромни скокови у трговини на обе стране. Овакав скок и јесте био својствен Кини у почетном периоду велике експанзије кинеског извоза. Кинеска радна снага била је јефтина и обезбеђивала је висок степен продуктивности, а кинески производи су постали конкурентни на иностраним тржиштима. Африка је, са друге стране, овакво повећање извоза остварила захваљујући природном богатству, за којим је Кина имала велику тражњу.

У прилог даљем развоју кинеско-афричких односа говоре и подаци на графикону 38 о трговинској размени Кине и Африке у последње две деценије. Приметно је да је у првој приказаној деценији, од 2003. до 2013. године, увоз и извоз између Кине и Африке био релативно уједначен, да би од 2014. године Кина почела да остварује висок трговински суфицит. У том смислу 2016. је најдрастичнији пример, када је афрички дефицит износио 45,7 милијарди долара. Наредне три године он се постепено смањивао, да би се вредности дефицита поново

³⁹⁹ Zakić, K. i Radišić, B. 2018. „Економски аспект кинеско-афричких односа: могућности и изазови”, *Међународни проблеми*, 70 (3): 282-304.

увећале од 2020. године. У периоду од 2003. до 2023. године кинески извоз у Африку повећан је са 7,8 милијарди долара на 131,8 милијарди долара и тај тренд ишао је узлазном линијом без већих осцилација. С друге стране, афрички извоз је у истом периоду повећан са седам милијарди на 41,4 милијарде долара.

Из свега тога може се закључити да су у периоду пре иницијативе *Појас и пут* Кина и Африка успешно мењале начине сарадње. Значајно су повећани ниво трговине у оба правца и кинеских инвестиција.

Графикон 38. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ АФРИКЕ И КИНЕ
У ПЕРИОДУ ОД 2003–2022. (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према International Trade Center - ИТС. 2023. Trade map. www.trademap.org

Колико се у овом истом периоду променила улога Кине на афричком тржишту и колико је она потиснула САД, до тада водећу економију на овом тржишту, сведоче и наредна два графика. На првом је приказан извоз Кине и САД у Африку у периоду од 2003. до 2022. године, који показује да је Кина 2005. преузела прво место по извозу на афричко тржиште.

Графикон 39. УПОРЕДНИ ПРИКАЗ УВОЗА АФРИКЕ ИЗ КИНЕ И САД, 2003–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према International Trade Center – ИТС. 2023. Trade map. www.trademap.org

На наредном графикону показано је да Африка од средине 2011. године има знатно већи извоз на кинеско него на тржиште САД. Такође, код афричког извоза у САД уочава се да остаје на значајно нижем нивоу него у периоду 2008. и 2011. године, док извоз ка Кини има значајно веће осцилације у погледу обима, тј. постоје нагли падови и успони.

Графикон 40. ИЗВОЗ АФРИКЕ У КИНУ И САД, 2003–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према International Trade Center - ИТС. 2023. Trade map. www.trademap.org

Мерено апсолутним вредностима, Кина је претекла САД у трговини са афричким земљама 2009. године и тиме је постала њихов највећи трговачки партнер. Слично трговини са већином земаља света, трговина афричких земаља са Кином углавном је обележена дефицитом. Кина извози производе са вишом додатном вредношћу у областима машинске и електронске индустрије, а увози руде и сировине из Африке. Управо то је једна од најважнијих тема разговора и преговора који се воде у новијем периоду, чији је циљ унапређење ове неповољне ситуације за афричке земље. Извесним напретком може се сматрати приметно повећање удела пољопривредних производа (хране и зачина) појединих афричких земаља у извозу у Кину.

Додатно, деведесетих година 20. века Кина почиње да пласира обимне инвестиције у Африку. Увод у значајно бољу економску сарадњу у првој деценији 21. века догодио се након што је сарадња афричких држава и Кине подигнута на виши ниво оснивањем Форума о кинеско-афричкој сарадњи (ФОСАС) 2000. године, који је трасирао пут даљем институционалном развоју односа. Услед тога је и ниво кинеских СДИ у периоду од 2000–2012. повећан са 200 милиона на 2,9 милијарде долара, те је у том периоду Кина била на другом месту као појединачни инвеститор у Африци, одмах иза САД.⁴⁰⁰

Стога и није било изненађење што су афричке земље, када се развила идеја о ревитализацији античког *Пућа свиле*, већински је подржале и приступиле јој у великом броју – њих 46.⁴⁰¹ У наредном поглављу објашњава се развој односа Кине и Африке у погледу инвестиција и трговине унутар иницијативе *Појас и пут*. На основу доступних података из инвестиционе базе СГИТ и трговинске базе ИТС, одабрано је шест држава у Африци, са различитим положајем, степеном развоја, структуром привреде и становништва, како би се показало каква су искуства ових држава у сарадњи са Кином. Прва држава која је анализирана је Египат, с обзиром на то да је Кина са њим

⁴⁰⁰ Debongo, D.Y. S., Wu, H. Q., Chang, H. R., Kassai, D. L., Nzabana V., Djossouvi, A. C. D., Osei-Kusi, F., Nguéfio, P. N., Fatoumata, T., Awadji, F. B. 2022. "The impact of China's foreign direct investment on Africa's inclusive development", *Social Sciences & Humanities Open*, 6(1). <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2022.100276>.

⁴⁰¹ Nedopil, C. 2023. "Countries of the Belt and Road Initiative", Green Finance & Development Center, FISF Fudan University, Shanghai. <https://greenfdc.org/countries-of-the-belt-and-road-initiative-bri/>

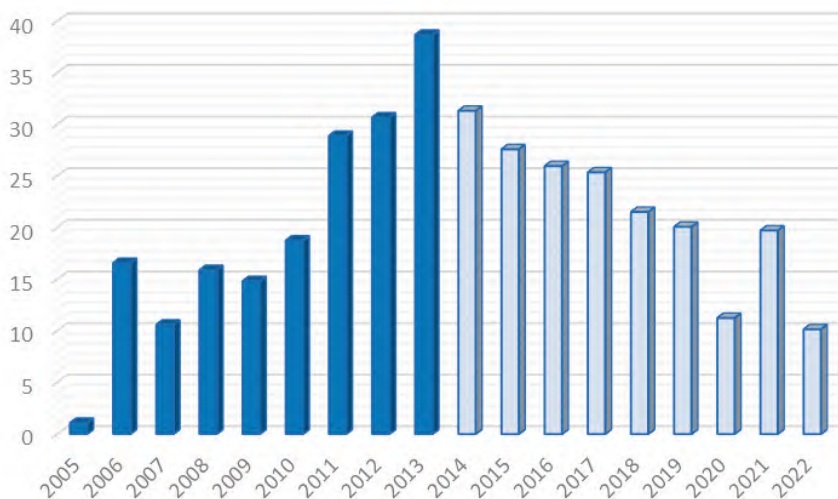
устопавила прве дипломатске односе и има вишедеценијску сарадњу, а након тога следе и Нигерија, ДР Конго, Ангола, Етиопија и Замбија.

5.1. Кинеске инвестиције у Африци

Стране инвестиције у Африци континуирано расту током година, јер континент нуди значајне могућности за економски раст и развој. Неколико фактора допринело је повећању страних инвестиција, као што су доступност природних ресурса, бројно и младо становништво, побољшање пословног окружења и владине иницијативе за привлачење страног капитала.

Већ је речено да интересовање Кине за инвестирање у Африку почиње деведесетих година, а да прави узлет инвестиција креће од 2000. године. У прилог томе сведоче и подаци приказани на графикаону 41, а различитим бојама означен је ниво улагања у периоду пре и после успостављања иницијативе *Појас и пут*.

Графикон 41. ДИСТРИБУЦИЈА КИНСКИХ УЛАГАЊА У АФРИКУ ПО ГОДИНАМА, 2005–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

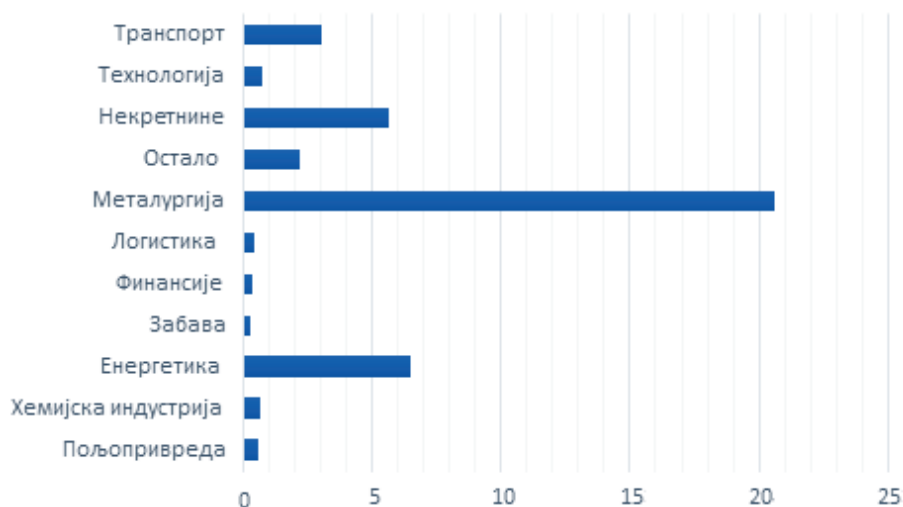

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

Графикон обједињено обухвата кинеске инвестиције (СДИ, аквизиције, мерцери) и зајмове. Очигледно је да је након покретања иницијативе ниво кинеских улагања у Африку у значајном опадању. Њихова структура је још неповољнија по Африку. Наиме, увидом у податке базе СГИТ може се видети да је износ кинеских инвестиција у периоду 2005–2013. године био 56,36 милијарде долара, а зајмова 118,38 милијарди долара. У периоду 2014–2022. године укупан износ кинеских инвестиција био је 40,83 милијарди долара, а укупан износ зајмова у истом периоду 152,15 милијарди долара. Дакле, иако су укупне инвестиције у опадању, износ зајмова је значајно повећан. Приликом тумачења ових података треба ипак бити опрезан у оценама с обзиром на то да је пандемија ковида 19 утицала на глобална смањења и инвестиција и зајмова, те је 2020. година у том смислу била другачија од свих и сигурно је утицала и на ове резултате.

Наредни графикони приказују дистрибуцију кинеских инвестиција и зајмова по секторима и на основу њих се може видети где је у ствари био највећи интерес кинеских компанија за инвестирање. На графикону 42 уочавамо да је сектор металургије био кинеским инвеститорима најпривлачнији за улагање, са укупним инвестицијама у вредности 20,63 милијарде долара. Следе енергетика, са 6,48 милијарди и некретнине, са 5,6 милијарди долара. Овакав резултат везан за улагања у металургију и енергетику је очекиван с обзиром на потребе кинеске економије. Њој је потребан стабилан прилив различитих врста метала (челик, бакар) и енергената (нафта, гас) да би њена привреда могла неометано да се развија. Стога у ситуацијама када им друге државе омогућавају куповину оваквих компанија, Кина је увек заинтересована за њихову куповину.

Графикон 42. ДИСТРИБУЦИЈА КИНЕСКИХ ИНВЕСТИЦИЈА У АФРИКУ ПО СЕКТОРИМА, 2014–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

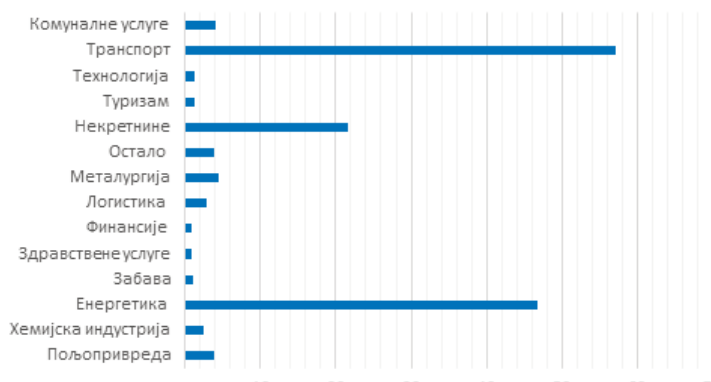

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

Када посматрамо зајмове, ситуација је донекле другачија. Сектор транспорта је водећи, а износ улагања је у посматраном периоду износио 57,15 милијарди долара. На другом месту је енергетика са 46,71 милијарди долара, а на трећем сектор некретнина са 21,55 милијарди долара. Време проведено под колонизаторима, борба за каснију независност и пустошење ресурса од колонизатора оставили су дубок траг на начин на који се афричке земље развијају. Слаба транспортна инфраструктура онемогућава повезивање како појединих делова територије унутар једне државе, тако и још више повезаност међу самим државама у Африци. Ово је такође један од разлога зашто афричке државе не тргују толико међу собом, зашто њихови производи на иностраним тржиштима нису конкурентни – трошкови транспорта су високи и зашто је генерално тешко подстаћи раст и развој афричких економија.

Може се рећи да је до значајнијих улагања у инфраструктуру (транспортну, електричну и телекомуникациону) Африке дошло тек при крају 20. века, а ни то се не односи на све афричке земље. У том контексту кинеске инвестиције, приказане у наредном графикону, имају велики развојни ефекат.

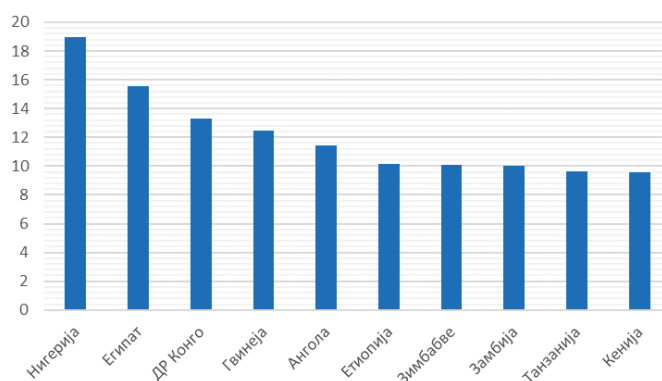
Графикон 43. ДИСТРИБУЦИЈА КИНЕСКИХ ЗАЈМОВА У АФРИКУ ПО СЕКТОРИМА, 2014–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

Укупна улагања Кине (инвестиције и зајмови) у поједине афричке земље веома су различита, у зависности од величине и стања привреде, природних ресурса, али и од политичких односа са Кином. У том смислу дат је приказ прво водећих десет земаља у Африци (графикон 44), са износом укупних кинеских улагања, у периоду од успостављања иницијативе *Појас и пут* па до 2022. године.

Графикон 44. ДЕСЕТ АФРИЧКИХ ЗЕМАЉА СА НАЈВЕЋИМ ПРИЛИВОМ УКУПНИХ КИНЕСКИХ УЛАГАЊА, 2014–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

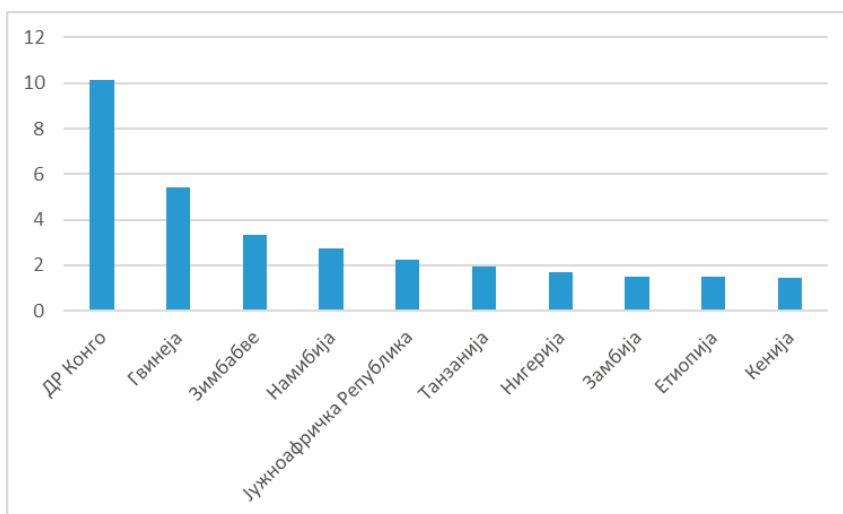

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

Нигерија на тој листи убедљиво води, са укупним кинеским улагањима од 18,95 милијарди долара, потом следе Египат са 15,58 милијарди и Демократска Република Конго са 13,31 милијардом долара.

У погледу кинеских инвестиција, искључујући зајмове, у истом периоду на првом месту је ДР Конго са 10,15 милијарди, а након тога следе Гвинеја са 5,42 милијарде и Зимбабве са 3,33 милијарде (графикон 45).

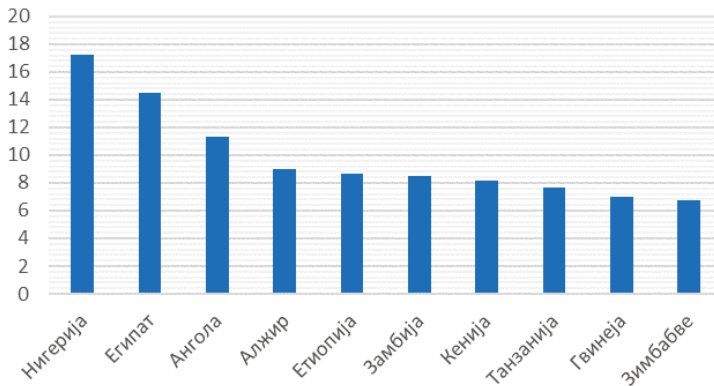
Графикон 45. АФРИЧКЕ ЗЕМЉЕ СА НАЈВЕЋИМ ИЗНОСОМ КИНЕСКИХ ИНВЕСТИЦИЈА, 2014–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

У погледу кинеских зајмова (графикон 46) на првом месту је Нигерија са 17,24 милијарди долара, следе Египат са 14,52 милијарде и Ангола са 11,34 милијарде долара.

Графикон 46. ТОП ДЕСЕТ АФРИЧКИХ ЗЕМАЉА ПО ИЗНОСУ КИНЕСКИХ ЗАЈМОВА 2014–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

Када се упореде подаци приказани на графиконима 45 и 46, уочава се да не постоји велико подударње по питању земаља у које је Кина највише инвестирала и оних којима је давала највише зајмова. Оваква дистрибуција инвестиција и зајмова указује на прагматичан приступ кинеских компанија, које прате захтеве, потребе и могућности партнера.

Треба напоменути да је Кина финансирала, помогла финансирање и давала помоћ за многе пројекте који су афричким земљама били потребни – почев од школа и болница, до научно-технолошких паркова и телекомуникација. Све су то облици улагања који остају афричким земљама за будуће генерације и генеришу могућност даљег развоја.

Упркос томе кинеска улагања у Африку прате и многе контроверзе, почев од тога у које државе и које пројекте се улаже, како и колико су кинески инвеститори повезани са корумпираним афричким званичницима, колика је стварно висина зајмова и каматних стопа на зајмове, кинеска радна снага која ради на овим пројектима, кинеске компаније које угрожавају рад локалних компанија итд. Све то има подлогу у реалности, а бројне негативне појаве и непознанице не могу се негирати, али оне нису специфичност само кинеско-афричких односа. Корупција не би требало да умањи снажан развојни подстицај који Кина и кинеске компаније дају афричким привредама. Позитивни ефекти кинеског економског присуства су мерљиви објективним критеријумима. Афричке земље остварују значајан

напредак последњих година по свим економским параметрима. Стопе раста и степен развоја разликују се међу земљама, али је полазна основа донедавно свима била веома ниска, тако да се не могу очекивати спектакуларни резултати само на основу кинеског ангажовања.

Већа ефикасност страних инвестиција генерално, па и кинеских, може се очекивати у будућности на основу велике промене руководства афричких земаља. Интереси афричких земаља нису ни постављани као циљ сарадње са страним компанијама, управо због високо коруптивних влада ових земаља.

5.2 Афричке земље на Путу свиле

5.2.1. Египат

Египатска привреда је препуна супротности. Иако је ово трећа земља по величини номиналног БДП-а у Африци, одмах иза Нигерије и Јужноафричке Републике, због ниске вредности БДП-а по глави становника, 3.900 долара у 2022. години, сматра се земљом са нижим средњим дохотком, тј. сврстава се у неразвијене афричке земље. Уз бројне структурне слабости, корупције, запостављања привреде од низа влада, у новије време доминантан разлог слабости египатске привреде јесте низ последица Арапског пролећа.

Иако Египат поседује налазишта нафте, њене су резерве релативно мале, односно довољне су за домаћу потрошњу, тако да приходи од извоза нафте чине 27% укупног извоза Египта. С друге стране, управо због невеликог извоза нафте Египат, за разлику од других нафтних привреда, има релативно развијене друге произвођачке активности, релативно ниску вредност валуте и стога разноврснији извоз од богатих нафтних привреда. Египатска привреда одликује се великом пољопривредном производњом, која је концентрисана у долини реке Нил, има развијену велику производњу памука и текстила, приходе од туризма и, најзначајније, од Суецког канала.

Кину и Египат повезују веома добри дипломатски, а након тога и економски односи. Египат је био прва афричка држава која је успоставила дипломатске односе са Кином 1956. године.⁴⁰² Такође, био

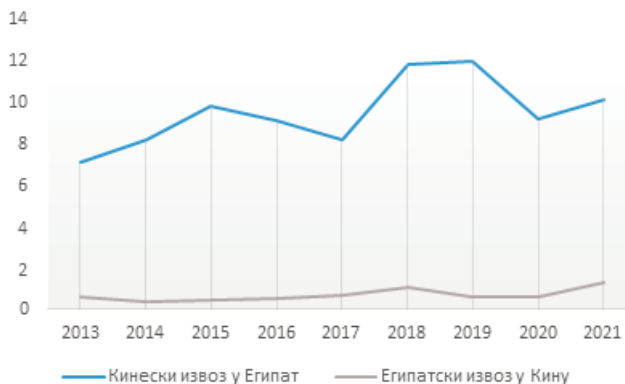
⁴⁰² Hatab, R. A. A., Shoumann, A. N. and Xuexi, H. 2012. "Exploring Egypt-China bilateral trade: dynamics and prospects", *Journal of Economic Studies*, 39(3): 314-326. <https://doi.org/10.1108/01443581211245892>

је спона Кине са другим афричким државама, које су током процеса стицања независности имале дилему како да се поставе према Кини, јер нису све државе имале позитивно мишљење о успостављању ове сарадње. Организовање различитих форума и самита у Египту, на којима је присуствовала и Кина, послужило је Кини да успостави боље односе и комуникацију са другим афричким државама, што је довело до актуелног присуства Кине у свим деловима афричког континента.

Према бази СГИТ, укупан износ директних инвестиција у Египат у периоду 2005–2022. године је био скоро шест милијарди долара, инвестирање у инфраструктуру у виду зајмова у истом периоду 17,86 милијарди долара, што заједно само за овај период чини скоро 24 милијарде долара.

У погледу трговине Египат, као и већина афричких земаља, у трговини са Кином остварује велики дефицит. Према бази ИТС највећи дефицит у периоду између 2013. и 2021. године био је 2019. и износио је 11,23 милијарде, а током 2021. године износио је 8,7 милијарди (графикон 47).

Графикон 47. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ ЕГИПТА И КИНЕ, 2013-2021
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Египат највише у Кину извози нафту и низ нафтних деривата, памук и воће. Кина на египатско тржиште, као и на сва друга, извози веома велики број производа у групама: електричне машине, опрема и делови, различити апарати, телевизори, машине, механички уређаји, возила итд.

У погледу трговине енергетски сектор Египта је од највеће важности за Кину и 2022. године чинио је око 78% укупног кинеског увоза из ове земље.⁴⁰³ Остали производи, који представљају значајан египатски извозни потенцијал и истовремено показују висок коефицијент усклађености са кинеским увозом су памук, текстилна влакна, воће и друго (табела 33).

Табела 33. КОЕФИЦИЈЕНТ ПОДУДАРНОСТИ ИЗВОЗА ЕГИПТА И УВОЗА КИНЕ

Код (хармонизован стандард)	Производ	Коефицијент подударности
ХС 27	Минерална горива	0,994
ХС 52	Памук	0,877
ХС 39	Текстилна влакна	0,912
ХС 08	Воће	0,893
ХС 41	Сирова кожа и крзно	0,755
ХС 31	Ђубрива	0,791

Извор: Аутори

Велики део ових египатских извозних потенцијала у Кину је реализован. Сви издвојени производи са највећим коефицијентом увозно/извозне подударности извозе се у Кину. Међутим, изузев нафте и нафтних деривата, удео осталих специфичних египатских производа је минималан. Они учествују са 0,6 до 6% укупног египатског извоза у Кину. Кинеска подршка египатском развоју била би значајнија када би у кинеском увозу већи удео имали производи веће додате вредности. Текстилни производи, на пример, имају важно место у египатској индустрији и извозу, али немају већи значај у извозу у Кину. Уместо текстилних влакана и памука, који јесу предмет трговине Египта и Кине, кинеске компаније могле би да прерађују ове

⁴⁰³ [ITC] International Trade Center. 2022. Trade map. <https://www.trademap.org/Index.aspx>

сировине на територији Египта, са египатском радном снагом, која је већ квалификована за ове послове, чиме би подржала текстилну индустрију и индустрију одеће и обуће.

Египат има шансу да направи велики развојни помак заснован на великим страним инвестицијама. Највећи међународни инвеститор у Египту је Велика Британија. Због тога кинеске инвестиције нису пријатељски дочекане и претходили су им осуда јавности, притисци на земљу домаћина и опструкција кинеских пројеката.

У табели 34 обједињена су кинеска улагања (инвестиције + зајмови) у Египту након успостављања иницијативе *Појас и пут*. У том периоду ниво улагања је био 15,58 милијарди долара, при чему је вредност инвестиција била око једну милијарду долара, а зајмова 14,5 милијарди. Структура укупних улагања је следећа: у сектор изградње уложено је 6,87 милијарди долара, енергетику 3,74 милијарди, транспортну инфраструктуру 1,8 милијарде и индустрију 1,38 милијарди.

Табела 34. Кинески инвестициони пројекти у Египту
у оквиру иницијативе *Појас и пут*

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2014	<i>Sinoma</i>	370	Некретнине	Изградња
2015	<i>China Railway Construction</i>	600	Транспорт	Железница
2015	<i>China National Building Material</i>	190	Остало	Индустрија
2016	<i>State Grid, Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	780	Енергетика	
2016	<i>Sinoma</i>	1.190	Некретнине	Изградња
2017	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	400	Пољопривреда	
2017	<i>Aviation Industry Corp. (AVIC), China Railway Engineering</i>	1.240	Транспорт	Железница
2017	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	1.990	Енергетика	Нафта

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2018	<i>Zhejiang Chint</i>	150	Енергетика	Алтернативни извори
2018	<i>China Communications Construction</i>	120	Логистика	
2018	<i>Tebian Electric Apparatus (TBEA)</i>	180	Енергетика	Алтернативни извори
2018	<i>China National Building Material</i>	180	Остало	Индустрија
2018	<i>Minmetals</i>	670	Остало	Текстил
2018	<i>State Construction Engineering</i>	2.950	Некретнине	Изградња
2019	<i>State Construction Engineering, Wengfu Group</i>	850	Хемијски	
2020	<i>China Communications Construction</i>	380	Логистика	
2021	<i>State Construction Engineering</i>	1.920	Некретнине	Изградња
2021	<i>China National Building Material</i>	440	Некретнине	Изградња
2021	<i>Three Gorges</i>	350	Енергетика	Алтернативни извори
2021	<i>China National Building Material</i>	340	Остало	Индустрија
2022	<i>China Energy Engineering</i>	290	Енергетика	Алтернативни извори

Извор: The China Global Investment Tracker; South China Morning Post.⁴⁰⁴

⁴⁰⁴ So, C. 2007. "Cosco Pacific acquires 20pc of Suez terminal". *South China Morning Post*. <https://www.scmp.com/article/614718/cosco-pacific-acquires-20pc-suez-terminal>

До 2019. године кинеске компаније, углавном у државном власништву, уложиле су скоро 10 милијарди долара у инфраструктурне пројекте који олакшавају транспорт кинеске робе у Европу. Око 2,6 милијарди долара уложено је у поморску и железничку саобраћајну инфраструктуру Суецког канала, а 5,7 милијарди долара у сектор некретнина, углавном и/у зони Суецког канала.

С обзиром на изузетну географску локацију Суецког канала, на раскрсници два океана и три континента, кинеска влада је била веома заинтересована за тамошња улагања, а пре свега да би се убрзао транспорт кинеске робе у Европу, али и обезбедио приступ њених комерцијалних бродова од Црвеног мора до Средоземног мора. Тиме је Кина себи олакшала коришћење поморских путева према Јужној Европи. Један од великих кинеских пројеката у Суецком каналу био је инвестиција компаније *Cosco Pacific*, која је уложила око 150 милиона долара у заједнички пројекат управљања једним од терминала Суецког канала. Овај пројекат није наведен у табели јер датира још из 2007. године.⁴⁰⁵ За изградњу друге фазе исте луке (*Port Said East Port*) *China Harbour Engineering* уложио је 219 милиона долара за изградњу пристаништа дугог 1.200 метара.⁴⁰⁶ Иста компанија изградила је још једну луку у луци Ал-Адабија, која се налази на јужном улазу у Суецки канал. Пројекат је вредео милијарду долара.

Кина је временом постала највећи инвеститор у индустријској зони Суецког канала, покривајући шест лука и површину од скоро 500 квадратних километара. Као резултат тога Суецки канал удвостручио је саобраћај између Црвеног мора и Медитерана, као и капацитет лука у смислу броја и величине пловила. Транзитна времена између Азије и Европе значајно су смањена. Овај главни транспортни пут између Азије и Европе постао је још важнији.

Економска зона Суецког канала је велики развојни пројекат који је успоставила египатска влада ради промовисања економског раста и привлачења страних инвестиција у региону око Суецког канала. Кина је показала велико интересовање за ову иницијативу. Једна од значајнијих кинеских инвестиција у региону Суец је развој и проширење луке *Ain Sokhna Port*, која се налази на обали Црвеног мора

⁴⁰⁵ *Ibid.*

⁴⁰⁶ Scott, E. 2014. "China's Silk Road Strategy: A Foothold in the Suez, But Looking to Israel", *China Brief*, XIV (19), pp. 10-14.

у близини јужног улаза у Суецки канал. Кинеска државна компанија *China COSCO Shipping Corporation* уложила је 2023. године је 375 милиона долара и купила 25% удела у новом контејнерском терминалу.⁴⁰⁷ Циљ је да се ова лука трансформише у главно логистичко и претоварно чвориште, олакшавајући трговину између Кине, Африке и Блиског истока.

Поред тога Кина је била укључена у друге инфраструктурне пројекте у региону Суец, укључујући изградњу индустријских паркова, производних објеката и транспортних мрежа. Кинеске компаније показале су интересовање за улагање у секторе као што су енергетика, производња и логистика, користећи предност стратешке локације региона и потенцијала за економски раст.

У сектору некретнина највећа кинеска инвестиција је *Tianjin Development*, која је у области Суецког канала развила посебну економску зону у предграђу Каира – *Tianjin Economic and Technological Development Area*. Циљ овог пројекта је да се египатским и кинеским компанијама омогући обављање трговинских и производних активности у овом подручју. Кинеска компанија је до сада у овај пројекат уложила око 500 милиона долара.⁴⁰⁸

Како је речено, друга врста анализе је поређење ефеката кинеских и укупних страних инвестиција на главне економске и развојне показатеље Египта. Резултати примене линеарне регресионе анализе на одабране индикаторе дати су у табели 35.

Иако су кинеске СДИ у Египту новијег датума, статистичка поузданост њиховог утицаја на привредни раст је неоспорна. Може се очекивати да ће ефекти бити још израженији ако у наредним годинама кинески приливи СДИ задрже садашњи тренд.

⁴⁰⁷ Cosco shipping. 2023. "COSCO SHIPPING Ports announces its investment in 25% of the equity of Sokhna New Container Terminal in Egypt", https://en.coscoshipping.com/art/2023/3/17/art_6923_313807.html

⁴⁰⁸ China Global Investment Tracker. The American Enterprise Institute. 2019. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

Табела 35. ЕФЕКТИ КИНЕСКИХ И УКУПНИХ СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА НА ЕКОНОМИЈУ ЕГИПТА

	Кинеске СДИ		Укупне СДИ	
	Коефицијент корелације	П-вредност	Коефицијент корелације	П-вредност
БДП	0,59	0,04	-0,36	0,25
БДП per capita	0,79	0,00	-0,26	0,42
Незапосленост	0,39	0,20	-0,44	0,05
Извоз добара	-0,02	0,97	-0,73	0,01
Увоз добара	0,41	0,08	-0,16	0,61
Извоз услуга	-0,09	0,78	-0,26	0,42
Увоз услуга	0,62	0,03	-0,42	0,17
Инострани дуг	-0,28	0,37	0,63	0,03
HDI+1	0,63	0,00	0,34	0,37
GCI +1	0,41	0,21	0,20	0,60
FDI	0,06	0,86	-	-

Извор: Прорачуни аутора

Као статистички најпозданији резултати истичу се позитивни ефекти кинеских СДИ на БДП, БДП по глави становника, увоз услуга и индекс хуманог развоја. Такође, ови коефицијенти корелације су веома високи 0,59, 0,79, 0,62 и 0,63 респективно. Ефекти на незапосленост нису повољни, али статистички ова корелација није поуздана.

С друге стране, укупне СДИ имају тенденцију негативног утицаја на све економске параметре Египта. Акцент је на речи тенденција због високе Р-вредности у већини корелација, али не може се са сигурношћу рећи да тај ефекат постоји. Статистички је значајна само негативна корелација, односно повољан ефекат на незапосленост (-0,44), што је уједно и једини позитиван ефекат укупних СДИ. Најнегативнији ефекат укупних СДИ има на извоз робе (-0,73) и на

спољни дуг (позитивна корелација од 0,63). Највећи инвеститор у Египту је Велика Британија са око пет милијарди долара годишње, а следе Уједињени Арапски Емирати са милијарду долара, што чини више од 80% укупних инвестиција у Египту. Британско порекло СДИ у овом случају објашњава негативне ефекте, јер сектор који апсорбује скоро све СДИ је нафтни сектор, а затим и услуге. Ове активности мобилишу значајан део радне снаге, а за разлику од кинеских инвеститора Велика Британија и УАЕ запошљавају само домаће раднике, што објашњава позитиван утицај на незапосленост. Кинеске инвестиције пласиране ван нафтног сектора су од највећег значаја за развој египатске привреде. Британске инвестиције се, напротив, углавном налазе у нафтном сектору, који не подржава економски развој, иако мобилише значајан део радне снаге.

5.2.2 Нигерија

Убрзано интензивирање свеукупних односа Нигерије и Кине није искључиво резултат иницијативе *Појас и пут*. Дипломатски односи између ове две државе успостављени су 1971. године, а убрзан, мада неуједначен развој сарадње почиње 1999. године, након потписивања великог броја меморандума и уговора о различитим облицима сарадње.⁴⁰⁹ Од посебног значаја је Споразум о стратешком партнерству из 2006. године, који је допринео унапређењу континуиране сарадње.⁴¹⁰

Нигерија је по укупном БДП-у прва у Африци, али је њен БДП по глави становника у 2022. години био средњег нивоа и износио је 2.400 долара,⁴¹¹ тако да се Нигерија, као и Египат, сматра земљом са нижим средњим дохотком, тј. сврстава се у неразвијене афричке земље. Развој нигеријске привреде првенствено је заснован на извозу нафте, што је,

⁴⁰⁹ Gold, K. L., Etudaiye-Muhtar, O. F., Yusuf, H. A., Alabi, S. O. 2022. "China-Nigeria economic cooperation: a review", *Journal of Economic, Social and Educational Issues*, 2(1):170.

⁴¹⁰ Amusan, T. 2022. "What Nigeria Can Teach Us About China's Belt and Road", *Diplomat*, November 10. <https://thediplomat.com/2022/11/what-nigeria-can-teach-us-about-chinas-belt-and-road/>

⁴¹¹ Statista. 2022. "Key indicators of Nigeria's economy - Statistics & Facts". <https://www.statista.com/topics/6440/key-indicators-of-nigeria-s-economy/#topic-Overview>

слично арапским привредама, допринело деиндустријализацији земље.⁴¹² Развој је додатно отежан високом корупцијом, ниским степеном ефикасности државне управе и владавина права. Скоро 60% становника спада у категорију сиромашних, што уз претходне податке о просечним нижим средњим приходима указује на веома неуједначену расподелу прихода.

Потребе нигеријске владе за екстерним финансирањем изградње различитих облика инфраструктуре су велике, што је довело до великог задуживања код међународних финансијских институција и развијених држава. Од 2005. године Кина постаје један од најважнијих поверилаца средстава за финансирање инфраструктуре. Према бази СГИТ, у периоду 2005–2013. године Кина је инвестирала 5,24 милијарде долара, од чега су највећи износи пласирани у развој сектора енергетике, док су кинески зајмови за инфраструктуру (транспорт, пре свега железница) износили 4,22 милијарде долара.

Према истом извору, у оквиру формата *Појас и пут* у периоду 2014–2022. године Кина је у виду страних директних инвестиција у Нигерију инвестирала 1,71 милијарду, и то највише у сектор шпедиције, а зајмова у вредности од 17,24 милијарде долара, који су пласирани у сектор транспорта (11,32 милијарде) и енергетике (4,03 милијарде долара). Зајмови у сектору транспорта су највећим делом употребљени поново за изградњу железница, у вредности 7,74 милијарде и ауто-путева, у износу од 2,23 милијарде долара.

Наглашено улагање Кине у нигеријску железницу у оквиру иницијативе *Појас и пут* и пре ње последица је стратешке одређености низа нигеријских влада да се средства преусмере у овај сектор. Железница која је изграђена током британске колонијалне управе већ након стицања независности није била у добром стању, а лоше управљање, корупција и неодржавање пруга условили су да се скоро престане са коришћењем железнице у сврхе транспорта путника 2002. године.⁴¹³ То је последично условило да се пређе на коришћење

⁴¹² Gold, K. L., Etudaiye-Muhtar, O. F., Yusuf, H. A., Alabi, S. O. 2022. "China-Nigeria economic cooperation: a review", *Journal of Economic, Social and Educational Issues*, 2(1): 171.

⁴¹³ Egbunike, N. 2021. "Belt and Road Initiative projects ramp up Nigeria's favourable perception of China", *Global Voices*, June 07. <https://globalvoices.org/2021/06/07/belt-and-road-initiative-projects-ramp-up-nigerias-favourable-perception-of-china/>

путева и авионског саобраћаја. Услед тога путеви су били преоптерећени и изложени сталним поправкама, саобраћај је био константно спор и успоравао пословање у свим сегментима привреде. Поред тога, железница која је постојала током британске управе била је изграђена према британским стандардима који подразумевају уске колосеке, тако да нигеријска влада паралелно ради на модернизацији делова са уским колосецима и изградњи нових делова железнице са стандардним колосецима.

Кина је у Нигерији завршила један део железничких линија, али се склапају уговори и о новим линијама. У табели 36 приказани су сви кинески инвестициони пројекти у Нигерији који су реализовани у оквиру иницијативе *Појас и пут*. Од 25 пројеката чак седам, и то највећих по вредности, односе се на железницу.

Табела 36. КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У НИГЕРИЈИ

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2014	<i>China Railway Construction</i>	1.210	Транспорт	Ауто
2014	<i>China Railway Construction</i>	680	Транспорт	Авијација
2015	<i>Sinoma</i>	390	Некретнине	Изградња
2015	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	580	Енергетика	
2016	<i>China Communications Construction</i>	540	Транспорт	Ауто
2016	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	410	Енергетика	Гас
2016	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	200	Енергетика	Гас
2017	<i>China Railway Construction</i>	1.470	Транспорт	Железница

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2017	<i>China National Off-shore Oil (CNOOC)</i>	170	Енергетика	Нафта
2017	<i>China Railway Construction</i>	1.530	Транспорт	Железница
2017	<i>Tidfore Heavy</i>	200	Пољопривреда	
2018	<i>China Energy Engineering</i>	430	Енергетика	Гас
2018	<i>China National Chemical Engineering</i>	720	Енергетика	Нафта
2018	<i>China Communications Construction</i>	460	Транспорт	Шпедиција
2018	<i>China Communications Construction</i>	480	Транспорт	Ауто
2018	<i>China Aerospace Science and Technology</i>	550	Технологија	Телекомуникације
2018	<i>China National Petroleum Corp. (CNPC)</i>	290	Енергетика	Нафта
2018	<i>Shandong Ruyi</i>	200	Остало	Текстил
2019	<i>Sinoma</i>	600	Некретнине	Изградња
2019	<i>China Railway Construction</i>	250	Транспорт	Шпедиција
2019	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	150	Енергетика	Гас
2019	<i>Meituan Dianping-led consortium</i>	100	Остало	Потрошња
2019	<i>China Railway Construction</i>	390	Транспорт	Железница
2019	<i>China Railway Construction</i>	1.660	Транспорт	Железница
2020	<i>China National Petroleum Corp. (CNPC)</i>	840	Енергетика	Гас

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2020	<i>China Railway Construction</i>	990	Транспорт	Железница
2020	<i>China Communications Construction</i>	220	Транспорт	Шпедиција
2020	<i>China Railway Construction</i>	400	Транспорт	Железница
2021	<i>China Energy Engineering</i>	240	Енергетика	Алтернативни извори
2021	<i>China Railway Construction</i>	1.690	Транспорт	Железница
2021	<i>China National Building Material</i>	700	Некретнине	Изградња
2022	<i>China Railway Construction</i>	210	Транспорт	Авијација

Извор: Аутори, према China Global Investment Tracker

Навешћемо најважније пројекте унапређења нигеријске железнице кинеским средствима.

1. Железница на релацији Абуца – Кадуна, чија је вредност 1,7 милијарди долара, а која повезује главни град Абуцу са Кадуном, трговачким центром и транспортним чвориштем у северозападној Нигерији. Овај део завршен је 2016. године, након низа проблема којима су током изградње били изложени кинески радници који су градили железницу, почев од национализације земљишта, крађе делова железница и немогућности нигеријске владе да плати делове кредита на време.
2. Железница између Лагоса и Ибадана, која повезује економску престоницу Нигерије Лагос, са Ибаданом, бившом административном престоницом југозападне Нигерије, а вредност пројекта је 1,5 милијарди долара. Пуштена је у рад 2021. године, такође уз мноштво кашњења и проблема – крађе делова железнице од нигеријског становништва, огромних вишемесечних поплава које су онемогућавале рад и на крају пандемије ковида 19.

3. Највећи по вредности и сложености јесте пројекат изградње железнице која повезује Лагос са Каноом, два најнасељенија града у јужној и северној Нигерији. Вредност пројекта је 6,7 милијарди долара. Претходно наведене релације Абуџа – Кадуна и Лагос – Ибадан саставни су делови овог већег пројекта, али те линије не улазе у вредност овог пројекта од 6,7 милијарди долара. Према уговору ову пругу гради кинеска компанија *China Civil Engineering Construction Corporation*, која је радила и на претходна два правца железнице, а пруга Лагос – Кано обухвата конструкцију још пет већих железничких регионалних линија у свом саставу.

Поред железнице, нигеријска влада је кинеска улагања усмерила и у друге важне инфраструктурне пројекте:

1. изградњу нових терминала међународних аеродрома у Абуџи и у луци Харкорт, а у плану су и терминалу у Лагоду и Каноу;
2. лука Харкорт (југ Нигерије) добија железнички индустријски парк и уједно се модернизује железница са уским колосеком која спаја ову луку са градом Мајдугури (североисток земље);
3. изградњу дубокоморске луке Леки;
4. изградњу хидроелектране Зунгери итд.⁴¹⁴

Откако је покренута иницијатива *Појас и пут* кинеска директна улагања у виду инвестиција била су значајно мања него у зајмове. За износ од 1,71 милијарду долара, реализовано је само шест пројеката, при чему су три улагања била у сектор транспорта, и то 470 милиона у шпедицију и 390 милиона у железницу. Инвестиција од 500 милиона долара у нигеријску компанију *NigComSat*, која је задужена за управљање нигеријским сателитом, а која је регистрована у бази CGIT, вероватно није реализована, мада је 2018. године било великих најаво о потенцијалној инвестицији. Однос зајмова и директних инвестиција у новијем периоду указује на то да нигеријско тржиште није било привлачно за кинеске инвеститоре, уз наглашено одсуство кинеских приватних компанија. Разлог је висок степен ризика пословања у

⁴¹⁴ Amusan, T. 2022. "What Nigeria Can Teach Us About China's Belt and Road", *The Diplomat*, November 10. <https://thediplomat.com/2022/11/what-nigeria-can-teach-us-about-chinas-belt-and-road/>, и Egbunike, N. 2021. "Belt and Road Initiative projects ramp up Nigeria's favourable perception of China", *Global Voices*, June 07. <https://globalvoices.org/2021/06/07/belt-and-road-initiative-projects-ramp-up-nigerias-favourable-perception-of-china/>

Нигерији, који укључује нестабилну политичку и безбедносну ситуацију, као и отежано пословање услед слабе правне регулативе и њене још слабије примене. Потенцијала за улагање има пуно, и то у различитим делатностима, али је искуство великих кинеских компанија које раде у Нигерији утицало да се на другачији начин сагледа однос ризика и профита који се могу остварити у овај земљи. Стога се за сада највећи број кинеских пројеката реализује преко зајмова, уз државне гаранције Нигерије за исплату кредита и истовремено обезбеђивање безбедности рада кинеских радника.

Трговинска размена Нигерије и Кине приказана је на графикону 48. Нигерија има висок трговински дефицит са Кином, који је у кратком периоду (2014–2017) био релативно низак, 5–6 милијарди долара, али је након тога вртоглаво порастао, те је највећи био 2020. године, када је износио 13,56 милијарди долара.

Графикон 48. Трговина између Нигерије и Кине, 2013-2021
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према ИТС Trade map

На кинеско тржиште Нигерија највише извози нафту и нафтне деривате, што чини половину извоза у Кину, уљана семена, руде (олова, цинка, калаја, нобијума, мангана итд.), бакар и легуре бакра, непрерађен алуминијум итд.⁴¹⁵ Дакле, у питању су сировине, без

⁴¹⁵ [ИТС] International Trade Center. 2023. ИТС Trade map. <https://www.trademap.org/>.

икаквог или са малим степеном прераде. У извозу Нигерије генерално доминира нафта, али има и значајну производњу и извоз бродова и других пловила, ђубрива, какаоа, коже и других специфичних производа, који нису нашли простора на кинеском тржишту.

Кинески извоз на нигеријско тржиште је уобичајено разноврстан: машине, механички уређаји, електричне машине и опрема, возила, њихови делови и прибор, оптички и мерни инструменти; хемијски производи; пластика итд.

За даљи развој сарадње са Кином, мада се ово такође односи на компаније из било које друге земље, Нигерија би морала стратешки да приступи реформи управе, спровођењу прописа, стабилизацији снабдевања електричном енергијом и другим основним условима за рад. Нигеријска најважнија стратешка предност су депозити нафте и обиље јефтине радне снаге. Ове предности су довољно атрактивне за инвеститоре из свих развијених земаља, али нису довољан основ за развој привреде, посебно дугорочно. Кинески инвеститори би, уз минималне услове у погледу сигурности пословања, уложили средства и у друге сегменте привреде, како би подржали развој ове партнерске земље, као што то чине у свим регионима о којима је било речи у претходним поглављима.

5.2.3. Демократска Република Конго

Демократска Република Конго (ДРК)⁴¹⁶, која је од 1971. године носила назив Заир, некадашња је белгијска колонија. Друга је по величини земља у Африци, иза Анголе. Као и већина афричких држава, пролазила је кроз векове тешких геополитичких ситуација, почев од колонизације, борбе за независност, два грађанска рата у новије доба и режиме ауторитарних председника, да би тек у децембру 2018. године били организовани демократски избори и изабран садашњи председник Чисекеди. До 2023. године у земљи још увек није постигнут мир, с обзиром на то да у источној провинцији Киву и даље

⁴¹⁶ ДР Конго и Република Конго су након стицања независности обе одабрале назив Република Конго. Услед тога је ДР Конго касније додала у назив реч Демократска, а у међународним релацијама, да се би се избегле нејасноће које су државе питању, коришћени су називи за ДР Конго Конго–Леополдвил, а за Републику Конго назив Конго–Бразавил, што су називи њихових главних градова.

трају велики сукоби различитих фракција и група, а становништво нема услова за нормалан живот.

ДР Конго има веома повољне географске услове и значајне природне ресурсе. Располаже обиљем плодне земље и воде (река Конго на њеној територији је други највећи водени ток реке на свету после Амазона), богатством ретким и драгоценим минералима и сировинама. Упркос томе једна је од најсиромашнијих земаља света. Скоро 62% становништва (60 милиона људи) живи у екстремном сиромаштву, са дневним примањима испод 2,15 долара.⁴¹⁷ Колико је тешко одредити економске параметре за ову државу говори и чињеница да се њени основни економски индикатори доста разликују у прорачунима великих међународних институција. Апроксимативно БДП по глави становника у 2022. години био је између 550 и 650 долара. То су међу најнижим приходима на свету, мада има и других афричких држава у којима је ситуација још тежа, попут Сијера Леонеа, Западне Сахаре, Бурундија или Сомалије.

Економски развој ДР Конга заснива се на металургији и пољопривреди. У извозу највећи удео имају бакар и производи од бакра, нафта, кобалт и дијаманти. С обзиром на велике осцилације цена ових производа на светском тржишту, нестабилност прихода додатно оптерећује привреду Конга. Поред ресурса, ДР Конго има значајан извоз пољопривредних производа: маниока, банана, палимно уље, пиринач, слатки кромпир итд.

Дипломатски односи Кине и ДР Конга су се током времена значајно мењали.⁴¹⁸ Иако је Кина подржала ДРК, као и остале земље, у добијању независности, а дипломатски односи успостављени су 1960. године, они су само годину дана касније прекинути јер је ДРК признала Тајван као самосталну земљу.⁴¹⁹ Дипломатски односи су поново успостављени 1971, када је ДР Конго (тадашњи назив Заир)

⁴¹⁷ [WB] The World Bank. 2023. "The World Bank in DRC", March 29, <https://www.worldbank.org/en/country/drc/overview>

⁴¹⁸ Детаљније о свим историјским догађајима: Kabemba, C. 2016. "China-Democratic Republic of Congo Relations: From a Beneficial to a Developmental Cooperation", *African Studies Quarterly*, 16(3-4): 76-77.

⁴¹⁹ Shirambere, P. T. 2020. "The Democratic Republic of the Congo-China's Deals on Construction of Roads in Exchange of Mines", *Afrika focus*, 33 (2): 79-80.

одустао од признања Тајвана као самосталне државе. Ти односи нису прекидани до данас.

ДРК и Кина су имале висок степен економске сарадње и пре иницијативе *Појас и пут*. Током седамдесетих година Кина је изградила неколико инфраструктурних пројеката (фабрику за прераду шећера, зграду скупштине, национални стадион) који су били део директне помоћи Кине ДРК. Економска сарадња, посебно инвестиције, значајно се интензивирају после 2000. године, када ове две земље склапају уговоре који подразумевају улагање огромних средстава у области транспорта и рударства.

У прилог томе говоре и подаци према бази CGIT да су у периоду 2005–2013. године кинеске компаније у ДР Конгу реализовале директне инвестиције у вредности од око шест милијарди долара. Све инвестиције у овом периоду односиле су се на производњу бабра, а најзначајнија је била аквизиција компаније (рудника) *Congo Sicominex*. Зајмова је у том периоду било знатно мање, у износу од 0,9 милијарди долара, а пласирани су у здравство, енергетику и транспорт.

У табели 37 приказан је списак кинеских зајмова и инвестиција ДР Конгу у периоду 2014–2019. године.

Табела 37. КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У ДР КОНГО

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2014	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	300	Енергетика	Хидро
2014	<i>Sinoma</i>	300	Некретнине	Изградња
2015	<i>Zhejiang Huayou Cobalt</i>	350	Металургија	
2015	<i>Zijin Mining</i>	410	Металургија	Бакар
2015	<i>Power Construction Corp. (PowerChina), China Railway Construction</i>	220	Металургија	Бакар
2016	<i>China Molybdenum</i>	2.650	Металургија	Бакар
2016	<i>China Nonferrous</i>	650	Металургија	Бакар

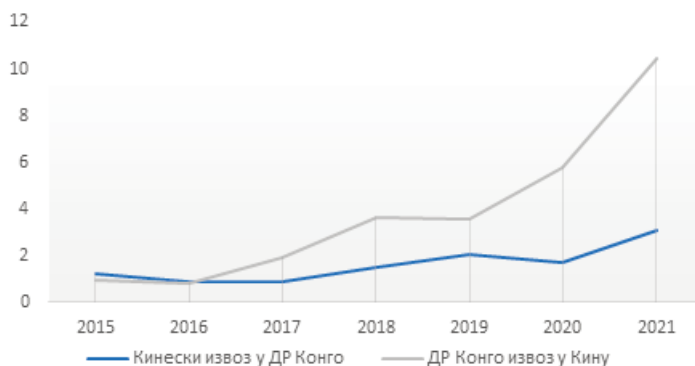
Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2016	<i>Power Construction Corp. (PowerChina), China Railway Engineering</i>	660	Енергетика	Хидро
2017	<i>China Molybdenum</i>	1.140	Металургија	Бакар
2017	<i>China Nonferrous</i>	420	Металургија	Бакар
2017	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	130	Енергетика	
2018	<i>China Nonferrous</i>	160	Металургија	Бакар
2018	<i>Zhejiang Huayou Cobalt</i>	150	Металургија	Бакар
2019	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	210	Енергетика	Хидро
2019	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	280	Енергетика	Хидро
2019	<i>China Energy Engineering</i>	360	Енергетика	Хидро
2020	<i>China Nonferrous</i>	240	Металургија	Бакар
2020	<i>China Molybdenum, Contemporary Amperex</i>	550	Металургија	Бакар
2021	<i>Dalian Jiayou Logistics</i>	230	Логистика	
2021	<i>China Molybdenum</i>	2.510	Металургија	
2021	<i>China Energy Engineering</i>	130	Транспорт	Шпедиција
2021	<i>Contemporary Amperex Tech</i>	240	Металургија	
2021	<i>Zijin Mining</i>	280	Металургија	Бакар
2022	<i>Minmetals</i>	550	Металургија	
2022	<i>Weihai</i>	190	Комуналне услуге	

Извор: Аутори, према China Global Investment Tracker

Инвестиције су у овом периоду износиле 10,15 милијарди долара, а само две од укупно петнаест нису биле у области експлоатације бакра. Зајмови су били значајно мањи, јер Кина и ДРК углавном послују по систему концесија, а вредност је у посматраном периоду била 3,16 милијарди долара. Највеће инвестиције биле су пласиране у изградњу хидроцентрала (Бусанга, Луфира и Зонго 2), и то у износу 1,6 милијарде долара.

На графикаону 49 показана је билатерална трговина између ДР Конга и Кине у периоду између 2015–2021. године. Он показује да се спољнотрговински суфицит постепено увећава у корист ДР Конга од 2016, а највиши износ достиже у 2021. години, када је износио 7,33 милијарде. Оно што додатно привлачи пажњу је да су током 2021. године и Кина и ДРК подигле извоз за 80 и 84%, респективно.

Графикон 49. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ ДР КОНГО И КИНЕ, 2015–2021
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према ИТС Trade map

Трговински суфицит са Кином реализује мали број земаља у свету. Како је приказано у претходном поглављу, то су углавном извознице нафте, значи да трговински суфицит није од посебног развојног значаја. У случају ДР Конга не ради се о нафти, али је такође реч о доминантном уделу сировина у извозу. Конкретно, најважнији извозни артикал ДР Конга је сирови бакар или са минималним степеном обраде и чини скоро 60% извоза у Кину.

Структура извоза ДР Конга на кинеско тржиште по величини извоза је следећа: 1. сирови бакар и необрађене легуре бакра, 2.

неорганске хемикалије; органска или неорганска једињења племенитих метала, метала ретких земаља и 3. руда бакра.

Поред тога што ове привредне активности не ангажују значајне производне капацитете, нити имају развојне потенцијале, као и чињеница да већином рудника бакра у ДР Конгу управљају кинеске фирме, значи да ни велики део прихода од извоза не остаје у земљи. Влада ДР Конга води преговоре са кинеским компанијама да отворе погоне за прераду бакра на територији Конга пре него што се он извезе у Кину (или треће земље), како би се повећала додата вредност. Слична је ситуација са кобалтом. Од 19 компанија које раде у ДР Конгу на ископавању кобалта, њих 14 је у кинеском или делимично кинеском власништву.⁴²⁰

Извоз Кине у ДР Конго чине уобичајене групе производа које Кина масовно извози широм света: електричне машине и опрему, 2. машине, механичке уређаје, 3. гвожђе и производе од гвожђа (елементи структура за изградњу конструкција и мостова). С обзиром на то да са овим производима много више додате вредности Кина има наглашен трговински дефицит, значи да се ради о малим количинама робе, што је у складу са куповном моћи овог неразвијеног тржишта.

5.2.4. Ангола

Ангола, слично претходно анализираним афричким земљама, започела је мирнодопски развој касно, тек од 2002. године, по завршетку 27 година дугог грађанског рата. Том рату претходила је борба за успостављање независности од колонизације Португала, која је такође дуго трајала, те је Ангола тек 1975. стекла формалну независност. Кина је Анголу, као и све остале афричке земље, подржавала у борби за стицање независности, али је, насупрот уобичајеној неутралности, била релативно активно укључена и у грађански рат у Анголи. У тим временима мењала је мишљење које је снаге потребно подржати, а тиме и подршку коју је пружала супротстављеним странама. Услед тога је успостављање дипломатских

⁴²⁰ Bociaga, R. 2022. "Minerals and China's Military Assistance in the DR Congo", *The Diplomat*, 31 October, <https://thediplomat.com/2022/10/minerals-and-chinas-military-assistance-in-the-dr-congo/>

односа Кине са Анголом озваничено тек 1983, а економска сарадња почиње од 1984. године.

Развој привреде Анголе заснива се првенствено на извозу нафте и дијаманата, малим делом и на пољопривреди, док индустрија, слично већини афричких земаља, није развијена. БДП од 3.400 долара по глави становника у 2022. години представља значајан успех у односу на 2021. годину, када је износио 2,167 долара.⁴²¹ Разлог оваквом скоку БДП *per capita* може се пре свега наћи у повећању цена нафте на светским тржиштима, насталом под утицајем украјинске кризе. Ангола се сврстава у земље са средњим нижим дохотком, мада су њени резултати такви да је сврставају међу боље развијене земље Африке. Главни проблем привреде, поред сиромаштва, јесу корупција и слаба влада.

Ангола и Кина имају, чини се, специфичну историју економских односа. Ангола је на одређени начин била прва афричка земља која је са Кином склопила уговоре о великим зајмовима, јер није желела да се задужује код ММФ-а, који зајмове условљава програмима економских реформи. Кина је имала средстава и посебну вољу да уђе у овакав аранжман, а основни разлог је била нафта. Наиме, различитим зајмовним уговорима у периоду 2000–2019. Ангола је позајмила од Кине 42,6 милијарде долара, а већина зајмова је подразумевала да ће Ангола исплаћивати зајам извозом нафте у Кину.⁴²² Средства је требало првенствено да буду уложена у развој инфраструктуре и обнову привреде, али се касније испоставило да су високо позиционирани чланови владе, укључујући и тадашњег председника Дос Сантоса, та средства користили незаконито, тако да у области инфраструктуре резултати нису пропорционални уложеним средствима, нити су у складу са планираним циљевима. На то се надовезао пад цена нафте на светском тржишту 2014. године, што је условило да Ангола зајам отежано отплаћује, и то са значајно већом производњом нафте. Сви ови разлози негативно су утицали на привреду ове земље, која је запала у озбиљну економску кризу. Анголи је остало да врати Кини скоро 23 милијарде долара дуга, што неће бити већи проблем ако цене нафте

⁴²¹ [IMF] International Monetary Fond. Datamapper - Angola, GDP per capita, current prices. <https://www.imf.org/external/datamapper/profile/AGO>

⁴²² Statista. 2022. "Value of Chinese loans to Angola from 2000 to 2019 (in million U.S. dollars)". <https://www.statista.com/statistics/1222137/value-of-chinese-loans-to-angola/>

буду на вишем нивоу и уколико поново не буде већих осцилација. Такође, значајно правовременој отплати дуга би допринеле и реформе економског и законодавног система Анголе.⁴²³

Од свих афричких држава Ангола је највећи прималац кинеских зајмова. Удео дуга према Кини у укупном дугу Анголе премашује 40%, а са смањењем БДП-а он достиже и 49%. У том контексту Ангола се врло често изједначаје са Шри Ланком. Како је приказано, ни Шри Ланка није у дужничкој кризи због кинеских зајмова, већ због прекомерног позајмљивања генерално. Поред тога, поређење је неадекватно јер је структура ових привреда веома различита, а тиме и могућност отплате кредита.

Оно што је заједничко Анголи, Шри Ланци, Црној Гори и другим земљама које су се нашле у ситуацији да не могу да отплаћују дугове Кини јесте то да Кина не условљава давање зајмова привредним реформама усмереним на омогућавање отплате, што је случај са ММФ-ом. Кина се ослања да ће владе појединих земаља саме проценити могућности узимања и враћања зајмова и сматра непримерним мешање у унутрашње економске планове и стратегије. Иако је овакав приступ прагматичан, он је створио проблеме Кини у погледу наратива који се обликује у светској јавности како би се кинеско давање зајмова, ван и у оквиру иницијативе *Појас и пут*, дисквалификовало и представило као део нове колонизаторске политике. Стога су ове околности довеле до тога да је Кина након ова два искуства, и додатно искуства са Црном Гором, одлучила да опрезније даје зајмове и пажљивије размотри економске околности земље која их узима.

База података СГИТ показује да је у периоду 2005–2013. године Кина уложила у Анголу СДИ у вредности од 5,03 милијарде долара, од чега је 3,24 милијарде у куповину удела у компанијама које се баве производњом нафте. Зајмови су у истом периоду износили 9,02 милијарде долара, од чега је 5,46 милијарди било уложено у изградњу различитих објеката (некретнина) и у сектор транспорта 1,54 милијарде.⁴²⁴

⁴²³ Fabbri, V. 2022. "The China-Angola Honeymoon is over, is Africa listening?", *Geopoliticalinfo*, 19 July, <https://www.geopoliticalinfo/china-angola-honeymoon-over/>

⁴²⁴ Износи зајмова у бази СГИТ и износи зајмова који су се на почетку помињали се не поклапају, јер све трансакције са Кином, као последица неких ранијих споразума и договора, нису регистроване у овој бази.

У табели 38 приказана су кинеска улагања у Анголу у периоду 2014–2022. године. Анализирајући податке уочава се само једна трансакција из 2014. године у пољопривреду, у вредности од 120 милиона представља СДИ, а све остало су зајмови у вредности од 11,34 милијарде. Зајмови су пласирани у енергетику 5,35 милијарде, транспорт 3,53 милијарде (највише је у авио-саобраћај) и комуналне услуге 1,82 милијарде.

Табела 38. КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У АНГОЛИ

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2014	<i>Tebian Electric Apparatus (TBEA)</i>	780	Енергетика	Хидро
2014	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	990	Енергетика	Гас
2014	<i>China Energy Engineering</i>	210	Енергетика	Хидро
2014	<i>China International Trust and Investment (CITIC)</i>	120	Пољопривреда	
2015	<i>China International Trust and Investment (CITIC)</i>	610	Комуналне услуге	
2016	<i>China Communications Construction</i>	830	Транспорт	Шпедиција
2016	<i>China Communications Construction</i>	350	Транспорт	Ауто
2016	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	400	Енергетика	
2016	<i>China Railway Construction</i>	120	Комуналне услуге	
2016	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	680	Комуналне услуге	
2016	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	120	Комуналне услуге	
2016	<i>China Communications Construction</i>	440	Транспорт	Шпедиција
2016	<i>China Railway Engineering</i>	130	Некретнине	Изградња

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2016	<i>China Railway Construction</i>	190	Транспорт	Авијација
2017	<i>China Railway Engineering</i>	160	Транспорт	Ауто
2017	<i>China Railway Engineering</i>	130	Комуналне услуге	
2017	<i>China Energy Engineering</i>	2.770	Енергетика	Хидро
2017	<i>China Communications Construction</i>	200	Енергетика	Алтернативни извори
2017	<i>Aviation Industry Corp. (AVIC)</i>	1.400	Транспорт	Авијација
2019	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	360	Пољопривреда	
2020	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	160	Комуналне услуге	
2021	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	150	Здравство	
2021	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	160	Транспорт	Авијација

Извор: Аутори, према China Global Investment Tracker

Неки од значајних пројеката на којима су кинеске компаније радиле су модернизација железнице Бенгел,⁴²⁵ која је коштала 1,83 милијарде долара, аеродрома у престоници Анголе Луанди (1,93 милијарде), железнице Луанда (355 милиона), изградња 45 km дуге електричне мреже између градова Кифенгондо и Мамубас, изградња

⁴²⁵ Ова железница је веома битан пројекат јер повезује западну обалу Анголе са источном границом Анголе, те са ДР Конгом и Замбијом. Железница се користи за превоз путника, али првенствено за превоз робе, тј. руда, омогућавајући да се преко лука у различитим државама на источној и западној обали Африке убрзано превезе било која врста робе у било који део света.

фабрике пијаће воде, резиденцијалног насеља у Луанди итд. Кинеске компаније тренутно приводе крају један од најзначајнијих пројеката које имају у Анголи, а то је хидроцентрала Какуло-Кабаса у граду Дондо, чија је вредност 4,5 милијарди долара, а омогућиће несметано снабдевање струјом великог броја становника у Анголи.

На графикону 50 приказана је трговинска размена између Анголе и Кине у периоду 2013–2021. године. Подаци показују да Ангола у посматраном периоду остварује суфицит, али је истовремено евидентно да је он од 2013. у мањем или већем паду. Разлог је већ раније објашњен – релативно ниска цена нафте на светском тржишту од 2014. године. Цена нафте директно утиче на обим трговине и суфицит Анголе, с обзиром на то да сирова нафта чини скоро 98% укупног извоза у Кину.

Графикон 50. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ АНГОЛЕ И КИНЕ, 2013–2022
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према ITC Trade map

Слично томе, повећан извоз у 2021. години резултат је поновног раста цена нафте, док је раст у 2022. години (графикон 50) такође резултат повећане цене нафте као последице украјинске кризе, али и повећања привредне активности Кине после проглашења краја пандемије ковида

19. Услед тога и ову размену, која је посматрано од стране Анголе монолитна, треба посматрати не као успех Анголе, већ пре као последицу природног богатства и раније склопљених споразума.

5.2.5. Етиопија

Етиопија, за разлику од претходно анализираних афричких држава, није имала вековну борбу против колонизатора, а званично је призната као независна држава 1896. године. Но ни она није била поштеђена поробљавања европских сила у другим облицима. Тако је у периоду 1935–1941. године била под италијанском окупацијом. Након заједничке борбе са Британцима против окупатора, успела је да протера италијанске снаге, али су неформалну колонизацију наставиле британске компаније. Слично другим афричким земљама, Етиопија је имала и дуготрајан и економски исцрпљујући грађански рат, који је углавном настао као последица подела територија међу колонијалним силама. Радило се о грађанском рату за независност тадашње провинције Еритреје, који је од 1961. са прекидима трајао 30 година. Истовремено су се одвијале и друге унутрашње политичке промене, доводећи до константне нестабилности. Етиопија је имала војни удар 1974. године (после кога је постала комунистичка држава), а потом пад овог режима 1991, у склопу општег слома комунизма. Сукоби са Еритрејом смирили су се 1993, када је Еритреја добила независност,⁴²⁶ али је доба мирног економског и политичког развоја потрајало само до новог сукоба са Еритрејом 1998–2000. године.

У погледу организације привредних активности Етиопија је до данас задржала облике социјалистичког управљања из ранијег периода, без обзира на промену власти. Ради се о државном власништву над земљом и фабрикама, који су национализовани после војног удара 1974. године, тако да држава самостално управља привредом и државним власништвом.⁴²⁷ Пољопривредници у

⁴²⁶ Историјски подаци дати према: Marcus, H. G. 2002. *A history of Ethiopia*. University of California Press и Tareke, G. 2009. *The Ethiopian revolution: war in the Horn of Africa*. Yale University Press.

⁴²⁷ У том периоду била су проглашена три Петогодишња плана развоја, од којих је смо први имао неки допринос. Chole, E. and Manyazewal, M. 1992. The Macroeconomic Performance of the Ethiopian Economy, 1974-90. *The Ethiopian Economy: Structure, Problems and Policy Issues*, 1-42.

Етиопији, дакле, нису власници земље коју обрађују, али је могу узети у закуп на период до 99 година. Земљишни поседи су уситњени и неефикасни, а у прилог томе говори и чињеница да 38% пољопривредних домаћинстава у Етиопији обрађује 0,5 ha земље, а само 14% обрађује поседе веће од 1 или 2 ha.⁴²⁸ То је значајан проблем за привреду имајући у виду да је Етиопија првенствено пољопривредна земља и да од извоза пољопривредних производа долазе највећи приходи. Садашња влада Етиопије налази се у фази процеса транзиције привреде, који ће подразумевати и приватно власништво над својином. БДП по глави становника износи 1.480 долара у 2023. години, што сврстава Етиопију у неразвијене земље.⁴²⁹ У структури етиопљанског извоза највише учествују кафа, биљно уље, злато и племенито камење.

Дипломатски односи између Кине и Етиопије успостављени су 1970. године, и то након што је Кина признала да је Еритреја у саставу Етиопије, а заузврат је Етиопија признала да је Тајван у саставу Кине. Економска сарадња је уследила убрзо након успостављања дипломатских односа, и то како у области зајмова и инвестиција, тако и у погледу давања директне помоћи Етиопији.

База података CGIT показује да је у периоду 2005–2013. године Кина у Етиопији уложила СДИ у вредности од 140 милиона долара. Зајмови су истом периоду износили 15,45 милијарди долара, од чега је у сектор транспорта уложено 5,38 милијарди, енергетику 5,29 милијарде и телекомуникације 3,2 милијарде долара.

У табели 39 приказана су кинеска улагања у Етиопију у периоду 2014–2022. године. Подаци указују на значајне разлике између владе Етиопије и претходно анализираних земаља у погледу одабира пројеката и величине зајмова од Кине. Етиопија у посматраном периоду није имала ниједан зајам већи од 650 милиона долара. За разлику од других земаља, Етиопија кинеским средствима финансира велики број мањих пројеката, и то у свим областима – од пољопривреде до транспорта.

⁴²⁸ Wendimu, Y. G. 2021. "The challenges and prospects of Ethiopian agriculture", *Cogent Food & Agriculture* (7): 1923619: 4. <https://doi.org/10.1080/23311932.2021.1923619>

⁴²⁹ [IMF] International Monetary Fond. Datamapper - Ethiopia, GDP per capita, current prices <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/ETH>

Табела 39. КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У ЕТИОПИЈИ

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2014	<i>China Railway Engineering</i>	480	Транспорт	Железница
2014	<i>Huajian</i>	300	Некретнине	Имовина
2014	<i>China Communications Construction</i>	130	Транспорт	Ауто
2014	<i>Power Construction Corp. (PowerChina), China Energy Engineering</i>	440	Енергетика	Хидро
2014	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	100	Енергетика	Алтернативни извори
2014	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	650	Пољопривреда	
2015	<i>China Communications Construction</i>	230	Транспорт	Авијација
2015	<i>State Construction Engineering</i>	270	Финансије	
2015	<i>Sinoma</i>	240	Некретнине	Изградња
2015	<i>China North Industries (Norinco)</i>	230	Енергетика	
2015	<i>China Railway Engineering</i>	180	Транспорт	Ауто
2016	<i>State Construction Engineering</i>	160	Забава	
2016	<i>Sinochem</i>	250	Хемијски	
2016	<i>China Light, Jiangxi Jianglian</i>	650	Пољопривреда	
2016	<i>Jiangsu Sunshine</i>	350	Остало	Текстилни
2016	<i>China Railway Construction</i>	100	Остало	Индустрија
2016	<i>China Railway Construction</i>	250	Остало	Текстилни

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2016	<i>State Grid</i>	540	Енергетика	
2016	<i>China Petroleum and Chemical (Sinopec)</i>	220	Некретнине	Изградња
2016	<i>State Development and Investment Corp.</i>	450	Хемијски	
2017	<i>China Petroleum and Chemical (Sinopec)</i>	110	Остало	Индустрија
2017	<i>China Railway Engineering</i>	240	Остало	Индустрија
2017	<i>Tebian Electric Apparatus (TBEA)</i>	100	Енергетика	
2017	<i>Shanghai Electric</i>	100	Енергетика	
2017	<i>Dongfang Electric Corporation</i>	260	Енергетика	Алтернативни извори
2017	<i>China Petroleum and Chemical (Sinopec)</i>	130	Некретнине	Изградња
2018	<i>China Poly</i>	360	Енергетика	Гас
2018	<i>China Railway Construction</i>	140	Остало	Индустрија
2018	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	100	Пољопривреда	
2018	<i>China Railway Construction-led consortium</i>	240	Транспорт	Ауто
2019	<i>Wuxi No. 1 Cotton Mill</i>	220	Остало	Текстилни
2019	<i>Huajian</i>	100	Остало	Индустрија
2019	<i>China Petroleum and Chemical (Sinopec)</i>	180	Транспорт	Ауто
2019	<i>China Energy Engineering</i>	270	Комуналне услуге	

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2020	<i>Chongqing Foreign Trade and Economic Cooperation</i>	100	Транспорт	Ауто
2020	<i>Chongqing Foreign Trade and Economic Cooperation</i>	130	Транспорт	Ауто
2021	<i>West China Cement</i>	170	Остало	Индустрија
2021	<i>China Railway Construction</i>	160	Остало	Индустрија
2021	<i>China Railway Construction</i>	110	Логистика	
2021	<i>China National Building Material</i>	160	Некретнине	Изградња
2021	<i>China Communications Construction</i>	140	Транспорт	Авијација
2022	<i>State Construction Engineering</i>	400	Финансије	

Извор: Аутори, према China Global Investment Tracker

Тако је од укупног износа зајмова од 8,64 милијарде (што је значајно мање од претходно анализираних држава) у транспорт инвестирано 1,81 милијарда, енергетику 1,77 милијарди, пољопривреду 1,4 милијарде и у производњу милијарду долара (табела 39). Дакле, приступ кинеским зајмовима је далеко опрезнији, уз знатно разноврсније области улагања. То потврђује раније изнету тезу да Кина прихвата и финансира пројекте које сама земља номинује и прилагођава се ономе што је партнеру потребно.

Неки од познатијих пројеката које је Кина финансирала и на којима је радила у Етиопији су: железница Етиопија – Џибути, изградња индустријских паркова који су подржали развој лаке индустрије у Етиопији, а посебно текстилне (Адис, Хаваса, Боле Лемби 1, Боле Лемби 2, Коленто, Дире Дава, Комболса, Мекеле, Адама, Бахир Дар и Јима), електрификација железнице између Волдије и Мекеле, те разне пројекте везане за комуналне услуге.⁴³⁰

⁴³⁰ Bharti, M. S. 2023. "The Sustainable Development and Economic Impact of China's Belt and Road Initiative in Ethiopia". *East Asia*, 40: 175-194. <https://doi.org/10.1007/s12140-023-09402-y>

Етиопија у Кину највише извози кафу и уљана семена, а Кина највише извози телефоне и компјутерску опрему. На графикону 51 приказан је велики кинески трговински суфицит Кине у трговини са Етиопијом. Извоз Етиопије у Кину је константно на ниском нивоу, а сваке године је све нижи.

Графикон 51. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ ЕТИОПИЈЕ И КИНЕ, 2013-2022
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према ITC Trade map

Етиопија у погледу извоза не може да понуди Кини нешто специфично како би смањила овај дисбаланс. Стога су, слично другим земљама у развоју, инвестиције много значајнији аспект билатералних економских односа.

5.2.6. Замбија

Замбија је била британски протекторат од 18. века, а формалну независност стекла је 1964. године.⁴³¹ Насупрот већини афричких земаља, Замбија нема активне сукобе и ратове на својој територији. Основни проблеми ове земље су сиромашно становништво, висок природни прираштај и висока распрострањеност заразних болести, од којих је за локално становништво борба против AIDS-а и маларије најбитнија.

⁴³¹ Током британске колонијалне управе Замбија се звала Северна Родезија.

Економија земље углавном зависи од експлоатације руде бакра и пољопривреде. Убрзо по стицању независности, уместо да економски развој добије на замаху, дошло је до великих суша, што је смањило приносе ионако екстензивне пољопривреде и довело до недостатка струје, чији је главни извор хидроенергија. Потом је већ осамдесетих година дошло до значајног пада цена бакра, као главног извозног производа. Уместо привредног раста, Замбија је у периоду 1973–1990. године више пута била принуђена да затражи помоћ међународних организација, ММФ-а и СБ. Програми реструктурирања привреде ММФ-а и Светске банке су, као и увек, подразумевали велико повећање пореза и наглашено рестриктивне социјалне политике, како би обезбедиле повраћај кредита. Како су радници у градовима Замбије имали субвенционисане цене хране, а програми помоћи подразумевали њихово укидање, градско становништво није могло себи да приушти основне животне намирнице.⁴³² То је сваки пут доводило до организованих синдикалних протеста и укидања мера које су условљене кредитима међународних финансијских институција. Замбија је нешто успешније наставила са економским реформама двехиљадитих година, мада је темпо развоја сувише спор да би надвладао основне развојне препреке.

Основу развоја данашње економије Замбије такође чини металургија ослоњена на ископавање и прераду бакра, али је успостављена и значајна индустријска производња на овим ресурсима. Бакар и производи од бакра су главни извозни производ, а пољопривреда је други главни покретач економије, при чему памук, кафа, свеже цвеће и дуван представљају главне извозне производе. Као и у случају Етиопије, пољопривредни поседи су мали, а рад на пољу углавном мануелан, уз ниску продуктивност и уједно мале приносе по хектару.⁴³³ БДП по глави становника у 2022. години био је 1.420 долара, што Замбију сврстава у неразвијене земље.⁴³⁴

⁴³² Rakner, L. 2003. *Political and Economic Liberalisation in Zambia 1991-2001*, The Nordic Africa Institute, p. 12.

⁴³³ *Ibid.*, p. 20.

⁴³⁴ [IMF] International Monetary Fond. Datamapper - Zambia, GDP per capita, current prices. <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPPDPC@WEO/ZMB?zoom=ZMB&highlight=ZMB>

Кинески односи са Замбијом убрзано се развијају након добијања независности 1964. године. Може се рећи да је један од првих значајних инфраструктурних пројеката Кине у Африци управо био везан за Замбију. Наиме, Замбија и Танзанија су 1970. године са Кином склопиле уговор о изградњи железнице *ТанЗам* (ТАЗАРА). Пројекат је завршен 1976, чиме је Замбија, као континентална земља, повезана са луком Дар ел Салам у Танзанији, чиме је добила краћи, бржи и јефтинији излаз на море, уместо до тада сложеног транспорта преко лука у Јужноафричкој Републици под апартхејдом.⁴³⁵ Однедавно су у изради планови за модернизацију ове железнице, поново са кинеским учешћем. У том почетном периоду сарадње, поред изградње железнице, значајна је била и инвестиција пласирана у куповину рудника бакра Шамбиши од кинеске компаније *China Nonferrous Mining Company*. Омогућавање куповине овог и других рудника бакра, како од Кине, тако и од других држава, било је последица реформе привреде Замбије задата од ММФ-а, који је тражио да се рудници приватизују ради повећања ефикасности.

Кинеско економско присуство у Замбији је, након затишја деведесетих, поново интензивирано од двехиљадитих година. Према бази СГИТ, у периоду 2005–2013. године Кина је у виду СДИ инвестирала у Замбију 1,61 милијарду долара, а у виду зајмова 3,63 милијарди долара. Све директне инвестиције пласиране су у руднике бакра, а зајмови у развој енергетике (2,09 милијарди) и транспорта (730 милиона). Насупрот већини међународних инвеститора, кинеске компаније нису затвориле ниједан рудник бакра у Замбији, нити услед финансијске кризе 2008–2009. године отпустили рударе.⁴³⁶ Такође, у више наврата је обезбеђено отписивање дугова због лоших резултата замбијске привреде.

У табели 40 показане су кинеске инвестиције у Замбију од оснивања иницијативе *Појас и пут* до данас. У погледу СДИ Кина је у Замбију уложила 1,51 милијарду долара, а већина средстава пласирана је у сектор некретнина, тј. изградње. Зајмови су у посматраном периоду

⁴³⁵ Rapanyane, M.B. 2020. "China-Zambia political and economic relations in historical context", *Africa's Public Service Delivery and Performance Review*, 8(1), a350, p. 2. <https://doi.org/10.4102/apsdpr.v8i1.350>

⁴³⁶ Li, P. 2010. "The Myth and Reality of Chinese Investors: A Case Study of Chinese Investment in Zambia's Copper Industry", Occasional paper no 62, South African Institute of International Affairs, University of the Witwatersrand, South Africa, p. 8.

имали знатно виши износ – 8,53 милијарде долара. Највише је пласирано у сектор енергетике (2,95 милијарде), транспорта (2,43 милијарди долара) и пољопривреду (770 милиона).

Табела 40. КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У ЗАМБИЈИ

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2014	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	450	Енергетика	Угаљ
2014	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	100	Пољопривреда	
2014	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	110	Пољопривреда	
2014	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	190	Енергетика	Хидро
2015	<i>Jiangxi International Cooperation Corp</i>	390	Транспорт	Авијација
2015	<i>Sinoma</i>	140	Некретнине	Изградња
2015	<i>Henan International Cooperation Corp</i>	280	Транспорт	Ауто
2015	<i>Sinoma</i>	500	Некретнине	Изградња
2015	<i>Aviation Industry Corp. (AVIC)</i>	320	Некретнине	Изградња
2015	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	170	Енергетика	
2015	<i>Sinohydro</i>	2.010	Енергетика	Хидро
2016	<i>State Construction Engineering</i>	200	Транспорт	Ауто
2016	<i>China Railway Engineering</i>	220	Енергетика	
2016	<i>China Railway Engineering</i>	110	Транспорт	Ауто
2016	<i>Shandong Dejian</i>	170	Пољопривреда	

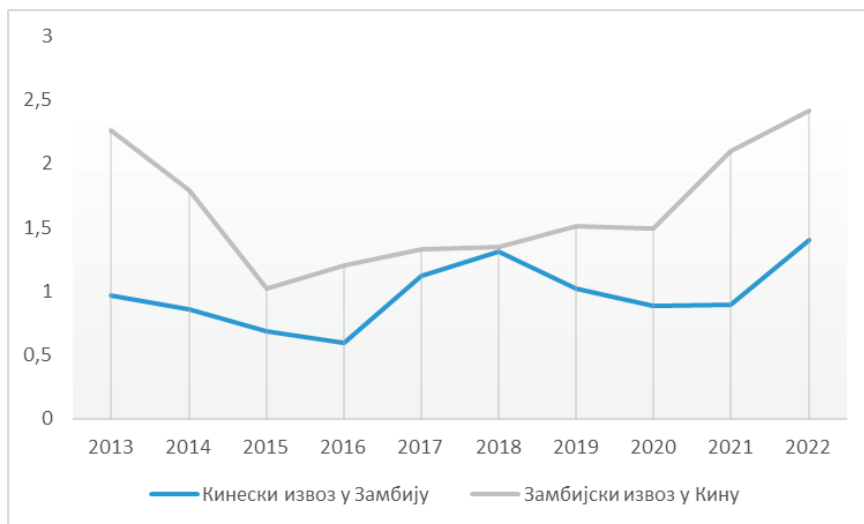
Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2017	<i>Aviation Industry Corp. (AVIC)</i>	400	Транспорт	Авијација
2017	<i>Huawei Technologies</i>	280	Технологија	Телекомуникације
2017	<i>China Railway Engineering</i>	390	Пољопривреда	
2018	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	200	Транспорт	Ауто
2018	<i>StarTimes</i>	270	Забава	
2018	<i>Jiangxi investors</i>	200	Остало	
2018	<i>China National Building Material</i>	250	Некретнине	Изградња
2018	<i>China National Building Material</i>	230	Некретнине	Изградња
2018	<i>State Construction Engineering</i>	210	Туризам	
2019	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	450	Комуналне услуге	
2020	<i>Sun Share Investments</i>	140	Некретнине	Имовина
2020	<i>China Railway Construction</i>	830	Транспорт	Железница
2020	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	550	Енергетика	Алтернативни извори
2020	<i>Anhui Zhongding</i>	130	Здравство	
2021	<i>Huaxin Cement</i>	150	Некретнине	Изградња

Извор: CGIT, 2023

Из табеле се може видети да је Замбија у сарадњи са Кином применила сличан приступ као Етиопија, са већим бројем пројеката нешто мањих вредности. Неки од најпознатијих кинеских пројеката у Замбији су изградња хидроцентралне на реци Кафуе, изградња електричне мреже широм Замбије, изградња фабрика памука, те

болница, школа и стадиона. Само два пројекта имају висока улагања, а то су изградња хидроцентрале Кафуе и модернизација више железничких линија.

Графикон 52. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ ЗАМБИЈЕ И КИНЕ, 2013-2022
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према ИТС Trade map

На графикону 52 приказан је обим трговине између Кине и Замбије у периоду 2013–2022. године. Осим 2018, када је дошло до трговинске равнотеже, Замбија остварује суфицит у трговини са Кином од око 1 милијарде долара. Замбија највише у Кину извози бакар (нерафинисан и рафинисан), те концентрате бакра, а Кина највише извози машине и електричне уређаје.

5.3. Сарадња Кине и Африке у светлу текућих политичких и економских односа

Објашњење борбе утицаја великих сила у Африци, у оквиру овог дела књиге, биће релативно ограничено и уопштено, имајући у виду напомену на почетку поглавља о бројности држава Африке. Наиме, поједине анализе и закључци нису исти за све земље Африке, јер се

њихова искуства, сарадња и борба са водећим међународним актерима разликују, те је сасвим очекивано да изнете оцене неће бити адекватне за све. Управо је то био и један од разлога зашто је за сваку државу Африке, која је појединачно анализирана у овом поглављу, написано под чијом је колонијалном влашћу била, како би се увидело ко је некада имао политички и економски утицај у тој земљи, и евентуално, према којој земљи (бившем колонизатору) постоји негативан однос народа у посматраним државама. Не улазећи у дубљу политичку анализу о утицајима великих актера на политичку опредељеност афричких земаља и (не)усаглашавање афричких ставова са њима, укратко ће бити објашњена тренутна политичка ситуација, која је основ за објашњење економских односа.

Борба за политички утицај у Африци данас је само делимично политичка, а више борба за остваривање економских интереса. Ти интереси су становништву афричких земаља познати вековима уназад. Откако су европске колонијалне силе схватиле колике им профите могу омогућити природни ресурси Африке, почела је борба за освајање територија на континенту. Та борба се наставља и у новијој историји, само је начин нешто суптилнији. Захваљујући искључиво непрестаној борби афричког становништва, експлоатација је остала ограничена на природне ресурсе. У периоду од једног века пре формалног ослобађања од колонијалних сила, главни ресурс за експлоатацију били су људи. Најспособније афричко становништво се као робље одводило у Европу и САД.

Африка, са својим неискоришћеним економским (природним) потенцијалима представља простор где се тренутно преглићу интереси свих већих међународних актера – САД, Кине, ЕУ и Русије. Афричке земље Европу, па и Америку, још увек доживљавају као колонизаторе и испољавају велики отпор према свим утицајима политичког Запада. С друге стране, афричким земљама је јасно и да без сарадње са њима нема економског просперитета, јер су ово најважнија извозна тржишта. Поред тога, повремене финансијске помоћи у виду донација такође се упућују из ових земаља. Економска присутност САД и европских земаља у Африци је велика, почев од инвестиција које су пласиране у Африку, па до трговинске сарадње, и на крају зајмова.

Русија данас има ограничен утицај у Африци. Њен положај је био знатно бољи шездесетих и седамдесетих година 20. века, а остварен је пре свега кроз давање подршке земљама у циљу јачања покрета за стицање независности, у појединим земљама кроз финансирање војних

операција и у мањој мери кроз економску сарадњу.⁴³⁷ Русији је у овом тренутку важнија политичка од економске сарадње, посебно са аспекта подршке афричких земаља у УН услед њеног сукоба са Украјином.

Где се у свему томе налази Кина и какви су њени интереси у Африци? Сумирање афричко-кинеских политичких и економских односа треба да обухвати читав период од оснивања НР Кине и доласка Мао Цедунга на власт. Свеукупност ових односа не може се исправно сагледати из угла само актуелног кинеског економског успона, нити укључивањем трговачких односа који су постојали и вековима раније. Савремени период од неколико послератних деценија чини својеврсну целину у односима Кине према Африци. Након завршетка Другог светског рата и убрзо затим почетка хладног рата, постојала је јасна подела држава на капиталистичке и комунистичке земље. У тој релацији било је природно да добри односи Кине и Совјетског Савеза резултирају добром сарадњом, која је прекинута шездесетих година услед сукоба између Стаљина и Мао. У таквој ситуацији Кина није имала пуно међународних пријатеља, нити подршке, а развој афричких земаља и њену борбу за независност доживљавала је као борбу која је слична њеној.

Услед тога треба подсетити на Мао Цедунгову Теорију светова, изнету 1974. године, која је *de facto* послужила као основа за развијање сарадње Кине са Африком. Према овој теорији, Мао је разликовао три групе земаља. Прву групу чине САД и СССР, другу чине западне земље (Европа, Јапан, Канада), а трећу земље у развоју (Азија, Африка и Латинска Америка), односно земље трећег света, које одбијају да се сврставају у блокове.⁴³⁸ Шездесетих година 20. века Кина је Африку видела као саборца у борби против совјетског ревизионизма и америчког империјализма, те је своје снаге управо усмерила на развијање сарадње са њом.⁴³⁹ „Кинеска влада и народ чврсто подржавају све потлачене народе и нације у њиховим праведним борбама”.⁴⁴⁰

⁴³⁷ СССР је у том смислу највише срађивао са Етиопијом, Намибијом, Анголом, Танзанијом и Алжиром.

⁴³⁸ Alden, C. and Alves, A.C. 2008. “History and Identity in the Construction of China’s Africa Policy”, *Review of African Political Economy*, 35(115): 48.

⁴³⁹ *Ibid.*

⁴⁴⁰ [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs of PRC. “Chairman Mao Zedong’s Theory on the Division of the Three World and the Strategy of Forming an Alliance Against an opponent”. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/ziliao_665539/3602_665543/3604_665547/200011/t20001117_697799.html

У склопу јачања веза Кине са Африком посебно је било значајно и путовање кинеског премијера Џоу Енлаја у Африку 1963–1964. године, које је послужило као увод у почетак сарадње, а чији је садржај првенствено био подршка Кине афричким ослободилачким покретима.

Кроз претходне анализе показано је да интензивнија економска сарадња Кине са Африком почиње од средине деведесетих година 20. века, а да је све пре тога била сарадња *ad hoc*, дакле без константног економског присуства Кине. Снажан подстицај овој сарадњи је дао и Формат сарадње Кине и Африке (FOCAC), који има за циљ боље повезивање, разумевање и сарадњу Кине и Африке и одвија се на највишем нивоу. Управо услед тог формата и покретања иницијативе *Појас и пут* дошло је до значајног унапређења сарадње. Афричким земљама је први пут понуђена економска сарадња која је уважавала њихове интересе и која није била условљавана политичким или структурним економским променама. Кинески *win-win* приступ је у свим регионима у развоју допринео брзој експанзији економске сарадње, али нигде као у Африци кинески продор није наишао на толики број земаља отворених за све видове партнерстава. Томе доприноси и значајна директна помоћ у виду донација.

Додатну врсту повезаности Кина има и са Јужноафричком Републиком кроз организацију БРИКС, која постаје све значајнији фактор у међународним односима и нарочито у међународној економији.

Бенефити сарадње Африке са Кином су највидљивији у значајном унапређењу инфраструктуре, почев од путева, железница, хидро-централа, до изградње школа и болница, али и улагању у изградњу фабрика, система телекомуникација, стамбених насеља и тако даље.

Поред тога кинеске компаније у Африци реализују пројекте које друге компаније не би радиле, посебно са аспекта безбедности и начина рада. За бројне проблеме и лоше праксе пословања у Африци кинеским компанијама је било потребно време како би нашле адекватан одговор, док га за многе изазове још увек траже. Издваја се неколико група проблема са којима се кинески инвеститори суочавају у Африци.

- Унутрашњи сукоби у Африци су чести, дуготрајни, драматични и толико масовни да неретко страдају и страни радници. Нестабилност Африке је истовремено једна од највећих сметњи економском развоју и смањује позитивне ефекте свих врста улагања, како за инвеститоре, тако и за земље домаћине.

- Већина земаља у Африци нема довољно развијене јавне институције, владе су често неефикасне, закони и прописи се мало поштују, а корупција је међу највишим у свету.
- Посебан проблем за кинеске партнере је давање зајмова када их нека земља тражи без сагледавања да ли је презадуженост те земље велика и да ли је пројекат оправдан. Кинески зајмодавци су се у Африци више пута него у другим регионима нашли у ситуацији да земља не може да отплаћује дугове.

Без обзира на то Кина и даље пласира средства у Африку и чини се да боље процесуира овакве ситуације него друге државе и улагачи.

Из угла Африке сарадња са Кином је боља и успешнија од сарадње са било којом земљом изван региона, али није задовољавајућа у свим аспектима.

- Куповина, тј. инвестирање првенствено у делатности које се тичу рударства, тј. сировина, као што су нафтне компаније или рудници бакра, без значајнијег диверсификованог улагања у неке производне или услужне делатности, не доприноси развоју афричких привреда, само даје боље показатеље раста.
- Већина афричких земаља има велики спољнотрговински дефицит са Кином. Иако и најразвијеније земље света имају дефицит у трговини са Кином, јер им је кинески увоз јефтин, у земљама у развоју трговински дисбаланс има трајније негативне ефекте. У земљама у развоју, чак ни у случају значајног суфицита, он има знатно мањи развојни потенцијал од инвестиција кинеских компанија. Тек додатно инвестирање кинеских компанија у подизање технолошког нивоа извозних производа имало би значајне развојне ефекте за земље домаћине.
- Однос кинеских компанија према афричким радницима није задовољавајући и првенствено се односи на услове за рад и висину зараде. Наиме, велики је број притужби на рачун кинеских послодаваца, поготово у земљама у којима поседују руднике бакра. Овај тренд је посебно био наглашен у првој деценији кинеског улагања, да би се касније ситуација поправила. Као нека врста оправдања за кинеске инвеститоре могу се издвојити културне различитости. Први талас процеса глобализације у самој Кини спроведен је на сличан начин, а кинески радници су били у сличним условима у периоду обнове Кине. Неколико генерација кинеског становништва није дочекало да види успехе свога труда

и рада, али се знало који је циљ – јача и боља Кина у будућности. Због тога кинески стратеги не могу некада да разумеју зашто код свих народа не постоји тај осећај жртвовања за будућност и сагледавање будућег циља, у коме је садашњи циљ само мали део огромне слагалице. Временом су кинески стратеги на терену почели да разумеју и прихватају ове различитости и прилагођавали се мањим циљевима зарад дугорочне сарадње.

Историјске неправде учињене народима на афричком континенту су толике да, бар у моралном смислу, свако улагање не би морало бити предузето у циљу остваривања профита, што се нарочито односи на развијене европске земље и САД. Кина ово разуме и стога је најчешћи отпис дуговања управо у афричким земљама. Афричким народима је потребна помоћ у областима инфраструктуре, енергетике, образовања и здравства, које су вредносно неутралне и које Кина може да подржи. С друге стране, недостаци који се односе на владавину права и заштиту интереса грађана, иако би значајне корекције биле од велике користи за ове земље, не припадају областима које Кина финансира, јер би се то сматрало мешањем у унутрашње послове. Кина успешно избегава замке било каквог условљавања, не само у областима политике и друштва, већ, насупрот међународним финансијским институцијама, не поставља ни услове у односу на економски систем земље како би обезбедила повраћај својих инвестиција и зајмова. У договору са владама сваке појединачне државе Кина настоји да идентификује најважније потребе домаће привреде и да их формулише као инвестициони пројекат. Овакав однос Кине према афричким земљама донео је кинеским компанијама приступ свим областима и свим афричким земљама.

У оквиру актуелног глобалног геополитичког прегруписавања отпор глобалног Југа, посебно афрички отпор, најдиректније је усмерен на напуштање доминантних геополитичких и посебно геоекономских правила и механизма, који су у претходном периоду чинили основне полуге америчке доминације у светској привреди. Последњих неколико година афрички високи званичници јавно одбијају да се повинују захтевима некада колонијалних, данас неоколонијалних сила на овим просторима, који нису у интересу ових привреда. Афрички народи и лидери све чешће јавно и гласно исказују своје неприхватање западних лидера, амбасадора, политичара, западних правила, банака и инвеститора. У томе предњаче у односу на све делове света. Ова смелост је можда иницирана руским отпором читавом политичком Западу, али је заправо Кина та која је Африци указала на могућност и право на самостални развој.

6. ПУТ СВИЛЕ НА БАЛКАНУ

Сарадња Кине и Европе, пре свега Западне Европе, датира од почетка стварања античког *Пути свиле*. Кину и Европу тада су спајале мреже путева, на којима су трговци пореклом из Азије, Африке и Европе трговали оним производима којих на њиховим територијама није било. Из Кине се извозила свила, жад, чај, порцелан, зачини, а из Европе мед, вуна, злато, коњи и коњска опрема. Пут је постојао вековима, а трговци су настављали посао са променљивим успехом. Исходи трговине и профит зависили су од тренутних ратова, временских (не)прилика и рута које су се могле користити, али је цео процес показивао невероватну издржљивост и отпорност. Без обзира на све препреке, потреба за трговином и производима које је тешко изградити није престајала међу тадашњим финалним потрошачима – пре свега племством. Но како је Кина постајала све слабија изнутра, тако је овај трговачки правац постепено губио на интензитету и важности, да би током 15. века престао да постоји. Економска сарадња Кине и Европе је након тога значајно смањена.

Нови економски односи између Кине и Европе успостављају се током периода економског препорода Кине, почетком осамдесетих година 20. века, услед усвајања политике *Отворених врата* у Кини, након чега прве европске компаније почињу да улажу у Кину. Посебно је у том периоду снажан развој трговине, јер Кина постаје светска произвођачка сила, а њени јефтине, али у великом броју доступни производи, постају тражени на свим тржиштима, па самим тим и на европском. Касније су кинески производи све више добијали на квалитету, пре свега због коришћења савремених технологија у производњи, али и због великих улагања у истраживање и развој. Управо су такви производи довели Кину у могућност да парира најразвијенијим светским економијама и да, између осталог, пласира робу на развијеном европском тржишту.

Нова етапа у развоју кинеско-европских односа настаје након успостављања политике *Изласка у свет*, која је у првом тренутку омогућила кинеским државним компанијама да инвестирају у иностранство, а након тога од 2003. године то исто омогућено је и

кинеским приватним компанијама.⁴⁴¹ Европа се услед тога брзо нашла на листи пожељних дестинација за инвестирање, и то су нарочито биле најразвијеније земље у оквиру Европске уније, попут Немачке, Велике Британије, Француске и Португала.⁴⁴² У првим годинама по усвајању политике *Изласка у свет* ниво кинеских инвестиција у Европу није био посебно значајан. Није био ни приближног обима као кинеске инвестиције после 2011. године, а посебно од 2014. године. Европа је, са своје стране, препознала потенцијал ове сарадње и Кину је и званично 2003. године сврстала у своје стратешке партнере.⁴⁴³

Снажан подстицај да Кина више инвестира у Европу десио се након 2009. године и почетка светске финансијске кризе. У наредном периоду је било очито да Европи недостају финансијска средства и пројекти како би покренула опоравак привреде. За кинески капитал посебно су биле атрактивне земље које су тада имале највеће економске проблеме, попут Грчке и Португала. Истовремено је и Кини постало очито да земље централне и источне Европе (ЦИЕ), као новије чланице ЕУ које су имале значајно мање сопствених економских капацитета за опоравак, веома трпе последице ове кризе. Стога је и иницијатива Кине за унапређење сарадње са овим регионом (који покрива и Балкан), названа *Кооперациони механизам 16+1*⁴⁴⁴, настала крајем 2012. године и од тада креће значајно унапређење економских односа Кине са земљама ЦИЕ. Иницијатива је након прикључења Грчке 2019. године променила назив у *17+1*, да би финални назив, након напуштања формата од балтичких земаља (Литваније, Естоније и Летоније) 2022. добила назив *Кооперациони механизам Кина – Земље Централне и Источне Европе*. Паралелно са оснивањем ове иницијативе Кина крајем 2013. године промовише оживљавање античког *Пути свиле*, овога пута у

⁴⁴¹ Zakić, K. and Radišić B. 2017. "The results and challenges of Chinese 'Go Global' policy", *The Review of International Affairs*, 68(1168), p. 38.

⁴⁴² Zakić, K. and Radišić, B. 2019. "Influence of the Belt and Road Initiative on Chinese Investments in Europe Case study: Balkan Countries". In: *The Cooperation between China and Balkan Countries under the "Belt and Road" Initiative*, Zuokui, L. and Lađevac, I. (eds.), p. 31, Chinese Academy of Social Science, Beijing, China.

⁴⁴³ *Ibid.*, p. 29.

⁴⁴⁴ Чланице су биле: Албанија, Бугарска, Босна и Херцеговина, Естонија, Летонија, Литванија, Мађарска, Пољска, Румунија, Северна Македонија, Србија, Словенија, Словачка, Чешка, Хрватска, Црна Гора.

виду иницијативе *Нови пут свиле*, касније преименованог у *Један појас – један пут*, на крају именованог *Појас и пут*. У оквиру овог глобалног пројекта Европа је *de facto* финална дестинација и у оквиру копненог, али и поморског пута свиле, што указује на њен велики значај за Кину.

Све поменуте међународне кинеске иницијативе уклапају се у кинеску интерну стратегију развоја под називом *Нова нормалност (New Normal)*, промовисану званично 2012. године. Она је најавила да су двоцифрене стопе раста кинеског БДП-а ствар прошлости, те да будућност кинеског развоја зависи од једноцифрених стопа раста БДП-а, које сада у својој основи зависе од квалитета, а не квантитета економског развоја.⁴⁴⁵ Једноставније, продуктивност, масовна производња и јефтина радна снага достигли су свој врхунац и степен њиховог искоришћења је близу максимума у Кини. Управо су ови чиниоци омогућили брз и снажан развој, али се сада прелази на нешто спорији и на квалитету заснован развој. Ова врста развоја праћена је развојем науке, технологије и иновација, развојем услужног сектора, те производњом квалитетних производа. Она такође подразумева развој заснован на инвестицијама, и то како у земљи, тако и у иностранству.

Сви ови догађаји и иницијативе унели су нову динамику у економске односе Кине и Европе, а посебно Кине и Европске уније. Односи су били на високом и узлазном нивоу све до 2016. године, када почињу знатно озбиљнији и економски, и политички сукоби. Финални разлог за почетак кризе била је аквизиција немачке компаније произвођача робота *Kuka* од кинеске компаније *Midea*, што је означено као озбиљно угрожавање безбедносних интереса ЕУ. Услед тога ЕУ је убрзо увела нову законску регулативу, која формално није представљала директан удар на Кину, али у пракси јесте. Успостављен је тзв. скрининг страних инвестиција у ЕУ, који треба да заштити Унију од тзв. непријатељских инвестиција које могу да угрозе њену безбедност. Додатни проблем у односима било је прилично отежано европско инвестирање на територију Кине, те је ЕУ ушла у деценијске преговоре везане за њена улагања у Кину (*Comprehensive Agreement on Investments – CAI*). Преговори 2023. године још увек трају.

Стога је и сарадња Кине са земљама Централне и Источне Европе у већини случајева пролазила кроз исте турбуленције, јер су скоро све

⁴⁴⁵ Stakić, N. and Zakić, K. 2016. "Challenges of Business and Financial Transformation of China in New Normal Economy", *The Review of International Affairs*, LXVII (1161), p. 84-86.

земље чланице почетне иницијативе 16+1 истовремено чланице ЕУ. Само пет земаља међу поменутих 16 нису чланице ЕУ и све су део Западног Балкана, а то су Албанија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Северна Македонија и Србија.

Без обзира на све изазове, не може се рећи да је сарадња ЕУ и Кине неуспешна, имајући у виду да су то данас највећи трговински партнери. Кина је највећи извозник на тржиште ЕУ у 2021. години, а ЕУ је трећи по величини извозник на тржишту Кине у истој години.⁴⁴⁶ Међусобна улагања су још увек веома значајна. Према подацима *Rhodium group*, у периоду од 2004. до 2020. године Кина је инвестирала у ЕУ 117 милијарди евра, а ЕУ је у Кину инвестирала 148 милијарди евра.⁴⁴⁷

Главне дестинације за кинески капитал су биле земље Западне Европе, без обзира на формат Кина-ЦИЕЗ, а међу њима су предњачиле Немачка, Велика Британија (до Брексита), Француска и Италија, а најважнији сектори кинеских инвестиција су аутомобилска индустрија, финансије, енергетика, некретнине и информационе технологије.⁴⁴⁸ У мање развијеним земљама Европе Кина је улагала више у транспортну инфраструктуру, енергетику и металургију, што ћемо видети да је био и случај са већином земаља на Балкану.⁴⁴⁹

У оквиру овог поглавља анализа је усмерена на земље Балкана и њихову сарадњу са Кином. Разлог за овакав приступ је специфичност положаја балканских земаља у оквиру актуелних геополитичких и геоекономских дешавања, те и то што неке од њих нису чланице ЕУ, што њихов економски развој чини подложнијим светским економским и политичким променама. У таквим околностима и њихова сарадња

⁴⁴⁶ Eurostat. 2022. "China-EU - international trade in goods statistics", https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=China-EU_-_international_trade_in_goods_statistics

⁴⁴⁷ European Commission. 2021. "EU - China Comprehensive Agreement on Investment: key facts and figures". https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2021/march/tradoc_159481.pdf

⁴⁴⁸ The China Global Investment Tracker. 2022. American Enterprise Institute. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

⁴⁴⁹ Marjanović, D., Beraha, I. and Domazet, I. 2022. "'Belt and Road' Initiative as a Development Chance for the Western Balkan Countries: The Case of Serbia". In: *Opportunities and Challenges for Multinational Enterprises and Foreign Direct Investment in the Belt and Road Initiative*, Bhuiyan, M. A. and Beraha, I. (eds.), p. 183. IGI Global.

са Кином има веће последице на национални развој, али последично и на њихову динамику сарадње са ЕУ.

Што се тиче географског одређења простора који се зове Балканско полуострво, које се у највећој мери подудара са простором Југоисточне Европе, за потребе овог истраживања у разматрање су узете следеће земље: Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Албанија, Србија, Бугарска, Румунија, Северна Македонија и Грчка.

6.1. Кинеске инвестиције на Балкану

Балкан, као раскрсница путева, и као географски простор који су вековима различити освајачи покушавали и успевали да освоје, представља важно подручје у Европи не само у транспортном већ и у економском и политичком смислу. Борба за што већи утицај великих сила, над (просторно и популационо) релативно малим државама, није престајала столећима. Она не престаје ни данас, а не разликују се значајно ни изгледи за будућност. Услед тога је неопходно сагледати улогу и место балканских држава у савременим економским односима, као и њихову зависност од водећих економских сила, и посебно какви су њихови економски односи са Кином.

Историјски посматрано балканске државе повезују односи који нису увек били пријатељски, што није ретка пракса у свету, посебно када су у питању односи суседних народа. Борба за територију, те већу економску и политичку моћ, дошла је до изражаја на Балкану посебно деведесетих година 20. века, када се заједница република у оквиру Социјалистичке Федеративне Републике Југославије распала и када су настале нове самосталне државе (по редоследу напуштања заједнице) – Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Северна Македонија, Црна Гора и Србија. Истовремено, током деведесетих Албанија, Бугарска и Румунија пролазе кроз процесе трансформације прво политичких, а након тога и економских система, који означавају раскидање веза са комунистичким уређењем и веза са Совјетским Савезом. Све ове државе истовремено пролазе и кроз процесе приватизације и прелазак на либерални економски систем. Изузетак у тој групацији земаља представља једино Грчка, која никада није припадала ни тзв. Совјетском блоку, а ни блоку Несврстаних, којем је припадала Југославија. Додатно је већина земаља Балкана, због географске припадности, а потребе да се сврстају у напредније економске заједнице, имала потребу да уђе у састав ЕУ. У оквиру

анализираних десет земаља, њих пет се налази у саставу ЕУ, и то Словенија, Хрватска, Бугарска, Румунија и Грчка. Осталих пет се налази у некој од фаза процеса придруживања ЕУ. Земље имају шаренолик економски развој и тренутне економске ситуације, али по резултатима БДП-а по глави становника, условима живота и запослености у овој групи по економским стандардима предњаче Словенија и Грчка, а најлошије резултате имају Босна и Херцеговина и Албанија. Треба напоменути да без обзира на то што Словенија и Грчка имају боље резултате од осталих, ниједна од њих нема економску моћ, нити развој какав имају „прве“ земље ЕУ – Немачка, Француска и друге. Стога се често место и улога Балкана посматрају у оквиру Централне и Источне Европе, а њихов економски развитак оцењује се најчешће у односу на Вишеградску групу земаља.

Ово је важно имати у виду када се оцењује сарадња балканских земаља са Кином, јер је Кина јасно препознала, пре свега из свог искуства, да земље ЦИЕ не користе довољно свој међународни економско-развојни потенцијал, те да се оваква пракса може променити. Овакав развој догађаја је и довео до покретања формата 16+1, о коме је Конг Тјенпинг 2015. године написао да представља новину у међународним односима и да се на њега може гледати као на пробој у односима између Кине и ЦИЕЗ.⁴⁵⁰ Он такође сматра и да су „једнакост у партнерству, лабава институционализација, свеобухватна сарадња и добро испланиран оквир сарадње главне карактеристике овог формата.“⁴⁵¹ Разлог за овакву оцену је у томе што је кинеска влада у самом почетку овај формат формулисала на такав начин да он представља свеукупност сарадње – дакле у оквиру њега се ради и на економској, политичкој, научној, културној и људи-ка-људима повезаности.

Данас су Кина-ЦИЕЗ формат и иницијатива *Појас и пут* интегрисани и, без обзира на то што је хронолошки прво настао формат Кина-ЦИЕЗ, његово остваривање није одвојено и самостално у оквиру кинеске међународне експанзије. Напротив, формат Кина-ЦИЕЗ је подсистем у оквиру *Појаса и пута*, при чему је превасходна улога Појаса и пута унапређење свих облика сарадње са земљама широм света. У оквиру оба поменута формата главни финансијери инфраструктурних пројеката, које Кина спроводи билатерално, јесу кинеске државне банке,

⁴⁵⁰ Kong, T. 2015. "16+1 Cooperation Framework: Genesis, Characteristics and Prospect", *Međunarodni problemi*, LXVII/2-3, str. 167. <https://doi.org/10.2298/MEDJP1503167T>

⁴⁵¹ *Ibid.*

Фонд Пута свиле, као и Азијска инфраструктурна инвестициона банка (АИИБ).⁴⁵² С друге стране, како кинеске државне, тако и приватне компаније, улажу капитал у оне земље и послове који су им неопходни за интернационализацију њиховог пословања.

Балкан је неодвојиво везан за иницијативу *Појас и пут*, о чему сведочи и успостављање тзв. *Балканског пута свиле* (слика 7). Његова главна сврха је до повеже грчку луку Пиреј путевима и железницама са Северном Македонијом, Србијом и Мађарском, а након тога и са остатком Европе. За Кину је овај пројекат посебно значајан зато што је кинеска компанија COSCO крајем 2008. закупила ову луку од Грчке концесионим уговором и добила право коришћења до 2035. године. Након тога Кина је 2016. године откупила прво 51% власништва луке са концесионим уговором који се продужио до 2052. године. Током 2021. године потписан је нови уговор, којим је Кина стекла додатних 16% власништва и сада укупно поседује 67% власништва луке Пиреј.⁴⁵³

Слика 10. БАЛКАНСКИ ПУТ СВИЛЕ

Извор: Bastian, 2017, p. 4. Преузето: <https://www.ebrd.com/documents/policy/the-balkan-silk-road.pdf>

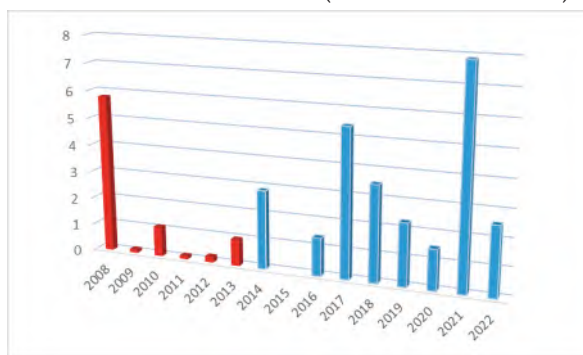
⁴⁵² Zakić, K. 2019. „Politika ekonomskih integracija Kine u Evroaziji”. U: *Integracioni procesi u Evroaziji*, Proroković D. i Jović-Lazić A. (ur.), str. 30–44, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

⁴⁵³ Gontika, T. 2022. *The One Belt One Road (OBOR) Initiative and the Port of Piraeus*. New York and London. Taylor & Francis group. Routledge. p. 79.

Након избијања глобалне финансијске кризе 2008, Грчка је имала огромна дуговања која није могла да сервисира и била је веома близу банкрота. Стога је давање у закуп ове луке кинеским партнерима било једно од решења за обуздавање финансијске кризе. Кина је тиме стекла право да управља, модернизује и користи ову луку пре свега за транспорт кинеске робе до Европе, што је значајно утицало на поправљање њене компаративне предности. У периоду до 2008. до 2021. године COSCO је уложио у луку 6,59 милијарде америчких долара.⁴⁵⁴ Ова лука је полазна тачка за даље развијање железничке и путне мреже од Грчке ка Северној Македонији, а потом и ка Србији и Мађарској, у којој се реализује други веома важан пројекат, а то је пруга Београд – Будимпешта. Овако развијена и разграната мрежа путева омогућиће боље интегрисање балканских држава како у пројекат *Појас и пут*, тако и у путну европску инфраструктуру.

На графикону 53 најпре је приказан сумарни износ кинеских инвестиција у инфраструктурне пројекте и инвестиције у компаније. Период који се посматра је од 2008, када је реализована прва кинеска инвестиција на територији Балкана (лука Пиреј), до краја 2022. године. Тамнијом и светлијом бојом раздвојене су кинеске инвестиције у иностранству у периоду од 2008. године до новембра 2013. године, тј. пре проглашења иницијативе *Појас и пут*, од пројеката који су започети у оквиру ове иницијативе.

Графикон 53. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ И ИНФРАСТРУКТУРНИ ПРОЈЕКТИ НА БАЛКАНУ, 2008–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker.

⁴⁵⁴ The China Global Investment Tracker. 2022. American Enterprise Institute. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

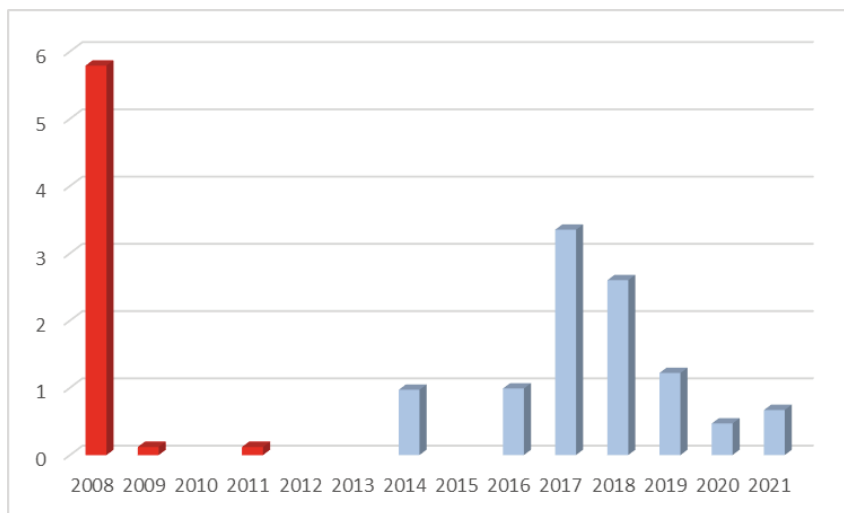
Укупан износ кинеских инвестиција у периоду од 2008. до 2013. године на територији балканских држава износио је 8,32 милијарде долара, да би у периоду од почетка иницијативе *Појас и пут* до краја 2022. улагања износила 27,35 милијарди долара.⁴⁵⁵ Просечне годишње инвестиције у првом периоду износиле су мање од 1,4 милијарде долара, а у другом више од три милијарде долара. На графикону се јасно уочавају три године у којима је Кина највише улагала. Прва је 2008, у којој је уложен износ од 5,79 милијарди долара, али се заправо ради о давању луке Пиреј на коришћење кинеским партнерима. Друга је 2017. година, са износом од 5,41 милијарде долара, која је иначе била једна од година са највећим обимом кинеских инвестиција (поред 2016), када су кинеске банке и компаније највише улагале свуда у свету, па и на Балкану. Трећа је 2021. година, када је уложено 7,87 милијарди долара. Овакав резултат у 2021. години резултат је српске сарадње са Кином.

С обзиром на касни улазак Кине у пословном смислу на тржиште Балкана у односу на Западну Европу, очито је да је иницијатива *Појас и пут* позитивно утицала на економску сарадњу Кине са Балканом, о чему и сведоче подаци о удвострученим просечним годишњим улагањима. С друге стране, ове инвестиције су много мање него у другим регионима Европе, без обзира на несугласице ЕУ и Кине.

На графикону 54 приказане су самостално само кинеске инвестиције у виду директних инвестиција (СДИ), мерцера или аквизиција, које показују динамику и спремност на улагања кинеских државних и приватних компанија на балканском простору. Ту се јасније уочава да кинеско присуство заправо није велико, односно да већину инвестиција чине зајмови за изградњу инфраструктуре. Посебно се уочава да током четири године није било икаквих улагања. Укупне инвестиције у посматраном периоду износиле су 16,3 милијарде долара. Пре објаве иницијативе *Појас и пут* кинеска улагања су износила седам милијарди долара, а након тога 9,3 милијарде долара.

⁴⁵⁵ Напомена: У оквиру ове базе података Албанија и Румунија немају ниједну регистровану трансакцију, тако да се приказ свих наредних података односи на осам земаља. Када буду анализирани појединачне земаља, биће дато објашњење зашто нема кинеских улагања у Албанију и Румунију.

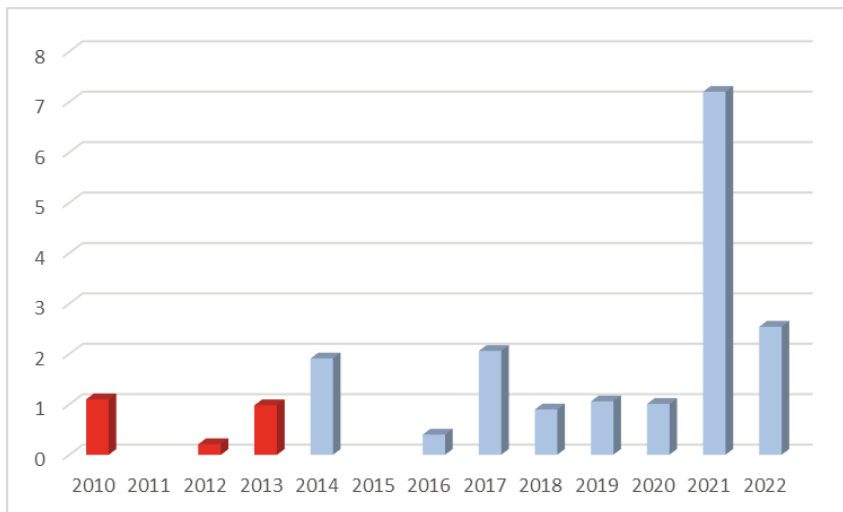
Графикон 54. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ НА БАЛКАНУ, 2008–2021
(МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

Улагања у инфраструктуру (графикон 55) почела су две године касније у односу на инвестиције, односно 2010. године. Укупна улагања у посматраном периоду била су 19,37 милијарди долара. Улагања пре почетка иницијативе *Појас и пут* износила су 2,29 милијарди долара, а након проглашења *Појаса и пута* 17,08 милијарди долара. Просечна годишња улагања пре иницијативе износила су 572 милиона долара, а од почетка иницијативе *Појас и пут* увећана су на 1,9 милијарди долара годишње. У области инфраструктурних пројеката њихова просечна годишња вредност увећана је 3,3 пута, што указује на велике потребе балканских држава за екстерна улагања у инфраструктуру. Према доступним подацима највећи износ улагања постигнут је у 2021. години у Србији, која је тада убедљиво највише средстава уложила/позајмила за финансирање изградње инфраструктуре, и то 6,78 милијарди долара од укупно 7,2 милијарде у тој години.

Графикон 55. КИНЕСКА УЛАГАЊА У ИНФРАСТРУКТУРУ ПО ГОДИНАМА, 2010–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

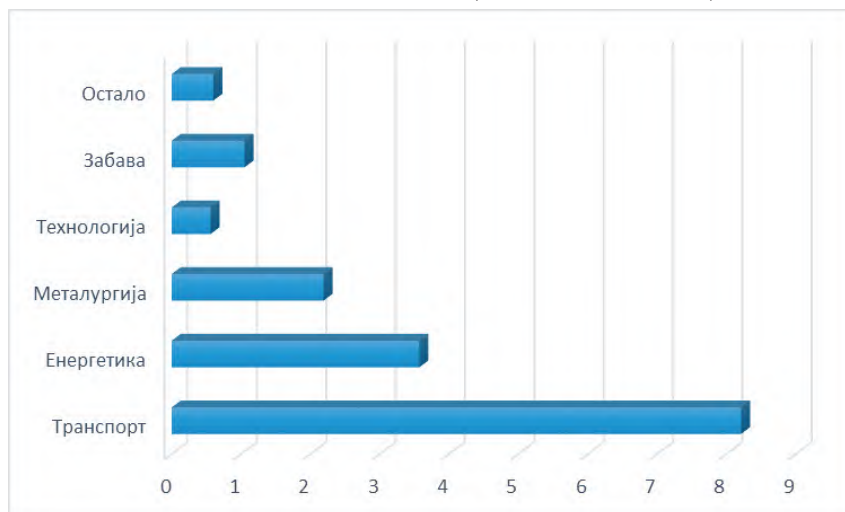
Интересовање балканских држава, пре свега земаља Западног Балкана, за инострана улагања у инфраструктуру утемељена су на великим реалним потребама за унапређењем инфраструктуре и недостатку унутрашњих извора финансирања. Сви историјски догађаји, пре свега политички (грађански ратови), а након тога и економски (успорен раст БДП-а, инфлација, неуспешне приватизације, неуспешне трансформације привреда, буџетски дефицити, високе стопе незапослености) утицали су да за обнову, модернизацију или изградњу нове инфраструктуре нема довољно средстава. Мада су ове земље аплицирале за различите зајмове међународних финансијских институција, па и за фондове Европске уније, улагања у инфраструктуру нису била довољна. Ни друмски, ни железнички саобраћај нису довољног обима ни капацитета да би се укључили у мрежу међународног транспорта, а то последично успорава развој националних привреда. У прилог поменутом запажању иде и чињеница да је према Светском економском форуму⁴⁵⁶

⁴⁵⁶ [WEF] World Economic Forum. 2018. *The Global Competitiveness Report 2018*. <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2018>, p. 28.

Балкан, тј. Јужна и Источна Европа, пример како негативни ефекти слабе инфраструктуре утичу на економски развој. Међу бројним индикаторима које Светски економски форум користи за процену конкурентности привреда, инфраструктура је индикатор који има најјачи утицај на смањење укупног индекса конкурентности (GCI) ових земаља. Управо је све то утицало да се кинески кредити усмерени на изградњу инфраструктуре толико користе на Балкану.

На наредном графикаону приказана је секторска дистрибуција кинеских инвестиција у периоду од 2011. до 2021. године. Види се да су кинеске компаније највише улагале у транспортну индустрију, тј. индустрију аутомобила, авио-индустрију и водени транспорт (пре свега морски), а укупни износ улагања је био 8,21 милијарда долара. На другом месту је енергетика са 3,57 милијарди долара, а на трећем металургија са 2,19 милијарди долара.

Графикон 56. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ НА БАЛКАНУ, СЕКТОРСКА ДИСТРИБУЦИЈА, 2011–2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

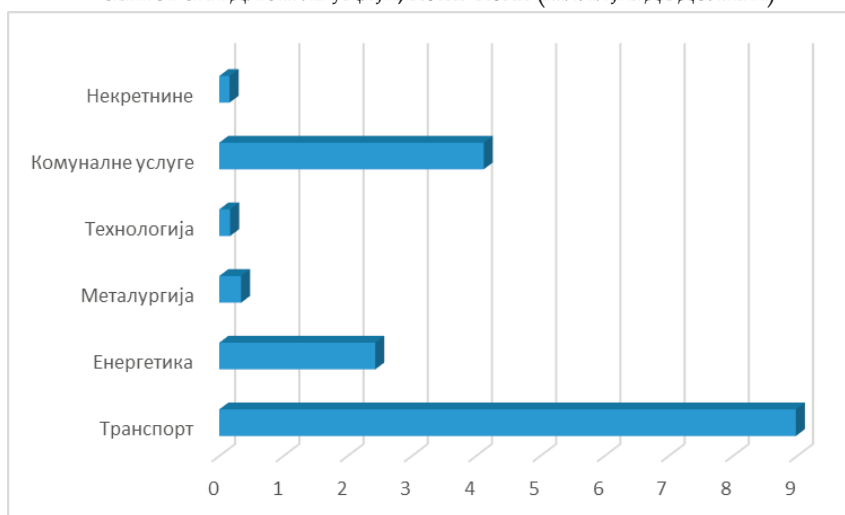

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

На наредном графикаону приказана је секторска дистрибуција кинеских зајмова у периоду од 2014. до 2021. године, јер је тада забележена прва трансакција. Поново је сектор транспорта први 8,98

милијарди долара, а највише је улагања било у изградњу ауто-путева и железница. Неочекивано, и то захваљујући Србији, комуналне услуге су по улагањима избиле на друго место и оне износе 4,12 милијарди долара. Трећа је енергетика, где је највише уложено у термоелектране, хидроелектране и алтернативну енергију, а укупан износ је био 2,43 милијарде долара.

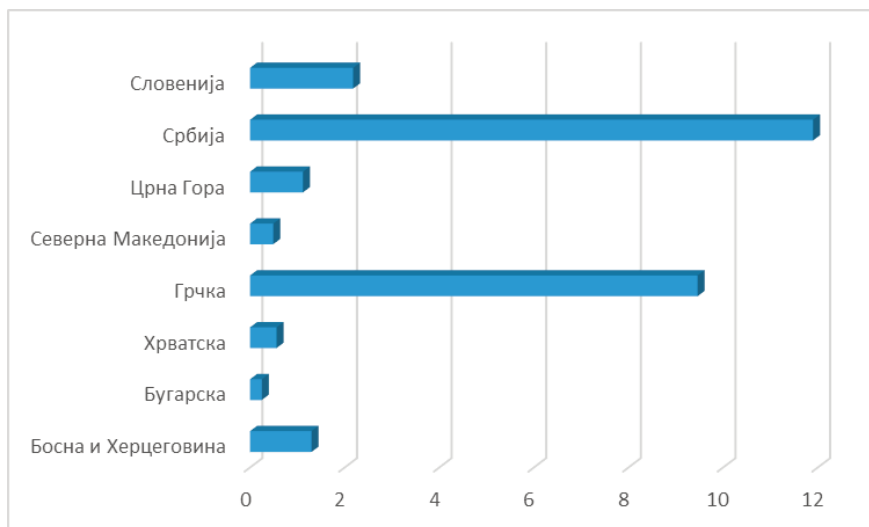
Графикон 57. КИНЕСКИ ЗАЈМОВИ ЗА ИЗГРАДЊУ ИНФРАСТРУКТУРЕ НА БАЛКАНУ
СЕКТОРСКА ДИСТРИБУЦИЈА, 2014–2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

Збирне кинеске инвестиције и зајмови по појединачним балканским земљама приказани су на графикону 58, који показује да је Србија прва са 11,9 милијарди долара, а након тога следи Грчка са 9,46 милијарди долара. Трећа је Словенија са 2,18 милијарди. Најмањи обим економске сарадње у овом смислу Кина је имала са Бугарском и Северном Македонијом.

Графикон 58. ДИСТРИБУЦИЈА КИНЕСКИХ ИНВЕСТИЦИЈА И ЗАЈМОВА ПО БАЛКАНСКИМ ДРЖАВАМА, 2009–2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

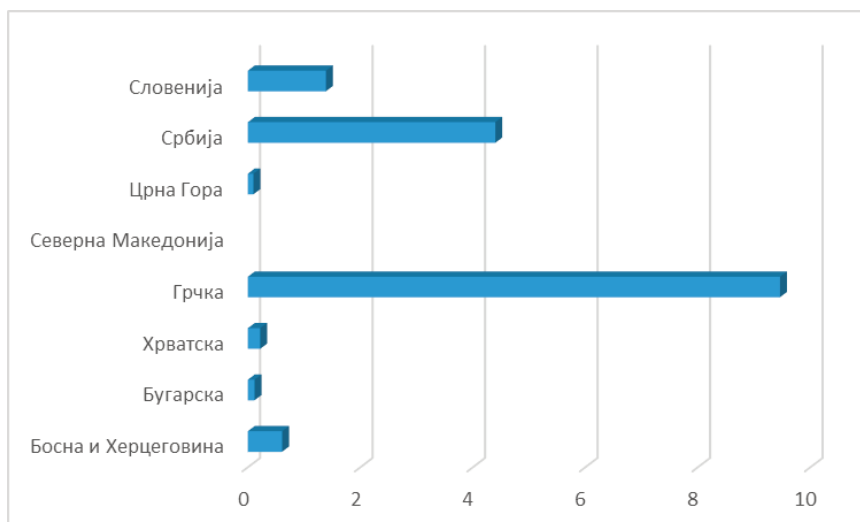

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

У погледу директних инвестиција кинеске компаније највише су уложили у Грчку – 9,46 милијарди, потом Србију – 4,4 милијарде, и на трећем месту Словенију – 1,39 милијарди долара (графикон 59). Само Северна Македонија до сада није имала ниједно директно улагање кинеских компанија.⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ База не бележи мање износе инвестиције, којих има у Северној Македонији, а који ће бити накнадно објашњени.

Графикон 59. ДИСТРИБУЦИЈА КИНЕСКИХ ИНВЕСТИЦИЈА ПО ДРЖАВАМА БАЛКАНА, 2009–2021 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

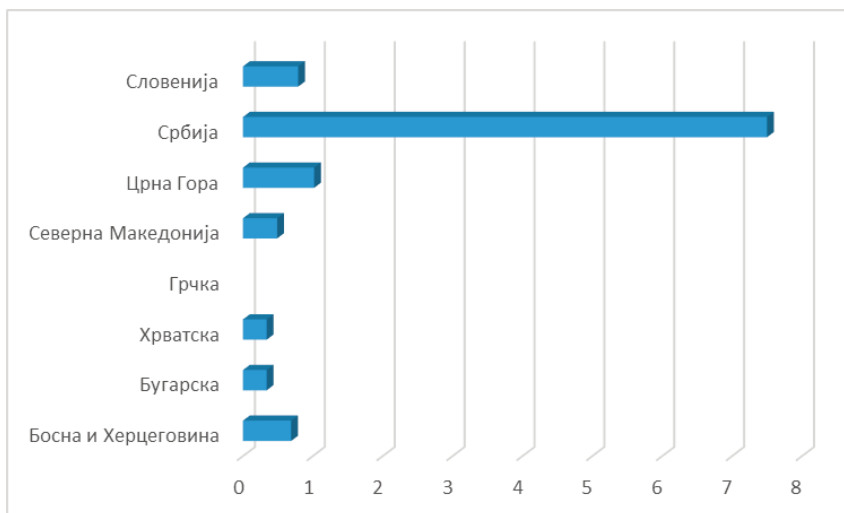

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

У погледу зајмова ситуација је значајно другачија. На графикону 60 показано је да је Србија узела највећи износ зајмова, тј. 7,5 милијарди долара, након тога је Црна Гора са 1,02 милијарде, а на трећем Словенија са 790 милиона долара⁴⁵⁸. Интересантно је да Грчка није узела ниједан зајам од Кине и да има искључиво кинеске директне инвестиције. С друге стране, Грчка је кинеским партнерима дала на коришћење луку Пиреј на дуг период и за велики износ, што је вероватно имало утицај на мању потребу за зајмовима.

⁴⁵⁸ Овај износ за Словенију је под знаком питања, јер инвестиција није реализована, а у поменутој бази се води као да јесте. Дуже објашњење ће бити дато у делу који се односи на Словенију.

Графикон 60. ДИСТРИБУЦИЈА КИНЕСКИХ ЗАЈМОВА У ИНФРАСТРУКТУРНЕ ПРОЈЕКТЕ ПО БАЛКАНСКИМ ДРЖАВАМА 2010–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Извор: *Аутори*, према The China Global Investment Tracker

6.2. Балканске земље на Путу свиле

Економска сарадња Кине са Балканом анализирана је на примеру седам од десет земаља. Србија је, с обзиром на посебан значај, анализирана у засебном делу књиге, док Албанија и Румунија нису узете у разматрање јер немају инвестиционе пројекте са Кином.⁴⁵⁹ Сви пројекти о којима су ове две земље преговарале са Кином, било да су инфраструктурни или инвестициони, нису реализовани. У Албанији је, на пример, компанија *China Everbright Limited* са својим партнером имала концесију над аеродромом у Тирани, али је сарадња веома брзо прекинута, а уговор је раскинут. Такође, договор о кинеским зајмовима за изградњу тзв. Плавог коридора, ауто-пута који би повезао земље дуж Јадранске обале, а који би пролазио и кроз Албанију, такође је био

⁴⁵⁹ Напомена: Иако немају инвестиционе пројекте са Кином и нису узете у разматрање у области инвестиција, Албанија и Румунија јесу узете у разматрање код сарадње у области пољопривреде и зелене енергије, како би се показало да имају потенцијала за будућу сарадњу са Кином.

неуспешан. Румунија је годинама преговарала са кинеским компанијама о заједничкој изградњи нуклеарне електране Чернавода, термоелектране Ровинари и модернизацији термоелектране Минтиа Дева, али се од свих одустало.⁴⁶⁰ Док је договор око ТЕ Минтиа Дева напустила кинеска компанија, од друге две одустала је румунска влада, и то под притиском ЕУ и САД, који су доминантни економски партнери. Посебно је Унији било важно да нуклеарну електрану не конструишу и на њој не изводе радове кинеске компаније, јер се то у политици ЕУ сматра угрожавањем њене енергетске безбедности.

Редослед балканских земаља, чија је економска сарадња са Кином предмет анализе, усклађен је са висином укупних кинеских улагања, од Грчке, у коју је инвестиран највећи износ, до Бугарске са најмањим укупним кинеским инвестицијама. Како циљ анализе нису само инвестиције већ укупни економски односи, на којима Кина инсистира, анализа обухвата и најважнија обележја билатералне трговине балканских земаља са Кином. Анализа инвестиционих и трговинских аранжмана омогућује да се разумеју логика и принципи Кине у сарадњи са иностраним партнерима и читав концепт кинеске међународне стратегија развоја.

6.2.1. Грчка

У оквиру анализе сарадње балканских земаља са Кином Грчка се посебно издваја као земља ЕУ са највишим износом кинеских улагања на Балкану. Највећи део кинеских инвестиција пласиран је у закуп, вођење, модернизацију и проширење капацитета луке Пиреј, али су значајне и друге инвестиције.

Пиреј је за кратко време од једне од најмање развијених лука у Европи постао једна од водећих. У периоду од 2008. до 2021. године кинеска компанија COSCO уложила је 6,59 милијарди долара у овај пројекат (табела 33). Друго значајно кинеско улагање је улагање компаније *State Grid Corporation of China*, која је 2016. године купила 24-процентни удео у *ADMIE*, грчком државном оператеру система за пренос електричне енергије, за 350 милиона долара.

⁴⁶⁰ Zakić, K. and Šekarić N. 2021. "China's energy cooperation within the 17+1", *Međunarodni problemi*, 73(1), str. 17-19, DOI: 10.2298/MEDJP2101007Z

Кина је, такође, уложила значајна средства у обновљиве изворе енергије у Грчкој, која је и иначе један од лидера у овај области у ЕУ, захваљујући и географском положају, и политици грчке владе. Тако је 2017. године *China Energy Investment* уложила 1,64 милијарде долара у сарадњу са грчком енергетском компанијом *Copelouzos* за реализацију пројеката који користе обновљиве изворе енергије и конвенционалну енергију. У најавама за реализацију заједничких пројеката ове две компаније речено је да је вредност ове инвестиције три милијарде долара, али је до сада уложено 1,64 милијарде долара.

Тавела 41. КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У ГРЧКОЈ

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2008	<i>China Ocean Shipping (COSCO)</i>	5.790	Транспорт	Лучки транспорт
2011	<i>Fosun</i>	120	Остало	Потрошња
2016	<i>China Ocean Shipping (COSCO)</i>	320	Транспорт	Лучки транспорт
2016	<i>State Grid</i>	350	Енергетика	
2016	<i>Fosun</i>	200	Транспорт	Авијација
2017	<i>Shanghai Gongbao, KaiXinRong</i>	560	Технологија	Телекомуникације
2017	<i>China Energy Investment</i>	1.640	Енергетика	Алтернативни извори
2019	<i>China Ocean Shipping (COSCO)</i>	370	Транспорт	Лучки транспорт
2021	<i>China Ocean Shipping (COSCO)</i>	110	Транспорт	Лучки транспорт

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

Грчка сарађује са Кином и у области бродоградње. Процене су да су грчки бродовласници и компаније у периоду 2000–2022. године

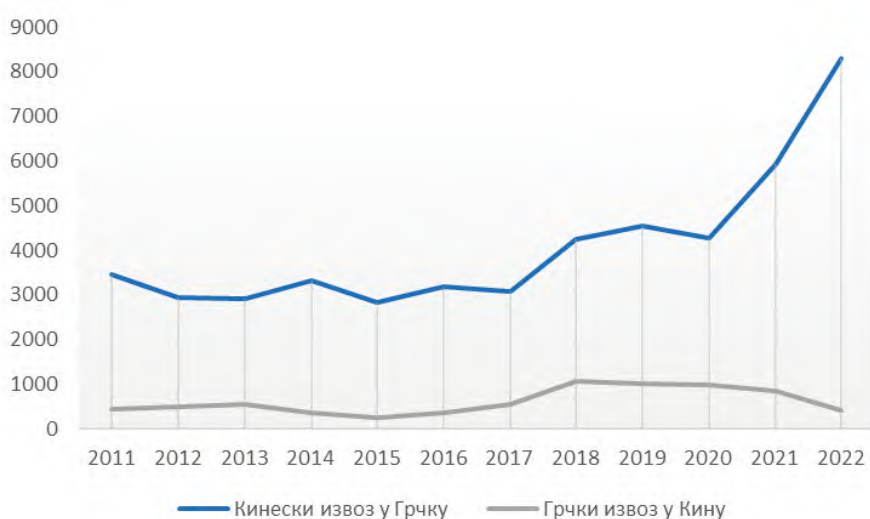
купили од Кине бродове у вредности 50 милијарди долара.⁴⁶¹ Грчка иначе највећу спремност показује за сарадњу са Кином у области зелене енергије.

Кинеске инвестиције су знатно динамичнији аспект економских односа између ове две земље од трговине, мада је Кина за Грчку релативно значајно тржиште. До 2022. године готово половину грчког извоза у Кину чинила је нафта, али је као последица нестабилности на тржишту енергената услед украјинске кризе извоз нафте готово потпуно обустављен. Грчка нема налазишта нафте, већ се традиционално бави трговином и транспортом нафте широм света захваљујући великој трговачкој поморској флоти, а Кина је велики увозник енергената, што је чинило основ за обострано корисну сарадњу. Други по важности је традиционални грчки извозни производ мермер, травертин и друге врсте грађевинског камена. Следи ограничен број врста производа машинске индустрије (центрифуге и гасне турбине), племенити метали и производи фармацеутске индустрије. Увоз из Кине је разноврстан и односи се на низ производа машинске и електроиндустрије.

Грчка, као већина других земаља, има значајан трговински дефицит са Кином, али је до 2020. године он био константно између 2,5 и 3,5 милијарде долара (графикон 61). Тада је дошло до наглог раста грчког увоза из Кине и мањег опадања извоза, тако да је трговински дефицит повећан на пет милијарди у 2021, а потом на чак 7,8 милијарди у 2022. години (графикон 61). Грчки извоз је достигао максимум 2018. године, када је премашио милијарду долара и од тада је у непрестаном опадању.

⁴⁶¹ Lowry, N. 2023. "Greeks sign shipping finance co-operation deal with China", *Lloyds List*, February 14, <https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com/LL1143949/Greeks-sign-shipping-finance-co-operation-deal-with-China>

Графикон б1. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ ГРЧКЕ И КИНЕ, 2011-2022
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

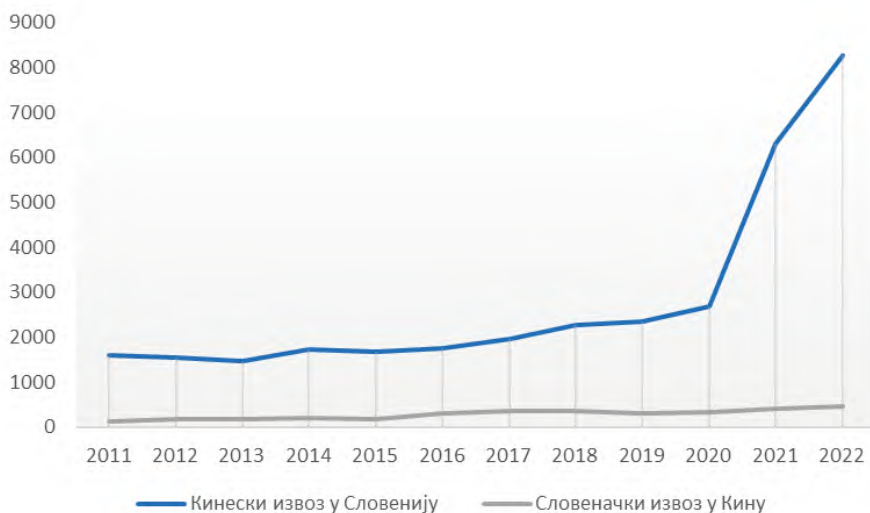
Извор: Аутори, према International Trade Center - ИТС. 2023. Trade map. www.trademap.org

6.2.2. Словенија

Билатерални економски односи Словеније и Кине значајно су побољшани у последњој деценији. Овај тренд појачане сарадње огледа се на три нивоа: обим трговине је порастао, повећао се број кинеских улагања у Словенију, али и све већи број словеначких компанија улаже или послује у Кини.

У погледу трговине са Кином Словенија, као и остале балканске земље, бележи дефицит. Словеначки дефицит се, слично Грчкој и другим земљама ЕУ, нагло повећао у 2021. и 2022. години (графикон 62). Од константних 1,5–2 милијарде долара у периоду 2010–2020, бележи нагли скок на скоро шест милијарди у 2021. години, а затим на 7,8 милијарди у 2022. години (графикон 62).

Графикон 62. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ СЛОВЕНИЈЕ И КИНЕ, 2011-2022
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према International Trade Center – ИТС. 2023. Trade map. www.trademap.org

Раст дефицита резултат је огромног повећања увоза из Кине хемијских (хетероцикличних азотних) једињења, која се користе у агрохемијској индустрији. У 2020. години вредност увоза овог производа била је 184 милиона, наредне године 2,7 милијарди, а потом више од три милијарде. Како је ово веома висока вредност за само једну врсту производа, нарочито за малу земљу каква је Словенија и, уједно главни узрок огромног раста дефицита у трговини са Кином, додатно смо анализирали увозне партнере, динамику увоза претходних година и увезене количине.⁴⁶² Укупан увоз овог азотног једињења повећан је са 600 милиона на 4,7 милијарди, дакле не ради се само о расту увоза из Кине већ о огромном расту укупног увоза (остатак је из Индије). Увезена количина, међутим, само је незнатно повећана, односно цена по којој Словенија увози ову робу повећана је шест пута. Могући разлози су: повећана цена нафте и гаса, као инпута у хемијској производњи, цена нафте као основ пораста цена транспорта, општа

⁴⁶² UN Comtrade. <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>

нестабилност и неизвесност услед украјинске кризе, која је допринела повећању цена без обзира на цену производње, те инфлација у Еврозони, која је довела до рапидног раста трговинског дефицита (за 50 до 250%) многих европских земаља са Кином од 2020. до 2022. године (Белгија, Бугарска, Италија, Данска, Немачка, Шведска).

Што се тиче кинеских улагања у Словенију, две инвестиције су посебно значајне. Прва је куповина софтверске (гејмерске) компаније *Outfit7* од кинеског инвестиционог фонда *Zhejiang Jinke* 2017. године за 1,05 милијарди долара, а друга аквизиција словеначке компаније *Gorenje* од *Hisense Group*. Аквизиција је била вредна 340 милиона долара, а компанија је у међувремену додатно улагала у ову словеначку компанију како у Словенији, тако и у другим земљама.

Табела 42. КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У СЛОВЕНИЈИ

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2017	<i>State Construction Engineering</i>	790	Транспорт	Авијација
2017	<i>Zhejiang Jinke</i>	1.050	Забава	/
2018	<i>Hisense Group</i>	340	Остало	Потрошња

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

С друге стране, следеће словеначке компаније имају своје придружнице, фабрике или пословнице у Кини: *Alpina, Cablex, Cosylab, DEWEsoft, Domel, Donit Tesnit, Gostol TST, Pipistrel, EKWB, Hidria, Krka, Le-Tehnika, TT Okroglica, UNIOR* и *VIP Virant*.⁴⁶³ Овакав облик економске сарадње сведочи да се сарадња унапређује.

Иако је у CGIT бази евидентирана трансакција од 790 милиона долара у аеродром Марибор, она није до краја реализована. Наиме кинеска компанија *SHS* закупила је концесијом овај аеродром на 15 година и потписала уговор са кинеском државном компанијом *State*

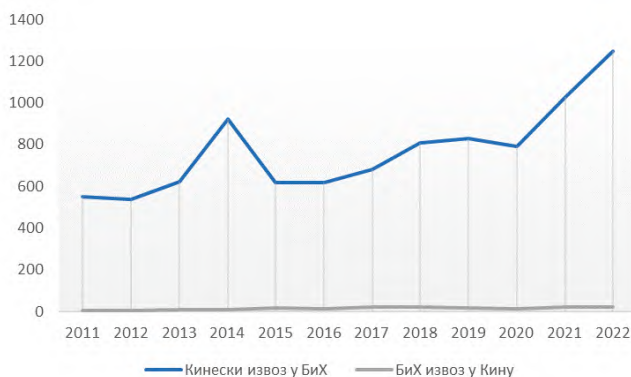
⁴⁶³ KPMG. November 2021. "Chinese investments in Slovenia". KPMG poslovno svetovanje d.o.o .https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/si/pdf/Chinese_investments_in_Slovenia_2022.pdf

Construction Engineering у вредности око 790 милиона долара како би се аеродром проширио и модернизовао.⁴⁶⁴ Но 2019. године *SHS* је једнострано раскинула уговор, напомињући да није могла да се договори са словеначком владом пре свега око зонирања летова, а онда и око финансијске помоћи око санирања дугова. Влада није прихватила ове сугестије, рекавши да нису биле предвиђене уговором. Колико је уопште и да ли је *SHS* било шта инвестирала остаје непознато, као што је непознато зашто *CGIT* база и даље има ову трансакцију евидентирану као реализовану.

6.2.3. Босна и Херцеговина

Босна и Херцеговина, као једна од балканских земаља која има најлошије економске перформансе, који су свакако последица дугогодишњег грађанског рата и разарања, те компликованог система вођења државе у којој три народа често имају супротне ставове око тога како економски водити државу, има веома добре дипломатске и све боље економске односе са Кином.

Графикон 63. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И КИНЕ, 2011-2022
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према International Trade Center – ИТЦ. 2023. Trade map. www.trademap.org

⁴⁶⁴ GlobalData. 2018. “MoI – Maribor Edvard Rusjan Airport Upgrade – Slovenia”, 24 July, <https://www.globaldata.com/store/report/moi-maribor-edvard-rusjan-airport-upgrade-slovenia/>

Босна и Херцеговина такође имају нагли раст трговинског дефицита са Кином у 2021. и 2022. години. У 2021. години у односу на 2020. порастао за 278 милиона долара, а у наредној години за још 220 милиона долара. Дефицит у 2022. години је око 1,2 милијарде долара. Кина на тржиште БиХ углавном извози исте производе по којима је препознатљива широм света: телефонску опрему, укључујући и телефоне за мобилне и бежичне мреже, мониторе, пројекторе, транзисторе и диоде, кућне апарате итд. Најважнији извозни производ БиХ на тржиште Кине је сирово и непрерађено дрво.

Улагања Кине у БиХ почела су релативно скоро и износе само 1,3 милијарде долара. Кина је највише улагала у сектор транспорта, и то мало више од једне милијарде долара. Из наредне табеле види се да је највише сарађивала са БиХ у области изградње инфраструктуре, односно ауто-путева и магистралних путева. У току су радови на деоници Бања Лука – Приједор, у вредности од скоро 300 милиона долара, а са компанијом *Shandong Gaosu* босанска влада склопила је уговор о концесионом коришћењу овог дела пута на 30 година.⁴⁶⁵ Кинеске компаније *China State Construction Engineering* и *Synohydro Power China* добиле су да раде на деоници коридора 5С на потезу Почитељ – Звировићи. Вредност овог пројекта је 100 милиона еура.⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ Radio Slobodna Evropa. 2022. „Sud naložio Vladi Republike Srpske da objavi ugovor o autoputu sa Kinezima”, *Slobodna Evropa Vesti*, 19. Oktobar, <https://www.slobodnaevropa.org/a/sud-vlada-rs-kineski-autoput-banjaluka-prijedor/32091368.html>

⁴⁶⁶ Večernji.ba. 2019. „Kinezi će graditi dionicu Počitelj – Zvirovici, posao vrijedan 200 milijuna KM”, *Večernji list*, 07. Jun, <https://www.vecernji.ba/vijesti/kinezi-ce-graditi-dionicu-pocitelj-zvirovici-posao-vrijedan-200-milijuna-km-1324427>

Табела 43. КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2019	<i>State Construction Engineering, Power Construction Corp. (PowerChina), China Communications Construction</i>	100	Транспорт	Ауто
2019	<i>Shandong Gaosu</i>	350	Транспорт	Ауто
2020	<i>China National Machinery Industry (Sinomach), China Nonferrous</i>	110	Металургија	Алуминијум
2020	<i>Shandong Gaosu</i>	180	Транспорт	Ауто
2021	<i>China General Technology (Genertec), Power Construction Corp (PowerChina)</i>	150	Енергетика	Алтернативни извори
2022	<i>State Construction Engineering</i>	290	Транспорт	Ауто
2022	<i>State Construction Engineering</i>	120	Транспорт	Ауто

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

Кина је имала значајан пројекат у БиХ пре почетка иницијативе *Појас и пут*, у периоду 2010–2014. године, када је *Dongfang Electric Company*, у сарадњи са *EFT Grupa* изградила прву термоелектрану у Босни под називом Станари, јачине 300 MW, а вредност коју је уложила кинеска компанија је 350 милиона еура.⁴⁶⁷ Иако су у плану биле, а вођени су и преговори у вези са модернизацијом и изградњом других термоелектрана у БиХ (Тузла блок 7, Угљевик 3, Гацко 2 и Бановићи), још увек није дошло до реализације. Веће шансе за реализацију имају

⁴⁶⁷ Sadiković, M. 2019. „Kineski put svile u BiH: Mnogo planiranog, malo ostvarenog”, *Radio Slobodna Evropa*, 27. Jun, <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-china-interest-investments/30023757.html>

пројекти везани за хидроенергију попут хидроцентрале Дабар, на реци Дрини ће се градити систем три мање централе Бук Бијела, Фоча и Паунци, те на крају четири мање хидроелектране на рекама Бистрица и Јањина.⁴⁶⁸ Такође, после дужег времена започети су радови на изградњи ветроцентрале Ивовик у општинама Томиславград и Ливно.

Кина до сада није имала улагања у БиХ у виду директних страних инвестиција или аквизиција, али зато израелско-кинески конзорцијум управља, тј. има закуп над некадашњим Алуминијумским комбинатом Мостар, који данас носи назив *Aluminij Industries Mostar*.

6.2.4. Црна Гора

Сарадња Црне Горе и Кине је на прилично ниском нивоу, како у погледу трговине, тако и инвестиција. Црна Гора из Кине највише увози телефоне, компјутере и мониторе, а највише извози алуминијум. Вредност кинеског извоза је око 250 милиона, а црногорског извоза је била 22 милиона у 2020, а затим мање од шест милиона долара у 2021. години (за 2022. нема података). Дефицит је очекивано огroman (графикон 64), али као и у другим земљама прилично неочекивано и нагло расте вредност увоза, док се вредност извоза у Кину смањује у различитом обиму. У само једној години 2020–2021. црногорски дефицит у трговини са Кином повећан је са 200 на 240 милиона долара. За малу црногорску привреду то су веома неповољне промене.

⁴⁶⁸ Zakić K. and Šekarić N. 2021. "China's energy cooperation within the 17+1", *Međunarodni problemi*, 73(1), str. 17-18, DOI: 10.2298/MEDJP2101007Z

Графикон 64. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ И КИНЕ, 2011-2021
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према International Trade Center - ИТС. 2023. Trade map. www.trademap.org

Црна Гора има само два пројекта на којима је сарађивала са кинеским компанијама. Најпознатији је аутопут Бар – Бољаре, чија вредност прелази милијарду долара, а друга је ветропарк „Можура“, вредности 100 милиона долара. Што се тиче ауто-пута, њега и даље прати велики број контраверзи и питања да ли је такав ауто-пут уопште био потребан Црној Гори с обзиром на неприступачан планински терен кроз који пролази, река Тара се налази на траси пута и постоји проблем њеног загађења због конструкције мостова на њеном току, такође се поставља и питање да ли је у нестабилним економским околностима било неопходно да се узима кредит који озбиљно угрожава финансијску стабилност Црне Горе. Такође, на руку изградњи није ишла ни пандемија ковида, која је додатно успорила радове 2020. године. Без обзира на све ауто-пут је завршен 2022. године, али је зато Црна Гора тражила помоћ ЕУ у враћању дугова јер није била у могућности да врати другу рату кредита. То је и урађено, те су две америчке и једна европска банка склопиле хеџинг ангажман са Црном

Гором, који ће јој помоћи у враћању зајма Кини и у економској стабилности државе.⁴⁶⁹

Табела 44. КИНСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У ЦРНОЈ ГОРИ

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2014	<i>China Communications Construction</i>	1.020	Транспорт	Ауто
2017	<i>State Power Investment Corporation</i>	100	Енергетика	Алтернативни извори

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

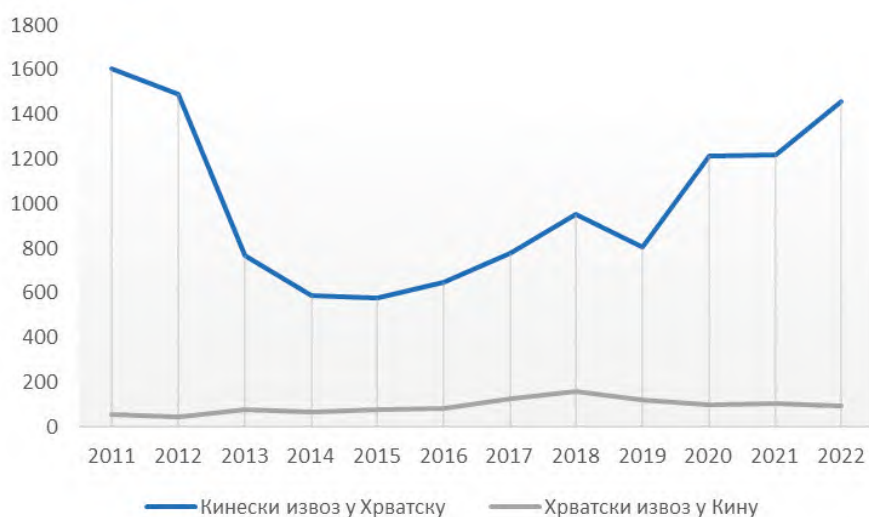
6.2.5. Хрватска

Кина и Хрватска, иако имају веома добре дипломатске односе, нису значајно унапредиле економске односе иако је постојала добра воља обе стране, али се пројекти из различитих разлога нису реализовали. Кина је била пре свега заинтересована за сарадњу на изградњи и модернизацији лука Ријека и Задар, те за изградњу пруге која би повезивала Ријеку са Загребом, али су пројекти и сарадња остали на нивоу идеје.

У погледу трговине Хрватска највише увози из Кине електричне апарате, телефоне, машине за аутоматску обраду података, клима-уређаје, те делове челичних конструкција који се користе у грађевинарству. Хрватска на кинеско тржиште извози сирово и прерађено дрво, а у последње време и опрему која се користи у бродоградњи. Хрватски дефицит се мењао током година, а најмањи је био 2015. године, када је износио око 500 милиона. У 2021. години износио је око 1,1 милијарду долара, у 2022. око 1,3 милијарде (графикон 65), што је после Аустрије најмањи раст дефицита једне европске земље у трговини са Кином.

⁴⁶⁹ Tomović, P. 2022. „Kineske 'lekcije' za nastavak autoputa u Crnoj Gori”, *Slobodna Evropa*, 10. Avgust, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-kinezi-autoput/31982292.html>

Графикон 65. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ ХРВАТСКЕ И КИНЕ, 2011-2022
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према International Trade Center - ИТС. 2023. Trade map. www.trademap.org

За сада су Кина и Хрватска сарађивале само на два пројекта. Први се односио на изградњу моста Пељешац, с тим да је потребно нагласити да је средства за изградњу обезбедила ЕУ, а да је кинеска компанија *China Road and Bridge Company* радила на изградњи. Вредност пројекта који је кинеска страна реализовала је 340 милиона долара. Други пројекат је инвестиција у области зелене енергије. У питању ветропарк у Сењу који је градила од компанија *Norinco*. Иако је првобитно планирано да вредност пројекта буде 180 милиона еура, на крају је вредност била око 200 милиона.⁴⁷⁰

На крају треба додати да иако трансакција није евидентирана у бази, озбиљну сарадњу са Кином остварује и хрватски произвођач електричних аутомобила, компанија *Rimac*, која заједно са компанијом *Chinese Camel Group* ради на производњи електричних аутомобила. Прво

⁴⁷⁰ Energetski portal. 2021. „U probni rad puštena vetroelektrana 'Senj'“, *Energetski portal*, 8. decembar, <https://energetskiportal.rs/u-probni-rad-pustena-vetroelektrana-senj/>

је кинеска компанија 2017. године уложила 33 милиона долара у *Rimas*, а након тога су заједнички отворили фабрику у Кини, чија је вредност 158 милиона долара. *Rimas* је у заједничку производњу уложио 5,5 милиона долара, а заузврат има 40% удела у фабрици у Кини.⁴⁷¹

Табела 45. КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У ХРВАТСКОЈ

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2018	<i>China North Industries (Norinco)</i>	220	Енергетика	Алтернативни извори
2018	<i>China Communications Construction</i>	340	Транспорт	Ауто-сектор

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

6.2.6. Северна Македонија

Билатерална економска сарадња Северне Македоније и Кине је на ниском нивоу. Иако је постојала велика заинтересованост обе стране за унапређење сарадње, она није реализована у тој мери. Томе у прилог сведоче како подаци о трговини, тако и пројекти који су заједнички реализовани.

⁴⁷¹ Šelo-Šabić, S. 2022. "Chinese Influence in Croatia", *Center for European Policy Analysis*, <https://cepa.org/comprehensive-reports/chinese-influence-in-croatia/>

Графикон 66. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ СЕВЕРНЕ МАКЕДОНИЈЕ И КИНЕ, 2011-2021
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према International Trade Center - ИТС. 2023. Trade map. www.trademap.org

Северна Македонија, као и остале земље Балкана, највише увози технолошки високо софистициране производе из Кине, попут електричних машина и апарата (компјутери, монитори, телефони и телефонске централе), а извози гвожђе. У 2021. години Кина је остваривала суфицит од око 436 милиона долара, а већ у 2022. години 577 милиона. То су мали износи, али је и македонска привреда мала, а повећање дефицита за 25% у једној години је превелика промена параметара, иако су, како је показано, они достигли и много драматичнији раст.

Што се тиче сарадње у области инфраструктуре, Северна Македонија је са Кином договорила рад на унапређењу транспортне инфраструктуре. У питању су две деонице ауто-пута: прва је Миладиновци – Штип, а друга Кичево – Охрид. Деоница Миладиновци – Штип је завршена, док је друга започета и није завршена.

Табела 46. КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ
У СЕВЕРНОЈ МАКЕДОНИЈИ

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2013	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	370	Транспорт	Ауто
2014	<i>Power Construction Corp. (PowerChina)</i>	120	Транспорт	Ауто

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

Кина је током протеклог периода имала две мање инвестиције у Северну Македонију, у вредности од 47 милиона евра.⁴⁷²

6.2.7. Бугарска

Бугарска је, као и многе друге земље Балкана, на почeku успостављања сарадње са Кином-ЦИЕЗ имала велике планове и пројекте које је желела да реализује. Поготово је у центру пажње била област нуклеарне енергије, а кинеске компаније су посебно биле заинтересоване за рад на модернизацији нуклеарне термоелектране „Белане“. Због услова које је бугарска влада поставила за рад на овом пројекту, од сарадње се одустало.

Како је приказано на графикону 67, Бугарска је у протекле две године доживела најдраматичнији раст трговинског дефицита са Кином (чак 250%). Од 730 милиона у 2020. години, дефицит је у 2022. повећан на 2,5 милијарди долара.

⁴⁷² Филиповић, С. и Игњатовић, Ј. 2021. „Кинеске инвестиције у Централно-источној Европи и Западном Балкану“, *Култура полиса*, стр. 73–86. DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2r.1.05

Графикон 67. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ БУГАРСКЕ И КИНЕ, 2011-2022
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Извор: Аутори, према International Trade Center - ИТС. 2023. Trade map. www.trademap.org

У области трговине Бугарска у Кину највише извози бакар и концентрате бакра, који су најзаслужнији за годишња повећања извоза ка Кини. Међутим, пораст увоза узрокује нагли раст дефицита. Наиме, у периоду 2020–2022. године Бугарска је из Кине удвостручила вредност увоза електронске опреме са 1,7 на 3,4 милијарде долара, што као у случају Словеније, али и других земаља, није резултат повећане количине увезене робе, него раста цена.

У табели 47 приказани су пројекти и инвестиције које Кина има у Бугарској. Прва сарадња је започела 2009, када је кинеска компанија *Great Wall* уложила око 120 милиона долара у производњу (склапање) аутомобила у бугарску компанију *Litex*. Но инвестиција није успела и бугарска компанија је банкротирала 2017. године.⁴⁷³ Компанија *Sinoma*

⁴⁷³ Stanev, Y. 2018. "VOSS Automotive to invest 15 million euros in Bulgarian factory", *Emerging Europe*, 10. August, <https://emerging-europe.com/business/voss-automotive-to-invest-15-million-euros-in-bulgarian-factory/>

је 2012. радила са бугарском цементном компанијом *Devnya Cement* (која је иначе придружница италијанске компаније *Italcementi*) на пројекту изградње нове производне линије, која је успешно реализована.⁴⁷⁴ Поред тога компанија *Sinomach* је 2019. године склопила уговор са бугарском логистичком компанијом *Logistic Centre-Varna* да уложи новац у лучку инфраструктуру Варне, али се према ономе што је до сада урађено наслућује да целокупан износ инвестиције који је наведен у табели није и реализован.⁴⁷⁵

Табела 47. КИНЕСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ПРОЈЕКТИ У БУГАРСКОЈ

Година	Инвеститор	Вредност у милионима долара	Сектор	Подсектор
2009	<i>Great Wall</i>	120	Транспорт	Ауто
2012	<i>Sinoma</i>	210	Некретнине	Извођење радова
2019	<i>China National Machinery Industry (Sinomach)</i>	130	Транспорт	Шпедиција

Извор: Аутори, према The China Global Investment Tracker

6.3. Оцена економске сарадње земаља Балкана и Кине

Сагледавајући податке изнете у претходном поглављу, а имајући у виду и у сарадњу Кине са Румунијом и Албанијом која се *de facto* своди само на трговину, укупна сарадња Кине и Балкана не може се оценити као неуспешна, али ни као посебно развијена. Резултати у области трговине по земљама прилично су уједначени у погледу роба које су предмет трговине и трговинског дефицита са Кином. У погледу инвестиција, напротив, резултати сарадње се веома разликују по земљама, као и разлози ових успеха и неуспеха.

⁴⁷⁴ ICR Research. 30.03.2012. "Devnya Cement begins expansion project, Bulgaria" *CemNet.com*. <https://www.cemnet.com/News/story/149375/devnya-cement-begins-expansion-project-bulgaria.html>

⁴⁷⁵ Sirleshtov, K. and Georgiev, D. 2020. "The Belt and Road Initiative - Bulgaria", *CDR Magazine*, <https://iclg.com/cdr-essential-intelligence/1107-cdr-the-belt-and-road-initiative-2022/bulgaria>

У области трговине на релацији Кина – Балкан, резултати су очекивани. Релативно мале балканске државе немају довољно снажне нити конкурентне привреде, које би омогућиле да се на кинеско тржиште, које је знатно развијеније од њихових, извозе технолошки високо софистицирани производи, или чак производи опште намене са високим степеном додате вредности. Ове земље немају могућности да обимом, нити ценом, парирају великим светским привредама на кинеском тржишту, које и саме имају проблем пласмана робе у Кину. Оно што је заједничко балканским земљама у трговини са Кином, мада је то заједничко обележје свих осим високоразвијених привреда, јесте извоз сировина на кинеско тржиште.⁴⁷⁶ Огромна кинеска индустрија је највећи потрошач руда и енергената на свету, због чега је приморана да их увози из свих земаља, под различитим условима, ценама и количинама. Стога су и кинеске инвестиције изван грађевинских пројеката већином усмерене управо на експлоатацију и основну прераду руда у свим земљама са којима сарађују. У балканским земљама најчешће су у питању дрво, бакар, гвожђе и камен.

С друге стране, Кина извози технолошки напредне производе који су и популарни и цењени на балканском тржишту, те остварује велике суфиците у размени. Ти суфицити варирају од земље до земље, али је приметно да чак ни Грчка, као економски најнапреднија у овој групи земаља, не може да смањи свој дефицит са Кином. Напротив, дефицит свих балканских земаља је у оштром порасту од 2020. године, без изгледа да се то значајно промени.

Једна од препорука која би могла да допринесе повећању конкурентности балканских привреда и повећање обима њихове производње за извоз односи се на све облике заједничког деловања балканских земаља. Ово се може односити на заједнички наступ на кинеском тржишту, јер је један од кључних проблема извоза на било које велико тржиште, чак и много мање од кинеског, проблем немогућности да се обезбеди количина робе коју би било рационално транспортовати и снабдевати неки сегмент или географску област велике привреде. Заједничко представљање, маркетинг, логистика и транспорт имали би изванредан ефекат на повећање извоза. С друге

⁴⁷⁶ Jovičić, E. and Stojanović, D. 2022. "Key Features and Challenges of the China-Western Balkan Countries Merchandise Trade Development". *Economic Analysis*, 55(2): 88.

стране, заједнички наступ са производима различитог квалитета поново враћа проблем на почетак.

Једна од општих препорука за балканске привреде, независно од пласмана на кинеско тржиште, а посебно на велика тржишта, јесте извесно умрежавање производње у оквиру одређеног сектора индустрије, што је реално с обзиром на то да се ради о сличним производима. То би омогућило формирање регионалних ланаца вредности, који би постали много ефикаснији и конкурентнији на светском тржишту од актуелне констелације која подразумева да су балканске земље, свака са по неколико полу-производа или производа ниске вредности и/или ниског степена обраде, распршени дуж ланаца вредности у чијем су средишту компаније из ЕУ. Компаније под чијим се брэндом склапају производи на тај начин успевају да остваре значајан пласман на кинеско и светско тржиште и значајан профит. Балканске земље имају веома мале приходе јер се ни у једној од њих (изузев Словеније) не одвијају најпрофитабилнији сегменти производње: дизајн производа, маркетинг и продаја, већ производња и, у неповољнијој варијанти, само експлоатација ресурса и основна прерада.

За пласман на тржишта земаља које су географски ближе Балкану то би се односило не само на индустрију већ и на пољопривредне и прехрамбене производе, за које Балкан има услове, јер осим основних пољопривредних производа свака земља има и значајне производне капацитете и технологије за њихову прераду.

Ни у једној варијанти није нужно да све учествују у промоцији или производњи свих производа. У зависности од врсте производа за сваки производни ланац било би довољно умрежавање неколико земаља. Иницирање кооперација морало би да буде предмет развојних агенција и надлежних министарстава балканских земаља. Међутим, већина иницијатива које долазе од државе не резултира значајним резултатима. Активности трају докле и субвенције, програм или државни пројекат и потом се угасе. Како је умрежавање по основу специјализације производње и комплементарних производних активности, оваква иницијатива била би успешнија када би била покренута од самих компанија балканских земаља. Како су кинески партнери веома отворени за све облике сарадње, можда би кинеске државне компаније могле да допринесу (организационо и саветодавно) успостављању регионалних производних процеса за робе које су потребне кинеском тржишту.

Колико се удруживање балканских земаља исплати могло се видети пре пандемије ковида 19, када су се земље бивше СФРЈ удружиле како

би привукле што већи број кинеских туриста. Наиме, успех филмова *Мост* и *Валтер брани Сарајево* у Кини шездесетих и седамдесетих година утицали су да туристички оператери удруже снаге како би довели кинеске туристе у све бивше републике Југославије да евоцирају успомене из своје младости везане за ове филмове. Томе треба додати и олакшани визни, тј. безвизни режим који Кина има са Србијом, БиХ, Црном Гором, па чак и са Албанијом. Резултат је био повећање броја кинеских туриста са неколико хиљада на стотине хиљада туриста после 2019. године.⁴⁷⁷ Ово је не само пример успешне кооперације балканских земаља, већ и предлог за туризам као услужну делатност која покреће многе друге сегменте привреде, а за коју Балкан има обиље неискорисћених потенцијала.

Када су у питању кинеске инвестиције и кинески инфраструктурни пројекти на Балкану, оцена је да су они били успешни у оноликој мери колико су то саме балканске државе желеле. Оне које су показале већу спремност за сарадњу, имају и већи број пројеката, и обрнуто. Инфраструктурни пројекти у виду зајмова, закупа и концесија реализују се само у појединим земљама. У том смислу међу балканским земљама предњачи Србија са већим бројем пројеката у области транспорта (железница и ауто-путеви) и Грчка (лука Пиреј). Србија и Грчка су до сада имале најбоље резултате и имају широк дијапазон кинеских компанија које послују на њиховим територијама. Не мали значај имају ауто-путеви у Босни и Херцеговини и ауто-пут Бар – Бољаре у Црној Гори.

С друге стране, иако је владало велико интересовање Кине за изградњу нуклеарних електрана, ниједна није реализована, као што ни велики број преговара о изградњи термоелектрана није реализован, осим термоелектрана Станари (БиХ) и Костолац (Србија). У области енергетике приметна је и заинтересованост за изградњу хидроцентрала у БиХ, Црној Гори и Србији. Такође, уочава се и све већа спремност за инвестирање у зелену енергију, о чему ће више бити речи у једном од наредних поглавља. Балканске земље, наравно, очекују већи прилив страних директних инвестиција из Кине и на томе највише раде.

⁴⁷⁷ Zakić, K. 2022. "Economic connectivity within the BRI: China and the Western Balkans". In: *The Connectivity Cooperation Between China and Europe (A Multi-Dimensional Analysis)*, Liu, Z. and Đorđević, B., pp. 231-232. DOI: 10.4324/b22839-15

Оно што се додатно учоава је да кинеске компаније генерално слабо познају балканско тржиште и да му приступају са приличним опрезом. Одлучују се на инвестиције тек после дужег периода, и то углавном на препоруку својих локалних влада. Велики значај придају препорукама других државних и приватних кинеских компанија које послују у одређеној земљи и одлучују се на инвестирање тек после бројних провера. Државни кинески гиганти долазе да раде на препоруку своје владе, која пак процењује ризик и исплативост инвестиција.⁴⁷⁸ На мањи обим кинеских инвестиција у земље ЕУ на Балкану додатно је утицала политика скрининга страних инвестиција⁴⁷⁹ које могу угрозити безбедност ЕУ, а које се свакако односе и на кинеске инвестиције, и то посебно оне у области информационих технологија и нуклеарне енергије.

Када су у питању резултати кинеских компанија, којих на Балкану има релативно мало (због свих раније поменутих разлога), могу се ипак уочити неке правилности, тј. видети које су предности, а који су изазови у њиховом пословању. Доприноси су свакако пораст запослености, повећање производње и извоза, смањење сиромаштва, али ту су свакако и опасности попут превелике експлоатације ресурса земље домаћина, повећане технолошке зависности, одлива капитала, нелојалне конкуренције, те инвестирања у фаворизоване некомпетитивне секторе.⁴⁸⁰ На то треба додати и питање еколошких проблема, који су поготово изражени у Србији због металуршке индустрије у коју су кинеске компаније инвестирале, а које су Србији биле приоритетне за решавање и тражење иностраног партнера.⁴⁸¹

⁴⁷⁸ Више о томе видети у: Zakić, K. 2022. *Savremena menadžment praksa u Kini i Srbiji*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd и Lađevac, I. and Stekić, N., 2021. "Assessing the Political Risks in Eurasia in the Wake of the Fifth China's 'Grand Strategy'", *The Review of International Affairs*, 72: 47-66. DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2021.72.1183.3

⁴⁷⁹ Stanojević, N. 2021. "The rise of European protectionism". In: *Europe in changes: the old continent at a new crossroads*, Zakić, K. and Dimirtaş B. (eds). pp. 407-423, doi.org/10.18485/iipe_euchanges.2021.ch20

⁴⁸⁰ Marjanović, D., Jovičić, E., and Stojanović D. 2021. "The global distribution of Chinese investments: Importance for the economy of Serbia". *Ekonomika* 67 (1): 43-55. DOI: 10.5937/ekonomika2101043M

⁴⁸¹ Zakić K. 2020. "The results and risks of China's Belt and Road investment projects in Serbia", *The Review of International Affairs*, 71(1180): 45-71. DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2020.71.1180.3

Додатни изазов свакако је и културолошка различитост која постоји између два потпуно различита подручја – Кине и Балкана. Док се за припаднике балканског подручја може наћи доста заједничких културолошких, историјских и религијских карактеристика, њихова сличност са Кином је мала, те постоји велики степен међусобног неразумевања.⁴⁸² То посебно долази до изражаја у начину вођења пословања, пословном одлучивању и комуникацији. Стога је и овај аспект неопходно узети у разматрање успеха/неуспеха кинеских улагања на Балкану.

6.4. Зелени пут свиле: неискоришћени развојни потенцијали у односима Кине и Балкана

Осмишљавање и формулисање *Зеленог пута свиле* унутар *Појаса и пута* указује на званичну и значајну промену у самом формату, чиме се Кина унутар *Појаса и пута* обавезала да још активније учествује у промовисању и спровођењу одрживог развоја. Зелени развој укратко подразумева борбу против климатских промена и загађења, еколошки развој привреда и пољопривреде. У том смислу се истиче да ће Кина како на националном, тако и међународном нивоу, активно радити на томе да се смањи емисија штетних гасова, прелазиће на веће коришћење зелених облика енергије и на одрживи развој пољопривреде. Стога је и серијом званичних докумената, о којима ће касније бити више речи, Кина обавезала прво себе на овакав вид развоја, али је уједно и понудила другима већу сарадњу и подршку у тзв. зеленим пројектима.

Имајући управо у виду оно што није искоришћен потенцијал у сарадњи на релацији Кина – Балкан, посебно се анализирају два аспекта кооперације који се у том смислу могу унапредити. То су области пољопривреде и обновљивих извора енергије. Обе области су занемарене у већини балканских земаља, те се услед тога намеће потреба за краћом анализом ситуације у њима и могућностима унапређења њихове сарадње са Кином.

⁴⁸² Zakić, K. 2022. *Savremena menadžment praksa u Kini i Srbiji*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

6.4.1. Зелени пут свиле и пољопривреда

Пољопривредни потенцијали балканских земаља су велики и углавном неискоришћени. Пољопривреда је стратешки сектор, који свака земља развија без обзира на ниске профите, некада и неисплативост пољопривредне производње. Овај принцип заборавља и занемарује већина влада у условима међународне стабилности, када су доступни јефтине увозни прехранбени производи, али се испољи као приоритетан приликом сваког поремећаја у снабдевању (ратови, санкције, сукоби у транзитним земљама, природне катастрофе у земљама произвођачима и, најновији, прекид производње и снабдевања услед пандемије ковида 19).

Овакви догађаји су посебно истакли значај националне безбедности у областима пољопривреде, енергетике, фармације и медицине. Иако је процес глобализације утицао на умрежавање глобалних ланаца производње, снабдевања и дистрибуције, почетак пандемије јасно је показао да овакво светско умрежавање има и последице, те државе данас имају много већу потребу да буду самодоволне како би се заштитиле од екстерних поремећаја. Управо су поменути геополитички и геоекономски догађаји утицали да се свуда у свету преиспитају неискоришћени потенцијали у области пољопривреде, па и међу балканским земљама.

Оно што одликује већину балканских земаља је да и поред добрих природних предиспозиција за бављење пољопривредом, могућности овог сектора нису искоришћене. Мада нема неког квантитативног критеријума којим би утврдили степен искоришћености пољопривредних потенцијала, нити пожељан удео пољопривреде у појединачним привредама, општа оцена је да свака од балканских земаља, изузев Црне Горе, има релативно успешну производњу и извоз одређених група производа, али ниједна није самодоволна у погледу основних прехранбених производа. Србија је један од највећих европских извозника кукуруза, велики произвођач пшенице, шећерне репе итд.; Грчка маслина, маслиновог уља и сирева; Северна Македонија има релативно висок удео пољопривреде у привреди и извозу, при чему се многи производи (воће и поврће) извозе у прерађеном облику; Словенија има разноврсну пољопривреду, развила је и органску производњу воћа и поврћа.

У том смислу би развијање аграрног сектора значајно унапредило свеукупни економски развитак тих земаља, подигло њихову стопу

БДП-а, извоза и запослености. Оно што је свакако предуслов за такву промену првенствено је унапређење продуктивности рада, које се може постићи кроз ревитализацију и модернизацију пољопривредног сектора.⁴⁸³

С тим у вези значајна материјална (финансијска, техничка и технолошка) и нематеријална (стручна и саветодавна) помоћ у развијању агросектора на Балкану може доћи управо од Кине, и то како кроз иницијативу *Појас и пут*, тако и кроз кооперациони механизам Кина-ЦИЕЗ. Треба напоменути да је *Зелени пут свиле* интегративни део *Појаса и пута*, који је истовремено и саставни део кинеског 14. петогодишњег плана развоја.

Током 2019. године концепт иницијативе *Појас и пут* додатно је проширен, тако да сада укључује скуп принципа везаних за одрживост улагања, под називом *Принципи зеленог инвестирања (Green Investment Principle – GIP)*. Седам кључних принципа покрива читав инвестициони процес везан за зелена улагања, и то од стратегије до имплементације пројекта, односно стратегије, пословања и иновација. У свом уводном говору 2021. године на Самиту Кина-ЦИЕЗ кинески председник Си Ђинпинг нагласио је да принципи зеленог развоја важе и за земље ЦИЕЗ, тј. кинеску сарадњу са њима. „Морамо се усредсредити на зелени развој и створити покретаче сарадње оријентисане на будућност... Да бисмо унапредили зелени развој, можемо искористити годину зеленог развоја и заштите животне средине Кине и средње и источне Европе, као прилику да продубимо размену и сарадњу у зеленој економији, чистој енергији и другим сродним областима.”⁴⁸⁴ Том приликом је истакао да ће кинеске инвестиције у будућности бити усмерене на технолошки најзахтевније сегменте привреде и нагласио: „Морамо да појачамо сарадњу у науци, технологији и иновацијама”.⁴⁸⁵ Све те изјаве говоре у прилог кинеској

⁴⁸³ Stanojević, N. 2021. “Green Silk Road and sustainable agriculture in Southeast Europe”, China-CEE Working paper, November, No. 8. https://china-cee.eu/working_papers/green-silk-road-and-sustainable-agriculture-in-southeast-europe/

⁴⁸⁴ [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs of the PRC. 2021. “Keeping up the Momentum and Working Together for a New Chapter in China-CEEC Cooperation”, Keynote Speech by Xi Jinping President of the PRC at the China-CEEC Summit, Beijing, 9 February 2021. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1852860.shtml

⁴⁸⁵ *Ibid.*

спремности да се више ангажују у области пољопривреде, посебно у сфери иновација и коришћења нових технологија.

Пре објављивања концепта зеленог инвестирања, који је конкретно усмерен на зелени развој, 2016. године ступио је на снагу тзв. Акциони план сарадње науке, технологије и иновација у оквиру *Појаса и пута*. Посебно је у том смислу за *Зелени пут свиле* важан део плана који се односи на „заједнички развој и демонстрацију пољопривредне технологије, опреме и машина као што су енергетски и водоефикасна пољопривреда, ширење знања о климатски паметном моделу развоја пољопривреде...”⁴⁸⁶

6.4.2. Предности и слабости пољопривреда балканских земаља

У циљу прецизнијег таргетирања могућег начина и облика сарадње између Кине и балканских земаља у области аграра, неопходан је детаљнији увид у структуру развоја пољопривредних сектора у овим земљама.

Пољопривреда је, како некада, тако и данас, имала велику улогу у економском развоју балканских држава. Тако истраживање ОЕЦД-а које се односи само на земље Западног Балкана показује да пољопривреда веома утиче на развој економије, и то и у погледу додатне вредности, и у погледу запослености.⁴⁸⁷ Учешће пољопривреде у БДП-у у земљама Балкана је велико у поређењу са светским просеком (3,5%) и Европском унијом (1,7%). Највећи удео пољопривреде у привреди на Балкану има Албанија (19%), Северна Македонија 8,6%, Србија, и Босна и Херцеговина и Црна Гора око 6%, у Хрватској, Грчкој, Румунији и Бугарској је око светског просека. Једино у словеначкој привреди пољопривреда чини само 1,7% БДП-а.⁴⁸⁸ Очигледно је да је удео пољопривреде већи у мање развијеним земљама, што само указује на слабост и недостатак високо профитабилних, технолошки

⁴⁸⁶ CCICED. 2018. Special Policy Study on Green Belt and Road and 2030 Agenda for Sustainable Development, Policy Paper, China Council for International Cooperation on Environment and Development, p. 8.

⁴⁸⁷ OECD. 2018. Competitiveness in South East Europe: A Policy Outlook 2018, Competitiveness and Private Sector Development, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264298576-en>, p. 548.

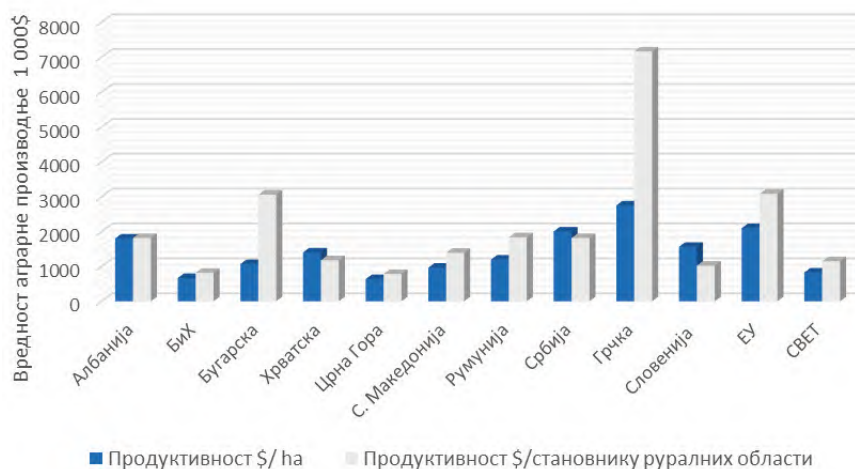
⁴⁸⁸ World Bank Indicators, 2020. <https://data.worldbank.org/indicator>

софистициранијих облика производње. Овим подацима не показује се развијеност пољопривреде, већ значај за домаћу привреду. Зато је за мање развијене земље, са већим уделом пољопривреде у привреди, од већег значаја повећање продуктивности у пољопривреди него у развијенијим земљама. Поред тога савремени услови на тржишту, и друштву генерално, постављају захтев да прехрамбени производи задовољавају високе критеријуме здравствене исправности, али и да њихова производња буде одржива у погледу чувања ресурса (воде, земљишта, шума) од исцрпљивања и истовремено од деградације (хемијско загађење или губитак хранљивих материја). Повећање продуктивности без уважавања ових захтева у претходним деценијама имало је високу цену за све земље, развијене и неразвијене подједнако. Дакле, унапређење пољопривреде укључује истовремено повећање продуктивности, повећање обима производње, уз максимално очување животне средине и висок квалитет хране. Ово је веома сложена једначина, за коју још увек не постоји право решење, само најмање штетне солуције.

Како би се проценила економска одрживост пољопривреде у балканским земљама, полазна основа за израчунавање била је продуктивност овог сектора. Иако то није најважније из угла здравља нације и будућих генерација, јесте најважнија економска карактеристика пољопривреде и основни покретач пољопривредне активности. Продуктивност је однос између обима производње и обима инпута, али с обзиром на веома нетачне податке о пољопривредним радницима у већини земаља балканског региона, није било могуће користити постојеће податке за укупну факторску продуктивност (TFP) коју припрема Организација за храну и пољопривреду (FAO). У овом истраживању продуктивност је стога израчуната⁴⁸⁹ према подацима FAO о приходима од пољопривреде, пољопривредним површинама и броју руралног становништва, уместо броја запослених у пољопривреди. Поред земаља Балкана, продуктивност је израчуната и за поједине регионе света, а посебно је приказана и за ЕУ, као најближе тржиште овим земљама (графикон 68).

⁴⁸⁹ Напомена: вредност је приближна, али је упоређива.

Графикон 68. ПРОДУКТИВНОСТ У ПОЉОПРИВРЕДИ
У БАЛКАНСКИМ ЗЕМЉАМА И ДРУГИМ РЕГИОНИМА

Извор: FAOSTAT. Value of Agricultural Production.
www.fao.org/faostat/en/#data/QV; FAOSTAT. Population.
www.fao.org/faostat/en/#data/OA; FAOSTAT. Land Use.
www.fao.org/faostat/en/#data/RL

Како показују резултати, највећу продуктивност по становнику и хектару има Грчка. Продуктивност по хектару је просечно нешто мања у Србији и ЕУ, али све су то више вредности од 2.000 долара по хектару, што је међу вишим показатељима у свету. Албанија и Хрватска по овом показатељу такође не заостају много. Најнижи приходи по хектару су у Босни и Херцеговини и Црној Гори са око 600 долара по хектару.

Према критеријуму продуктивности рада, међу земљама Балкана Грчка остварује рекордних 7.000 долара по становнику руралних области, затим Бугарска око 3.000 долара, док остале земље Западног Балкана зарађују мање од 2.000 долара. Босна и Црна Гора поново имају најниже параметре, са приходима скоро три пута нижим од просека земаља Балкана. Изненађује низак ниво прихода по становнику у Словенији. То не мора да указује на неразвијеност пољопривреде, јер Словенија је најразвијенија земља региона, већ на другачији концепт становања. Словенија тек однедавно има проблем миграције из села у град. Без обзира на развијену индустрију и

услужни сектор, она није охрабривала пресељење становништва у градове. Друго, како је мала земља, руралне области су веома близу градова, путеви добри, тако да је до 2019. године велики број становника живео у руралним областима иако се није бавио пољопривредом. Стога показатељ ниске продуктивности, на начин како је обрачунат, у Словенији није објективан.

Главни проблем пољопривредне производње у свим регионима света, осим Африке, јесте прекомерна употреба хемијских инпута (пестициди, хербициди, фунгициди, али и вештачка ђубрива, међу којима само азотна ђубрива имају негативан ефекат ако се акумулирају у дужем временском периоду). У земљама Балкана потрошња азотних ђубрива је у просеку релативно висока. Највиша је у Словенији и Хрватској, изнад 100 килограма по хектару годишње, што је више од просека у било којој регији света. Дуготрајна употреба искључиво вештачких ђубрива није штетна за потрошача као средства за заштиту, али оставља земљиште осиромашено за стотине хемијских елемената који постоје у природи. Релативно висок ниво потрошње има и Црна Гора, Бугарска и Србија (за Србију ово су једини доступни подаци о инпутима). Остале четири земље имају низак ниво потрошње (табела 48).

Табела 48. ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ОДРЖИВОСТИ У ЗЕМЉАМА БАЛКАНА И ДРУГИМ РЕГИОНИМА (2020)

Земља	Азотна ђубрива kg/ha	Фунгициди и бактерициди kg/ha	Хербициди kg/ha	Пестициди kg/ha
Албанија	47,38	0,324	0,109	0,644
БиХ	61,96	0,291	0,499	1,229
Бугарска	99,98	0,337	0,395	0,838
Хрватска	102,23	0,465	0,485	1,093
Грчка	63,02	0,397	0,424	1,785
Црна Гора	98,25	0,284	0,039	0,354
С. Македонија	51,28	0,068	0,013	0,112
Румунија	50,25	0,132	0,210	0,388

Земља	Азотна ђубрива kg/ha	Фунгициди и бактерициди kg/ha	Хербициди kg/ha	Пестициди kg/ha
Србија	87,13	/	/	/
Словенија	119,65	1,198	0,274	1,556
Региони				
ЕУ	90,96	0,84	0,71	2,01
Африка	15,88	0,03	0,03	0,37
Азија	107,28	0,32	0,65	2,40
Европа	51,39	0,41	0,40	2,94
Северна Америка	71,47	0,08	0,69	1,90
Јужна Америка	59,74	0,22	0,97	3,61

Извор: Прорачун аутора, према подацима о количини употребљених инпута, FAO stat. Pesticides Use. www.fao.org/faostat/en/#data/RP и величини пољопривредног земљишта FAO stat, Land Use. www.fao.org/faostat/en/#data/RL

Хемијски инпути за заштиту усева, који су неупоредиво штетнији по човекову околину и здравље, користе се умерено. Изузетак су фунгициди, које Словенија користи у количини која је четири пута већа од просека балканских земаља и скоро 20 пута већа него у Македонији. ЕУ је међу регионима света рекордер по количини фунгицида које троши годишње, а Словенија знатно премашује просечне европске вредности (табела 48). Ова земља је такође и регионални рекордер по потрошњи пестицида. Словенија, Хрватска и Бугарска имају већу потрошњу пестицида у односу на друге земље региона, али је она и даље мања од просечне потрошње у ЕУ, Европи, Азији и Јужној Америци. Међу земљама Балкана Северна Македонија има најнижу употребу свих хемијских инпута (табела 48). Такође се по малој употреби хемикалија могу издвојити Румунија, Албанија и Црна Гора.

Анализирани подаци показују да најнижа примена хемијских препарата и вештачких ђубрива резултира и нижом продуктивношћу, мада ово није пропорционалан однос. Словенија која има екстремно високу потрошњу хемијских производа, истовремено има релативно

нису продуктивност. Како продуктивност није једини циљ производње хране, већ приходи треба да буду довољни да обезбеде опстанак пољопривредних субјеката и не морају доносити велики профит, можда су Северна Македонија, Румунија, Албанија и Црна Гора у бољој позицији да остваре прелаз ка зеленом развоју и укупној одрживости пољопривредне производње. Имајући у виду новија достигнућа кинеске науке и технологије у области пољопривреде и спремност да инвестирају у све земље света, мање развијене балканске земље управо би у овом сегменту имале основ за широку сарадњу са Кином јер имају боље предуслове за прелазак на органску производњу, која постаје све атрактивнија на светском и посебно тржишту ЕУ.

6.4.3. Кинеска постигнућа у области агропривреде

Кина је одувек, као најмногољуднија земља на свету, имала проблема са обезбеђивањем довољне количине хране за своје становништво. Значај проблема хране и пољопривреде најбоље одражава ситуација настала током примене политике *Велики скокови унапред*, када је пољопривредни развој жртвован ради развоја металургије. Тај период (1959–1961) у Кини је назван периодом *Велике глади* (мада неки аналитичари укључују и једну годину пре и после), а о броју преминулих се спекулише до данас. До недостатка хране дошло је због тога што су сељаци пресељени са њива на друге послове везане за прераду челика, што је пољопривреду, посебно ратарство, оставило без довољно радне снаге. Миграције из села у градове јесу процес који је пратио индустријализацију свих земаља и није специфичност Кине. Последице, међутим, нигде нису биле тако озбиљне због огромне популације Кине и ниске могућности увоза велике количине хране имајући у виду специфичне политичке околности тог доба. Оваква грешка више никада није направљена и од тада Кина посвећује много више пажње развоју пољопривреде.

Кина је у многим делатностима и производним секторима постала светски лидер. Пољопривреда, посматрана само са аспекта обима производње, није изузетак. Међутим, квалитет хране и однос према околини деценијама се нису уклапали у неопходност брзог привредног раста и исхрану огромног броја становника. Кина је, као Индија и многе азијске земље, платила високу цену привредног раста. Како је остварила изузетан привредни раст и подигла стандард становништва, Кина сматра (12, 13. и 14. петогодишњи план) да раст

по сваку цену није више циљ, није ни приоритет, већ је у фокусу планера квалитет живота становништва. То се односи и на област аграрних политика, мада се високе квоте за производњу кључних намирница (меса и житарица) још увек прописују планом.

Много је разлога због којих је Кини, више него већини других земаља, неопходна примена технологија које омогућују већу или једнаку производњу хране уз смањење коришћења хемијских инпута. Пољопривредна производња је до недавно била заснована на интензивном развоју, који је подразумевао и велику употребу хемијских средстава на ораницама како би се подигао ниво приноса по хектару, те велику употребу осталих хемијских средстава у производњи воћа и поврћа, са истим циљем. Данас се ситуација мења и Кина све више спроводи концепт одрживог развоја пољопривреде. У већини сегмената пољопривреде и читавог руралног развоја фокус Кине је преусмерен ка примени технологије уместо хемије, како би аграрна производња постала одржива истовремено у економском и еколошком смислу. Примена високих технологија у пољопривреди у земљама Запада резултирала је почетком 21. века читавим концептом *паметне пољопривреде*. Иако је Кина касније од европских земаља почела са применом високих технологија у пољопривреди, њена примена је масовнија, а кинеска агротехнологија у новије време даје значајне доприносе унапређењу читавог концепта и развија нове солуције.

Концепт паметне пољопривреде (*smart agriculture*) „подразумева примену информационих технологија у пољопривреди са циљем да се оптимизује ефикасност и квалитет производње, при чему се врши минимални утицај на животну средину”.⁴⁹⁰ Укључује коришћење свих облика информационих технологија које могу допринети унапређењу агропроизводње, попут сензора, дрона, сателитског праћења временских прилика и процене њиховог дејства на пољопривреду, коришћења различитих база података и апликација за успешније праћење усева, коришћење робота, те аутоматизацију пословања. Кина активно ради на примени свих доступних техника, технологија и иновација у сектору аграра како би подигла степен одрживости агропроизводње, али поред тога нуди и могућност примене тих концепата у другим земљама. Дакле акценат је на еколошкој

⁴⁹⁰ Stanojević, N. 2021. “Green Silk Road and sustainable agriculture in Southeast Europe”, China-CEE Working paper, November, No. 8. https://china-cee.eu/working_papers/green-silk-road-and-sustainable-agriculture-in-southeast-europe/, p. 7.

производњи, уз коришћење расположивих техника и технологија који помажу да се пређе на овакав тип пољопривредног развоја.

Кина је данас лидер у производњи цивилних дрона који се у агросектору користе за праћење стања усева, праћење појаве болести и штеточина, откривање подручја где је потребно заливање или дренажа, праћење раста корова и слично. „Процењује се да се број пољопривредних дрона удвостручи између 2016. и 2017. године, достигавши број од 13.000 летелица.“⁴⁹¹

Поред дрона, у Кини је „технологија сензора тренутно најшире коришћена“.⁴⁹² Сензори су један од новијих начина прикупљања информација од значаја за пољопривредну производњу. Они мере: температуру воде, земље, ваздуха, притисак, влагу у земљи, лишћу, крошњи итд. Сложенији сензори могу чак одредити потребу за прихрањивањем биљака.⁴⁹³ Измерене вредности сензори претварају у дигиталне податке. Смањење величине и цене сензорских технологија омогућује њихову интеграцију у мноштво уређаја, посебно у агрометеоролошке платформе, које поред сензора укључују софтвер чија је намена преглед и обрада измерених података. Оне имају различите намене (у складу са потребама корисника) и обавештавају кориснике (апликацијом на мобилним телефонима или рачунарима) о мерама које треба предузети.⁴⁹⁴ Апликације су различите, а неке информације, као кључни концепт паметне пољопривреде, сматрају се општим и неопходним:

- информације о најпогоднијем периоду сетве;
- подаци о потреби за наводњавањем – у обзир се узима недостајућа количина воде у земљишту и прогноза падавина;
- информације о падавинама, чиме се омогућује одлучивање о примени хербицида и пестицида;

⁴⁹¹ Chung, J. 2019. “China’s Agriculture Drone Revolution”, Ipsos Business Consulting, china-agriculture-drones.pdf

⁴⁹² Ge, S., Wenbin, W., Yun, S., Peng, Y. and Qingbo Z. 2021. “The latest progress in the research and application of smart agriculture in China”, China National Knowledge Infrastructure CNKI, https://en.cnki.com.cn/Article_en/CJFDTotal-NXTS201802002.htm

⁴⁹³ Stanojević, N. 2019. „Uloga informacionih tehnologija u održivom razvoju poljoprivrede“, *Економски видци*, 24(1-2): 1-17.

⁴⁹⁴ Rauff, K. and Bello, R. 2015. “A Review of Crop Growth Simulation Models as Tools for Agricultural Meteorology”, *Agricultural Sciences*, 6: 1098-1105.

- информације о периоду веома високих температура, када је пожељно засенити културе, уколико за то постоје могућности;⁴⁹⁵
- болести домаћих животиња такође се развијају под дејством временских услова, посебно повећане влаге у комбинацији са ветровима;⁴⁹⁶
- подаци о количини влаге у лишћу, што одређује време погодно за прскање пестицидима и време погодно за бербу;⁴⁹⁷

једна од најсложенијих, али и најважнијих операција софтвера је утврђивање услова за развој конкретне гљивичне или бактеријске инфекције – апликације јављају корисницима о потреби примене одређеног препарата за правовремено сузбијање болести,⁴⁹⁸ чиме се искључује могућност интуитивне и прекомерне примене заштитних средстава, те тако остварује знатна уштеда и добија здравији производ.

До краја 2017. године око 96% кинеских села имало је приступ интернету, малопродаја руралних мрежа достигла је ниво од 1,25 трилиона јуана, а 426 исплативих пољопривредних интернет интелигентних уређаја (Internet of Things)⁴⁹⁹ и технологија формирано је имплементацијом IoT пилот-пројеката.⁵⁰⁰

На примерима две кинеске провинције показаће се неки од остварених резултата везаних за примену концепта одрживе

⁴⁹⁵ Doblas-Reyes, F.J at all. 2010. "Weather and climate forecasts for agriculture". In: Guide to Agricultural Meteorological Practices, World Meteorological Organisation - WMO, No. 134.

⁴⁹⁶ *Ibid.*

⁴⁹⁷ Arias, D. 2017. "Our food system depends on the right information - how can we deliver?", World Bank, <http://blogs.worldbank.org/digital-development/our-food-system-depends-right-information-how-can-we-deliver>

⁴⁹⁸ *Ibid.*

⁴⁹⁹ „Интернет ствари се односи на физичке уређаје опремљене сензорима и софтверима, који су повезани на интернет како би прикупили и делили податке. На тај начин, овим уређајима се омогућава да без учешћа човека, користећи податке које прикупе сензори, у одговарајуће време, предузму потребне радње (заливање, запрашивање прецизно одређеним препаратима, регулисање температуре јер се најчешће примењује у пластеницима итд.“ Дато према: Antić, D. 22.03.2019. „Šta je Internet of Things (Internet inteligentnih uređaja)“, SamoObrazovanje, <https://samoobrazovanje.rs/sta-je-internet-of-things-internet-inteligentnih-uredjaja/>

⁵⁰⁰ Zhao, C. 2019. "State-of-the-art and recommended developmental strategic objectives of smart agriculture". *Smart Agriculture*, 1(1): 1-7.

пољопривреде. Провинција Јунан је, у циљу сагледавања ефеката прописаних и примењених мера у области паметне пољопривреде, радила опсежно истраживање у периоду од 12 година.⁵⁰¹ Подаци до којих се дошло у истраживању показали су да су мере везане за ограничавање употребе пестицида, уз примену алтернативних еколошких препарата и коришћење већине принципа паметне пољопривреде, дале изузетне резултате у превенцији загађења земљишта.

Провинција Хунан је један од најуспешнијих примера имплементације концепта „ресурсне и еколошки здраве пољопривреде“ (РЕС).⁵⁰² Она подразумева да се технике везане за убрзање узгоја нових сорти, развој нових пољопривредних ресурса и примена нових технологија у сектору пољопривреде користе у дужем периоду, односно трајно, те да развој у једном сегменту узгоја, доприноси другим аспектима производње. Акцент је не толико на технологијама (дроновима и сензори), колико на концепту свеукупног развоја пољопривреде на одређеној локацији. Примена оваквог концепта довела је до стварања нових сорти усева, које су значајно отпорније на болести, што је смањило примену хемијских препарата, прилагођену конкретном земљишту и микроусловима, а што је довело до повећања прихода и унапредило квалитета живота запослених у агросектору у овој провинцији. Пилот-пројекат није замишљен као једнократни експеримент у примени технологија, већ као примена принципа који настављају да иницирају нова побољшања. У граду Чангша, као најуспешнијем примеру у овом кластеру, промовисано је осам нових пољопривредних технологија и имплементирано десет нових сорти квалитетних усева.⁵⁰³ Приходи фармера у РЕС пилот-области значајно су порасли, а животни стандард читаве области је значајно побољшан.⁵⁰⁴ На основу анализираних варијабли установили су да успостављање РЕС принципа „може

⁵⁰¹ Fan, J., Fan, X., Jintrawet, A., and Weyerhaeuser, H. 2021. "Sustainability Interventions on Agro-Ecosystems: An Experience from Yunnan Province, China", *Sustainability*, (13): 5698. <https://doi.org/10.3390/su1310569>

⁵⁰² Chen, W. 2020. *Challenges and Opportunities for Chinese Agriculture Feeding Many While Protecting the Environment*, Palgrave Macmillan: Singapore

⁵⁰³ Stanojević, N. 2021. "Green Silk Road and sustainable agriculture in Southeast Europe", China-CEE Working paper, 2021, No. 8. https://china-cee.eu/working_papers/green-silk-road-and-sustainable-agriculture-in-southeast-europe/

⁵⁰⁴ Chen, W. 2020, *Challenges and Opportunities for Chinese Agriculture Feeding Many While Protecting the Environment*, Palgrave Macmillan. p. 319.

допринети и одрживом економском развоју у другим аграрно транзиционим земљама у свету”.⁵⁰⁵

Кина тренутно користи сва расположива средства – институционалне мере, научна истраживања, савремене технологије и иновације како би побољшала стање пољопривредног сектора. Као и код других делатности и политика, ради се о дужем низу година током којих су се анализирале слабости система и уочавала места која се могу поправити. Политике и мере које су дале резултате су усвојене, а примењују се широм земље.

6.4.4. Могућности за сарадњу Кине и балканских земаља у области пољопривреде

У претходним поглављима на примеру свих анализираних региона показано је да су главне области у оквиру *Појаса и пута* у којима је Кина сарађивала са другим државама углавном биле делатности везане за транспорт, енергетику и металургију. У остале области је Кина инвестирала средства *ad hoc*, у складу са иницијативама земље домаћина. Пољопривреда до сада није била у фокусу кинеских инвестиција. Кина је, генерално посматрано, улагала у оне секторе за које је финансијска подршка била најпотребнија и за које земља домаћин није имала довољно унутрашњих ресурса. У сегменту пољопривреде интереси Кине и Балкана су високо компатибилни, али нису били приоритет, за разлику од других великих пројеката. Однедавно обе стране долазе до увида у широке могућности сарадње у пољопривреди.

За сада се сарадња у највећој мери односи само на трговину пољопривредним производима, посебно са земљама Западног Балкана. Међутим, у Бугарској и Румунији постоје додатни заједнички развојни пројекти. Тако је, на пример, у циљу интензивирања сарадње у области пољопривреде у Бугарској 2015. године основано Удружење за унапређење пољопривредне сарадње између Кине и земаља Централне и Источне Европе (АРАС). У оквиру овог мултилатералног програма до сада су у Пловдиву (Бугарска) реализована два пројекта 17+1 огледна

⁵⁰⁵ Pu, W., Zhang, A. and Lanjiao, W. 2021. “Can China’s Resource-Saving and Environmentally Friendly Society Really Improve the Efficiency of Industrial Land Use?”, *Land*, 10(7), 751. <https://doi.org/10.3390/land10070751>

добра која користе технологије и методе развијене у Кини. На билатералној основи први кинеско-румунски пољопривредни научно-технолошки парк отворен је 2019. године, „означавајући почетак суштинске билатералне сарадње у модерној пољопривреди”.⁵⁰⁶

Председник Си Ђинпинг је 2021. године на Самиту 17+1 о будућој сарадњи у овој области рекао: „Морамо да продубимо пољопривредну сарадњу у покушају да удвостручимо пољопривредни извоз земаља ЦИЕ у Кину и повећамо двосмерну трговину пољопривредним производима за 50% у наредних пет година. Предлажемо успостављање велепродајног тржишта пољопривредних производа у региону ЦИЕ и увођење програма размене младих пољопривредних стручњака”.⁵⁰⁷ Иако се и ова изјава односи на трговину, повећање извоза подразумева повећање производње, а с обзиром на бројне прописе у области екологије повећање производње ће морати да се заснива на примени високих технологија, посебно ИТ, што је област у којој Кина данас има значајна искуства и знања која може пренети земљама Балкана.

Могућности за сарадњу се пре свега могу остварити у оквиру примене и разраде концепта паметне пољопривреде у земљама Балкана, што значи повећање производње без додатног заузимања земљишта, нарушавања животне средине и уз уштеду оскудних ресурса. То би омогућило смањење увоза и, уз додатне напоре, повећање извоза. Органска производња има посебан потенцијал за постизање ових циљева, а у многим областима сваке од ових земаља може се успоставити за краће време (конверзија обично траје годинама), и по нижој цени него иначе, у земљама у којима је констатована мања примена хемијских препарата (Северна Македонија, Албанија, Црна Гора). У том смислу потребна је стручна, технолошка и финансијска помоћ и сарадња како би се савремене технологије успешно и примењивале. Кина је дуго низ година поуздан партнер многим балканским земљама, поседује виши ниво технологије

⁵⁰⁶ Xinhua. 2019. “First China-Romania agricultural SCI&TEC Park inaugurated in Bucharest”, *Xinhua*, 17 May. http://www.china-ceec.org/eng/hzjl_1/glyhz/jm1/t1664230.htm

⁵⁰⁷ [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs of the PRC. 2021. “Keeping up the Momentum and Working Together for a New Chapter in China-CEEC Cooperation”, Keynote Speech by Xi Jinping, President of the PRC at the China-CEEC Summit, 9 February. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1852860.shtml

у пољопривредној производњи, велико искуство и одлична достигнућа у имплементацији свих сегмената паметне пољопривреде. Једнако важно, Кина има план и намеру да инвестира у пољопривреду ових земаља на принципу обостране користи.

Концепт ресурсне и еколошке исправности (РЕС) посебно је интересантан за балканске пољопривреде. Лако је прихватљив за балканске земље, чија је пољопривреда задржала многе традиционалне сегменте, који се не могу учинити одрживим и ефикасним једноставном куповином дрoнова и сензора. РЕС има снажну дугорочну развојну компоненту, за разлику од већине пројеката који се (на Балкану, али и развијеном Западу) често односе на примену достигнућа паметне пољопривреде само на конкретно огледно добро. Концепт ресурсне и еколошке исправности има потенцијал да утиче на читаву пољопривреду одређене земље с обзиром на иновације које укључују локалне природне услове и ресурсе.

Повећање производње здраве хране унапредило би раст извоза преваходно на тржишта Европске уније, која имају велику тражњу за квалитетнијом и здравијом храном. Продор на ова тржишта био би једнако значајан за балканске земље, као и за кинеске партнерске компаније.

6.4.5. Кинеска постигнућа у области обновљивих извора енергије

Последице загађења животне средине осећају се све више. Традиционални облици енергије, који су омогућили снажан и интензиван развој индустрије широм света, данас су један од главних извора загађења животне средине. Поред тога, небрига о рециклирању и одговарајућем одлагању отровног и осталог отпада довели су до тога да се планета полако али системски уништава.

Као један од начина да се део проблема који се односи на енергетику отклони јесте уважавање и примена принципа везаних за обновљиве видове енергије, како институционално, тако и у пракси. Под обновљивим изворима енергије подразумева се примена свих облика енергије који долазе из чистих (обновљивих) извора, попут соларне енергије, енергије ветра, енергије биомасе, и хидроенергије.

Кина као земља која свој велики економски успех дугује првенствено прерађивачкој индустрији, већ низ деценија има проблем загађења животне средине, другачији од загађења воде и земљишта у пољопривреди, који се највише одразио на емисију штетних гасова у

великим градовима као средиштима индустрије. Погоршани услови живота, уз јачање еколошке свести која је иницирала протесте кинеских грађана, довели су до тога да кинеска влада покрене обимна истраживања и примени бројне различите мере у области зелене енергије. Кина је иначе највећи емитер CO₂ у свету (скоро 30% светске емисије)⁵⁰⁸, тако да њени напори да смањи загађење на својој територији имају утицаја на целу планету.

У прилог тези колико су ове промене значајне и приоритетне за Кину говори и податак да је председник Си рекао да ће Кина у склопу своје стратегије развоја до 2060. године бити карбонски неутрална. Поред тога, Кина је подржала и потписала споразуме о климатским променама, и то у Паризу 2016. и у Глазгову 2021. године. Последње три деценије интензивно је радила на развоју обновљивих извора енергије на својој територији. Према саопштењу кинеске Националне администрације за енергију (NEA) у 2021. години инсталирани капацитети обновљивих извора енергије у Кини износили су 1,063 GW, што чини 44,8% укупног производног капацитета енергије земље.⁵⁰⁹ У укупној потрошњи, пак, обновљиви извори чинили су 29,4%, а остатак се користио из необновљивих извора енергије.⁵¹⁰

Дакле, Кина је спремна да на домаћем и међународном нивоу подржи обновљиви развој. Само у 2022. години инвестирала је 546 милијарди долара у соларну и енергију ветра, електрична возила и батерије, док су земље ЕУ уложиле 180 милијарди, а САД 141 милијарду долара.⁵¹¹ Своја искуства и знања у примени обновљивих извора енергије (ОИЕ) Кина је ставила на располагање и другима, те је и то један од разлога зашто се током времена повећао број пројеката у овој области унутар иницијативе *Појас и пут*. Кина је у периоду 2014–2022.

⁵⁰⁸ Lu, X., Chen, S., Nielsen, C. P. et al. 2021. "Combined solar power and storage as cost-competitive and grid-compatible supply for China's future carbon-neutral electricity system", *PNAS*, Vol. 118, No. 42 <https://doi.org/10.1073/pnas.2103471118>

⁵⁰⁹ S&P Global Commodity Insights. 2022. "China could exceed renewables generation target of 33% by 2025", *S&P Global*, 23. September, <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/energy-transition/092322-china-could-exceed-renewables-generation-target-of-33-by-2025>

⁵¹⁰ *Ibid.*

⁵¹¹ Schonhardt, S. 2023. "China Invests \$546 Billion in Clean Energy, Far Surpassing the U.S.", *Scientific American*, 30. January, <https://www.scientificamerican.com/article/china-invests-546-billion-in-clean-energy-far-surpassing-the-u-s/>

године у овакве пројекте уложила укупно 120,27 милијарди долара, од чега је у виду инвестиција пласирано 52,82 милијарде, а у инфраструктурне пројекте 67,45 милијарди долара.⁵¹² У оквиру *Појаса и пута* повећало се учешће ОИЕ пројеката у структури укупних издвајања за енергетику са 23% у 2021, на 50% у 2022. години.⁵¹³ Укупан износ улагања у обновљиву енергију у 2022. години био је 3,5 милијарди долара.⁵¹⁴

Захваљујући циљаној и одговорној политици у области ОЕ Кина данас представља светског лидера како по питању улагања у ове изворе енергије на својој територији и у иностранству, тако и по производњи и продаји соларних панела, ветротурбина, електричних возила и батерија.

Институционално посматрано, Кина је први пут 1992. године, након резолуције УН у Рио де Жанеиру, потписала и усвојила УН Агенду 21, која је указала на то да је Кина свесна значаја ОИЕ и њених предности. Посебан значај обновљивој енергији дат је у 10. и 11. петогодишњем плану развоја, када је и званично препознато у којој мери традиционални извори енергије загађују животну средину и тада се још озбиљније кренуло са институционалним реформама како би се ситуација у Кини побољшала.⁵¹⁵ Ове реформе су се пре свега односиле на законе и прописе у области животне средине, порезе и доприносе које компаније које загађују морају да плаћају, те читав низ стимулативних мера за производњу свих облика ОИЕ – почев од инвестиција у компаније које производе соларне панеле и ветротурбине, до изградње соларних фарми и ветропаркова. Од тада бројна владина тела на националном и локалном нивоу раде на побољшању свих система и области везаних за обновљиву енергију, како би се квалитет живота кинеских грађана побољшао и како би се смањио ниво загађења.

⁵¹² <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

⁵¹³ Nedopil, C.W. 2023. "China Belt and Road Initiative (BRI) Investment Report 2022", *Green Finance and Development Centre*, 03. February, https://greenfdc.org/wp-content/uploads/2023/02/Nedopil-2023_China-Belt-and-Road-Initiative-BRI-Investment-Report-2022.pdf, p. 13-14.

⁵¹⁴ *Ibid.*

⁵¹⁵ Curran, L., Lv, P. and Spigarelli, F. 2017. "Chinese investment in the EU renewable energy sector: Motives, synergies and policy implications", *Energy Policy*, Volume 101, p. 670-682, <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.09.018>

Занимљиво је напоменути да је Кина производњу ветротурбина покренула за потребе сопственог тржишта, али је производња соларних панела почела услед повећане тражње са немачког тржишта.⁵¹⁶ Кина је данас највећи произвођач соларних панела на свету. Скоро 80% светске производње потиче из Кине, а сваким даном развијају се све напреднији облици соларних панела. Током 2012. године Кина је имала инсталиране соларне панеле јачине 4,2 GW, да би се тај износ до 2021. године повећао на 306,56 GW.⁵¹⁷ Према најновијим подацима из 2022. године, које је објавио кинески Национални енергетски биро (*National Energy Bureau*), број инсталисаних соларних панела порастао је за 59% у односу на претходну годину, који су јачине 87,4 GW⁵¹⁸, што је сјајан резултат.

Када је у питању енергија ветра Кина такође има добре резултате. Само је током 2021. године изградила толико ветротурбина на мору колико све остале земље на свету комбиновано у протеклих пет година.⁵¹⁹ Током 2022. произвела је 46% више ветроенергије него све европске земље заједно, а Европа је друга по реду у производњи.⁵²⁰ Уз то у Кини је инсталација ветропаркова у паду од 2020. године, пре свега због смањених државних субвенција, те овај податак о поређењу Кине са светом добија још више на значају јер говори о томе да су глобално посматрано улагања у ветропаркове у паду. Основни проблем и код соларне и код ветроенергије је што не постоји могућност складиштења произведене енергије, те се она мора искористити у тренутку када је

⁵¹⁶ *Ibid.*

⁵¹⁷ Statista. 2023. "Cumulative installed capacity of solar power in China from 2012 to 2021", <https://www.statista.com/statistics/279504/cumulative-installed-capacity-of-solar-power-in-china/>

⁵¹⁸ FitchRatings. 2023. "China's Renewable Power Installations to Maintain Robust Growth in 2023", *FitchRatings*, 02 February, <https://www.fitchratings.com/research/corporate-finance/chinas-renewable-power-installations-to-maintain-robust-growth-in-2023-02-02-2023>

⁵¹⁹ Conte, N. 2022. "Visualizing China's Dominance in the Solar Panel Supply Chain", *Visual Capitalist*, 30 August, <https://www.visualcapitalist.com/visualizing-chinas-dominance-in-the-solar-panel-supply-chain/>

⁵²⁰ Bocca, R. 2022. "China rapidly expands wind power capacity: Here's what you need to know about the global energy transition this week", *World Economic Forum*, 09 March, <https://www.weforum.org/agenda/2023/03/china-wind-power-energy-transition-power-global-energy-crisis-6-march/>

има, а количина енергије додатно зависи и од тренутних временских услова. Такође, код оба облика енергије постоји већи степен губитка, тј. расипања енергије него код традиционалних облика производње, попут термо, хидро и нуклеарних електрана.

У производњи хидроенергије Кина је светски лидер. Хидроцентрале у Кини производе око 16% укупног кинеског капацитета електричне енергије.⁵²¹ Према извештају Међународне хидроенергетске асоцијације (ИНА) из 2022. године, укупан хидроенергетски капацитет у Кини у 2021. износио је 391 GW,⁵²² а хидроенергија је на другом месту у Кини по производњи електричне енергије (35,4%), одмах после производње енергије у термоцентралама (61,6%).⁵²³ Две највеће хидроцентрале на свету су изграђене у Кини, и то су хидроцентрала Три клисуре (22,5 GW) и Баихетан (16 GW). Поред изградње класичних хидроцентрала, Кина пуно улаже и у изградњу реверзибилних хидроелектрана и у плану је да у периоду од 2021. до 2035. године њихов капацитет порасте на 120 GW.⁵²⁴ Кина није искористила све своје хидропотенцијале и има могућности за додатно увећање капацитета. Највећи изазов у раду хидроелектрана јесу временске (не)прилике, тј. суше, а након тога и еколошки проблеми везани за пресецање речних токова и угрожавање биљних и животињских врста.

Биомаса свуда у свету, па и у Кини, заузима мали део производње зелене енергије и још увек се није дошло до одговарајућих техничких решења која би омогућила ниже трошкове прераде биомасе и након тога производње енергије. Без обзира на препреке, Кина и у овој области постиже завидне резултате. „Кина производи преко 900 милиона метричких тона пољопривредне и шумске биомасе сваке године, што може да произведе енергију једнаку скоро 400 милиона тона угља.“⁵²⁵ Кинеска Национална администрација за енергетику наводи да је инсталирани капацитет земље за енергију из биомасе

⁵²¹ [ИНА] International Hydropower Association. "Country profile - China", <https://www.hydropower.org/country-profiles/china>

⁵²² *Ibid.*

⁵²³ Duan, B. 2021. "Discussion on the development direction of hydropower in China", *Clean Energy*, 5 (1), pp. 10-18, <https://doi.org/10.1093/ce/zkaa025>

⁵²⁴ *Ibid.*

⁵²⁵ Zheng X. 2022. "Biomass technology shows huge growth", *China Daily*, 15 December, <http://global.chinadaily.com.cn/a/202212/15/WS639a8b61a31057c47eba48e5.html>

порастао на 37,98 милиона киловата до краја 2021. године, док је годишњи капацитет производње енергије за биомасу такође порастао на 163,7 милијарди киловат-сати током истог периода.⁵²⁶

Из свега тога може се закључити да Кина има велико знање и искуство, које се може применити свуда у свету, а да земље чланице иницијативе *Појас и пут* имају јединствену прилику да учествују заједно са Кином на пројектима који су од добробити како за њих појединачно, тако и на глобалном нивоу. Балканске земље свакако треба брже и ефикасније да се укључе у процес везан за обновљиву енергију.

6.4.6. Могућности за унапређење сарадње између Кине и балканских земаља у области обновљиве енергије

Коришћење обновљивих извора енергије у балканским земљама је веома различито. Регионални лидери у овој области су Грчка, Словенија, Хрватска и Албанија, док остале земље имају знатно мање учешће обновљивих извора енергије у укупној производњи. Задовољавајуће учешће ОЕ у неким земљама резултат је циљаног приступа и активности, у другим географског положаја, односно топлије климе и других географских услова, као што је количина воде, брзина река и слично. Тако Грчка има повољну климу, али и предузима значајне напоре за уштеду енергије. Хрватска и Словенија, у склопу прописа и обавеза који проистичу из чланства у ЕУ, улажу значајне напоре и издвајају средства за примену концепта ОИЕ. Албанија има довољно речних токова и хидроцентрала за сопствене потребе, али није додатно радила на примени и оснаживању концепта обновљивог (зеленог) развоја.

У региону Балкана постоје и четири нуклеарне електране – једну заједнички користе Словенија и Хрватска, а по једну имају Мађарска, Румунија и Бугарска, с тим да Бугарска и Румунија имају у плану изградњу још по једне нуклеарне електране.⁵²⁷ Ово је релативно велики број нуклеарних електрана за мали простор какав је Балкан. Капацитети за соларну енергију се повећавају задовољавајућом брзином, док ветропаркови, за које такође постоје добре

⁵²⁶ *Ibid.*

⁵²⁷ Zakić K. and Šekarić, N. 2021. "China's energy cooperation with the 17+1", *Međunarodni problemi*, 73(1): 7-38, <https://doi.org/10.2298/MEDJP2101007Z>

предиспозиције, спорије напредују. За коришћење биомасе постоји значајно интересовање, али не и примена. У погледу коришћења биомасе Мађарска је остварила највећи напредак, и то управо у сарадњи са кинеским партнерима. Што се тиче хидропотенцијала, у овом региону они су доста добро искоришћени, мада многе земље желе да истраже даље могућности за таква улагања. Међу балканским земљама у том смислу издвајају се Црна Гора, Босна и Херцеговина и Северна Македонија, које имају велики број пројеката у најави.⁵²⁸

Мање успешне балканске земље у великој мери користе термоелектране, које највише загађују животну средину. Србија 67% и Босна и Херцеговина 65% струје добијају из термоелектрана.⁵²⁹ Оне су истовремено и велики извозници електричне енергије, што додатно доприноси загађењу ваздуха. Имајући у виду велики број термоцентрали које се користе за добијање електричне енергије, на Балкану је у пракси потребно много више активности за примену концепата обновљиве енергије и напора за веће коришћење обновљивих извора енергије.

Постоји већи број разлога за прилично касно укључивање ових земаља у иницијативу обновљивог развоја. Међу њима се истичу:

- неспремност на промене, које подразумевају, између осталог, и затварање неких термоелектрана и отварање других постројења за производњу енергије, што подразумева губитак прихода и радних места;
- доскора скуп процес преласка на зелену енергију, али тај аргумент све више губи на значају због пада цена соларних панела и ветротурбина;
- неспремност политичке елите у овим земљама да мењају законе и усвоје регулативу која ће бити више у корист обновљиве енергије;
- у земљама ЕУ које су на Балкану дешавале су се честе промене закона и стимуланса у области зелене енергије, па се догађало да улагачи или банкротирају, или да брзо изађу са тржишта, упркос заинтересованости за пословање;

⁵²⁸ *Ibid.*

⁵²⁹ Filipović, S. and Radovanović, M. 2023. "Clean energy transition in the Western Balkan countries - Trap or chance for development?". In: Conference Proceedings: The circular economy: "the number one priority" for the European Green Deal, Poliakov V. (ed.), pp. 231-243, NEST Association, Sofia.

- недостатак стратешке политике која ће имати јасно зацртане циљеве у оквирима који ће се поштовати.

Као област могуће сарадње Кине и Балкана у области обновљиве енергије намеће се слично решење као код пољопривреде – потребна је и материјална (финансије, конструкција и израда) и нематеријална помоћ (техничка, стручна, саветодавна) како би се процес транзиције ка већем коришћењу ОЕ убрзао. Анализа енергетске сарадње Кине и земаља ЦИЕ показала је да постоји заинтересованост обе стране за сарадњу у области обновљиве енергије, а број пројеката који се реализовао није велики, али ни занемарив. У поређењу са пројектима у другим гранама енергетике (термоелектране и нуклеарне електране), ови пројекти алтернативне енергије су бројнији и значајнији.⁵³⁰ С друге стране, у односу на број пројеката о којима су вођени преговори, веома је мало реализованих пројеката. Стога је очито да Кина у овој области може да помогне балканским земљама, али је на самом Балкану потребна већа спремност за промене. Касни и релативно скроман развитак кинеских пројеката у области зелене енергије није очекиван имајући у виду да не постоје никакве политичке препреке за сарадњу између Балкана са Кином у констелацији са ЕУ (какве, на пример, постоје у области нуклеарне енергије) и да су међусобни интереси потпуно усаглашени. За земље Балкана је неопходно да одговорније приступе одрживом развоју, а Кина је партнер који је спреман за сарадњу и подршку у овим пројектима.

6.5. Став ЕУ према експанзији кинеског утицаја на Балкану

Важна карактеристика балканских привреда је да све имају најинтензивнију сарадњу са Европском унијом, без обзира да ли су њене чланице или не, како у погледу трговине, тако и инвестиција. Европска унија је пандан регионалној доминацији Русије у Централној Азији, Индије у Јужној Азији, уз разлику да се не ради о појединачној земљи. У неким балканским земљама присуство ЕУ је израженије, у неким је мање, али је њихова просторна, историјска и економска веза највећа управо са Унијом. С друге стране, због некадашње припадности и веза са совјетским блоком још увек постоје релативно

⁵³⁰ *Ibid.*

снажне везе неких балканских земаља са Русијом, које су пре свега политичке. Такође, многе земље Балкана су у великој мери зависне од увоза енергената из Русије. Подручје Балкана је од стратешког значаја и за САД, које своје присуство и утицај остварују првенствено преко НАТО-а, односно својих база на Балкану, али и преко инвестиција у балканске државе. Стога је веће економско, а и политичко присуство Кине на овим просторима неминовно довело до питања како ће се одразити сарадња земаља Балкана са Кином на односе са ЕУ.

Све присутнији утицај Кине, пре свега у економском, а након тога и у политичком смислу на подручју Балкана утицао је на подизање степена приправности ЕУ, како би заштитила своје интересе на овом подручју.⁵³¹ Она будно прати шта се дешава са земљама које су у њеном саставу, а чини се још више са земљама које су у некој од фаза процеса придруживања. Терминологија коју је ЕУ током времена користила у оцени сарадње Кине са балканским земљама значајно се променила, и од благе оцене о већем утицају Кине на територији Балкана, данас се користе оштрије фразе, попут малигног утицаја.⁵³² Овакав развој догађаја свакако је пре свега последица заоштравања политичких односа на међународном плану, а мање сарадње Кине и Балкана. Међу догађајима који су довели до заоштравања односа и реторике издваја се трговински рат између САД и Кине, неуспешни преговори ЕУ и Кине у погледу Споразума о инвестицијама (САИ), увођење специјалног скрининга иностраних инвестиција на територији ЕУ и на крају услед кризе у Украјини, у којој Кина покушава да задржи неутралан статус. Сукоби на међународној сцени се са глобалног нивоа, системом концентричних кругова спуштају на ниже нивое, па се у сукоб увлаче и стране које нису директно укључене. Стога су балканске земље под константним притиском да се обим економске сарадње са Кином смањи, али се ова правила не примењују подједнако на све земље које сарађују са Кином.

⁵³¹ Zweers, W., Shopov, V., Putten, F.P., Petkova, M. and Lemstra, M. 2020. "China and the EU in the Western Balkans: A zero-sum game?", Clingendael Report, Netherlands Institute of International Relations, August, 1-58. <https://www.clingendael.org/sites/default/files/2020-08/china-and-the-eu-in-the-western-balkans.pdf>

⁵³² Mitić, A. 2022. "Mapping the Obstructive Narratives on China-CEEC Cooperation". In: *Results and Challenges: 10 Years of China-CEEC Cooperation*, Horvath L.(ed.), pp. 32-60. Budapest: Eurasia Center, John Von Neumann University.

Сви ови догађаји, и низ других, утицали су и на појаву необичне дуалности у сарадњи ЕУ и Кине. С једне стране, Кина је означена као стратешки ривал, а с друге, као значајан трговински партнер. Такође, колико год да су односи променљиви, обим трговине и даље расте. Кина је највећи извозник на територији ЕУ, а ЕУ је трећи највећи извозник у Кини. Обим кинеских инвестиција на територији ЕУ расте. Поређење вредности кинеских инвестиција у Европи дато је у табели 49.

Табела 49. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ОДАБРАНИМ ЗЕМЉАМА ЕВРОПЕ, 2005–2022 (МИЛИЈАРДЕ ДОЛАРА)

Водеће ЕУ земље		Нове ЕУ чланице		Западни Балкан	
Немачка	53,95	Мађарска	8,95	Србија	17,27
Француска	35,01	Пољска	2,93	Босна и Херцеговина	3,05
Италија	27,33	Румунија	2,11	Црна Гора	1,22
Холандија	21,57	Чешка	0,96	Северна Македонија	0,65
Грчка	10,25	Хрватска	0,69	Албанија	-

Извор: Истраживање аутора на основу података The China Global Investment Tracker, American Enterprise Institute, 2022.

На основу табеле још се јасније уочава дистрибуција кинеских инвестиција у Европи, а да би било још јасније потребно је додати да кинеске инвестиције у Велику Британију у истом периоду износе 102,34 милијарде долара. Дакле упоредни преглед показује да водеће економије Европе имају највећи износ кинеских инвестиција, док остатак Централне и Источне Европе има веома низак ниво. Изузетак су Грчка, Србија и Мађарска, које су имале посебне потребе за инфраструктурним пројектима и које су биле спремније да сарађују са Кином.

Све земље Балкана имају нераскидиве трговинске и инвестиционе односе са ЕУ и немају дилему да је интегрисаност њихових економија

у тржиште Уније корисно за њихов развој, као и да европске инвестиције чине већину инвестиција у овим земљама. За земље Балкана које нису чланице ЕУ и не могу да користе многе развојне фондове Кина је као извор финансирања од посебног значаја. Тешко је разумети да развијене економије и даље имају потребу за изворима финансирања из свих делова света, а да се та могућност ограничава онима које су много неразвијеније. Уместо притисака и забрана које се уводе земљама Балкана, и то посебно Западног Балкана, у разним облицима – почев од политичких до економских – било би целесходније да се односи са балканским земљама унапреде кроз већу сарадњу и разумевање њихових развојних потреба.

С друге стране, земље Балкана које још увек нису чланице ЕУ морају спровести темељније реформе (правосудне или економске) како би унапредиле пословну климу, не само за стране већ пре свега за домаће компаније и допринеле стварању „националних шампиона“.

Позиција Балкана између ЕУ и Кине је сложенија од позиције земаља у развоју у другим анализираним регионима. Русија не ограничава сарадњу централноазијских република са Кином, Индија је тек недавно имала неколико приговора на конкретне кинеске инвестиције у Јужној Азији, блискоисточне привреде имају довољно средстава да се не базирају на негодовање САД, које су, уосталом, хиљадама километара удаљене. Балкан је, напротив, окружен земљама Европске уније, нема економске ни политичке капацитете за супротстављање, мада већина балканских народа не показује ни намеру да води било какву самосталну економију, још мање спољну политику (Бугарска, Северна Македонија) и, додатно, земље других региона нису укључене у заједничке безбедносне структуре као што су многе балканске земље чланице НАТО-а, а остале су у окружењу овог војног савеза. Балансирање између Кине и ЕУ у оваквој констелацији и постојећим капацитетима је немогуће. Став ЕУ апропо сарадње Кине и Балкана се неће сигурно у скорије време променити у позитивном правцу. Имајући у виду глобалну поларизацију на линији Запад – Југ, која 2023. године постаје све оштрија, чињеницу да се Кина постепено удаљава од неутралности, те да су се ЕУ и Кина нашле на супротним крајевима овог расцепа, балканске земље ће морати још пажљивије да процењују предности и недостатке даље сарадње са Кином.

III ДЕО

СРПСКО-КИНЕСКИ ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ

1. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ОДНОСИМА НР КИНЕ И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Кина је 1955. успоставила дипломатске односе са бившом Југославијом. Након распада Југославије кинеска амбасада у бившој Југославији преименована је у амбасаду у Србији и Црној Гори (2003) и кинеску амбасаду у Републици Србији (2006).⁵³³ Република Србија, као једна од држава наследница некадашње Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, наставила је историју добрих дипломатских односа са Кином. Мада су политички односи Југославије и Кине осцилирали, њихови односи никада нису били озбиљније угрожени. Сарадња Кине и Србије, као самосталне државе, у дипломатском смислу одвијала се несметано, јер није било наслеђених проблема или несугласица.

Иако су Кина и Србија имале добре политичке односе, привредна сарадња је због велике удаљености била релативно неразвијена. У склопу кинеске глобалне економске експанзије, економска сарадња је унапређена почетком 21. века, али се то, као у већини земаља света, односило на повећан увоз из Кине. Економски односи између Србије и Кине посебно су интензивирани од 2009. године, када је Кина потписала са Србијом Споразум о стратешком партнерству.⁵³⁴ Стратешко партнерство представљало је увод у даљи развој сарадње. Крајем 2013. потписан је Споразум о економској и техничкој сарадњи у области инфраструктуре.⁵³⁵ Србија је 2012. била међу првим земљама које су се одазвале позиву да приступе новом механизму сарадње Кине

⁵³³ [MFRPRC] Ministry of Roreign Affairs PR China. 2023. "Countries and organizations - Serbia". https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/oz_678770/1206_679642/sbgx_679646/ (на кинеском)

⁵³⁴ [MFRPRC] Ministry of Roreign Affairs PR China. 2009. Joint statement of the People's Republic of China and the Republic of Serbia on the establishment of a strategic partnership, 19-25. August, https://www.fmprc.gov.cn/web/ziliao_674904/1179_674909/t579833.shtml (на кинеском)

⁵³⁵ Закон о потврђивању Анекса бр. 2 Споразума о економској и техничкој сарадњи у области инфраструктуре између Владе Републике Србије и Владе НР Кине; <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/mu/skupstina/zakon/2013/13/12/reg>

и 16 земаља централне и источне Европе под називом 16+1.⁵³⁶ Грчка се 2019. године придружила овој иницијативи и од тада је званични назив ове иницијативе 17+1. Поред сарадње у оквиру овог програма, Кина и Србија реализују заједничке пројекте у оквиру иницијативе *Појас и пут*, чији је Србија члан од 2016. године.⁵³⁷ Исте године потписан је и нови споразум о свеобухватном стратешком партнерству, који је подигао дипломатске, а последично и економске односе, на највиши ниво сарадње по кинеском законодавству.

Економска сарадња се у највећој мери одвија на нивоу односа владе Србије са кинеским државним компанијама, али у новије време све чешће долази и до кооперације са кинеским приватним предузећима, што је потпуно нови моменат.⁵³⁸ У односу на наглашено трговинске односе током деведесетих година, економска сарадња се у новијем периоду првенствено проширила у правцу кинеских инвестиција у Србију. Иако је пласман вишка средстава део најшире кинеске стратегије *Go global* и иницијативе *Појас и пут* (БРИ), Србија се истиче као прималац највећих кинеских инвестиција⁵³⁹ у југоисточној Европи. То је у највећој мери резултат три фактора:

- положаја Србије на граници са Европском унијом, без статуса члана који би ограничио кинески утицај;
- изузетно високих подстицаја које Србија даје страним инвеститорима и
- интензивирања дипломатских активности са наглашеним и континуираним позивањем на „пријатељске“, чак „братске“ односе између две земље.

⁵³⁶ Zakić K., Šekarić, N. (2021). "China's energy cooperation with the 17+1", *Međunarodni problemi* 73 (1), <https://doi.org/10.2298/MEDJP2101007Z>.

⁵³⁷ Lađevac, I. 2020. "The Republic of Serbia and the Belt and Road Initiative". In: *Security Challenges and the Place of the Balkans and Serbia in a Changing World*, Jović-Lazić A. and Troude A. (eds), Institute for International Politics and Economics.

⁵³⁸ Zakić, K. 2022. *Savremena menadžment praksa u Kini i Srbiji*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, str. 191.

⁵³⁹ Термин инвестиције овде се посматра у контексту кинеских улагања, а то су сви инвестициони пројекти које Кина има у Србији, а који су у виду зајмова за изградњу инфраструктурних пројеката, страних директних инвестиција или аквизиција.

Како је у основи *Појаса и пута* изградња путева, железница, лука и других инфраструктурних пројеката, управо су се први пројекти у којима су Србија и Кина сарађивале односили на инвестирање у инфраструктуру. Сарадња је започета изградњом моста „Михајло Пупин“ преко Дунава у Београду, што је први мост који је Кина изградила у Европи. Градила га је компанија *China Road and Bridge* у периоду 2010–2014. године. После неколико инфраструктурних пројеката, уследиле су и кинеске аквизиције и гринфилд инвестиције у индустријску производњу.

Укупне кинеске инвестиције у Србију су у 2022. години премашиле 17 милијарди долара,⁵⁴⁰ од чега се близу 13 милијарди односи на грађевинске пројекте које заправо финансира Србија, мада уз велике погодности које пружају кинески партнери, док директне инвестиције износе 4,4 милијарде долара.

Кинеске компаније са највећим улагањима у Србији су:

- *China Communications Construction*, специјализована за изградњу мостова, са инвестицијама од око 7,5 милијарди долара; поред тога у кооперацији са другим кинеским компанијама учествовала је у два пројекта изградње брзе пруге и ауто-пута;
- *Power Construction corporation*, са инвестиране око 2 милијарде долара у сектор транспорта и енергетике;
- *Zijin Mining*, са скоро 2 милијарде долара инвестираних у индустрију метала;
- *China National Machinery Industry (Sinomach)*, са око 1,6 милијарди долара инвестираних углавном у енергетски систем;
- *China Railway Engineering*, који је у два наврата уложио око 1,5 милијарди долара у изградњу пруге;
- *Shanghai Electric*, који је уложио 210 милиона долара у изградњу електричних и телекомуникационих линија и друге.

На основу претходно анализираних искустава земаља у различитим регионима, могу се издвојити три групе потенцијалних ефеката кинеске економске експанзије на развој партнерских земаља. То су:

- 1) унапређење инфраструктуре, које се одвија у оквиру кинеских пројеката, али се углавном финансира из домаћих средстава уз

⁵⁴⁰ The China Global Investment Tracker. 2022. American Enterprise Institute. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

повољне кинеске кредите; ови позитивни ефекти носе и ризик од презадужености због инфраструктурних кредита;

- 2) повећано инвестирање у индустрију, са различитим ефектима на структуру домаће привреде и извоза и
- 3) повећање извоза (у Кину или на друга тржишта) засновано на кинеским инвестицијама у производњу.

Интензитет и присуство ових ефеката кинеске глобалне експанзије веома се разликују међу земљама укљученим у различите форме сарадње са Кином. Циљ овог дела књиге је да се евидентирају и анализирају ове три различите групе ефеката на привреду Србије.

2. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ИНФРАСТРУКТУРНЕ ПРОЈЕКТЕ У СРБИЈИ

У претходним поглављима показано је да су кинеске инвестиције у инфраструктуру омогућиле значајне економске користи многим земљама дуж траса *Појаса и пута*. Користи су у неким случајевима мерљиве, у другим нису, али су инфраструктурни капацитети ових земаља несумњиво значајно повећани у погледу проширења транспортне мреже и осавремењивања постојећих објеката.

Кинеске инвестиције у Србији нису усмерене искључиво на инфраструктуру, али су улагања у инфраструктуру кључна карактеристика кинеског присуства. Инфраструктура је у Србији одувек била слаба тачка привреде. Чак и у периодима највећег економског просперитета путна мрежа није била довољно развијена за потребе релативно снажне привреде. Током последње деценије 20. века, услед санкција, оружаних сукоба и кидања бројних пословних веза на просторима бивше Југославије, инфраструктура је била потпуно занемарена. Неадекватно и недовољно одржавање постојећих и одсуство изградње нових путева, железница, енергетских постројења, водова итд., довели су до тога да је инфраструктура била у лошијем стању него неколико деценија раније.

О томе колико је била угрожена и у лошем стању српска инфраструктура након политичких и економских промена 2001. сведочи и документ из 2005. године који је направљен за потребе тадашње српске владе. У питању је Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012. године,⁵⁴¹ која на скоро 250 страна описује и анализира стање целокупне српске привреде, на основу чега су у документу дефинисани циљеви, стратегије и акциони планови усмерени на побољшање српске привреде. Не улазећи овом приликом у то шта је од планираног остварено, за потребе ове анализе извршен је само увид у стање тадашње путне, тј. друмске и железничке инфраструктуре 2005. године, како би се јасније уочила потреба за

⁵⁴¹ [ВРС] Влада Републике Србије. Документи. 2005. „Национа стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. године до 2012. године”. <https://www.srbija.gov.rs/dokument/45678/strategije-programi-planovi.php>

изградњом и модернизацијом инфраструктурних пројеката у Србији без обзира из којих се извора финансирају – кредита код међународних финансијских институција или кредита остварених кроз билатералне споразуме са другим државама.

Што се тиче стања друмске мреже у Србији, написано је: „Током НАТО бомбардовања путна мрежа и на њој 47 друмских мостова тешко су оштећени. Преусмерењем средстава за реконструкцију оштећене инфраструктуре, дошло је до смањења средстава за текуће одржавање. Због тога је више од 50% државних путева у лошем стању, док мостови (око 33%) и тунели (око 25%) захтевају озбиљну рехабилитацију. Овакво стање путне мреже утиче на безбедност саобраћаја, низак ниво услуга за постојеће и перспективне саобраћајне токове, као и на високе трошкове експлоатације. Према годишњим извештајима Јавног предузећа 'Путеви Србије', последњих година је дошло до повећаног улагања у инфраструктуру. За одржавање, рехабилитацију и реконструкцију државних путева у периоду 2001–2005. године утрошено је 717,85 милиона евра, што представља три четвртине укупно расположивих средстава за сектор путева. У истом периоду за изградњу је уложено 243 милиона евра или око 23% укупних улагања. Због довођења путне мреже на ниво стандарда ЕУ, у наредном периоду потребно је повећати улагања како би се путна мрежа по квалитету довела на ниво европских стандарда.”

Стање железничке мреже било је још горе, о чему сведочи следећи део стратегије: „Република Србија располаже мрежом пруга од 3.809 km, од чега је двоколосечно само 276 km пруга (7,2%). Електрифицирано је 32,7% мреже. Мрежа је довољног капацитета, али заостаје за стандардима европских земаља у погледу електрифицираности, дужине двоколосечних пруга, максимално дозвољених брзина и осовинског оптерећења. У НАТО бомбардовању знатно је оштећена железничка инфраструктура. У српске железнице се годинама није, или се врло мало улагало, када је реч о одржавању железничке инфраструктуре и о возним средствима. Резултат тога, су висок степен дотрајалости пруга и пружних објеката, слабе техничко-експлоатационе перформансе инфраструктурних капацитета, због чега је смањена пропусна моћ, а брзине кретања су испод пројектованих и на више деоница редуковане (до 60 km/h 52,2% пруга, 61–80 km/h 17,9%, 81–100 km/h 26,7% и 101–120 km/h 3,2%). У погледу највеће допуштене носивости, 44% укупне дужине пруга задовољава европске стандарде (од 22,5 t/осовина). Телекомуникациона опрема је на врло

ниском нивоу, док су електротехничка постројења доведена до саме границе техничких норматива.

Возна средства карактерише велика старост, технолошка застарелост, неадекватна структура, недовољан број и висок степен имобилизације. Информациони системи за праћење кола, робе, путника и утврђивање стања колосека недовољно су развијени, у многим сегментима застарели и препрека су развоју железнице и примени нових информационо-комуникационих технологија.⁵⁴²

Дакле наведени пасуси стратегије сведоче о томе са каквим се проблемима Србија суочавала и какви су се изазови морали решавати. Неопходно је напоменути да је од 2001. па све до финансијске кризе 2008. године Србија највише користила кредите из ЕУ, ММФ-а, те СБ, а да су на пројектима због услова за рад на изради инфраструктурних пројеката дефинисаним у јавним тендерима учествовале углавном европске компаније. Стога можемо рећи да су начини на који ЕУ и Кина сарађују са различитим земљама у областима инфраструктуре можда појавно различити, али садржински доста слични. ЕУ даје кредите за које се извођачи радова јављају путем тендера, али су услови такви да послове углавном добијају европске компаније, које самостално или са српским подизвођачима раде на инфраструктурним пројектима. Кина, за разлику од ЕУ, даје кредите дефинисане билатералним споразумима, који су доста повољни, али зато на пројектима раде углавном кинеске компаније са кинеском радном снагом, мада се дешава да има и српских подизвођача.

С обзиром на значајну позицију на транзитним путевима између Источне и Западне Европе, те потребе да се обнови инфраструктура, Србија је привукла значајне кинеске инвестиције у овакве пројекте. Ове основне поставке о значају инфраструктуре за Кину као инвеститора и земље домаћине у наставку се анализирају на примеру Србије. Посебни одељци посвећени су инфраструктурним пројектима који се финансирају из зајмова кинеских финансијских институција, затим је анализиран ризик од прекомерног задуживања Србије, као и пројекти у којима кинеске компаније учествују само као извођачи радова, уз домаће финансирање.

⁵⁴² *Ibid.*

2.1. Кинески инфраструктурни пројекти који се финансирају из кинеских зајмова

Слично другим земљама које су анализирани, већина кинеских инвестиционих пројеката у Србији која је усмерена у изградњу и унапређење инфраструктурних објеката има форму инвестиционог зајма. За поједине пројекте Србија је претходно аплицирала код других међународних институција и ЕУ, али су предлози из различитих разлога одбијени. Кинески партнери и њихове финансијске институције обезбедили су зајмове под повољним условима за пројекте које изводе кинеске компаније. Најважнији пројекти су: обнављање железничке деонице између Београда и Суботице, као дела пројекта повезивања Београда са Мађарском на северу и Северном Македонијом и Грчком на југу, термоелектрана Костолац и ауто-пут „Милош Велики“ (Коридор 11).

2.1.1. Брза пруга Београд - Стара Пазова и Нови Сад - Суботица

Дуги низ деценија железнице у Србији пропадале су како услед недостатка средстава, тако и услед неодговарајућег одржавања. Убрзо након што је Кина формирала формат 16+1, Србија је искористила прилику да аплицира за овај пројекат и крене у модернизацију и изградњу дела пруге. Брза пруга између Београда и Будимпеште била је први већи инфраструктурни пројекат потписан у оквиру платформе 16+1 за Србију.

Кина је са Србијом и Мађарском у више наврата преговарала о начину финансирања изградње железнице. Првобитан план је био да се користе кредити кинеске државне банке и ангажују кинеске компаније и радна снага за целу пругу од Београда до Будимпеште. Имплементација плана је дуго каснила, јер процедуре о којима су се три стране договориле нису биле у складу са прописима ЕУ за изградњу инфраструктурних пројеката који подразумевају расписивање јавног тендера.⁵⁴³ Кина је желела да избегне ову процедуру и направи билатерални аранжман са обе земље. Како се ЕУ оштро противила овој великој кинеској инвестицији, у случају Мађарске, као чланице ЕУ,

⁵⁴³ Vörös, Z. 2018. "Who Benefits From the Chinese-Built Hungary-Serbia Railway?." *The Diplomat*, January 4. <https://thediplomat.com/2018/01/who-benefits-from-the-chinese-built-hungary-serbia-railway/>

реализација није била могућа. Услед тога је мађарска влада променила приступ и организовала два јавна тендера, на које су се пријавиле кинеске компаније. Но оба тендера су пропала јер је мађарска влада утврдила да су понуђене цене изградње пруге биле превисоке.⁵⁴⁴ Коначно, након много преговора, мађарска влада је у априлу 2020. потписала уговор са Кином о изградњи свог дела железнице, а вредност овог дела пројекта је 1,855 милијарди долара.⁵⁴⁵ Док мађарска влада обезбеђује 15% средстава, преостали део финансира кинеска Ексим банка.⁵⁴⁶

ЕУ се противила начину реализације овог пројекта у Србији, без обзира на то што она није њена чланица. Наиме, по основу билатералног споразума са Кином Србија може да реализује овакве пројекте тако да не расписује тендер, што је ЕУ оспорила. Но и сама Србија није била сигурна на који начин би реализовала овај пројекат, те је и финална верзија другачија од оне од које се пошло. Услед тога је крајем 2019. године донета одлука да се Русија укључи као партнер у изградњи пруге у оквиру једне деонице. Кинеске компаније стога граде две деонице пруге: од Београда до Старе Пазове и од Новог Сада до Суботице. Прва деоница дуга је 30 km, а за овај део пруге, вредан 350 милиона долара, задужена је компанија *China Communication Construction Company*. Деоницу Нови Сад – Суботица, дугу 109 km, граде две кинеске компаније – *China Railway International* и *China Communications Construction Company*, а вредност ове деонице је 1,162 милиона долара. Изградња трећег дела пруге, који се налази између две деонице које су градиле кинеске компаније, поверена је руској међународној компанији РЖД. Вредност тог удела је 585 милиона долара, а финансира се руским кредитом.⁵⁴⁷ До сада су завршени радови на две деонице, од Београда

⁵⁴⁴ Rencz, F. 2019. "The BRI in Europe and the Budapest-Belgrade railway link", Briefing Paper, 10/2019, European Institute for Asian Studies, p. 8.

⁵⁴⁵ Than, K. and Komuves, A., 2020. "China sign loan deal for Budapest-Belgrade Chinese rail project", *Reuters*, 24 April, <https://www.reuters.com/article/hungary-china-railway-loan/update-3-hungary-china-sig>.

⁵⁴⁶ Zakić, K., 2020, "The results and risks of China's Belt and Road investment projects in Serbia", *The Review of International Affairs*, 71(1180), p. 52. DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2020.71.1180.3

⁵⁴⁷ [MGSIRS] Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре Републике Србије. 2019. Инфраструктурна градилишта, <https://www.mgsi.gov.rs/cir/infrastrukturna-gradilista>

до Старе Пазове, и од Старе Пазове до Новог Сада, а превоз путника и робе почео је почетком 2022. године.

Србија овим пројектом почиње да интегрише своју железничку мрежу у систем европских железничких мрежа. Да би се то обезбедило, с једне стране, Србија треба да направи железничку везу између Београда и Ниша, која би била веза са Северном Македонијом и Грчком, а посебно је у том погледу важно повезивање са грчком луком Пиреј. С друге стране, мађарска железница треба да буде интегрисанија у мрежу Централне и Источне Европе како би пруга коју Србија тренутно гради имала сврху.⁵⁴⁸ Ако се српски део железнице користи само за домаће потребе, онда пројекат неће постићи пуну продуктивност, нити ће генерисати довољно профита за отплату кредита које је Србија искористила за изградњу. Трошкови ове пруге већ су сада високи, а када се томе додају трошкови будуће пруге од Београда до Ниша јасно је да је потребно да Србија користи пругу пуним капацитетом како би оправдала овај пројекат.⁵⁴⁹ Додатно, да би Србија постигла пуне позитивне ефекте реализованих железничких праваца, неопходно је у скоријој будућности инвестирати и у остатак железничке мреже, јер се делимичним оспособљавањем мреже не остварује основни циљ умрежавања у европске железничке руте.

2.1.2. Термоелектрана Костолац – China Machinery Engineering Corporation

Српске резерве угља су велике, а термоелектрана Костолац један је од најзначајнијих произвођача струје у Србији. Она је друга по величини у Србији, после ТЕ „Никола Тесла“ и тренутно производи 17% електричне енергије у оквиру ЕПС-а. Капацитет њених блокова А и Б је 750 МВ, а последњи изграђени блок пуштен је у рад 1991. године.⁵⁵⁰ Пројекат модернизације ове термоелектране и проширење

⁵⁴⁸ Zakić, K. 2019. „Potencijali regionalne saradnje u okviru 17+1 i iskustva Srbije”, *Međunarodna politika*, LXXI (1177):30-52

⁵⁴⁹ Zakić, K. 2020. “The results and risks of China’s Belt and Road investment projects in Serbia”, *The Review of International Affairs*, 71(1180). DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2020.71.1180.3

⁵⁵⁰ Електропривреда Србија. Историја. Преузето са: <http://www.eps.rs/lat/kostolac/Stranice/istorija-teko.aspx>

површинских копова значајни су за Србију јер гарантују њену енергетску стабилност, која је додатно угрожена сукобима у Украјини који у овом тренутку још увек нису завршени. Дакле, изградња новог блока Костолац Б3 (350 МВ) је први велики топлотни капацитет који Електропривреда Србије (ЕПС) гради после тридесет година. Према званичним саопштењима, ЕПС ће тако добити модеран, ефикасан блок који ће задовољити све домаће и европске еколошке критеријуме и допринеће дугорочном повећању безбедности електроенергетског система Србије.⁵⁵¹

Главне радове изводи *China Machinery Engineering Corporation* (СМЕС), уз учешће домаћих компанија. Потписивање уговора са овом компанијом 20. новембра 2013. обављено је без јавног конкурса, а Влада Србије се изјаснила да је то легитимно спроведено по националном закону, будући да Србија није чланица ЕУ.⁵⁵²

Кредит кинеске Ексим банке обезбеђује 85% средстава за пројекат, а остатак финансира ЕПС. Ексим банка Кине даје кредит на 20 година, при чему је грејс период седам година, а каматна стопа износи 2,5%.⁵⁵³ Укупна вредност свих инвестиција у Костолац износиће 715,6 милиона долара, од чега се највише улаже у изградњу новог блока, и то 613 милиона.

Ово је важан стратешки пројекат за ЕПС и српску привреду јер је последња термоелектрана изграђена пре више од 30 година. Завршетак изградње блока Б3 Костолац био је очекиван 2020, али је одложен за 2023. годину. Тиме ће се укупни производни капацитети ЕПС-а повећати за око 5%. Нови блок ће стабилизovati производњу и обезбедити нови модернизовани систем производње електричне енергије.

⁵⁵¹ Energy Strategy of the Republic of Serbia from 2017-2023, [https://www.mre.gov.rs/doc/efikasnost-izvori/program for the implementation energy strategy for the period from 2017 until 2023.pdf](https://www.mre.gov.rs/doc/efikasnost-izvori/program%20for%20the%20implementation%20energy%20strategy%20for%20the%20period%20from%202017%20until%202023.pdf)

⁵⁵² CEE Bankwatch Network. "Kostolac B3 power plant, Serbia" <https://bankwatch.org/project/kostolac-lignite-power-plant-serbia>

⁵⁵³ Službeni glasnik. 2015. „Energetska strategija Republike Srbije”, *Službeni glasnik*. 2015. SGRS-MU 1/1, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/ostalo/2015/101/1/r>; „Međunarodni ugovori”, br. 2; BETA. 2014. "China provides USD 608 m- Contract on loan for the second stage of the TE Kostolac B thermal power plant signed", 18 December, <https://www.ekapija.com/en/news/1037744/china-provides-usd-608-m-contract-on-loan-for-the-second-stage>

С обзиром на то да се Србија у великој мери ослања на лигнит као основну сировину за производњу електричне енергије и да он учествује са скоро 70% у производњи домаће струје, поставља се питање целисходности овог пројекта и проблема који у оваквој ситуацији настају. Пре свега, Србија већ дуги низ деценија настоји да постане чланица ЕУ, а ЕУ има строгу енергетску политику смањења коришћења угља ради смањења загађења животне средине, те истовремено следи стратешке циљеве ЕУ о достизању карбонске неутралности уније до 2050. године. У том смислу српски циљ о достизању енергетске безбедности путем модернизације термоелектрана директно је супротстављен приступању ЕУ и политици карбонске неутралности. Други изазов односи се на реалне еколошке и безбедносне проблеме. Током поплава у мају и јулу 2014. године показало се да су ТЕ Костолац и рудник Дрмно веома угрожени будући да је Дрмно било потпуно поплављено неколико месеци. Рудник, који производи руду за Костолац, тренутно снабдева ТЕ са око 9 милиона тона лигнита годишње, а потребно је да прошири капацитете на 12 милиона да би напајао нову фабрику. Такво значајно повећање капацитета рудника имаће дугорочне еколошке последице, а рудник ће бити још више подложан временским (не)приликама.

Највећи ризик са којим се овај пројекат суочава везан је за еколошке стандарде, посебно за загађење ваздуха. Центар за екологију и одрживи развој (ЦЕКОР) и *CEE Bankwatch Network* поднели су званичну жалбу Секретаријату Енергетске заједнице ЕУ у септембру 2018. године (Case ECS-09/18: Serbia / environment) у којој се наводи да Србија није извршила процену утицаја на животну средину за проширење рудника „Дрмно”.⁵⁵⁴ Загађење ваздуха је значајно и у великој мери утиче на животе људи који живе у близини. Србија треба да посвети више пажње еколошким стандардима, развијајући се на начин који је кориснији за своје грађане.

2.1.3. Аутопут Милош Велики – Коридор 11

Када је у питању путна инфраструктура Србије, ситуација је значајно боља него у железничком саобраћају, али су и даље неопходна побољшања и велика улагања, имајући у виду да се стратегија развоја

⁵⁵⁴ CEE Bankwatch Network. “Kostolac B3 power plant, Serbia”. <https://bankwatch.org/project/kostolac-lignite-power-plant-serbia>

Србије у великој мери заснива на привлачењу страних директних инвестиција. Најзначајнији кинески пројекат у Србији који се односи на путну инфраструктуру је ауто-пут „Милош Велики“ (Е-763) јер позиционира Србију на међународну мрежу коридора. Ово је крак трансевропског ауто-пута, који повезује главни правац од Гдањска до Атине и Истанбула са Јадранским морем и луком Бар. Аутопут Е-763 повезиваће Србију и Црну Гору, односно Београд и јужни Јадран, а у ширем контексту повезиваће Румунију, Србију, Црну Гору и Италију.

Деоница ауто-пута која пролази кроз Србију повезиваће Београд, Обреновац, Лајковац, Љиг, Горњи Милановац, Прељину, Чачак и Пожегу. Генерални извођач радова на једном делу Коридора 11 је *Shandong High-Speed Group*, са уговореном вредношћу од 333,3 милиона долара за две деонице ауто-пута.⁵⁵⁵

Друга кинеска компанија задужена за неколико делова Коридора 11 је *China Communications Construction Company Ltd.*, са којим је Србија потписала уговор вредан 721 милион долара. Од тог износа 85% се финансира из кредита кинеске Ексим банке, а 15% из буџета Републике Србије.⁵⁵⁶

Трећа кинеска компанија која изводи радове на Коридору 11 је *China Road and Bridge Corporation* (CRBC). Иако је задужена за само једну деоницу од 106 km (Пожега – Бољаре), вредност ове инвестиције је највећа и износи 1,7 милијарди евра. Разлог је сложеност подухвата, јер ова саобраћајница због геолошког састава земљишта и топографије захтева изградњу великог броја тунела, мостова, надвожњака и подвожњака.

2.2. Инфраструктурни пројекти и ризик од презадужености

Кредитни рејтинг земаља у оквиру иницијативе *Појас и пут* и њихов однос дуга и БДП-а показују да неколико земаља није у стању да врати дугове Кини. Овај потенцијално негативан ефекат, како је наведено, није непремостива препрека за изградњу неопходних инфраструктурних објеката, нити за укључивање у кинеске пројекте, већ само упозорење на

⁵⁵⁵ Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре Републике Србије, Пројекти, <https://www.mgsi.gov.rs/cir/projekti>

⁵⁵⁶ Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре Републике Србије, Пројекти <https://www.mgsi.gov.rs/cir/projekti>

пажљивије планирање и опрезно позајмљивање упркос веома повољним кредитним условима.

Анализа података о пројектима у Србији, за које постоје јавно доступни подаци, показује да су услови под којима Кина даје зајмове за инфраструктурне пројекте прилично уједначени. Уобичајено су то зајмови на период од 10 до 20 година, а код кредита са дужим временом отплате договорен је и грејс период од неколико година. Каматне стопе се крећу између 1,5 и 3%, што је знатно ниже од просечних стопа на међународном финансијском тржишту (4–6%). Зајмове најчешће обезбеђују кинеске државне банке. Владе Србије до сада су користиле ове кредите у оквиру својих реалних могућности и на време отплаћивале рате и камате.

Од 2020. године околности у светској, па и српској привреди, значајно су се погоршале као резултат мера за сузбијање пандемије ковида 19. Програм борбе против пандемије подразумевао је огромна издвајања из буџета, што је неминовно водило додатном задуживању, као и заостатака у производњи, што је смањило прилив средстава у буџет. Зато су питање могућности отплате дугова (укупних, не само кинеских) Влада Србије, као и водеће међународне финансијске агенције, поново размотрили и дошли су до задовољавајућих резултата, упркос томе што је удео јавног дуга у БДП-у значајно повећан, са 52% у 2019. на 57% у 2020. и 2021. години. Кредитни рејтинг Србије је, по оцени међународних агенција, потврђен или чак повећан у 2021. и 2022. години (табела 50).⁵⁵⁷

Табела 50. КРЕДИТНИ РЕЈТИНГ СРБИЈЕ ЗА ДУГОРОЧНО ЗАДУЖИВАЊЕ

S&P Global Ratings	Fitch Ratings	Moody's Investors Service
BB+/ стабилни изгледи	BB+/ стабилни изгледи	Ba2/ стабилни изгледи
10. 6. 2022.	19. 8. 2022.	12. 3. 2021.
потврђен рејтинг	потврђен рејтинг	повећан рејтинг

Извор: Министарство финансија РС, Управа за јавни дуг; <http://javnidug.gov.rs/rsc/rating>

⁵⁵⁷ Министарство финансија РС, Управа за јавни дуг <http://javnidug.gov.rs/>

Према подацима Народне банке Србије (НБС) укупан спољни дуг износи око 37 милијарди еура.⁵⁵⁸ Од тога дуг међународним финансијским организацијама (ИБРД, ЕИБ, ЕБРД, ММФ итд.) износи осам милијарди евра, еврообвезнице седам милијарди, стране владе и развојне банке страних влада око пет милијарди евра. НБС није приказала податке о дуговима појединачним земљама и њиховим развојним институцијама, те су подаци о кинеским зајмовима прикупљени на основу јавно доступних података о финансираним пројектима и приказани у наредној табели.

Табела 51. КИНСКИ ИНВЕСТИЦИОНИ ЗАЈМОВИ У СРБИЈИ, 2014–2021
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Пројекат	Кинески извођач	Структура зајма	Вредност (милиони долара)
Железница: деонице Београд – Стара Пазова и Нови Сад – Суботица	<i>China Communication Construction Company;</i> <i>China Railway International</i>	Кинески зајам (85%); буџет РС (15%)	1.512
Термоелектрана Костолац	<i>China Machinery Engineering Corporation</i>	Кинески зајам	716
Ауто-пут „Милош Велики” – Коридор 11 (више деоница)	<i>Shandong Hi-Speed Group;</i> <i>China Communication Construction Company</i> <i>China Road and Bridge Company</i> <i>Power Construction Corporation of China</i>	Кинески зајам (85%); буџет РС (15%)	3.376

Извор: Аутори

Подаци показују да је укупно задужење Србије од кинеских финансијских институција износило око 5,1 милијарду евра. Како се

⁵⁵⁸ Народна банка Србије. Спољни дуг. https://nbs.rs/sr/drugi-nivo-navigacije/statistika/spoljni_dug/

отплата рата одвија несметано, преостали дуг према Кини износи око три милијарде евра, односно око 10% укупног дуга Србије. Уз податке о позитивном кредитном рејтингу земље, ово указује на то да није извесно да може доћи до проблема презадужености због кинеских пројеката.

2.3. Кинески инфраструктурни пројекти које финансира Србија

Поред наведених пројеката који се финансирају средствима из зајмова кинеских финансијских институција, велики број кинеских компанија ангажован је на инфраструктурним пројектима које финансира Србија из својих средстава. Ови пројекти наведени су у наредној табели.

Табела 52. КИНЕСКИ ИНФРАСТРУКТУРНИ ПРОЈЕКТИ КОЈЕ ФИНАНСИРА СРБИЈА,
ЈАНУАР 2014 – МАРТ 2022, (МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Пројекат	Кинески извођач радова	Вредност (милиони долара)
Нови Београд – Сурчин (приступни пут ка ауто-путу „Милош Велики“)	<i>China Communication Construction Company</i>	70,5
Бубањ Поток – Винча – Панчево (обилазница око Београда, сектор Ц)	<i>Power China and Azvirt (Azerbaijan)</i>	571
Прељина – Пожега (део ауто- пута „Милош Велики“)	<i>China Communication Construction Company</i>	523,5
Обилазница око Ужица	<i>Power Construction Corporation of China Ltd.</i>	31,4
Топловод између Обреновца и Новог Београда	<i>Power Construction Corporation of China</i>	193
Инфраструктура за одлагање чврстог комуналног отпада у 65 општина и градова у Србији	<i>China Road and Bridge Company</i>	3.360

Izvor: Zakić, K. and Stanojević, N. 2022. "Between aspiration and reality: Sino-Serbian economic relation". In: *China in World and Regional Politics. History and Modernity*, Safronova, E. I. (ed). Vol 27. Institute of China and Contemporary Asia of the Russian Academy of Sciences (ICCA RAS), p. 307.

На поменутиим пројектима раде кинески извођачи радова који нуде веома повољне, често најповољније услове за грађевинске радове и високо су конкурентни на глобалном нивоу. Могућност повољне и квалитетне градње значајна је подршка унапређењу инфраструктуре у Србији.

2.3.1. Нови Београд – Сурчин (део ауто-пута „Милош Велики“)

С обзиром на то да је ауто-пут „Милош Велики“ (тзв. Коридор 11) приоритетан инфраструктурни пројекат у Србији, приступни путеви овом ауто-путу такође су од великог значаја јер доприносе растеређењу регионалних саобраћајница у средиштима великих градова, а уједно омогућавају функционалну везу великих градова са овим ауто-путем. Конкретно, ова деоница ће омогућити најкраћу везу Београда са крајњом дестинацијом овог ауто-пута, а то је Јадранско море.

За потребе изградње деонице пута од Новог Београда до Сурчина, дужине 7,9 km, српска влада потписала је уговор са компанијом *China Communications Construction Company Ltd.*, вредност пројекта је 70,5 милиона долара, а пројекат финансира Србија. Деоница је пуштена у рад у априлу 2023. године.⁵⁵⁹

2.3.2. Бубањ Поток – Винча – Панчево (обилазница око Београда, сектор Ц)

Већински део обилазнице око Београда, од Батајнице до Бубањ Потока, завршен је или је у завршној фази. Комплетно су завршени делови и петље ауто-пута на потезу од Батајнице до Орловаче. Већински су завршени делови ауто-пута на сектору 4 (део пута од Орловаче ка Авали), а у току су радови на делу пута од Авале ка Бубањ Потоку.⁵⁶⁰

⁵⁵⁹ Све информације дате на основу сајта Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре: <https://www.mgsi.gov.rs/cir/projekti>

⁵⁶⁰ Radović, Z. 2022. „Obilaznica oko Beograda, 30 godina kasnije – šta je gotovo, šta se još radi i koliko još do kompletiranja projekta”, *Euronews Srbija*, 26. Maj, <https://www.euronews.rs/biznis/biznis-vesti/49648/obilaznica-oko-beograda-30-godina-kasnije-sta-je-gotovo-sta-se-jos-radi-i-koliko-jos-do-kompletiranja-projekta/vest>

Обилазница око Београда, сектор Ц, спаја Бубањ Поток, Винчу и Панчево са наведеним деоницама и чини део спољњег прстена путева око Београда, који омогућава пре свега растерећење тешког саобраћаја кроз центар Београда, а након тога и везу са другим регионалним и ауто-путевима. С обзиром на то да је пројекат и даље у припремној фази, а да се воде преговори са компанијама *Power China (Sinohydro)* и *Azvirt* за израду техничке документације и извођење радова, неопходно је сагледати значај ове деонице.

Пре свега центар Београда повезан је са Панчевом, а самим тим и са Банатом, само једним мостом преко Дунава, а то је Панчевачки мост. Београд има још два моста која га спајају са Банатом, и то су Пупинов мост који спаја Земун и Борчу, те Смедеревски мост који спаја Ковин и Смедерево. Но оба моста су знатно даље од центра Београда и Панчева, те ни не чуди зашто је овај мост преоптерећен и зашто се одавно воде дебате на који начин решити проблем овог моста – да ли комплетном реконструкцијом или рушењем и изградњом новог моста. Стога изградња деонице обилазнице око Београда, сектора Ц омогућава да се након завршетка ових радова реши проблем Панчевачког моста без угрожавања и неометаним одвијањем саобраћаја.

Наиме, сектор Ц подразумева изградњу како ауто-пута, тако и изградњу комбинованог друмско-железничког моста преко Дунава, који би спајао Винчу, с једне стране и насеље Старчево, са друге. Цела саобраћајница је дуга 31 km, укључујући и мост, али је зато процењена вредност пројекта значајно висока и износи 500 милиона еура, што је по курсу из 2020. године, када је процена рађена, износило око 571 милиона долара.⁵⁶¹ Дакле, беневит ове деонице је посредан, с обзиром на то да је траса овог пута у генералном смислу мало прометна, односно највише би служила за потребе локалног транспорта, али би се њеним завршетком могао растеретити саобраћај преко Панчевачког моста и несметано завршити његова обнова.

Прељина-Пожега (део ауто-пута Милош Велики)

Деоница ауто-пута на потезу Прељина – Пожега представља вероватно и најтежу деоницу овог пута с обзиром на то какав је терен у

⁵⁶¹ [MSGIRS] Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture Republike Srbije. Projekti. <https://www.mgsi.gov.rs/cir/projekti>

питању – неприступачан и планински, који пресеца пуно речних токова. Наиме, на деоници која је дуга 31 km неопходно је изградити три тунела, 32 моста, 11 надвожњака и три петље, те је и вредност пројекта сходно томе висока и 2019. године износила је 523,5 милиона долара. Главни извођач радова је *China Communications Construction Company Ltd.*, а према најновијим извештајима планирано је да се радови приведу крају до децембра 2023. године. Један део деонице овог пута, од Прељине до Паковраће, завршен је и пуштен у рад, али остатак није. Радове финансира српска влада, а користе се комерцијални зајмови иностраних банака.

Ова деоница пута је важна не само зато што представља интегрални део Коридора 11, тј. ауто-пута „Милош Велики“, већ и зато што ће она бити део ауто-пута Београд – Сарајево, јер од Пожеге до границе са Босном и Херцеговином има око 60 km.

2.3.3. Обилазница око Ужица

Обилазница око Ужица је први пут планирана за изградњу пре скоро 30 година, али је њена изградња, као и већина инфраструктурних пројеката у Србији, више пута одлагана због недостатка финансијских средстава. Обилазница подразумева изградњу 5 km пута, са четири моста, у вредности од 31,4 милиона долара, а извођач радова је *Power Construction Corporation of China*. Уговор је потписан почетком 2022, а рок за завршетак радова је две године. Средства за пројекат обезбеђује влада Србије.

2.3.4. Инфраструктура за одлагање чврстог комуналног отпада у 65 општина и градова у Србији

Влада Републике Србије потписала је уговор о изградњи комуналне инфраструктуре и инфраструктуре за одлагање чврстог комуналног отпада у 65 општина са компанијом *China Road and Bridge Corporation* 2021. године, а вредност пројекта је 3,2 милијарде евра.⁵⁶² Пројекат

⁵⁶² [MSGIRS] Ministarstvo saobraćaja i građevinarstva Republike Srbije. 5. 2. 2022. „Momirović: Najznačajniji projekat izgradnje komunalne infrastrukture u Srbiji“, <https://www.mgsi.gov.rs/lat/aktuelnosti/momirovic-najznacajniji-projekat-izgradnje-komunalne-infrastrukture-u-srbiji>

подразумева пројектовање и извођење радова на изградњи постројења за пречишћавање отпадних вода, канализацију и инсталацију пумпних станица. Поред тога, планира се и изградња или реконструкција шест депонија у оквиру обухваћених општина. Свака општина или град који су ушли у овај пројекат имају својство инвеститора и надгледају радове. Без обзира на то што је кинеска компанија главни извођач радова, договорено је да удео подизвођача из Србије буде 49%.

2.3.5. *Топловод Обреновац – Нови Београд*

Идеја о изградњи топловода између два дела Београда (Новог Београда и Обреновца) није нова, јер је деведесетих година град Београд започео реализацију овог пројекта. Термоелектрана „Никола Тесла“ (ТЕНТ) у Обреновцу као нуспроизвод основног процеса грејања добија загрејану воду. Таква вода може даље да се користи или као инпут за централно грејање или за снабдевање домаћинстава топлом водом, али се због недостатка финансија топла вода из ТЕНТ-а до сада није користила. Град Београд је пројекат започео пре више од три деценије и значајна средства утрошена су на израду документације и постављање цевовода, али је, као што је речено, градња заустављена деведесетих година због недостатка финансијских средстава, проузрокованих највише распадом некадашње савезне државе и грађанским ратовима на територији некадашње Југославије.

Тек 2017. године Влада Србије почела је преговоре о реализацији овог пројекта са Кином. У јануару 2020. град Београд је склопио уговор са компанијом *Power China* о изградњи топловода. Вредност пројекта је 193 милиона долара, а финансира га Јавно комунално предузеће Београдске електране (15%) и Влада Србије (85%).⁵⁶³

Главне предности овог пројекта односе се на то да ће се смањити ниво загађења на Новом Београду због смањеног рада топлане, топла вода из Обреновца ће се рационалније користити, а трошкови производње топлотне енергије у Београдским електранама (БЕ) биће мањи. Но, с друге стране, постоје и другачија мишљења о укупним предностима изградње топловода. Према појединим изворима производња струје у Обреновцу ће се значајно смањити, због чега ће ТЕНТ имати губитке. Осим тога, ТЕНТ треба значајно да модификује

⁵⁶³ Службени лист, Београд 68/2020.

постројења (реконструкција блокова А3, А4, А5 и А6) како би преусмеравао загрејану воду у нови цевовод, а ти трошкови износе око 20 милиона евра.⁵⁶⁴ Према званичним изјавама БЕ ће остваривати уштеду од око 16 милиона евра на основу смањења увоза природног гаса, а део тих уштеда биће трансферисан ТЕНТ-у.⁵⁶⁵

⁵⁶⁴ Vlaović, G., 2019. „Investicija koja više šteti nego koristi”, *Danas*, <https://www.danas.rs/ekonomija/investicija-koja-vise-steti-nego-koristi>

⁵⁶⁵ eKapija. 2019. „Obezbeđen kredit od 193 mil EUR za izgradnju toplodalekovoda Obrenovac – Novi Beograd”, *eKapija*, <https://www.ekapija.com/news/2736622/obezbedjen-kredit-od-193-mil-eur-za-izgradnju-toplodalekovoda-obrenovac-novi-beograd>

3. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ИНДУСТРИЈУ СРБИЈЕ

Поред унапређења инфраструктуре, као најчешћег позитивног ефекта сарадње мање развијених земаља са Кином, многе земље дуж *Новог пута свиле* остварују значајне користи од кинеских инвестиција у индустријску производњу. Ове инвестиције су мањег обима од инфраструктурних улагања, али из угла малих привреда покретање производње у само пар кључних делатности може бити од утицаја на покретање читаве привреде.

У претходним поглављима приказани су главни правци и начела кинеског инвестирања у производњу. Ако се сумирају постигнути резултати, чини се да је свака земља домаћин најпре постала одредиште кинеских улагања у инфраструктуру, да би тек у наредној фази, и то само у неколико земаља, кинеске компаније почеле да улажу у производњу. У великом броју случајева улагање у производњу није циљ кинеских инвеститора сам по себи, већ резултат преговора, односно кинески уступак утемељен на концепту обостране добити (*win-win*) ради реализације већих пројеката. Како је приказано, то је случај са Пакистаном, Шри Ланком и Катаром, у којима су кинеске компаније реализовале гигантске инфраструктурне пројекте који се односе на стратешки значајне луке. Инвестирање у производњу челика у Ирану је уступак за пролаз ка Каспијском мору и важне пројекте у нафтном сектору.

Кинеске инвестиције у земље источне Европе, Балкан и Србију такође су започеле инфраструктурним пројектима, доносећи велике користи кинеским инвеститорима и домаћим привредама. Ипак, чини се да инвестирање у индустрију није само компензација за ове пројекте, већ да постоји економски рационална основа и кинески интерес за производњу одређених роба. Ова претпоставка заснива се на чињеници да се инфраструктурни пројекти у Србији (још мање у другим земљама у окружењу) по вредности не могу поредити са глобално важним поморским чвориштима, односно тешко да могу бити основ за економски неисплативе инвестиције. Други индикатор за реални интерес Кине за улагање у индустријску производњу у Србији јесте постојање индустријске основе преостале из претходног периода, која укључује пре свега радну снагу у конкретним секторима (аутомобилска

индустрија), али и још увек значајне, иако застареле, производне капацитете. Привреде Јужне Азије, Блиског истока и Северне Африке у којима је Кина инвестирала у производњу немају ниједан од наведених предуслова. У тим случајевима кинески инвеститор је изложен значајном ризику. Трећи индикатор је близина великог и релативно отвореног тржишта Европске уније на основу Споразума о сарадњи и придруживању.

У оквиру иницијативе *Појас и пут* и координационог механизма Кина-ЦИЕЗ, од 2014. године број инвестиција у Србији се нагло повећава, а кинески партнери су све чешће заинтересовани за инвестирање у производне секторе. Према подацима приказаним у табели 53 укупан износ кинеских инвестиција у индустрију Србије у периоду 2014–2022 износи 2,77 милијарде долара. Ниједна од ових инвестиција није зајам, већ су врсте улагања аквизиције, заједничка улагања и класичне стране директне инвестиције (СДИ).

Табела 53. КИНЕСКЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ИНДУСТРИЈУ СРБИЈЕ, 2014–2022
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Пројекат	Кинески партнер/инвеститор	Врста улагања	Сектор	Вредност
Рудник „Циџин“, Бор	<i>Zijin Mining</i>	Аквизиција	металургија	1.400
Фабрика гума, Зрењанин	<i>Shandong Linglong</i>	СДИ	ауто-индустрија	800
Железара Смедерево	<i>HBIS Group Iron and Steel - Hesteel</i>	Аквизиција	металургија	300
Фабрика аутомобилских делова, Обреновац	<i>Mei Ta</i>	Заједничко улагање са владом РС	ауто-индустрија	100
Фабрика ауто-делова, Лозница и Шабац	<i>Minth</i>	СДИ	ауто-индустрија	100
Производња светала за аутомобиле, Ниш	<i>Changzhou Xingyu Automotive Lighting Systems</i>	СДИ	ауто-индустрија	60

Пројекат	Кинески партнер/инвеститор	Врста улагања	Сектор	Вредност
Фабрика за ентеријер аутомобила, Крагујевац	<i>Yanfeng Seating</i>	СДИ	ауто-индустрија	40
Фабрика сигурносних система за аутомобиле, Крагујевац	<i>Yanfeng Seating</i>	СДИ	ауто-индустрија	18
Еврофибер предиво, Туприја	<i>China Prosperity Industrial Corporation</i>	СДИ	текстилна индустрија	1,1

Извор: Аутори

Највећа кинеска инвестиција је рудник бакра у Бору, компаније *Zijin Mining*. Иако остварује импресивне резултате у производњи и извозу (који се детаљније анализира у наредном поглављу), ова кинеска инвестиција има и извесне негативне ефекте. Самим тим што се ради о руднику, а не производњи, уобичајено се јавља проблем убрзаног исцрпљивања, при чему се профит одлива из земље. Конкретно, у случају рудника „Чукару Пеки“, приликом преузимања компаније објављен је план производње од 3,3 милиона тона руде бакра годишње, док су укупне резерве нешто мање од 37 милиона, односно рудник ће бити исцрпљен за мање од 12 година. Убрзано исцрпљивање ресурса се не може спречити уколико уговором није предвиђена могућност интервенисања земље домаћина у обим производње.

Остале инвестиције наведене у табели 53 успешно су реализоване и обострано корисне. Занимљив је наглашен и релативно нов тренд кинеског инвестирања у аутомобилску индустрију. До сада је чак пет компанија инвестирало у ауто-индустрију. Инвестиција у производњу аутомобилских гума компаније *Shandong Linglong* је највећа кинеска инвестиција после борских рудника и износила је 800 милиона еура. Компаније *Mei Ta*, *Yanfeng*, *Xingyu* и *Minth* инвестирале су у различите сегменте аутомобилске индустрије, послују веома успешно и најавиле су проширење постојећих капацитета. Кинески инвеститори одлично су сагледали ситуацију на српском тржишту и уочили да српски

радници имају велико искуство у раду у аутомобилској индустрији, а да се јавља потреба за њиховим додатним упошљавањем јер италијанска фабрика *Фијат* из Крагујевца већ годинама лоше послује и постепено повлачи производњу из Србије. Тиме су значајно боље искоришћени српски радни потенцијали, а производи који се производе у српским фабрикама извозе се на европско, а не на кинеско тржиште.

Што се тиче компаније *Hesteel* у Смедереву, у питању је аквизиција железаре, која је деценијама имала огромне губитке и у којој је српска држава годинама плаћала доприносе, као и минималне износе плата за 5.000 радника. Данас је *Hesteel* један од највећих извозника из Србије, поред *Zijin Mininig*-а, који извози челик примарно на европско тржиште.

3.1. HBIS GROUP – Железара Смедерево

Железара у Смедереву основана је 1913. године под називом САРТИД (Српско акционарско рударско топионичарско индустријско друштво), са основном наменом истраживања, експлоатације и прераде руде гвожђа. Иако компанија до сада непрекидно функционише већ 110 година, њено пословање је чешће било терет него предност за српску привреду. Од 1945. до 1992. године железаром је управљала Влада СФРЈ. Деведесетих година вредност компаније, као и читаве привреде, значајно је опала. Губитак тржишта и добављача довео је до његовог каснијег банкрота. Америчка челичана *US Steel* купила је 2003. године САРТИД за 23 милиона долара, који је тада био у стечају, али није преузела дугове јер их је отплатила или отписала Влада Србије. Наредних девет година ова компанија била је највећи српски извозник (и увозник), мада уз слабо пословање, тако да је почетком 2012. године *US Steel* продао компанију Влади Србије за 1 долар, остављајући поново велике дугове. Уследио је период производње са минималним капацитетима или потпуне обуставе производње, при чему је Влада Србије исплаћивала плате и доприносе за 5.000 радника.

Више од четири године Влада Србије безуспешно је покушавала да пронађе стратешког партнера. Тек 2016. кинеска компанија *Hesteel* купила је железару за 46 милиона евра, такође без дугова, које је преузела Влада Србије. Група предузећа повезаних са железаром данас послује под називом ХБИС (HBIS). Владици званичници су навели да ће ХБИС уложити 300 милиона долара током прве две године у фабрику, укључујући уградњу опреме за галванизацију, те повећати

производњу са 0,875 милиона на 2,1 милион тона челика.⁵⁶⁶ Према изјави инвеститора уследила су значајна улагања у модернизацију, а поново је подигнут обим извоза, углавном у Европу, што је и био циљ инвеститора. У 2018. и 2019. години *Hesteel* је поново постао највећи извозник из Србије. Успешно пословање ове компаније од великог је значаја за привреду, не само због неколико хиљада радника ангажованих директно у фабрици већ и због бројних коопераната и ангажовања железнице. Највећи проблем за успешније пословање железаре је ограничење увоза челика које је Европска комисија увела за земље изван ЕУ. Ограничење се односи на извоз од максималних 3,3 милиона тона челика, а свака додатна тона подлеже додатној царини од 25%. Преговори Београда и Брисела о наметнутим квотама и даље су у току. Иако је ЕУ у јулу 2019. одобрила повећање извоза од 5% свим земљама које нису чланице ЕУ, а у јуну 2020. дозволила додатних 5% извоза, Србија и даље преговара са ЕУ да буде потпуно искључена из ових квота.

Додатни проблем са којим се суочава *Hesteel*, као и већина кинеских произвођача гвожђа и челика, јесу честе пријаве за дампиншке цене на територији Европске уније. Неколико пријава, посебно од Европског удружења за челик (Еурофер) против кинеских извозника⁵⁶⁷ односе се на оптужбе да поједине кинеске компаније на тржишту ЕУ продају субвенционисан челик из Кине, а не из земаља из којих се извози у ЕУ. Потенцијални ризици за будућност ове кинеске инвестиције су нестабилне цене челика, које су већ годинама углавном у паду и, друго, ризици изазвани пандемијом ковид 19. У јулу 2020. године најављено је да ће производња у Смедереву бити делимично затворена због смањене тражње челика на тржишту ЕУ. То се коначно и десило 2022, када је једна од високих пећи за топљење руде угашена, тј. искључена из система. Овакве осцилације у производњи и продаји челика имају негативне ефекте на српску привреду на више начина. Прво, смањење производње и извоза значи мање буџетске приходе за Владу Србије. Друго, због промене обима производње могло би потенцијално до дође до смањења броја запослених. Треће, поставља се оправдано питање да

⁵⁶⁶ ASPA-FINAL Asset Sales and Purchase Agreement (initialized), https://privatizacija.privreda.gov.rs/upload/document/ugovor_zelezara-2016.pdf

⁵⁶⁷ Balaž, P. And Bayer, J. 2018. "Impact of China on Competitiveness of EU Steel Industry", ICEI International Conference on European Integration, Ostrava, p. 120.

ли ће због смањења обим пословања *Hesteel* улагати додатна средства за унапређење и модернизацију производње. Коначно, највећи ризик који се може уочити, као што је то био случај и са *US Steel*-ом, јесте евентуални раскид пословног уговора са ХБИС групом.

Поред ризика за само пословање железаре Смедерево, постоји и значајан ризик везан за екологију и одрживи развој, који је Влада преузела самом продајом фабрике кинеским партнерима. Различита мерила и мања важност еколошких питања за Кину него за Европу често је и у другим земљама основ несугласица и критика Европске уније. Треба нагласити да је од самог почетка конструисања и рада железаре Смедерево била проблематична њена локација, јер се налази на обали Дунава и у непосредној је близини насељених места. Проблем који је наследила кинеска компанија, а везан је за загађење, веома је значајан. Стога су након куповине железаре званичници ХБИС групе изјавили да ће обратити пажњу на загађење ваздуха и река и да ће улагати у еколошки прихватљивије операције. Но загађење ваздуха се погоршава те стога и расте број притужби грађана Смедерева на рад ове фабрике. С друге стране, железара је веома значајна за град и обезбеђује егзистенцију око 15.000 становника. Услед тога је неопходно да сви укључени актери (грађани, власници и Влада Србије) нађу ефективније и ефикасније решење за унапређење пословања фабрике, уз истовремено прихватљиве еколошке ефекте.

Један од проблема који се испољио у оквиру ове кинеске инвестиције су и велике културолошке разлике у погледу радних односа између кинеског менаџмента и српских радника. „Потенцијални ризик од погрешне комуникације може се избећи добрим вођством. Кинески менаџери морају да се потруде да боље упознају локалне раднике и да се прилагоде локалној култури, како би постигли боље ефекте. И обрнуто, треба да едукују раднике о њиховој култури и стилу управљања, како би се радници успешније прилагодили кинеском начину вођења пословања.“⁵⁶⁸

⁵⁶⁸ Zakić, K. 2020. "The results and risks of China's Belt and road investment projects in Serbia", *The Review of International Affairs*, 71(1180): 58-59. DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2020.71.1180.3

3.2. Фабрика аутомобилских делова Меи Та

Компанија Меи Та (*Mei Ta*), регистрована на Тајвану, има бројне производне погоне у Кини, Индији, Француској, Немачкој и Словачкој. Ова компанија је 2016. године отворила фабрику ауто и мото делова у Обреновцу и запошљава око 3.000 радника. Влада Србије привукла је инвестицију ове компаније давањем 14 хектара земље и трогодишњим грејс периодом за плаћање пореза.⁵⁶⁹ Ово је једина кинеска инвестиција која је заједничко улагање (*joint venture*) које српска влада реализује са приватном кинеском компанијом. Укупна вредност инвестиције кинеске стране је 97 милиона долара, а српског дела око 20 милиона долара. Ова компанија је на неки начин била прва већа кинеска инвестиција у области ауто-индустрије и представљала је добар пример за све остале кинеске компаније које су након тога дошле на српско тржиште (*Minth, Xingyu, Shangdong Linglong* и *Yanfeng*).

Главни проблем који је идентификован претходних година је локација фабрике и могући ризик у погледу поштовања еколошких стандарда о одлагању отпадног материјала и изливања токсичних материја у реку. Наиме, фабрика се налази у близини реке Саве и великог градског водовода (Барич). Један од главних инпута које ова фабрика користи у производњи је механичко уље, које је токсично, а његово неадекватно коришћење може штетити животној средини.⁵⁷⁰ За сада није било званичних притужби или акцидентата, али је свакако потребно идентификовати потенцијални ризик.

3.3. *Zijin Mining Bor* – РТБ Бор

РТБ Бор је првобитно основала француска банка 1904. године. До краја Другог светског рата њено седиште је било у Паризу, а 1951. Влада Југославије је национализовала имовину предузећа. Од тада је предузеће Бор било у државном власништву и важило за једно од најуспешнијих југословенских предузећа. Од средине деведесетих година, као и у

⁵⁶⁹ [MPRS] Ministarstvo privrede Republike Srbije. 2019. „Ugovor o dodeli sredstava Mei Ta doo”, 10. Oktobar, <https://novaekonomija.rs/assets/documents/Mei-Ta-Ugovor-2019.pdf>

⁵⁷⁰ Prodanović, J. i Milivojević, A. 2017. „Izgradnja fabrike Mei Ta: Životna sredina u drugom planu”, CINS, 27. mart. <https://www.cins.rs/izgradnja-fabrike-mei-ta-zivotna-sredina-u-drugom-planu>

остатку привреде, производња у РТБ-у Бор значајно је опала у односу на ниво производње седамдесетих и осамдесетих година. За то су постојала два главна разлога: све мање резерве бакра и употреба застареле опреме која није била погодна за производњу висококвалитетне руде.

РТБ Бор је у периоду од 2007. до 2017. године имао три неуспела тендера за приватизацију: 1. румунски *Cuprom*, 400 милиона долара; 2. аустријски *A-TEC*, 466 милиона долара уз обавезу додатног улагања од 180,4 милиона долара у објекте и 3. руски *SMR*, са понудом од 370 милиона долара и додатних 462 милиона долара за модернизацију.⁵⁷¹ Тих година компанија је створила огромне дугове, који су достигли вредност од милијарду евра. Влада Србије је покушала да део проблема реши финансирањем трошкова нових производних капацитета, који би допринели повећању производње и продаје те повећаним приходима, уз истовремени отпис дугова ове компаније према српским јавним предузећима.

После 2010. године цене бакра су почеле да расту на светским берзама, што је довело до извесних побољшања у пословању, али је РТБ Бор и даље наставио да послује са губитком. У 2015. години губици су износили 110 милиона евра, у 2016. смањени су на око 42 милиона, да би у 2017. рудник остварио први позитиван резултат после низа неуспешних година, и то у вредности од око 255 милиона евра прихода и 61 милион евра готовине из пословања пре опорезивања и трошкова финансирања.⁵⁷² Тада је Влада Србије потписала меморандум са Међународним монетарним фондом (ММФ) у коме је навела да ће до 2018. пронаћи стратешког партнера или купца. За стратешког партнера РТБ Бор пријавиле су се три компаније – *Zijin Mining* из Кине, *Diamond Fields International* из Канаде и *U Gold* из Русије.

⁵⁷¹ BETA. 2007. „Vlada Srbije prodala je u ponedjeljak Rudarsko-topioničarski basen 'Bor' kompaniji 'Cuprom' (Cuprom) iz Rumunije za 400 miliona dolara”, *Mondo*, Mart 05. <https://mondo.rs/Info/Drustvo/a52351/Rumuni-kupili-RTB-Bor-za-400-miliona-dolara.html>

BETA. 2008. “Austrian A-TEC buys RTB Bor”, B92, 08 February https://www.b92.net/eng/news/business.php?yyyy=2008&mm=02&dd=08&nav_id=47554

Tanjug. 2008. “RTB Bor: Negotiations with Russians”, B92, 08 April https://www.b92.net/eng/news/business.php?yyyy=2008&mm=04&dd=11&nav_id=49321

⁵⁷² [APR] Agencija za privredni registar. 2018. „Izveštaj o poslovanju RTB Bor d.o.o. za 2017. godinu”, file:///D:/chome%20download/ Izvestaj% 20%20o%20poslovanju% 20za%202017%20godinu%20POTPISAN.pdf

Влада Србије прихватила је понуду кинеске ZMG, која је у августу 2018. преузела 63% акција РТБ Бор. Укупна вредност инвестиције износила је 1,26 милијарди долара, уз обавезу инвеститора да уложи додатних 200 милиона долара за подмирење дела дуга РТБ Бор.⁵⁷³ Од 1,26 милијарди долара, 135 милиона је издвојено за решавање проблема животне средине, а 320 милиона за отварање новог рудника бакра. Посебна одредба уговора односи се на обавезу инвеститора да задржи свих 5.000 радника, односно да се број радника не може смањивати, само повећавати, али се ова обавеза односи само на период од три године.⁵⁷⁴

Након што је потврђена куповина Цићин је објавио да је купио канадску компанију *Nevsun Resources Ltd.* за 1,41 милијарду долара.⁵⁷⁵ Ова аквизиција је од великог значаја за Србију. Управо је *Nevsun Resources* компанија која је од Владе Србије 2010. године добила дозволу за истраживање локалитета Бор – Метовница, при чему су открили да је „Чукару Пеки“ налазиште које има велике резерве бакра, вредне око 100 милијарди долара.

Куповином РТБ Бор и *Невсуна* кинески Цићин је стекао велике количине светских резерви бакра и има значајну конкурентску предност. Добрим руковођењем пословање РТБ Бор је унапређено, а компанија је врло брзо заузела значајно место на светском тржишту. Производња је повећана за 50% већ у 2019. години, запослено је нових 474 радника, а број повреда на раду смањен је за 55%. Географска позиција Бора омогућила је извоз на европско тржиште уз релативно ниске трошкове транспорта. Бакар се углавном извози у ЕУ (Хрватска, Немачка и Бугарска), Турску и Кину, о чему ће бити више речи у наредном одељку. Поред бакра, борски рудник извози сребро, палладијум и платину у Велику Британију, сумпорну киселину у балканске земље, а селен у Пољску.

Рудник је веома значајан за овај неразвијен регион Србије. Ако РТБ Бор буде и убудуће развијао пословање и повећавао производњу, то ће

⁵⁷³ [VRS] Vlada Republike Srbije. 2018. „Ugovor o strateškom partnerstvu između Republike Srbije, Rudarsko-topioničarskog basena RTB Bor i Zijin Mining Group Co., Ltd.“, https://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/rtb_bor-ugovor-za-objavu.pdf

⁵⁷⁴ *Ibid.*, p. 19.

⁵⁷⁵ Zijin Mining Group. 2019. “Zijin Completes Compulsory Acquisition of Remaining Nevsun Shares”, CISION, March 2, <https://www.newswire.ca/news-releases/zijin-completes-compulsory-acquisition-of-remaining-nevsun-shares-812244603.html>

имати директан позитиван утицај на развој других привредних активности и сектора. С друге стране, уколико се кинески партнери повуку из било ког разлога (у крајњем случају услед исцрпљивања резерви), то ће угрозити привреду читавог региона.

Један од уобичајених ризика односи се на еколошке проблеме. У овом случају то је емисија сумпор-диоксида, али за разлику од железаре Смедерево загађење је сведено на прихватљив ниво. Према најави ЗМГ, очекује се инвестирање у додатно унапређење у том правцу применом модернијих и еколошки прихватљивијих производних техника.

Други могућ, мада мало вероватан ризик за Србију је и потенцијално ограничење извоза бакра у ЕУ због актуелне политике ЕУ да заустави кинеске инвестиције у својој интересној зони.

3.4. *Shandong Linglong Tire*

Шандонг Линглонг је једна од водећих кинеских компанија у својој области и сврстана је међу 20 најбољих произвођача гума у свету.⁵⁷⁶ Производња се одвија у Кини и на Тајланду, а производни погон у Србији, чија је изградња почела 2019, а у 2023. години још увек у току, прва је фабрика ове компаније у Европи. *Шандонг* је пре него што је одабрао Србију као финалну дестинацију за прву европску инвестицију дуже време истраживао могућност да изгради фабрику у Европи, а у конкуренцији су биле Пољска, Словачка и Чешка. Србија није била узета у разматрање, већ се касније укључила у трку. Влада Србије је преузела на себе преговоре и у сарадњи са локалном владом града Зрењанина овој компанији понудила боље услове у односу на друге земље.

Најављено је да ће укупна вредност овог пројекта бити око 800 милиона еура⁵⁷⁷ и да ће то бити једна од највећих гринфилд инвестиција у Србији. Планирано је да компанија запосли 1.200 радника. За потребе изградње фабрике кинеској компанији су градске власти Зрењанина доделиле 130 ha обрадивог земљишта.⁵⁷⁸ Према

⁵⁷⁶ Linglong Tire. About us. <http://www.linglongtire.com/about-us>

⁵⁷⁷ [RAS] Razvojna agencija Srbije. 2019. “‘Shandong Linglong’ started to build tyre factory in Zrenjanin”, RAS, July 27. <http://ras.gov.rs/shandong-linglong-started-to-build-tyre-factory-in-zrenjanin>

⁵⁷⁸ Linglong Tire. 2019. “Linglong Tire’s Factory in Serbia, the First European Factory of China Tire Industry”, March 31. https://en.linglong.cn/content/details34_38475.html

плану који је изнела компанија, годишња производња различитих врста гума требало би да буде скоро 14 милиона јединица и да доноси годишње приходе од 600 милиона долара.⁵⁷⁹ Ова велика инвестиција има велике потенцијалне бенефите за Србију у виду повећања укупне производње (БДП), повећања извоза и приходе од пореза. Иако је на изградњи фабрике планирано углавном ангажовање иностране радне снаге, домаћи радници ће имати додатни ангажман у пратећим и помоћним делатностима изградње, а након почетка производње путем економије обима због повећаног броја становника/радника, вероватно је и повећање локалног или регионалног стандарда.

Могуће ризике ове инвестиције детаљно анализира Закић у студији из 2020. године.⁵⁸⁰ Као први потенцијални ризик издвојен је очекиван еколошки проблем загађења ваздуха. Постоје различите врсте технологија које се користе у производњи гума, са различитим степеном загађења околине, међутим још увек нема званичних информација о врсти производне технологије коју ће *Линглонг* користити. Други ризик односи се на потенцијално загађење земљиште и хране с обзиром на то да се додељен простор налази у пољопривредној области и окружен је земљиштем које се користи за узгој житарица, посебно кукуруза.

Један од проблема ове инвестиције је и изградња регионалних путева, на коју се обавезала Влада Србије. Обавеза се односи на период пре почетка рада фабрике, јер постојећа инфраструктура није погодна за ниво транспорта који је потребан за ефикасну производњу и снабдевање фабрике. Да би испунила ову обавезу Влада се обавезала да откупи приватно земљиште, што подразумева улагање значајних средстава, али и време.⁵⁸¹

⁵⁷⁹ *Ibid.*

⁵⁸⁰ Zakić, K. 2020. "The results and risks of China's Belt and Road investment projects in Serbia", *The Review of International Affairs*, 71(1180): 64. DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2020.71.1180.3

⁵⁸¹ Zakić, K. 2020. "The results and risks of China's Belt and Road investment projects in Serbia", *The Review of International Affairs*, 71(1180): 64. DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2020.71.1180.3

4. ПОТЕНЦИЈАЛИ ЗА ПОВЕЋАЊЕ ИЗВОЗА СРБИЈЕ У КИНУ

Многе земље дуж руте новог *Пути свиле* остварују повећање извоза у Кину, али и извоза на друга тржишта, као резултат повећаног присуства кинеских компанија. Статистичка анализа извоза земаља на трасама *Појаса и пута* такође је показала корелацију између кинеских инвестиција и укупног раста извоза. У већини земаља анализираних у другом делу књиге, ово повећање имало је позитивне ефекте на привреду, јер се односило на секторе који нису били развијени или нису имали добар пласман на међународном тржишту. Ипак, то није правило.

Врста, правац и интензитет ефеката повећања извоза међусобно се разликују, у складу са различитим мотивима кинеских инвеститора. За разлику од компанија из других земаља, активности кинеских компанија у иностранству нису нужно одређене приликом за зараду. Неки примери извозне експанзије по основу кинеских инвестиција у складу су са економским законитостима и уобичајеним економским мотивима, међутим многи нису. Недоследности које показују економске теорије и емпиријска истраживања доводе до општег закључка да се кинеска економија у међународним односима мора разумети у светлу свеобухватног система кинеске државе. Друге економије су углавном западног типа, чак и ако нису пореклом са глобалног Запада. Због јаке, централизоване националне економије кинеске компаније се не морају нужно понашати у складу са економском логиком. Држава има моћ и овлашћења да надокнади планиране губитке једној компанији због већег пројекта друге компаније. Слично инвестицијама у производњу, повећање извоза у Кину чешће је уступак земљи домаћину у којој реализује велике инфраструктурне пројекте, него одраз потребе кинеског тржишта. У одређеном сектору Кина може правити компромисе, како би постигла користи у другом сектору. Наведен је случај Египта, одакле је Кина учетворостручила увоз тканина и одеће за две године, зарад контроле над шест лука у Суецком каналу. Ове производе Кина и сама производи, а увоз реализује из географски ближих и ценовно конкурентнијих привреда јужне и југоисточне Азије. Сличан је пример извоза саудијске гуме, а бројни су примери истраживања других аутора о снажном расту извоза (веома удаљених) афричких производа у Кину.

Такође, Кина може да одлучи да у једној земљи уопште нема економске користи имајући у виду дугорочну економску или геополитичку стратегију (Пакистан). Шира и дугорочна стратегија Кине не мора нужно имати негативан утицај на будућност земаља домаћина. Проблем је у томе што земље домаћини обично не узимају у обзир кинеску ширу перспективу.

Други аспект извоза заснованог на кинеским инвестицијама у производњу односи се на извоз на тржишта трећих земаља. Наведени су примери обостране директне користи, као што су профитабилне кинеске инвестиције у производњу и извоз саудијске хемијске индустрије, или индустрије шећера из Омана. Ови производи углавном се извозе на регионална тржишта, при чему домаћа привреда остварује корист у виду радних места, тиме и повећања домаће тражње, затим производне технологије, док кинески инвеститори остварују профит од извоза.

Из различитих приступа кинеских компанија инвестирању проистиче да су различити и ефекти на привреду у којој послују кинеске компаније. Зато се у наставку детаљније истражују обележја трговине Србије и Кине, те трговине као резултата кинеских инвестиција у Србији. Циљ је да се, у контексту наведених, претходно истражених веома различитих мотива и ефеката утврде ефекти кинеске експанзије на извоз и привреду Србије.

4.1. Значај кинеског тржишта за извоз Србије

Једна од основних карактеристика спољне трговине Србије је константни и растући трговински дефицит, заснован управо на малом обиму производње финалних производа који доминирају у увозу. Извоз Србије је у значајном порасту последњих година. Са 17 милијарди евра у 2017. години, повећан је на 25 милијарди у 2021, што је раст од скоро 50%. Повећање увоза има сличне пропорције, са 22 милијарде евра у 2017, повећан је на 33 милијарде у 2021. години, тако да је трговински биланс остао једнако неповољан.⁵⁸²

Друга кључна карактеристика спољнотрговинске размене Србије је изузетно мали број трговинских партнера. Због процеса приступања Европској унији (ЕУ), ово су најважнији извозни партнери, на чија

⁵⁸² Завод за статистику РС. 2022. „Спољна трговина“. <https://data.stat.gov.rs/?caller=SDDDB>

тржишта Србија извози робу по повлашћеним царинским стопама на основу Споразума о стабилизацији и придруживању (ССП). ЕУ је довољно велико тржиште за Србију, па ипак постоји неколико аргумената у корист препоруке за проширење и диверсификацију извозних тржишта.

Први је општа препорука да свака привреда треба да има разноврсна извозна тржишта, како би што мање зависила од њихових промена тражње које могу бити изазване различитим ванредним ситуацијама и кризама. Иако ЕУ има 28 чланица, скоро половина укупног извоза Србије усмерена је у Немачку, Италију, Румунију и Мађарску (мада је ово напредак у односу на прву деценију 20. века када је половина извоза била пласирана само у Немачку и Италију). Монолитан извоз је уочљив и код сваке групе производа. На пример, када су у питању житарице, које су један од најважнијих извозних производа, више од 70% српског извоза кукуруза и око 60% извоза пшенице пласира се у Румунију; трећина производа електроиндустрије пласира се у Немачку, четвртина укупног извоза шећера извози се у Бугарску. Фокус сваке индустрије на мали број земаља чини производњу веома осетљивом на промене тражње у овим земљама.

Други разлог за диверсификацију извоза је губитак потенцијалног прихода јер наведена извозна тржишта нису крајњи корисници, већ такође велики произвођачи и извозници на светско тржиште истих група производа које увозе из Србије, уз претпоставку препродаје по вишим ценама.

Трећи аргумент односи се на проблем неповољне позиције српских компанија у европским ланцима вредности. Оваква позиција је релативно трајног карактера. Србија не може преузети профитабилне сегменте ланца вредности од развијених европских компанија. У оквиру ових сегмената производње и извоза не може бити напретка у погледу извозне структуре и вредности извезених производа. Са тим је повезан и проблем ограничених капацитета релативно мале српске привреде, која више не може да повећа обим производње робе коју већ извози, већ само њену вредност.

Да сумирамо, у области спољне трговине Србији је потребан већи број извозних партнера, производња и извоз робе вишег технолошког нивоа и вредности и елиминисање посредника, односно извоз на крајња тржишта (било сопствених или увезених производа).

Тржишта са којима би Србија могла да реализује квалитетнији и кориснији извоз су бројна. У фокусу ове студије је Кина као практично

неограничено, али неискоришћено извозно тржиште, посебно ако се има у виду веома интензивна економска сарадња у области инвестиција и увоза.

Повећање извоза сложенијих производа постављено је као економски циљ Србије генерално, али је за редифинисање трговинских политика неопходно идентификовати производе који имају значајне шансе за извоз на кинеско тржиште.

За ове потребе најпре се анализирају кључне карактеристике спољне трговине Србије, најважније извозне и увозне групе производа и њихова позиција у оквиру ланаца вредности. Прецизније се откривају производи са највећим компаративним предностима на светском тржишту применом индекса компаративне предности (*Reveraled Comparative Advantage* – RCA) на све извозне производе Србије. Издвајају се они производи који показују висок индекс, уз истовремено релативно висок удео у извозу Србије.

Потом се истражују обим, структура и место српско-кинеске трговине у привреди Србије како би се идентификовали кључни проблеми и предности са становишта српске привреде и евентуално кориговали општи правци трговинске политике према Кини. Претходно идентификовани конкурентни производи Србије, који су истовремено већ присутни у српском извозу у Кину, даље се анализирају по моделу који предлаже *International Trade Center* (ИТС)⁵⁸³, а који укључује варијабле понуде извозног, тражње увозног тржишта, осетљивост производа на географску раздаљину и царинске стопе. Примена овог модела на производе који су идентификовани као конкурентни пружа релативно прецизне податке о потенцијалном извозу у Кину сваког од ових производа. Уобичајена ограничења апстрактних статистичких модела превазиђена су претходном селекцијом производа на основу примарних критеријума конкурентности српских производа и реалне заступљености у билатералној трговини. Додатне смернице за правце спољнотрговинске политике даће увид у царинске стопе које је прописала НР Кина на увоз српских производа у секторима који су означени као кључни за потенцијално повећање извоза.

⁵⁸³ Decreux, Y. and Spies, J. 2016. "Export Potential Assessments - A methodology to identify export opportunities for developing countries", International Trade Center, https://umbraco.exportpotential.intracen.org/media/1089/epa-methodology_141216.pdf

Недавно истраживање (2022)⁵⁸⁴ које је Институт за међународну политику и привреду обављао за потребе Министарства спољних послова РС, даје статистичку процену извозних компаративних предности Србије, дескрипцију и анализу трговине Србије и Кине, те квантитативне процене извозних потенцијала Србије у Кину, из којих проистичу кључне сугестије за унапређење билатералних трговинско-инвестиционих односа у правцу обостране користи. Део необјављеног материјала аутора ове монографије дат је у наставку текста.

4.2. Компаративне предности извозних сектора Србије

Политичке промене, ратови, санкције, потом неефикасна економска транзиција уз нерационалну приватизацију, значајно су оштетили српску привреду. Технолошки ниво производње и извоза значајно је смањен у односу на претранзициони период. Електро и машинска индустрија, које су у ранијем периоду чиниле ослонац привреде, са комплетним производним ланцима на сопственој територији (од сировина, енергената, до финалног производа) свеле су се на производњу делова за производне ланце европских компанија, да би после 2019. године ниво прераде био додатно оборен под утицајем повећаног извоза сировина и производа у основном, непрерађеном облику, што се нарочито односи на извоз у Кину.

Уже дефинисање извозних циљева генерално, а потом селекција извозних производа за кинеско тржиште, захтевају идентификовање производа српске привреде са највећом конкурентском предношћу на међународном нивоу. За процену извозних потенцијала посебних група производа полазна основа је постојећа увозно-извозна структура. Већ на први поглед уочљива је специфичност да су најважнији извозни производи истовремено и најдоминантнији у увозу (изузимајући нафту и гас). Електричне машине и опрема и машине и машински уређаји најзаступљеније су робне групе у оба смера трговине (табела 54), а заједно чине готово четвртину српског извоза. Исто обележје имају

⁵⁸⁴ Преузето из: Станојевић, Н. 2022. „Процена извозних потенцијала Србије у НР Кину”. У: *Могућности унапређења привредне сарадње између Народне Републике Кине и Републике Србије*, стр. 55–74 (необјављен текст јавне политике, наручене и усвојене од Министарства спољних послова РС, у организацији Института за међународну политику и привреду, Београд).

производња возила (аутомобилска индустрија и производња трактора), као и производња пластике.

Табела 54. Најважнији увозни и извозни производи Србије
(милиони долара)
(просек за период 2017–2021)

Код	Производ	Просечан извоз	Удео у извозу (%)	Просечан увоз	Удео у увозу (%)
		20.102	100	26.843	100
85	Електричне машине, опрема и делови	2.911	14	2.514	9
84	Машине, механички уређаји и делови	1.454	7	2.452	9
27	Нафта и гас	*	*	2.578	10
39	Пластика и производи од пластике	1.028	5	1.543	6
87	Аутомобили	1.074	5	1.596	6
08	Смрзнуто воће	712	4	*	*
10	Жигарице	612	3	*	*
30	Фармацеутски производи	296	1	1.042	4
73	Производи од гвожђа и челика	526	3	701	3
72	Гвожђе и челик	912	5	716	3
48	Папир и картон	497	2	590	2
90	Оптика и фотографска опрема	*	*	423	2
24	Цигарете	365	2	*	*
74	Бакар и производи	641	3	388	1
40	Гума и производи	943	5	411	1
26	Руде	264	1	454	2

* Означава производе са малом вредношћу увоза или извоза

Извор: ИТС, 2022.

Највећи извоз у секторима у којима је истовремено највећи увоз указује на то да се у овим секторима ради о вертикалној интраиндустријској трговини, односно трговини унутар производних ланаца (осенчена поља у табели). У погледу учешћа у производним ланцима, односно глобалним ланцима вредности (GVC), Србија је веома зависна од увоза. Многи највећи извозници српских производа су компаније које су истовремено и велики увозници. Они имају малу маржу између извоза и увоза или су нето увозници. То значи да је позиција Србије низводно у оквиру GVC, односно производи се само склапају у Србији, док се скоро све компоненте увозе. То је релативно неповољан положај, јер је домаћа додата вредност веома мала.

У том смислу електроиндустрија има бољу позицију, јер је увоз већи од извоза, 17% извоза и 9% увоза (табела 54), односно додата вредност српске индустрије је значајна. То се односи ову грану индустрије у целини, док производња робе нижег агрегатног нивоа (појединачни производи) може бити и боље и лошије позиционирана.

Неповољна позиција се посебно односи на аутомобилску и машинску индустрију, у којима увоз компоненти премашује извоз готових производа (аутомобила). Трговинска динамика у овом сектору, раст увоза и опадање извоза, додатно погоршава позицију.

Сама по себи трговина унутар производних ланаца није негативна. Међународни производни ланци обележје су савремене економске глобализације, која је омогућила убрзан раст и укључивање у светску привреду многих неразвијених земаља. Међутим, у земљама источне Европе, које су претходно имале релативно снажну индустрију, међународна сегментација производње довела је до производне деградације. Позитиван аспект укључености у производне ланце у свим земљама су релативно сигурне и константне набавке. С друге стране, укљученост одређеног сектора искључиво у производне ланце компанија из развијенијих земаља Европске уније не даје могућност развоја, под којим се подразумева померање индустрије ка профитабилнијим и еколошки неутралним сегментима производње (финални производи, дизајн, маркетинг, продаја), јер се они уобичајено задржавају у земљи порекла компаније. Наведени производи, нарочито електроиндустрија, представљају значајну компаративну предност Србије, али приликом креирања трговинских стратегија треба имати у виду ограничене бенефите њиховог извоза.

Друга важна група производа су житарице, смрзнуто воће (малине, боровнице, јагоде) и цигарете, где Србија има велики извоз и симболичан

увоз. Ове групе производа имају мању вредност од претходних, али извозно-увозна структура указује на потенцијално већи значај.

Стандардни поступак за идентификовање производа, односно група производа који имају највећу конкурентност на међународном тржишту је RCA индекс (*revealed comparative advantage*). Индекс се примењује на групе са нижим степеном агрегације, у овом случају са четвороцифреним кодовима према хармонизованом систему (ХС) Уједињених нација. RCA индекс је однос удела одређене групе производа у укупном извозу анализираних земаља према уделу светског извоза исте робе у укупном светском извозу и представљен је једначином:

$$RCA_{sw} = \frac{X_{ps}/X_s}{X_{pw}/X_w}$$

при чему су:

X_{ps} – извоз Србије производа p ;

X_s – укупни извоз Србије;

X_{pw} – светски извоз производа p ;

X_w – укупни светски извоз.

За податке о светском извозу и извозу Србије коришћен је петогодишњи просек за период 2017–2021 (према подацима УН) због великих годишњих осцилација, као и неубичајених вредности појединих група производа за 2020. и делимично 2021. због пандемије ковида 19. На датом нивоу агрегације развијене привреде могу имати неколико стотина производа који се могу сматрати конкурентним на међународном тржишту, док Србија има више од 80 група производа са индексом компаративне предности већим од 1, што се сматра конкурентним. Даље истраживање укључује само ове групе производа.

У табели 55 приказани су само производи који поред високог индекса конкурентске предности, истовремено имају и значајан удео у извозу. Ово редуковање броја конкурентних производа је неопходно јер одређени производ може имати висок RCA индекс, али веома мали удео у укупном извозу земаља. Индекс конкурентности значи да ови производи имају већи удео у извозу земаља у односу на друге земаље, али не подразумева нужно да се ради о великој вредности у апсолутним износима. Најчешће се дешава код пољопривредних производа специфичних за одређено поднебље. Ови производи су нижег степена

прераде и релативно ниске цене по јединици производа. На примеру Србије, то је случај са сунцокретом и јабукама, производима који имају чак двоцифрен индекс конкурентске предности, али удео у извозу од свега 0,6%. Потенцијално повећање извоза ових производа не би условило значајне користи по привреду у целини.

Табела 55. НАЈКОНКУРЕНТНИЈЕ ГРУПЕ ПРОИЗВОДА СРПСКЕ ПРИВРЕДЕ НА СВЕТСКОМ ТРЖИШТУ

	ХС код	Производ	милиони долара	%	RCA
Електроиндустрија	8544	Изоловани каблови	1.249	6,73	9,9
	'8501	Електрични мотори и генератори	430	2,32	7,9
	'8516	Електрични бојлери и грејачи	149	0,8	3
	'8503	Делови електричних мотора и генератора	196	1,06	10,5
	'8536	Електроопрема	145	0,78	1,4
Машинска индустрија	'8413	Пумпе за воду	227	1,22	3,5
	'8418	Раскладни уређаји	161	0,87	3,6
Пластика	'3917	Пластичне цеви и спојеви	243	1,31	9,4
	3923	Производи за паковање робе	178	0,95	3,2
	3901	Полимери етилена	144	0,78	2,1
	'2402	Цигарете	218	1,18	7,9
	'7208	Производи од гвожђа и челика .	696	3,75	8,8
	7403;9;11	Прерађен бакар (разни облици)	687	3,7	11,5
	'0811	Смрзнуто воће	378	2,04	80,7
	'1005	Кукуруз	365	1,97	11

ХС код	Производ	милиони долара	%	RCA
'4811	Папир и картон	230	1,24	12,1
'3402	Хемијски препарати за чишћење	175	0,94	5,6
'7606	Алуминијумске плоче, табле и траке	152	0,82	4,5
'1512	Семе сунцокрета	129	0,71	11,6
'0808	Јабукe, крушке, дуње	121	0,65	12,1
'2202	Минерална вода	118	0,65	5,6

Извор: Прорачун аутора и подаци UN Comtrade, 2022.

Додавање критеријума удела у укупном извозу не умањује конкурентску предност оваквих производа, већ има за циљ да идентификује производе чије би потенцијално повећање извоза у Кину имало видљиве ефекте на српску привреду. Како нема утврђених критеријума о томе шта је „значајан” удео у извозу, приказани су производи који учествују са више од 0,6%, што је релативно произвољан критеријум, намењен само представљању најконкурентнијих производа. Још неколико десетина производа је конкурентно на међународном тржишту, при чему велики број има двоцифрен RCA индекс и симболичан удео у извозу.

Производи који задовољавају критеријуме конкурентности и значајног удела у српском извозу, приказани у табели 55, имају изврстан потенцијал за повећање извоза у Кину. У даљем истраживању листа фаворита биће накнадно сужена на основу реалних оквира српско-кинеске трговине, посебно структуре извоза Србије.

4.3. Најважнија обележја трговине између Србије и Кине

Упркос снажним економским везама са Европском унијом и високе интегрисаности у интраиндустријске трговинске токове унутар европских ланаца вредности, Кина је већ дуги низ година други или трећи увозни партнер Србије, иза Немачке и раније Италије, са око 10% укупног увоза (процена на основу петогодишњег просека) (табела 56).

Удео извоза у Кину у укупном извозу Србије је релативно мали, око 2% на основу петогодишњег просека (табела 56), али за разлику од увоза, у овом случају просек не одражава актуелну извозну динамику. Наиме, до 2017. године Кина се налазила на 30. месту на листи извозних партнера Србије, са пласманом од око 62 милиона долара, што је чинило само 0,3% укупног извоза. За две године извоз је упетостручен на око 300 милиона долара, а до 2021. додатно је утростручен на скоро 1 милијарду долара, односно 3,8% укупног извоза, чиме је Кина постала седмо извозно тржиште Србије.

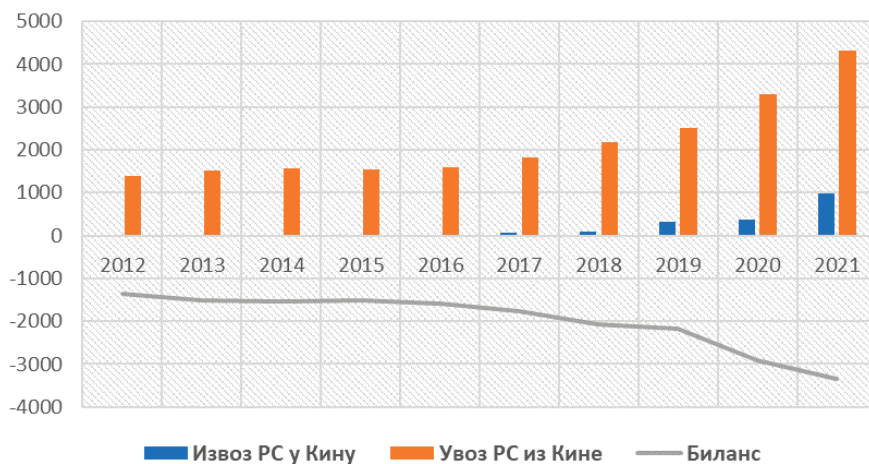
Табела 56. ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И КИНЕ, 2017–2021
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

	Укупан извоз Србије	Извоз Србије у Кину	Укупан увоз Србије	Увоз Србије из Кине
2017	16.959	62	22.146	1.819
2018	19.239	92	25.883	2.168
2019	19.633	329	26.730	2.508
2020	19.501	377	26.228	3.290
2021	25.564	972	33.791	4.309

Извор: ПТС, 2022.

Слично већини других земаља света, Србија има огроман трговински дефицит са Кином због високе конкурентности и количине кинеских производа на светском тржишту. Упркос томе што се извоз Србије процентуално повећава брже од увоза, трговински дефицит на страни Србије драматично се повећава са -1,7 милијарде долара у 2017. на -3,3 милијарде у 2021 (графикон 69) због велике апсолутне вредности увоза Србије из Кине.

Графикон 69. ТРГОВИНА СРБИЈЕ И КИНЕ, 2013–2021 (МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Извор: ИТС, 2022.

У српско-кинеским трговинским односима, поред константног и растућег дефицита, веома је неповољна и структура извоза. Наиме, у извозу Србије у Кину кључно место има прерађен бакар, који је последњих година чинио око 2/3 извоза у Кину. Ово није производ високог степена обраде, али укључује извесну додатну вредност у односу на производе примарног сектора.

Међутим, у 2020. години извозна структура се погоршава на основу наглог раста извоза само једног производа – руде бакра. Огроман скок извоза руде бакра резултат је куповине већинског пакета акција РТБ Бор, највећег српског произвођача бакра, злата и сребра, од кинеске компаније *Цићин*, крајем 2018. године.

У табели 57 приказано је 20 најважнијих извозних производа Србије у Кину, који збирно чине 97% овог трговинског правца. Подаци су засновани на класификацији Хармонизованог стандарда (*Harmonised Standard – HS*).

Табела 57. НАЈВАЖНИЈИ ИЗВОЗНИ ПРОИЗВОДИ СРБИЈЕ У КИНУ
(МИЛИОНИ ДОЛАРА)

		2019	2020	2021
Код (ХС)	Укупно	318.351	369.166	964.444
2603	Руда бабра	0	41.931	501.322
7403	Прерађен бакар	252.644	225.919	318.654
4407	Резано дрво	16.899	21.324	31.507
4403	Сирово дрво	6.761	8.567	19.691
8413	Водене пумпе	7.151	8.597	12.966
3402	Препарати за чишћење	214	1.644	6.568
0202	Смрзнуто говеђе месо	5.869	3.292	6.209
8501	Електрични мотори и генератори	2.836	5.441	5.977
2402	Цигарете	748	2.593	4.612
7106	Сребро необрађено или полуобрађено	0	10.094	4.374
8537 и 8544	Електроопрема и каблови	112	1.678	4.748
8428	Машине за утовар и истовар	208	64	3.347
8418	Раскладни уређаји	987	913	2.777
1507	Сојино уље	1.272	1.164	2.088
3903	Полимери стирена	1.366	2.359	2.031
3901	Полимери етилена	1.111	3.758	1.879
8536	Електрични уређаји и опрема	74	1.256	1.604
8425	Дизалице	204	5.159	1.490
0811	Смрзнуто воће	567	146	1.491
2204	Вина	1.204	1.159	1.276

Извор: ГС⁵⁸⁵ обрачун на основу података Републичког завода за статистику Србије

⁵⁸⁵ ГС. 2022. Trade map, <https://www.trademap.org/>

Руда бакра је примарни производ који до 2020. године није имао пласман на кинеском тржишту због ниске цене по јединици производа и велике раздаљине. Тачније, руда бакра до 2020. године није имала значајно место ни у укупном извозу Србије. С обзиром на то да привреда располаже (или је до сада располагала) довољним капацитетима за прераду руде у количинама које су уобичајено експлоатисане, Србија није имала интерес да извози сирову руду. Извоз непрерађене руде у односу на производ било ког степена обраде доводи до смањеног прихода од извоза у годишњим показатељима. Различити прерађени облици, од плоча и трака, преко бакарних жица, до цеви и профила, у извозу су постизали веће цене, мање трошкове транспорта, већу додатну вредност, тиме и изванредан значај за запосленост и укупни развој привреде. Укупни извоз руде бакра до 2020. године износио је само 2–3 милиона долара и односио се углавном на Црну Гору. У 2020. години повећава се на 92 милиона, а затим на 862 милиона долара. Од тога је, како је наведено, у Кину пласирано око 500 милиона. Додатно, 2021. године компанија *Зићин* почиње да извози руду и у друге земље, Шпанију и Кореју, у вредности од по 100 милиона долара, затим Грузију и Финску. Вредност извоза руде бакра у 2021. години чинила је 52% укупног извоза у Кину. Тако су 2021. бакар и руда бакра заједно чинили 85% српског извоза у Кину (табела 57).

Поред руде бакра, релативно висок удео у извозу имају сирово дрво и необрађено сребро, такође производи примарног сектора. Србија није имала извоз сребра у Кину до 2020. године, када је реализован извоз у вредности од око 8,6 милиона долара, у 2021. око 4,5 милиона долара, али се за наредни период такође може очекивати повећан извоз необрађеног сребра с обзиром на исто порекло и власничку компанију (*Цићин* – РТБ Бор). У 2020. години извоз сребра у Кину чинио је 99% извоза сребра из Србије. Укупан извоз необрађеног сребра из Србије је нешто већи него у претходним годинама, али не драматично, као што је случај са рудом бакра.

Извоз руде бакра ће у наредним годинама имати додатни раст, јер је у јуну 2021. године Министарство рударства Србије издало овој кинеској компанији решење за изградњу објеката и експлоатацију рудника бакра и злата „Чукару Пеки“. Ово је, поред старог проблема трговинског дефицита, највећи проблем у трговинским односима Србије и Кине, мада се не може јасно одвојити од проблема сврхе и намене кинеских (и уопште страних) инвестиција.

4.4. Процена извозних потенцијала одабраних производа српске привреде у Кину

Да би се смањило дефицит у трговини са Кином и постигли позитивни ефекти повећања извоза, у фокусу економских политика треба да буде повећање извоза, али не било какво, већ само производа веће додате вредности с обзиром на то да је циљ унапређење, а не повећање извоза, како је описано претходном одељку. У овом делу прецизније се анализирају извозни потенцијали производа који задовољавају претходно утврђене критеријуме.

Генерално, значајне шансе за извоз на кинеско тржиште имају сви производи који имају: а) конкурентску предност на светском тржишту, б) значајан удео у укупном извозу и в) већ се налазе на листи извозних производа у Кину. Ипак, ова процена доводи у однос само понуду и тражњу, не узимајући у обзир велику раздаљину између Кине и Србије, као ни царине. Ове варијабле су донекле обухваћене трећим критеријумом – присуством у извозу, што само по себи значи да раздаљина и царине нису препрека извозу. Ипак, како би се добиле прецизније вредности потенцијалног извоза, процена на основу ових критеријума није довољна. Зато се на наведене производе примењује емпиријски модел који је предложио *International Trade Center* (ИТС) за земље у развоју. Модел укључује варијабле понуде извозног, тражње увозног тржишта, укључујући величину обе привреде и удео циљаног производа у укупном извозу, затим осетљивост производа на географску раздаљину и царинске стопе. Ово је специфичан метод који комбинује принципе економетријског модела гравитације и класичних увозно-извозних индекса. Потенцијални извоз у Кину, према овом моделу, утврђује се за сваки од идентификованих производа, што би требало да пружи релативно прецизне податке о потенцијалном извозу сваке од претходно издвојених група производа.

Наведена три критеријума задовољава десетак група производа, односно већина конкурентних производа са значајним уделом у извозу, које су наведене у табели 57. Из даље анализе изостављени су многи производи који су заступљени у извозу Србије у Кину, али који нису конкурентни и немају значајан удео у укупном извозу Србије. То су најпре сировине (руда бакра, сребра и сирово дрво) које вероватно имају додатни потенцијал за извоз у Кину без обзира на низак *RCA* индекс, али њихови потенцијали неће бити разматрани, јер повећање њиховог извоза није пожељно за српску привреду. С друге стране, неки важни извозни производи Србије, као што су житарице, свеже воће,

сунцокрет и вода, немају пласман на кинеском тржишту, те стога такође нису предмет даље процене извозних потенцијала.

Предвиђене критеријуме јасно задовољавају производи електроиндустрије, прерађени облици производа од бакра, смрзнуто воће, цигарете и производи од пластике. Поред тога детаљније се истражује извозни потенцијал смрзнутог говећег меса, за које Србија нема значајну компаративну предност, нити важан удео ових производа у укупном извозу, али је реализован извоз у Кину значајан у мери да се не може изоставити из даље процене.

4.4.1. Производи електроиндустрије

Упркос затварању већине гигантских компанија у сектору електроиндустрије које су пословале у претходној Југославији, сама производња и извоз нису престали, већ су постепено током транзиционог периода преузимани од мањих приватних компанија. Међу производима који задовољавају све критеријуме извозних фаворита у Кину, чак пет група су производи овог сектора. То су: електромотори и генератори, делови за електромоторе, електроопрема, каблови, бојлери и грејачи.

Иако је Кина највећи светски произвођач неких од ових група производа, извоз Србије на кинеско тржиште је у знатном порасту. Процена извозних потенцијала по описаној методологији показује велике неискоришћене извозне могућности у четири од пет производних група (табела 58).

Табела 58. РЕАЛИЗОВАНИ И ПОТЕНЦИЈАЛНИ ИЗВОЗ ЕЛЕКТРОИНДУСТРИЈЕ у Кину (1.000 ДОЛАРА)

Код	Производ	2019	2020	2021	Потенцијалн и извоз	Разлика
8501	Електромотори и генератори	2.800	5.400	5.900	16.800	10.900
8536	Електрични уређаји и опрема	74	1.256	1.604	8.600	6.996
8544	Изоловани каблови	87	855	1.182	18.230	17.048
8503	Делови електричних мотора и генератора	197	204	551	7.000	6.449
8537	Плоче, панели, конзоле	25	823	3566	2.998	-568

Потенцијални извоз је од три до чак 18 пута већи од реализованог, у зависности од групе, изузев плоча, панела и конзола за електроуређаје, где је реализован извоз премашио потенцијални. Збирно извоз производа електроиндустрије могао би да се повећа за преко 41 милион долара.

Из угла извоза по земљама Кина се налази у првих 12–25 увозника ових производа српске индустрије. То, међутим, није разлог за оптимизам ако се извоз електроиндустрије сагледа у апсолутним износима, јер је извоз у Кину електропроизвода миноран у односу на извоз у земље ЕУ. Извоз електромотора и генератора у Кину чини 1% укупног српског извоза ове групе производа, електроопreme 0,5%, док је извоз каблова само хиљадити део укупног српског извоза.

Иако постоји значајан простор за повећање извоза у Кину, ова грана се не може сматрати фаворитом за повећање укупног извоза на кинеско тржиште. Прво, овај сектор је типичан пример повезаности у међународне производне ланце. Од укупног извоза од 1,8 милијарди долара вредности изолованих каблова, чак 1,4 милијарде долара односи се на извоз сета жица за паљење аутомобила и пласира се у фабрике аутомобила у шест земаља Европске уније (Немачка, Мађарска, Чешка, Словачка, Румунија и Шведска). Правци и обим снабдевања унапред су утврђени за дужи период, набавке су редовне, тако да не остаје много слободних производних капацитета за пробој на нова тржишта.

Поред тога, иако је висина царина укључена у емпиријски модел којим су процењени извозни потенцијали, треба додатно нагласити да су увозне царине Кине за три од четири преостале групе производа просечно три пута веће него царине ЕУ.

Табела 59. ЦАРИНЕ ЕУ И КИНЕ НА УВОЗ ПРОИЗВОДА ЕЛЕКТРОИНДУСТРИЈЕ ИЗ СРБИЈЕ

Код	Производ	Кинеске царине	Царине ЕУ
8501	Електромотори и генератори	12%	4,7%
8536	Електрични уређаји и опрема	10%	10%
8544	Изоловани каблови	10%	3,7%
8503	Делови електричних мотора и генератора	8%	2,7%

Извор: ИТС, <https://www.macmap.org/>

Прерађен бакар

Бакар је до 2021. године био најважнији извозни производ Србије у Кину, када је примат преузела руда бакра. У укупном извозу прерађеног бакра из Србије кинеско тржиште има убедљив примат са 320 од укупно извезених 750 милиона долара у 2021. години.

У односу на извоз сирове руде бакра, извоз његових прерађених форми је знатно повољнији за српску привреду. С друге стране, ова група производа има велики број подгрупа, класификованих према степену обраде, а тиме и извоз сваке од њих има веома различите ефекте и значај. Србија има значајну производњу и извоз бакарних шипки и профила (7407); бакарне жице (7408); плоча, лимова и трака (7409) и бакарних цеви (7411). Међутим, ови производи се не извозе на кинеско тржиште. Готово сав извоз бакра у Кину односи се на најнижи облик – необрађен бакар (ХС 7403), што је незнатно повољније од извоза сирове руде.

Процена на основу описане методологије показује да нема потенцијала за додатно повећање извоза бакра у необрађеном облику, али постоје неискоришћени потенцијали за извоз других облика вишег нивоа обраде. Највећи неискоришћен извозни потенцијал имају бакарне плоче и лимови, са процењеним потенцијалним извозом од преко два милиона долара и бакарне цеви са око 1,3 милиона.

Као у претходно описаном проблему извоза сирове руде бакра, извоз основних непрерађених облика бакарних производа у сложеније форме је у интересу Србије, али и кинеских компанија, којима би виша вредност производа омогућила мањи удео транспортних трошкова у извозу.

4.4.2. Потенцијални извоз смрзнутог воћа

Смрзнуто воће – конкретно малине и боровнице као најважнија група, затим јагоде и друго смрзнуто воће – представља групу производа са највишим индексом конкурентности (преко 80) у српској привреди. Како је Србија произвођач, али и увозник воћа као сировине, њена позиција у овом сектору је много повољнија него у секторима у којима се реализује највећи обим извоза (електро и машинска индустрија).

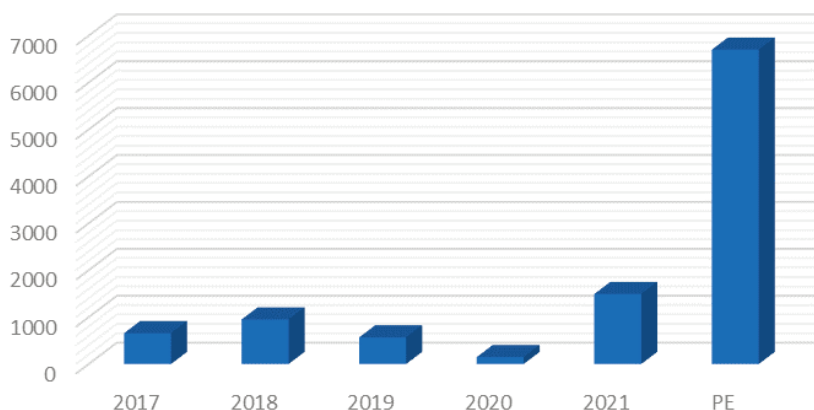
Процењен потенцијални извоз ове групе производа у Кину је четири пута већи од реализованог у 2021. години (графикон 70).

Разлог за ове неискоришћене потенцијале је висока царина од 30% на кључне извозне производе Србије у овој групи – смрзнуте јагоде, малине, боровнице и рибизле. То значајно поскупује извоз и конкурентност

српских произвођача на кинеском тржишту у односу на друге извознике – Малезију и Тајланд, које као земље ASEANА немају царину, као и Чиле, са којим Кина има посебан споразум о бесцаринској трговини одређеним производима. С друге стране, ове производе Србија пласира на тржиште ЕУ без царине по основу ССП, што значајно смањује изгледе, али и мотив за интензивирање сарадње са Кином у овом сектору.

Графикон 70. РЕАЛИЗОВАНИ И ПОТЕНЦИЈАЛНИ ИЗВОЗ СМРЗНУТОГ ВОЂА у Кину, 2017-2021

(хиљаде долара)

4.4.3. Цигарете

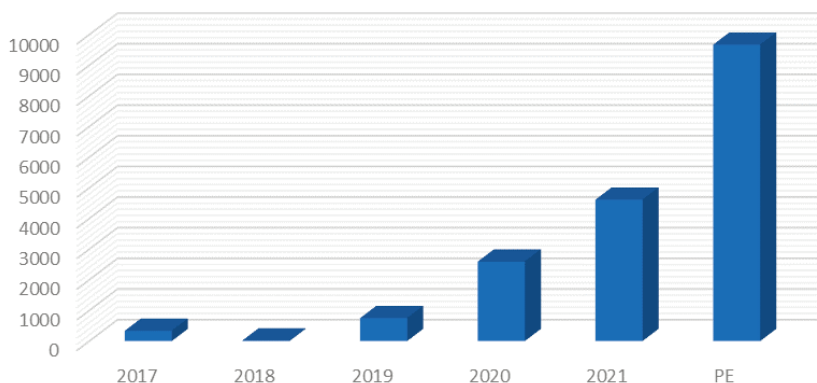
Дуванска индустрија је важан стратешки сектор Србије. За разлику од електро и машинске индустрије, највећи део ланца вредности налази се на територији Србије, укључује ангажовање радне снаге и капитала у више сектора српске привреде – пољопривреди и индустрији, откупљују се домаће сировине и додатно увозе из других земаља, али се процес производње до финалног производа одвија у Србији. Без обзира на страно власништво три водеће компаније у овом сектору (*Philip Morris International*, раније *Дуванска индустрија Нип*; *British American Tobacco*, раније *Дуванска индустрија Врање* и *Japan Tobacco International*) ове стране инвестиције задовољавају све теоријске претпоставке о позитивним ефектима СДИ на привреде домаћине, а

прва претпоставка је инвестирање у секторе намењен извозу, а не домаћем тржишту (банке, трговински ланци).

Пре 2015. године извоз цигарета из Србије је био симболичан, да би последњих година то постао један од најважнијих извозних производа Србије. Дуванске компаније из Србије пробиле су се на многа тржишта, док су у неким регионима цигарете постале доминантан извозни производ са преко 90% укупног извоза у Јапан, око 80% укупног извоза у Северну Африку, преко 50% извоза у поједине земље Блиског истока.

Извоз цигарета у Кину је у порасту, слично другим извозним тржиштима. За само три године, од симболичних износа, извоз је достигао скоро пет милиона долара. Ово је један од најдинамичнијих извозних сектора, те је и без квантитативне процене јасно да су његови потенцијали у будућности велики. Примена емпиријског модела по описаној методологији показала је да у садашњим околностима потенцијални извоз цигарета у Кину износи око 10 милиона долара (графикон 71).

Графикон 71. РЕАЛИЗОВАН И ПОТЕНЦИЈАЛНИ ИЗВОЗ ЦИГАРЕТА, 2017-2021 (ХИЉАДЕ ДОЛАРА)

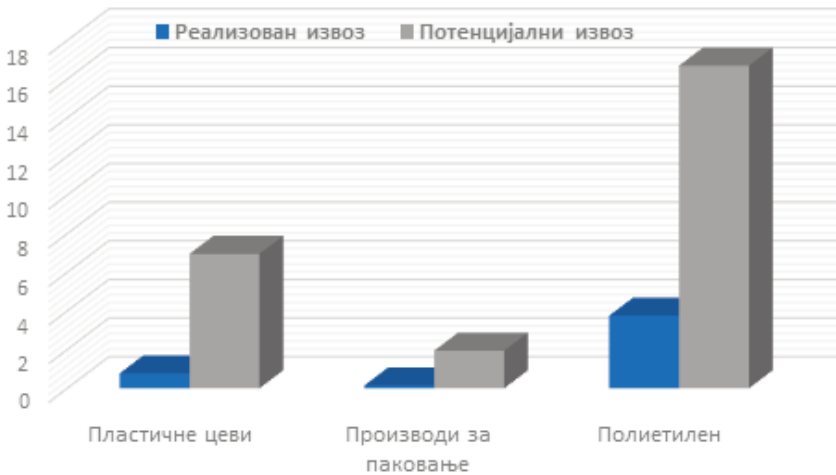
Овде се такође јавља отежавајућа околност кинеских царина од 25%, док су царине на увоз цигарета у Европску унију из Србије 0%. Без обзира на то, емпиријски модел је укључио царинске препреке и, као и реални извоз, показао да ова препрека није од великог значаја.

4.4.4. Производи од пластике

У групи пластика и пластични производи, који генерално имају важно место у српском извозу (графикон 72), највећи извоз и индекс конкурентности имају пластичне цеви (ХС 3917); производи за паковање робе (ХС 3923) и полимери етилена у примарној форми (ХС 3901). У погледу извозних дестинација највећи удео има Немачка, затим Мађарска и Чешка, али се релативно мали извоз од по 3–5 милиона долара пласира у све земље ЕУ, при чему се највећи обим извоза остварује у групи пластичних цеви, мање производа за паковање и најмање полиетилена у примарној форми. Иако ово нису производи високог технолошког нивоа, ипак су финални производи.

Насупрот томе, у извозу у Кину доминира полиетилен, који је основна супстанца, чија екстракција (као и свака друга) чини еколошки најнеприхватљивији сегмент процеса производње. Кина је седмо по величини извозно тржиште Србије за полиетилен, док је увоз осталих форми пластичних производа симболичан. Извозни потенцијали за полиетилен у Кину су велики, скоро 17 милиона долара, док је реализован извоз у 2020. години био 3,7 милиона (графикон 72).

Графикон 72. РЕАЛИЗОВАН И ПОТЕНЦИЈАЛНИ ИЗВОЗ ОДАБРАНИХ ПРОИЗВОДА ОД ПЛАСТИКЕ (МИЛИОНИ ДОЛАРА)

Слично другим сировинским производима (руда бакра, сребра и сировог дрвета) и производа у непрерађеном облику (бакар), Србији није у интересу да повећава извоз ових производа. Зато је у овој студији процењен потенцијални извоз других производа од пластике. Резултати показују да је потенцијални извоз пластичних цеви око седам милиона долара, а пластичних производа за паковање нешто мање од два милиона долара, наспрам реализованих симболичних износа извоза од неколико хиљада долара.

Слично ситуацији са производима од бакра, вероватно би од обостраног интереса било повећање производње и извоз готових производа (пласирањем домаћих, страних или управо кинеских инвестиција). То не би смањило негативне еколошке ефекте, али би српској привреди омогућило знатно веће приходе од извоза и додатне привредне активности.

Из кинеског угла, без обзира на то што је ова земља највећи произвођач и извозник пластике на свету, раст увоза полимера етилена указује на исцрпљеност сопствених ресурса. Део процесуираног увезеног полиетилена поново се извози на трећа тржишта, гомилајући додатну вредност, транспортне трошкове и цену финалног производа. Производња финалних производа од пластике на територији Србије омогућила би кинеским компанијама ефикаснији пласман на тржиште Европске уније.

4.4.5. Извоз говеђег меса

Србија нема значајну производњу меса, нити компаративну предност за ову групу производа. Штавише, она је нето увозник, а не извозник меса, а ови подаци су очекивано довели до тога да примењена методологија није показала да постоје нереализовани извозни потенцијали. Напротив, резултати су показали извозни потенцијал од само 600.000 долара, док је реализован извоз у 2021. години износио преко 6,2 милиона долара. Кина је други увозник меса из Србије, после Црне Горе.

Разлози који доводе до оваквих појава у емпиријским моделима су разноврсни и специфични за одређен производ, земљу или ситуацију и не могу бити укључени у статистичке моделе који оцењују опште и заједничке факторе. Извозна политика увек даје предност реалности у односу на модел, те је ова група производа укључена у извозне фаворите на кинеско тржиште без обзира на скромне производне могућности Србије.

Специфични фактори који нису укључени у модел, а који су омогућили нагли раст извоза меса из Србије у Кину, су:

- а) раст увозне тражње Кине – Србија до 2017 године није извозила месо у Кину, али неколико узастопних епидемија преполовило је сточни фонд, што је приморало кинеске увознике да се снабдевају из нових извора, плаћају вишу цену и обезбеђују транспорт;
- б) високе увозне царине Европске уније на месо онемогућиле су успостављање редовних испорука меса из Србије на ЕУ тржишта. Споразум о стабилизацији и придруживању не укључује преференцијални аранжман за све производе. За ЕУ месо је стратешки производ, чији извоз промовише, али увоз отежава царинама од 25 до чак 65%, у зависности од степена обраде. Кинеске увозне царине за Србију од 12 до 25% за смрзнуто говеђе месо, које је главни извозни производ из ове групе, двоструко су мање од ЕУ царина, мада ово није посебно релевантно јер Србија и не извози говедину на тржишта ЕУ, већ у суседне земље – Црну Гору, Босну и Херцеговину, Северну Македонију, као и Руску Федерацију и Турску.

Одсуство сигурног великог тржишта какво је ЕУ за друге производе подстакло је произвођаче да искористе могућност великог кинеског тржишта и одустану од пласмана у суседне земље. У 2020. и 2021. извоз у Црну Гору је смањен на четвртину оног из 2017, док је извоз у БиХ и Северну Македонију био симболичан. Ипак, укупан извоз у суседне балканске земље износио је око 1,2 милиона долара и његово преусмеравање не објашњава извоз у Кину од 6,2 милиона долара. Укупан извоз смрзнуте говедине из Србије повећан је са 1,2 милиона долара у 2017. и 2018, на 7,2 милиона у 2021. години. Отварање кинеског тржишта у виду потписаног протокола из 2017. године о извозу говеђег меса вероватно је подстакло произвођаче да повећају обим производње и/или је дошло до реекспорта који није евидентиран у националној, нити међународним статистичким базама.

4.5. Закључци и препоруке о трговинским односима Србије и Кине

Позиција Србије у трговини са Кином веома је незадовољавајућа због монолитног извоза, ограниченог на четири производа који чине 90% извоза, али још више због тога што 55% извоза чине сировине, међу којима доминира руда бакра, као и руда сребра и сирово дрво. Драматичан раст извоза сирове руде значајно је променио

спољнотрговинску слику Србије. Наиме, до 2020. године руде (ХС код 26) се нису налазиле ни у првих 50 извозних производа Србије, у 2020. достижу 30. место, а 2021. високо 7. место у укупном извозу Србије. Ово је резултат активности (експлоатације и извоза) само једне кинеске компаније, *Цићин*, која је постала власник већинског пакета акција РТБ Бор, јединог произвођача бабра у Србији. Извоз непрерађене руде у односу на производ било ког степена обраде доводи до смањеног прихода од извоза у годишњим показатељима. Ипак, ово је мањи проблем у односу на то да је нагли раст извоза руде резултат наглог повећања њене експлоатације, што мултипликује брзину коначног исцрпљивања ресурса.

Српска привреда никада није била на највишем технолошком нивоу, извоз је значајно деградиран током деценија санкција, ратова и радикалних политичких промена, али се до сада није сматрала сировинском привредом. Поред сировина, значајни производи које Кина увози из Србије су бакар у основној непрерађеној форми и пластика у форми полиетилена као основне супстанце. Проблеми у погледу извоза ова два производа су готово једнаки проблему извоза руде, што подразумева слична и у оба случаја делимична решења.

Нагла деградација извоза Србије од 2020. године појава је коју је неопходно зауставити или успорити у оној мери у којој је то могуће, јер извоз више није под контролом домаћих субјекта. Уговор са кинеским компанијама вероватно не омогућује влади Србије било какве интервенције у правцу смањивања експлоатације руде. Негативне будуће последице могле би се смањити постизањем договора са Кином о ангажовању додатног капитала (преко већ присутних или других државних кинеских компанија) за повећање капацитета за прераду руде бабра на територији Србије, јер постојећи капацитети очигледно нису довољни за нови увећан ниво експлоатације. То не би спречило исцрпљивање ресурса, али би омогућило бољу извозну структуру, веће стопе раста привреде, развој постојеће производње бабра и евентуално успостављање нових облика производње у овом сектору, за чије намене Кина увози руду. Исто се односи на производњу пластике уместо извоза полиетилена.

Шансе за успешне преговоре о царинским олакшицама и преференцијалним аранжманима између Кине и Србије су реалне. Када је у питању увоз производа који је за Кину од стратешког значаја, као што је месо, Кина лако успоставља договоре са земљама изван групација које већ имају специјални третман, као што су

најсиромашније земље (*Least Developed Countries* – LDCs) и земље ASEAN-а, са којима остварује бесцаринску трговину. Она има споразуме о повлашћеном третману одређених врста робе са Чилеом, Аустралијом, Новим Зеландом, Камбоџом, Пакистаном, Перуом итд., што указује на спремност за уступке када се ради о кључним производима.

Иако је Србија већ дуги низ година важан економски партнер Кине, до сада није склопљен никакав трговински споразум којим би се умањиле царине. Зато је царина за скоро све производе знатно виша него за извоз на ЕУ тржишта по основу Споразума о стабилизацији и придруживању. Уз преговоре о проблемима структуре извоза, који подразумевају релативно дуг процес и парцијална решења, царинске олакшице требало би да буду друга важна тема у даљем развоју српско-кинеске трговинске сарадње, са знатно већим изгледима за задовољавајуће резултате.

5. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА КИНЕСКИХ У ОДНОСУ НА ДРУГЕ СТРАНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У СРБИЈИ

Основне теоријске претпоставке о ефектима страних директних инвестиција на домаће привреде описане су у другом делу књиге, при чему је наглашено да су бројни аутори запазили не само очекивано позитивне, већ често и негативне ефекте. То се посебно односи на земље некадашњег источног блока, које се у многим класификацијама, после три деценије од колапса привреда утемељених на принципима комунизма и социјализма, још увек сврставају у групу земаља у транзицији. Како је основни циљ страних улагања био ширење тржишта ТНК, њихове инвестиције у овим земљама нису допринеле унапређењу индустрије и технологије, конкурентности или извоза. Због такве намене СДИ су, бар у првим деценијама транзиције, испољиле не само недостатак позитивног, већ и значајан негативан утицај на привредни раст ових земаља.

Србија је један од типичних примера неселективног и наглог отварања привреде за стране инвеститоре током деведесетих година. Разумевање механизма којима се, парадоксално, прилив капитала претвара у слабост привреде, омогућује поређење ефеката СДИ у Србији пореклом из Кине и развијених привреда глобалног Запада. Како је наведено у другом делу, сви негативни ефекти евидентирани у савременој литератури могу се груписати у три механизма. Први је одлив капитала, што је подразумевани губитак и не указује на крајње негативне ефекте СДИ. Друга два механизма су типична за транзиционе привреде, која се нису испољила код страних инвестиција у земљама у развоју, посебно у источноазијским земљама као што су Хонгконг, Сингапур, Јужна Кореја и Кина. Први је инвестирање не у нову производњу, већ у куповину (приватизацију) постојећих предузећа. У случајевима успешних компанија, у великом броју случајева инвеститори су одлучили да затворе предузећа и отпусте запослене, у циљу да домаћа привреда, уместо произвођача, постане тржиште за производе које инвеститор већ производи на другој локацији. Неуспешна предузећа су ретко била предмет приватизације, а у овим случајевима она су по одласку инвеститора остајала са истим или већим дуговима него пре продаје. Други механизам је секторска дистрибуција СДИ, оријентисана на финансије, банкарство, трговину

и друге услуге, уместо на производњу (као у источној Азији), односно на домаће тржиште уместо на извоз.

Према истраживању⁵⁸⁶ из 2015. године, које је укључило податке о секторској дистрибуцији СДИ у Србији до 2013, стране инвестиције деградирале су привредну структуру некада индустријске земље. У српској привреди је до тада, мада ни у 2022. ситуација није много другачија, било само неколико примера СДИ које су оријентисане на извоз – Железара Смедерево (тада *US Steel*) и крагујевачка *Застава (Fiat)*. Највећи обим инвестиција био је намењен услужним секторима, односно домаћем тржишту: *Telenor, Delhaze, Banca Intesa, Mercator, Alpha Bank, Metro Cash & Carry, OMV* итд.

У новијем периоду структура инвестирања се у извесној мери променила у правцу инвестирања у производњу. Од почетка транзиционог периода до 2013. године у просеку је 20% укупних СДИ пласирано у производњу, 25% у банкарски сектор, а у трговину (укључујући некретнине) чак 30%. Према подацима Народне банке Србије у 2017. години у производњу је уложено нешто више него раније, око 25%, док су СДИ у финансијске институције драстично смањене на 14%, а у трговину и некретнине смањене за трећину, на 19% укупних СДИ.

Ипак, ово је од мале важности, јер тренд инвестирања не даје информације о власничкој структури која је већ успостављена. Све наведене компаније, односно читав банкарски сектор и готово сви трговински ланци, још су увек у власништву страних компанија. Мањи удео инвестиција у финансијске институције него у производњу није од посебног значаја јер су све банке већ у страном власништву. Новије инвестиције чине само мали део српске привреде која је „распродата“ деведесетих година. Термин *распродате* привреде употребљен је условно. Нису све компаније из услужног сектора продате (приватизоване), неке су у формалном смислу гринфилд инвестиције, као што су *Меркатор, ОМВ* и *Metro Cash & Carry*. Распродато је заправо српско тржиште, јер ниједна од ових инвестиција није пласирана у нову производњу, нарочито не намењену извозу.

⁵⁸⁶ Stanojević, N. and Kotlica, S. 2015. "The Features and Effects of Foreign Direct Investment in the Transition Economies", *Zbornik matice srpske za društvene nauke*, 152 (3): 543-555. DOI: 10.2298/ZMSDN1552543S

Доминантни сектори у приливу СДИ (финансије, банкарство, телекомуникације, трговина на мало) истовремено су сектори са највећим доприносом расту БДП-а Србије. То показује да су током времена ови сектори постали продуктивнији, али се ова продуктивност, с обзиром на то да се не ради о производњи, не шири на друге секторе, због чега изостају теоријски предвиђени позитивни ефекти.

5.1. Квантитативна процена

Пре доласка кинеских компанија све инвестиције, изузев руског *Гаспрома*, биле су пореклом из развијених земаља Западне Европе и САД. Кинески инвеститори донедавно такође нису били заинтересовани за производне секторе, већ за инфраструктурне пројекте, што је такође оријентација ка домаћем тржишту. Без обзира на то, у свим претходно анализираним примерима (Казахстан, Пакистан, Египат) у статистичкој корелацији се показало да су кинеске инвестиције повезане са позитивнијим привредним кретањима од укупних СДИ у овим земљама. Ова статистичка анализа примењена је и на случај Србије да би се утврдила природа везе између кинеских инвестиција и економских показатеља српске привреде. Она хипотетички може бити позитивна или негативна, али се на основу примера других анализираних привреда, као и кинеских инвестиционих пројеката описаних на почетку овог дела, може очекивати позитивна корелација. Квантитативно истраживање потребно је: прво, како би се проценио статистички значај ове корелације, друго, каква је и колика повезаност кинеских СДИ са различитим параметрима српске привреде, и треће, какви су ефекти кинеских у односу на ефекте укупних СДИ.

Главни индикатори за хипотезу о снажнијим позитивним ефектима кинеских инвестиција у односу на укупне су следећи:

- кинески приступ економске сарадње подразумева обостране користи (*win-win*), с обзиром на стратегију релативно трајне сарадње;
- одсуство позитивних ефеката, или чак појава негативних ефеката многих инвестиција из развијених земаља, бар у почетном периоду транзиције ових привреда, чији су механизми описани у теорији и објашњени на претходној страни;
- чак и без директног утицаја овог механизма, поређење би морало да покаже предност на страни кинеских инвестиција самим тим што су

СДИ из западних земаља биле пласиране у највећем обиму у периоду највећег привредног неуспеха Србије током деведесетих година.

Последњи наведен индикатор уједно је и разлог што се статистички резултати морају узети са резервом. Корелација показује само повезаност две појаве у одређеном временском периоду, која не мора нужно бити одраз узрочно-последичне везе. Насупрот вишеструкој регресионој анализи, број, избор или комбинација варијабли не утиче на добијене вредности коефицијента корелације.

Период укључен у анализу је максималан у погледу прилива кинеских директних инвестиција и односи се на 12 година, период од 2010. до 2021. године.

Ефекти укупних и кинеских инвестиција истражују се одвојено и подељени су на неколико сегмената – варијабли. Независна варијабла је само једна (обим СДИ, најпре кинеских, а потом и укупних), што је основни разлог за примену система неколико простих корелација, уместо једне вишеструке регресије, која би подразумевала обрнуту структуру – једну зависну и више независних варијабли. Циљ је да се утврди корелација СДИ са следећих седам независних варијабли:

- укупни БДП Србије и БДП *per capita* (Завода за статистику Србије);
- стопа незапослености (%), коју би СДИ у теорији требало да смањују и стопа запослености (%) (Светска банка);
- укупни увоз и извоз (*UN Comtrade*);
- спољни дуг, за који се може очекивати позитивна корелација, односно негативни ефекти на привреду, с обзиром на то да је већина инвестиција (без обзира на порекло) финансирана из зајмова (Народна банка Србије).

Методологија је иста као у студијама случаја Казахстана, Пакистана и Египта. Одређује се коефицијент корелације који се ослања на методу обичних најмањих квадрата (*Ordinary Least Squares* – OLS). *P*-вредност и Фишеров тест укључени су као тестови статистичке значајности процењене корелације. Код малих узорака, као што је то у овом случају (12 година), *P*-вредност има тенденцију релативно високих вредности; показује мањи статистички значај од реалног. Зато је модел додатно тестиран Фишеровим тестом (Ф-тестом) статистичке поузданости, који се користи за мале узорке. „Ф-тест процењује разлику између варијације два узорка и усмерен је на општу тенденцију скупа, а не на подударане између парова у временској серији. Сматра се да резултат корелације

не може бити резултат случајности када је Ф-вредност већа од Ф критичне вредности”.⁵⁸⁷

Резултати примене ових метода у утврђивању утицаја страних инвестиција на кључне показатеље привреде Србије дати су у наредним табелама.

Табела 60. УКУПНЕ СДИ И НАЈВАЖНИЈИ ПАРАМЕТРИ ПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ

	Коефицијенти	P-вредност	F-вредност	F критична вредност
БДП	0,36	0,18	38,24*	2,19
БДП <i>per capita</i>	0,41	0,12	0,82*	0,28
Незапосленост	-0,54	0,12	0,00	0,25
Запосленост	0,68	0,04*	0,00	0,21
Извоз	0,78	0,04*	9,11*	2,32
Увоз	0,53	0,11	0,78	2,89
Спољни дуг	-0,25	0,45	15,52*	0,24

* Висок статистички значај

Извор: Прорачун аутора

Табела 61. КИНЕСКЕ СДИ И НАЈВАЖНИЈИ ПАРАМЕТРИ ПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ

	Коефицијенти	P-вредност	F-вредност	F критична вредност
БДП	0.45	0.08*	8.24*	4.05
БДП по становнику	0.54	0.07*	0.35*	0.11
Незапосленост	-0.79	0.05*	1.15*	0.12
Запосленост	0.81	0.09*	4.92*	0.14
Извоз	0.88	0.06*	6.11*	3.34
Увоз	0.79	0.01*	5.42*	2.85
Спољни дуг	-0.24	0.45	6.12*	0.13

* Висок статистички значај

Извор: Прорачун аутора

⁵⁸⁷ Šaranović, J., Stanojević, N. and Vuletić, D. 2019. “Development opportunities for growing economies on the routes of New China’s Silk Road: case study of Serbia”. In: *Advances in Economics, Business and Management Research*, vol. 108, 5th IPMA SENET Project Management Conference (SENET 2019).

Резултати анализе показују да директне стране инвестиције генерално имају позитиван однос са већином показатеља српске привреде, без обзира на порекло. Како корелативна веза не одређује узрочно-последичне везе, не можемо тврдити да су инвестиције директно довеле до унапређења анализираних аспеката српске привреде, већ да постоји линеарна веза, односно сагласност између посматраних појава.

Корелација са укупним СДИ у Србији је изнад очекивања с обзиром на велики обим страног капитала у области трговине и финансија, сектора који не доприноси привредном расту уколико профит не остане у земљи. Највећи трговински ланци и банке у Србији имају већину страног капитала, међутим секторска дистрибуција СДИ значајно се променила у последњих неколико година у правцу који је повољнији за домаћу привреду. Од почетка транзиционог периода до 2013. године, када су европске компаније биле готово једини извор страних инвестиција, у производњу је годишње просечно пласирано око 20% укупних СДИ, пласман у банкарски сектор износио је 25% укупних СДИ, а у трговину (укључујући и некретнине) чак 30%. Према подацима Народне банке Србије током година растао је обим страних инвестиција пласираних у производњу, док су СДИ у финансијске институције драстично смањене на 14%, а у трговину и некретнине смањене за трећину, на 19% укупних СДИ.⁵⁸⁸ Повољнија секторска расподела СДИ довела је до значајнијег позитивног утицаја укупних СДИ на српску привреду него што је то било у почетном периоду транзиције. Ипак, док статистички значај налаза постоји у случају корелације кинеских инвестиција са свим анализираним параметрима, изузев спољног дуга, код укупних СДИ статистички значај је потврђен у оба теста само код корелације са извозом.

Поред извеснијих статистичких резултата, СДИ пореклом из Кине испољиле су значајно позитивнију везу са привредним показатељима Србије од оних пореклом из других земаља. Позитивни ефекти кинеских инвестиција изостају само у случају спољног дуга, са којим очекивана позитивна корелација представља терет за српску привреду.

Најснажнија корелација испољила се са растом извоза, што коинцидира са анализом из претходног одељка. Ово је случај не само са кинеским већ и са укупним СДИ. Иако сама корелација не доказује

⁵⁸⁸ Народна банка Србије. <https://www.nbs.rs>

узрочну повезаност, у случају извоза може се сматрати да се ради о директном утицају. Ради се о томе да су највећи српски извозници у власништву страних компанија. Конкретно, Железара Смедерево је у власништву кинеске компаније ХБИС група, *Фијат* у италијанском, а *Нафтна индустрија Србије* у власништву руског *Гаспрома*.

Међутим висока је и корелација са растом увоза. Трговинска статистика неких од најзначајнијих дестинација кинеског капитала, које су анализиране у другом делу (у Казахстану, Пакистану, Египту), али и увид у увозне трендове других земаља, показује да су кинески инвестициони пројекти праћени великим порастом увоза грађевинских машина и материјала, као и услуга грађевинских компанија из Кине, што је део кинеске стратегије привредног раста и инвестирања. Овакав утицај на спољну трговину је директан и краткорочан, односно траје колико и реализација пројекта. Трговинска статистика показује да у Србији то није случај. Србија генерално бележи раст увоза, не само из Кине. Увоз из Кине се повећава за око 200 милиона долара годишње, што чини мање од 10% укупног годишњег повећања српског увоза. Поред тога, у увозу из Кине раст остварују само финални производи. Дакле, веза између кинеских СДИ и раста увоза може бити само резултат повећања општег нивоа производње и последичног раста увоза енергената, сировина и полупроизвода.

Веома је снажна негативна корелација између кинеских СДИ и стопе незапослености (-0,79) што може бити резултат ангажовања радне снаге од кинеских компанија, али и посредан утицај на повећање броја радних места путем позитивних ефеката на читаву привреду.

Веза са укупним привредним растом није снажна као са појединачним параметрима, али је значајна. Овај утицај је ипак најдиректнији, јер је раст у грађевинском сектору, као одредиште највећих кинеских инвестиција, увек снажан подстицај укупном привредном расту.

Због сувише високе Р-вредности одбацили смо претпоставку о вези СДИ са спољним дугом Србије.

6. ЗАКЉУЧЦИ О СРПСКО-КИНЕСКИМ ЕКОНОМСКИМ ОДНОСИМА

У периоду 2009–2022. године, када је потписан Стратешки споразум о сарадњи између Кине и Србије, економски односи две земље у потпуности су се променили. Имајући у виду да је пре 2009. једини облик економске сарадње био кинески извоз у Србију, остварени резултати могу се оцени као изузетни. Србија је значајно повећала извоз у Кину, као и Кина у Србију; број кинеских инвестиција у Србији је мултипликован, и то пре свега у производним делатностима које директно доприносе повећању српског извоза; кинески зајмови су пласирани у инфраструктурне пројекте које је Србија номинувала и за којима је постојала реална потреба.⁵⁸⁹

У истраживању су представљени сви кинески инфраструктурни пројекти, а ефекти су оцењени као обострано корисни. Многи међу овим крупним пројектима били су дуго одлагани услед распада СФРЈ, санкција, бомбардовања земље и каснијих економских криза. Неки од пројеката су исплативији од других, неки су били од виталног значаја, други од мање важности, али ниједан није оцењен као сувишан и нерационалан. Српска инфраструктура деценијама је била једна од главних препрека бржем развоју. Уз повољне кинеске кредите и ангажовање кинеских компанија инфраструктурни капацитети су значајно повећани, а постојећа транспортна мрежа модернизована. У овом сегменту економске сарадње потенцијални негативни ефекти односе се на дуг рок отплате кредита, али је анализа показала да је кредитни рејтинг Србије у новијем периоду довољно висок да је овај ризик минималан. Имајући у виду неопходност неких од инфраструктурних пројеката и веома повољне услове кинеских кредита, економска сарадња са Кином у овој области оцењена је као

⁵⁸⁹ Закић, К. 2022. „Препоруке за формулисање јавне политике *Могућности унапређења привредне сарадње Републике Србије и Народне Републике Кине*”. У: *Могућности унапређења привредне сарадње између Народне Републике Кине и Републике Србије*, стр. 96–102 (необјављен текст јавне политике, наручене и усвојене од Министарства спољних послова РС), Институт за међународну политику и привреду, Београд.

веома повољна. Притом се инфраструктурни пројекти које реализују српске компаније у сарадњи са кинеским партнерима (на пример ТЕ Костолац) могу окарактерисати као позитивнији од оних у којима је ангажована искључиво кинеска радна снага. Грађевинска индустрија, посебно када је ангажована у јавним радовима, директно и брзо утиче на развој земље.

Иако кинеским инвестицијама генерално, па и у Србији, доминирају инфраструктурни пројекти, за Србију су од највећег значаја инвестиције у индустрију – Железара Смедерево (*Hesteel*) и Борски рудници (*Цићин мајнинг*). Око 5.000 запослених и њихових породица имају приходе захваљујући *Hesteel*-у. Ова компанија је српски извозник број један, са значајним доприносом БДП-у. Слична је ситуација и са ЗМГ Бор, који је, као и Железара, неколико деценија имао проблеме у пословању, док је данас једна од водећих компанија у својој области на европском нивоу.

Иако се кинеско-српски економски односи могу сматрати интензивним, успешним и обострано корисним, истраживање је указало и на значајне могућности за унапређење сарадње у правцу повећања развојних и смањења негативних ефеката. Негативни ефекти односе се на еколошке проблеме повезане са многим кинеским инвестицијама у производне активности, али и на деградацију извозне структуре.

Прва група су еколошке последице, односно загађење животне средине, посебно ваздуха. Кинеске компаније које послују у Србији, *Цићин Бор*, ТЕ Костолац и *Hesteel* Смедерево већ се налазе на листи највећих загађивача у земљи, а већ постоје индикатори да ће то постати и компанија *Шандонг Линглонг* која се бави производњом гума, уколико не примени одговарајућу технологију. Загађење није настало због кинеских инвеститора, постојало је дуги низ деценија, али је проблем што се ти негативни ефекти не елиминишу у савременом периоду, када нове технологије омогућују елиминисање или бар значајно смањење индустријског загађења. Еколошки изазови и захтеви (стандарди) Србије су познати кинеским партнерима, извесни договори су постигнути, а неки ризици смањени. Кина је значајно напредовала у примени ових техника и метода,⁵⁹⁰ али их не спроводи задовољавајућим темпом.

⁵⁹⁰ Sheng, R., Zhou, R., Zhang, Y. and Wang, Z. 2021. "Green Investment Changes in China: A Shift - Share Analysis", *International journal of Environmental Research and Public Health*, 18: 6658.

За разлику од извесних напора у правцу решавања еколошких изазова, проблем структуре извоза у правцу наглог и значајног повећања удела сировина у извозу, чини се, српски надлежни органи (Влада, Министарство трговине, развојне агенције) нису ни уочиле. С обзиром на скромне производне капацитете српске привреде, не може се очекивати значајније повећање обима извоза на кинеско тржиште. С друге стране, могућа је и неопходна интервенција у структуру српског извоза. Превелики извоз сирове руде бакра, чак и бакра у основном облику, који доминира у извозу у Кину, није прихватљив за Србију из два разлога. Први је деградација читаве привредне структуре од раније виших, данас нижих нивоа индустријске прераде ка експлоатацији сировина. Други, трајнији проблем, јесте убрзање коначног исцрпљивања руде бакра.

Један од важнијих изазова економске сарадње Србије и Кине, који није део ове превасходно макроекономске студије, а запажен је у актуелној литератури у Србији, односи се на значајне културолошке разлике између радне снаге ове две земље. Истиче се неприпремљеност обе стране за сарадњу са новим пословним партнерима и неразумевање њихове позиције. „Оно што је у Србији у пословним односима допуштено, у Кини није, и обрнуто. Такође, има доста проблема и у раду српских грађана у кинеским компанијама у Србији, јер нису упознати са системом пословања у Кини, а постоје правила којих морају да се придржавају.”⁵⁹¹

Укупни економски ефекти могу се окарактерисати као мешовити. Пословање кинеских компанија у Србији значајно доприноси повећању извоза, ангажовању радне снаге и укупном привредном расту, што је показало и квантитативно истраживање. Још један економски аспект – зајмови, окарактерисан је такође као позитиван за развој привреде Србије. Зајмови које је Србија узела код кинеских банака један су од успешнијих облика економске сарадње. Кредити су усмерени углавном на неопходне инфраструктурне пројекте, а с обзиром на повољне услове Србија редовно исплаћује доспеле обавезе. Сарадња између Кине и Србије у области инвестиција генерално има значајно боље ефекте за српску привреду него билатерална трговина. Доминација основних производа у извозу значајно смањује ефекат кинеских инвестиција у индустрију на технолошко и укупно унапређење српске привреде.

Без обзира на овај проблем, кинеске инвестиције имају боље ефекте на економске параметре од укупних инвестиција. Кључни разлог је

⁵⁹¹ Zakić, K. 2022, *Savremena menadžment praksa u Kini i Srbiji*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, str. 192.

пласман у производне и извозне делатности, насупрот европским СДИ које су у највећој мери концентрисане у непроизводне делатности, као што су трговински ланци и банке.

Иако је неспорно да Србија у Кини има поузданог партнера, потребно је имати у виду да су се услед пандемије ковида 19, а потом и кризе у Украјини, глобалне економске околности значајно промениле. Поставља се питање да ли ће због погоршања светских економских прилика Србија и даље имати добар инвестициони амбијент, да ли ће њен економски опоравак и даље трајати, те да ли ће у крајњој инстанци бити у прилици да враћа кредите које је узела. Стога је потребно да сагледа сваки могући сценарио будућег економског развоја, да узме у обзир очекиване ризике и да поново размотри да ли је ова експанзивна инфраструктурна политика одржива.⁵⁹²

Навешћемо неке од најважнијих препорука за унапређење економске сарадње Србије са Кином.

У контексту значајно измењених услова и прилика у светској привреди услед пандемије и украјинске кризе, неопходна је анализа и пресек свих договорених зајмова и обавеза према иностраним повериоцима како би се проценио ризик и сигурност исплате договорених износа на средњи рок. Поред тога, оправдана је и анализа да ли у овом тренутку треба зауставити даља задуживања, јер је велики број варијабли неопходних за одлучивање о даљем задуживању непознат.

Српска влада требало би да усмери предвиђене подстицаје углавном на инвестиције које се заснивају на модернијим, софистициранијим и еколошки прихватљивијим технологијама. Више технологије требало би да омогуће производњу и извоз робе вишег степена обраде и веће вредности, што је у самој основи привредног развоја.

У производним активностима кинеских компанија у Србији, посебно у индустрији бакра, значајни позитивни ефекти могли би да се остваре договором са кинеским партнерима о пласману додатног капитала (домаћег или страног) у повећање степена обраде производа намењених извозу. Тиме би се постигла виша вредност извоза за Србију и нижи транспортни трошкови за кинеске компаније.

⁵⁹² Zakić, K. and Stanojević, N. 2022. "Between aspiration and reality: Sino-Serbian economic relation". In: *China in World and Regional Politics. History and Modernity*, Safronova, E. I. (ed). Vol 27. ICCA RAS. DOI: 10.48647/ IFES.2022.23.58.012

Билатерални преговори о смањењу царина за производе који се већ извозе на кинеско тржиште могли би допринети даљем развоју укупних трговинских односа. Кина већ има преференцијалне трговинске аранжмане са великим бројем земаља, а ако се томе додају скромни извозни капацитети Србије, јасно је да ово за Кину није велики уступак, али би значајно допринео унапређењу трговинских односа.⁵⁹³

Приликом уговарања кинеских инвестиција неопходно је посветити више пажње еколошком аспекту њиховог рада, посебно имајући у виду еколошке проблеме које имају *Hesteel* и *Цићин*.

За имплементацију напредних концепата одрживог раста и развоја, као што је паметна пољопривреда, Србији су потребни инострани партнери, са искуством у овој области. Разматрање могуће помоћи Кине Србији у области пољопривреде (не само финансијске, већ пре свега техничке, технолошке, стручне, саветодавне итд.) заснива се на чињеници да је Кина направила значајан продор у технологији и принципима концепта паметне пољопривреде и да је зелено улагање део нове агенде кинеског *Зеленог пута свиле*.

Развијати боље односе интеркултурне сарадње, како би се кинески и српски радници и менаџери лакше привикли на нове околности у привредној сарадњи.

Препорука је даље унапређење сарадње у области ауто-индустрије, јер је већ сада приметно груписање кинеских произвођача ауто-делова у Србији. Нарочито треба подстицати долазак кинеских компанија које производе високо технолошки софистициране делове за аутомобиле намењене извозу.

Резултати истраживања могу бити значајни за друге земље Југоисточне Европе, које су показале интересовање за укључење у пројекат *Појас и пут*. Ове земље имају сличну привредну структуру, ресурсе, трговинске и инвестиционе партнере и положај на трасама *Новог пута свиле*, али су кинеске инвестиције још увек сувише мале да би се ефекти могли квантитативно проценити. Земље у окружењу са тенденцијом укључивања у кинеску иницијативу *Појас и пут* – Северна Македонија, Црна Гора, Босна и Херцеговина – такође се могу генерално ослонити на резултате који се односе на Србију, уз напомену да кинеске СДИ, обично у облику зајма, доносе значајан ризик од презадужености за мале земље.

⁵⁹³ *Ibid.*

ЛИТЕРАТУРА

- [ADB] Asian Development Bank. 2017. "Meeting Asia's infrastructure needs", www.adb.org/sites/default/files/publication/227496/special-report-infrastructure.pdf.
- [AIIB] Asian Infrastructure Investment Bank. "Articles of Agreement". <https://www.aiib.org/en/about-aiib/basic-documents/articles-of-agreement/index.html>
- Afraz, N. and Mukhtar, N. 2019. "China Pakistan Free Trade Agreement Phase 2: A Preliminary Analysis". The Pakistan Business Council and Consortium for Development Policy Research, Pakistan.
- AidData Research Lab at William & Mary's Global Research Institute. <https://china.aiddata.org/>
- Alden, C. and Alves, A.C. 2008. "History and Identity in the Construction of China's Africa Policy", *Review of African Political Economy*, 35(115): 43-58.
- Aminjonov, F. and Dvorgalyuk, O. 2023. "Central Asia-China Gas Pipeline (Line D)", The Peoples Map of Global China. <https://thepeoplesmap.net/project/central-asia-china-gas-pipeline-line-d/>
- Amusan, T. 2022. "What Nigeria Can Teach Us About China's Belt and Road", *The Diplomat*, 10 November, <https://thediplomat.com/2022/11/what-nigeria-can-teach-us-about-chinas-belt-and-road/>
- Antić, D. 2019. „Šta je Internet of Things (Internet inteligentnih uređaja)", *SamoObrazovanje*, 22. mart, <https://samoobrazovanje.rs/sta-je-internet-of-things-internet-inteligentnih-uredjaja>
- [APR] Agencija za privredne registre. 2018. „Izveštaj o poslovanju RTB Bor d.o.o. za 2017. godinu", file:///D:/chome%20download/ Izvestaj%20%20o%20poslovanju%20za%202017%20godinu%20POTPISAN.pdf
- Arias, D. 2017. "Our food system depends on the right information – how can we deliver?", World Bank, <http://blogs.worldbank.org/digital-development/our-food-system-depends-right-information-how-can-we-deliver>
- ASPА-FINAL Asset Sales and Purchase Agreement (initialized), https://privatizacija.privreda.gov.rs/upload/document/ugovor_zelezara-2016.pdf

- Balaž, P. and Bayer, J. 2018. "Impact of China on Competitiveness of EU Steel Industry", ICEI International Conference on European Integration, Ostrava, p. 118-127.
- Bandelj, N. and Mahutga, M. 2010. "How Socio-Economic Change Shapes Income Inequality in Central and Eastern Europe", *Social Forces*, 88(5): 2133-2161.
- Baruah, D. 2018. "India's Answer to the Belt and Road: A Road Map for South Asia", Carnegie India working paper, New Delhi.
- Bastian, J. 2017. "The potential for growth through Chinese infrastructure investments in Central and South-Eastern Europe along the 'Balkan Silk Road'", Report for the European Bank for Reconstruction and Development, Athens/London, pp. 1-62, Retrieved from: <https://www.ebrd.com/documents/policy/the-balkan-silk-road.pdf>
- Belt and Road Initiative. Official internet site: <https://www.beltroad-initiative.com>
- Benard, M. 2020. "Infrastructure and the Belt and Road Initiative", In: Berlie, J. (ed.), *China's Globalization and the Belt and Road Initiative*, pp. 57-76. Palgrave, Macmillan, Switzerland. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-22289-5>
- BETA. 2014. "China provides USD 608 m-Contract on loan for the second stage of the TE Kostolac B thermal power plant signed", 18 December, <https://www.ekapija.com/en/news/1037744/china-provides-usd-608-m-contract-on-loan-for-the-second-stage>
- BETA. 2007. „Vlada Srbije prodala je u ponedjeljak Rudarsko-topioničarski basen 'Bor' kompaniji 'Kuprom' (Cuprom) iz Rumunije za 400 miliona dolara", Mondo, Mart 05. <https://mondo.rs/Info/Drustvo/a52351/Rumuni-kupili-RTB-Bor-za-400-miliona-dolara.html>
- BETA. 2008. "Austrian A-TEC buys RTB Bor", B92, February 08. https://www.b92.net/eng/news/business.php?yyyy=2008&mm=02&dd=08&nav_id=47554
- Bharti, M. S. 2023. "The Sustainable Development and Economic Impact of China's Belt and Road Initiative in Ethiopia". *East Asia*, 40: 175-194. <https://doi.org/10.1007/s12140-023-09402-y>
- Blecker, R. and Razmi, A. 2009. *Export-led growth, real exchange rates and the fallacy of composition*, Handbook of Alternative Theories of Economic Growth, Northampton.

- Bocca, R. 2022. "China rapidly expands wind power capacity: Here's what you need to know about the global energy transition this week", *World Economic Forum*, 09 March, <https://www.weforum.org/agenda/2023/03/china-wind-power-energy-transition-power-global-energy-crisis-6-march/>
- Bociaga, R. 2022. "Minerals and China's Military Assistance in the DR Congo", *The Diplomat*, 31 October, <https://thediplomat.com/2022/10/minerals-and-chinas-military-assistance-in-the-dr-congo/>
- Bordo, M. 2017. "The Second Era of Globalization is Not Yet Over: An Historical Perspective", NBER Working paper 23786. <https://www.hoover.org/sites/default/files/research/docs/17103-bordo.pdf>
- Boz, E., Bussière, M. and Marsilli, C. 2015. "Recent slowdown in global trade: Cyclical or structural?", In: *The Global Trade Slowdown: A New Normal?*, Hoekman B. (ed.), London: Centre for Economic Policy Research.
- Cabestan, J. P. 2010. "China's new diplomacy: old wine in a new bottle?", In: *Handbook of China's International Relations*, Breslin, S. (ed.). London and New York: Routledge.
- CCICED. 2018. "Special Policy Study on Green Belt and Road and 2030 Agenda for Sustainable Development", Policy Paper, China Council for International Cooperation on Environment and Development.
- CEE Bankwatch Network. "Kostolac B3 power plant, Serbia" <https://bankwatch.org/project/kostolac-lignite-power-plant-serbia>
- Central Bank of Sri Lanka. 2019. *Annual Report 2019*. <https://www.cbsl.gov.lk/en/publications/economic-and-financial-reports/annual-reports/annual-report-2019>
- Central Bank of Sri Lanka. 2023. "External sector". <https://www.cbsl.gov.lk/en/statistics/statistical-tables/external-sector>
- Chang, J. 2018. "China and Yemen's Forgotten War", United State Institute of Peace. <https://www.usip.org/publications/2018/01/china-and-yemens-forgotten-war>
- Chaziza, M. 2020. "China-Bahrain Relations in the Age of the Belt and Road Initiative", *Strategic Assessment - A Multidisciplinary Journal on National Security*, 23(4): 69-83.
- Chaziza, M. 2020. "China-Qatar Strategic Partnership and the Realization of One Belt, One Road Initiative". *China Report* 56(1): 78-102. DOI: 10.1177/0009445519895612

- CHEC, China Harbor. Hambantota Harbor. www.chec.bj.cn/cn/ssbl/gccbs/gk/202208/t20220803_8212.html
- Chen, W. 2020. *Challenges and Opportunities for Chinese Agriculture Feeding Many While Protecting the Environment*. Palgrave Macmillan.
- Chole, E. and Manyazewal, M. 1992. The Macroeconomic Performance of the Ethiopian Economy, 1974-90. *The Ethiopian Economy: Structure, Problems and Policy Issues*, 1-42.
- Chung, J. 2019. "China's Agriculture Drone Revolution", Ipsos Business Consulting, china-agriculture-drones.pdf
- Ciszuk, S. 2007. "Caspian-to-Arabian-Sea pipeline suggested by Iran as it searches for Central Asian inroads". *Global Insight*. <https://acturca.wordpress.com/2007/11/21/caspian-to-arabian-sea-pipeline-suggested-by-iran-as-it-searches-for-central-asian-inroads/>
- [COAR] Center for Operational Analysis and Research. 2022. "China in Syria: Aid and Trade Now, Influence and Industry Later?", Center for Operational Analysis and Research. <https://coar-global.org/2022/07/11/china-in-syria-aid-and-trade-now-influence-and-industry-later/>
- Constantinescu, C., Matoo, A. and Ruta, M. 2015. "Global Trade Slowdown". In: *The Global Trade Slowdown: A New Normal?*, Hoekman B. (ed.), London: Centre for Economic Policy Research.
- Conte, N. 2022. "Visualizing China's Dominance in the Solar Panel Supply Chain", *Visual Capitalist*, 30 August, <https://www.visualcapitalist.com/visualizing-chinas-dominance-in-the-solar-panel-supply-chain/>
- Cororaton, C. and Orden, D. 2008. "Pakistan's cotton and textile economy", International Food Policy Research Institute, Washington, D.C. DOI: <https://doi.org/10.2499/9780896291676>
- Cosco shipping. 2023. "COSCO SHIPPING Ports announces its investment in 25% of the equity of Sokhna New Container Terminal in Egypt", https://en.coscoshipping.com/art/2023/3/17/art_6923_313807.html
- [CSET] Center for security and emerging technologies, 2021. "Outline of the People's Republic of China 14th Five-Year Plan for National Economic and Social Development and Long-Range Objectives for 2035", English translation of the Chinese official document published on the website of Xinhua from March 12, https://cset.george.town.edu/wp-content/uploads/t0284_14th_Five_Year_Plan_EN.pdf

- Curran, L., Lv, P. and Spigarelli, F. 2017. "Chinese investment in the EU renewable energy sector: Motives, synergies and policy implications", *Energy Policy*, 101: 670-682, <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.09.018>
- Curwin, K. and Mahutga, M. 2013. "Foreign Direct Investment and Economic Growth: New Evidence from Post-Socialist Transition Countries", *Social Forces*, 92(3):1159-1187. <https://doi.org/10.1093/sf/sot128>
- Dar, A., Muhammad, T. and Mehmood, B. 2016. "Is there a relationship between foreign direct investment, human capital, trade openness and economic growth of Pakistani economy?", *Science International*, 28(1).
- Debongo, D.Y.S., Wu, H.Q., Chang, H.R., Kassai, D.L., Nzabana, V., Djossouvi, A.C.D., Osei-Kusi, F., Nguefio, P.N., Fatoumata T., and Awadji, F.B. 2022. "The impact of China's foreign direct investment on Africa's inclusive development", *Social Sciences & Humanities Open*, 6(1). <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2022.100276>.
- Decreux, Y. and Spies, J. 2016. "Export Potential Assessments - A methodology to identify export opportunities for developing countries", International Trade Center, https://umbraco.exportpotential.intracen.org/media/1089/epa-methodology_141216.pdf
- Development reimagined. 2023. "Countries along the Belt and Road - What does it all mean?" <https://developmentreimagined.com/2019/09/26/countries-along-the-belt-and-road-what-does-it-all-mean>
- Diez, J. 2022. "China, Saudi, and the Future of Cross-Regional Investments", Middle East Policy Council. <https://mepc.org/commentary/china-saudi-and-future-cross-regional-investments>
- Doblas-Reyes, F.J. at all. 2010. "Weather and climate forecasts for agriculture", In: *Guide to Agricultural Meteorological Practices*, World Meteorological Organisation – WMO, No. 134.
- Duan, B. 2021. "Discussion on the development direction of hydropower in China", *Clean Energy*, 5(1): 10-18, <https://doi.org/10.1093/ce/zkaa025>
- [EDB] Eurasian Development Bank 2018. "Silk Road Transport Corridors: Assessment of Trans-Eaeu Freight Traffic Growth Potential", Report 49. Centre for Integration Studies Saint Petersburg.
- Eder, T.S. 2014. *China-Russia Relations in Central Asia*, Springer.
- Egbunike, N. 2021. "Belt and Road Initiative projects ramp up Nigeria's favourable perception of China", *Global Voices*, June 07. <https://globalvoices.org/2021/06/07/belt-and-road-initiative-projects-ramp-up-nigerias-favourable-perception-of-china/>

- Eichengreen, B. and Tong, H. 2005. "Is China's FDI Coming at the Expense of Other Countries?", NBER, Working Paper 11335, Cambridge
- Eichengreen, B. and Tong H. 2006. "How China is reorganizing the World Economy?", *Asian Economic Policy Review*, 1: 73-97.
- eKapija. 2019. „Obezbeđen kredit od 193 mil EUR za izgradnju toplodalekovoda Obrenovac – Novi Beograd”, *eKapija*, <https://www.ekapija.com/news/2736622/obezbedjen-kredit-od-193-mil-eur-za-izgradnju-toplodalekovoda-obrenovac-novi-beograd>
- Energetski portal. 2021. „U probni rad puštena vetroelektrana 'Senj'”, *Energetski portal*, 08. Decembar, <https://energetskiportal.rs/u-probni-rad-pustena-vetroelektrana-senj/>
- Energy Strategy of the Republic of Serbia from 2017–2023, [https://www.mre.gov.rs/doc/efikasnost-izvori/program for the implementation energy strategy for the period from 2017 until 2023.pdf](https://www.mre.gov.rs/doc/efikasnost-izvori/program%20for%20the%20implementation%20energy%20strategy%20for%20the%20period%20from%202017%20until%202023.pdf)
- Eora Global Value Chain database 2018. UNCTAD: <https://worldmrio.com/unctadgvc>
- Estrin, S. and Uvalić, M. 2013. "Foreign direct investment into transition economies: Are the Balkans different?", LEQS Paper 64.
- Eurostat. 2022. "China-EU - international trade in goods statistics", https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=China-EU_-_international_trade_in_goods_statistics
- European Commission. 2017. "Communication from the commission to the European parliament, the European council, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions".
- European Commission. 2019. "Report of Commission to the Parliament and Council on Trade and Investment Barriers", https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2020/june/tradoc_158789.pdf
- European Commission. 2020. "EU foreign investment screening mechanism becomes fully operational", *Press release*, 9 October 2020, Brussels, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1867
- European Commission. 2020. "Foreign Direct Investment EU Screening Framework", https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2019/february/tradoc_157683.pdf
- European Commission. 2020. "Key elements of the EU-China Comprehensive Agreement on Investment", *Press release*, 30 December 2020, Brussels. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_2542

- European Commission. 2021. "EU - China Comprehensive Agreement on Investment: key facts and figures". https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2021/march/tradoc_159481.pdf
- Evenett, S. 2019. "Protectionism, state discrimination, and international business since the onset of the Global Financial Crisis", *Journal of International Business Policy*, 2(1): 9-36. doi: <https://doi.org/10.1057/s42214-019-00021-0>
- Evron, Y. 2017. "OBOR's impact on Sino-Israeli relations". In: *China's Presence in the Middle East*. Ehteshami, A. and Horesh, N. (eds). London and New York: Routledge.
- Fabbri, V. 2022. "The China-Angola Honeymoon is over, is Africa listening?", *Geopoliticalinfo*, 19 July, <https://www.geopolitica.info/china-angola-honeymoon-over/>
- Faisal, M. and Khan, K. 2022. "China and South Asia: Challenges, Trends and Trajectory". In: *China in World and Regional Politics. History and Modernity*, Safronova E. I. (ed). Vol 27. Institute of China and Contemporary Asia of the Russian Academy of Sciences (ICCA RAS), pp. 145-159. DOI: 10.48647/IFES.2022.37.85.022
- Fan, J., Fan, X., Jintrawet, A., and Weyerhaeuser, H. 2021. "Sustainability Interventions on Agro-Ecosystems: An Experience from Yunnan Province, China". *Sustainability*, (13): 5698. <https://doi.org/10.3390/su1310569>
- FAOSTAT. 2023. Land Use. www.fao.org/faostat/en/#data/RL
- FAOSTAT. 2023. Value of Agricultural Production. www.fao.org/faostat/en/#data/QV
- FAOSTAT. 2023. Population. www.fao.org/faostat/en/#data/OA
- Fedorenko, V. 2013. *The New Silk Road Initiatives in Central Asia*, Rethink Institute, Washington DC.
- Filipović, S. and Radovanović, M. 2023. "Clean energy transition in the Western Balkan countries - Trap or chance for development?". In: *Conference Proceedings: The circular economy: "the number one priority" for the European Green Deal*, Poliakov V. (ed.), pp. 231-243, NEST Association, Sofia.
- Finkelstein, D. 2006. "China Reconsiders its National Security: 'The Great Peace and Development Debate of 1999'", Alexandria: The CNA Corporation.

- Firebaugh, G. 1992. "Growth Effects of Foreign and Domestic Investment", *American Journal of Sociology*, 98(1): 105-130.
- Fishelson, J. 2007. "From the Silk Road to Chevron: The Geopolitics of Oil Pipelines in Central Asia", *Vestnik, The Journal of Russian and Asian Studies*, www.sras.org/geopolitics_of_oil_pipelines_in_central_asia
- FitchRatings. 2023. "China's Renewable Power Installations to Maintain Robust Growth in 2023", *FitchRatings*, 02. February, <https://www.fitchratings.com/research/corporate-finance/chinas-renewable-power-installations-to-maintain-robust-growth-in-2023-02-02-2023>
- Frenkel, R. and Taylor, L. 2006. "Real exchange rate, monetary policy and employment", *Desa Working paper No.19*, United Nations, New York.
- Fulton, J. 2019. "China-UAE Relations in the Belt and Road Era", *Journal of Arabian Studies*, 9(2): 253-268, DOI: 10.1080/21534764.2019.1756135
- Fulton, J. 2019. *China's Changing Role in The Middle East*, The Atlantic Council.
- Gabuev, A. 2015. "Eurasian Silk Road Union: Towards a Russia-China Consensus?", *The Diplomat*, 05 June, <http://thediplomat.com/2015/06/eurasian-silk-road-union-towards-a-russia-china-consensus/>.
- Gallagher, K.P. and Irwin, A. 2014. "Exporting National Champions: China's Outward Foreign Direct Investment Finance in Comparative Perspective", *China and World Economy*, 22(6): 1-21.
- Gazprom. 2020. "Power of Siberia project", <https://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia>
- Ge, S., Wenbin, W., Yun, S., Peng, Y. and Qingbo, Z. 2021. "The latest progress in the research and application of smart agriculture in China", *China National Knowledge Infrastructure CNKI*, https://en.cnki.com.cn/Article_en/CJFDTotal-NXTS201802002.htm
- Gereffi, G. 2018. *Global Value Chains and Development - Redefining the Contours of 21st Century Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Global Markets. 2015. "Riding the Silk Road: China sees outbound investment boom", *Outlook for China's outward foreign direct investment*, EY Knowledge.
- Global Trade Alert 2020. Databases, retrieved from: https://www.globaltradealert.org/global_dynamics.
- GlobalData. 2018. "MoI - Maribor Edvard Rusjan Airport Upgrade - Slovenia". 24 July, <https://www.globaldata.com/store/report/moi-maribor-edvard-rusjan-airport-upgrade-slovenia/>

- Gold, K.L., Etudaiye-Muhtar, O.F., Yusuf, H.A. and Alabi, S.O. 2022. "China-Nigeria economic cooperation: a review", *Journal of Economic, Social and Educational Issues*, 2(1): 169-178.
- Goldstein, A. 2005. *Rising to the Challenge: China's Grand Strategy and International Security*, Stanford: Stanford.
- Gontika, T. 2022. *The One Belt One Road Initiative and the Port of Piraeus*, Routledge, Taylor & Francis group.
- Grossman, G. and Helpman, E. 1991. *Innovation and Growth in the Global Economy*. MIT Press, MA.
- Guo, F., Huang, C. and Woo, X. 2019. "Strategic analysis on the construction of new energy corridor China-Pakistan-Iran-Turkey", *Energy reports*, 5: 828-841.
- Gwadar Port Authority. <https://gwadarport.gov.pk/>
- Hambantota International Port Group. <http://www.hipg.lk/about-us/hipg>
- Hanemann, T., Gao, C. and Lysenko, A. 2019. "Net negative: Chinese Investment in the US 2018". *Rhodium group*. <https://rhg.com/research/chinese-investment-in-the-us-2018>.
- Hanks, R. 2009. "Multi-Vector Politics and Kazakhstan's Emerging Role as a Geo-Strategic Player in Central Asia", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 11(3): 257-267. <https://doi.org/10.1080/19448950903152110>
- Hatab, R. A. A., Abdelhamed Shoumann, N. and Xuexi, H. 2012. "Exploring Egypt-China bilateral trade: dynamics and prospects", *Journal of Economic Studies*, 39(3): 314-326. <https://doi.org/10.1108/01443581211245892>
- Harbor Engineering Company. Doha Newport, Qatar, https://www.chec.bj.cn/cn/ssbl/gcbs/gk/202208/t20220803_8211.html
- Hasan, H. 2022. "Pivot to the East: The Implications of China's Growing Economic Foothold in Iraq", *The Emirates Policy Center (EPC)* <https://epc.ae/en/details/featured/pivot-to-the-east-the-implications-of-china-s-growing-economic-foothold-in-iraq>
- Hausmann, R. and Eichengreen, B. 2005. *Other People's Money: Debt Denomination and Financial Instability in Emerging Market Economies*, Chicago, University of Chicago Press.
- He, W. 2014. "Review and Reflection on China's African Policy in the past 60 years". In: *China-Africa Relations: Review and Analysis*, Zhang, H. (ed.), Paths International Ltd and Social Sciences Academic Press, China, p. 1-19.

- Henderson, J., Appelbaum, R.P. and Ying H.S. 2013. "Globalization with Chinese Characteristics: Externalization, Dynamics and Transformations", *Development and Change*, 44(6): 1221-1253. <https://doi.org/10.1111/dech.12066>
- Hlavacek, P. and Bal-Domanska, B. 2016. "Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Central and Eastern European Countries", *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 27(3): 294-303.
- Hofmann, P. 2013. *The Impact of International Trade and FDI on Economic Growth and Technological Change*, Springer Verlag, Berlin Heidelberg.
- Hongzhou, Z. 2015. *Building the Silk Road Economic Belt - Problems and Priorities in Central Asia*, Nanyang Technological University, Singapore.
- Horak, S. 2014. "Challenges from the East: China in Putin's Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents", Starr, F. and Cornell, S. (eds.), *Central Asia and Caucasus Institute & Silk Road Studies Program*, Washington & Stockholm, pp. 166-178.
- Horn, S., Reinhart, C.M. and Trebesch, C. 2020. "How Much Money Does the World Owe China?", *Harvard Business Review*, February, 26. <https://hbr.org/2020/02/how-much-money-does-the-world-owe-china>
- Hurley, J., Morris S. and Portelance, G. 2018. "Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective", Policy Paper 121, Center for Global Development, Washington DC.
- ICR Research. 30.03.2012. "Devnya Cement begins expansion project, Bulgaria", CemNet.com. <https://www.cemnet.com/News/story/149375/devnya-cement-begins-expansion-project-bulgaria.html>
- [IMF] International Monetary Fund. 2019. *Djibouti*, IMF Country Report No. 19/314, International Monetary Fund Washington, D.C.
- [IMF] International Monetary Fond. Datamapper - Angola, GDP per capita, current prices. <https://www.imf.org/external/datamapper/profile/AGO>
- [IMF] International Monetary Fond. Datamapper - Ethiopia, GDP per capita, current prices <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/ETH>
- [IMF] International Monetary Fond. Datamapper - Zambia, GDP per capita, current prices. <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/ZMB?zoom=ZMB&highlight=ZMB>
- Interesse, G. 2022. "China-United Arab Emirates (UAE): Bilateral Trade and Investment Outlook". *China Briefing*. <https://www.china-briefing.com/>

- news/china-united-arab-emirates-uae-bilateral-trade-investment-outlook/
- [IHA] International Hydropower Association. "Country profile - China", <https://www.hydropower.org/country-profiles/china>
- [ITA] International trade administration. 2022. "Country Commercial Guides - Kazakhstan - Oil & Gas Equipment and Services". <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/kazakhstan-oil-gas-equipment-and-services>
- [ITC] International Trade Center. 2023. <https://www.trademap.org/>
- Jacoby, D. 2018. *Trump, Trade, and the End of Globalization*, Santa Barbara and Denver: Praeger.
- Jaishankar, S. 2020. *The India Way: Strategies for an Uncertain World*. HarperCollins, India.
- James, H. 2001. *The End of Globalization - Lessons from the Great Depression*. Cambridge: Harvard University Press.
- James, H. 2017. "Deglobalization as a Global Challenge". CIGI Papers 135, pp. 1-20.
- Jenkins, R. 2019. *How China Is Reshaping the Global Economy: Development Impacts in Africa and Latin America*. Oxford: Oxford University Press.
- Johnston, A. and Ross, R. (eds). 2006. *New Directions in the Study of China's Foreign Policy*, Stanford: Stanford University Press.
- Joshua, J. 2019. *The Belt and Road Initiative and the Global Economy - Trade and Economic Development*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Jovičić, E. and Stojanović, D. 2022. "Key Features and Challenges of the China-Western Balkan Countries Merchandise Trade Development". *Economic Analysis*, 55(2): 79-90.
- Kabemba, C. 2016. "China-Democratic Republic of Congo Relations: From a Beneficial to a Developmental Cooperation", *African Studies Quarterly*, 16(3-4): 73-87.
- Karrar, H. H. 2019. "From Central Asia to the World: China's Regional Diplomacy as a Precursor for Global Connectivity". In: *China's Belt and Road Initiative in a Global Context: Volume I: A Business and Management Perspective*. Syed, J. and Ying, Y. (eds.), Palgrave Macmillan, Cham, Switzerland. doi.org/10.1007/978-3-030-14722-8
- Kee, H. L. and Tang, H. 2016. "Domestic value added in exports: Theory and firm evidence from China", *American Economic Review*, 106(6): 1402-1436.

- Kentor, J. and Boswell T. 2003. "Foreign Capital Dependence and Development: A New Direction", *American Sociological Review*, 68: 301-13.
- King, F. 1968. *A Concise Economic History of Modern China (1840-1961)*. Frederick A. Praeger, Inc. New York.
- Kirby, W. 1995. "China Unincorporated: Company Law and Business Enterprise in Twentieth-Century China". *The Journal of Asian Studies*, 54(1): 43-63. doi:10.2307/2058950
- Kong, B. 2019. *Modernization through Globalization - Why China Finances Foreign Energy Projects Worldwide*, Palgrave Macmillan, Singapore. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-13-6016-9>
- Kong, B. and Gallagher, K. P. 2017. "Globalizing Chinese Energy Finance: The Role of Policy Banks", *Journal of Contemporary China*, 26(108): 834-851. <https://doi.org/10.1080/10670564.2017.1337307>
- Kong, T. 2015. "16+1 Cooperation Framework: Genesis, Characteristics and Prospect", *Međunarodni problemi*, LXVII(2-3):167-183. doi: 10.2298/MEDJP1503167T
- KPMG. November 2021. "Chinese investments in Slovenia". KPMG poslovno svetovanje d.o.o. https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/si/pdf/Chinese_investments_in_Slovenia_2022.pdf
- Kumar, S. 2019. "China's Belt and Road Initiative (BRI): India's Concerns, Responses and Strategies", *International Journal of China Studies*, 10(1): 27-45.
- Lađevac, I. 2020. "The Republic of Serbia and the Belt and Road Initiative". In: *Security Challenges and the Place of the Balkans and Serbia in a Changing World*, edited by Jović-Lazić A. and Troude, A., pp. 273-283, Institute for International Politics and Economics.
- Lađevac, I. and Stekić, N. 2021. "Assessing the Political Risks in Eurasia in the Wake of the Fifth China's 'Grand Strategy'", *The Review of International Affairs*, 72: 47-66. DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2021.72.1183.3
- Laruelle, M. (ed). 2018. *China's Belt and Road Initiative and its Impact in Central Asia*. The George Washington University, Washington, D.C.
- Lewis, L. and Monarch, R. 2016. "Causes of the Global Trade Slowdown", International Finance Discussion Paper Note. Board of Governors of the Federal Reserve System. <https://www.federalreserve.gov/econresdata/notes/ifdp-notes/2016/causes-of-the-global-trade-slowdown-20161110.html>

- Li, P. 2010. "The Myth and Reality of Chinese Investors: A Case Study of Chinese Investment in Zambia's Copper Industry", Occasional paper no 62, South African Institute of International Affairs, University of the Witwatersrand, South Africa, p. 1-18.
- Li, Q. and Ye, M. 2019. "China's emerging partnership network: what, who, where, when and why". *International Trade, Politics and Development*, 3(2): 66-81. <https://doi.org/10.1108/ITPD-05-2019-0004>
- Linglong Tire. 2019. "Linglong Tire's Factory in Serbia, the First European Factory of China Tire Industry", March 31. https://en.linglong.cn/content/details34_38475.html
- Linglong Tire. About us. <http://www.linglongtire.com/about-us>
- Lowry, N. 2023. "Greeks sign shipping finance co-operation deal with China", *lloyds List*, February 14. <https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com/LL1143949/Greeks-sign-shipping-finance-co-operation-deal-with-China>
- Lu, X., Chen, S., Nielsen, C.P. et al. 2021. "Combined solar power and storage as cost-competitive and grid-compatible supply for China's future carbon-neutral electricity system", *PNAS*, 118(42):1-8 <https://doi.org/10.1073/pnas.2103471118>
- Macrotrends, 2020. "Dollar Yuan Exchange Rate - 35 Year Historical Chart", <https://www.macrotrends.net/2575/us-dollar-yuan-exchange-rate-historical-chart>
- Maddison, A. 2010. "Historical Statistics. Groningen Growth and Development Centre". https://web.archive.org/web/20211102093357_fw_/http://www.ggdc.net/maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_02-2010.xls
- Magnus, G. 2012. "Will Asia Shape or Shake the World Economy?", *ECIPE – European Centre for International Political Economy*, No. 05.
- Manoharan, N. 2022. "Pearl in the string: Sri Lanka-China relations in twenty-first century". In: *South Asia and China: Engagement in the Twenty-First Century*. Raju, A. S. (ed.). Routledge. pp. 160-170.
- Marcus, H. G. 2002. *A history of Ethiopia*. University of California Press.
- Marjanović, D., Beraha, I. and Domazet, I. 2022. "'Belt and Road' Initiative as a Development Chance for the Western Balkan Countries: The Case of Serbia". In: *Opportunities and Challenges for Multinational Enterprises and Foreign Direct Investment in the Belt and Road Initiative*, Bhuiyan, M. A. and Beraha, I. (eds.), pp. 172-193. IGI Global.

- Marjanović, D., Jovičić, E., and Stojanović, D. 2021. "The global distribution of Chinese investments: Importance for the economy of Serbia", *Ekonomika*, 67(1): 43-55. DOI: 10.5937/ekonomika2101043M
- Marwah, R. 2022. "The Dragon's Embrace: the contours of China-Pakistan strategic relations". In: *South Asia and China: Engagement in the Twenty-First Century*. Raju, A. S. (ed.). Routledge.
- McBride, J. 2015. "Building the New Silk Road", *Council on Foreign Relation*, <http://www.cfr.org/asia-and-pacific/building-new-silk-road/p36573>
- Milenković, N. i Spalović, K. 2013. „Intenziviranje rusko-kineske saradnje i transformacija međunarodnog monetarnog sistema", *Економски погледи*, 15(2): 35-49.
- Min, Y. 2020. *The Belt Road and Beyond State-Mobilized Globalization in China: 1998-2018*, Cambridge university press, United Kingdom.
- [MGSIRS] Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture Republike Srbije. 2019. Infrastrukturna gradilišta, <https://www.mgsi.gov.rs/cir/infrastrukturna-gradilista>
- [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs of the PRC. 2008. "The 7th Prime Ministers' Meeting of the SCO Member States Convenes Premier Wen Jiabao Attends and Addresses the Meeting". October 30. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/wshd_665389/t520787.shtml
- [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs PR China. 2009. Joint statement of the People's Republic of China and the Republic of Serbia on the establishment of a strategic partnership, 19-25 August, https://www.fmprc.gov.cn/web/ziliao_674904/1179_674909/t579833.shtml (на кинеском)
- [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs of PRC. 2016. "Xi Jinping Meets with Supreme Leader Ali Khamenei of Iran", January 24, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/2016zt/xjpdstajyljxgsfw/201601/t20160126_704497.html
- [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs Peoples Republic of China. 2016. "China's Arab Policy Paper". Government of China https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/2649_665393/t1331683.shtml
- [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs PRC. 2019. "China's Foreign Policy in a Fast Changing World: Mission and Responsibility", speech by Le Yucheng, July 8. www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zzyjh_665391/t1679454.shtml

- [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. 2021. "China and Africa in the New Era – A Partnership of Equals". https://www.fmprc.gov.cn/eng/wjdt_665385/2649_665393/202111/t20211126_10453904
- [MFAPRC] Ministry of Foreign Affairs of the PRC 2021. "Keeping up the Momentum and Working Together for a New Chapter in China-CEEC Cooperation", Keynote Speech by Xi Jinping, President of the PRC at the China-CEEC Summit, Beijing, 9 February 2021. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1852860.shtml
- [MFRPRC] Ministry of Foreign Affairs PR China. 2023. "Countries and organizations - Serbia". https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/oz_678770/1206_679642/sbgx_679646/ (на кинеском)
- [MFSL] Ministry of Finance of Sri Lanka, Department of External debt. https://www.erd.gov.lk/index.php?option=com_content&view=article&id=102&Itemid=308&lang=en#
- [MPRS] Ministarstvo privrede Republike Srbije. 2019. „Ugovor o dodeli sredstava Mei Ta doo”, October 10, <https://novaekonomija.rs/assets/documents/Mei-Ta-Ugovor-2019.pdf>
- [MSGIRS] Ministarstvo saobraćaja i građevinarstva Republike Srbije. 05.02.2022. „Momirović: Najznačajniji projekat izgradnje komunalne infrastrukture u Srbiji”, <https://www.mgsi.gov.rs/lat/aktuelnosti/momirovic-najznacajniji-projekat-izgradnje-komunalne-infrastrukture-u-srbiji>
- Mitić, A. 2022. "Mapping the Obstructive Narratives on China-CEEC Cooperation". In: *Results and Challenges: 10 Years of China-CEEC Cooperation*, Horvath L. (ed.), pp. 32-60. Budapest: Eurasia Center, John Von Neumann University.
- Moramudali, U. 2020. "The Hambantota Port Deal: Myths and Realities", *The Diplomat*, January 01. <https://thediplomat.com/2020/01/the-hambantota-port-deal-myths-and-realities/>
- Murphy, D. 2022. *China's rise in the Global South: the Middle East, Africa, and Beijing's alternative world order*, Stanford, California: Stanford University Press.
- Nanayakkara, D. 2022. "Debt Management and Debt Sustainability - The Sri Lankan Experience". UNCTAD/BRI PROJECT/PB 05 *South-South Integration and the SDGs: Enhancing Structural Transformation in Key Partner Countries of the Belt and Road Initiative*.

- National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs, and Ministry of Commerce of the People's Republic of China (2015). Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road, http://en.ndrc.gov.cn/news_release/201503/t20150330_669367.html
- National Bureau of Statistics of China. <http://www.stats.gov.cn/english/>
- Naveed, A. and Shabbir, G. 2006. "Trade Openness, FDI and Economic Growth: a Panel Study", *Pakistan Economic and Social Review*, 44(1): 137-154.
- Nedopil, C. 2023. "China Belt and Road Initiative (BRI) Investment Report 2022", Green Finance & Development Center, FISF Fudan University, Shanghai.
- Nedopil, C. 2023. "Countries of the Belt and Road Initiative", Green Finance & Development Center, FISF Fudan University, Shanghai. <https://greenfdc.org/countries-of-the-belt-and-road-initiative-bri/>
- Nisar, R.D.N. 2019. "Chinese Perception of Indo-US Nexus: Implications for China in South Asian Region", *RUDN Journal of Political Science*, 21(2): 311-322. DOI: 10.22363/2313-1438-2019-21-2-311-322
- Obstfeld, M. and Taylor, A. 2002. "Globalization and Capital Markets". In: *Globalization in Historical Perspective*. Bordo M., Taylor A., Williamson, J. (eds.), Chicago: University of Chicago Press. DOI 10.3386/w8846
- OECD. 2018. Competitiveness in South East Europe: A Policy Outlook 2018, Competitiveness and Private Sector Development, OECD Publishing, Paris.
- Omar, A.A. and Cranny, M. 2023. "Saudi Arabia Says Open to Settling Trade in Other Currencies", *Bloomberg*, January 17. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-01-17/saudi-arabia-open-to-talks-on-trade-in-currencies-besides-dollar#xj4y7vzkg>
- Oswald, O.R.S. and Eckhardt, J. 2022. "New champions of preferential trade? Two-level games in China's and India's shifting commercial strategies". *Review of International Political Economy*, 30(2): 654-677. <https://doi.org/10.1080/09692290.2022.2060278>
- Pattanaik, S. 2021. "China's regional role: Should India be worried?". In: *South Asia and China: Engagement in the Twenty-First Century*. Raju, A. S. (ed.). Routledge. pp. 127-142.
- Piedra, J. and Gupta, P.K. "China-Kyrgyzstan-Uzbekistan railway back to life", *Asia times*, January 23. <https://asiatimes.com/2023/01/china-kyrgyzstan-uzbekistan-railway-back-to-life/>

- Pieper, M. 2022. *The Making of Eurasia - Competition and Cooperation between China's Belt and Road Initiative and Russia*, I.B. TAURIS, Great Britain.
- Plummer, M.G. 2019. "Asia-Europe Economic and Trade Connectivity in the Age of Rising Protectionism". In: *Trade and Economic Connectivity in the Age of Uncertainty*, Echle, C. and Sarmah, M. (eds.), pp. 9-18. Singapore: Konrad-Adenauer-Stiftung.
- Prodanović, J. i Milivojević, A. 2017. „Izgradnja fabrike Mei Ta: Životna sredina u drugom planu”, CINS, March 27. <https://www.cins.rs/izgradnja-fabrike-mei-ta-zivotna-sredina-u-drugom-planu>
- Prud'homme, R. 2004. "Infrastructure and Development", Paper prepared for the ABCDE (Annual Bank Conference on Development Economics), Washington, May 3-5, 2004. Published by Canadian Center of Science and Education.
- Pu, W., Zhang, A. and Lanjiao, W. 2021. "Can China's Resource-Saving and Environmentally Friendly Society Really Improve the Efficiency of Industrial Land Use?", *Land* 10(7), 751. <https://doi.org/10.3390/land10070751>
- PwC. 2020. "Interpretation on the 14th Five-Year Plan and the Long-Range Objectives Thorough the Year 2035". <https://www.pwccn.com/en/research-and-insights/14th-five-year-plan-2035-goals-dec2020.pdf>
- Qunhui, H. 2021. "Facilitating Modernization of China's Industrial and Supply Chains and Advancing Optimization and Upgrade of Its Economic System." Working paper, No. 2, China-CEE Institute, Budapest.
- Radio Slobodna Evropa. 2022. „Sud naložio Vladi Republike Srpske da objavi ugovor o autoputu sa Kinezima”, *Slobodna Evropa Vesti*, 19. Oktobar, <https://www.slobodnaevropa.org/a/sud-vlada-rs-kineski-autoput-banjaluca-prijedor/32091368.html>
- Radović, Z. 2022. „Obilaznica oko Beograda, 30 godina kasnije – šta je gotovo, šta se još radi i koliko još do kompletiranja projekta”, *Euronews Srbija*, 26. Maj. <https://www.euronews.rs/biznis/biznis-vesti/49648/obilaznica-oko-beograda-30-godina-kasnije-sta-je-gotovo-sta-se-jos-radi-i-koliko-jos-do-kompletiranja-projekta/vest>
- Rahman, Z. U. 2014. "Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Pakistan", *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(27): 251-255.

- Rahman, A. 2015. "Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: Empirical Evidence from Bangladesh", *International Journal of Economics and Finance*, 7(2): 178-185.
- Rakner, L. 2003. *Political and Economic Liberalisation in Zambia 1991-2001*, The Nordic Africa Institute, Stockholm.
- Ranaraja, Y., Majueran, M. 2020. "Is the 'Health Silk Road' a 'debt-trap' of China's BRI for Sri Lanka?", *CGTN*, <https://news.cgtn.com/news/2020-04-25/Is-the-Health-Silk-Road-a-debt-trap-of-China-s-BRI-for-Sri-Lanka-PXqPCPd7Ta/index.html>
- [RAS] Razvojna agencija Srbije. 2019. "'Shandong Linglong' started to build tyre factory in Zrenjanin", RAS, July 27. <http://ras.gov.rs/shandong-linglong-started-to-build-tyre-factory-in-zrenjanin>
- Rapanyane, M.B. 2020. "China-Zambia political and economic relations in historical context", *Africa's Public Service Delivery and Performance Review*, 8(1), a350:1-6. <https://doi.org/10.4102/apsdpr.v8i1.350>
- Rauff, K. and Bello, R. 2015. "Review of Crop Growth Simulation Models as Tools for Agricultural Meteorology", *Agricultural Sciences*, 6: 1098-1105.
- Razmi, A. 2007. "The contractionary short-run effects of nominal devaluation in developing countries: some neglected nuances", *International Review of Applied Economics*, 21(5):577-602. http://works.bepress.com/arслан_razmi/4/
- Reins, L. 2019. "The European Union's framework for FDI screening: Towards an ever more growing competence over energy policy?", *Energy Policy*, 128: 665-672.
- Rencz, F. 2019. "The BRI in Europe and the Budapest-Belgrade railway link", Briefing Paper, 10/2019, European Institute for Asian Studies, 1-11, <https://www.eias.org/wp-content/uploads/2019/07/EIAS-Briefing-Paper-The-BRI-in-Europe-and-the-Budapest-Belgrade-Railway-Link-Final.pdf>
- Rodrik D. 2011. *The globalization paradox: democracy and the future of the world economy*, W.W. Norton & Company, Inc.
- Romer, P.M. 1990. "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, 98: 71-102.
- Romer, P.M. 1993. "Idea gaps and object gaps in economic development", *Journal of Monetary Economics*, 32(3): 543-573. https://econ171ucb.files.wordpress.com/2011/06/romer_ideasgap.pdf

- Roser, M. 2013. "Employment in Agriculture". OurWorldInData.org. <https://ourworldindata.org/employment-in-agriculture>
- Rumaila Operating Organisation. "Rumaila: A new partnership". <https://rumaila.iq/english/about-us/our-partners/>
- Russel, M. 2019. "Connectivity in Central Asia - Reconnecting the Silk Road", European Parliamentary Research Service.
- S&P Global Commodity Insights. 2022. "China could exceed renewables generation target of 33% by 2025", *S&P Global*, 23. September, <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/energy-transition/092322-china-could-exceed-renewables-generation-target-of-33-by-2025>
- Sachdeva, G. 2018. "Indian Perceptions of the Chinese Belt and Road Initiative", *International Studies*, 55(4): 285-296, Jawaharlal Nehru University, New Delhi.
- Sadiković, M. 2019. „Kineski put svile u BiH: Mnogo planiranog, malo ostvarenog“, *Radio Slobodna Evropa*, 27. Jun, <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-china-interest-investments/30023757.html>
- SANA. 2022. "Syria, China sign MoU in framework of Silk Road Economic Belt Initiative", <https://sana.sy/en/?p=260411>
- Sands, G. 2017. "China Striving to Boost Energy Imports from Turkmenistan", *Eurasianet*, November 24. <https://eurasianet.org/china-striving-to-boost-energy-imports-from-turkmenistan>
- Saudi Arabian Monetary Agency. https://www.bis.org/author/saudi_arabian_monetary_agency.htm
- Schonhardt, S. 2023. "China Invests \$546 Billion in Clean Energy, Far Surpassing the U.S.", *Scientific American*, 30. January, <https://www.scientificamerican.com/article/china-invests-546-billion-in-clean-energy-far-surpassing-the-u-s/>
- Scott, E. 2014. "China's Silk Road Strategy: A Foothold in the Suez, But Looking to Israel", *China Brief*, XIV (19).
- Setser, B. 2018. "China's Currency Is Back in Play", Council on Foreign Relation, www.cfr.org/blog/chinas-currency-back-play
- Shandong port group, co. ltd. 2022. "Khalifa Port project (phase II)". http://regional.chinadaily.com.cn/ensd-port/2022-02/08/c_542535.htm
- Shangquan, G. 1999. "Two Decades of Reform in China", World Bank, Washington DC. <https://doi.org/10.1142/4056>

- Sheng, R., Zhou, R., Zhang, Y. and Wang, Z. 2021. "Green Investment Changes in China: A Shift - Share Analysis", *International journal of Environmental Research and Public Health*, 18, 6658. DOI: 10.3390/ijerph18126658
- Shichor, Y. 2018. "Vision, revision and supervision - The politics of China's OBOR and AIIB and their implications for the Middle East". In: *China's Presence in the Middle East, The Implications of the One Belt, One Road Initiative*, Ehteshami, A. and Horesh, N. (eds). Routledge, pp. 38-53.
- Shirambere, P. T. 2020. "The Democratic Republic of the Congo-China's Deals on Construction of Roads in Exchange of Mines", *Afrika focus*, 33(2): 79-94.
- Siddiqui, W. 1986. "Sino-Pak Nuclear Accord", *Pakistan Horizon*, 39(4): 53-59.
- Silk Road Briefing 2020. Belt & Road Initiative: India, May 18, 2020, www.silkroadbriefing.com/news/2019/06/20/belt-road-initiative-india/
- Singh, K.D.P. 2019. "Strength and Challenges of OBOR Initiative: Indian Perspective", *Journal of National Law University Delhi*, 6(1): 65-77, University Delhi, New Delhi.
- Sinochem. 2023. Sinochem Yemen Holding Co., Ltd. <http://www.sinochem.com/english/s/1574-4986-18262.html>
- Sirleshtov, K. and Georgiev, D. 2020. "The Belt and Road Initiative - Bulgaria", CDR Magazine, <https://iclg.com/cdr-essential-intelligence/1107-cdr-the-belt-and-road-initiative-2022/bulgaria>
- Službeni glasnik. 2015. „Energetska strategija Republike Srbije”, *Službeni glasnik*. SGRS-MU 1/1, <https://www.scmp.com/article/614718/cosco-pacific-acquires-20pc-suez-terminal>
- South China Morning Post. 2016. "Quick guide to China's diplomatic levels", *South China Morning Post*, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/1903455/quick-guide-chinas-diplomatic-levels>
- Sridhar, S. 2023. "India's Key to Keeping the Status Quo on Its Border With China", *The Diplomat*. March 02. <https://thediplomat.com/2023/03/indias-key-to-keeping-the-status-quo-on-its-border-with-china/>

- Stakić, N. and Zakić, K. 2016. "Challenges of Business and Financial Transformation of China in New Normal Economy", *The Review of International Affairs*, LXVII (1161): 80-100.
- Stanev, Y. 2018. "VOSS Automotive to invest 15 million euros in Bulgarian factory", *Emerging Europe*, 10. August, <https://emerging-europe.com/business/voss-automotive-to-invest-15-million-euros-in-bulgarian-factory/>
- Stanojević, N. 2014. *Rusija u svetskoj privredi*, Megatrend univerzitet, Beograd.
- Stanojević, N. and Jovancai, A. 2015. "Diversification of Serbian Export Markets - Potentials for Export to the Countries of Caspian Basin", *Ekonomске teme*, 53(2): 283-302.
- Stanojević, N. and Kotlica, S. 2015. "The Features and Effects of Foreign Direct Investment in the Transition Economies", *Zbornik matice srpske za društvene nauke*, 152(3): 543-555. DOI: 10.2298/ZMSDN1552543S
- Stanojević, N. 2016. "The New Silk Road and Russian Interests in Central Asia", *The Review of International Affairs*, LXVII (1161): 142-161.
- Stanojević, N. and Kotlica, S. 2018. "Globalization and Methodology of Researches in International Trade". *Industrija*, 2(46): 21-38.
- Stanojević, N. 2019. "The Impact of Chinese Infrastructure Projects on Development of Host Economies - Empirical evidence from Pakistan economy", *The Review of International Affairs*, 70(1173): 61-76.
- Stanojević, N. 2019. „Uloga informacionih tehnologija u održivom razvoju poljoprivrede”, *Ekonomski vidici*, 24(1-2): 1-17.
- Stanojević, N. 2020. "Deglobalization of the World Economy and its Effects on the Western Balkan Countries". *Ekonomске teme*, 58(3): 343-362. <https://doi.org/10.2478/ethemes-2020-0020>
- Stanojević, N. 2021. "Green Silk Road and sustainable agriculture in Southeast Europe", China-CEE Working paper, November, No. 8. https://china-cee.eu/working_papers/green-silk-road-and-sustainable-agriculture-in-southeast-europe/
- Stanojević, N. 2021. "The rise of European protectionism". In: *Europe in changes: the old continent at a new crossroads*, Zakić, K. and Dimirtaş, B. (eds). Institute of International Politics and Economics and Faculty of Security Studies at the University of Belgrade, pp. 407-424, https://doi.org/10.18485/iipe_euchanges.2021.ch20

- Stanojević, N. 2021. *Karakteristike privreda Bliskog istoka i Severne Afrike i perspektive ekonomske saradnje sa Srbijom*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
- Stanojević, N. 2022. "The Dual Circulation strategy: China's response to declining international economic connectivity". In: *The Connectivity Cooperation Between China and Europe - Connectivity as an added value of the BRI*, Liu, Z. and Đorđević, B. (eds.), Routledge, Taylor & Francis Ltd.
- Statista. 2023. "Cumulative installed capacity of solar power in China from 2012 to 2021". <https://www.statista.com/statistics/279504/cumulative-installed-capacity-of-solar-power-in-china/>
- Statista. 2022. "Value of Chinese loans to Angola from 2000 to 2019 (in million U.S. dollars)". <https://www.statista.com/statistics/1222137/value-of-chinese-loans-to-angola/>
- Statista. 2022. "Key indicators of Nigeria's economy - Statistics & Facts". <https://www.statista.com/topics/6440/key-indicators-of-nigeria-s-economy/#topicOverview>
- Statista. 2020. "Number of migrant workers in China 2019." <https://www.statista.com/statistics/234578/share-of-migrant-workers-in-china-by-age/>
- Stokes, J. 2020. "China's Periphery Diplomacy: Implications for Peace and Security in Asia". United States Institute of Peace, Special Report No. 467.
- Stollinger, R. 2019. "Testing the Smile Curve: Functional Specialisation in GVCs and Value Creation". Working Paper 163, Vienna: The Vienna Institute for International Economic Studies, <https://wiiw.ac.at/testing-the-smile-curve-functional-specialisation-in-gvcs-and-value-creation-dlp-4807.pdf>
- Sugihara, K. 2005. *Japan, China, and the Growth of the Asian International Economy, 1850-1949*. Oxford University press, Oxford.
- Sutter, K. and Sutherland, M. 2020. "China's 14th Five-Year Plan: A First Look", CRS – Congressional Research Service, USA .November 12. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF11684>
- Swift, RMB tracker, www.swift.com
- Šaranović, J., Stanojević, N. and Vuletić, D. 2019. "Development opportunities for growing economies on the routes of New China's Silk Road: case study of Serbia". In: *Advances in Economics, Business and Management Research*, vol. 108, 5th IPMA SENET Project Management

- Conference (SENET 2019); pp. 126-131. DOI <https://doi.org/10.2991/senet-19.2019.21>
- Šelo-Šabić, S. 2022. "Chinese Influence in Croatia", Center for European Policy Analysis, <https://cepa.org/comprehensive-reports/chinese-influence-in-croatia/>
- Taliga, H. 2021. "Belt and Road Initiative in Central Asia: Desk study", ITUC and the Friedrich-Ebert-Stiftung (FES). https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/belt_and_road_initiative_in_central_asia.pdf
- Tanjug. 2008. "RTB Bor: Negotiations with Russians", B92, April 08. https://www.b92.net/eng/news/business.php?yyyy=2008&mm=04&dd=11&nav_id=49321
- Tareke, G. 2009. *The Ethiopian revolution: war in the Horn of Africa*. Yale University Press.
- Tarnea, A. 2013. "Jamming competing traffic: The Russian Approach to the New Silk Road". In: Inayeh, A. (Ed.) *Influences and Opportunities on the New Silk Road: from the Caspian via the Black Sea to the Adriatic*, A Three Seas Institute publication for Bucharest Forum 2013, pp. 19-35.
- Técnicas Reunidas. 2022. "Técnicas Reunidas and Wison Engineering joint venture has won a new contract from Qatar Energy for more than 600 million USD". <https://www.tecnicasreunidas.es/tecnicas-reunidas-and-wison-engineering-joint-venture-has-won-a-new-contract-from-qatarenergy-for-more-than-600-million-usd/>
- Than, K. and Komuves, A. 2020. "China sign loan deal for Budapest-Belgrade Chinese rail project", *Reuters*, 24 April, <https://www.reuters.com/article/hungary-china-railway-loan/update-3-hungary-china-sig>.
- The China Global Investment Tracker. The American Enterprise Institute and the Heritage Foundation. www.aei.org/china-global-investment-tracker.
- The Embassy of PRC in the Republic of India. 2019. "President Xi Jinping and Indian Prime Minister Narendra Modi Continue Their Meeting in Chennai". http://in.china-embassy.gov.cn/eng/zywl/201910/t20191017_2148013.htm
- The National Bank of the Republic of Kazakhstan, <https://www.nationalbank.kz/en/page/statistika>
- The Syria Report. 2021. "Syria-China Economic Relations", 16. November. <https://syria-report.com/factsheet-syria-china-economic-relations/>

- The Time of India. 2022. "China wants military outposts in Pakistan to safeguard its investments". August 17. <https://timesofindia.indiatimes.com/world/pakistan/china-wants-military-outposts-in-pakistan-to-safeguard-its-investments/articleshow/93609446.cms>
- Thompson, D. 2012. *The Economic History of the Last 2000 Years*. <https://www.theatlantic.com/business/archive/2012/06/the-economic-history-of-the-last-2000-years-part-ii/258762/>
- TiVA database. 2018. OECD: <https://www.oecd.org/industry/ind/measuring-trade-in-value-added.htm#country-notes>
- Tobi Oshodi A.G. 2022. "Nigeria sees China as a steady partner and its largest lender", *Merics*, August, 18. <https://merics.org/en/nigeria-sees-china-steady-partner-and-its-largest-lender>
- Tomović, P. 2022. „Kineske 'lekcije' za nastavak autoputa u Crnoj Gori", *Slobodna Evropa*, 10. Avgust, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-kinezi-autoput/31982292.html>
- UNCTAD. 2018. *World Investment Report 2018 - Investment and New Industrial Policies*, https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_en.pdf, United Nations.
- UNCTAD. 2019. *Global investment trend monitor 32*. New York: United Nations.
- UNCTAD. 2019. *World Investment Report - Special Economic Zones*, New York: United Nations.
- UNCTAD. 2020. UNCTADstat database <https://unctadstat.unctad.org/EN/>
- UNDP. 2018. *Human Development Indices and Indicators*, United Nations Development Programme: hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf
- [USDS] US Department of State, Secretary Michael R. Pompeo, Remarks to the Press, 28 October 2020, <https://2017-2021.state.gov/secretary-michael-r-pompeo-and-sri-lankan-foreign-minister-dinesh-gunawardena-at-a-press-availability//index.html>
- Večernji.ba. 2019. „Kinezi će graditi dionicu Počitelj – Zvirovići, posao vrijedan 200 milijuna KM", *Večernji list*, 07. Jun, <https://www.vecernji.ba/vijesti/kinezi-ce-graditi-dionicu-pocitelj-zvirovici-posao-vrijedan-200-milijuna-km-1324427>
- Vinokurov, E. 2019. *The Belt and Road Initiative in Northern Eurasia: Current State, Barriers to Development, Interests, and Policies*, <http://greater-europe.org/archives/6813>

- Vinokurov, E. and Tsukarev, T. 2018. "The Belt and Road Initiative and the transit countries: an economic assessment of land transport corridors". *Area Development and Policy*, 1(3): 93-113.
- Vinokurov, E., Lobyrev, V., Tikhomirov, A. and Tsukarev, T. 2018. *Silk Road transport corridors: assessment of trans-EAEU freight traffic growth potential*, Eurasian Development Bank, Report no. 49, EDB Centre for Integration Studies, Saint Petersburg.
- Vlaović, G. 2019. „Investicija koja više šteti nego koristi”, *Danas*, <https://www.danas.rs/ekonomija/investicija-koja-vise-steti-nego-koristi>
- Von Glahn, R. 2016. *The Economic History of China: From Antiquity to the Nineteenth Century*, Cambridge University Press.
- Vörös, Z. 2018. "Who Benefits From the Chinese-Built Hungary-Serbia Railway?" *The Diplomat*, January 4. <https://thediplomat.com/2018/01/who-benefits-from-the-chinese-built-hungary-serbia-railway/>
- [VRS] Vlada Republike Srbije. 2018. „Ugovor o strateškom partnerstvu između Republike Srbije, Rudarsko-topioničarskog basena RTB Bor i Zijin Mining Group Co., Ltd.”, https://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/rtb_bor-ugovor-za-objavu.pdf
- Vu, V.H., Soong, J.J. and Nguyen, K.N. 2022. "The Political Economy of China's Rising Role in the Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC): Strategies and Instruments of the Chinese Way". *The Chinese Economy*, 55(4): 255-267.
- Vukanić, R. M. 2009. "Sino-African Cooperation in the XXI Century and the FOCAC as Its Main Framework", *The Review of International Affairs*, LX (1136), pp. 62-93.
- Wang, G. and Lin, N. 2020. "70 years of China's foreign exchange market development: history and experience" *China Political Economy*, 3(1): 3-17. <https://doi.org/10.1108/CPE-05-2020-0007>
- Weerakoon, D. 2019. "Sri Lanka's debt problem isn't made in China", *East Asia Forum*, February, 28. <https://www.eastasiaforum.org/2019/02/28/sri-lankas-debt-problem-isnt-made-in-china/>
- Wendimu, Y. G. 2021. "The challenges and prospects of Ethiopian agriculture", *Cogent Food & Agriculture* (7): 1923619: 1-26. <https://doi.org/10.1080/23311932.2021.1923619>

- Wignaraja, G. 2020. "Chinese Investment and the BRI in Sri Lanka, Chatham House", Research paper, 24 March. <https://reader.chathamhouse.org/chinese-investment-and-bri-sri-lanka?preview=1#>
- Woo, W.T. 2006. "The economic impact of China's emergence as a major trading nation". In: *Globalization, Competition and Growth in China*, Chen, J. and Shujie, Y. (eds.), Routledge, New York. pp. 125-144.
- World Bank indicators. <https://data.worldbank.org/indicator>
- World Bank. 2009. *World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography*, <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7607-2>
- [WEF] World Economic Forum 2014. *Infrastructure Investment Policy Blueprint*, <https://www.weforum.org/reports/infrastructure-investment-policy-blueprint/>
- [WEF] World Economic Forum 2018. *The Global Competitiveness Report 2018*. <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2018>
- Xi, J. 2014. *The Governance of China*. Beijing: Foreign Languages Press.
- Xi, J. 2020. "Full Text: Keynote speech by Chinese President Xi Jinping at APEC CEO Dialogues", *Xinhua*. 19 November, https://www.xinhuanet.com/english/2020-11/19/c_139527192.htm
- Xinhua. 2019. "First China-Romania agricultural SCI&TEC Park inaugurated in Bucharest", 17 May. http://www.china-ceec.org/eng/hzjl_1/glyhz/jm1/t1664230.htm
- Xinhua. 2021. "China targets GDP growth of over 6 pct in 2021, revs up modernization drive", *Xinhua*, 05 March. http://www.xinhuanet.com/english/2021-03/05/c_139787818.htm
- Yiwei, W. 2016. *The Belt and Road Initiative: What Will China Offer the World in its Rise*, New World Press, Beijing.
- Youwei, L. and An, W. 2019. "China-Central Asia-Western Asia Economic Corridor: Progress, Main Challenges, and Promotion Measures, Research Report", No.187. The Development Research Center of the State Council of China.
- Yue, J. 2018. *China's Rise in the Age of Globalization. Myth or Reality?*, Palgrave Macmillan, Cham, Switzerland. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-63997-0>
- Zakić, K. and Radišić, B. 2017. "The results and challenges of Chinese 'Go Global' policy", *The Review of International Affairs*, 68(1168): 36-55.

- Zakić, K. i Radišić, B. 2018. „Економски аспект кинеско-афричких односа: могућности и изазови”, *Међународни проблеми*, 70(3): 282-304. DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP1803282Z>
- Zakić, K. 2019. „Politika ekonomskih integracija Kine u Evroaziji”. U: *Integracioni procesi u Evroaziji*, Proroković D. i Jović-Lazić A. (ur.), str. 30-44, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
- Zakić, K. 2019. „Potencijali regionalne saradnje u okviru 17+1 i iskustva Srbije”, *Међународна политика*, LXXI (1177): 30-52.
- Zakić, K. and Radišić, B. 2019. “Influence of the Belt and Road Initiative on Chinese Investments in Europe Case study: Balkan Countries”. In: *The Cooperation between China and Balkan Countries under the “Belt and Road” Initiative*, Zuokui, L. and Lađevac, I. (eds.), pp. 27-53, Chinese Academy of Social Science, Beijing, China.
- Zakić, K. 2020. “The results and risks of China’s Belt and road investment projects in Serbia”, *The Review of International Affairs*, 71(1180): 45-71. DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2020.71.1180.3
- Zakić, K. 2021. “New Development Paradigm Within the Chinese 14th Five-Year Plan - Chinese Vision of Modern China”, *The Review of International Affairs*. 72(1183): 67-87. https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2021.72.1183.4.
- Zakić, K. and Šekarić, N. 2021. “China’s energy cooperation with the 17+1”, *Међународни проблеми*, 73(1): 7-38, <https://doi.org/10.2298/MEDJP2101007Z>
- Zakić, K. 2022. *Savremena menadžment praksa u Kini i Srbiji*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
- Zakić, K. and Stanojević, N. 2022. “Between aspiration and reality: Sino-Serbian economic relation”. In: *China in World and Regional Politics. History and Modernity*, E I. Safronova (ed.), Vol 27. Institute of China and Contemporary Asia of the Russian Academy of Sciences (ICCA RAS), pp. 298-311. DOI: 10.48647/IFES.2022.23.58.012
- Zhao, C. 2019. “State-of-the-art and recommended developmental strategic objectives of smart agriculture”. *Smart Agriculture*, 1(1): 1-7.
- Zheng, X. 2022. “Biomass technology shows huge growth”, *China Daily*, 15 December, <http://global.chinadaily.com.cn/a/202212/15/WS639a8b61a31057c47eba48e5.html>
- Zhu, X. 2012. “Understanding China’s Growth: Past, Present, and Future”. *Journal of economic perspectives*, 26(4): 103-124. doi/pdfplus/10.1257/jep.26.4.103

- Zijin Mining Group. 2019. "Zijin Completes Compulsory Acquisition of Remaining Newsun Shares", CISION, March 2, <https://www.news-wire.ca/news-releases/zijin-completes-compulsory-acquisition-of-remaining-Newsun-shares-812244603.html>
- Zwartkruis, W. and de Jong, B.J. 2020. "The EU Regulation on Screening of Foreign Direct Investment: A Game Changer?", *European Business Law Review*, 31(3): 447-474. <https://doi.org/10.54648/eulr2020019>
- Zweers, W., Shopov, V., Putten, F.P., Petkova, M., and Lemstra, M. 2020. "China and the EU in the Western Balkans: A zero-sum game?", August, Clingendael Report, Netherlands Institute of International Relations, 1-58. <https://www.clingendael.org/sites/default/files/2020-08/china-and-the-eu-in-the-western-balkans.pdf>
- Бабић, Б. 2007. *Економија Азије*. Мегатренд универзитет, Београд.
- [ВРС] Влада Републике Србије. Документи. 2005. „Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. године до 2012. године”. <https://www.srbija.gov.rs/dokument/45678/strategije-programi-planovi.php>
- Гуобанфа бр. 93. 2015. „Водећа мишљења Генералне канцеларије Државног савета за промовисање интегрисаног развоја примарне, секундарне и терцијарне индустрије у руралним подручјима”, Влада НРК. <https://www.waizi.org.cn/law/7999.html> (на кинеском)
- Гуофа бр. 12. 2019. „Водећа мишљења Државног савета о промовисању ревитализације руралних индустрија”. Влада НРК. http://www.gov.cn/zhengce/content/2019-06/28/content_5404170.htm (на кинеском)
- Давыденко, Е.В., Колесникова Т.В. 2018. „Один пояс – один путь как катализатор инвестиционного сотрудничества России и Китая”, *Вестник Евразийской науки*, Но. 5. <https://esj.today/PDF/77ECVN518.pdf>
- Електропривреда Србија. Историја. Преузето са: <http://www.eps.rs/lat/kostolac/Stranice/istorija-teko.aspx>
- Завод за статистику РС. 2022. „Спољна трговина”. <https://data.stat.gov.rs/?caller=SDDB>
- Закић, К. 2022. „Препоруке за формулисање јавне политике Могућности унапређења привредне сарадње Републике Србије и Народне Републике Кине. У: Могућности унапређења привредне сарадње између

Народне Републике Кине и Републике Србије, стр. 96–102 (необјављен текст јавне политике, наручене и усвојене од Министарства спољних послова РС), Институт за међународну политику и привреду, Београд.

Закон о промоцији руралне витализације Кине. 2021. Министарство пољопривреде Кине, http://www.moa.gov.cn/gk/zcfg/fl/202105/t20210507_6367254.htm (на кинеском језику)

[МГСИРС] Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре Републике Србије, Пројекти, <https://www.mgsi.gov.rs/cir/projekti>

[МФРС] Министарство финансија Републике Србије. Управа за јавни дуг. <http://javnidug.gov.rs/rsc/rating>

Народна банка Србије. Спољни дуг. https://nbs.rs/sr/drugi-nivo-navigacije/statistika/spoljni_dug/

Службени лист, Београд 68/2020, Београд 68/2020.

Станојевић, Н. и Јовановић, З. 2019. „Укупне и кинеске СДИ у привреду Србије и економски развој Србије”, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 171(3): 363-364. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1971361S>

Станојевић Н. 2022. „Процена извозних потенцијала Србије у НР Кину”. У: *Мogućности унапређења привредне сарадње између Народне Републике Кине и Републике Србије*, стр. 55–74 (необјављен текст јавне политике, наручене и усвојене од Министарства спољних послова РС), Институт за међународну политику и привреду, Београд.

Станојевић, Н. 2022. „Дуална циркулација и нови правци аграрне политике у Кини”. У: *Кинески развојни изазови: промене и пројекције*, Закић, К. и Стекић, Н. (ур.), Институт за међународну политику и привреду, стр. 201-228.

Таджикский национальный университет. 2021. „Шанхайская пятерка, как основа становления ШОС”. <https://tnu.tj/index.php/ru/shanhajskaja-pjaterka-kak-osnova-stanovlenija-shos/>

Филиповић, С. и Игњатовић, Ј. 2021. „Кинеске инвестиције у Централно-источној Европи и Западном Балкану”, *Култура полиса*, стр. 73–86. DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2r.1.05

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

338.1(510)
339.9(510)

СТАНОЈЕВИЋ, Наташа, 1971-

Економски успон Кине : стратегије и динамика
међународних економских односа / Наташа Станојевић,
Катарина Закић. - Београд : Институт за међународну
политику и привреду, 2023 (Београд : Донат Граф). - 524 стр.
: граф. прикази, табеле ; 24 cm

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз
текст. - Библиографија: стр. 495-523.

ISBN 978-86-7067-316-8

1. Закић, Катарина, 1976- [аутор]
а) Привредни развој -- Кина б) Међународни економски
односи -- Кина

COBISS.SR-ID 125201417

ISBN 978-86-7067-316-8

2023.